ALİ HASANOV

GÜNEY KAFKASYA, HAZAR-KARADENİZ HAVZALARI VE AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİĞİ

İÇİNDEKİLER

Giriş

I. KISIM: AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİK GELİŞİM TARİHİ VE KARAKTERİSTİĞİ, ÇAĞDAŞ ULUSAL KALKINMA POLİTİKASININ TEMELLERİ

I. BÖLÜM: Azerbaycan'ın Jeopolitik Gelişim Tarihi

1.1. En Eski Zamanlardan I. Dünya Savaşı'na Kadar Azerbaycan'ın Jeopolitik Durumu

1.2. I. Dünya Savaşı Döneminde Güney Kafkasya'da Jeopolitik Durum ve Dış Ülkelerin Çalışmaları

1.3. Azerbaycan'ın Bağımsızlık İlanı ve Güney Kafkasya'nın Jeopolitik Durumuna Etkisi

1.4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Etkinliği ve Dış Ülkelerin Güney Kafkasya Politikası

1.5. I. Dünya Savaşı'nın Bitişinin Ardından Güney Kafkasya'da Jeopolitik Durumun Değişmesi ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümetinin Diplomatik Manevraları

1.6. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Sukutu ve Jeopolitik Sonuçları

II. BÖLÜM: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Çağdaş Ulusal Kalkınma Politikası: Karakteristiği, Ana Görev ve Şartları

2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma Politikasının Şekillenmesi, Ana Aşamaları ve Karakteristik Özellikleri

2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma Politikasının Ana İlke, Görev ve Şartları

III. BÖLÜM: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Çağdaş Jeopolitik Gelişim Özellikleri: Jeopolitik Statü, Görev ve Beklentileri

3.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Gelişim Özellikleri, Başlıca Jeopolitik Görev ve Beklentileri

3.2. Azerbaycan'ın Jeopolitik Statüsü ve Çağdaş Jeopolitik Faaliyet Tüzüğü

3.3. 21. Yy.da Azerbaycan'ın Başlıca Jeopolitik Görev ve Beklentileri

II. KISIM: AZERBAYCAN'IN DIŞ DÜNYAYLA JEOPOLİTİK İLİŞKİLERİ

I. BÖLÜM: Avrasya'nın Genel Jeopolitik Karakteristiği ve Çağdaş Durumu

1.1. Avrasya'nın Genel Jeopolitik Karakteristiği

1.2. Avrasya'nın Bölgesel Jeopolitik Durumunu Etkileyen Farklı Çıkar Sistemleri: Uluslararası, Bölgesel ve Ulusal Hedefler

1.3. Avrasya'nın Önemli Devletlerinden Biri Olarak Rusya: Jeopolitik Gelişim Tarihi ve Modern Jeopolitiği. Rusya'nın Avrasya Politikasında Azerbaycan'ın Yeri ve Önemi.

1.4. ABD'nin Avrasya Politikası ve Azerbaycan'la Jeopolitik İlişkilerinin Karakteristiği

1.5. Avrupa Birliği'nin Avrasya Politikası ve Azerbaycan'la Jeopolitik İlişkilerinin Karakteristiği

1.6. Türkiye'nin Avrasya Politikası ve Azerbaycan'la Jeopolitik İlişkilerinin Karakteristiği

1.7. İran'ın Avrasya Politikası ve Azerbaycan'la Jeopolitik İlişkilerinin Karakteristiği

1.8. Diğer Önde Gelen Ülkelerin Avrasya Politikası ve Azerbaycan'la Jeopolitik İlişkilerinin Karakteristiği

II. BÖLÜM: Post-Sovyet Coğrafyasının Genel Jeopolitik Karakteristiği. BDT Ülkeleri ve Rusya: Farklı Çıkarlar ve Bölgesel Jeopolitik Faaliyetinin Başlıca Özellikleri

2.1. SSCB'nin Dağılmasının Ardından Post-Sovyet Coğrafyasında Jeopolitik Süreçler: BDT'nin Ortaya Çıkışı, Faaliyeti, İç Kamplaşma Yönelimleri ve Başlıca Nedenleri

2.2. Post-Sovyet Coğrafyasında Jeopolitik, Jeoekonomik ve Askerî-Stratejik İlişkilerde Ana Yönelimler

2.3. BDT Çerçevesinde Çok Yönlü Entegrasyon Süreçlerinin Karakteristiği

III. BÖLÜM: Merkezî Asya ve Hazar Havzasının Genel Jeopolitik Karakteristiği: Yerel, Bölgesel ve Uluslararası Çıkarlar Sistemi

3.1. Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Jeopolitik Karakteristiği, Çağdaş Dünya Politikasındaki Yeri ve Önemi

3.2. Merkezî Asya ve Hazar Havzası Ülkelerinin Jeopolitik, Askerî-Stratejik ve Jeoekonomik Çıkar Sistemleri ve Azerbaycan'la İlişkilerinin Karakteristiği

IV. BÖLÜM: Karadeniz Havzası ve Güney Kafkasya'nın Bölgesel Jeopolitik Karakteristiği ve Uluslararası Çıkarlar Sistemi

4.1. Karadeniz Havzasının Uluslararası ve Bölgesel Çıkarlar Sisteminde Ukrayna'nın Jeopolitik ve Askerî-Jeostratejik Konumu. Azerbaycan-Ukrayna İlişkilerinin Karakteristiği

4.2. Karadeniz Havzasının Jeopolitiğinde Beyaz Rusya ve Moldova'nın Rolü ve Azerbaycan'la Jeopolitik Ortaklık Yönelimleri

4.3. Güney Kafkasya'nın Bölgesel Jeopolitik Çıkarlar Sistemi: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Arasındaki İlişkilerin ve Barış İçinde Bir Arada Var Olmanın Başlıca Şart ve Gereksinimleri

4.4. Azerbaycan'ın Karadeniz Havzası ve Güney Kafkasya Ülkeleriyle Jeopolitik İlişkilerinin Karakteristiği

GİRİŞ

SSCB'nin parçalanması ve sosyalist rejimin sukutu, yeryüzündeki total çatışmanın ve bu çatışmadan kaynaklanan Soğuk Savaş'ın bitmesi, bağımsızlıklarını kazanan yeni ülkelerin uluslararası hukukun birer öznesine dönüşmeleri gibi küresel çapta gelişmeler 20. Yy. sonunda yeryüzünün genel jeoekonomik durumunu değiştirmenin ötesinde, uluslararası ilişkiler sisteminde de esaslı değişimlerin temellerini attı, bu sistemin yapısını ciddi ölçüde değiştirdi.

Günümüzde uluslararası ilişkiler sistemi ve küresel çıkarların yapısı kapsamı ve coğrafyası açısından, sosyalist ve kapitalist kamplar arasında ideolojik çekişme çerçevesinde değil, ulusal, bölgesel ve küresel olmak üzere üç ayrı coğrafı ölçüt çerçevesinde ve her ülkenin ulusal çıkarları, ulusal güvenliği düzleminde şekillenmektedir. Uluslararası ilişkilerin ve uluslararası sistemin bu tipoloji çerçevesinde sınıflandırılması hem yeryüzünün tamamının, hem de bölgelerin ve devletlerin jeopolitik çıkarlarının, askerî-jeostratejik durumlarının ve güvenlik ortamlarının özelliklerine bağlı bulunmaktadır. Ulus devletlerin yalnız başına ya da politik, askerî, ekonomik kamplar halinde uluslararası ilişkiler üzerinde yaptıkları etki, devletlerin ulusal güvenlik politikaları, ulusal çıkarları ve egemenlikleri gibi etkenler de bu sınıflandırmayı önemli ölçüde etkilemektedir.

Fakat farklı düzlemlerde yapılan sınıflandırmalar bir yana, çağdaş dünya düzeninin ve küresel jeopolitik çıkarların genel yapısı ve bunların sürekliliğinin sağlanması ihtiyacı küresel ölçekli ve yekpare, hiyerarşik bir iletişim sisteminin (yapılanmasının) mevcudiyetini de kaçınılmaz kılmaktadır. Küresel, bölge-

sel ya da ulusal ölçekte bulunmasına bakılmaksızın, söz konusu sistemin güvenilirliği ve işlevselliği her düzeydeki ilişkilerin özelliklerinin, tehlike kaynaklarının, araç ve mekanizmalarının göz önünde tutulmasını da zorunlu etmektedir.

Mevcut şartlarda yeryüzünün jeopolitik realitesini en fazla etkileyen ve bu realiteye birtakım özellikler kazındıran etkenlerden bir tanesi de Avrasya'da, yani Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'da bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan ülkelerin takip ettikleri jeopolitik çizgidir. Yeryüzünün tamamında olduğu gibi, söz konusu coğrafyada da bağımsızlık kazanarak uluslararası ilişkiler sisteminin bir öznesine dönüşen her ülke; jeopolitik statüsünü ve etkinlik normlarını, ulusal kalkınma ve güvenlik meselelerini, ulusal çıkarlarının çerçeve ve görevlerini tahlil ve analiz eder, iç ve dış kaynaklı jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çıkarlarını korumak amacıyla çeşitli mekanizmalar dener, uluslararası güvenlik doktrini ve askerî doktrinin oluşturulması gibi stratejik görevlerini gerçekleştirir. Her ülkenin ilgili kurumlarının, politik ve bilimsel çevrelerinin geniş ölçekli jeopolitik araştırmaları ve stratejik analizler yapmalarını tüm bu görevlerin başarılması açısından gereklidir.

Her bağımsız ülkenin uluslararası arenadaki konumu ve nüfuzu ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte gerçekleştirdiği kalkınma çizgisine, takip ettiği jeopolitik çizginin çevikliğine ve verimliliğine, dış dünyayla kurduğu jeopolitik ilişkilerin etkinliğine bağlı bulunmaktadır. Azerbaycan'ın bölge ve dünya ülkeleriyle tesis ettiği jeopolitik ilişkilerin, ulusal kalkınma ve güvenlik alanında izlediği stratejinin temel görevlerinden bir tanesini Cumhurbaşkanı İlham Aliyev "bağımsızlığın pekiştirilmesi, sürekli kalkınmanın ve devletin egemenlik haklarının temin edilmesi,

uluslararası ilişkilerin pek çok öznesiyle karşılıklı çıkarlara dayalı verimli ilişkilerin kurulması ve ulusal çıkarların azami düzeyde korunması" şeklinde ifade etmiştir.[1]

Avrupa'yla Asya arasında ulaşım ve iletişim hatlarının kesişme noktasında, jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan büyük önemi haiz, zengin enerji rezervlerine sahip bulunan bir coğrafyada yer alması Azerbaycan'ın ulusal, bölgesel ve küresel ölçekli çıkarlarının ana istikamet ve mekanizmalarının şekillenmesi üzerinde belirleyici ölçüde tesire sahiptir. Avrasya'nın en önemli bölgelerinden bir tanesi olarak kabul edilen Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Rusya açısından daima özel bir önem arz ettiği, son iki yüzyıldan beridir Rusya'nın jeopolitik etkisi, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan Rusya'nın kontrolü altında bulunduğu bilinmektedir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından söz konusu bölgede bir süreliğine göreceli olarak "jeopolitik boşluk" oluşması genel anlamıyla jeopolitik ortamı olumsuz etkilemiş, etnik ayrılıkçılık ve çekişmeleri, ayrışma süreçlerini teşvik etmiştir. Diğer yandan, söz konusu coğrafya üzerinde kontrole sahip bulunma ayrıcalığının Avrasya'nın daha geniş bölgelerini de etki altında tutma olanağı vermesi nedeniyle, Rusya'yla beraber diğer küresel güçler ve büyük devletler de bu coğrafyaya yönelik olarak jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarını belirginleştirmişlerdir.

20. Yy. sonlarından itibaren Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya kıtalar arası enerji, ulaşım ve iletişim bağlarının, küresel enerji güvenli sisteminin etkili merkez-

[1] Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Konuşma ve Demeçleri. //http://president.az/articles/11725

lerinden bir tanesine dönüşmüştür. Bu durum bölgenin genel jeopolitik durumuyla beraber, bölge ülkelerinin ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte takip ettikleri politikaları da önemli boyutta etkilemiştir.

Uzmanlara göre, Azerbaycan'ın 1993 yılından itibaren Haydar Aliyev önderliğinde takip ettiği ulusal, bölgesel ve küresel ölçekli politika çizgisi Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya bölgesinde elverişli jeopolitik ortamın şekillenmesi ve istikrarın sağlanması sürecinde özel bir öneme sahip bulunmuştur. Bu politik çizginin temel istikametlerinden bir tanesi, bölgedeki jeopolitik gelişmelere azami ölçüde etkin bir şekilde katılmaktan ve her alanda ulusal çıkarların korunmasından ibarettir.

Günümüzde söz konusu bölgenin jeopolitik yaşamında bölge ülkeleri yanında üç ana jeopolitik güç, Rusya, ABD ve AB bulunuyor ve bunlar kendi ulusal çıkarlarını azami ölçüde temin etmek için çalışmaktadırlar. Bu coğrafyadaki küresel, bölgesel ve lokal ölçekli çıkarların sınıflandırılması, bölgenin genel jeopolitik ortamın ve bölgede etkin tüm jeopolitik aktörlerin faaliyetini etkileyen faktörlerin araştırılması, bölgede çıkarları bulunan ülkelerin ve uluslararası güç odaklarının jeopolitik stratejilerinin, bölgeye ilişkin olası senaryoların tetkik edilmesi gitgide daha fazla önem kazanmaktadır.

Azerbaycan'ın ulusal kalkınmasının, güvenlik, enerji, ulaşım, iletişim, enformasyon ve diğer alanlarda takip ettiği politik çizgilerin teorik ve pratik dayanaklarının, ülkenin temel kalınma rezevlerinin oluşturulması, bağımsız bir ülke olarak hayati çıkarların çerçevesinin belirlenmesi ve bu çıkarların temin edilmesi, toplumun sosyoekonomik, politik ve manevi dayanaklarının yeni değer ve ilkeler temelinde şekillendirilmesi gibi görev-

ler ulusal politikanın özel bir kolunu oluşturmaktadır ve devlet yapılanması sürecinin öncelikli, önemli meselelerine dönüşmüştür. Bu nedenledir ki ulusal ve jeopolitik çıkarların her düzeyde temin edilmesine yönelik olarak gerçekleştirilen dış politikanın araştırılması, bu politikanın hedef ve görevlerinin bilimsel ve teorik açılardan incelenmesi Azerbaycan'da siyaset biliminin öncelikli meseleleri arasındadır. Azerbaycan'ın dış dünyayla jeopolitik ilişkilerini, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekli politikasının temel hedeflerini, her seviyede görev ve yönelimlerini tespit ve tetkik eden kapsayıcı eserlerin ortaya konması büyük bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Okurların dikkatine takdim edilen *Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları ve az'ın Jeopolitiği* adlı işbu çalışmada dünyanın önde gelen ülkelerinin ve bölgesel güçlerinin Avrasya coğrafyasında sergiledikleri jeopolitik tutum, bu tutumun Azerbaycan'ın bugünkü ve gelecek jeopolitik durumu üzerindeki mevcut ya da muhtemel etkileri incelenmektedir. Çalışmada Azerbaycan'ın takip ettiği jeopolitik çizgi, dış dünyayla tesis ettiği jeopolitik ilişkilerin temel dayanak, amaç ve görevleri, ana yönelim, mekanizma ve araçları da siayset bilimi açısından

Bir bilim olarak jeopolitik insanlığın bir arada var olma normlarını, güvenli bir şekilde ortak faaliyetlerini planlamanın yanında, uluslararası politika arenasında mevcut açık ve kapalı toplulukları da değerlendirir, ekonomik, sosyal, çevresel, dinî, kültürel, bilişimsel ve demografik açılardan farklı durumlarda bulunan ülkelerle doğru ilişkiler kurmayı öğretir, devlet yönecilerinin, politikacıların, yöneticilerin, askerî alanda, güvenlik ve strateji alanlarında planlamayla uğraşan devlet görevlilerinin jeopolitik bakış açısına sahip olmalarına katkıda bulunur.

Okurların dikkatine sunulan işbu çalışmanın bu açıdan önemli olacağını sanıyoruz.

I. KISIM
AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİK GELİŞİM TARİHİ VE KARAKTERİSTİĞİ, ÇAĞDAŞ ULUSAL KALKINMA POLİTİKASININ TEMELLERİ

I. BÖLÜM
AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİK GELİŞİM TARİHİ

1.1. EN ESKİ ZAMANLARDAN I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİK DURUMU

Uluslararası ilişkilere yeni bir düzen getiren Vestfalya Antlaşması (1648) öncesinde Azerbaycan'ın tarihi oldukça karışık ve çelişkilerle doludur. Coğrafi mekân karakteristiği açısından önemli bir bölge olan Hazar havzası, Güney Kafkasya, Anadolu ve Merkezî Asya daima dış ülkelerin ve büyük komutanların dikkatini kendine çekmiş ve yayılmacılık girişimlerine maruz kalmıştır.

Bugünkü Azerbaycan coğrafyasında kurulmuş olan eski devletler (Manna, Atropatena, Albanya) çeşitli dönemlerde bağımsız siyaset izlemiş, dış dünyanın durumuna bağlı olmaksızın devlet yapılarını ve sınırlarını korumaya çalışmışlardır. Ne var ki jeopolitik ve askerî-jeostratejik durumun etkisiyle Azerbaycan'ın siyasi coğrafyası da zaman zaman birtakım değişikliklere maruz kalmış ve bu coğrafyada kurulan devletler, kendilerini savunmak için gösterdikleri tüm çabalara rağmen, tarihin belli dönemlerinde bölgelerindeki daha güçlü devletlerin ya da büyük imparatorlukların yönetimi altına girmiştir.

Milattan önce Azerbaycan uzun süre Medya, Ahameniş ve Sasani İmparatorluklarının yönetiminde bulunmuş, miladi 7. Yy.dan itibaren de Hilafet'in yönetimi altına girmiştir. Hilafet'in ardından Azerbaycan coğrafyasında ortaya çıkan feodal dev-

letleri (Saciler, Salariler, Revvadiler, Şirvanşahlar, Şeddadiler) 9-11. Yy.larda dış dünyayla, komşu ülkeler ve halklarla çeşitli alanlarda ilişkiler kurmuş ve egemen yönetimlerini korumak için çaba harcamışlardır. Daha sonraki yüzyıllarda Azerbaycan, İldenizliler dönemi (1136-1225) istisna olmak kaydıyla çeşitli yayılmacı imparatorlukların ve bu arada 11-12. Yy.larda Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun, 13. Yy.dan itibaren İlhanlıların yönetimi altında bulunmuştur.

Altın Orda Hanı Canıbeg (1341-1357) 1357 yılında Şirvanşah Kavus ile bir olarak İlhanlıların varlığını sonlandırdı, fakat Moğol kökenli Celayiriler, Çobanoğulları ve Timurlular 1367-1410 yılları arasında Azerbaycan'a hâkim olmayı sürdürdüler.

Anlaşılacağı üzere Azerbaycan, uzunca bir süre yabancı yayılmacıların yönetimi altında bulunmak zorunda kalmış, buna rağmen bu büyük ve birbirinden farklı imparatorlukların bir parçasıyken bile kendine özgü maddi ve manevi değerlerini, dilini, milli varlığını muhafaza etmeyi ve geliştirmeyi başarmıştır. Böylesi bir gelişmenin sonucudur ki Avrupa'dan daha önce, henüz 15. Yy. sonlarından itibaren Azerbaycan'da Safeviler önderliğinde merkezîleşmiş ulusal devlet kurma hareketi başlamıştır.

Merkezîleşmiş ulus devlet hareketinin başlamasına izin veren ortamın oluşması, aslında daha önceki dönemlerde, yani İldenizliler (12-13. Yy.), Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri (15. Yy.), Şirvanşahlar Devleti (15-16. Yy.) zamanında vb. dönemlerde cereyan eden siyasi süreçlerin bir sonucuydu. Adları anılan devletler karmaşık jeopolitik ortamda hem komşularıyla,

hem de kendi dönemlerinin diğer devletleriyle temas halinde bulunmuş, çeşitli düzeylerde diplomatik ilişkiler tesis etmişlerdi.[2]

Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkış sürecinin başlaması ve Kutsal Doğu Roma İmparatorluğu'nun çöküşü öncesinde Azerbaycan'da kurulmuş olan Safeviler Devleti, uzmanlara göre, bölgenin güçlü devletlerinden bir tanesine dönüşebilmişti. Safevi Devleti bütün göstergeler açısından (ortak mekân, toplu nüfus, defakto yönetim, diğer devletlerce tanınma vb.) Vestfalya sisteminin ilkelerine uymaktaydı. Bölgesinde gayet bağımsız bir dış politika faaliyeti uygulamaktaydı ve uluslararası arenada nüfuz sahibiydi. Safeviler yalnızca bir ulus devlet kurmak ve bu devleti korumakla yetinmemiş, kendi dönemlerinin şartları doğrultusunda sınırlarını genişletmek ve yeni yerler işgal etmek politikasını da izlemişlerdir. Özellikle I. İsmail döneminde (1501-1524) Safeviler Azerbaycan'ın tamamını bir devletin sınırları içinde birleştirmeye muvaffak olmuş ve daha eski dönemlerde çeşitli komşularca işgal edilen toprakları geri almak amacıyla kanlı savaşlara girmişlerdir. Dış politika çizgisi ve devlet çıkarları Osmanlı İmparatorluğu'nun politikasıyla çakıştığından, Safevilerle bu ülke arasında uzun süren savaşlar (1514, 1578-1590 vb.) yaşanmıştır. Uzmanlara göre her iki devletin ve özellikle Safevilerin zamanla zayıflatılması amacına hizmet eden bu savaşlar Osmanlı-Safevi ilişkilerinin Avrupa ülkeleri ve Rusya tarafından provoke edilmesinin bir sonucuydu.[3]

---

[2] Bkz. Efendiyev, O. *Azerbaycan Safeviler Devleti*. Bakü, 1993; Mahmudov, Y. *Azerbaycan Diplomasisi. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinin Avrupa Ülkeleriyle İlişkileri (XV-XVII. Yüzyıllar)*. Bakü, 2006.

[3] Bkz. Ferzelibeyli, Ş. *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu ()XV-XVI. Yüzyıllar)*. Bakü, 1999.

I. Abbas döneminde (1587-1629) Safevi Devleti kaybettiği toprakları geri almak, merkezîleşmiş devlet yapısını ayağa kaldırmak amacıyla hem içte, hem de dışta uzun süre ciddi bir şekilde çalışmış, fakat eski sınırlarına tekrar kavuşması mümkün olmamıştır. 1590 yılında İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında imzalanan antlaşma gereği Azerbaycan toprakları ikiye parçalanmıştır. Şirvan, Karabağ, Tebriz, Serap, Maraga ve bunun batısındaki bütün topraklar Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiş, Halhal, Erdebil, Karadağ, Talış, Zencan, Sultaniye ise Safevilerde kalmıştır.

Safevi Devleti I. Abbas'ın döneminde Fars vilayetleri ve diğer topraklar sayesinde biraz daha genişlemiş ve Azerbaycan coğrafyasının sınırları dışına taşarak bir imparatorluğa dönüşmeye başlamıştır. Osmanlı yönetimindeki bölgelere (çoğunlukla Azerilerle meskûn Batı Azerbaycan topraklarına) yakınlığı dolayısıyla Safeviler kendi başkentlerini Tebriz'den ve daha sonra Kazvin'den daha iç bölgelere, yani Fars vilayetlerine (İsfahan'a) taşımışlardır. Bu tarihten itibaren Azerbaycan toprakları, imparatorluk sınırları içinde Azerbaycan Vilayeti adıyla beylerbeyliği statüsünde bir yönetim birimi olmuştur. Afşar hanedanından Nadir Şah'ın (1736-1747) iktidarından sonraki dönemde de imparatorluk ve bu imparatorluktan kopan Hanlıklar Azeri kökenli kişilerce yönetilmekle beraber (İran'da Fars kökenli yönetimin iktidara gelişi 1925 yılında Pehlevilerle olmuştur), dış dünyada aynı imparatorluk Safevi Devleti olarak değil, Pers Devleti ve daha sonra İran adıyla anılmaya başlanmıştır.

Osmanlı-Safevi çekişmesi sonucunda Azerbaycan, daha önce de vurgulamış olduğumuz gibi, ikiye parçalanmış ve Azerbaycan halkının yerleştiği tarihî coğrafyanın sınırlarında birtakım değişiklikler görülmüş, bu sayede bölgenin jeopolitik

durumu da önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Söz konusu iki imparatorluk arasındaki çekişme ve savaş ortamı aslında 17. Yy.ın ilk yarısına kadar sürmüştür. Kaybedilen toprakları geri almaya çalışan I. Abbas 1603 yılında Tebriz'i, 1604-1605 yıllarında Nahçıvan'ı, Maku'yu ve Aras Nehri kıyısındaki bölgeleri, Revan, Karabağ ve Serap'ı Osmanlılardan alarak Azerbaycan'a ilhak etmiştir. Safevi ordusu 1607-1616 yıllarında Gence, Şirvan ve Derbent'i almış, dolayısıyla ülkenin sınırlarını kısa süreliğine de olsa epey genişletmiştir ki sonuçta bölgenin jeopolitik durumu yeniden değişmiştir. 1618 Serav ve 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmaları uzun zamandan beri devam eden Osmanlı-Safevi savaşlarını 18. Yy. başlarına kadar sonlandırdı ve bölgede geçici bir istikrar sağlandı.

Uzun süren savaşlar Safevi Devleti'nin durumunu ağırlaştırmış ve devletin sınırları içindeki çoğu halkın yönetimden memnuniyetsizliğine neden olmuştu. Bu nedenledir ki 18. Yy. başlarında Azerbaycan ve Fars vilayetlerinde Safevi yönetimine karşı halk ayaklanmaları yaşandı. Söz konusu dönemde Avrupa'da ve tüm dünyada merkezîleşmiş devletlerin güçlenmesi, yayılmacılık politikasının gelişmesi ve geleneksel imparatorlukların eskiden beri sahip oldukları topraklardan sıkıştırılarak çıkarılması süreci cereyan etmekteydi. Devletin zayıflaması ve içteki ayaklanmalar sonucunda Safevi Devleti'nin Hanlıklara parçalanması kaçınılmaz hale geldi. Bu parçalanma süreci aynı dönemde Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Kafkasya'da kendi imparatorluk çıkarlarını temin etmeye çalışan Büyük Britanya ve Rusya'nın işine gelmekteydi.

1700-1721 yıllarında İskandinav ülkeleriyle süren Büyük Kuzey Savaşı sonucunda Rusya Baltık Denizi'ne çıkmayı başardı ve "imparatorluk" oldu. Ne var ki yılın büyük bir bölümünü

buz tutan Baltık Denizi deniz ticaretine elverişli değildi. Rusya İmparatorluğu sıcak denizlere inme planını uygulamaya koymaya başladı. Rusya, bu planın uygulanabilmesi için bütün yolları mubah görüyordu. Kuzey Azerbaycan topraklarına ve bu arada Derbent, Şirvan, Gence ve diğer bölgelere diplomatik heyetler gönderildi ve keşif amaçlı seferler düzenlendi. I. Petro'nun Hazar kıyısına ve Kafkasya'ya yönelik büyük planları bulunuyordu. Rusya Kafkasya'da etkili olabilmek için hem Osmanlı Devleti, hem de Safevilerle görüşüyor ve bu iki devlet arasındaki çekişmeden faydalanmaya çalışıyordu. 1722-1723 yıllarında Rusya Derbent, Bakü ve Reşt'e saldırdı, Azerbaycan'ın Hazar kıyısındaki bölgelerini işgal etti. Bu işgaller bölgenin jeopolitiğinde yeni değişikliklere neden oldu.

Safevilerin gitgide daha fazla güç kaybetmesinin ve ülke içinde yaşanan iktidar değişikliğinin ardından Kafkasya'ya sahip olma mücadelesi Osmanlı Devleti ile Rusya arasında şiddetli bir rekabete dönüştü. İki devletin de büyük bir savaştan kaçınması sonucunda 1724 yılında İstanbul Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya binaen Osmanlı Devleti, Safevilerin "Rusya'ya taviz verdiği Hazar kıyılarının" yeni statüsünü kabul etti. Karşılığında Rusya; Şirvan istisna tutulmak kaydıyla Safevilere ait Batı Azerbaycan topraklarının ve Güney Kafkasya'nın bir bölümünün (Azerilerle meskûn Borçalı, Batum bölgeleri, Kırım vb.) Osmanlı yönetimine girmesini kabul edeceğine garanti verdi.

Bu suretle Osmanlı ile Rusya devletleri Safevilere ait bir kısım Azerbaycan topraklarını paylaşmak hususunda anlaşmış oldular. Sonuçta bir yandan Azerbaycan'ın siyasi coğrafyasında ve jeopolitik haritasında önemli değişiklikler oldu, diğer yandan ise bölgede büsbütün yeni bir jeopolitik ortam oluştu.

Söz konusu dönemden itibaren Ruslar, "Bakü ve Azerbaycan" tanımını kendi yönetimleri altındaki Kuzey Azerbaycan topraklarını anlatmak üzere kullanmaya ve bu toprakları Rusya'nın bir parçası olarak görmeye başladılar. Böylesi bir yaklaşım Rusların Bakü'ye ilişkin stratejik niyetlerinin de habercisiydi, nitekim daha sonraki dönemlerde ve hatta Sovyetler Birliği döneminde bile Bakü'nün Rusya'ya ilhakı için çeşitli planlar uygulanmaya çalışılmıştır.

Hazar boyunu işgal ettikten sonra Rusya Kafkasya'da geçici bir süre için sakinleşti. Fakat bu sakinleşmenin arkasındaki neden daha sonraki işgaller için güç toplama ihtiyacıyla beraber, I. Petro'nun ölümü ve iktidar değişikliğiydi. I. Petro'nun yerine geçen imparator hatta bir süreliğine Azerbaycan'daki Rus ordularını geri çekti ve bu ülkenin Kafkasya politikasına belirsizlik hâkim oldu.

Bu arada Osmanlılarla Safeviler arasında Güney Azerbaycan'a ve Güney Kafkasya'ya hâkim olma mücadelesi 1724-1735 yılları arasında ciddiyet kazandı. Azeri kökenli komutan Nadir Osmanlıları Güney Azerbaycan ve Güney Kafkasya'dan çekilmek zorunda bıraktı. Akabinde, 1735 yılında Nadir Şah Rusya'yı da Gence Antlaşması'nı imzalamak zorunda bıraktı. Bu antlaşmaya göre Rusya Hazar boyundan tamamen çekiliyordu. Dolayısıyla Azerbaycan'ın ve Güney Kafkasya'nın siyasi coğrafyası bir kez daha değişti.

Osmanlılara ve Ruslara karşı kazandığı zaferler sayesinde Nadir Şah Azerbaycan topraklarını çoğunlukla kendi yönetimi altında birleştirdi ve Safevilerin saltanatındaki iktidarını 1747 yılına kadar sürdürdü. Nadir Şah'ın kurduğu merkezîleşmiş devlet, ölümünün ardından 18. Yy. sonlarında bir kez daha parçalandı. Bu tarihten itibaren Azerbaycan'da, merkezîleşmiş dev-

letten kopan Hanlıklar mevcudiyetlerini sürdürmeye başladılar. Güneyde Tebriz, Urmiye, Hoy, Karadağ, Serap, Maraga, Maku, Erdebil, kuzeyde ise Nahçıvan, Karabağ, Gence, Bakü, Guba, Şeki, Şamahı, Revan, Lenkeran ve Cevat Hanlıkları ortaya çıktı. Hanlıkların ortaya çıkışı, daha sonraki tarihî süreçte Azerbaycan'ın jeopolitik durumuna ciddi şekilde tesir edecek nesnel bir etkene dönüştü.

İçte kendi egemenliklerini temin eden Hanlıklar birbirinden bağımsız politika izlemeye, Türkiye, Rusya ve diğer komşu ülkelerle ilişkiler tesis etmeye başladılar. Hanlıklar dış politika konusunda büyük ölçüde bağımsız hareket ediyorlardı. Kendilerine ait orduları, maliye ve yönetim sistemleri bulunan Hanlıklar, dış ülkelerle de diledikleri gibi yazışıyorlardı.

Askerî ve politik açıdan Hanlıklar elbette ki bölgelerindeki büyük devletlerin yayılmacı niyetlerine karşı koyacak güçte değillerdi. Buna rağmen, Azerbaycan halkının büyük ve zengin bir maziye sahip bulunan devlet geleneğini yaşatmaya devam eden Hanlıklar, çevre ülkelerle bağımsız ilişkiler kuruyorlardı.

Hanlıkların Türkiye, Rusya ve diğer ülkelerle ilişkileri büyük ölçüde milli ve dini taassuba dayanmaktaydı. Söz konusu devletler de Hanlıkları, kendi politik ve stratejik çıkarları doğrultusunda kullanarak Güney Kafkasya'da ve bu arada Azerbaycan'daki konumlarını pekiştirmeye çalışıyorlardı. Rusya Gürcüleri ve Ermenileri, Türkiye ise Azerileri ve diğer Müslüman halkları himaye ediyor ve bunların dış dünyayla temaslarını kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Milli ve dinî etkenin arkasında her devletin kendi jeopolitik çıkarlarını gerçekleştirme çabası vardı.

Azerbaycan coğrafyasının jeopolitik durumunda 19. Yy.da yine ciddi değişiklikler yaşandı. Rusya-İran, Osmanlı-Rusya, Osmanlı-İran savaşları sonucunda Kafkasya ve Azerbaycan'da

yeni bir jeopolitik durum ortaya çıktı. 1804-1813 ve 1826-1828 yıllarında cereyan eden Rusya-İran, 1806-1812 ve 1828-1829 yılları arasında cereyan eden Rusya-Türkiye savaşları sonrasında Azerbaycan'ın kuzey Hanlıkları ve Karadeniz'in doğusu da dâhil olmakla Güney Kafkasya Rusya tarafından tamamen işgal ve ilhak edildi. Kuzey Azerbaycan'ın jeopolitik durumu büsbütün değişikliğe uğradı. İşgal edilen Kuzey Azerbaycan toprakları birer Hanlık olarak, Azerbaycan halkı ise Bakülüler, Şirvanlılar, Nahçıvanlılar, Revanlılar, Lenkeranlılar vb. isimlerle Rusya İmparatorluğu'nun yönetimi altına girdiler.

Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmaları şartlarına nazaran Kuzey Azerbaycan bütünüyle, Batı Azerbaycan ise kısmen (Revan Hanlığı toprakları ve Gürcistan'da Azerilerin meskûn olduğu Borçalı Vilayeti) Rusya'nın yönetimi altına, Güney Azerbaycan ise bütünüyle, birtakım kaynaklarda artık İran olarak anılan Safevi Devleti'nin yönetimi altına girdi. Batı Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ve bu arada Aras Nehri'nin batısındaki bölgeler Osmanlı İmparatorluğu içinde kaldı. Bu suretle Safevi İmparatorluğu'nun birtakım savaşlar sonucunda tek bir yönetim altında toplamayı başardığı Azerbaycan toprakları parçalanarak üç devlet arasında paylaşıldı. Bu şartlarda Azerbaycan'ın jeopolitik durumu yine bütünüyle değişmiş oldu. Fakat topraklarının paylaşılmasının ardından bile Azerbaycan, uzunca bir süre bölgenin büyük devletlerinin çıkarlarının çatıştığı jeopolitik mekân olarak kalmaya devam etti. Jeopolitik literatüründe "Kuzey Azerbaycan", "Güney Azerbaycan", "Batı Azerbaycan" gibi terimler ortaya çıktı.

Söz konusu jeopolitik değişiklikler daha sonraki dönemlerde Azerbaycan'ın kuzeyinin, güneyinin ve batısının gelişme yönlerinin ve düzeylerinin farklılaşması ve Azerbaycan halkının ulu-

sal kimliğinin şekillenmesi üzerinde büyük ölçüde etkili oldu. Özellikle ulusal kimliğin şekillenmesi süreci Kuzey, Güney ve Batı Azerbaycan'da hem içerik, hem de biçim açısından farklılık arz etmeye başladı. Uygarlık düzeyi açısından Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmasına rağmen, Rusya, söz konusu dönemde Türkiye ve İran'a kıyasla daha hızlı bir gelişme kaydetmekteydi. Bu sayede, Rus yönetimi altına girmiş olan Kuzey Azerbaycan'da ve Batı Azerbaycan'ın bir parçasında Rusçanın ve Rus kültürünün de aracılığıyla yeni bir eğitim, bilim ve kültür ortamı şekillenerek gelişmeye başladı. Bu "aydınlanma hareketini" kendi sömürge politikası çerçevesinde gerçekleştirmeye ve Azerbaycan halkı üzerinde Ruslaştırma siyaseti uygulamaya çalışan Rusya, kendinden büsbütün farklı millî ve dinî kimliğe sahip bulunan bir halkı asimile etmeyi başaramadı. Aydınlanma hareketi bilakis, Azerbaycan halkının ulusal kimliğinin, dilinin, dinî ibadetlerinin, gelenek ve göreneklerinin, manevi ve ahlaki değerlerinin şekillenerek gelişmesi sürecini destekledi.

Güney Azerbaycan'ı kendi yönetimi altında bulunduran İran'da ve Batı Azerbaycan topraklarının bir parçasının bulunduğu Osmanlı Devleti'nde ise Azerbaycan halkının ulusal kimliğinin şekillenerek gelişmesi süreci birer bağımsız çizgi olarak sürdürülemedi. İran'da Şii İslam, Osmanlı'da ise dil birliğine dayalı Türklük çerçevesi içinde kalarak son buldu. Bu ülkelerde Azerbaycan halkına özel milli eğitim kurumları, milli basın, ibadet mekânları ve kültür merkezleri oluşturulmadı, bilakis, Azerbaycan halkına karşı etkili bir asimilasyon politikası uygulanmaya başlandı.

Rusya, daha önce anılan birtakım olumlu gelişmelerle beraber, Azerbaycan halkı açısından bazı ciddi jeopolitik sorunların da temelini attı ve işgal ettiği topraklardaki konumunu pekiştir-

mek amacıyla, Güney Kafkasya'nın "daha güvenilir topluluklarını" kullanmakla Azerbaycan'ın demografik durumunu değiştirme çalışmalarına başladı. Güney Kafkasya'ya bu bölgenin dışından Ruslar, Almanlar, Lehler ve özellikle Ermeniler göç ettirildi. Rusya İmparatorluğu'nun Osmanlı ve İran sınırlarındaki Azerbaycan topraklarına büyük kitleler halinde Ermeniler göç ettirildi ve bilinçli bir şekilde yerleştirildi. Rusya'nın; Azerbaycan topraklarının Ermenileştirilmesine yönelik bu politikası elbette ki nedensiz değildi. Tarih boyu hep Müslüman halklarla bir arada yaşamış olan Ermeniler, bu halkların dillerine, gelenek ve göreneklerine aşinaydılar, ortama kolayca uyum sağlayabiliyor ve diğer yandan itaatkâr halk olarak biliniyorlardı.

Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesi, beraberinde pek çok sorun ve bu arada gelecekteki jeopolitik değişikliklerin de temellerini oluşturacak problemler getirdi. Bereketli Azerbaycan topraklarına yerleşen ve topraklarda zengin olan Ermeniler, daha sonra millî ve dinî çatışmalara sebebiyet vermeye, göç ettirildikleri toprakların asli unsurlarını köşeye sıkıştırmaya başladılar.

Yayılmacı savaşların akabinde Azerbaycan topraklarının parçalanarak paylaştırılması ve bu topraklara Ermenilerin göç ettirilmesi, 19. Yy.da Azerbaycan'ın jeopolitik durumunda olumsuz yönde ciddi bir değişiklikti ve Azerbaycan halkının kaderiyle beraber, gelecekteki ulusal devletinin coğrafyası üzerinde de büyük ölçüde etkili olmuştur. Rusya'nın bölgede takip ettiği "böl ve yönet" politikası Güney Kafkasya bölgesinin tamamında kanlı savaşlar eşliğinde yaşanan başlıca jeopolitik değişiklikler için de uygun ortamı hazırlamış oldu.

1.2. I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE GÜNEY KAFKASYA'DA JEOPOLİTİK DURUM VE DIŞ ÜLKELERİN ÇALIŞMALARI

1914 yılında dünyanın yeniden paylaşılması amaçlı büyük savaş (daha sonra I. Dünya Savaşı adını alacaktır) başladı. Dünya Savaşı yalnızca ekonomik ve askerî değil, jeopolitik niyetlerin de gerçekleştirilmesi amacını güdüyordu. Savaşın en sıcak noktaları arasında Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları, Güney Kafkasya ve Anadolu toprakları da bulunuyordu.

Savaşa İtilaf Devletleri arasında katılan Rusya, sınırlarını güneye doğru genişletme, İstanbul'a ve Boğazlara sahip olma planları yapıyordu. Bu konuda müttefiklerin de rızası alınmış ve ilgili belge imzalanmış bulunuyordu. Rusya bu savaş sonrasında daha güçlü bir devlete dönüşmeyi ve sıcak denizler üzerinde egemenliğini temin etmeyi planlıyordu.

Diğer yandan Dünya Savaşı, Rusya İmparatorluğu içindeki toplumsal ve siyasal gelişmeleri daha fazla karmaşıklaştırmış bulunuyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin ardından Boğazların Rus gemilerine kapatılması, ülkenin zaten iç açıcı olmayan ekonomik durumunu daha fazla güçleştirmişti. Rusya'da ciddi boyutta bir gıda sıkıntısı ve açlık meydana gelmişti. Bu durumda halkın memnuniyetsizliği günden güne artmaktaydı.

Mevcut şartlarda, 1917 yılının Şubat ayında Rusya'da ihtilal gerçekleşti. 300 yıldan fazla bir süre iktidarda bulunan Romanoflar Hanedanı düşürüldü. Rusya'da Geçici Hükümet kuruldu. Askerî operasyonların büyük güçlüklerle sürdürülmesi Rusya İmparatorluğu'na bağlı uç bölgelerde memnuniyetsizliğin daha fazla artmasına, ulusal bilincin gelişmesine, milli öz-

gürlük hareketlerinin başlamasına ve imparatorluğun temellerinin sarsılmasına neden oluyordu. Temelleri sarsılmış olan Rusya İmparatorluğu'nun iç düzeninde, toplumsal ve milli yapısında birtakım değişikliklerin yaşanması kaçınılmaz duruma gelmiş bulunuyordu. Merkezkaç süreci gitgide hızlanmaktaydı.

Rusya İmparatorluğu'nun pençesinden kurtulmaya çalışan ve bunu kısa bir süreliğine de olsa başaran bölgelerden bir tanesi 19. Yy.da işgal ve Rusya'ya ilhak edilen Güney Kafkasya'ydı. Güney Kafkasya'nın idaresinin gitgide güçleştiğini göz önünde bulundurarak, Rusya Duma'sı Kafkasyalı bazı milletvekillerinin önerisi üzerine özel bir komite oluşturmuş, fakat komitenin çalışmalarından beklenen sonuç alınamamıştı. Bölge halklarının ulusal otonomi ve bağımsızlık taleplerine karşı koymak, çok sayıda siyasi parti ve toplumsal örgütün faaliyetini önlemek imkânsız hale gelmiş bulunuyordu.

1917 yılı Ekim'inde yaşanan devrim sonucunda Petrograd'da Bolşeviklerin iktidara gelişi Rusya'daki durumu kökten değiştirdi. Geçici Hükümet'in yerini Proletarya Diktatörlüğü adı verilen yönetim aldı. Toplumsal ve milli çatışmalar şiddetlenerek iç savaşa dönüştü. İktidardan düşürülenlerle yeni iktidar olanlar arasındaki husumet sonucunda Rusya iki sınıfa ve bunlar arasında iki cepheye bölündü. "Halkların hapishanesi" olarak nitelendirilen Rusya, bu durumda kanlı bir iç savaşa sürüklendi. Temelleri sarsılmış olan Rusya İmparatorluğu'nun uç bölgelerinde halkların otonomi ve bağımsızlık mücadelesi önlenemez bir sürece dönüştü. Rusya İmparatorluğu'nun yönetimi altında bulunan halklar ve bunların ulusal liderleri, imparatorluğun yıkıntıları altından en az zararla kurtulmaya ve kendi geleceklerini bağımsız olarak şekillendirmeye çalışıyorlardı.

Bolşevikler, iktidara gelince duyurdukları Barış Bildirgesi'yle savaşan taraflara, savaşa katılan tüm ülkelere ve halklara barış önerdiler ki bu durum, uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülebilirdi.

Bolşevik iktidarında savaştan çekilen Rusya'nın eski müttefikleriyle ilişkileri kötüleşti. İtilaf Devletleri, Rusya'nın savaşı sürdürmesini istiyorlardı. Rusya'nın savaşa devam etmesi durumunda, bir yandan Almanya önderliğindeki blokun askerî operasyonlarının başarıya ulaşmasının engellenebileceği, diğer yandan ise Rusya içinde mevcut devrim havasının ortadan kalkacağı, monarşi rejiminin sürmesi için uygun ortamın oluşacağı düşünülmekteydi. Ama Bolşevikler, "İşçi sınıfının vatanı yoktur, sınıfsal çıkarları vardır" düşüncesiyle büsbütün farklı yönde bir çalışma ortaya koymakta ve tüm halkları kapitalizme karşı mücadeleye davet etmekteydiler.

Bolşevik iktidarı açısından ekonomik, politik ve askerî-stratejik bağlamda büyük önem arz eden bölgelerden bir tanesi Güney Kafkasya'ydı. Güney Kafkasya içinde ise Bakü ekonomik, askerî-stratejik ve jeopolitik açılardan özel bir öneme sahipti. Bakü petrolü savaşın kaderini belirleyebilecek çok ciddi bir etkene dönüşmüş bulunuyordu. Bu nedenledir ki Bolşevikler Bakü üzerindeki kontrollerini kaybetmek istemiyorlardı. 1917 Kasım'ında Bolşevikler, Ermeni Taşnak güçlerinin doğrudan desteği sayesinde Bakü üzerinde kontrolü ele aldı. Bolşeviklerin Bakü'ye hâkim olması İtilaf Devletleri safında ciddi bir memnuniyetsizlik ve endişeye neden oldu.

Rusya'nın eski müttefikleri olan ülkeler, parçalanmış imparatorluğun onarılması, düşman devletlerin Güney Kafkasya'ya girişinin engellenmesi ve Bolşeviklerin etkisiz hale getirilmesi amacıyla birtakım somut önlemleri gerçekleştirmeye başladılar.

Azeri, Gürcü ve Ermeni siyasi partilerinin Büyük Britanya, ABD ve Fransa'nın Tiflis'teki temsilciliklerinin girişimleri, mali destekleri ve gözetimleri altında gerçekleşen toplantısında Güney Kafkasya'daki durumun kontrol edilmesi amacıyla Transkafkasya Komiserliği'nin kurulmasına ilişkin karar alındı. Ağırlıklı olarak Bolşeviklerin engellenmesine yönelik çalışmaları yapmakla beraber, Transkafkasya Komiserliği esasında Rusya'nın parçalanmasına da karşıydı ve imparatorluğun onarılması amacıyla çalışıyordu. İtilaf Devletleri'nin baskısı yüzünden ve birtakım diğer nedenlerle Transkafkasya Komiserliği Almanya önderliğindeki bloka dâhil olan ülkelere karşı da tavır almaktaydı, fakat bu Almanya karşıtı politika tüm siyasi partilerin desteğini alabilmiş değildi.

Transkafkasya Komiserliği'ne dâhil siyasi partiler arasındaki çekişmeler ve bölgede cereyan eden karmaşık süreç, Güney Kafkasya'da yeni bir jeopolitik durumun ortaya çıkacağının habercisiydi. Bolşeviklere karşı mücadele etmek konusunda aynı görüşte olsalar da, Azeri, Gürcü ve Ermeni siyasi partilerinin dış politika konusundaki görüşleri birbirinden bütünüyle farklıydı. Bu görüş ayrılıkları milli fraksiyonlar arasındaki çelişki ve çatışmaları daha fazla arttırmaktaydı.

Transkafkasya Komiserliği'ndeki Azeri temsilciler, dış ilişkilerde hükümetin bütünüyle bağımsız hareket edeceğini bir beyanname ile duyurmaktan yanaydılar ve bu tutumları, yakın gelecekte uygulamaya koyacakları birtakım planların da habercisi olarak görülebilirdi.

Gürcü fraksiyonu yalnızca birtakım iç meselelerin çözüme kavuşturulmasına yönelik girişimlerde bulunuyor ve dış politika konusunda oldukça dikkatli ve çekingen hareket ediyordu.

Ermeni fraksiyonuna gelince, Rusya'dan ayrılmak ve savaşan taraflarla barış anlaşmaları imzalamak konusunda ortak bir görüşe sahip bulunmuyorlardı. Ermeniler, gelişmelere göre çevik bir politika izlemeye ve Türk karşıtı güçlerin desteğini alarak kendi ulusal devletlerini kurmaya çalışıyorlardı.

Mevcut durum, Transkafkasya Komiserliği'nin varlığını uzun süre devam ettiremeyeceğinin ve Güney Kafkasya'nın önemli jeopolitik değişikliklerin eşiğinde bulunduğunun da habercisiydi.

Yeni kurulan Sovyet rejimi, imparatorluk döneminin "halkların hapishanesi" politikasını sözde reddetmekle beraber, gerçekte sosyalizmi eski İmparatorluk sınırları içinde yaymanın, Güney Kafkasya'nın Bakü gibi jeostratejik açıdan önemli kentlerini elinde tutmanın, bu bölgede meskûn Azerbaycanlıların Türkiye'ye yönelmesinin ve bağımsızlık mücadelelerinin önüne geçmenin peşindeydiler. Lenin ve dava arkadaşları Müslüman halka güvenmediklerini göstererek, Bakü'de ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde silahlı Ermeni çeteleri aracılığıyla Azerbaycanlılara karşı acımasız bir politika uygulamaktaydılar. Bolşeviklerce kurulan Bakü Sovyeti'nin ve emrindeki silahlı güçlerin Azerbaycanlılara karşı sergiledikleri tutum da bu politikayı açıkça gözler önüne sermekteydi.

Barış önerisi İtilaf Devletleri'nce reddedilen Bolşevik Hükümeti Almanya önderliğindeki blokla Brest-Litovsk'ta barış görüşmelerine başladı. Sonuçta Brest-Litovsk'ta bir tarafta Rusya, diğer tarafta ise Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan olmakla imzalanan barış antlaşması, hem bölgede, hem de dünyada önemli jeopolitik değişiklerin de başlangıcı oldu.

Transkafkasya Komiserliği'nin dış politika konusunda attığı ilk adım, Güney Kafkasya'nın durumuna ilişkin olarak Osmanlı

İmparatorluğu ile müzakere başlatma kararı alması ve bu amaçla harekete geçmesi olmuştur. 5 Aralık 1917 tarihinde Erzincan'da Osmanlı heyeti ile 14 maddeden oluşan bir mütareke antlaşması imzalandı. Erzincan Mütarekesi'ni Rusya tarafından Bolşevik Hükümeti değil, Rusya ordusu yetkilileri imzalamışlardı.

Mütareke, barış antlaşması imzalanıncaya değin bütün taraflar için geçerli olacaktı. Rusya'yla İttifak Devletleri arasında genel bir barış antlaşması imzalanacak olursa, bu antlaşma şartlarının Kafkasya cephesi için de geçerli olacağı mütarekede öngörülmüştü. Mütareke, Güney Kafkasya'yı Rusya'nın bir parçası olarak kabul ediyordu. Sınır çizgisinin belirlenmesine ilişkin bir rapor da mütarekeye eklenmiş bulunuyordu. Azeri, Gürcü ve Ermeni siyasi partilerinin Erzincan Mütarekesi'ne yaklaşımlarının birbirinden farklı olduğunu da ifade etmek gerekir.

Erzincan Mütarekesi'nin ardından Rusya'nın Kafkasya Cephesi dağıldı. Hem cephede, hem de genel olarak Rusya'da mevcut durum nedeniyle Rus ordusu sahip olduğu mevkilerden geri çekildi. Rusya ordusunun himayesinde Anadolu'da sivil Türk nüfusa yaptıkları mezalimin hesabını veremeyeceklerini anlayan Ermeni çeteleri de Güney Kafkasya'ya (ağırlıklı olarak Bakü'ye ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerine) doğru hareket ettiler. Bu arada, geri çekilen Rus ordusunun, elindeki silah ve cephaneliği Ermeni çetelerine teslim ettiğini de belirtmek gerekir.

Erzincan Mütarekesi'nin ardından Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya siyasetinde yeni bir aşamaya girildi. Türk ordusunun bölgeye girişi için elverişli bir ortam oluşmuştu. Doğu'ya doğru hareket etme planları dâhilinde Osmanlı ordusu, elverişli

bir transit geçiş bölgesi olan Güney Kafkasya'da önemli bir fırsat yakalamış bulunuyordu.

Savaşın son aşamasına gelinirken, petrole ve diğer yakıt türlerine daha fazla ihtiyaç hissedilmesi, Bakü petrollerinin kontrolünü ele almak için girişilen askerî operasyonların şiddetini de arttırmaktaydı. İtilaf Devletleri Irak Cephesi'nde Türkiye'nin İslam birliği politikasına karşılık olarak Arap milliyetçiliğini körüklediler. Artık Türkiye'nin bu cephede İslam birliği sloganıyla hareket etmesi ve askerî operasyonlarda başarı kazanması, Musul petrolünü elinde tutması mümkün değildi. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu ve müttefiki olan Almanya, Güney Kafkasya'ya doğru hareket etme kararı aldılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Kafkasya'ya hareketinin birkaç ana nedeni bulunmaktaydı. Öncelikle, Azerbaycan petrolü askerî operasyonların sürdürülebilmesi açısından önemli bir role sahipti. İtilaf Devletleri'nin bu petrole sahip olması, Hazar Denizi'ni ve Merkezî Asya'ya uzanan yolu kontrol etmeleri Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın yenilgisini hızlandırırdı. İtilaf Devletleri arasında Türkiye bölgeye en yakın ve en aşina ülkeydi.

İkinci olarak, Osmanlı ordusunun Güney Kafkasya istikametinde ilerlemesi açısından sorun teşkil edebilecek milli ve toplumsal bir engel bulunmamaktaydı. Bölge nüfusu çoğunlukla Azerilerden, diğer Türk ve Müslüman halklardan oluşmaktaydı. Uzunca zamandan beri Rusya yönetiminde zulüm gören bu halklar, bağımsızlıklarını kazanma mücadelesinde Türkiye'yi, Türklüğün ve İslam'ın merkezi konumundaki Osmanlı'yı bir kurtarıcı olarak görüyorlardı. Böyle bir etkeni iyi kullanan Türkiye, Kafkas İslam Ordusu'ndaki kayıpları bölge halkı sayesinde telafi etmekteydi. Böyle bir durumda, Şaumyan önderliğindeki

Bolşevik ve Taşnak kuvvetleri; Türk ordusunun Kafkasya'da ilerlemesini durdurmak, Azerbaycan halkının bağımsızlık yolunun önünü kesmek amacıyla Güney Kafkasya'nın Türk ve Müslüman halkına Ermeniler aracılığıyla uyguladığı baskıyı arttırmakta, halkı korkutmak için katliamlar gerçekleştirmekteydiler. Fazla bir silahlı kuvvete sahip bulunmayan Bakü Sovyeti, Rusya ordusundan terhis edilen silahlı Ermeni Taşnak birliklerini kullanmakta ve bu birliklere güvenmekteydi. Lenin önderliğindeki Bolşevikler halkların kendi kaderini tayin hakkını sözde kabullenmekle beraber, Rusya İmparatorluğu'nun eski sınırları içinde, özellikle zengin petrol kaynaklarına sahip ve jeopolitik açıdan önemli bir coğrafyada bulunan Azerbaycan'da kontrolü elde tutmak amacıyla hiçbir rezalete imza atmaktan kaçınmamaktaydı, gerekirse bölge halkını bütünüyle imha etmeye bile hazırdı ve bu yönde ciddi bir girişim de başlatmış bulunuyordu.

Taşnak çeteleri desteğinde Bolşevik Hükümeti Azerbaycan halkını öncelikle Abşeron Yarımadası'ndan atmak, Osmanlı ordusunun Bakü'ye girişine izin vermemek, Bakü'yü her ne suretle olursa olsun kendi kontrolünde tutmak için çaba gösteriyordu. Bu nedenledir ki daha önce Güney Azerbaycan'da ve Anadolu'da Azerilere, diğer Türk ve Müslüman halklara uygulanan toplu imha girişimi, daha şiddetli bir şekilde Bakü'de, Guba'da, Zengezur ve İrevan vilayetlerinde, Borçalı'da ve Kuzey Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde gerçekleştirilmeye başlandı. Bu katliamlar bölgedeki jeopolitik süreçleri ve bölge nüfusunun etnik yapısını önemli ölçüde etkilemekteydi. Transkafkasya Komiserliği katliamları durduracak güçte değildi, gerçekte böyle bir amacı da bulunmuyordu. Kafkasya bölgesinin bütünü gibi, Transkafkasya Komiserliği içinde de oldukça yanlış bir etnik politika takip edilmekte, etnik çatışmalar körüklenmekte, özel-

likle yerli Müslüman halklara açıkça haksızlık yapılmaktaydı. Böyle bir ortamda Osmanlı İmparatorluğu Güney Kafkasya'nın Türk ve Müslüman halkını savunmak gibi manevi bir mesuliyeti de yüklenmiş bulunuyordu.

I. Dünya Savaşı'nın tarafları, Türkiye istisna tutulmak kaydıyla, Azerbaycan halkının kaderiyle değil, yalnızca Bakü ve bu bölgenin petrolü ile ilgiliydiler. Bu nedenledir ki savaşan taraflar arasında Yakındoğu ve Ortadoğu coğrafyasında Musul petrolleri uğruna yapılan jeostratejik muharebelere Bakü'ye ve Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerine (mesela Bakü-Batum demiryolu güzergâhı vb.) sahip olmak uğruna yapılan şiddetli çatışmalar da ilave edildi.

Bakü oldukça önemli bir jeopolitik konuma sahipti. Bakü'ye hâkim olan güç, Hazar Denizi üzerinde kontrolü de sağlayabilirdi. Hazar Denizi'ni kontrol eden ülke ise Güney Kafkasya, Kuzey Kafkasya ve Merkezî Asya'da yeni avantajlar kazanır ve Türkistan'a uzanan yol bu ülke için açılmış olurdu. Bu yüzden Bolşeviklerin; Bakü'nün herhangi bir başka ülke tarafından işgaline ya da Azerbaycan halkının kendi tarihî ve doğal başkentine tekrar sahip olmasına izin vermek bir niyetleri yoktu.

Türk ve Müslüman dünyası önünde özel bir manevi sorumluluk da yüklenmiş olan Osmanlı Devleti, anlatılan şartlar altında Bakü'ye doğru yürümek ve Azerbaycan halkına yardım etmek amacıyla harekete geçti. Bu harekâta karar verirken Osmanlı Hükümeti'nin bölgenin petrolünden ve diğer doğal kaynaklarından faydalanmak, Hazar havzası ve Türkistan'a açılan kapı üzerinde kontrolü ele almak, Merkezî Asya'ya sahip olmak gibi askerî-stratejik çıkarları da göz önünde tuttuğu şüphesizdi. Bölge halkının etnik ve dinî yapısı hesaba katılırsa, Osmanlı

Devleti'nin söz konusu niyetlerini gerçekleştirirken toplumsal ve manevi açılardan zorluk çekmemesi gerekmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya ordu sevk edişini ve bölgede her açıdan üstünlük sağlamasını olanaklı kılan başlıca etkenlerden bir tanesi Rusya'nın savaştan çıkması ve Kafkasya'dan çekilmesiydi.

İtilaf Devletleri bölgede belirli ölçüde etkin olmakla beraber, henüz baskın bir role sahip değillerdi. İtilaf Devletleri'nin Irak Cephesi'nden bazı kuvvetleri Güney Kafkasya'ya kaydırma planları da coğrafi, politik, askerî ve diğer şartlar nedeniyle bir türlü gerçekleşememekteydi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'da kararlı bir politika takip etmesine olanak sağlayan etkenlerden bir tanesiydi.

Bu şartlar altında, I. Dünya Savaşı'nın gidişatı içinde Güney Kafkasya'da yeni bir jeopolitik durum ortaya çıktı. Söz konusu dönemde Güney Kafkasya'nın jeopolitik durumunu şekillendiren başlıca devletler Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve içinde bulunduğu zor şartlar nedeniyle bu devletlerle anlaşmak dışında bir çaresi bulunmayan Bolşevik Rusya'ydı.

Ne Transkafkasya Komiserliği, ne de Bakü'yü kontrol altında tutan Bolşevik ve Taşnak kuvvetleri Osmanlı Devleti'nin artan baskılarına karşı koyma iktidarındaydı. Durum her geçen gün karmaşıklaşmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki ağırlığının da gitgide arttığı gözlemlenmekteydi.

Erzincan Mütarekesi'nin geçici özellik arz etmesi nedeniyle Osmanlı Devleti Transkafkasya Komiserliği'yle yeni barış görüşmelerine başlamaktan yanaydı. 1918 yılının Ocak ayında General Odişelidze'ye gönderdiği mektupla Osmanlı Hükümeti Transkafkasya Komiserliği'ni Brest-Litovsk'ta sürdürülen barış

görüşmelerine davet etti ve Güney Kafkasya'da yeni bir bağımsız devletin kurulmasına yardımcı olma sözü verdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tutumu Güney Kafkasya'nın bağımsızlığı için geniş bir olanak açmaktaydı. Türkiye tarafının önerisi Transkafkasya Komiserliği'nde görüşüldü, fakat İtilaf Devletleri ile birtakım ilişkiler tesis etmiş oldukları anlaşılan gayrimüslim üyelerin baskıları sonucunda reddedildi. Transkafkasya Komiserliği'ndeki Ermeni ve Gürcü temsilciler Türkiye'nin bölgedeki ağırlığından ciddi biçimde tedirginlik duymaktaydılar. Olayların gelişim seyri, Transkafkasya Hükümeti'nin Rusya İmparatorluğu'ndan koparak bağımsız olmayı pek istemediğini ortaya çıkaracaktı. Transkafkasya Komiserliği'ne dâhil siyasi partilerden bazılarının her konuyu sırf milli çıkarlar çerçevesinde değerlendirmesi ve bazen de çekingenlik sergilemeleri bu durumun başlıca nedenleriydi.

Her şeye rağmen Transkafkasya Komiserliği çelişkili ve zorlu bir sürecin ardından, Gürcü ve Azeri temsilcilerin ısrarları sonucunda, 22 Nisan 1918 tarihinde Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'ni Güney Kafkasya'da bağımsız bir devlet olarak ilan etti. Yeni devletin anayasasını hazırlamak üzere bir komisyon kurulmasına ilişkin karar alındı. Güney Kafkasya'da bağımsız bir Cumhuriyetin ilanı, bölgenin, uluslararası ilişkilerin öznesi olarak tanınmasına yönelik önemli bir gelişmeydi.

Ne var ki bağımsızlık ilanından sonra da Güney Kafkasya'nın dış politikasında önemli bir değişiklik gerçekleşmedi. Bağımsız Cumhuriyet içinde, bölgedeki krizi ve etnik çatışmaları önleme konusunda fikir birliği mevcut değildi. Fraksiyonlar arasındaki çekişmeler de günden güne azalacağına artmaktaydı. Etnik sorunlar ve çatışmalar daha şiddetli hal almaktaydı.

Ermeni çetelerinin Müslüman halka yaptığı katliamlar Bakü, Yelizavetpol ve İrevan Guberniyalarında (Eyaletlerinde) özellikle artış göstermekteydi. Güney Kafkasya'da anarşi ve kaos, etnik çatışma ve lokal muharebeler bitmek bilmiyordu. Katliamları durdurmakla yükümlü olmasına karşılık, Transkafkasya Komiserliği bu yönde hiçbir varlık gösterebilmiş değildi.

1.3. AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIK İLANI VE GÜNEY KAFKASYA'NIN JEOPOLİTİK DURUMUNA ETKİSİ

Böyle bir ortamda, Transkafkasya Komiserliği Meclisi'nin 26 Mayıs 1918 tarihinde gerçekleşen son toplantısında Gürcü temsilciler, bağımsız ulusal devletlerini kurmak üzere Federatif Cumhuriyet'ten ayrıldıklarını ilan ettiler. Akabinde Kurum, kendini ilga ettiğine ilişkin karar aldı. Azerbaycanlı temsilciler 2 Mayıs'ta toplanarak Geçici Milli Konsey oluşturdular. Milli Konsey'in 28 Mayıs'ta gerçekleşen ilk oturumunda söz alanlar, Azerbaycan'ın bağımsız bir Cumhuriyet olarak ilan edilmesinin kaçınılmazlığına değindiler. Aynı gün Azerbaycan'ın bağımsızlığı altı maddeden oluşan bir Bağımsızlık Bildirgesi'yle ilan edildi. Bağımsızlık Bildirgesi'nde yeni ilan edilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin takip edeceği iç ve dış politikanın öncelikleri ve ilkeleri de ifade edilmiştir.

Azerbaycan'da Cumhuriyet rejimini ilan eden Azerbaycan Milli Konseyi "Halk Cumhuriyeti" fikrini ve rejimini Müslüman Doğu'da ilk kez olarak ortaya koymuş ve uygulamıştır. Bu suretle Güney Kafkasya'da bağımsız devletlerin ve bu arada Azerbaycan Devleti'nin de kurulma süreci başladı. Azerbaycan halkı uzunca zamandan beri özlediği ve uğruna mücadele ettiği bağımsızlığa kavuşma şansını kazandı.

Kuzey Azerbaycan topraklarının 19. Yy.da birer Hanlık olarak Rusya tarafından işgaline ve Azerbaycan halkının da Şirvanlılar, Genceliler, Bakülüler, Lenkeranlılar, Nahçıvanlılar gibi adlarla Rus yönetimine girmesine karşılık, 1918 yılında Azerbaycan bir bütün olarak Rusya İmparatorluğundan koptu ve Azerbaycan halkı da birlik ve beraberlik içinde imparatorluktan ayrıldı. Azerbaycan'da uzunca zamandan beri sekteye uğramış olan merkezîleşmiş devlet geleneği onarıldı. Güney Kafkasya'da yepyeni bir jeopolitik durum ortaya çıkmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti yalnızca Kafkasya'da değil, Yakındoğu ve Ortadoğu'da mevcut durum üzerinde tesir icra etme gücüne sahip önemli bir etkene dönüşmüş bulunuyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti; Müslüman halklar nezdinde sömürge durumundan kurtulmanın ve bağımsız devlet kurmanın örneğini oluşturdu.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin tarihî süreçte doğal şartlarda şekillenmiş olan sınırları bulunuyordu. Bunun dışında, devlet kurmak için gerekli diğer iç etkenler, yani Azerbaycan halkı ve bu halkın üzerinde yaşadığı, bütünlük teşkil eden toprak parçası da şekillenmiş bulunuyordu. Tarihî süreçte, nüfusun tamamını kendi yönetimi altında birleştiren merkezîleşmiş bir hükümetin ortaya çıkması, ulus devlet yapılanması için şart olan iç etkenlerin tamamlandığını kanıtlamaktaydı.

Diğer yandan, bağımsız devlet yapılanması için uluslararası şartlar da müsaitti. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politika çizgisi ve jeopolitik niyetleri Azerbaycan halkının istekleri ve hedefleriyle örtüşmekteydi. Osmanlı Devleti'nin yaptığı yardımlar bağımsız Azerbaycan Devleti'nin kurulmasında önemli dış etkendi. Anlaşılacağı üzere, bağımsız Azerbaycan Devleti'nin kurulması bir yandan tarihî süreçlerin, diğer yandan Azerbaycan

halkının yıllardan beri verdiği bağımsızlık mücadelesinin somut bir sonucuydu.

Çarlık Rusya'sının Kafkasya politikası çerçevesinde bölgeye göç ettirilen Ermenilere tahsis edilmiş olan tarihî Azerbaycan toprakları istisna tutulmak kaydıyla, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin üzerinde hak iddia ettiği coğrafi bölgeler şunlardan ibaretti:

- Bakü Guberniyası ve Dağıstan Vilayeti;
- Yelizavetpol Guberniyası'nın tamamı (daha önceki sınırları dâhilinde);
- Sıgnah Kazası batısından Gabele Nehri'ne kadar Zagatala bölgesi;
- Sıgnah Kazası'nın güneybatısı;
- Borçalı Kazası'nın merkez bölgesi;
- Nahçıvan, Şerur-Dereleyez ve Sürmeli kazaları;
- İrevan'ın güneyi (İrevan kenti Milli Konsey tarafından Ermenilere verilmiş bulunuyordu);
- Gökçe Gölü'nün doğu kıyısına kadar uzanan bölge;
- Yeni Beyazıt Kazası'nın bir bölümü.

Azerbaycan'ın sınırları şu şekilde belirlenmiş bulunuyordu: Kuzeyde Dağıstan halkları, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ararat Cumhuriyeti (Ermenistan), doğuda Hazar Denizi ve Türkistan, güneyde İran, güneybatıda Osmanlı İmparatorluğu. Güney Kafkasya'da önemli bir jeopolitik konuma sahip bulunan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, bölgede en büyük yüzölçümüne sahip ülkeydi. Azerbaycan'ın kesinleşmiş toprakları 97 297 kilometrekare, Ermenistan ve Gürcistan'la ihtilaflı bölgelerle beraber toplam yüzölçümü ise 113 895 kilometrekareydi.

Güney Kafkasya'nın en kalabalık halkı da Azerbaycan halkıydı. Söz konusu dönemde Güney Kafkasya'nın 7 milyon 687 bin 770 kişilik toplam nüfusunun 3 milyon 306 binini Azerbaycanlılar, 1 milyon 786 binini Ermeniler, 1 milyon 641 binini ise Gürcüler oluşturuyordu.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin nüfusu ve bu nüfusun halklara göre dağılımı da şu şekildeydi:

Toplam nüfus	2 861 862	
Azeriler	1 952 250	%68,2
Ermeniler	622 006	%14,7
Ruslar	214 930	%7,5
Gürcüler	14 791	%0,6
Diğer	57 882	%2,3

Aynı dönemde Güney Kafkasya'da Azerbaycan Cumhuriyeti ile beraber Gürcistan ve Ararat (Ermenistan) Cumhuriyetleri de ilan edilmiştir. Daha önce Güney Kafkasya'da Ermenistan adıyla anılan hiçbir yerleşim bölgesi mevcut olmamıştır. Ermenistan Devleti ilk kez, tarihî İrevan (bugünkü Erivan) kenti merkez kabul edilmekle Azerbaycan topraklarında kurulmuştur. Kuruluşu sırasında Ermenistan Cumhuriyeti'nin yüzölçümü yaklaşık 9 bin kilometrekare olarak ilan edilmiştir. Yeni kurulan devletin bir başkenti bile bulunmuyordu ve Ermenilerin İrevan kenti üzerinde bir hak iddiaları da yoktu. Ermeniler devlet kurmak için aslında Türkiye'nin bazı vilayetlerini ve başkent olarak da Gümrü'yü istiyorlardı. Söz konusu bölgelerle beraber Gümrü kenti de o sırada Türk ordusunun kontrolü altında bulunuyordu.

Azerbaycan Milli Konseyi birtakım etkenleri göz önünde bulundurarak, kendilerine başkent yapmaları için İrevan kentini

Ermenilere ödün verdi. Azerbaycan Milli Konseyi bu sayede Ermeni ve Azeri halkları arasında bir barış sağlanacağını ve Ermenilerin toprak iddialarından vazgeçeceklerini ummaktaydı. Diğer yandan Ermeniler o sırada İrevan'ı işgal etmiş bulunuyorlardı ve buranın kurtarılması yalnızca kanlı bir savaş sonrasında mümkün olabilirdi. İrevan'ın Ermenilere ödün verilmesini sağlayan birtakım dış etkenler de bulunuyordu. Türkiye de, o sırada dünya çapında Türk karşıtı çalışmalar yapmakta olan ve Anadolu'nun birtakım stratejik noktaları üzerinde hak iddia eden Ermenileri sakinleştirmek, söz konusu bölgelerde istikrarı sağlamak ve müttefiklerin Ermeniler için toprak ve tazminat taleplerinin önüne geçebilmek amacıyla İrevan'ın Ermenilere ödün verilmesini Azerbaycan Hükümeti'ne tavsiye etmiştir. Bunu yaparken Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunması amacını göz önünde tuttuğunu duyurmaktaydı.

Dolayısıyla 1918 yılı sonrasında Güney Kafkasya'da yeni bir jeopolitik durum ortaya çıktı. Osmanlı Devleti ile Rusya ve Merkezî Asya'nın Müslüman Türk halkları arasında tampon devletler oluştu. Tampon devletlerin kurulmasının ardından Osmanlı ile Rusya artık sınır komşusu olmaktan çıktı.

Dünyanın önde gelen devletleri Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilanı karşısında farklı tepkiler vermişlerdir. Bu ülkelerin Azerbaycan'ın bağımsızlığına yaklaşımları Hazar bölgesindeki önemli jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarından kaynaklanmaktaydı.

Bolşevik Rusya Azerbaycan'ın bağımsızlığını hiçbir zaman tanımamıştır. Rusya; özellikle 1918 yılının Mart ayında Bakü'de ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde Müslüman halka yapılan korkunç soykırımın ardından konumunu pekiştirmiş olan Bakü Halk Komiserleri Hükümeti'nin desteğiyle Güney Kafkasya'nın

tamamını tekrar kontrol altına almaya çalışmaktaydı. Bolşevik Rusya, Bakü petrollerinin başka bir ülkenin eline geçmesine izin vermek istemiyordu.

Bolşevik İhtilali'nin ardından harpten çekilen Rusya, Güney Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin kurulması sonrasında uluslararası arenada büyük devlet statüsünü kaybetmiş bulunuyordu. Özellikle zengin doğal kaynaklara ve bu arada petrole de sahip bulunan Azerbaycan'ın kaybedilmesi Rusya'nın uluslararası arenadaki konumunu önemli ölçüde sarsmıştı. Rusya İmparatorluğu'nun parçalanması sonucunda Hazar donanmasının %40'lık bir bölümü Azerbaycan'da kalmıştı. Diğer yandan Rusya sıcak denizlere inen elverişli ve stratejik Karadeniz yolunu da kaybetmiş bulunuyordu. Kendilerinden önceki rejimi eleştirmelerine ve bu rejimin yönetim sistemini ortadan kaldırmalarına rağmen Bolşevikler, Rusya İmparatorluğu'nun sınırlarını onarmaya çalışmaktaydılar. Bolşevikler, Rusya'nın tekrar büyük devlet statüsüne kavuşabilmesi için Bakü petrollerini kontrol etmek zorunda oldukları kanısındaydılar. Rusya bölgede, daha önce buraya göç ettirdiği Ruslara, diğer Hıristiyan halklara ve özellikle Ermenilere güvenmekteydi. Güney Kafkasya'da ortaya çıkan her türlü istikrarsızlık ve etnik çatışma Rusya'nın çıkarlarına uygundu ve Rusya, benzer fırsatları mutlaka değerlendirmekteydi.

Bu arada Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki konumunu pekiştirmekteydi. Bu hususta dini, etnik ve diğer etkenler de Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmaktaydı. Güney Kafkasya'da istikrarın sağlanması, kendi çevresinde küçük ve zayıf devletlerin ortaya çıkması Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına uygundu. Osmanlı Devleti Güney Kafkasya politikasını uygularken,

bölgede çoğunluğu oluşturan Müslüman Türk nüfusa güveniyordu.

Diğer yandan Almanya da Güney Kafkasya bölgesinde etkili olmak için çalışıyordu. Almanya'nın bu konuda güvendiği unsurlar, Çarlık Rusya'sının farklı dönemlerde Güney Kafkasya'ya göç ettirdiği Alman kolonileri ve Gürcülerdi. Almanya Azerbaycan'ın petrolüne ve diğer doğal kaynaklarına sahip olma amacını da güdüyordu. Müttefik devletler oldukları halde, Bakü konusunda Osmanlı Devleti ile Almanya arasında büyük bir anlaşmazlık bulunmaktaydı. Almanya, Bakü petrollerinden pay almak için çaba harcıyor ve bu amacına kimin aracılığıyla olursa olsun ulaşmaya çalışıyordu.

Güney Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı İtilaf Devletleri'ni de harekete geçirmiş bulunuyordu. İtilaf Devletleri bölgenin ne Rusya'nın kontrolünde kalmasını, ne de Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesini istiyorlar ve Türkiye'nin bölgede ilerlemesini her vesileyle durdurmaya çalışıyorlardı. İngilizlerin hedefi Bakü petrollerini sahiplenmekten, Hazar Denizi üzerinde kontrolü sağlamaktan ve Merkezî Asya'ya uzanan yolu da kendi kontrollerinde tutmaktan, Güney Kafkasya'daki Bolşevizm karşıtlığını körükleyerek Rusya'da devrilmiş olan rejimin tekrar iktidara dönmesini sağlamaktan ibaretti. Ne var ki bu hedeflerine ulaşmakta İngilizlere yardımcı olabilecek etkili bir güç bölgede mevcut değildi. İngilizlerin de en fazla güvendikleri unsurlar Çarlık Rusya'sının Güney Kafkasya'ya göç ettirdiği çeşitli halklardı.

1.4. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ'NİN JEOPOLİTİK ETKİNLİĞİ VE DIŞ ÜLKELERİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

Kurulduğu ilk günden itibaren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti etkin bir dış politika takip etmeye başlamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı Azerbaycan Milli Konseyi'nin ve Fethali Han Hoyski başkanlığında hükümetin kurulduğu bilgisini Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir.

30 Mayıs tarihinde Azerbaycan Hükümeti, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilan edildiği bilgisini telsiz telgraf aracılığıyla bütün ülkelerin Dışişleri Bakanlıklarına iletmiştir. Gence kentinin geçici başkent olduğu haberi de duyurulmuştur.

Bağımsızlığını henüz ilan etmiş olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkiler sistemine hemen entegre olması kolay değildi. Entegrasyon sürecine engel teşkil eden birtakım iç ve dış etkenler bulunuyordu. Bu durumu göz önünde bulunduran Azerbaycan Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacınski Osmanlı Devleti'ne resmî bir müracaatta bulunmuş ve ülkesinin Avrupa devletleriyle temaslarının Avrupa'daki Osmanlı Elçilikleri aracılığıyla sürdürülmesi ricasını iletmiştir. Azerbaycan Dışişleri Bakanı'nın bu müracaatından sonra Avrupa'daki bazı Osmanlı Elçilikleri Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu haberini dünya kamuoyuna duyurma vazifesini kendi üzerilerine almışlardır.

Güney Kafkasya'da yeni bağımsızlık ilan etmiş olan devletlerin dış politikaları ve karşılıklı ilişkileri üzerinde büyük bir tesir icra eden önemli meselelerden bir tanesi kendi aralarındaki sınırların tespiti konusuydu. Sınır ve toprak meseleleri gerçekte büyük güçlerin bölgede sürdürdükleri jeopolitik çekişmelerin de

öncelikli hedefiydi. Bu sayede büyük güçler hem Güney Kafkasya halkları arasında birtakım manevralar yapmakta, hem de bölgede kendi ileri karakollarını kurmak istemekteydiler.

1918 yılının Mayıs-Haziran aylarında Batum'da sürdürülen müzakereler sonucunda 4 Haziran tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile Azerbaycan arasında "Dostluk Anlaşması" imzalandı. Azerbaycan'ın bir dış ülkeyle imzalamış olduğu bu ilk anlaşmada Osmanlı Devleti'yle barış ve dostluğun ilelebet sürmesi ile beraber, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında sınırların belirlenmesine ilişkin protokol imzalanması da öngörülmekteydi. Anlaşma, ihtiyaç halinde Osmanlı Hükümeti'nin huzur ve istikrarı sağlamak amacıyla Azerbaycan'a askerî yardımda bulunacağı hususunu da hükme bağlamış bulunuyordu. Dostluk Anlaşması'nda Azerbaycan Hükümeti'nin sınır bölgelerindeki silahlı çeteleri etkisiz hale getirme yükümlülüğünü üstlenmesi, konsolosluk anlaşmasının yapılması, demiryollarında yük taşımacılığına ilişkin karşılıklı sorumluluklar, Brest-Litovsk Anlaşması'nın iki taraf için de geçerli olması gibi konulara da değinilmiştir.

Batum Anlaşması, bağımsızlığını henüz ilan etmiş olan Azerbaycan Devleti'nin uluslararası ilişkiler sisteminde kendine yer bulma ve nüfuz kazanma iradesini kesin bir şekilde ortaya koymuş bulunuyordu. Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Batum Anlaşması'na ek olarak iki anlaşma daha imzalanmıştır.

Azerbaycan, Gürcistan ve Osmanlı arasında imzalanan ilk anlaşma Bakü ile Batum arasında petrol taşımacılığına (petrol boru hattı aracılığıyla) ilişkin anlaşmaydı. Anlaşan taraflar, kendi sınırları içinde petrol taşımacılığının güvenliğini sağlama yükümlülüğünü almışlardı. Bu anlaşma Azerbaycan'da petrol

sanayisinin gelişmesini olumlu yönde etkileyecek ve Azerbaycan petrollerinin dünya pazarlarına ulaştırılmasını sağlayacak bir anlaşmaydı. Anlaşmada öngörüldüğü şekilde bir petrol taşımacılığının gerçekleştirilmesi aslında bölgede yeni bir jeopolitik durumun şekillenmesine yol açmaktaydı.

Demiryolu taşımacılığına ilişkin ikinci anlaşma ise Osmanlı İmparatorluğu, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalanmış bulunuyordu. Eskiden Rusya İmparatorluğu'na ait bulunan demiryolu ulaşımı araçlarının, anlaşan taraflar arasında, egemenlik bölgelerine uygun bir şekilde paylaşılması öngörülmekteydi.

Azerbaycan Hükümeti geçici başkent ilan edilen Gence'de çalışmalarını sürdürmekteydi. Azerbaycan'ın doğal başkenti konumundaki Bakü ise Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'nin kontrolünde bulunuyordu. Bakü'yü elinde tutan yönetim Azerbaycan halkına zulüm yapmaktaydı. Diğer yandan aynı yönetim, Güney Kafkasya'nın tamamını kontrol altına almayı da hedefliyordu. Dönemin uluslararası ilişkileri ve büyük devletlerin dış politika stratejileri içinde Bakü önemli bir role sahipti. Burası Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, Büyük Britanya ve Sovyet Rusya arasında süren şiddetli jeopolitik çatışmaların mekânı haline gelmiş bulunuyordu. Bolşeviklerin kontrolündeki Bakü Halk Komiserleri Sovyeti aracılığıyla Azerbaycan Hükümeti'ne baskı yapan Sovyet Rusya, bu Hükümeti etkisiz hale getirmek için çalışıyordu. Bakü'deki Bolşevik yönetimi Azerbaycan'ın milli hükümetini tanımamakla beraber, bu hükümeti bütünüyle mahvetme hazırlıklarını da sürdürmekteydi. Amaçlarını yalnız başına gerçekleştirme iktidarında olmayan Bolşevikler Taşnak çetelerini kullanmaktaydılar. Gerçekte Bakü'deki yönetim Bolşeviklerle Taşnakların ittifakından oluşmaktaydı. Bu ittifak

Azerbaycan halkına uyguladığı toplu katliamı büyük bir acımasızlıkla sürdürmekteydi. Bolşevik kuvvetleri Müslüman Türk nüfusu katlederek Gence istikametinde ilerlemekteydi.

Azerbaycan Hükümeti'nin başlıca amacı başkenti işgalden kurtarmaktı. Ne var ki Milli Hükümet, Bakü'yü kurtaracak güce sahip değildi. Bu durumda Azerbaycan, Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Bundan önce, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden Türk askerî talimatçıları Gence'ye gelmiş bulunuyorlardı. Cumhuriyet Hükümeti'nin Gence'ye yerleşmesinin ardından ulusal ordunun kurulması yönünde çalışmalar başlatılmıştı. Bakü'nün kurtarılması akabinde çıkabilecek diplomatik ve politik sorunların önüne geçmek amacıyla, Nuri Paşa komutanlığında Kafkas İslam Ordusu (ilk kaynaklarda Kafkas Müslüman Ordusu adıyla geçer) kuruldu. Kurulan orduya böyle bir isim verilmesi tesadüf değildi. Güney Kafkasya'da geleneksel olarak Ermeniler ve Gürcüler kendi milliyetlerinin adıyla, Azerbaycanlılar ise Müslüman olarak anılmaktaydılar. Azeri gönüllülerden oluşan ve "Vahşi Tümen" adıyla bilinen birliğin askerleri de yeni kurulan Kafkas İslam Ordusu'na katıldılar. Kafkas İslam Ordusu'nun başlıca amacı Bakü'nün kurtarılmasıydı ve bu amaçla harekete geçildi. Bolşeviklerden ve Taşnaklardan oluşan Bakü Halk Komiserleri Sovyeti baskılara daha fazla karşı koyamayarak yönetimi Merkezî Hazar Diktatörlüğü adlanan kuruma teslim etti. Azerbaycan halkının çıkarlarıyla asla örtüşmeyen bir politika takip eden Merkezî Hazar Diktatörlüğü Bakü'ye taarruzu durdurmak amacıyla İngilizleri kente davet etti. Ağustos ayı başlarında General Lionel Dunsterville komutasında küçük bir İngiliz askerî birliği Bakü'ye geldi. Bakü'ye sahip olmayı amaçlayan İngilizlerin ciddi ekonomik, askerî, politik ve stratejik hedefleri bulunuyordu. Fakat söz konusu dönemde Bakü'de herhangi bir

toplumsal dayanağa sahip bulunmayan İngilizler, genel askerî ve politik şartlar nedeniyle Bakü'ye büyük bir ordu sevk etme olanağına sahip değillerdi. Diğer yandan, Bakü'ye Azerbaycan halkının büyük nefretini mucip olan Merkezî Hazar Diktatörlüğü tarafından davet edilmeleri, İngilizlerin bu kenti ellerinde tutmasını imkânsız hale getiriyordu.

Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü kurtarmak amacıyla askerî operasyonlara başlaması Osmanlı Devleti'nin müttefiki konumundaki Almanya tarafından da memnuniyetsizlikle karşılanmıştı. Bakü konusunda müttefikler arasında önemli boyutta bir görüş ayrılığı ve ciddi çekişme bulunuyordu. Aslında bu konuda Osmanlı Devleti ile Almanya müttefikten ziyade rakiplerdi. Rekabet ortamı yalnızca Osmanlı-Almanya ilişkilerinde ve Almanya ile Rusya arasındaki diplomatik yazışmalarda değil, isimleri anılan devletlerin somut çalışmalarında da kendini açıkça göstermekteydi. Azerbaycan açısından böylesine zorlu ve karmaşık bir süreçte 27 Ağustos 1918 tarihinde Berlin'de Almanya ile Sovyet Rusya arasında Brest-Litovsk Anlaşması'na ek olarak Azerbaycan'ı ve Bakü'yü yakından ilgilendiren özel bir anlaşma imzalandı.

8 bölümden ve 17 maddeden oluşan anlaşmanın 14. Maddesi doğrudan Azerbaycan'ı ilgilendiriyordu. Söz konusu maddede Almanya, herhangi bir üçüncü ülkenin, Kafkasya'da Gürcistan sınırları dışındaki askerî operasyonlarına yardımcı olmamayı taahhüt ediyordu. Almanya'nın; Kafkasya'da üçüncü bir ülkeye ait askerî güçlerin Kura Nehri ağzından Petropavlovsk Köyü'ne, Şamahı Kazası sınırları boyunca Eğrioba Köyü'ne, Bakü, Şamahı ve Guba kazaları boyunca ve Bakü Kazası'nın kuzey sınırlarından denize kadar olan çizgiyi geçmesine izin vermemeye çalışacağı da aynı anlaşmada söz konusu edilmiştir.

Sovyet Rusya'yla anlaşma imzalarken Almanya; Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını göz ardı etmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı da samimiyetsiz ve haince bir tutum takınmış oluyordu. Anlaşmada ismi doğrudan zikredilmemekle beraber, "üçüncü bir ülke" olarak tanımlanan ülke Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Osmanlı askerî güçlerinin Bakü'ye sokulmaması konusunda Sovyet Rusya'yla Almanya kesinlikle müttefikti.

Söz konusu anlaşma Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne de tehdit oluşturuyordu. Azerbaycan Hükümeti bu durumda bir diplomatik mücadele başlattı. İstanbul'da temaslarda bulunan Azerbaycan heyeti Talat Paşa tarafından kabul edilirken, Almanya'nın Bakü'ye yönelik niyetleri de müzakere konusu oldu. Bakü'nün ivedilikle kurtarılması gerektiği vurgulandı. Müzakereler kısa sürede sonuç vermeye başladı. Berlin ziyareti sırasında Talat Paşa Almanya'dan; yukarıda söz konusu edilen anlaşmanın Azerbaycan'ı ilgilendiren bölümünün iptali talebinde bulundu.

Azerbaycan Hükümeti de bu yönde sert diplomatik adımlar attı. 12 Eylül tarihinde İstanbul'daki Azerbaycan heyeti, Azerbaycan Hükümeti'nin itiraz notasını Almanya'nın Osmanlı Büyükelçiliği'ne iletti. Notada, Bakü'nün Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğinin altı tarihî, etnografik, coğrafi ve ekonomik delillerle çizilmişti. Notada şöyle denmekteydi:

"Azerbaycan halkı Bakü'yü geri almak hedefinden asla vazgeçemez. Bu konu Azerbaycan açısından yalnızca bir toprak meselesi değildir, bir ölüm kalım meselesine dönüşmüş bulunmaktadır."

Notada, Bakü'nün Rusya ya da diğer ülkeler açısından yalnızca ekonomik bir öneme sahip olduğu belirtilmekteydi. Bakü'nün; Azerbaycan'ın siyasal, toplumsal, kültürel, ideolojik,

tarihî, doğal başkenti ve bilim başkenti olduğu da ifade edilmekteydi.

Savaşın genel gidişatında ve uluslararası arenada yaşanan önemli değişiklikleri, Büyük Britanya'nın Kafkasya'da etkinliğini arttırmasını ve diğer nedenleri göz önünde bulunduran Almanya Azerbaycan konusundaki haksız tutumundan vazgeçti. Almanya Hükümeti, 27 Ağustos anlaşmasıyla Bakü konusunda hata yaptığını anlamış bulunuyordu.

Bu arada, Azerbaycan Hükümeti ile Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkiler gelişerek devam etmekteydi. Sultan VI. Mehmet 1918 yılının Eylül ayında İstanbul'da bulunan Azerbaycan heyetini, Ekim ayında ise Azerbaycan'ın İstanbul'daki Olağanüstü ve Yetkili Temsilcisi Ali Merdan Bey Topçubaşov'u kabul etti ve bu kabullerde Osmanlı Türkleriyle Azerbaycan Türkleri arasındaki kardeşlik bağlarının altı çizildi. Sultan VI. Mehmet, Topçubaşov'a şöyle dedi:

"Osmanlı Türklerinin asla yardımlarını sizden esirgemeyeceğine emin olabilirsiniz."

Tüm bu temasların olumlu sonuçları kısa sürede alındı. Osmanlı Devleti Azerbaycan'a ek askerî yardım ve birlik gönderdi. 15 Eylül tarihinde Bakü kurtarıldı. Yabancı güçler kaçarak Bakü'yü terk etti. Azerbaycan'ın Türk ordusu tarafından kurtarılması, iki ülke arasında sürdürülen temasların olumlu sonucu ve kardeş ülkelerin silahlı kuvvetlerinin yaptığı işbirliğinin başarısıydı.

Bakü'nün kurtarılması yalnızca alelade bir kentin kurtarılması değil, bölgede yeni bir jeopolitik durumun ortaya çıkması anlamına gelmekteydi. Azerbaycan Hükümeti ülkenin doğal ve tarihi başkentine taşındı. Hazar Denizi üzerinde kontrol sağlandı. Azerbaycan hem Kuzey Kafkasya üzerinde etkisini art-

tırma, hem de Türkistan'a uzanan yolu kontrol etme olanağı kazandı. Bakü'nün kurtarılması, Azerbaycan Hükümeti'nin iç politikası üzerinde önemli bir etkiye sahip olmakla beraber, Hükümet'in dış politika alanında da daha etkin olmasını tetikledi.

Almanya ve Avusturya-Macaristan heyetleri Bakü'yü ziyaret etmeye başladılar. Azerbaycan Hükümeti'nin çalışmaları ve Osmanlı Devleti'nin desteği sayesinde Almanya 27 Ağustos tarihli anlaşmayı geçersiz saydığını, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni bağımsız bir ülke olarak tanıyacağını ve yakın tarihte Bakü'de konsolosluk açacağını ilan etti.

Azerbaycan Hükümeti'nin öncelikli görevlerinden bir tanesi bölgede ve tüm dünyada cereyan eden olayları etkileme gücüne sahip, önde gelen Avrupa ülkelerinde diplomatik temsilcilikler açmaktan ibaretti. Diğer yandan Bakü'nün kurtarılmasını bir türlü kabullenemeyen Sovyet Rusya Azerbaycan üzerindeki baskılarını arttırıyordu. Bolşevik Hükümeti Türk ordusunun Bakü'yü terk etmesi talebinde bulunuyordu. Rusya ve Türkiye heyetlerinin Berlin'deki görüşmelerinde bu konunun müzakeresi sırasında Osmanlı Devleti'nin temsilcileri Bakü'yü terk etmeyecekleri ve bunu yapacak olsalar bile kenti gerçek sahibi olan Azerbaycan halkına teslim edecekleri yönünde beyanda bulunmuşlardı.

1.5. I. DÜNYA SAVAŞI'NIN BİTİŞİNİN ARDINDAN GÜNEY KAFKASYA'DA JEOPOLİTİK DURUMUN DEĞİŞMESİ VE AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ HÜKÜMETİNİN DİPLOMATİK MANEVRALARI

I. Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşılırken, olaylar Osmanlı Devleti'nin ve müttefiklerinin aleyhinde gelişmekteydi. İttifak Devletleri'nin arka arkaya aldıkları önemli yenilgiler, Güney Kafkasya'daki durumu da büyük ölçüde etkiliyor ve burada yeni bir jeopolitik ortamın şekillenmesine neden oluyordu. Osmanlı Devleti temsilcileri 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Limanı'nda İngiliz komutanlığıyla imzaladıkları ateşkes anlaşmasıyla yenilgilerini itiraf etmiş ve Büyük Britanya güçlerinin yeniden Güney Kafkasya'ya gelişine imkân sağlamış oluyorlardı. Anlaşmanın şartları Azerbaycan Devleti ve bu devletin gelecekteki jeopolitik çıkarları açısından bütünüyle olumsuzdu. Anlaşmanın 11. Maddesi Osmanlı ordusunun kısa sürede Azerbaycan'dan ve Transkafkasya'dan çekilmesini öngörmekteydi. Türk ordusunun Bakü'yü bir hafta içinde, Azerbaycan'ın tamamını ise bir ay içinde terk etmesi şart koşulmaktaydı. Anlaşmanın 15. Maddesi ise Osmanlı Devleti'nin kontrolünde bulunan Güney Kafkasya demiryollarının İtilaf Devletleri'nin kontrolüne girmesini öngörmekteydi. Yine aynı anlaşmayla İtilaf Devletleri'nin Batum kentini ve limanları işgali de kabullenilmiş oluyordu. Bu durum Azerbaycan Hükümeti'nin ciddi endişesine neden olmuş ve İtilaf Devletleri'ne itiraz notası iletilmesiyle sonuçlanmıştı.

Mevcut durumdan bir çıkış yolunun bulunabilmesi için büyük devletlerle, savaştan galip ayrılmış olan ABD, İngiltere, Fransa ve diğerleriyle diplomatik ilişkilerin her ne suretle olursa olsun sürdürülmesi, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasına ve

uluslararası arenadaki konumunun pekiştirilmesine yönelik önlemlerin ivedilikle alınması gerekmekteydi.

Mondros Ateşkes Anlaşması dünyanın önde gelen ülkelerinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımaları önünde bir engel teşkil ediyordu. Azerbaycan Hükümeti bu engeli aşarak Cumhuriyet'in bağımsızlığının tanınmasını sağlamak amacıyla fedakârlıkla çalışmaktaydı. Azerbaycan Başbakanı Fethali Han Hoyski ve Dışişleri Bakanı Vekili Adil Han Ziyadhan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının uluslararası arenada tanınmasına yardımcı olması talebiyle ABD Başkanı Woodrow Wilson'a müracaatta bulundular. Böyle bir müracaatın ABD Başkanı'na yapılması nedensiz değildi. Söz konusu dönemde ABD tüm dünyadaki siyasal ve toplumsal gelişmeleri önemli ölçüde etkileyebilen bir devlete dönüşmüş bulunuyordu. Diğer yandan Wilson, Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ilişkilerde ve yeni dünya düzeninin kurulması konusunda modern ve liberal yaklaşımın önderi olarak görülmekteydi.

Azerbaycan Hükümeti atik davranarak, Enzeli'de konuşlanmış bulunan ve Bakü'ye gelmeye hazırlanan İngiliz ordusu komutanı General Thomson'la görüşmek üzere kendisine bir heyet gönderdi. General Thomson farklı etkenler dolayısıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığı konusunda olumsuz bir yaklaşıma sahipti. Azerbaycan Devleti'nin sosyal bir dayanağının olmadığını ve Osmanlı entrikalarının bir sonucu olarak kurulduğunu ifade etmekteydi. Fakat Azerbaycan heyetinin ısrarları sonucunda General Thomson Azerbaycan'a gelerek durumu yerinde değerlendireceğini bildirdi.

General Thomson'un gelişi öncesinde Türk ordusu Bakü'yü terk etti. Azerbaycan halkı Türk ordusunu büyük bir saygıyla

uğurladı. Çeşitli kentlerde Türk ordusu onuruna ziyafetler düzenlendi.

Azerbaycan Milli Konseyi'nin 16 Kasım tarihli oturumunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tanınması talebiyle tüm ülkelere bir müracaat hazırlandı. Diğer yandan General Thomson için de bir müracaat metni hazırlandı. Azerbaycan Başbakanı adından General Thomson'a gönderilen telgrafta şöyle denmekteydi:

"Azerbaycan Hükümeti; ittifak ordusunun Azerbaycan'a gelişinden, Azerbaycan Hükümeti'nin iç işlerine karışmadığı sürece istiklalimize ve memleketimizin bütünlüğüne bir zarar dokunmayacağına emindir."

General Thomson ise buna karşılık olarak gönderdiği telgrafta Azerbaycan Hükümeti ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu ifade etmişti. General Thomson, daha sonraki konuşmalarında da Azerbaycan Hükümeti'ne ve bu Hükümet'in Başbakanına büyük saygı duyduğunu, yeni bir koalisyon hükümeti oluşturuluncaya değin mevcut Hükümet'in Azerbaycan'da tek meşru Hükümet olarak kabul edileceğini vurgulamaktaydı. General Thomson'un bu yaklaşımı gerçekte Azerbaycan Hükümeti'nin kendisiyle yürütmüş olduğu diplomatik müzakerelerin başarısının bir sonucuydu.

İtilaf Devletleri'nin askerî gücü adına İngiliz ordusu birlikleri General Thomson komutasında 17 Kasım tarihinde gemilerle Bakü'ye geldi. General Thomson Bakü'de ciddi bir düzen ve disiplinle karşılaştı. Azerbaycan Hükümeti'nin ülkeyi gerçekten kontrol altında tuttuğuna emin oldu ve bu Hükümet'le işbirliği yaptı.

Azerbaycan Milli Konseyi demokrasi ilkelerinin; Avrupa ülkeleriyle ilişkiler tesis edilmesine yapabileceği etkiyi de göz

önünde tutmaktaydı. Bu açıdan Azerbaycan'da parlamenter bir yönetimin kurulması Avrupa ülkeleriyle yakınlaşma konusunda önemli bir adım olabilirdi. Azerbaycan Milli Konseyi'nin 16 Kasım tarihli oturumunda parlamenter yönetim şeklinin uygulanması konusu görüşüldü. 19 Kasım tarihinde ise seçim yasası kabul edildi.

Azerbaycan Parlamentosu'nun 7 Aralık tarihinde gerçekleşen ilk oturumu hem iç, hem de dış politika açısından önemli bir gelişme oldu. Başbakan Fethali Han Hoyski Hükümet'in çalışmalarını anlatan bir konuşma yaptı. Hükümet'in takip ettiği iç ve dış politikanın özellikleri, öncelikli görevler konusunda bilgi verdi. Dış politika konusuna temas ederken, Azerbaycan'ın etrafında mevcut olan uluslararası duruma açıklık kazandırmaya çalıştı. Daha önce Türk ordusunun ve Mondros Ateşkes Anlaşması'nın akabinde İngiliz ordusunun Bakü'ye gelişi konusunda Azerbaycan Hükümeti'nin yaklaşımını da izah etti.

26 Aralık tarihinde yeni hükümet oluşturuldu. İki gün sonra, İtilaf Devletleri'nin Bakü'deki güçlerinin komutanı General Thomson Azerbaycan Hükümeti'ni tanıdığını ilan etti. Koalisyon hükümetinin Azerbaycan'ın sınırları içinde tek meşru hükümet olduğunu ve İtilaf Devletleri ordusu komutanlığının bu hükümeti her açıdan destekleyeceğini duyurdu. Diğer yandan Büyük Britanya'nın Balkanlar ve Kafkaslardaki ordularının komutanı General George Milne de İngiltere'nin, Azerbaycan Hükümeti'ni bu ülkenin sınırları içinde tek meşru hükümet olarak tanıdığını ilan etti. Azerbaycan Hükümeti'nin meşruiyetinin tanınmasına ilişkin bu duyurular Hükümet'in diplomatik başarılarıydı. Aynı durum, hasım ülkeler için yapılmış bir uyarı olarak da kabul edilebilirdi.

Mondros Anlaşması'nın ardından zor durumda kalan Azerbaycan Hükümeti İtilaf Devletleri'nin Bakü'deki güçlerinin komutanlığıyla diplomatik ilişkiler kurmayı başardı. Israrlı diplomatik girişimler ve müzakereler sonucunda İtilaf Devletleri ordusu Azerbaycan Hükümeti'ni fiilen tanıdı ve bu Hükümet'le işbirliği yaparak ülke sınırları içinde düzenin ve disiplinin sağlanması konusunda Hükümet'e yardımcı oldu. Diğer yandan, sürekli olarak ayaklanmalarla Azerbaycan Hükümeti'ni sabote etmeye çalışan Ermeni Taşnak çeteleri de ciddi bir şekilde ikaz edildi.

Bu aşamada Azerbaycan Hükümeti'nin öncelikli görevi ülkesinin uluslararası durumu ve jeopolitik konumu üzerinde belirleyici etkiye sahip olabilecek Paris Barış Konferansı'na hazırlık yapılmasından ve bu önemli organizasyona katılacak heyetin oluşturulmasından ibaretti. Azerbaycan Hükümeti General Thomson'la henüz 1918 yılının Kasım ayında yürüttüğü müzakereler sırasında, uluslararası barış konferansına Azerbaycan'ın da katılacağı garantisini almış bulunuyordu. Büyük Britanya ordusu komutanlığı Azerbaycan'ı ilgilendiren tüm tartışmalı sınır meselelerinin bu konferansta alınacak kararlar doğrultusunda adaletli bir çözüme kavuşturulacağını da vaat etmekteydi. Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Paris Barış Konferansı'na ortak bir heyet göndermeleri düşüncesinden hareketle, Azerbaycan'ın İstanbul'daki temsilcisi Topçubaşov 16 Aralık tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Başbakanı'na bir mektup göndererek, mevcut şartlarda Kafkasya halklarının bağımsızlıklarının tanınmasını sağlayacak biricik çözümün Azerilerin, Gürcülerin ve Ermenilerin birlikte hareket etmeleri olduğunu vurgulamaktaydı:

"Milli ve siyasi ülkülerindeki farklılıklar ne olursa olsun, mevcut durumda bu halkların hepsinin bağımsızlığı barış konferansında ortak hareket etmelerine ve ortak çalışmalarına bağlıdır."

Bu durumda, üç halkın temsilcilerinden oluşacak bir Transkafkasya Konfederatif Temsilciği'nin kurulmasına ilişkin memorandum hazırlanması yönünde karar alındı. Bu belge Fransa, Büyük Britanya, ABD, İtalya, Yunanistan ve Japonya'nın diplomatik temsilciliklerine takdim edildi. Fakat büyük devletler arasında süren jeopolitik çekişmeler ve Güney Kafkasya'da körüklenen etnik çatışmalar ortamında böyle bir ortak heyetin kurulması mümkün olmadı. Rusların tahrikiyle Ermeni politik ve askerî çevrelerinin Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı asılsız toprak iddialarını ortaya atmaları ve aşırı Türk karşıtlığı sergilemeleri Güney Kafkasya'daki etnik çatışmaların şiddetlenmesinin başlıca nedenleriydi.

Paris Barış Konferansı'nın Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması ve korunması açısından taşıyacağı önemi göz önünde bulunduran Azerbaycan Milli Konseyi 28 Kasım'da tüm Azerbaycan halkına bir çağrı yaptı. Bu çağrıda, Azerbaycan Hükümeti'nin, bağımsızlığın tanınması ve ulus devlet hayalinin gerçekleşmesi açısından Paris Barış Konferansı'na büyük ümitler beslediği ifade edilmişti.

Paris Barış Konferansı'na katılacak olan Azerbaycan heyetini 26 Aralık'ta kurulan 3. Hükümet, Parlamento'nun Akiller Konseyi ile beraber belirledi. Dışişleri Bakanı Topçubaşov Heyet Başkanı, Hükümet Üyesi Hacınski ise Başkan Yardımcısı oldu. Paris Konferansı'na ağırlıklı olarak devlet ve hükümet başkanlarının katılacağı göz önünde tutularak, o sırada İstanbul'da bulunan Topçubaşov, gıyabında yapılan bir oturumla Azerbaycan Parlamentosu Başkanı seçildi. Paris'e gidecek he-

yetin başkanlığına Topçubaşov'un seçilmesi nedensiz değildi. Birkaç yabancı dil bilen ve uluslararası hukuka çok iyi aşinalığı bulunan Topçubaşov tanınan ve nüfuz sahibi biriydi.

Fransa, çeşitli bahanelerle vize vermekten kaçındığı Azerbaycan heyetini İstanbul'da üç ay beklemek zorunda bıraktı. Fakat Azerbaycan Hükümeti'nin konferansa heyet göndermek için sergilediği çaba tüm zorluklara ve çıkarılan yapay engellere rağmen sonuç verdi ve heyet Paris'e gitti. Vize alınması ve yol masrafları konusunda Azerbaycan heyetine ABD Hükümeti yardımcı oldu. Buna rağmen heyet üyelerinin hepsinin Paris'e vize alması mümkün olmadı. Heyetteki bazı kişiler İstanbul'da İngilizler tarafından tutuklandı ve Paris'e gidişleri engellendi. Büyük zorluklarla Paris'e ulaşan Topçubaşov başkanlığındaki heyet bir an önce çalışmalarına başladı.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı konusu ilk kez 2 Mayıs 1919 tarihinde ABD Başkanı Wilson'un önerisi üzerine ABD, Büyük Britanya, Fransa ve İtalya'nın devlet veya hükümet başkanlarından oluşan Dörtler Konseyi'nin toplantısında masaya yatırıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti heyetinin Versay Konferansı'na katılmasının doğru olacağını ifade eden Wilson, Topçubaşov'un da Azerbaycan heyetinin başkanı sıfatıyla tanınmasından yana olduğunu belirtti.

Fransa'ya ulaştığı günden itibaren Azerbaycan heyeti Azerbaycan'ın politik, ekonomik ve askerî durumunu Avrupa ülkelerinin Paris'teki diplomatik temsilcilerine anlatmak amacıyla çalışmalara başlamış bulunuyordu. Azerbaycan heyeti 23 Mayıs'ta İngiliz heyetinden Louis Mallet ile bir görüşme yaptı. Bu görüşme Büyük Britanya-Azerbaycan ilişkileri içinde büyük bir öneme sahipti.

Topçubaşov'un 28 Mayıs tarihinde ABD heyetinin azası Morgenthau ile yaptığı görüşmede ise ABD'nin Azerbaycan Hükümeti'ne mali yardımda bulunup bulunamayacağı meselesi müzakere edilmiştir.

Azerbaycan heyetinin en önemli görüşmesi yine 28 Mayıs tarihinde ABD Başkanı Wilson tarafından kabul edilmeleriydi. Heyet Başkanı Topçubaşov, ABD Başkanı'na, ülkesinin Milletler Cemiyeti'ne kabul edileceğini ve ABD'den yardım alacağını umduklarını söyledi. Avrupa ve Amerika basınında Azerbaycan'a ilişkin olarak yanlış ve karalama amaçlı yazılar çıktığını da ifade eden Topçubaşov, konferans sırasında Azerbaycan hakkında gerçekleri anlatma şansı kazanabileceklerinin altını çizdi. Topçubaşov Azerilerden, Gürcülerden, Ermenilerden ve Dağlılardan ibaret bir konfederasyon kurulması ihtimalini de vurgulayarak Azerbaycan Cumhuriyeti temsilcilerinin memorandumunu Başkan Wilson'a takdim etti. Söz konusu memorandumda Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanma sürecine, milli hükümetin çalışmalarına, parlamentonun oluşturulmasına ve diğer konulara temas edilmekteydi.

Wilson'la görüşürken Azerbaycan heyeti birkaç maddeden ibaret şartlarını da ABD Başkanı'na iletmiş ve bu şartların yerine getirilmesi için kendisinden yardım talebinde bulunmuştu. Söz konusu şartlar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tanınmasından, Wilson ilkelerinin Azerbaycan'ı da kapsamasından, Azerbaycan heyetinin Barış Konferansı'na katılımının sağlanmasından, Azerbaycan'ın Milletler Cemiyeti'ne üye kabul edilmesinden, ABD'nin Azerbaycan'a askerî yardım yapmasından, ABD ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmesinden ibaretti.

Araştırmacılar, Azerbaycan heyetinin Başkan Wilson'a ilettiği şartların tamamen gerçekçi şartlar olduğu, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması ve uluslararası ilişkiler sistemine katılması amacına yönelik iyi niyetli bir girişim olduğu kanısındadırlar. Fakat Azerbaycan tarafının bütün çabalarına rağmen söz konusu şartlar ne Wilson, ne de imzalanacak barış anlaşması üzerinde etki gücüne sahip bulunan diğer büyük devletler tarafından kabul edildi. Paris Barış Konferansı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tanınması konusunu çözüme kavuşturmadı. Bunun elbette ki bir nedeni bulunuyordu. ABD ve müttefikleri dünyayı daha küçük parçalara ayırmaktan yana değillerdi. Mevcut şartlarda, ABD ve müttefikleri, büyük devletlerin çıkarlarına uygun bir şekilde hareket ederek, Güney Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına ve bu durumdan kaynaklanacak olan yeni jeopolitik gelişmelere hazır değillerdi. Dönemin büyük devletlerinin jeostratejik, jeopolitik, jeoekonomik çıkarlarının ve müttefikler arasındaki ilişkileri etkileyen diğer hususların göz önünde tutulması gerekmekteydi. ABD'nin Güney Kafkasya'daki jeopolitik hedefleri henüz netlik kazanmamıştı.

Diğer yandan Wilson Azerbaycan heyetinin ve birtakım diğer politikacıların ortak bir Kafkasya Federasyonu kurulması düşüncesine olumlu baktığını, bu niyeti takdir ettiğini ve kurulması durumunda böyle bir Federasyon'un Milletler Cemiyeti'nin ve bazı devletlerin desteğine güvenebileceğini belirtiyordu.

Wilson Azerbaycan heyetine, şartlarını Konferans Sekreterliği'ne takdim etmeleri tavsiyesinde bulundu. 14 bölümden oluşan "Kafkasya Azerbaycan'ı Cumhuriyeti Temsilcilerinin Paris Barış Konferansı'na Memorandumu" isimli bu çalışmada önemli tarihî, politik ve diplomatik konulara temas edilmiştir. Belgede

Güney Kafkasya'daki genel durum, Azerbaycan'ın toplumsal, siyasal, hukuki ve uluslararası meselelerdeki yaklaşımı, Azerbaycan'ın nüfusu, yüzölçümü ve sınırları gibi konular ele alınmıştır.

Aynı belgede, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olduğu kesinlik kazanan ve Azerbaycan Hükümeti'nce kontrol edilen toprakların 94 137.38 kilometrekare olduğu ve bunun, toplamda 247 376.15 kilometrekare yüzölçümüne sahip Kafkasya'nın %30'luk bir bölümüne eşit olduğu da ifade edilmiştir.

Belgenin 4. Bölümünde, bağımsız devlet yapılanmasına yönelik çalışmalarında Azerbaycan'ın, müttefiklerden manevi yardım almayı umduğu ifade edilmiştir. Belgede şöyle denmiştir:

"Sözünü ettiğimiz, Kafkasya'da artık defakto var olan devletlerin tanınması meselesi ki bu devletlerden bir tanesi de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'dir."

Başkan Wilson'la görüşmeden meyus ayrılmakla beraber, Azerbaycan heyeti, söz konusu dönemde ABD ile temasa geçmenin öneminin de farkındaydı. Azerbaycan heyetini kabul etmesi aslında Wilson'un, bu ülkenin bağımsızlık çabalarına duyduğu saygının bir ifadesiydi ve gelecekte daha sıkı ilişkiler tesis edilmesi için bir başlangıç olabilirdi. ABD Başkanı ile görüşmenin yapılması Azerbaycan diplomasisinin bir başarısı olarak kabul edilebilirdi. Söz konusu görüşmeye ilişkin olarak Topçubaşov daha sonra şöyle demiştir:

"Bizim heyetin Başkan Wilson tarafından kabulü büyük bir olaydı. Çünkü diğer İtilaf Devletleri Başkanları gibi Wilson da hiçbir heyeti kabul etmiyordu."

Azerbaycan heyetinin Paris'te karşılaştıkları sorunlardan bir tanesi, 26 Mayıs tarihinde İtilaf Devletleri ve Japonya'nın, Ami-

ral Kolçak önderliğindeki Omsk Hükümeti'ni Rusya'nın meşru hükümeti olarak tanıması ve kendisine bir nota göndermesi olmuştur. Kolçak'ın tanınması, yeni bağımsız olan diğer ülkelerle beraber Azerbaycan'ın da mevcudiyetine bir tehlikeydi. Kolçak'ın tanınması, aslında Rusya'nın eski sınırlarının onarılması çabasıydı.

Topçubaşov derhal bu olaya itirazını bildirmiş ve 31 Mayıs tarihinde Azerbaycan heyeti adından bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, Amiral Kolçak hükümetinin Rusya genelinde meşru hükümet olarak tanınmasının Rusya İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden halkların ve bu arada Azerbaycan halkının da çıkarlarına ters olduğu vurgulanmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının gelecekte Rusya'ya ilhakının kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir.

Bu bildiriyle yetinmeyen Azerbaycan heyeti 5 Haziran tarihinde Konferans Başkanı'na ve İtilaf Devletleri'ne itiraz notaları da vermiştir. Bu suretle, Kolçak Hükümeti'nin sabık Rusya sınırları içinde meşru hükümet olarak tanınmasına itiraz edilmiş ve Azerbaycan'ın Rusya'dan kesin bir şekilde koptuğu vurgulanmıştır. İtiraz notasında şöyle denmiştir:

"Rusya'da hangi hükümet tanınırsa tanınsın, Azerbaycan Rusya'nın sınırları içinde kabul edilemez."

Azerbaycan bu itirazları yaparken, diğer ülkelerle ortak çaba sarf edilmesine de çalışılmaktaydı. 17 Haziran tarihinde Paris'te Azerbaycan, Estonya, Gürcistan, Letonya, Kuzey Kafkasya, Beyaz Rusya ve Ukrayna temsilcileri Kolçak Hükümeti'nin tanınmasına itiraz ettikleri ortak bir bildiriyi imzaladılar. Bildiriyi imzalayan devletler, bağımsızlıklarının ivedilikle tanınmasını Barış Konferansı'na katılan büyük devletlerden beklediklerini ifade ediyorlardı.

Rusya'da Amiral Kolçak dışında Denikin'in çalışmaları da Kafkasya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına büyük tehlike oluşturmaktaydı. Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyetlerinin temsilcileri bu tehlikeyi göz önünde bulundurarak 23 Haziran tarihinde Barış Konferansı'na 7 maddeden oluşan bir itiraz notası ilettiler. Notada, Kolçak'la beraber Denikin'in de Kafkasya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıkları açısından tehlike arz ettiği anımsatılmaktaydı. Kafkasya Cumhuriyetlerinin siyasi açıdan bir bütün olarak kabullenilmesi durumunda, gelecekte Rusya'yla karşılıklı siyasal rejim ve sınır anlaşmaları yapılmasının mümkün olacağı da aynı notada ifade edilmekteydi. Söz konusu belge, Ermeniler dışında Rusya'dan kopmuş olan tüm ülkelerin temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Kolçak ve Denikin'le gizli temas halinde bulunan Ermeniler ise bu sayede Bakü'ye ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerine sahip olabileceklerini ummaktaydılar ve kuzeyden gelebilecek tehlikeye ortak çabalarla karşı koymaktan kaçınıyorlardı. Güney Kafkasya'da Ermenilerin neden oldukları etnik sorunlar ve çatışmalar Rusya'nın bu bölgeyi tekrar kendi kontrolü altına alması için elverişli ortam oluşturmaktaydı.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nin dış politika konusunda çözüme kavuşturması gereken meselelerden bir tanesi de Fransa, İtalya ve Büyük Britanya'nın mandası altına girme konusunda Azerbaycan'ın tavrının belirlenmesinden ve buna uygun adımların atılmasından ibaretti. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla ortaya çıkmış olan manda meselesi Paris Barış Konferansı sırasında da başlıca müzakere konularından bir tanesiydi. Meselenin özü, birtakım gelişmiş ülkelerin, Milletler Cemiyeti'ne karşı, kendi mandası altına girecek bölgelerin

sosyoekonomik, siyasal ve kültürel gelişmesinden sorumlu olmasından ibaretti.

Milli güvenliğini ve öncelikle bağımsızlığını temin edebilmek için Azerbaycan Hükümeti, dönemin önde gelen devletlerinden bir tanesiyle stratejik ortaklık ilişkisi tesis etmekten ve bu devletten yardım almaktan yanaydı. Elbette ki Azerbaycan için en yakın ülke Osmanlı Devleti'ydi. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması böylesi bir stratejik ortaklığı zora sokmuş bulunuyordu. Diğer yandan manda sistemi zaten I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgilerinin ardından Almanya ve Osmanlı'nın eski sömürgelerini yönetme zaruretinden doğmuş bulunuyordu.

ABD ve Fransa temsilcilerinin Paris Barış Konferansı'ndaki konuşmaları, bu iki ülkenin Güney Kafkasya'yla yakından ilgilendiklerini, bölgedeki sosyal ve siyasal süreçleri dikkatle takip etiklerini açıkça göstermekteydi. Aslında İtalya da bu konuda ABD ve Fransa'nın gerisinde kalmamaktaydı. Söz konusu ülkelerin Güney Kafkasya'ya ilgilerinin temelinde jeopolitik ve ekonomik çıkarlar bulunmaktaydı. Ekonomik çıkarlarını ön planda tutması açısından İtalya özellikle seçilmekteydi. Büyük Britanya Azerbaycan üzerinde manda hakkından İtalya yararına vazgeçti. Ne var ki İtalya, iktidar değişikliğinin ardından mali ve teknik açılardan sorunla karşılaşınca ve müttefik ülkeler bölgeye ordu gönderme cesaretini de gösteremeyince, büyük devletlerin Güney Kafkasya'daki jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarının bir ifadesi olan manda sisteminin uygulanması mümkün olamadı.

Büyük Britanya, Fransa ve İtalya'ya kıyasla ABD, Kafkasya'da manda sisteminin uygulanmasını daha çok istemekteydi. Henüz 1919 yılı Mayıs'ında Paris'te ABD temsilcileriyle görü-

şürken Azerbaycan heyeti, bağımsızlığına zarar verilmemesi ve iç işlerine karışılmaması şartıyla Azerbaycan'ın ABD'nin himayesine girmeyi kabul edeceğini belirtmiş bulunuyordu.

1919 yılı ortalarına gelindiğinde uluslararası arenada yaşanan gelişmelerle beraber, Kolçak ve Denikin ordularının mağlubiyeti ve Rusya'da Bolşeviklerin güçlenmesi de Azerbaycan Hükümeti'nin ciddi endişe duymasına neden olmuştur. Bu durumda çevik bir dış politika takip edilmesi, büyük devletlerden, özellikle de ABD'den yardım ve bağımsızlığın korunmasına ilişkin garanti alınması şart olmuştu. Azerbaycan Hükümeti tüm dikkatini ABD ile diplomatik, ekonomik, siyasi ve askerî ilişkiler tesis etme konusuna yönlendirmiş bulunuyordu. Azerbaycan'ın ABD'yi tercih edişinin birtakım nedenleri vardı.

Öncelikle, İtilaf Devletleri'nin zaferinde ABD'nin özel bir payı bulunuyordu ve ABD bu devletler arasında daha fazla ağırlık sahibiydi. I. Dünya Savaşı öncesinde borç alan bir ülke olan ABD, savaş sırasında ve özellikle savaştan sonra borç veren bir ülkeye dönüşmüş bulunuyordu. ABD'nin uluslararası arenadaki ağırlığı ve dünya siyasetindeki önemi kısa sürede hızlı bir artış göstermişti. Avrupa'nın neredeyse tüm büyük ülkeleri ABD'ye borçluydu. Paris Barış Konferansı'nın ve savaş sonrası için uluslararası ilişkiler sisteminin temellerini de 14 maddelik Wilson İlkeleri oluşturuyordu. ABD Başkanı dış politikada tecrit çizgisini reddederek uluslararası liberalizmi tercih etmekteydi. Böyle bir tutum Azerbaycan gibi yeni bağımsız olmuş ülkeler açısından teşvik ediciydi.

İkinci olarak, Paris Barış Konferansı sırasında galip devletlerden İngiltere, Fransa ve İtalya'dan reel bir yardım alma ihtimalinin düşüklüğünü anlayan ve Azerbaycan'a başından beri yardım eden Türkiye'nin şimdi kendi sorunlarıyla boğuşmak zo-

runda kaldığını gören Azerbaycan Hükümeti, ABD'yle politik ve ekonomik ilişkiler tesis etmenin biricik çıkış yolu olduğu kanaatine ulaşmış bulunuyordu ve bağımsızlığın ABD tarafından tanınması için büyük bir çaba harcamaktaydı. Topçubaşov 26 Eylül tarihinde Başkan Wilson'a yazdığı mektupta, *"ülkesinin bağımsızlığının korunması hususunda Azerbaycan halkının ABD'nin yardımına inandığını, böyle bir yardımı umduğunu ve beklediğini"* samimi bir ifadeyle anımsatmaktaydı.

Azerbaycan'ın ABD ile yakın ilişkiler tesis etme isteğinin altında yatan nedenlerden bir tanesi de Ermenilerin bu ülkede etkinliklerini gitgide arttırmalarıydı. ABD'de çalışmalar yapan "Bağımsız Ermenistan Amerika Komitesi" siyasi çevrelerde Azerbaycan'a ilişkin karalama ve iftira kampanyalarında özellikle sivrilmiş bulunuyordu. Ermenilerin bu çirkin faaliyeti Türkleri ve Güney Kafkasya'da bağımsızlığını korumak için çaba gösteren Azerbaycan'ı gözden düşürmek, ABD'nin Azerbaycan'ı tanımasını ve bu ülkeyle herhangi düzeyde ilişki kurmasını önlemek amacı güdüyordu. Azerbaycan Hükümeti Ermeni çevrelerinin bu çirkin amaçlarını ifşa etmek ve Azerbaycan'ın gerçeklerini ABD kamuoyuna duyurmak amacıyla bu ülkede yapılacak propaganda çalışmalarına çok önem veriyor, fakat bir türlü başarılı olamıyordu.

Aynı dönemde Azerbaycan Hükümeti'nin rızasıyla Topçubaşov New Yorklu avukat Walter Chander'le iki anlaşma imzaladı. Chander, Azerbaycan heyetinin propaganda danışmanlığını (burada söz konusu olan lobi çalışmalarıydı) üstlenmekteydi. Chander belirli bir süre için ABD'de Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını savunma sorumluluğunu almış bulunuyordu. Diğer yandan Amerikalı ekonomist Maks Rabinov da Azerbaycan'ın Paris Temsilciliği'nde göreve alındı. Rabinov'un Azer-

baycan petrolünün uluslararası fiyatlar üzerinden pazarlanması ve diğer ekonomi meseleleriyle ilgilenmesi bekleniyordu. Azerbaycan heyetinin bu girişimleri dış politikada propaganda ve lobi çalışmalarına yönelik ilk adımlar olarak önemliydi.

Azerbaycan Hükümeti diğer yandan Büyük Britanya, Fransa ve İtalya gibi ülkelerle de ekonomik ve ticari ilişkiler kurma yönünde önemli adımlar atmaya başlamıştı. Fransa-Kafkasya Komitesi'nin girişimiyle 4 Ekim 1919 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Fransa'nın iş çevrelerinin katılımıyla gerçekleşen Kafkasya Konferansı böyle adımlar sırasında özellikle zikredilmeye değerdir. Konferansın ardından, 1919 Ekim'inde Fransa Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'ndan bir temsilcisi Bakü'yü ziyaret etmiş ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Mehmet Yusuf Caferov'la görüşmüştü. Görüşme sırasında Fransalı temsilci, ülkesinin Azerbaycan'la dostluk bağları kurmasının önemine değinmişti.

Yine aynı dönemde Azerbaycan Hükümeti Büyük Britanya'nın "Cosmos" şirketiyle bir anlaşma imzalamış bulunuyordu. Anlaşmaya göre söz konusu şirket Azerbaycan petrolünün Karadeniz limanlarından Avrupa'ya ulaştırılması ve pazarlanması görevini üstlenmekteydi. Diğer yandan, Azerbaycan'la Fransa'nın telgraf ve telefon şirketi arasında da karşılıklı anlaşma sağlanmış ve Paris'ten Bakü'ye çok sayıda araç gereç gönderilmesi temin edilmişti.

Dış ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkiler kurmak ve bu ilişkileri geliştirmek amacıyla çalışmalarına devam ederken, Azerbaycan Hükümeti, ülkesinin bağımsızlığının tanınmasına yönelik çabalarını da aralıksız sürdürmekteydi.

Bağımsızlıklarının tanınmasını sağlamak amacıyla Fransa'ya gelmiş olan diğer Cumhuriyetlerin temsilcileriyle beraber

Azerbaycan heyeti de 5 Ekim tarihinde Konferans Başkanı ve Fransa Başbakanı olan Georges Clemenceau'ya, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması konusunun müzakereye açılması ve desteklenmesi talebiyle müracaatta bulundu. Müracaatta; bağımsızlıklarını yeni ilan etmiş olan tüm ülkelerin ve bu arada Azerbaycan'ın da büyük desteğe ihtiyaç duyduğu anımsatılmakta, bu ülkelerinin bağımsızlıklarının tanınmasının önemi vurgulanmaktaydı. Müracaatta şöyle denmekteydi:

"Devletlerimizin sorunlarının uluslararası çözümünün daha fazla geciktirilmemesi ve Rusya konusundan bağımsız olarak çözümlenmesi gerekmektedir. Gelecek dünya barışının, hümanizmin ve kalkınmanın kaderi böyle bir çözümü şart kılmaktadır."

Azerbaycan heyetinin başvurusu ve Azerbaycan-Gürcistan heyetlerinin ortak müracaatı göz önünde bulundurularak 29 Ekim tarihinde Transkafkasya konusu Fransa Sömürge Ligi Dış Politika Bölümü'nde müzakereye açıldı.

1919 yılının Aralık ayında Fransa'daki Azerbaycan heyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulüne ilişkin bir memorandum imzalayarak kurumun sekreterliğine takdim etti. Gürcistan tarafı da benzer bir belgeyle başvuruda bulundu. Her iki başvuru kurumda değerlendirildi. Şili temsilcisi Antonio Quenets başkanlığında özel bir komisyon kuruldu. Komisyonun çalışmaları sonucunda, hukuken (de jure) tanınmadıkları ve aralarındaki sınır problemlerini çözüme kavuşturmadıkları (sınır problemleri Ermenilerin iddialarından kaynaklanmaktaydı) nedeniyle Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Milletler Cemiyeti'ne kabulünün ertelenmesi yönünde karar alındı.

1.6. AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ'NİN SUKUTU VE JEOPOLİTİK SONUÇLARI

Azerbaycan'ın; bağımsızlığının tanınması amacıyla uluslararası arenada çok yönlü girişimlerini arttırdığı ve bunlardan olumlu sonuçlar almaya başladığı bir dönemde Bolşevik Rusya'nın gitgide güçlenmesi, Güney Kafkasya'daki jeopolitik durumu daha da karmaşıklaştırmaktaydı. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Dışişleri Komiseri Çiçerin Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetlerine, Avrupa ülkelerince desteklenen Denikin'in gönüllüler ordusuna karşı askerî anlaşma yapmayı önermişti. Çiçerin'in bu önerisi Sovyet Rusya'nın kendi konumunu daha fazla pekiştirdiğinin ve Batılı ülkelerin Rusya'daki devrim karşıtı güçlere verdikleri desteği azalttıklarının da bir göstergesiydi.

Rusya'nın Güney Kafkasya'ya özel bir ilgi göstermesi nedensiz değildi. İmparatorluğun çözülmesi ve Bolşevik Devrimi sonrasında Rusya küçülmüş ve uluslararası arenada güç kaybetmiş bulunuyordu. Güney Kafkasya'yı kontrolü altına almadan Rusya'nın dünya çapında büyük ve lider bir ülkeye dönüşmesi mümkün değildi. Diğer yandan, zengin petrol kaynaklarına ve stratejik bir konuma sahip bulunan Azerbaycan'ı kontrol etmeden proleter diktatörlüğü hükümetinin kurulması ve varlığını sürdürmesi oldukça güçtü. Bu yüzden Rusya'nın ilk hedefi Azerbaycan'ı ve Bakü'yü ilhak etmekti.

Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'a yaptığı ısrarlı baskı, durumun güçlüğünü gösteren bir işaretti. Rusya'nın notalarıyla, ilişkiler iyice gerilmekteydi. Azerbaycan Hükümeti notaları yanıtsız bırakmamakta ve kendi yaklaşımını her zaman ortaya koymaktaydı. Azerbaycan Devlet Savunma Komitesi'nin Nesip Bey

Yusufbeyli başkanlığında 6 Ocak 1920 tarihinde gerçekleşen toplantısında Rusya'nın Azerbaycan ve Gürcistan'a yapmış olduğu askerî anlaşma önerisi görüşüldü. Müzakereler sonucunda, bağımsız bir ülke olarak Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'yla karşılıklı ilişkiler tesis etmek amacıyla görüşmeler yapmaya hazır olduğu kararı alındı.

Azerbaycan Dışişleri Bakanı Fethali Han Hoyski'nin 14 Ocak tarihinde Çiçerin'e iletmiş olduğu notada şöyle denmekteydi:

"Azerbaycan Cumhuriyeti gelecekte tarafsız bir devlet olmayı arzu etmektedir, buna rağmen istiklalini ve bağımsızlığını her türlü dış tehdide karşı savunmak konusunda da kararlıdır. Bu nedenledir ki Azerbaycan Hükümeti, daima Azerbaycan halkının bağımsızlığını tehdit eden Denikin'e şiddetle karşı koymuş ve bu mücadelenin başarıya ulaşabilmesi amacıyla komşu Gürcistan Hükümeti'yle askerî ittifak yapmıştır. Azerbaycan'ın dış politika konusunda sergilediği bu yaklaşım diğer halklarla iyi ilişkiler tesis edilmesine olanak ermektedir. Yine bu politikaya dayanarak Azerbaycan Hükümeti, iki ülkenin bağımsızlığı ilkesini temel almakla, Rusya ve Azerbaycan halkları arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması amacıyla görüşmelere başlamaya hazır olduğunu beyan eder."

Diğer yandan İtilaf Devletleri de Bolşevik Rusya'nın Güney Kafkasya açısından oluşturacağı tehdidin daha geniş coğrafyaya yayılabileceğini göz önünde bulundurarak etkin bir dış politika izleme kararı aldılar. Büyük Britanya'nın girişimi sayesinde Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin 10 Ocak tarihli oturumunda Transkafkasya Cumhuriyetlerinin durumu geniş bir şekilde görüşüldü. Yüksek Konsey, Transkafkasya Cumhuriyetlerine yapılabilecek askerî yardımlar konusunda askerî uz-

manların önerilerinin dinlenmesi yönünde karar aldı. Yüksek Konsey toplantısında konuşan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, ülkesinin Başbakanı Lloyd George'un Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığının tanınması konusunun görüşülmesinden yana olduğunu ifade etti. Diğer Avrupa ülkelerinin Dışişleri Bakanları da söz alarak Azerbaycan ve Gürcistan'ın gerçekten de tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldıklarının altını çizdiler. Lord Curzon; Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetlerinin İtilaf Devletleri'ne yaptıkları başvuruların göz önünde tutulması ve bu ülkelerin defakto tanınması gerektiğini de vurguladı. Yüksek Konsey'in 11 Ocak tarihli kararında *"Müttefik ülkelerin Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetlerini defakto tanıdıkları"* ifade edildi. Japonya da 7 Şubat tarihinde Yüksek Konsey kararına katıldı.

Büyük Britanya'nın böyle bir öneride bulunmasının ve önerisini ısrarla savunmasının arkasında birtakım askerî, politik, sosyoekonomik ve jeopolitik etkenler bulunmaktaydı. İngiltere aslında iki cephede savaşmış, bir yandan Türkiye ile savaşırken, diğer yandan da Rusya iç savaşında Bolşeviklerle mücadele eden güçleri desteklemişti. Sonuçta İngiltere'de ekonomik ve sosyal durum güçleşmişti. Savaştan ve askerî operasyonlardan kaynaklanan sıkıntılar ülke içinde halkın memnuniyetsizliğini de arttırmaktaydı. Güney Kafkasya'ya doğru hareket eden Bolşeviklere karşı yeni bir cephe açmak ve burada askerî operasyonlar yapmak İngiltere açısından oldukça güçtü. Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarını tanımakla Büyük Britanya Hükümeti, bu ülkelerinin savunulması sorunluluğunu kendi hükümetlerine bırakmış oluyordu.

ABD ise bağımsızlıkların tanınması yönündeki tutumu desteklemediğini resmî olarak ifade etmiş bulunuyordu. ABD'nin

Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımaya yanaşmamasının da birtakım nedenleri vardı. ABD, eski Rusya İmparatorluğu'ndan kopan bölgelerin bağımsızlıklarının tanınmasının müttefiklerle ilişkilere zarar verebileceği, Bolşeviklere karşı savaşan ve Rusya İmparatorluğu'nu onarmaya çalışan güçleri zayıf konuma düşüreceği görüşündeydi. Bağımsızlık ilan eden ülkelerin tanınması, Rusya'nın başka bölgelerine hâkim olan Bolşevik rejimin de tanınması anlamına gelecekti. ABD'li diplomatlar, İngilizlerin yeni Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını tanıma kararını "romantizm" olarak değerlendirmekteydiler.

Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin 19 Ocak tarihli oturumunda Azerbaycan ve Gürcistan'a askerî ve mali yardım yapılması meselesi görüşüldü. Oturumda Güney Kafkasya konusunda bir karar alındı. Kararda, müttefik güçlerin Kafkasya'ya ordu gönderebilecek durumda olmadıkları, yalnızca gıda ve askerî cephanelik gönderilebileceği ifade edilmekteydi. Bolşeviklerin sosyalizm propagandasının galip ülkelerin halkları nezdinde ortaya çıkardığı memnuniyetsizlikler, savaş harcamalarının neden olduğu ekonomik sorunlar, uluslararası ilişkiler düzeninde mevcut elverişsiz ortam, büyük devletlerin gitgide güçlenen Bolşevik Rusya'nın jeopolitik planlarına engel olma olanaklarının kısıtlılığı böyle bir kararın alınmasında etkili olan nedenlerdi.

Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tanınması Azerbaycan Hükümeti'nin, özellikle de Paris'teki Azerbaycan heyetinin özverili diplomatik çabalarının sonucuydu. Bu tarihi olay Azerbaycan'da büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. 14 Ocak tarihinde Başbakan Nesip Bey Yusufbeyli'nin halka seslenişinde ve yine aynı gün Parlamento'da yapılan konuşmalarda Azerbaycan'ın bağımsızlığının ta-

nınmasının büyük tarihî öneminin altı çizilmiştir. Parlamento'daki oturumu yöneten Hasan Bey Ağayev ise şöyle konuşmuştur:

"Bu yalnızca bizim değil, tüm Türk halkının bayramı. Bağımsız yaşamayı hak ettiğimizi kanıtlamamız gerekiyordu. Ülkemizdeki temsilcileri aracılığıyla Avrupa, halkımızın hayat kabiliyetine inandı ve bağımsızlığımızı tanıdı. Bunu büyük kurbanlar sayesinde başarabildik."

Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması sıradan bir politik gelişme değildi ve jeopolitik açıdan büyük önemi haizdi. Güney Kafkasya'da yeni bir bağımsız devletin tanınması, bölgenin jeopolitik haritasının da yenilenmesi anlamına gelmekteydi. Müslüman Doğu'nun ilk Cumhuriyetini kuran Azerbaycan halkı dış dünyayla bağımsız ilişkiler tesis etme ve dış dünyayı bağımsız olarak etkileme olanağı kazanmıştı. Azerbaycan halkı sömürge durumundaki diğer halklar, bu arada Türk ve Müslüman halklar için de bağımsızlık yolunda bir örnek teşkil etmekteydi. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilan edilmesi ve tanınması gerçekte Müslüman Türklerin yaşadıkları coğrafyada gelecekteki önemli jeopolitik değişikliklerin başlangıcı anlamına gelmekteydi.

Bağımsızlığının tanınmasının ardından Azerbaycan, Sovyet Rusya'nın baskılarını etkisiz hale getirmek amacıyla yaptığı faaliyeti hızlandırdı. Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları mevcut şartları göz önünde bulundurarak savunma önlemleri ve Azerbaycan ordusunun ihtiyaçları konusunda bir çalışma hazırladı ve İtilaf Devletleri'nin Askerî Konsey'ine gönderdi. Bu belgede, bağımsızlığını koruyabilmesi için Azerbaycan'ın askerî, ekonomik ve siyasi yardıma ihtiyaç duyduğu ifade edilmekteydi.

Diğer yandan Avrupa ülkeleri Bakü'de arka arkaya konsolosluk açmaya başlamışlardı. Azerbaycan Hükümeti'yle ABD,

Büyük Britanya ve İtalya arasında ekonomik ilişkiler kurulmasına yönelik önemli çalışmalar yapılmaktaydı.

Azerbaycan, Doğu ile Batı arasında güvenilir bir köprü olabilmek için de önemli çalışmalar yapmaktaydı. Avrupa ailesine katılabilmek için gereken adımlar atılmaktaydı.

20 Mart 1920 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran arasında dostluk anlaşması imzalandı ve bu anlaşma iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin de başlangıcı oldu. Söz konusu anlaşma Azerbaycan'ın dış politika alanında kazandığı önemli başarılardan bir tanesiydi. Anlaşmanın 1. Maddesinde İran, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını resmen (de jure) tanıdığını ilan etmekteydi. İki ülke arasındaki ilişkilerin pekişmesinin bir sonucu olarak kısa süre sonra Tahran'da Azerbaycan Büyükelçiliği faaliyete başladı. Aynı zamanda İran'ın Tebriz, Reşt, Meşhed, Hoy ve Eher kentlerinde de Azerbaycan Konsoloslukları açıldı.

15 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu'nda Avrupa ülkeleri ve ABD'de diplomatik temsilcilikler açılmasına ilişkin yasa tasarısı müzakereye açıldı ve 19 Nisan'da gerçekleşen oturumda Büyük Britanya, Fransa, İtalya, ABD, İsviçre, Polonya, Almanya ve Rusya'da diplomatik temsilcilikler açılmasına ilişkin karar alındı.

1920 yılının Nisan krizine kadarki dönemde Azerbaycan Hükümeti'nin dış politika alanında yapmış olduğu çalışmalar, Azerbaycan'ın ulusal bağımsızlığının tanınması açısından önemli sonuçlar vermiştir. Hükümet'in takip ettiği dış politika çizgisi Azerbaycan'ın dış dünyada uygar ve demokratik bir Cumhuriyet olarak tanınmasında büyük ölçüde etkili olmuştur. Bağımsızlığın büyük güçlüklerle kazanılması, yine bağımsız bir iç ve dış politika faaliyetinin büyük güçlükler sayesinde gerçek-

leştirilmesi, Azerbaycan halkının devlet geleneğinin onarılması ve ihya edilmesi açısından da önemli gelişmelerdi.

Ne var ki Bolşevik Rusya Güney Kafkasya'daki yeni jeopolitik durumu ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kabullenmeye kesinlikle yanaşmıyordu. Bu yaklaşım nedensiz değildi. Sözde İmparatorluk döneminin dış politika hedeflerinden vazgeçtiklerini ilan etmekle beraber, Bolşevikler, klasik Alman jeopolitikçilerinin "devlet canlı bir bünyedir" teorisinden hareketle, Sovyet Rusya'nın sınırlarını İmparatorluk döneminin sınırlarına ulaştırmak için çalışıyorlardı. Nitekim kısa bir süre sonra bunu başardılar. Büyük devlet olabilmek için Rusya'nın öncelikle Güney Kafkasya'ya ve bu bölgenin anahtarı konumundaki Azerbaycan'a sahip olması gerekmekteydi. Lenin'in Bolşevik iktidarına tavsiyesi Azerbaycan'ın bağımsızlığına her ne suretle olursa olsun son verilmesi, Bakü petrolünün, Azerbaycan'ın elverişli stratejik konumunun ve doğal kaynaklarının kontrol altına alınması yönündeydi.

Bolşeviklerin Azerbaycan'a ilişkin planlarını gerçekleştirmeleri açısından, 1920 yılı başlarından itibaren daha elverişli uluslararası şartlar ortaya çıktı. İtilaf Devletleri blokundan bazı ülkelerin Bolşevizm'i beşiğinde boğmak, diğer yandan Türkiye'nin topraklarına sahip olmak amaçlı faaliyetleri yakın zamanlara kadar birbirine düşman olan Bolşevik Rusya'yla Türkiye'nin yakınlaşması sonrasında sonuçsuz kaldı. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmış olan Türkiye'de çifte yönetim ortaya çıkmış bulunuyordu. İstanbul merkezli Osmanlı Hükümeti ile beraber 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da oluşturulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti önderliğinde bir bağımsız yönetim de mevcuttu. Türkiye oldukça güç bir durumda bulunuyordu. Verdiği bağımsızlık savaşında Türk halkının yanında olan, Türk

halkına yardım eden hiçbir ülke yoktu. Taşnak yönetimindeki Ermenistan Anadolu topraklarına sahip olmak ve bu bölgede bir devlet kurmak amacıyla Türkiye'ye karşı Doğu'da yeni bir cephe açmış ve Türkiye, hem Batı'da, hem de Doğu'da savaşmak zorunda kalmış bulunuyordu. Böyle bir ortamda TBMM Hükümeti Başkanı Mustafa Kemal, o sırada "Anadolu'da gözü olmayan" Bolşeviklerle bir anlaşma yapmayı önemsemekteydi.

26 Nisan tarihinde Mustafa Kemal, ortak düşmanla mücadelede ittifak yapmak önerisiyle Sovyet Rusya Hükümeti'ne müracaatta bulundu. Türk tarihçi Selahattin Tansel *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı* adlı çalışmasında bu konuda şöyle yazar:

"Rusya'nın genel politikasını dikkate alan Atatürk 26 Nisan 1920 tarihinde Sovyetlere bir mektup göndererek siyasi ve askerî konularda ittifak ve işbirliği yapabileceklerini, iki ülkeyi de tehdit eden yabancı emperyalizme birlikte karşı koyabileceklerini, Sovyet Hükümeti'nin Gürcistan Menşeviklerine saldırması durumunda Türk kuvvetlerinin de Ermenistan'daki Taşnaklar üzerine taarruza geçebileceğini ve Azerbaycan'ın Bolşeviklere teslim edilebileceğini anlattı."

Aynı müracaatta Türkiye; Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığı konusunda Bolşevik iktidarına taviz verilmesine karşılık, Rusya'nın Ermenistan'daki Taşnakları iktidardan düşürmesi, Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik toprak iddialarından vazgeçmesi ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün Bolşeviklerce desteklenmesi şartlarını öne sürmüştür.

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiseri Çiçerin 3 Haziran tarihinde Türkiye'nin müracaatına yanıt verdi. Müracaatta, Türkiye ile ittifak yapılabilmesi için bazı siyasi meseleler ve sınır sorunlarına değinilmekle beraber, ge-

lecekte Güney Kafkasya'nın bütünüyle Rusya'nın nüfuz alanına bırakılması da şart koşulmaktaydı.

Atatürk'ün ittifak önerisi nedensiz değildi. Toprak bütünlüğünün korunması, sınıfsal ve ulusal çıkarların ortaklığı ve benzer jeopolitik şartlar Türkiye ile Rusya'yı birbirine yakınlaştırmaktaydı. Şimdi her iki ülke eski İtilaf Devletleri bloku ülkeleriyle mücadele halindeydi. Atatürk, Bolşevik iktidarı ile işbirliği yapmanın Türkiye açısından bir tehdit oluşturmadığının farkındaydı. İslamiyet'le Bolşevizm'in ilkeleri birbirine uymasa da, Türkiye'nin ve Türk halkının ulusal çıkarları Atatürk'ü daha fazla ilgilendirmekteydi. Rusya'ya gelince, söz konusu dönemde bu ülke Doğu'nun Müslüman halklarını ve ülkelerini kendi nüfuz alanında tutabilmek için yeterli güce sahip değildi ve bu hususta Türkiye'nin desteğine muhtaçtı. Bu nedenledir ki Atatürk'ün ittifak önerisi Rusya için beklenmedik büyük bir fırsattı ve tereddütsüz kabul edilmiştir. Lenin, Büyük Britanya'nın Türkiye'yi mağlup etmesi durumunda İngilizlerin Bakü petrollerini de sahipleneceklerini, Hazar Denizi'ni ve Kafkasya'nın tamamını kontrol altına alacaklarını, Merkezî Asya'ya uzanan yolu kendileri için açmış olacaklarını ve sonuçta Moskova üzerine taarruza geçmek için Batı dünyasının elverişli bir konuma geleceğini anlamaktaydı. Bu şartlar altında Bolşevik yönetiminin devrilmesi oldukça kolaylaşacaktı. Lenin; İngilizlerin Güney Kafkasya'da elverişli konumda bulunduklarını, Azerbaycan'dan çekilmiş olsalar da Gürcistan'da askerî birlik konuşlandırdıkları iyi biliyordu.

Rusya-Türkiye ittifakı Müslüman Türk dünyası açısından önemli bir kayıp pahasına da olsa, gerçekleşti. Rusya ile Türkiye'yi ortak çıkarları bir araya getirdi. Bu ittifak Avrupa ve dünya ülkeleri tarafından henüz tanınmaya başlayan Azerbaycan'ın

bağımsızlığı ve jeopolitik durumu üzerinde de belirleyici etkiye sahip oldu. Diğer yandan, Azerbaycan'ın jeopolitik durumundaki bu önemli değişiklikte, uluslararası güçlerin aldırışsızlığının da büyük bir payı bulunmuştur.

Aralarındaki anlaşmazlığa rağmen Büyük Britanya, Rusya ve Türkiye; Azerbaycan'ın bağımsızlığı konusunda aynı derecede olumsuz yaklaşım içindeydiler. Bu konuda İngilizlerin kendilerine göre bir hesapları vardı. İngilizler, Türk ve Müslüman olmaları dolayısıyla Azerbaycanlıların İstiklal Savaşı'nda Türkiye'ye yardım ettiği kanısındaydılar. Azerbaycanlılar gerçekten de Türk dünyasının ve İslam âleminin merkezi konumundaki Türkiye'nin yenilmesini istememekte ve Türkleri canıgönülden desteklemekteydiler. İstiklal Savaşı'nda Türklerle omuz omuza savaşan binlerce Azerbaycanlı vardı. TBMM'de görev alan birkaç Azerbaycanlı aydın yeni Türkiye'nin kurulması çalışmalarına katkıda bulunmaktaydı.

İngiliz Hükümeti'nin Azerbaycan'a güvensizlik duymasına neden olan başka etkenler de bulunuyordu. Türk ordusunun Bakü'den çekilmesinin ardından Azerbaycan'da kalan Nuri Paşa'nın savaş suçlusu olarak teslim edilmesi İngiliz askerî komutanlığınca talep ediliyor, fakat Nesip Bey Yusufbeyli Hükümeti kendisini teslim etmeyi ısrarla reddediyordu. İngilizlerin Azerbaycan Hükümeti'yle ilişkilerini olumsuz etkileyen ve Azerbaycan'a güvensizlik duymasına neden olan etkenlerden bir tanesi işten bundan ibaretti.

Bolşevik Rusya asla Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımaya yanaşmamaktaydı. Bolşevikler 1918 yılında Denikin Hükümeti'yle mücadelede Azerbaycan'a ortaklık önermiş, fakat Avrupa ülkelerinin baskısı sonucunda Azerbaycan bu öneriye olumsuz

yanıt vermişti. Bu durum Bolşevikleri kızdırmakla beraber, gerçekte yalnızca bir bahaneden ibaretti.

Savaştan çıkan Avrupa ülkelerinden bazıları Bolşevizm'in Doğu'ya doğru genişlemesini istiyorlardı. Bu ülkeler çoğunlukla sosyoekonomik açıdan sıkıntı içinde bulunmaktaydılar. Hükümetler, ülkelerinin ekonomik yaşamını onarmakta zorlanıyorlardı. İçinde bulundukları zor şartlarda, bu ülkelerde sosyalist yönelim güç kazanıyor ve Rus Devrimi'ni destekleyenler artıyordu. Diğer yandan, Rusya'nın parçalanması durumunda, bu ülkenin borçlarının tahsil edilmesinin güçleşeceği düşüncesi de ağır basmaktaydı. Bolşevizm'in cazip sloganlarının Batı ülkelerinde yıkıcı bir etkiye sahip olabileceği, oysa büsbütün zıt ilkelerin hâkim bulunduğu Müslüman ülkelerde Bolşevizm'in güç kaybedeceği ve dünyadaki devrim sürecinin bu şekilde önlenebileceği düşüncesi de mevcuttu.

Türkiye'de de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti'ne karşı güvensizlik vardı. İngilizlere karşı beraber savaşma önerisinin Azerbaycan tarafında pragmatik bir yaklaşımla değerlendirilmesi ve soğuk karşılanması, Türkiye'nin güvensizliğini daha da arttırmaktaydı. Atatürk Hükümeti, Türkiye'nin müttefiki konumunda bulunan Rusya'yla aynı çizgide bir rejimin Azerbaycan'a da hâkim olmasında bir beis görmemekteydi. Diğer yandan, Azerbaycan halkı İstiklal Savaşı'nda yenilgisini asla arzu etmediği Türk halkına yardım eden her güce olumlu bakıyordu ve Bolşevik Rusya şimdi böyle bir güç konumundaydı.

Bu suretle Bolşevik Rusya bölgenin tartışmasız hâkimi konumunu elde etti ve Türk milliyetçilerinin desteğinde bölgeyi bütünüyle Sovyetleştirme planını belirledi. 28 Nisan 1920 tarihinde Sovyet ordusu Türklerin yardımı sayesinde Azerbaycan'ı

işgal etti. Mustafa Kemal Paşa TBMM'de 8 Temmuz 1920 tarihli konuşmasında şunları söylemiştir:

"Bolşeviklerle temasa geçmeyi başardık. Son zamanlarda kendileriyle ilişkilerimiz az çok gerçekçi ve sağlam bir temel kazandı. Sovyet Cumhuriyeti ile resmî yazışmalara başladık. Bildiğiniz üzere bu yazışmalar başarılı sonuç vermektedir. Sovyet Cumhuriyeti ihtiyaç duyduğumuz maddi yardımı göstereceğini vaat etmiştir. Bugüne kadar bu yardımdan faydalanamamışsak, bunun suçu ne bizde, ne de Sovyet Cumhuriyeti'ndedir. Şöyle görünüyor ki nedeni Kafkasya'da son zamanlara kadar var olan anlaşmazlıklarla ilgiliydi. Bu anlaşmazlıklar şimdi bütünüyle ortadan kalkmaya yakındır."

Atatürk bir süre sonra, 14 Ağustos tarihinde yaptığı konuşmada ise şunları söylemiştir:

"İngilizler başta olmak üzere İtilaf Devletleri bizi mahvetmek, ezmek için tüm güçleriyle ve ellerindeki tüm olanaklarla çalıştıkları halde, diğer yanda, ezilen tüm insanlığı kurtarmak amacıyla çalışan Bolşevikler mazlum milletimize el uzatmak için tüm servetlerini, güçlerini ve kudretlerini sarf etmişlerdir. Bolşevik Cumhuriyeti hem kendi varlığını sürdürmek için çalıştı, hem de İtilaf Devletleri'nin zulmünün pençesinden kurtulacağı takdirde en kudretli yardımcısı ve yandaşı olacak milletimizin birlik ve beraberlik amacıyla uzanan elini tutmak için bize yardım etti. Efendiler, yaptıkları yardım X. ve XI. Ordularını açıktan açığa Kafkasya'ya, Doğu cephesine sevk etmek olmuştur. Bu ordular bizim yönlendirmemiz, etkimiz ve hizmetimiz sayesinde kolayca Kuzey Kafkasya'yı geçerek Azerbaycan'a varmıştır."

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin daha sonra, Transkafkasyalı öğrencilerin 28 Nisan 1924 tarihinde gerçekleşen Moskova toplantısındaki ko-

nuşmasında bu konuya değinmiş ve İtilaf Devletleri emperyalizmi Asya halklarını ezerek kendi konumunu pekiştirmek isterken, Bakü'de gerçekleşen devrimle tarihin tekerleğinin farklı bir yöne çevrildiğini ve genç Türkiye'deki milli hareketin buna yardımcı olduğunu belirtmiştir.

Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığı son buldu. Halk Cumhuriyeti Hükümeti düşürüldü ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Bu gelişme yalnızca Azerbaycan'ın bağımsızlığının son bulması değil, Azerbaycan'da ve Güney Kafkasya'nın tamamında yeni bir jeopolitik durumun ortaya çıkması anlamına da geliyordu. Rusya, Türkiye ve İran arasında tampon devlet konumunda bir bağımsız Azerbaycan Devleti artık mevcut değildi. Rusya; Türkiye ve İran sınırlarını doğrudan kontrol etme olanağına sahip oldu.

Azerbaycan'ın işgali Güney Kafkasya'da yeni bir jeopolitik değişimin ilk adımı oldu. Tarihî Azerbaycan toprakları üzerinde kurulmuş olan Ermenistan'da bir süre sonra Türkiye'ye karşı toprak iddialarından vazgeçildiğini ilan eden bir Hükümet kuruldu ve Ermenistan da Sovyetleşti. 1921 yılı başlarında ise Güney Kafkasya'nın son bağımsız devleti de Bolşeviklerin kontrolüne girdi ve Güney Kafkasya'da bağımsız Cumhuriyetlerin varlığı son buldu.

Güney Kafkasya'nın başlıca ülkesi olan Azerbaycan'ı, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını ve elverişli coğrafi konumunu kontrolü altına aldıktan sonra Rusya büyük devlet olma yolundaki gayretlerini hızlandırdı. İran ve Türkiye artık birer küçük ve zayıf devlet olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'la değil, içinde bulunduğu sıkıntılı duruma rağmen gitgide güçlenmekte olan Rusya'yla komşuydular. Bu durum yalnızca bölgesel değil, küresel ölçekli jeopolitik süreçler üzerinde de tesir yapabilecek

önemli bir etkene dönüştü. Batılı ülkeler açısından da olumsuz sonuçlar doğurmakla beraber, Rusya-Türkiye ittifakından en ağır darbe almış olan ülkeler Azerbaycan ve Gürcistan'dı.

Aralarındaki tüm çelişkilere rağmen Rusya-Türkiye ittifakı iki devletin de çıkarlarına uygundu ve ilerleyen zamanda hem Rusya'nın, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin başarılı olmasına yol açmıştı. Güney Kafkasya'nın en büyük ve en güçlü ülkesini, zengin doğal kaynaklara, elverişli ve stratejik konuma sahip bulunan Azerbaycan'ı kontrol altına aldıktan sonra Rusya daha fazla güçlendi. Türkiye ise bir yandan İtilaf Devletleri blokuna karşı verdiği bağımsızlık savaşında önemli bir müttefik kazandı, diğer yandan ise yine İtilaf Devletleri'nin ve Rusya'nın da desteğiyle kendi sınırları içinde bir Ermeni devleti kurulması sorununu ortadan kaldırdı. Nitekim bu gelişme de yalnızca Güney Kafkasya'da değil, Yakındoğu ve Ortadoğu coğrafyasında ve tüm Müslüman dünyasında şekillenmekte olan yeni jeopolitik durumu belirleyen önemli bir etkene dönüştü.

1922 yılında Rusya, Sovyetleştirdiği ülkeleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği adıyla bir sosyalist imparatorluğunun bayrağı altında bir araya getirdi ve Avrasya'nın stratejik açıdan en elverişli bölgelerine, geniş kara ve deniz sınırlarına sahip olarak yeryüzündeki en büyük ülke oldu. Uluslararası politika arenasında Sovyetler Birliği'nin jeopolitik konumu gitgide pekişmekte ve bu gelişme Batılı ülkeleri tedirgin etmekteydi.

İstiklal Savaşı'ndan galip ayrılan Türk halkı 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu. Bolşevizm tehlikesi ve Rusya'nın yayılmacı politikasıyla karşı karşıya kalan Batılı ülkeler kısa bir süre sonra Türkiye'nin önemini yeniden anlayarak bu ülkeyle yakınlaşmaya çalıştılar.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru kurulmuş olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yerini alan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 70 küsur yıl boyunca SSCB'nin bir parçası olarak varlığını sürdürdü ve bağımsızlığını tekrar kazanmak amacıyla mücadeleye başlamak için uygun zamanı bekledi. 1991 yılında SSCB'nin parçalanmasıyla böyle bir fırsat da doğmuş oldu. Sosyalist sistemin ve SSCB'nin çöküşü tüm dünyayla beraber Azerbaycan'ın jeopolitik durumunu büyük ölçüde etkiledi ve Azerbaycan için bağımsızlık şansı yeniden doğdu. Oluşan yeni jeopolitik şartlarda Azerbaycan'ın bağımsızlığının onarılması gündeme geldi ve Azerbaycan halkı bu imkândan yararlandı. Bağımsızlığını tekrar kazanarak Azerbaycan Cumhuriyeti adını alan bu devlet kendini Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirasçısı ilan etti, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin demokratik ve laik devlet çizgisini takip edeceğini duyurdu.

II. BÖLÜM
AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN ÇAĞDAŞ ULUSAL KALKINMA POLİTİKASI: KARAKTERİSTİĞİ, ANA GÖREV VE ŞARTLARI

Her devletin iç ve dış durumunu, ulusal çıkar alanlarını ve bu çıkarların teminini, dünya ve bölge ülkeleri ile ilişkilerinin taktik, görev, yöntem, araç ve rezervlerini, çevresindeki jeopolitik öznelerin davranışları karşısında kendi jeopolitik tutumunu belirleyen bir Ulusal Kalkınma Stratejisi vardır. Ulusal Kalkınma Stratejisi bir ülkenin takip ettiği iç ve dış politikanın, içte toplumsal, siyasal, millî, etnik, sosyal ve dinî istikrarın, yakın ve uzak yabancı ülkelerle jeopolitik ilişkilerin sürekli ve güvenli bir şekilde gelişmesini temin eden ana araçtır.

Ulusal Kalkınma Stratejisi eşit statü ve değere sahip bulunan ulusal kalkınma ile ulusal güvenliğin (iç ve dış güvenlik) temel ölçüt ve şartlarını ifade eder, her iki alan için birer doktrin hazırlanması ve bunların uygulanması görevini üstlenir.

Ulusal Kalkınma Stratejisi bir ülkenin dış dünyadan kaynaklanan jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik durumunun, içte ekonomik, toplumsal, siyasal ve manevi gelişme düzeyinin, ülkenin belirgin özelliklerinin ve diğer hususların göz önünde bulundurulması suretiyle hazırlanır ve ana hatlarıyla şunları ihtiva eder:

- Ulusal kalkınmanın ve diğer stratejik görevlerin bütün yönleriyle bilimsel açıdan incelenmesi ve temellendirilmesi,

bunların temin edilmesinin yöntem, araç ve rezervlerinin bulunması;

- Ulusal kalkınma ve güvenlik doktrinlerinin hazırlanması, bu doktrinler temelinde pratik siyasetin şekillendirilmesi, bu siyasetin temel görev ve şartlarının belirlenmesi;
- Ulusal kalkınma ve güvenlik ortamının, yani bağımsızlığın, toprak bütünlüğünün, egemen devlet yönetiminin, askerî-stratejik güvenliğin ve sınır güvenliğinin, ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve çevresel gelişmenin öncelikli gereksinimlerinin belirlenmesi ve bunların teminine ilişkin taktiklerin hazırlanması;
- İç ve dış politikanın ana şartlarının, iç göç, doğal kaynaklar, emek ve insan rezervlerinin verimli kullanılması, muhafazası, düzenlenmesi ve yönetilmesi gibi öncelikli jeopolitik görevlerin temellendirilmesi ve bunların temini yöntemlerine ilişkin önerilerin hazırlanması;
- Ülkenin ulusal kalkınma ve güvenlik ortamında kalıcı istikrarın ve buna yönelik devlet politikasının verimliliğinin, sürekliliğinin, başarısının temin edilmesi;
- Devlet yaşamının ve sosyal yaşamın hayati önemi haiz stratejik alanlarında, yani ulusal, askerî, ekonomik, sosyal alanlarda, sınır güvenliği, enformasyon, gıda, enerji, ulaşım ve iletişim alanlarında pragmatik ulusal kalkınma ve güvenlik çıkarlarının temellendirilmesi ve temini;
- Askerî güvenlik ve sınır güvenliği doktrininin hazırlanması;
- Ulusal çıkar ölçütlerinin, ulusal güvenlik politikasının ve bu politikanın temel görevlerinin belirlenmesi, bunlara ilişkin mekanizmaların oluşturulması;

- Ekonomi, enerji, rezervler, gıda, ulaşım, altyapı, çevre, enformasyon gibi alanlara ait ulusal stratejilerin ve güvenlik doktrinlerinin hazırlanması ve uygulanması;
- Ülkenin jeopolitik kodunun, uluslararası ve bölgesel güvenlik alanında ilgili dış politika konseptinin oluşturulması vb.

2.1. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN ULUSAL KALKINMA POLİTİKASININ ŞEKİLLENMESİ, ANA AŞAMALARI VE KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Azerbaycan'ın bağımsızlık yolunu, ulusal kalkınmasını ve devlet yapılanması sürecini şekillendiren birtakım önemli iç ve dış etkenler vardır. Azerbaycan halkı politik, ekonomik, kültürel, entelektüel potansiyelini kullanarak ve SSCB'nin parçalanması sonucunda doğan tarihî fırsatı değerlendirerek 1991 yılında millî iradesini ortaya koymuş, bağımsızlığını tekrar kazanmış, bağımsız devletini tekrar kurarak BM üyesi ülkelerin safına katılmıştır. Bu olay Azerbaycan halkının bugüne kadar kazandığı en büyük tarihî başarı olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde yeryüzünde beş binden fazla halk ve ulus bulunmaktadır, fakat bayrakları BM karargâh binası önünde dalgalanan bağımsız devletlerin sayısı 200 bile değildir.

Azerbaycan'ın bağımsızlık tarihinin incelenmesi, Ulusal Önder Haydar Aliyev'in, bağımsızlık kazanmanın zor, fakat bağımsızlığı korumanın ve ilelebet yaşatmanın daha da zor olduğu konusundaki sözünün isabetliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Haydar Aliyev 1993 yılında yaptığı konuşmalarından birinde şöyle der:

"Azerbaycan halkının yüzyıllar boyu yüreğinde yaşattığı, özlemini duyduğu günler gelmiştir. Bağımsızlığını kazanmak, devletinin tam bağımsızlığını elde edebilmek için halkımız zorlu yollardan geçmiştir. Fakat bağımsızlığı korumak ve pekiştirmek, elde tutmak, devletin tamamen bağımsız bir şekilde kalkınmasını ve güvenliğini sağlamak, yurttaşların bağımsız bir devlette müreffeh bir yaşama ulaşmalarını temin etmek daha zordur."[4]

Dünya tecrübesi ve Azerbaycan'ın devlet yapılanması tarihinin kısaca analizi de bağımsızlık elde etmenin, millî devleti kurmanın ve yaşatmanın üç temel şartı bulunduğunu ortaya koymuştur:

- Bağımsızlık için uygun iç ve dış ortamın oluşması;
- Halkın bağımsızlığı kazanmak ve korumak için ortaya bir millî irade koyması, ortak bir millî amaç doğrultusunda birleşmesi;
- Ulusun ortak millî düşünce ve iradesini temsil eden, kitleleri peşinden sürükleme yeteneğine ve gücüne sahip bulunan, toplumun büyük çoğunluğunca kabul edilen bir millî liderin varlığı.

İnsanlık tarihinde herhangi bir halkın ya da ülkenin bağımsızlığı için uygun ortamın çeşitli dönemlerde farklı biçim ve mahiyette oluştuğu görülmüştür. Bu elverişli ortam zaman ve mekân unsuruna, iç ve dış etkenlere bağlı olarak farklı ölçütlerle değerlendirilmiştir.

Ortaya bir millî iradenin konması ve millî amaç uğruna bir araya gelme bütün dönemlerde ve bütün coğrafyalarda ulusların "birlik, bütünlük ve azminin" ölçütü olarak kabul edilmiştir.

---

[4] Bkz. Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedîdir*. Elektronik versiyonu için. http://heydaraliyev.preslib.az

Kitleleri kendi etrafında toplayan liderin tarih içinde, ulusların ve devletlerin yaşamındaki yerine gelince, bu hususta dünya siyaset biliminde birbirinden farklı değerlendirmeler vardır. Jeopolitik literatüründe söz konusu alana ilişkin en tatminkâr yaklaşım yöntemi Davranışçılık yanlılarınca ortaya konmuş ve desteklenmiştir.[5]

Siyaset bilimcilere göre bir liderin ulusların ve toplumların millî mensubiyetini belirlemesi ve tanıması, ulus devlet yapılanması ve ulusal kalkınma süreçleri içindeki önemi belirli bir zaman ve coğrafya sınırları içinde millî düşüncenin ve iradenin temsilcisi olmak, bu temsilcilik görevini yerine getirebilecek güce ve yeteneğe, geniş bir dünya görüşüne sahip bulunmak, lokal, bölgesel ve evrensel jeopolitik şartları doğru değerlendirebilmek ve toplumun desteğini kazanmak gibi özelliklerle ölçülür.

Bağımsızlığını kazanır kazanmaz Azerbaycan'ın ulusal kalkınma ve güvenlik politikası birdenbire şekillenmemiş, birkaç aşama kaydederek zaman içinde oluşmuştur. Azerbaycan'da bağımsız devlet yapılanması ve ulusal kalkınma süreci siyaset bilimi literatüründe bazı karakteristik özelliklerine binaen birkaç aşamada mütalaa edilmektedir.

---

[5] Jeopolitikte bu yöntemi ilk kez daha sonra ABD Başkanı olan siyaset bilimci Woodrow Wilson kullanmıştır. Söz konusu yönteme göre herhangi bir olayın değerlendirilmesi sırasında "somut, net, açık bilgilere ve deneyime dayanarak karar alma" önemlidir. Wilson'a göre hem iç politikada, hem de jeopolitikte tüm olayların merkezinde "lider" vardır ve belirleyici role sahip olan da "lider"dir. Somut bir mekân ve zaman çerçevesinde halkların, ulusların ve diğer insan topluluklarının çıkarlarının hangi düzeyde savunulduğunu, hedeflerinin ne derecede gerçekleştiğini de Wilson "liderin vizyonu ve yeteneği" ile ilişkilendirmiştir.

Birinci aşama 18 Ekim 1991'de Azerbaycan'da Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilanından Haydar Aliyev'in 1993 yılında iktidar olmasına kadar geçen süre olarak kabul edilmektedir.

1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında SSCB'nin çöküşünün önlenemez bir süreç hüviyeti kazanması, uluslararası arenada oluşan elverişli tarihî ortam, Post-Sovyet coğrafyasında merkezkaç yönelimlerin yaygınlaşması, Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki çatışmada ve Dağlık Karabağ sorununda Sovyetler Birliği yöneticilerinin Ermeni yanlısı tutumu, mevcut boşluğu fırsat bilen Ermenilerin Azerbaycan topraklarını arka arkaya işgali gibi olaylar Azerbaycan'da önce bilinçsiz bir halk hareketini ve 1990 yılından sonra da açık hedefleri bulunan bir ulusal bağımsızlık mücadelesini tetikledi. Bu durumda Azerbaycan'da bağımsızlığın ilan edilmesi ve bağımsız bir devletin yapılandırılmaya başlanması için gereken ilk iki şart da tam anlamıyla yerine gelmiş bulunuyordu.

Söz konusu dönemde SSCB'nin üst düzey yönetiminde ortaya çıkan krizden ve Moskova'daki politik çatışma ortamından yararlanan bazı Birlik Cumhuriyetleri gibi Azerbaycan da bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat yine aynı dönemde hem Azerbaycan'ı, hem de Azerbaycan'da mevcut halk hareketini yönetenlerin de, devlet kurumlarının da kesin bir ulusal kalkınma stratejilerinin bulunmaması, Azerbaycan yöneticilerinin sağlam bir bağımsızlık ve ulus devletçilik iradesi ortaya koyamamaları, uyguladıkları ekonomik, sosyal, politik ve kültürel çizginin ilkesiz ve acemice oluşu, içte istikrarı ve yasaların üstünlüğünü temin edememeleri, politika arenasındaki mücadelenin bir iç savaşa dönüşme istidadı göstermesi, Ermenistan'ın saldırıları karşısında Azerbaycan topraklarının kaybedilmesi, kaybedilen topraklarda yaşayan insanların zorunlu göçmen ve sığınmacı

konumuna düşmesi, ekonomik, politik, sosyal ve manevi buhranın gitgide büyümesi ve diğer hususlar Azerbaycan için ciddi boyutta bir tehlike doğurmuş ve Azerbaycan halkının bağımsız devletin geleceğine duyduğu inancı sarsmıştır.

1991 yılında SSCB'nin hâkim ideolojisi olan komünizmden kesin olarak vazgeçilmesinin akabinde halkı bir arada tutacak, millî kimliği ve yeni devletin karakterini, manevi değerleri muhafaza edecek ve yönlendirecek yeni bir ulusal ideoloji ve sistem ortaya konmuş değildi. Eskiye ait her şeyin ve bu arada bilimsel, entelektüel, manevi, toplumsal değerlerin topyekûn reddedilmesi Azerbaycan'da gerçek anlamda büyük bir ideolojik boşluk doğurdu. Toplumun ideolojilerden arındırılması yönelimi bir yandan komünist rejime duyulan nefretten kaynaklanıyordu, fakat diğer yandan da Azerbaycan'ı 1991 yılından 1993 ortalarına kadar yönetenlerin açık bir hedef ve amaçlarının bulunmamasının, bu kişilerin yönettikleri devletin ve halkın siyasal, ekonomik, kültürel, manevi gelişim çizgisi konusunda yeterli bilgiye sahip olmamalarının bir sonucuydu.

Aynı dönemde Azerbaycan'da ulusal bağımsızlık hareketini ve bağımsız devlet yapılanması sürecini yönetebilecek iradeye, güce ve yeteneğe sahip bulunan, çoğunluk tarafından kabul edilerek desteklenecek bir ulusal lider ihtiyacı açıkça belirmiş durumdaydı. 1990 yılında Nahçıvan halkının iradesiyle Azerbaycan Yüksek Konseyi Üyesi seçilen ve 1991 yılında Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Başkanı olan, Nahçıvan halkı için gerçek bir kurtarıcıya dönüşen Haydar Aliyev aranan ulusal liderdi. Azerbaycan'ın siyasi iktidarı 1993'te halkın talebiyle Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etti. Haydar Aliyev'in aynı senenin 15 Haziran'ında Azerbaycan Yüksek Konseyi Başkanı, 3 Ekim'inde ise Azerbaycan Cum-

hurbaşkanı seçilmesi ve bu suretle bir kez daha Azerbaycan'ın başına geçmesiyle ulusal kalkınma için gerekli koşullardan üçüncüsü, yani millî lider ihtiyacı da karşılanmış oldu.

Haydar Aliyev'in iktidar olmasıyla Azerbaycan'da ulusal kalkınma sürecinin yeni bir aşaması, yani **ikinci aşama** başladı. Araştırmacılar; Azerbaycan'ın ulusal kalkınma politikasının ve gelecekteki toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel kalkınmasının temellerinin bu ikinci aşamada atıldığı, Azerbaycan'ın iç ve dış politikasının amaç ve görevlerinin, ilke ve özelliklerinin, temel yönelimlerinin ve önceliklerinin de aynı dönemde belirlendiği konusunda görüş birliği içindedirler.[6]

Azerbaycan'ın gelecekteki bağımsız ulusal kalkınma politikasına dair görüşlerini ve ilkesel tutumunu Haydar Aliyev henüz SSCB'nin parçalanmasından önce, 1991 yılı başlarında Azerbaycan Parlamentosu kürsüsünde konuşurken ortaya koymuş bulunuyordu. Haydar Aliyev'in söz konusu dönemde parlamentoda yapılan müzakerelerde Azerbaycan'ın yeni dönemde nasıl gelişeceğine ilişkin ifade ettiği görüş ve öneriler, siyaset bilimi uzmanlarınca Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanma sürecinde rastlanan biricik rasyonel, pragmatik ve ilerici tutum olarak değerlendirilmektedir.[7]

Haydar Aliyev henüz SSCB'nin parçalanmasından önce, 1991 Eylül'ünde Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti Yüksek Konseyi Başkanı olunca, bağımsız Azerbaycan'ın ulusal kalkınması alanında pratik adımlar atmaya başlamış, yani toplumsal, si-

[6] Bkz. Mehdiyev, Ramiz. *Sivil Topluma Götüren Düşünceler*. Bakü, 2006.
[7] Bkz. Mehdiyev, Ramiz. *Yeni Siyaset: Kalkınmaya Doğru*. C. 1. Bakü, 2008, s. 28-29.

yasal, sosyoekonomik, kültürel ve manevi kalkınmanın hedef ve görevlerinin belirlenmesi, yaşamın her alanında eski sosyalist normlardan vazgeçilmesi, yeni ilkeler temelinde modern bir devlet yapılanması sürecinin yürütülmesi, ulus devletin temel simgelerinin oluşturulması yönünde etkinlik göstermiştir. Haydar Aliyev aynı yöndeki faaliyetini 1993 yılından itibaren de Azerbaycan Cumhurbaşkanı sıfatıyla sürdürmüştür.

Bağımsız Azerbaycan'ın yönetimini devraldıktan sonra Haydar Aliyev millî ruh, evrensel düşünce ve devlet taassubu sahibi yurttaşları, sağlıklı düşünebilen güçleri kendi etrafında bir araya getirmiş, devletin gelecekteki ekonomik, toplumsal, siyasal, sosyokültürel kalkınmasının ilke, hedef ve görevlerini belirlemiş, eski sosyalist düzenin toplumsal, politik ve ekonomik sisteminden yeni hukukî devlet yapılanmasına, çoklu mülkiyet sistemine, serbest piyasa ekonomisine, demokratik normlara ve politik çoğulculuğa dayalı bir yurttaş toplumu modeline geçişin kavramsal temellerini oluşturmuş ve tüm bu hususların 1995 yılında onaylanan Anayasa'ya girmesini sağlamıştır.

Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikasının karakteristik özelliklerinden bir tanesi tüm ulusal rezervleri, ülkenin tüm maddi ve manevi zenginliğini Azerbaycan ekonomisinin kalkındırılması için seferber edişidir. Aynı amaçla Haydar Aliyev 1994 yılında dünyanın en büyük ülkelerini temsil eden çokuluslu petrol şirketleriyle Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölgesinde bulunan petrol ve doğalgaz yataklarının ortak işletilmesini, çıkarılacak petrolün ve doğalgazın serbest güzergâh üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılmasını amaçlayan Yüzyılın Anlaşması'nı imzalamaya muvaffak olmuştur. Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisinin temelini oluşturan bu anlaşma bir yandan ulusal kalkınma için gereken maddi kaynağın nasıl sağla-

nacağını ve ne şekilde kullanılacağını belirlemiş, diğer yandan Azerbaycan'ın dünyadaki jeopolitik ve jeoekonomik önemini arttırmış, bu ülkenin dünyayla bütünleşmesi sürecine yön vermiştir. Yüzyılın Anlaşması'ndan sonra Azerbaycan uluslararası âlemin ve evrensel dünya ekonomisinin bir parçasına dönüşmüş, ekonomik kalkınma ve ülkede piyasa ekonomisi mekanizmalarının şekillendirilmesi, özel mülkiyetin ve özel sektörün ortaya çıkması, etkin bir sosyal politika takibi için hem içte, hem de dışta elverişli ortam oluşmuştur. Azerbaycan Devleti ve bu devletin yurttaşları, toplumsal, siyasal ve ekonomik kurumlar dünyanın ekonomik, mali ve teknolojik olanaklarından yararlanma şansı kazanmışlardır.

Hukuk devleti, demokratik gelişmeler, siyasi çoğulculuk, serbest piyasa ekonomisi ve özgür rekabete dayalı yurttaş toplumunun oluşturulması ilkeleri Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikasının temellerini teşkil ediyordu. 1993 yılından itibaren bu yönde atılan adımlar ve yapılan uygulamalar (ulusal yasaların Avrupa standartlarına uyumlu hale getirilmesi, serbest ve çoğulcu bir toplumun oluşturulması, sivil toplum örgütlerinin ve bağımsız medya kuruluşlarının ortaya çıkması, 1995 yılında demokratik normlara uygun yeni bir Anayasa'nın kabulü, çok partili sistemin kurulması, çok partili sistemde ilk parlamento seçiminin yapılması ve demokratik bir parlamentonun oluşması, devletin basın ve enformasyon üzerindeki her türlü sansür ve kontrol mekanizmalarının kaldırılması vb.) hem ulusal kalkınmayı hızlandırmış, hem de Azerbaycan'ın dünyada demokratik bir ülke imajı kazanmasını sağlayarak, uluslararası camiayı bu ülkeyle daha etkin işbirliğine teşvik etmiştir. Hukuk devleti kurmak istikametinde takip edilen bilinçli politikalar sonucunda birkaç yıl gibi kısa sürede Azerbaycan'da toplumsal, si-

yasal, ekonomik, manevi, kültürel ve sosyal yaşam köklü değişikliğe uğramış, sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışı ve gelişmesi hızlanmış, iç hukuk Avrupa standartlarına uyumlu hale getirilmiş, Azerbaycan Avrupa Konseyi'ne üye olmuş, Avrupa Birliği ile ortaklık ilişkileri tesis etmiş, uluslararası demokratik kurum ve kuruluşlarla bütünleşmiştir.

Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikasında adil toplum düzeni ve sosyal devlet, vatandaşların sosyoekonomik ve manevi ihtiyaçlarının tatminkâr bir şekilde karşılanması, sosyal refah düzeyinin yükseltilmesi, mevcut maddi rezervlerin ülkede insan potansiyelinin geliştirilmesine yönlendirilmesi ilkeleri de önem arz etmiştir. Sosyal devlet ilkesi Haydar Aliyev'in hayatı boyu uyguladığı politikada her zaman vazgeçilmez ilkelerden biri olmuştur. Haydar Aliyev yönetiminde devletin olanakları her zaman halkın refah düzeyinin iyileştirilmesine hizmet etmiştir. Haydar Aliyev bu hususta şöyle der:

"Halk devlet için değil, devlet halk içindir."[8]

20 senede Azerbaycan'da yoksulluk düzeyi birkaç defa gerilemiş, insanların kazancı ve yaşam seviyesi sürekli yükseliş kaydetmiş, sosyoekonomik durum iyileşmiştir.

Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikası Azerbaycan'ın Güney Kafkasya ve Hazar havzasında, Avrasya'da ve bütünüyle dünyada hem bölgesel, hem de evrensel çapta adımlarını, pozisyonlarını ve dünyayla bütünleşme sürecinin ilkesel çizgisini, öncelikli hususlarını net bir şekilde belirlemiştir. Haydar Aliyev'in iç ve dış politika çizgisi Azerbaycan'ın jeopolitik çıkarları doğrultusunda hem bölge ülkeleriyle, hem de diğer ül-

[8] Bkz. Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedîdir*. Elektronik versiyonu için. http://heydaraliyev.preslib.az

kelerle ilişkilerinin pragmatik, bilinçli, planlı, dengeli politik stratejisini de şekillendirmiştir. Özellikle Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji rezervlerinin, Batı'yla Doğu'yu birleştiren ulaşım ve taşımacılık olanaklarının ve diğer jeopolitik avantajlarının kullanımı açısından Haydar Aliyev'in takip ettiği ilkesel çizgi ve optimal yaklaşım, ülkesinin etkili bir ulusal ve bölgesel güce dönüşmesine, dünyayla başarılı bir şekilde bütünleşmesine ve çoğu jeopolitik aktörle karşılıklı verimli işbirliği yürütmesine olanak vermiştir. Temeli Haydar Aliyev tarafından başarıyla atılan dış politika çizgisi Azerbaycan'ın 24 Ekim 2011'de 150'den fazla ülkenin desteğini kazanarak BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyesi olmasını sağlamıştır. Bu başarı diğer yandan Haydar Aliyev'in uzak görüşlü politikasının büyük bir zekâ, profesyonellik ve sebatla takip edilmesinin de bir sonucu olmuştur.

Haydar Aliyev'in Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak 1993-2003 yılları arasında ortaya koyduğu görüş ve düşünceler, ekonomik, politik, sosyokültürel alanlarda izlediği çizgi ve pratik adımlar; ulusal kalkınma politikasının şekillendirilmesinin ve uygulanmasının ikinci aşamasında bir sosyal ve siyasal sistemden diğerine geçişin, yeni ve demokratik bir toplumun ve toplumsal yaşam normlarının da temellerini teşkil etmiştir. Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikası geçiş dönemi süresince bir imparatorluğun egemenliğinden ve sosyalist düzenden kurtularak bağımsızlık yolunu seçen, fakat bölgesel ve evrensel güçlerin çatışan çıkarlarıyla karşı karşıya kalan, küreselleşen dünyada kendi yerini arayan, ulusal çıkarlarını ve güvenliğini korumaya çalışan genç Azerbaycan Devleti için pratik bir faaliyet planına dönüşmüştür.

Öte yandan Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikası uzunca bir süre devlet geleneğinden, millî ve manevi köklerinden

kopuk yaşamak zorunda bırakılan, ulus ve devlet çıkarları göz ardı edilen Azerbaycan halkının kendi benliğine dönüş ve kendini kanıtlama sürecinde oldukça önemli bir motivasyon görevi icra ederek devlet kurumlarının resmî ve pratik faaliyetinin, yurt içinde uygulamaya konan ekonomik, politik, hukuki, sosyal ve kültürel programların da temelini oluşturmuştur. Uzmanlara göre, Azerbaycan'ın başında bulunduğu süre zarfında Haydar Aliyev'in yalnızca devlet yapısının güçlendirilmesi, bağımsızlığın pekiştirilmesi, devletin resmî sembollerinin şekillendirilmesi gibi konularda değil, Azerbaycan halkının devlet geleneğinin tarihî köklerinin bulunarak ortaya konması ve çağdaş kültürel değerlerle harmanlanarak millî bilincin yeniden yapılandırılması alanındaki hizmetleri de emsalsizdir.[9]

Yeni şartlarda Haydar Aliyev etnik kimlik konusunu fazla öne çıkarmayarak bütünleştirici bir Azerbaycancılık ideolojisinin, yani ortak bir yurttaşlık, vatana sadakat, Azerbaycan'a bağlılık, Azerbaycan'ın dilini ve kültürünü sevmek, Azerbaycan'ın mutlu ve üzüntülü günlerinde, başarıları ve sorunları karşısında eşit sorumluluk duygusuna sahip olmak gibi yeni bir yapılanmanın, bağımsız devlet ilkesine dayalı ulusal kalkınma politikasının ideolojik temellerini ortaya koymuştur. Haydar Aliyev'in iç politikada yurttaşların ortak ideal ve hedef çerçevesinde bir araya getirilmesi yönünde atılan adımları etnik ve ulusal zeminden devlet ve vatan sevgisi zeminine büyük ustalıkla ve en ideal şekilde aktardığının, bu vesileyle Azerbaycan'ın nüfusunun önemli bir bölümünü teşkil eden Türk soylu çoğunlukla etnik azınlık ve grupların birliğini sağlamayı başardığının da altını

[9] Bkz. Halilov, Selahaddin. "Haydar Aliyev'in Devlet Yapılanması Felsefesi" // *Haydar Aliyev ve Azerbaycan*. Bakü, 2008, s. 571.

özellikle çizmek gerekir. Bu açıdan araştırmacı bilim adamı Selahaddin Halilov'un; Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ın ulusal ideolojisinin temellerini belirlerken, bu ideolojinin uygulamaya konmasını da doğrudan temin ettiğine, dolayısıyla Devlet Başkanı olmanın ötesinde hem de Ulusal Önder olarak yüklendiği misyon karşısındaki büyük sorumluluğun gereğini yerine getirdiğine ilişkin görüşünün doğruluğunu kabul etmek gerekir.[10]

Azerbaycan yurttaşlarının çoğunluğunu ortak bir ideal, hedef ve amaç etrafında bir araya getirecek olan ulusal ideoloji konusunu Haydar Aliyev bir devlet meselesi düzeyine getirmiştir. Burada bir hususun da önemle vurgulanması gerekmektedir: Diğer alanlarda olduğu gibi ulusal ideolojik görüşler sisteminin şekillenmesi sürecinde de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin mirasçısı olduğu ilkesi korunmuş ve bir zamanlar Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarafından bütünleştirici bir ülkü olarak ortaya konan Azerbaycancılık ideolojisinden yararlanılmıştır. Millî ideoloji Azerbaycan'ın tarihi, mazisi, Azerbaycan'da meskûn ulus ve halkların gelenek ve görenekleri, devlet yapılanmasının dünü, bugünü ve yarınıyla sıkı bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Diline, dinine, etnik kökenine bakılmaksızın Azerbaycan'ın tüm yurttaşlarının, Azerbaycan'ın bağımsızlığını destekleyen herkesin ortak bir devlet ideolojisi çerçevesinde bir araya getirilmesi istikametinde önemli adımlar atılmıştır. Toplumda egemen durumdaki bağımsızlık emeli, Azerbaycancılık ideolojisinin Azerbaycan halkının tamamının yüksek ülküsüne dönüşmesi, ulusal birlik ve beraberliğin sağlanması ihtiyacı kısa sürede bilim ve siyaset çevrelerinin, top-

[10] Halilov, Selahaddin. *Lider, Devlet, Toplum.* Bakü, Azerbaycan Üniversitesi Yay., 2001, s. 87.

lumun kanaat önderlerinin ve diğer aydınların öncelikli gündem konusuna dönüştürülmüştür. Büsbütün yeni bir içerik kazandırılan Azerbaycancılık ideolojisi Azerbaycan'ın millî ve etnik özelliklerine, çağımızın gelişmelerine ve yeni uluslararası ortama uyumlu hale getirilmiştir. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulursa Haydar Aliyev modern Azerbaycancılık ideolojisinin, yani çağının gereksinimleri, devlet yapılanmasının temelleri, millî ve etnik özellikleri göz önünde bulundurularak düzenlenen yeni ulusal öğretinin kurucusu olarak kabul edilebilir.[11]

Haydar Aliyev Azerbaycancılık ideolojisini halkın tamamının, yani dünya üzerindeki tüm Azerbaycanlıların, Azerbaycan'a bağlı bulunan tüm yurttaşların ve soydaşların ortak ulusal birlik platformuna dönüştürmüştür. Daha önce etnolengüistik, etnografik, kültürel, edebî, estetik, felsefi ve manevi değer olarak varlığını sürdüren Azerbaycancılık ideolojisi Haydar Aliyev döneminde ciddi bir sosyal ve politik içerik kazanmış, ortak birleştirici ve bütünleştirici düşünceler sistemine ve dolayısıyla devlet yapılanmasının çok önemli bir mütemmim cüzüne dönüşmüştür.[12]

Haydar Aliyev'e göre, Azerbaycancılık ideolojisinin mahiyetini oluşturan unsurlardan biri millî ve manevi değerlerin, yani anadilinin, millî kültürün, tarihî miras olan millî varlığın, Azerbaycanlıları tanımlayan ve diğer halklardan ayıran tüm simgelerin korunması ve geliştirilmesidir.

[11] Bkz. Mehdiyev, Ramiz. "Ulusal İdeolojinin Tecessümü Olarak Muasır Azerbaycan" // *Azerbaycan* gaz., 26 Mayıs 2011.
[12] Daha geniş bilgi için bkz. Veliyeva, Sona. *Ulusal İdeoloji ve Edebî-Estetik Öğreti Olarak Azerbaycancılık.* Bakü, 2002.

Haydar Aliyev Azerbaycan'ı modern, gelişmiş, halkının maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarını karşılamaya muktedir, içte istikrarlı, ulusal bütünlüğünü sağlamış bir devlet olarak görmeği arzu etmiştir. Bu hususta Haydar Aliyev, ulusal ideoloji konseptinin hem geçmişin mirasını, millî gelenek ve görenekleri, dil, din ve kültürü kendinde ihtiva etmesi ve yansıtması, hem de aynı değerleri çağdaş dünyanın deneyimleri ve yenilikleri doğrultusunda geliştirerek zenginleştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.

"Millî mensubiyeti her insan için onur kaynağıdır. Ben Azerbaycanlı olmaktan her zaman onur duymuşumdur ve bugün de onur duymaktayım!"[13]

Haydar Aliyev'in bu sözü Ulusal Önder'in millî ve manevi âlemi ile beraber yurttaş tavrını da açıklayan, millî köklerine bağlılığını kanıtlayan tarihî bir bildiri özelliğine sahiptir. Bu bildiri hem de ulusal bütünlüğü sağlamak ve teşvik etmek açısından kendinde büyük bir güç ve potansiyel barındırmaktadır. Ülkesinin modern tarihinin zorlu ve kritik bir döneminde devleti yönetmek gibi büyük bir sorumluluğu üzerine alan Haydar Aliyev'in kurduğu bağımsız devlet ve bu devletin ulusal kalkınma stratejisi Azerbaycan'ın bugünkü varlığının da, gelecekteki jeopolitik konumunun da temellerini teşkil etmektedir.

Bağımsız Azerbaycan'ın kurucusu olarak Haydar Aliyev'in bugüne kadar derlenen teorik politik mirası bu devletin temellerine ve ulusal kalkınmasına ilişkin zengin bir kaynak ve mükemmel bir öğreti olarak kabul edilmektedir. Bu öğretinin savlarından pek çoğu Haydar Aliyev'in 1992 yılında Yeni Azerbaycan Partisi'nin kurulması dolayısıyla aydınlara seslenişinde ve

[13] Bkz. "Haydar Aliyev'in Dünya Azerbaycanlıları I. Kurultayı'nda Konuşması" // *Dünya Azerbaycanlıları I. Kurultayı*. Bakü, 2002, s. 25.

yine aynı partinin kuruluş bildirgesinde, bir bölümü ise 1993-2003 yılları arasında Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde imzaladığı devlet programlarında, ortaya koyduğu görüşlerde, yaptığı konuşmalarda ifade edilmiştir. Siyaset bilimciler, Haydar Aliyev'in, devlet hayatının çeşitli alanlarına ve takip ettiği politik çizginin belirli noktalarına ilişkin görüş ve savlarının gerçekte Azerbaycan'ın ulusal kalkınma konseptini, millî ideolojisini, modern Azerbaycan'ın toplumsal ülküsünü, millî-felsefi dünya görüşünü, realitesini, toplumsal, siyasal, kültürel ve manevi hayatının bütününü kendinde yansıtan mükemmel bir bilimsel sistem ve devlet yönetimi öğretisi olduğuna kanidirler.[14] Döneminin sosyopolitik analizi, Azerbaycan'da bağımsız devlet yapılanmasının gereksinim, şart ve yöntemleri, bölgesel ve evrensel gelişmelerin, jeopolitik süreçlerin özellikleri ve bunların Azerbaycan'ın iç istikrarı, bölgedeki ve uluslararası arenadaki durumu üzerindeki etkisi, Azerbaycan'ın 1990'ların başlarında karşı karşıya kaldığı ekonomik ve siyasal krizin çözümlemesi, krizden kurtulma yolları ve diğer çok önemli stratejik meseleler Haydar Aliyev'in çeşitli konuşmalarında açık ve dolgun bir şekilde ifade edilerek ortaya konmuştur.

Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikasının temel karakteristik özelliklerinden biri Azerbaycan'da toplum ve devlet hayatının her alanında, hukuk devleti yapılanmasında, serbest piyasa ekonomisine, özel mülkiyete ve serbest rekabet ortamına geçişte, demokrasinin ve siyasi çoğulculuğun sağlanmasında devrimsel nitelikte değişikliklerden kaçınmak, evrim yolunu seçmek olmuştur. Haydar Aliyev, devlet hayatında hiçbir başa-

[14] Bkz. Halilov, Selahaddin. "Haydar Aliyev'in Devlet Yapılanması Felsefesi" // *Haydar Aliyev ve Azerbaycan*. Bakü, 2008.

rıya hemen ulaşılamayacağını konuşmalarında defalarca vurgulamıştır. Ekonomik, politik, sosyal, kültürel alanlarda kalkınmaya da, demokratik sivil toplum düzenine ve siyasal çoğulculuğa da birkaç günde nail olmak mümkün değildir. İstenen noktaya gelebilmek için uzunca bir süre ciddi örgütsel çalışmalar yapmak, ulusal kalkınma potansiyelini seferber etmek, iç yönetimde ve insanların düşüncesinde bazı değişiklikler olmasını sağlamak gerekmektedir. Tüm bunlar herhangi bir devrimle başarılacak işler değildir, yalnızca evrim yoluyla, zamanla gerçekleştirilebilir.[15]

Anlaşılacağı üzere Haydar Aliyev, ulusal kalkınmaya evrim yoluyla, ciddi ve uzun süreli pratik çalışmalar sonucunda ve tüm bunlarla beraber millî bilincin şekillenmesi sayesinde ulaşılabileceğine inanmıştır. Haydar Aliyev konuşmalarında herhangi bir ülkede devrim niteliğindeki değişikliklerin bile eski sistemi kısa sürede olumlu yönde değiştiremediğini, eskinin yerine yeniyi ikame edemediğini, eskiyi yıkarken daha farklı yeni bir sistem kurmak için belirli bir zamana, belki uzun yıllara ihtiyaç duyulduğunu da önemle vurgulamıştır.[16]

Ulusal kalkınma alanında Haydar Aliyev'in attığı adımların, aldığı önlemlerin önceden bilimsel analizinin yapılmış, artılarının ve eksilerinin ölçülerek değerlendirilmiş, sonuçlarına ilişkin tahminlerde bulunulmuş olması ve uygulamada belli hedefler doğrultusunda sebat ve istikrar sergilenmesi de siyaset bilimcilerin dikkatini çeken noktalardan biridir. Özellikle Azerbaycan'ın iç ve dış politikasının, ulusal güvenliğinin ve askerî yapılanma-

[15] Bkz. Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedîdir*. Elektronik versiyonu için. http://heydaraliyev.preslib.az
[16] Aynı yer.

sının planlı bir şekilde işlenerek uygulamaya konmasında, ekonomik, politik ve sosyal programların gerçekleştirilmesinde bu husus açıkça gözlemlenebilmektedir.

Siyaset bilimcilere göre Haydar Aliyev'in devlet yapılanması ve ulusal kalkınma teorisinin en büyük yeniliklerinden bir tanesi, sosyal sistemleri bu sistemlerin iç enerjisini kullanmak suretiyle değiştirme ve süreçlerin doğal seyrini yönlendirme taktiğidir. Bu taktiğin uygulanmasında öncelikli mesele karmaşık süreçlere çok çeşitli açılardan yaklaşabilme yeteneğidir. Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikasında toplumsal kurallar ve ahlak normları dış etkenler aracılığıyla değil, içten toplumsal bilincin uyumlu ve dengeli bir biçimde değişerek gelişmesi suretiyle şekillendirilmiş ve uygulamaya konmuştur.[17]

Bağımsızlığın 1993-2003 yılları arasındaki geçiş döneminde Haydar Aliyev Azerbaycan'ın ulusal kalkınma politikasının teorik temellerini hazırlayarak ortaya koymuş, öte yandan bu politikayı uygulamaya da geçirerek ülkesinin bağımsızlığının geri dönülemez bir noktaya gelmesini temin etmiştir.

Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma öğretisi Azerbaycan'da daha sonraki dönemde cereyan eden tüm süreçlerin temelini teşkil etmiştir ve bundan sonra da teşkil edecektir. Haydar Aliyev'in Azerbaycan halkının devlet geleneğine dayanmak suretiyle 1993 yılında belirlediği siyasi çizgi, temellerini attığı demokratik ve hukuki devlet yönetimi biçimi 1995 yılında kabul edilen Anayasa'da yerini almış ve 2003 yılına kadar bizzat Ulusal Önder tarafından uygulanmıştır. 2003 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev de Haydar Aliyev ta-

[17] Bkz. Halilov, Selahaddin. "Haydar Aliyev'in Devlet Yapılanması Felsefesi" // *Haydar Aliyev ve Azerbaycan*. Bakü, 2008.

rafından 1993-2003 yıllarında gerçekleştirilen ulusal kalkınma politikasının bir alternatifinin bulunmadığını, bu stratejik çizginin gelecekte de ısrarla sürdürüleceğini açıkça ifade ve ilan etmiştir.[18]

Anlaşılacağı üzere, Haydar Aliyev'in devlet yönetimi çizgisi ve ulusal kalkınma politikası, özellikle de bu politikanın temel ilkeleri, teorik ve siyasal meseleleri geçiş döneminde Azerbaycan'ın öncelikli kalkınma stratejisini oluşturmuş, 2003-2011 yıllarında ise dönemin ve çağdaş gelişmelerin doğurduğu ihtiyaçların da ilavesiyle Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından ısrarla sürdürülmüştür.

Günümüzde Azerbaycan pek çok alanda, özellikle ekonomide geçiş dönemini geride bırakmıştır. Azerbaycan'da bir sonraki on yıllık dönem için yeni bir kalkınma programının hazırlanması ciddi bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu yeni kalkınma programının da Ulusal Önder Haydar Aliyev tarafından belirlenen temel ulusal kalkınma ilkelerinin göz önünde bulundurulması suretiyle hazırlanacağından kimsenin kuşkusu yoktur. Yalnızca kendi döneminin gereksinimlerini iyi anlamış olmakla yetinmemek, ülkesinin toplumsal, politik, sosyoekonomik kalkınma sürecinin birinci aşamasını başarıyla atlatmasını sağlamak, üstüne üstlük ikinci aşamanın da temellerini atarak bu aşamada Azerbaycan'ı yönetebilecek yeni bir politik güç odağını ortaya çıkarmak, uzmanlara göre Haydar Aliyev'in parlak zekâsının belirtilerinden biridir. Azerbaycan, yeni ekonomik düzenin üstyapısı olarak ortaya çıkan yeni siyasi dünya görüşünü ve yeni siyasi lideri bazı komşuları gibi muhalefet içinde değil, iktidar partisi içinde yetiştirmiştir.

[18] Bkz. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Nutuk, Konuşma, Söyleşi ve Beyanatları. http://preslib.az

Günümüzde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Haydar Aliyev'in siyasi çizgisini sürdürmekle beraber, bu çizgiyi döneminin gereksinimleri ve yeni şartlar doğrultusunda geliştirerek daha da ileri götürmektedir.

Bugün Azerbaycan geçiş dönemini geride bırakmış, sosyal, ekonomik, manevi vb. alanlarda yeni bir aşamaya adım atmıştır. Aradan geçen zamanda Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikası her alanda başarılı bir şekilde uygulanmaya devam etmiş, bu sayede gözle görülür kazanımlar elde edilmiştir. Toplumsal ve siyasal hayatın demokratikleşmesi, sivil toplum yapılanmasının ve siyasal çoğulculuğun pekişmesi, ekonomik yaşamın liberalleşmesi, işverenlik müessesesinin oluşturulması ve işveren girişimciliğine dayalı ekonomik modelin uygulanması, ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi gibi ilerlemeler Azerbaycan'ın gelecekteki kalkınması açısından da geniş olanaklar doğurmuştur. Süregelen bir kalkınmanın tespit edilmesi Azerbaycan Hükümeti'ni yeni ve daha uzun süreli Ulusal Kalkınma Programı hazırlamak ve bunu uygulamaya koymak zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmıştır.

Toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel hayatın tüm alanlarında Azerbaycan'ın kazandığı başarılar Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e, ülkesinin toplumsal, siyasal, sosyoekonomik, kültürel ve ideolojik dönüşümünün yeni bir aşamasının temellerini atma ve ulusal kalkınma sürecinde gelecek on senenin hedeflerini belirleme olanağı vermiştir. Azerbaycan her alanda kazandığı başarılarla yetinmeyerek, gelişmiş Batılı ülkeler düzeyine ulaşmayı ve çağdaş bir ülkeye dönüşmeyi hedeflemektedir.

Yeni dönemde temel hedefler bir yandan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel kazanımların pekiştirilmesi, ülkenin modern çağın gereksinimlerine uygun hale getirilmesi, diğer yandan ise

gelecek liberal, çok yönlü, rekabet kabiliyeti yüksek, dinamik ve yeniliğe açık ulusal ekonominin şekillendirilmesi, ekonomik potansiyelin ve insan kaynaklarının doğru bir şekilde kullanılması, toplumsal girişimlerin ve işveren teşebbüslerinin desteklenmesi, sosyal alanda optimal, verimli ve adil bir kalkınma modelinin oluşturulması, yurttaşların refah durumunun ileri uluslararası standartlar düzeyine çıkartılması, bilimsel kalkınmada uygulamalı alanlara öncelik verilmesi, toplumsal yaşamın her alanında yeni kazanımlar elde edilmesi şeklinde belirlenmiştir.

Ulusal kalkınma politikasının geleceğe dönük ve uzun süreli bir programının hazırlanması, ülkenin gelecekte stratejik açıdan geliştirilmesinin ilke, hedef ve istikametlerinin belirlenmesi günümüzde Azerbaycan'ın karşı karşıya kaldığı öncelikli görevlerden biridir. *Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış* adlı Ulusal Kalkınma Programı'nın hazırlanmasına ilişkin 29 Kasım 2011 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi bu görevi tanımlamıştır.

Kararnamede; Azerbaycan Cumhuriyeti'nde son dönemde devlet yapılanması alanında gerçekleştirilen reformlar ve pek çok konuda özel devlet programları sayesinde her alanda olumlu sonuçlar alındığı, özellikle son on yılda ülke içinde makroekonomik istikrarın ve dinamik ekonomik kalkınmanın sağlandığı, yoksulluğun azaltılması ve yurttaşların refah düzeyinin iyileştirilmesi alanında büyük başarılar kazanıldığı vurgulanmıştır.

Söz konusu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Azerbaycan'ın gelecek kalkınmasının temel hedef ve istikametlerinin belirlenmesi amacıyla ilgili devlet kurumlarının, bilim kuruluşlarının ve uzmanların katılımıyla *Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış* adlı Ulusal Kalkınma Programı'nın hazırlanmasını Cumhurbaşkanı İdaresi'nin öncelikli görevi olarak belirlemiştir.

Yeni bir Ulusal Kalkınma Programı'nın hazırlanmasında dünya ülkelerinin deneyimlerinden yararlanmanın, BM Kalkınma Programı ve diğer uluslararası örgütlerle işbirliği yapmanın, programın hazırlanması sürecine sivil toplum kuruluşlarının katılımını sağlamanın ve bu arada projenin toplumun tartışmasına açılması için gereken adımların atılmasının önemi de söz konusu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde vurgulanmıştır.[19]

Özetlersek, günümüzde Azerbaycan'da Ulusal Önder Haydar Aliyev'in mirası, belirlemiş olduğu ulusal kalkınma politikası varlığını sürdürmekte, çağın gereksinimleri ve gerçeklikleri göz önünde bulundurulmak suretiyle yaratıcı ve başarılı bir şekilde uygulanmaya devam etmektedir.

2.2. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN ULUSAL KALKINMA POLİTİKASININ ANA İLKE, GÖREV VE ŞARTLARI

Ulusal kalkınmanın bir devletin içteki toplumsal, siyasal, sosyopolitik durumuna ve uluslararası konumuna doğrudan bağlı bulunduğu dikkate alınırsa, bağımsızlığını tekrar kazandığı günden itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin öncelikli görevlerinden biri kendine ait bir Ulusal Kalkınma Politikası ve bununla uyumlu bir pratik çalışma stratejisi hazırlamak, iç ve dış politikasını, bu politikaların yönlerini, önceliklerini ve hedeflerini belirlemek, ulusal devlet yapılanması sürecinin uygulama mekanizmalarını şekillendirmek ve bunları temin etmek olmuştur.

Azerbaycan'ın ulusal kalkınma politikasının teorik temelleri, ana ilkeleri, stratejik görev ve gereksinimleri de bağımsız devletin kurucusu Haydar Aliyev tarafından belirlenmiş ve 1993-

[19] Bkz. *Azerbaycan* gaz., 30 Kasım 2011.

2003 yılları arasında başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bunlar gruplar halinde mütalaa edilebilir:

Güçlü Devlet ve Verimli Devlet Yönetimi

Siyaset biliminde ulusal kalkınmanın öncelikli etkenlerinden biri güçlü bir devlet yapılanması, bu devletin ekonomik, politik, toplumsal ve manevi temellerinin oluşturulması, siyasal sistemin ve devlet yönetiminin verimli ve uyumlu çalışmasının temin edilmesidir.

Uzmanlara göre, Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikasında güçlü devlet ilkesi her zaman önemli bir yer işgal etmiştir. Haydar Aliyev'in devlet yapılanması alanındaki en büyük hizmetlerinden biri, ülkesinin sağlıklı düşünebilen güçlerini, yurttaşların büyük bir kesimini, toplumsal ve siyasal çevreleri seferber ederek güçlü bir devlet yapısı oluşturması, bağımsızlığın, ülke içinde sosyal ve siyasal istikrarın gerçek garantisine dönüşebilecek devlet yönetimi mekanizması kurmasıdır.

"Verimli yönetilen güçlü devlet" ve "verimli devlet yönetimi" kavramlarıyla siyaset bilimi literatüründe tekmil merkezî ve yerel yönetim mekanizmalarına, istikrarlı bir toplumsal ve siyasal hayata, kullanışlı ve herkesin uyduğu yasalara, adil bir toplumsal düzene sahip bulunan, bireylerin güvenini kazanan, gereksinimlerini göz ardı etmeyen, herkesi kapasitesi doğrultusunda toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel süreçlere dâhil eden, ulusal dayanışmaya ve yurttaş birliğine dayalı, siyasal ve hukuki yönetim müessesesi işlevini yerine getirebilen devlet ve yine böyle bir devlet yönetimi tanımlanmaktadır.

Diğer yandan "verimli yönetilen devlet" ve "güçlü devlet" kavramları günümüzün gereksinimleri doğrultusunda özgür-lüklerin,

adaletin, demokratik değerlerin hâkim olduğu, siyasal çoğulculuğun ve siyasi faaliyet serbestliğinin bulunduğu, yurttaşların tüm haklarının temin edildiği ülkeler için kullanılmaktadır.

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da şekillendirdiği ulusal kalkınma politikasının temel ilkelerinden biri olarak istikrarlı ve güçlü merkezî devlet yönetimi sisteminin oluşturulması, yukarıda değinilen pek çok hedefe ulaşılmasını da gerektiriyordu. Bunun dışında, güçlü devlet ve verimli devlet yönetimi ülkenin tek merkezden yönetilmesini, merkezî yönetim kurumlarıyla bölgesel ve yerel yönetim yapılanmaları arasında sıkı bir irtibat kurulmasının zorunluluğunu da ihtiva etmekteydi.

Toplumsal ve Siyasal İstikrarın Sağlanması ve Korunması

Haydar Aliyev ülke içinde toplumsal ve siyasal istikrarın sağlanması, sürdürülmesi ve korunması görevini Azerbaycan'ın ulusal kalkınmasının en önemli gereksinimlerinden ve etkenlerinden biri olarak ortaya koymuştur. Haydar Aliyev istikrarlı bir toplumsal ve siyasal hayata, güçlü bir ekonomiye ve yurttaş birliğine sahip devletlerin her şeyi başarabileceğini daima vurgulamıştır.[20]

Siyaset bilimciler toplumsal ve siyasal istikrarı bir devletin ulusal kalkınmasının en önemli etkenlerinden biri olarak değerlendirmektedirler. Toplumların sağlıklı bir şekilde varlıklarını sürdürmesi, toplumsal hayat normlarının yükselmesi, istikrarlı bir yönetim, yasaların etkililiği, yurttaş dayanışması ve ulusal

[20] Bkz. Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedîdir*. Elektronik versiyonu için. http://heydaraliyev.preslib.az

birlik, bölgesel jeopolitik hedeflerin ve uluslararası güvenlik önceliklerinin temin edilmesi de her zaman ülkenin iç toplumsal ve siyasal istikrarıyla, dinamik bir ekonomik kalkınmayla ilişkilendirilmektedir.

1993 yılından itibaren Azerbaycan'da devlet yapılanması alanında gerçekleştirdiği tüm uygulamalarda Haydar Aliyev daima iç toplumsal ve siyasal istikrarın, yurttaş dayanışmasının ve ulusal birliğin sağlanması, ekonomik kalkınmanın temin edilmesi gibi hedeflere öncelik tanımış, devletin elzem ihtiyaçları ile yurttaşların sosyal ve ekonomik gereksinimlerinin karşılanması konularına büyük bir hassasiyetle eğilmiştir.

Söz konusu dönemde Azerbaycan'da toplumsal ve siyasal istikrarın sağlanması için güçlü bir devlet yönetiminin, toplumsal adalet ilkesine ve ulusal dayanışmaya dayalı iç politikanın mevcutluğu ve ulusal kalkınma hedefinin ülke içinde tüm toplumsal ve siyasal çevrelerin, millî ve etnik grupların çıkarını gözetmesi gerekiyordu. Bu nedenle Haydar Aliyev; sosyal adaletin sağlanmasını, tüm yurttaşların eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunun ilan edilmesini, hukukun üstünlüğünün temin edilmesini, istenmeyen olaylarla ciddi biçimde mücadele edilmesini, demokrasinin ve siyasal çoğulculuğun toplum içinde yaygınlaştırılmasını, devlet yönetiminin ve iktidardaki güçlerin faaliyetinin şeffaf hale getirilmesini, sağlam bir halk egemenliği modelinin şekillendirilmesini Azerbaycan'ın iç toplumsal ve politik hayatının temel ilkeleri ilan etti ve bu ilkelere mutlaka uyulması için çalıştı.

Dinamik Bir Ekonomi Politikası ve Ekonomik Kalkınmanın Sağlanması

Her ülkenin uluslararası arenadaki gücü ve öncelikli göstergesi ekonomik durumudur. Modern ekonomistler ekonomik gelişmenin en mükemmel biçimi, dinamik ve sürekli bir gelişmeye en elverişli modeli olarak özel mülkiyete dayalı serbest piyasa ekonomisini kabul etmektedirler.

Haydar Aliyev'in yönetimi döneminde Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının öncelikli görev ve ilkeleri belirlenmiş, bu ilkeler ısrarla uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu ilkeler şunlardır:

- Ulusal kalkınma rezervlerinin ve ekonomik olanakların doğru bir şekilde değerlendirilmesi, bunların seferber edilmesi ve verimli yönetilmesi;
- Özel mülkiyetin şekillendirilmesi, serbest piyasa ekonomisi mekanizmalarının oluşturulması ve geliştirilmesi;
- İleri dünya ekonomisiyle bütünleşme çizgisinin ısrarla takip edilmesi.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev öncülüğünde 1993 yılından itibaren ulusal kalkınma rezervlerinin seferber edilerek ülkenin kalkındırılması amacına yönelik kullanılması, özel mülkiyetin ve mülkiyet çeşitliliğinin desteklenmesi, liberal piyasa ekonomisine geçiş için ekonomik ve sosyal reformların yapılması, gelişmiş Avrupa ülkeleriyle çok yönlü ekonomik işbirliği ve ortaklık ilişkisine girişilmesi gibi adımlar bir yandan Azerbaycan'ın sürekli ve dinamik bir biçimde kalkınması için temel oluşturmuş, diğer yandan uluslararası arenada ülkenin geleceğine ilişkin iyimser

bir hava oluşturmakla Azerbaycan'ın dünya ekonomisine entegrasyonunu hızlandırmıştır.

Yurttaş Dayanışması ve Toplumun Bölünmezliği İlkesi

Siyaset biliminde bir devletin gücü yalnızca nüfusu, ekonomik ve askerî gücü, yüzölçümü, tekmil ve verimli bir devlet yönetimine sahip olması, sosyal ve ekonomik açılardan kendi kendine yetebilmesi, dış dünyaya bağımlılığının asgari düzeyde bulunması ile ölçülmez. Bunlarla beraber ulusal birliğin ve yurttaş dayanışmasının durumu, nüfusun etnik, dinî ve sosyal mensubiyeti, bireylerin devletlerine bağlılık derecesi, devlet düşüncesinin gelişmişlik düzeyi, halkın yönetime, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşama katılımı, yönetenlerle yönetilenler, devlet kurumları ile halk arasındaki görüş birliği gibi karinelerle de ölçülür. Bu anlamda her ülkenin dış ve iç tehlikelere karşı koyabilme gücü, toplumsal ve siyasal hayatının sürekliliği yurttaşların kendi aralarındaki dayanışmaya ve yurttaşlarla devlet arasındaki uyum düzeyine de bağlı bulunmaktadır.

Ortak bir yurttaşlık ilkesine dayalı, etnik, millî, dinî ve sosyal ayrımcılık yapmayan, yurttaşlarının sosyal, dinî ve millî ihtiyaçlarını azami derecede temin eden, millî ve manevi değerlerini muhafaza eden ülkelerin toplumsal ve siyasal yaşamının daha istikrarlı olduğu, böyle ülkelerde yurttaş dayanışmasının üst düzeyde bulunduğu, etnik ve dinî gruplar arasında hoşgörünün egemen olduğu; uluslararası tecrübeyle sabittir. Pek çok gelişmiş ülkede bu alanda ilerici bir millî ve sosyal politika takip edilmekte, pratik çalışmalar yapılmaktadır. Bu politika ve çalışmalar söz konusu ülkelerin ulusal kalkınmasının ve devlet stratejisinin önemli bileşenleri olarak kabul edilmektedir. Zira

ulusal ve sosyal bütünlüğün sağlanması, yurttaşlar arasında barış ortamının tesis edilmesi, temelsiz siyasal, etnik ve sosyal çatışmalar sonucunda ortaya çıkabilecek gerilimlerin önüne geçilmesi bir ülkenin hem gücünü arttırır, hem de dış jeopolitik müdahalelere karşı dayanıklılığını pekiştirir.

1990'ların başında Azerbaycan toplumunda ciddi boyutta ortaya çıkan millî, dinî ve sosyal çatışma yurttaşların birlik ve bütünlüğünün sağlanmasının ve bunun sürekliliğinin temin edilmesinin stratejik kalkınma ve güvenlik politikasının öncelikli gereksinimlerinden biri olduğunu gözler önüne sermiştir. Söz konusu dönemde Azerbaycan toplumunu oluşturan çeşitli halklar ve etnik gruplar arasında, sosyal ve dinî zümreler arasında, millî seçkinler, yönetim kademelerindeki memurlar ve sıradan vatandaşlar arasında, toplumsal ve politik çevreler, iktidar mücadelesi veren güç odakları arasında etnik, siyasal vb. çatışmalar gözlemlenmekteydi. Bu durum Azerbaycan'ın ulusal kalkınması önünde büyük bir engeldi. İktidar mücadelesi veren bazı güçlerin bilerek ya da bilmeden ulusal çıkarlardan değil, kişisel politik iddialardan hareketle toplumsal, siyasal ve etnik çatışmalardan faydalanmaya çalışmaları ise durumun vahametini arttırmaktaydı. Bu durumda Azerbaycan'ın ulusal çıkarları çeşitli siyasi kamplaşmalar arasında bölünüyor ve ülkenin geleceği açısından büyük bir tehlike doğuyordu.

Söz konusu dönemde Azerbaycan'ın yönetimini eline alan Haydar Aliyev halka ilk seslenişlerinden birinde şöyle konuşmuştur:

"Azerbaycan onlarca, yüzlerce seneden beri bu topraklar üzerinde yaşayan herkesin vatanı olmuştur, bugünden sonra da olacaktır. Azerbaycan sınırları içinde yaşayan her yurttaş milliyetine, dinine, siyasi görüşüne bakılmaksızın eşit haklara

sahip olacaktır… Tüm demokratik ilkelerin, insan haklarının, siyasal çoğulculuğun, düşünce özgürlüğünün, vicdan özgürlüğünün, din ve inanç özgürlüğünün, etnik ve dinî mensubiyetine bakılmaksızın tüm vatandaşların yasalar karşısında eşitliğinin temin edilmesi gerekmektedir."[21]

Haydar Aliyev ulusal birliğin ve yurttaş dayanışmasının sağlanması ve korunması, millî gelenek ve göreneklerin, tarihî ve manevi değerlerin muhafaza edilmesi, bunların insanlığın evrensel değerleriyle zenginleştirilmesi için çalışıyor, hem devlet kurumlarının, hem de siyasal, toplumsal, bilimsel kuruluşların bu çizgiye uymaları talebinde bulunuyordu. Bu nedenledir ki yurttaş dayanışması, insan rezervlerinin doğru ve verimli yönetilmesi, vatandaşların devlete ve devletin çıkarlarına bağlılığı, devletin ayrım yapmaksızın her yurttaşa hizmet etmesi gibi hususlar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1995'te onaylanan ilk Anayasa'sında yerini almıştır.

Uzmanlara göre, söz konusu dönemde Haydar Aliyev Azerbaycan vatandaşlarının millî ve etnik duygularını göz önünde bulundurmak suretiyle, öte yandan toplumsal ve siyasal kimliğin, yurttaşlık ve vatanseverlik hislerinin şekillendirilmesi yönünde bilinçli bir çalışmayla Azerbaycan halkının tamamını Azerbaycancılık ideolojisi etrafında bir araya getirmeği başarmıştır. Haydar Aliyev'in aynı dönemde dile getirdiği *"Halkının ve vatanının kaderi her yurttaşın kişisel kaderine dönüşmeli"* ve *"Vatan ortaktır ve herkesin bu ortak vatan için çalışması gerekir"* gibi görüşler bu istikametteki çalışmalarının açıkça ifadesidir.[22]

---

[21] Aynı yer.

[22] Bkz. Halilov, Selahaddin. "Haydar Aliyev'in Devlet Yapılanması Felsefesi" // *Haydar Aliyev ve Azerbaycan*. Bakü, 2008, s. 573.

Millî İrade ve Sağlıklı Düşünce Sahibi Yurttaşlar Yetiştirilmesi ve Bu Yurttaşların Ortak Millî İdeoloji Etrafında Bir Araya Getirilmesi

Siyaset biliminde bir devletin gücünün, jeopolitik olanaklarının değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulan kriterlerden bir tanesi de yurttaşların ulusal iradesi ve ihtiyaç anında devlet çıkarları için bir araya gelebilme yeteneğidir. Örneğin 17. Yy. başlarında Rusya devleti dış saldırılar nedeniyle ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığında halkın içinden çıkan iki kişinin (Minin ve Pojarski'nin) çağrısını yanıtsız bırakmayan on binlerce vatansever, ülkelerini ve devletlerini savunmak amacıyla birlik ve beraberlik sergilemiştir. 20. Yy. başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının kaçınılmazlığı anlaşıldıktan sonra Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde seferber olarak mücadeleye girişen Türk ulusu bir ölüm kalım savaşı vermiş ve Türkiye'yi büyük bir çöküşten kurtarmıştır. Tarih içinde çeşitli halkların ulusal irade ve azminin jeopolitik güç rezervine dönüştüğü ve bu sayede devletlerin çöküşten kurtulması örneği az değildir.

Azerbaycan'da ulusal iradeyi ve yurttaş azmini bir jeopolitik güç ve millî direniş aracı olarak ilk kullanan Haydar Aliyev'dir. Haydar Aliyev halkını seferber etmek, halkının millî iradesine dayanmak suretiyle ülkesini pek çok dış ve iç tehlikeden, hatta bütünüyle mahva sürüklenmekten kurtarmıştır.

Haydar Aliyev'e göre bir devletin gücünün göstergesi büyüklüğü ya da küçüklüğü değildir. Yurttaşlar yaptıkları işin kendilerine, ailelerine ve halka sağlayacağı faydayı önceden anladıkları ve çalışmalarının karşılığını adil bir şekilde aldıkları zaman

daha fazla azim ve sebat sergiliyor ve bu sayede ülkelerini de daha güçlü, muktedir ve muhteşem bir ülkeye dönüştürüyorlar.[23]

Ulusunu ve ülkesini seven, devleti için her fedakârlığa ve yiğitliğe hazır olan, millî manevi değerlerine sahip çıkan, anadilini bilen ve seven, eğitimli, adil, halkına ve ülkesine faydalı, girişimci, özgür ve evrensel düşünebilen, iradeli, ülkesinde ve dünyada cereyan eden süreçleri anlayan Azerbaycan yurttaşı örneği Haydar Aliyev'in devlet öğretisi ve ulusal ideolojisi içinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Vatanseverlik duygularının geliştirilmesi, genç kuşakların birer vatansever olarak yetiştirilmesi Haydar Aliyev'e göre yalnızca devletin görevi değil, halkın ortak misyonu olmak zorundadır. Haydar Aliyev genç kuşağın vatanseverlik, toprağa ve millete bağlılık, vatanı için şehadete hazır olma duygularıyla yetiştirilmesinin tüm bireylerin ortak görevi haline gelmesi gerektiğini pek çok defa vurgulamıştır.[24]

Haydar Aliyev ulusal birliği ve yurttaş dayanışmasını, irade ve azim sahibi vatandaşlar yetiştirmek hedefini büyük bir ustalık ve başarıyla Azerbaycancılık ideolojisiyle bütünleştirmiş ve ortak hedefe yönlendirmiştir. Etkili bir bütünleştirici ideolojiye sahip bulunan insan topluluklarının (milletlerin, halkların, ümmetlerin) böyle ideolojiden yoksun olan topluluklar üzerinde üstünlük sağladıklarını tarih pek çok defa kanıtlamıştır. Bağımsız Azerbaycan'ın kuruluş ve kalkınma sürecinde, bağımsızlığının pekiştirilerek kalıcı hale getirilmesinde, jeopolitik konumunun

[23] Bkz. Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedîdir*. Elektronik versiyonu için. http://heydaraliyev.preslib.az
[24] Aynı yer.

iyileştirilmesinde ve dış dünyaya karşı koyabilme gücünün arttırılmasında bütünleştirici, ortak bir ulusal ideolojinin belirlenmesi, ulusal iradenin bu ideoloji etrafında şekillendirilmesi, yurttaşların bu ideoloji çerçevesinde seferber edilmesi her zaman önemli bir siyasi görev olmuştur. 19. Yy.ın ikinci yarısında ve 20. Yy. başlarında Azerbaycan'ın aydınlanmacıları, 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucuları ve 1990'larda Haydar Aliyev hep Azerbaycancılık ideolojisine başvurmuş, bu ideolojiyi bütünleştirici ortak paydaya dönüştürmeye çalışmışlardır. Haydar Aliyev'in bağımsız Azerbaycan'ı yönettiği dönemde bu Azerbaycancılık ideolojisi içerik açısından zenginleştirilerek daha mükemmel bir hale getirilmiş, ideolojinin yeni konfigürasyonu devletin resmî politikası düzeyine çıkarılmış, Azerbaycan'ın tüm yurttaşları ve dünya üzerindeki tüm Azerbaycanlılar için bütünleştirici bir ideoloji hüviyeti kazanmıştır.

Azerbaycancılık ideolojisini belirlerken Haydar Aliyev uluslararası arenada cereyan eden süreçleri, çağdaş dünya siyasetini, küreselleşen dünyada modern gelişme ve yönelimleri de göz önünde bulundurmuştur. Küreselleşen dünyada ülkelerin millî sınırlarının, millî manevi değerlerin, yurttaşların ulusal çıkarlarının korunması çok kolay değildir. Çokuluslu şirketler ve bu şirketlerin arkasında bulunan süper güçler küçük devletlerin ulusal kalkınma çizgilerine ve çıkarlarına, millî manevi değerlerini savunma çabalarına karşı büyük bir tahammülsüzlük sergilemektedirler. Bu gerçeği göz önünde bulunduran Haydar Aliyev bir yandan Azerbaycancılık ideolojisini evrensel değerlerle uyumlu hale getirmeye çalışmış, diğer yandan devlet yapılanması sürecinde dış etkileri ulusal ideolojinin süzgecinden geçirmeyi ihmal etmemiştir.

Dengeli Dış Politika ve İstikrarlı Kalkınma

Uzmanlara göre, Haydar Aliyev'in ulusal kalkınma politikasında dayandığı ve geçiş döneminde devlet yapılanması sürecinde göz önünde bulundurulmasını istediği öncelikli görevlerden biri dengeli dış politika ile istikrarlı iç kalkınmanın temin edilmesidir. Haydar Aliyev'in yönetimi döneminde Azerbaycan'ın dış dünya için anlam ve önemi, jeopolitik, jeoekonomik, askerî ve jeostratejik konumu bilimsel yöntemlerle incelenerek değerlendirilmiş, uluslararası aktörlerin Hazar bölgesinde, Güney Kafkasya'da ve Azerbaycan'da çakışan çıkarları tespit edilmiş, uluslararası ilişkilerin ve güvenlik ortamının durum, ilke ve gereksinimleri, uluslararası hukukun etki gücü ve dairesi, büyük devletlerin ve bölgenin önemli ülkelerinin Güney Kafkasya ve Azerbaycan politikaları, muhtemel tehlikeler ve diğer konular pragmatik biçimde analiz edilmiş ve bu sayede dengeli bir dış politika çizgisi belirlenmiştir.[25]

10 Ekim 1993'te gerçekleşen yemin töreninde yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev şunların altını çizmiştir:

"Azerbaycan'ı bekleyen öncelikli görevlerden bir tanesi ülkemizin çıkarlarını dünya çapında koruyabilecek akıllı ve başarılı bir dış politika çizgisinin takip edilmesidir… Dış politikamızın her şeyden önce Azerbaycan'ın bağımsızlığını pekiştirmeyi amaç edinmiş olması gerekmektedir. Bu nedenle tüm dünya ülkeleriyle eşit ve karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkiler tesis etmek,

[25] Daha geniş bilgi için bkz. Hasanov, A. "Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası: Ana Amaç, Görev ve Mekanizmaları" // *Haydar Aliyev ve Kalkınmanın Azerbaycan Modeli.* Bakü, 2010, s. 32-48.

bu ilişkileri geliştirmek ve Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki konumunu pekiştirmek, ülkemizin ekonomik, bilimsel, kültürel kalkınmasını sağlamak için bu ilişkileri verimli bir şekilde kullanmak zorundayız."[26]

1993 yılından itibaren Haydar Aliyev önderliğinde Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak uluslararası arenadaki yerini, uluslararası ilişkiler sisteminde stratejik hedeflerini ve taktik görevlerini, dış dünyayla ilişkilerinin ve güvenlik politikasının ana çizgilerini ve önceliklerini, dengeli dış politika çizgisini ve kendi taktiğini belirlemiştir.

Haydar Aliyev Azerbaycan'ın toplumsal, siyasal, ekonomik, manevi, ulusal, etnik ve dinî hayatının dengeli kalkınma modelini oluşturmakla beraber, ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulması ilkelerini de belirlemiştir. Uzmanlar; Haydar Aliyev'in Azerbaycan içinde genel uyumu bozmadan, millî, etnik ve siyasal odaklar arasında optimal dengeyi göz önünde bulundurarak ülkesinin evrim yoluyla kalkınması için elverişli bir ortam oluşturduğu ve devlet yapılanması sorunu için en uygun çözüm yolunu belirlediği konusunda görüş birliği içindedirler.[27]

Haydar Aliyev bir yandan devlet yapılanması, ülke içinde toplumsal, siyasal ve ulusal birliğin tesisi, istikrarın ve hukukun üstünlüğünün sağlanması, ekonomik, sosyal, kültürel vb. reformların gerçekleştirilmesi sürecinde dengeli bir ilerlemeyi, diğer yandan komşu ülkelerle ve diğer dünya devletleriyle karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı dış politika dengesinin bozulmasına

[26] Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedîdir*. C. 1. Bakü, 1997, s. 16.
[27] Bkz. Halilov, Selahaddin. "Haydar Aliyev'in Devlet Yapılanması Felsefesi" // *Haydar Aliyev ve Azerbaycan*. Bakü, 2008, s. 576-580.

izin vermeden Azerbaycan'ın çakışan çıkarlar ortamında kendi konumunu koruyabilmesini temin etmiştir.

III. BÖLÜM
AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN ÇAĞDAŞ JEOPOLİTİK GELİŞİM ÖZELLİKLERİ: JEOPOLİTİK STATÜ, GÖREV VE BEKLENTİLERİ

3.1. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN GELİŞİM ÖZELLİKLERİ, BAŞLICA JEOPOLİTİK GÖREV VE BEKLENTİLERİ

Post-Sovyet coğrafyası, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile Güney Kafkasya'nın modern jeopolitik karakteristiğini, bölge ülkelerinin kalkınma endekslerini ve geleceklerini değerlendiren çoğu uzman, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni bölgenin jeopolitik açıdan en önemli ve gelecek vadeden ülkesi olarak görmektedir. Bu değerlendirmeyi yaparken uzmanlar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin şu özelliklerini göz önünde bulundurmaktadırlar:

- Elverişli coğrafi, jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik konum;
- Takip ettiği bağımsız iç ve dış politika;
- Sahip olduğu zengin doğal kaynaklar, maddi, manevi rezervler, iş rezervleri ve insan kaynakları;
- Doğu-Batı alternatif ulaşım, iletişim, transit geçiş ve enerji koridorları oluşturulması konusunda izlediği uluslararası politika ve takındığı gerçekçi tavır;

- İçte toplumsal ve politik istikrara sahip bulunma, demokratik devlet, yurttaş toplumu ve serbest piyasa ekonomisi ilkelerini kılavuz edinme özelliği;
- Son 10 yılda sergilediği dinamik sosyoekonomik kalkınma ve gelecekteki kalkınma potansiyeli.

Azerbaycan diğer jeopolitik özellikleri, yani yüzölçümü, sınırları, komşularıyla ilişkileri, maddi ve manevi rezervlerinden faydalanma katsayısı vb. açısından da Güney Kafkasya'nın en büyük ve gelecek vadeden ülkesidir. Azerbaycan'ın coğrafi ve doğal rezervleri şunlardan ibarettir:

- Karada 86.6 bin kilometrekarelik yüzölçümü ve Hazar Denizi'nde 80 bin kilometrekarelik ulusal sektörü;
- Avrupa'yla Asya'nın kavuştuğu noktada sahip olduğu elverişli coğrafi, jeopolitik ve jeoekonomik konumu;
- Rusya, Türkiye, İran, Gürcistan, Ermenistan, Merkezî Asya ve Karadeniz havzası ülkeleriyle karayolu, demiryolu ve su yolu aracılığıyla bağlantıları vb.

Azerbaycan'ın jeopolitik açıdan değerini arttıran ve dış ülkelerle ilişkilerini olumlu yönde etkileyen başlıca etkenlerden bir tanesi coğrafi konumudur. Azerbaycan, dünyanın en önemli coğrafi bölgelerinden bir tanesi olarak kabul edilen Avrasya'nın merkezinde, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile Güney Kafkasya'da cereyan eden başlıca süreçlerin ve uluslararası çıkar çatışmalarının ortasında yer almaktadır.

Azerbaycan Hazar Denizi ile Karadeniz arasında jeopolitik açıdan önemli kara parçası üzerinde (Gürcistan'la beraber), Avrupa'yla Güneydoğu Asya'nın temas çizgisinde (Türkmenistan ve Kazakistan'la beraber), Kuzey-Güney ulaşım koridoru-

nun (Rusya ve İran'la beraber), Doğu'yla Batı arasındaki çoğu uluslararası ulaşım ve iletişim projesinin, NATO ve KGAÖ gibi askerî-stratejik blokların kesişme ve buluşma noktasındadır. Bu açıdan Azerbaycan Avrupa'nın da, Asya'nın da, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın da bölgesel çıkar savaşlarının önemli bir mekânıdır.

Uzmanlar, Hazar'a kıyısı olan ülkeler arasında da en önemli jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik konuma sahip ülkenin de yine Azerbaycan olduğu kanısındadırlar. Bölgenin kapsamını ve jeopolitik ortamını (birtakım konularında Ermenistan, İran ve Rusya'nın çıkarlarının Azerbaycan'ın çıkarlarıyla örtüşmediği gerçeğini) göz önünde tutan bazı araştırmacılar, bu ülkenin büsbütün bağımsız bir politika takip etme ve uluslararası arenada tamamen ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etme olanaklarının kısıtlı olduğu görüşündedirler. Yine araştırmacılara göre, Güney Kafkasya'da ve yakın bölgelerde mevcut çatışmalardan en fazla olumsuz etkilenen ülke Azerbaycan'dır ve bu çatışmalar Azerbaycan'ın bağımsız politika çizgisini tehdit etme potansiyeline sahiptir. Araştırmacılara göre, Azerbaycan'ın ulusal ve bölgesel güvenlik, bölgesel ve uluslararası entegrasyon konularında, jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik meselelerde birtakım çıkarları bölge ve dünya ülkeleriyle örtüşmemekte, farklılık göstermektedir ve bu durumun, gelecekte Azerbaycan'ın jeopolitik tercihlerini etkilememesi mümkün değildir. Fakat diğer yandan, küreselleşme çağının modern gereksinimleri bağlamında bütün ülkelerin ve bu arada dünyanın önde gelen ülkelerinin de uluslararası ve bölgesel süreç ve gelişmelerin etkisiyle ve karşılıklı çıkarlar nedeniyle, takip ettikleri politikalarda sıkça belirli düzenlemeler yaptıkları gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Doğal olarak Azerbaycan

da ulusal çıkarlarını sağlamaya yönelik olarak belirlediği siyasi çizgide, sahip olduğu elverişli konuma ve uluslararası arenadaki jeopolitik önemine uygun birtakım düzenlemeler yapmaktadır ve gelecekte de yapacaktır.

Temelleri 1994 yılında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından atılan yeni petrol stratejisi, enerji, ulaşım ve iletişim alanındaki diğer uluslararası projeler Azerbaycan'ı jeoekonomik açıdan dünyanın önde gelen ülkeleri ve şirketleri için cazip bir ortağa dönüştürmüştür. Azerbaycan'ın jeoekonomik değeri yalnızca petrol ve doğalgaz sektörüyle sınırlı değildir ve aradan geçen zamanda ekonomik kalkınma alanında doğru bir strateji izlenmesi sayesinde Azerbaycan ekonomik, politik, sosyal ve manevi açılardan dinamik bir kalkınma sergileyen bir Avrasya ülkesine ve uluslararası arenada ciddi bir jeopolitik aktöre dönüşmüştür. Diğer yandan Azerbaycan, bulunduğu bölgenin petrol ve doğalgaz rezervlerinin kullanımı alanında da doğru bir strateji belirlemiş, dünyada sürekli artış gösteren enerji ihtiyacıyla kendi ulusal çıkarlarını bağdaştırabilmiş, enerji alanında güvenilir bir ortak imajı kazanması, ekonomik ve mali kazanımlarını arttırması sayesinde uluslararası arenadaki değerini de yükseltmiş ve dış dünyayla ilişkilerini pekiştirme olanağına sahip olmuştur. Bu açıdan Azerbaycan'ın yalnızca doğal rezervleri ve jeoekonomik önemiyle değerlendirilmesi doğru olmayacaktır. Sahip olduğu artı değerlerden, özellikle petrol ve doğalgaz etkeninden başarılı bir şekilde yararlanmak suretiyle dünyanın önde gelen ülkelerinin ve güç odaklarının dikkatini kendi ulusal sorunlarına çekebilmek günümüzde Azerbaycan'ın başlıca jeopolitik görevlerinden bir tanesi olarak kabul edilebilir. Gelecekte de Azerbaycan'ın jeopolitik tercih ve görevlerinin başarısını temin etmesi gereken şey söz konusu artı değerlerin

ve olumlu imajın korunması, bunlardan doğru bir şekilde yararlanılması olacaktır.

Günümüzde Azerbaycan, Hazar'ın karşı yakasındaki Kazakistan ve Türkmenistan'la beraber, III. binyılda Avrupa'nın artan enerji ihtiyacının karşılanması açısından "en elverişli, gelecek vadeden ve güvenilir ortak" olarak değerlendirilmektedir. Yeryüzünün alternatif enerji kaynağı olarak görülen Hazar bölgesinde petrol ve doğalgaz üretimindeki başlıca risklerden bir tanesi, üretilen petrol ve doğalgazın güvenli ve özgür tercihe dayalı güzergâhlar üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılmasından ibarettir. Azerbaycan, hem kendi üretimini, hem de ortaklarının petrol ve doğalgazını dış pazarlara ulaştırma ve ihracat güzergâhlarını çeşitlendirme olanakları açısından Hazar havzası ülkelerinden Kazakistan ve Türkmenistan'a kıyasla daha elverişli bir durumda bulunuyor. Bu ülkelere kıyasla Azerbaycan'ın ihracat riskleri çok daha düşüktür. 1994 yılında Yüzyılın Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Azerbaycan, bölgenin enerji rezervlerinin alternatif yollardan Avrupa'ya nakledilmesini sağlayacak güzergâhı belirlerken, küresel çapta önemli ve bu arada büyük sorumluluk gerektiren, uzak görüşlü bir tercih yapmıştır. Azerbaycan'ın bu tercihi sayesinde Hazar Denizi'nin petrol ve doğalgaz rezervlerini alternatif ve bağımsız yollardan Avrupa ülkelerine ulaştıracak yeni güzergâh kullanıma açılmıştır. Bu güzergâhı takiben yeni petrol ve doğalgaz ihraç hatlarının yapımı Azerbaycan'ın bölgedeki jeopolitik ve jeoekonomik ağırlığını, bu arada transit ülke olarak da değerini arttıran yeni bir etkene dönüşmüştür. Bu sayede Azerbaycan Hazar havzasının ve Merkezî Asya'nın enerji rezervlerinin Batı'ya nakledilmesi sürecinde önemli transit ülkelerden bir tanesi

oldu, uluslararası enerji ve ulaşım koridorunun destekleyicisi ülkelerden birine dönüştü.

Hazar Denizi'nin enerji rezervlerinin dünya pazarlarına ulaştırılması projesi kolay bir şekilde gerçekleşmemiş, çeşitli uluslararası, bölgesel ve lokal jeopolitik çıkarların çatışması eşliğinde hayata geçmiştir. Azerbaycan'ın bütünüyle bağımsız bir jeopolitik, jeoekonomik çizgi ve güvenlik politikası takip etmesi, ilkeli ve tavizsiz tutumu Asya ile Avrupa'yı kavuşturan büyük enerji ve ulaşım koridorları projelerinin gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır. Günümüzde yıllık nakil kapasitesi yaklaşık olarak 70 milyon ton teşkil eden Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk gibi üç petrol boru hattının ve yıllık kapasitesi 30 ila 40 milyar metreküp teşkil eden Bakü-Tiflis-Erzurum, Bakü-Astara-İran ve Bakü-Rusya gibi likit doğalgaz boru hatlarının varlığı Azerbaycan'la beraber ortaklarının da enerji ihracatı konusundaki risklerini neredeyse sıfırlamıştır. Hazar havzasında üretilen doğalgazın boru hatları aracılığıyla Gürcistan'ın Karadeniz limanlarına nakli ve burada sıkıştırıldıktan sonra tankerlerle Romanya'ya, Romanya'dan AB ülkelerine ihracatına ilişkin hükümetler arası anlaşmanın imzalanması yalnızca Azerbaycan'ın değil, Hazar havzası ülkelerinin de doğalgaz ihracatındaki riskleri önemli ölçüde küçültmüş ve bu ihracatın jeoekonomik açıdan güvenilirliğini arttırmıştır. İlaveten "Şahdeniz 2" projesinin gerçekleştirilmesiyle Azerbaycan doğalgazının yeni boru hatları TANAP ve TAP aracılığıyla Avrupa pazarlarına ulaştırılması gibi alternatif bir ihtimal bu jeoekonomik güvenilirliği daha fazla pekiştirmektedir.

Jeopolitik ve jeoekonomik açıdan Azerbaycan Avrasya'nın kapısı, Doğu-Batı enerji, ulaşım ve iletişim koridorları üzerindeki merkezî ülke konumundadır. Avrupa ile Asya ülkeleri arasın-

da Rusya'yı ekarte eden bir köprü rolünde bulunan Trans-Kafkasya Ulaşım ve Enerji Koridoru (TRACECA) ve stratejik öneme sahip Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projelerini ortaya atan ve teşvik eden ülke, bu projeleri gerçekleştiren başlıca ülkelerden bir tanesi yine Azerbaycan'dır. Diğer yandan Trans-Asya Ulaşım Koridoru (Güney, Doğu ve Merkezî Asya – İran – Azerbaycan – Rusya ve tersi yönde, Basra Körfezi aracılığıyla bu ülkeleri Avrupa'yla birleştiren ulaşım ve iletişim hatları projesi) üzerindeki önemli kavşak ülkelerden bir tanesi konumunda bulunmak, transit ülke olarak da Azerbaycan'ın değerini arttırmaktadır. Dünyadaki ulaşım ve iletişim hatları üzerinde önemli bir yer işgal etmesi Azerbaycan'da son yıllarda hem yerel, hem de bölgesel ve uluslararası önemi haiz ulaşım altyapısı tesislerinin ve bu arada hem Doğu-Batı, hem de Kuzey-Güney ulaşım koridorları üzerinde çok sayıda transit sisteminin günümüz standartlarında yeniden yapılandırılması çalışmalarını teşvik etmiştir. 2013 yılında Azerbaycan'da yeni ve büyük bir tersane kullanıma açılmış, Hazar filosu modern gemilerle desteklenmiştir. Yıllık yük kapasitesi 20 milyon ton olan Bakü Uluslararası Deniz Ticareti Limanı'nın yapımının gelecek birkaç sene içinde bitirilmesi beklenmektedir. Diğer yandan Haydar Aliyev Havaalanı'nda onarım çalışmaları gerçekleştirilmiş, ek terminaller açılmıştır. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde beş yeni havaalanı yapılmıştır. Demiryolu altyapısının modernleştirilmesine yönelik olarak da birtakım adımlar atılmış ve Doğu ile Batı'yı birleştirecek olan Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun 2015 yılında kullanıma hazır hale getirilmesi öngörülmüştür. Yapılan çalışmaların temel amacı Azerbaycan'ın bölgede sahip olduğu transit merkezi statüsünü pekiştirmekle beraber, ülkenin ulaşım ve lojistik merkezine dönüşmesini de sağlamaktan ibarettir. Bu

durumda, aynen Almanya, Hollanda, Büyük Britanya, Çin, Güney Kore, İran ve diğer ülkelerde olduğu gibi, Azerbaycan'da da bir Ulaşım Lojistik Merkezi'nin kurulacağı günün pek uzak olmadığını söylememiz mümkün.

Özetlemek gerekirse Azerbaycan, Avrasya'nın ana transit geçiş ülkelerinden bir tanesi olarak Doğu ile Batı arasındaki ticaret, enerji, ulaşım ve iletişim bağlantılarının ortasında yer almaktadır. Azerbaycan bu konumunu gitgide daha fazla pekiştirmektedir. Üstelik dünyanın başlıca uluslararası ve bölgesel entegrasyon merkezleri (AB, ABD, Japonya, Çin, Güneydoğu Asya ülkeleri vb.) III. binyılda Azerbaycan'ı alternatif enerji sağlayıcı ülkelerden biri olarak görmenin ötesinde, sahip olduğu başlıca transit ülke konumunu pekiştirmesinin kendi çıkarlarına da uygun bulunduğunu belirtiyor ve bu hususta Azerbaycan'a ciddi ölçüde destek veriyorlar. Transit konumu pekiştikçe, Azerbaycan'ın jeopolitik açıdan değeri de artmaktadır ve bu durum, diğer ülkelerle jeopolitik ortaklığını mümkün kılan en önemli etkenlerden bir tanesidir.

Bölgesel ve uluslararası arenada Azerbaycan'ın jeopolitik ağırlığını arttıran en önemli etkenlerden bir tanesi, tam anlamıyla bir devlet yapılanmasıyla beraber, kendine yeten ulusal ekonomiye, maddi, manevi rezervlere ve insan kaynaklarına, yurttaş dayanışmasına, vatandaşlarca da desteklenen bir ulusal kalkınma çizgisine, güçlü bir orduya, etkili savunma potansiyeline ve diğer önemli yapılanmalara sahip bulunması ve tüm bunlara dayanmak suretiyle bağımsız bir iç ve dış politika takip edebilmesidir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından devletin ekonomik, hukuki ve ideolojik temellerinin, yönetim mekanizmalarının, iç ve dış politika stratejisinin, güvenlik doktrininin oluşturulması ve uygulanması süreci bir yandan Ermenistan'la

askerî çatışma, diğer yandan Azerbaycan'a kendilerince yön vermek, bu ülkeyi kendi etkilerinde bulundurmak isteyen iç ve dış güçlere karşı verilen şiddetli mücadele ortamında devam etmiştir. 1993-2003 yılları arasındaki on yıllık dönemde tüm ulusal rezervlerin ortak bir amaç için seferber edilmesi ve bağımsızlığın korunması, Azerbaycan'ın istikrarlı bir kalkınma çizgisine kavuşturulması, ulusal iradeden güç alan bağımsız bir özne olarak dış dünyayla sıkı bir entegrasyonun temin edilmesi Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in kişisel nüfuzu, uzak görüşlü politikaları ve devlet tecrübesi sayesinde mümkün olmuştur. Diğer yandan, dış tehlikelere karşı savunma mekanizmasını her devletin ilk aşamada hızlıca şekillendiremediği, çeşitli baskı ve tehditlere karşı koymak zorunda kaldığı gerçeği de itiraf edilmelidir. Bu açıdan Azerbaycan'ın daha başarılı bir politika takip etmiş olduğu, bağımsızlığının ilk yıllarında çeşitli güç odakları arasında bir denge kurarak en az tavizle en fazla kazanç sağlamayı, ilkesel konulardaki tutumunu savunmayı ve konumunu pekiştirmeyi başardığı söylenebilir. Bu sayede Azerbaycan hem kendi petrol stratejisini başarıyla gerçekleştirmiş, hem de gelecekteki hızlı kalkınmasının sağlam temellerini oluşturmuştur.

2003-2013 yılları arasını kapsayan ikinci on yıllık sürede Azerbaycan oturmuş bir liberal ekonomiye, büyük finans kaynaklarına, güçlü bir orduya sahip bulunan, kendi kendine yeten ve dışa bağımlı olmayan, sözünü sakınmayan, tavrına ve reyine saygı duyulan, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda tamamen bağımsız bir dış politika takip eden bir ülkeye dönüşmüştür. Tüm bu nedenler dolayısıyladır ki Azerbaycan günümüzde Post-Sovyet coğrafyasının, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-

jeostratejik karakteristiğinin belirlenmesinde söz sahibi olan ciddi bir jeopolitik aktör konumundadır. Diğer yandan Azerbaycan BM, AGİT, Avrupa Konseyi ve Bağlantısızlar Hareketi'nin aktif bir üyesi olarak, dünyadaki güç odaklarıyla yakın bir işbirliği içinde uluslararası politikaya katılma olanaklarını da gitgide arttırmaktadır.

Eski SSCB coğrafyası ve Güney Kafkasya'da Azerbaycan ekonomik potansiyeliyle de dış dünyanın dikkatini kendi üzerine çekmektedir. Günümüzde Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da, Avrasya coğrafyasında ve aslında küresel ölçekte mevcut ve potansiyel jeoekonomik olanakları, yani ekonomik kalkınma rezervleri, maddi rezervleri ve insan kaynakları ile bu alanlara yönelik olarak uyguladığı pragmatik politika dikkat çekmektedir. Yaklaşık 9,5 milyonluk nüfusuyla beraber, zengin doğal kaynakları, özellikle enerji rezervleri, elverişli iklimi ve verimli toprakları, turizm olanakları, ziraat ve sanayi altyapısıyla çalışkan bir nüfusa sahip bulunması Azerbaycan'ın ekonomik potansiyelini daha fazla ön plana çıkarmaktadır.

Uzmanlara göre, bölge ülkeleri arasında Azerbaycan hem jeopolitik ve jeoekonomik konumunu, hem uluslararası ilişkilerini, yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirdiği projeleri Hazar'ın enerji rezervlerinin üretimi ve pazarlanması stratejisiyle sıkı bir şekilde ilişkilendirmeyi başarmıştır. Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının temelini oluşturan etken, yine keşif ve üretimini yabancı şirketlerle ortaklaşa gerçekleştirdiği petrol ve doğalgaz rezervlerini dilediği gibi değerlendirmesidir. Bu stratejik ürün Azerbaycan'ın içte ekonomik, sosyal ve manevi açılardan dinamik bir şekilde kalkınmasını temin etmekle beraber, bu ülkeyi dışta, dünyanın jeopolitik arenasında, özellikle Avrupa enerji sektöründe önemli bir etkene dönüştürmüş, jeoekonomik

ortaklıklarda Azerbaycan'ın değerini yükseltmiştir. Günümüzde Azerbaycan'ın kesinleşmiş enerji rezervleri 4.6 milyar ton koşullu yakıt (toplamda muhtemel enerji rezervleri 10 milyar ton koşullu yakıt) olarak belirlenmiştir. Bunun 2 milyar tonu petrol, 2.6 trilyon metreküpü doğalgazdır. Şahdeniz sahasının rezervi 1.2 trilyon metreküp, 2010 yılında tespit edilen Ümit doğalgaz sahasının rezervi 250-300 milyar metreküp, 2011 yılında tespit edilen Abşeron sahasının rezervi ise kondensatla beraber 350 milyar metreküpün üzerindedir. Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da petrol sektörüne 48 milyar küsur dolar yabancı sermaye yatırılmış, 61 yeni petrol alanı işlenmeye başlamış ya da işlenmeye uygun duruma getirilmiştir.[28]

Uzmanların henüz 2000 yılı başlarında vermiş oldukları tahminler, Azerbaycan'ın 2010 yılından itibaren Hazar Denizi'nde yıllık 55 milyon ton petrol ve 20 milyar metreküp doğalgaz üretme olanağına sahip bulunacağı yönündeydi. Yine uzmanların araştırma ve tahminlerine nazaran Azerbaycan 21. Yy.da küresel ölçekte artış gösteren enerji ihtiyacının ciddi bir bölümünü (yıllık yaklaşık olarak 40-50 milyon ton petrol ve 25-30 milyar metreküp doğalgaz) karşılayacaktır. Azerbaycan'ın 2006 yılından itibaren ulaşmış olduğu petrol ve doğalgaz üretimi kapasitesi, söz konusu tahminlerin mesnetsiz olmadığını gözler önüne sermiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) resmi verilerine nazaran son yıllarda Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz üretimi aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir:[29]

[28] Bkz. *İki Sahil* gaz., 20 Eylül 2013, özel sayı.
[29] Bkz. http://socar.az

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Petrol (mln. ton)	32.273	42.604	44.527	50.419	53.050	45.625	43.390	43.484
Doğalgaz (mlyr. metreküp)	9.044	16.964	23.405	23.681	29.100	25.753	26.909	29.456

Görüleceği üzere, 2010 yılından itibaren hem petrol, hem de doğalgaz üretimine ilişkin tahminler doğrulanmıştır. Azerbaycan'da 53 milyon tondan fazla petrol ve 29 milyar metreküpten fazla doğalgaz üretilmiştir. 2010 yılında Hazar Denizi'nde en fazla petrol ve doğalgaz Azerbaycan'a ait ulusal sektörde üretilmiştir. Daha sonraki yıllarda enerji rezervlerinin üretiminde birtakım düzenlemeler yapılmış, reel talep göz önünde bulundurularak, petrol üretimi yıllık 43-45 milyon ton arasında sabit tutulmuş ve doğalgazda yeni projelerin gerçekleştirilmesi çalışmalarına daha fazla önem verilmiştir. "Şahdeniz 2" projesinin hayata geçmesiyle bu sahada üretilen doğalgazın yıllık 9 milyar metreküpten 16 milyar metreküpe ulaştırılması planlanmaktadır. Abşeron doğalgaz sahasında üretilen yıllık doğalgaz kapasitesinin ise 5 milyar metreküp olması beklenmektedir. "Abşeron", "Ümit" ve diğer sahaların potansiyelleri de göz önünde tutulursa, yakın gelecekte Azerbaycan'ın doğalgaz üretiminin 45-50 milyar metreküpe ulaşacağı tahmin edilmektedir.[30]

Yabancı ortaklar, petrol ve doğalgaz üretimine yönelik çokuluslu projelerin gerçekleştirilmesi için sağlanan şartlar açısından Azerbaycan ile Kazakistan'ı bölge ülkeleri arasında en elverişli ortaklar olarak değerlendirmekte ve bu iki ülkenin ekonomik geleceğine ilişkin iyimser tahminlerde bulunmaktadırlar.

[30] Bkz. *Trent Haber Bülteni*, 14 Mayıs 2014, 14 Temmzu 2014.

ABD ve Batılı ülkeler Azerbaycan'ı enerji alanında en istikrarlı ve güvenilir ortak olarak görmekte ve dünya enerji pazarlarına ulaşması için Azerbaycan'ın ihtiyaç duyduğu tüm desteği vermektedirler.[31] Bu husus da hem bölgesinde, hem de tüm dünyada Azerbaycan'ın jeopolitik değerini arttırmakta, bu ülkeyi elverişli bir ortak konumuna getirmektedir.

Uzmanlara göre, Güney Kafkasya ülkeleri arasında Azerbaycan'ın jeoekonomik ağırlığını önemli ölçüde arttıran etkenlerden bir tanesi de bağımsızlık yıllarında ulaşmış olduğu hızlı sosyoekonomik kalkınma temposudur. 1996 yılından itibaren GSYİH'de her sene %10'u aşan artış, göreceli olarak istikrarlı bir enflasyon düzeyi, nüfusun kazancının ve yaşam düzeyinin gitgide yükselmesi, üretimde petrol dışı sektörlerin ve özel girişimin oranının artması, ithalat ve ihracat dengesinde ihracatın ağır basması ve diğer göstergeler de Azerbaycan'da uygulanan ekonomi politikasının verimliliğini kanıtlamaktadır. GSYİH'nin yıllık ortalama artış hızı 1999-2001 yıllarında %2.5, 2001-2004 yıllarında %8 ila %10 arasında olmuştur. 1993-2004 yıllarında Azerbaycan ekonomisine yapılan toplam yatırım 22.6 milyar dolardır. Bu rakamın 17 milyar doları yabancı, 5.6 milyar doları yerli yatırımdır.[32] Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan ekonomisine yapılan yatırımların toplamı 2013 yılında 172.4 milyar dolara ulaşmış bulunuyordu. Yerli yatırım kapasitesi 2007 yılından itibaren yıllık bazda yabancı yatırımı geçme-

[31] Bkz. *İki Sahil* gaz., 26 Şubat 2010.
[32] Bkz. *Azerbaycan* gaz., 25 Ocak 2004; 8 Aralık 2004; 17 Ocak 2009.

ye başlamıştır. 2004-2013 yıllarında Azerbaycan ekonomisine yapılan 150.2 milyar dolarlık yatırımın %54'ü yerli yatırımdır.[33]

Uzmanlara göre, Azerbaycan ekonomik ve sosyal kalkınma göstergeleri açısından 2005 yılından itibaren yalnızca bölgesinin değil, dünyanın da lider ülkelerinden biri olmayı başarmıştır. GSYİH 2005 yılında %27, 2006 yılında ise %34'lük bir artışla bölgede ve tüm dünyada en ileri düzeye ulaşmıştır.[34] Azerbaycan daha sonraki senelerde de hızlı ekonomik gelişme temposunu muhafaza etmeyi başarmıştır ve GSYİH artışı 2007 yılında %27, 2008 yılında %11, 2009 yılında %9.3, 2010 yılında %5.7 olmuştur.[35]

Dünyada 2008 yılında başlayan ekonomik kriz pek çok ülkenin ve bu arada gelişmiş Batılı ülkelerin de ekonomisini olumsuz yönde ciddi oranda etkilediği halde, Azerbaycan ekonomisi kriz karşısında dayanıklılığını muhafaza etmeye muvaffak olmuş, nüfusun refah düzeyi artmaya devam etmiş ve önemli yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi çalışmaları aralıksız sürdürülmüştür. 2011 yılında Azerbaycan'da GSYİH artışı yalnızca %0.1 teşkil ettiği halde, bu rakam 2012 yılında %2.2, 2013 yılında ise %5.8 oranına ulaşmıştır.[36] Ekonomik büyüme ağırlıklı olarak petrol dışı sektörlerin yıllık ortalama %10 oranında artış göstermesi sayesinde sağlanabilmiştir.

Son 10 yılda Azerbaycan'ın kalkınma stratejisinin incelikle hazırlanan özel ve çok yönlü, uzun soluklu devlet programları sayesinde gerçekleştirildiği söylenebilir. 2004-2013 yılları ara-

[33] Bkz. http://economy.gov.az
[34] Bkz. AzerTac Haber Ajansı Bülteni, 28, 31 Ocak 2006.
[35] Bkz. *Azerbaycan* gaz., 17 Ocak 2009, 15 Ocak 2010, 16 Mart 2011.
[36] Bkz. http://www.economy.gov.az

sında Azerbaycan'da sosyoekonomik kalkınmanın, başkent dışında bölgelerin kalkınmasının ve birtakım ekonomi alanlarında gelişmenin sağlanması amacıyla çok sayıda devlet programı hazırlanarak başarılı bir şekilde uygulamaya konmuştur. Bu programlar sayesinde Azerbaycan ekonomisi toplamda 3.4 kat büyüme göstermiş, yoksulluk oranı %49'dan %5.5'e gerilemiştir. İşsizlik düzeyi %4.8'e gerilemiş ve açıdan Azerbaycan pek çok gelişmiş ülkenin de önüne geçmeyi başarmıştır. Azerbaycan'da çağdaş bir ekonomik ve sosyal altyapı oluşturulmuş, ülkenin enerji güvenliği tamamen, gıda güvenliği ise kısmen temin edilmiştir. Son 10 yılda Azerbaycan'ın bütçesi 17 kat artış göstererek 25 milyar dolara ulaşmıştır. Toplam bütçe gelirleri 2013 yılında 29.5 milyar dolar teşkil etmiştir. 2003 yılında toplamda 800 milyon dolar olan stratejik döviz rezervi 2013 yılında 50 milyar dolar olmuştur. Maaşlar, emekli maaşları ve diğer aylıklar sürekli artış göstermiştir ki Azerbaycan bu parametreye göre de BDT coğrafyasında ilk sıralardan bir tanesini işgal etmektedir. Binlerce üretim tesisi, büyük fabrikalar ve bilim parkı (teknopark) yapılmış ve 1.2 milyon yeni istihdam sağlanmıştır. 2500 adet okul, yüzlerce sağlık kurumu, kültür ve spor tesisi inşa edilmiştir. Büyük altyapı projeleri gerçekleştirilmiş, bölgesel kalkınma programları başkentle bölgeler arasındaki keskin farkın ortadan kaldırılmasına yardımcı olmuştur. Azerbaycan'ın diğer bölgeleri de başkenti gibi dinamik bir kalkınma ve çağdaşlaşma temposu yakalamıştır.[37]

Son on yılda ekonomi alanında kazanılan başarılar sayesinde Azerbaycan, Güney Kafkasya'daki lider konumunu daha fazla pekiştirmiştir. Kıyaslama yapabilmek açısından 2013 yılı-

[37] Bkz. AzerTac Haber Bülteni, 29 Aralık 2013.

na ait GSYİH rakamlarının Azerbaycan'da 71 milyar dolar,[38] Gürcistan'da 16.1 milyar dolar,[39] Ermenistan'da ise 10.4 milyar dolar[40] teşkil ettiğini söyleyelim. Gürcistan ekonomisindeki rolü de göz önünde bulundurulursa, günümüzde Azerbaycan'ın kendi bölgesinin GSYİH'sindeki hissesinin %80'in üzerinde olduğu söylenebilir. Dünyanın pek çok etkili ekonomi ve finans merkezi ve bu arada Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Forumu ile Moody's, Fitch Ratings, Standard and Poor's gibi etkili reyting ajansları Azerbaycan'ın hızlı bir gelişme temposu sergilediğinin altını çizmiş, dünya çapında en ileri ekonomik büyüme gösterdiğini doğrulamışlardır. Davos Ekonomik Forumu'nun 2013 yılı raporunda Azerbaycan, ekonomisinin rekabet gücü açısından dünya sıralamasında 39. sırayı işgal etmiş, 2014 yılının ilk altı aylık döneminin verilerine göre ise 38. sıraya yükselmiştir. ABD'nin Heritage Foundation ve *Wall Street Journal* gazetesinin ortak hazırladıkları 2014 yılı için Ekonomik Özgürlük Endeksi raporuna göre Azerbaycan 186 ülke arasında 81. sırada, "orta özgür" ülkeler arasında bulunmaktadır.[41] Uluslararası finans merkezlerinin ve bu arada Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu'nun tahminlerine göre Azerbaycan gelecek yıllarda da hızlı ekonomik kalkınma temposunu koruyacaktır ki bu durum, ülkenin uluslararası arenadaki imajıyla beraber dış jeopolitik aktörlerle ortaklık ilişkilerini de olumlu yönde etkileyecektir.

[38] Bkz. http://kaspiy.az, 10 Ocak 2014.
[39] Bkz. http://newsgeorgia.ru, 24 Mart 2014.
[40] Bkz. http://newsarmenia.ru, 31 Mayıs 2014.
[41] Bkz. AzerTac Haber Bülteni, 17 Ocak 2014.

Günümüzde, ekonomik güç açısından Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya gibi ülkelerin doğal nedenlerle belirli ölçüde gerisinde kalmakla beraber, Azerbaycan, hem nitelik, hem de nicelik olarak diğer Post-Sovyet ülkelerinin önüne geçmiş durumdadır. Petrol üretimi, uluslararası ulaşım ve transit geçiş olanakları, dış ekonomik ilişkilerinin yoğunluğu, enerji rezervleri ihracatını çeşitlendirmesi, Batı'nın Hazar havzasına askerî-jeostratejik çıkışını temin etmesi, havzanın stratejik hedeflerinin kontrolüne olanak sağlaması ve diğer coğrafi avantajlarına göre Azerbaycan, Kazakistan ve Gürcistan'la beraber, bölgenin en önemli ülkeleri arasındadır.

Bağımsızlığının ilk yıllarında ulusal ekonomisi bütünüyle dış yatırımlara ve petrol sanayisine bağlı bulunduğu halde, son yıllarda Azerbaycan'da durum önemli ölçüde değişmiş, ekonomik ve sosyal alanlarda, altyapı alanında yerli yatırımların ve petrol dışı sektörlerin payı ağırlık kazanmıştır. Son yıllarda Azerbaycan hükümeti dış sermayeye ve petrol sektörüne bağımlılığı büyük ölçüde azaltmış, ekonomik kalkınmanın yükünü petrol dışı sektörlere kaydırmış, başlıca döviz rezervlerini de yine bu sektörlerin gelişmesine yönlendirerek yerli üretimin, özellikle ulusal sanayi, üretim ve gıda müesseselerinin gelişmesini desteklemek amacıyla önemli adımlar atmıştır. Bu sayede, hem Azerbaycan halkında, hem de uzmanlarda, bu ülkenin gelecekteki ekonomik durumuna ilişkin iyimser kanaatler oluşmuştur. Petrol gelirlerinin ekonominin çeşitlendirilmesine ve petrol dışı sektörlerin geliştirilmesine yönlendirilmesi politikasının sonucunda GSYİH'de petrol dışı sektörlerin ağırlığı hızlı bir artış göstermiştir. 2010 yılında Azerbaycan'ın toplam ekonomisi içinde petrol dışı sektörlerin payı %44.4 olduğu halde, 2013 yılında bu rakam %56.6'ya yükselmiştir. Azerbaycan hükümeti,

2015 yılında petrol dışı sektörlerin GSYİH içindeki payının %61.7'ye ulaşacağını tahmin etmektedir.[42]

2005-2013 yıllarında Azerbaycan'ın izlediği strateji; petrol ve doğalgaz gelirleri sayesinde enerji, ulaşım, iletişim ve enformasyon sektörlerinin bütünüyle yeniden yapılandırılmasından ve bu alanlarda ulusal güvenliğin pekiştirilmesinden, sosyal ve ekonomik altyapının yenilenmesinden, ekonominin liberalleştirilmesinden ve çeşitlendirilmesinden, petrol dışı sektörlerin gelişimine önem verilmesinden, ekolojik dengenin sağlanmasından vb. ibaret olmuştur.

2003 yılından itibaren bölgelerin sosyoekonomik kalkınmasına yönelik devlet programlarının hazırlanması ve uygulanması sayesinde Azerbaycan'ın çoğu bölgesinde her açıdan kalkınma gözlemlenmiş, merkezle taşra arasındaki ekonomik farklar büyük ölçüde ortadan kalkmış, bölgelerde bütünüyle yeni bir ortam oluşturulmuş ve yerleşim birimleri çağdaş bir çehreye kavuşmuştur. Azerbaycan'da şehirleşme, ulaşım, haberleşme, çevre altyapısı için milyarlarca dolar yatırım yapılmıştır. Yeni istihdam olanakları işsizlik sorununun ortadan kaldırılmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.

Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da ziraat ve gıda üretimi alanlarına da büyük ölçüde yatırım yapılmış, çiftçilere devlet desteği sağlanmış ve bu alanın gelişmesine devletin önemli katkısı olmuştur. Günümüzde Azerbaycan pek çok gıda ürününde kendi kendine yetmektedir. Sovyetler Birliği döneminde et, yağ, patates, buğday ve birtakım diğer gıda ürünleri açısından diğer Birlik Cumhuriyetlerine bağımlı durumda bulunan

[42] Bkz. http://economy.gov.az, *Trend,* 22 Kasım 2011.

Azerbaycan günümüzde kendi üretim potansiyeli sayesinde bu durumu olumlu yönde büyük ölçüde değiştirmeyi başarmıştır.

2004-2013 yılları arasında gerçekleştirilen bilinçli politikalar sayesinde Azerbaycan ekonomisi çeşitlendirilmiş ve ekonomik dengede petrol dışı sektörlerin ağırlığı temin edilmiştir. Bununla beraber, ilerleyen dönemde de enerji etkeninin Azerbaycan ekonomisinde yerini ve önemini koruyacağı öngörülmektedir. Günümüzde Azerbaycan'ın dış borcu GSYİH'sinin %8'i oranındadır ve bu oran dünya çapında en iyi göstergelerden bir tanesi olarak kabul edilir.

Uzmanlara göre günümüzde Hazar havzasının askerî-jeostratejik dengesi Rusya'ya, jeoekonomik ve enerji dengesi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a, ulaşım ve iletişim koridorları Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Rusya'ya bağlı durumdadır. Yine uzmanlara göre, Hazar havzasının; Rusya, İran, Merkezî Asya ülkeleri, Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan ve Batılı ülkelerince şekillendirilen jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik ortamının gelecek kaderi üzerinde Azerbaycan önemli ölçüde etkili bulunacaktır. "Jeopolitik terazisinin", Azerbaycan'ın ağırlığını koyacağı kefesi, bölgenin tamamının ağırlık merkezine dönüşmekte ve bölgesel ilişkilerde belirleyici konuma sahip bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın gitgide artış gösteren enerji ihracatı potansiyelini doğru bir şekilde değerlendiren ABD ve AB, Avrupa'ya doğalgaz ihracatını öngören Güney Koridoru çerçevesinde Nabucco projesini 2007 yılından itibaren tartışmaya açmışlardır. Projenin yapımına 2010-2011 yıllarında başlanması ve 2014-2015 yıllarında bu güzergâh üzerinden yıllık 25-30 milyar metreküp doğalgazın (Azerbaycan, Merkezî Asya ve belki hatta İran doğalgazının) Avrupa pazarına ulaştırılması öngörül-

müştü. Bu sayede alternatif bir enerji kaynağına sahip olacak Avrupa'nın enerji güvenliği konusunda Rusya'ya bağımlılığının da büyük ölçüde azalacağı düşünülmekteydi. Ne var ki uzun süren ve hiçbir olumlu sonuç vermeyen müzakere sürecinde Nabucco projesinin başlıca müteşebbislerinin reel adımlar atmaya uzak oldukları ve projenin finansmanının ağırlıklı olarak ihracatçı ülkelerce yüklenilmesini istedikleri ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, üretici-transit-kullanıcı ülkeler olarak proje katılımcılarının çıkarlarının birbiriyle açıkça çatıştığı noktalar da görülmekteydi. Tüm bu belirsizliklerin sonucu olarak 2012 yılının Nisan ayında Macaristan'ın MOL şirketi, 2013 yılının Mart ayında ise Almanya'nın RWE şirketi Nabucco projesinden ayrıldı. 2013 yılının Mayıs ayında ise Avusturya'nın OMV şirketi projenin sonlandırıldığını resmen ilan etti.[43]

Güney Koridoru projesine ilişkin tartışmaların akim kaldığını gören Azerbaycan 2010 yılından itibaren inisiyatifi kendi eline aldı ve liderlik özelliklerini bir kez daha sergiledi. 2011 yılında Azerbaycan ile AB arasında enerji alanında stratejik ortaklık memorandumunun, 2012 yılında Türkiye ile Trans-Anadolu Projesi Anlaşması'nın imzalanması ve 2013 yılında Trans-Adriyatik projesinin ana ihracat güzergâhı olarak belirlenmesi Güney Koridoru projesine yeni bir hayat verdi. Sonuçta 17 Aralık 2013 tarihinde Bakü'de "Şahdeniz 2" sahasına ilişkin Nihai Yatırım Kararı imzalandı.[44] Azerbaycan, inisiyatif alması ve pratik çözümleriyle yeni uluslararası enerji projelerinin de temellerini atmış oldu, Güney Koridoru projesini hayata döndür-

[43] Bkz. Wikipedia.org, Nabucco mad.
[44] Bkz. AzerTac Haber Bülteni, 29 Aralık 2013.

dü, diğer yandan Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması sürecine daha etkin bir şekilde katılma olanağı kazandı.

Azerbaycan'ın jeopolitik özelliklerinin başlıca parametrelerinden bir tanesi zengin insan kaynaklarına sahip bulunması, ülke içinde toplumsal, siyasal, etnik ve dini açılardan istikrarlı bir durumun hâkim bulunması ve devletin tüm bu alanları kontrol etme olanaklarına sahip olmasıdır. Nicelik ve nitelik açısından Azerbaycan'ın insan kaynakları Güney Kafkasya'nın diğer ülkelerine kıyasla üstün durumda bulunmakta ve daha iyi gelecek vaat etmektedir. Azerbaycan'da demografik veriler (nüfusun artış hızı, toplum nüfus içinde gençlerin oranı vb.) olumlu yönde gelişme kaydetmektedir. Günümüzde Azerbaycan'ın nüfusu 9.5 milyondur ve nüfusun artış hızı olumlu yönde gitgide daha fazla değişmektedir. Azerbaycan'da kilometrekareye 96 kişi düşmektedir.

Azerbaycan'ın insan kaynakları nitelik parametreleri açısından da dünya standartlarına yakın bir düzeydedir. Nüfusun refah durumu, eğitimi, teknik ve mesleki hazırlığı, sağlık ve yaş ölçütleri, göç ve şehirleşme göstergeleri uzmanlar tarafından; hem içte kalkınmanın sağlanması, hem de uluslararası ekonomik ilişkilerin yürütülmesi açısından olumlu değerlendirilmektedir. Bu konuda en önemli göstergelerden bir tanesi olarak, 2004 yılından itibaren uygulamaya konan ve halen devam eden sosyal programlar sayesinde nüfusun refah düzeyinin hızla yükselmesi ve buna bağlı olarak yoksulluğun yaklaşık 10 kat gerilemesi zikredilebilir. 2001-2013 yıllarında Devlet Petrol Şirketi'nin kaynakları ve diğer kaynaklar tarafından finanse edilen projeler sayesinde zorunlu göçmen ve mülteciler arasında yoksulluk oranı düşürülmüş, 2003 yılındaki %75 düzeyinden 2013 yılında %15 düzeyine gerilemiştir. Bunun için gerçekleşti-

rilen projelerden söz etmek gerekirse, toplamda 2.5 milyon metrekare alanı kaplayan, tüm teknik ve sosyal altyapı olanaklarına sahip bulunan 82 adet modern kasaba inşa edilmiş, toplamda 180 bin kişiden ibaret 40 bin mülteci ve zorunlu göçmen ailesinin konut durumu iyileştirilmiştir. Son birkaç yıldan beri yıllık ortalama 20 bin mülteci ve zorunlu göçmen yeni ve modern konutlara yerleştirilmiştir. Yeni inşa edilen yerleşim birimlerinde 139 okul, 6 müzik okulu, 51 çocuk bahçesi, 55 sağlık ocağı, 45 kültür merkezi, 2 spor tesisi yapılmış, bu yerleşim birimlerinin altyapısı da günümüz standartları düzeyinde kurulmuştur. Mülteci ve zorunlu göçmenlerin istihdam sorununun çözümüne ilişkin olarak da birtakım adımlar atılmaktadır.[45]

Günümüzde küreselleşme süreci Azerbaycan'da da hem iç göçü (kentleşmeyi), hem de dış göçü, nüfusun dış ülkelere göçünü tetiklemiş durumdadır. Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da yaklaşık 1 milyonluk köylü nüfus Bakü'ye ve yakın yerleşim birimlerine bilinçsizce göç etmiş, yine yaklaşık bir milyon kişi de yurtdışına gitmiştir. Yurt dışına gidenlerden çoğu mevsimlik işçi olarak gidenler, az bir kısmı ise ülkelerini kesin olarak terk edenlerdir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ve SSCB döneminin büyük sanayi kurumlarının çalışamaz hale gelmesi nedeniyle kentlerde ve il merkezlerinde yerleşik nüfus arasında belirli oranda işsizlik sorunu baş göstermiştir ki bu boşluk; göç hareketleri, yeni üretim ve ticaret kurumlarının oluşması sayesinde doldurulmaktadır.

Araştırmacılar toplumsal, siyasal ve manevi rezervlerin ulusal çıkarların sağlanması amacına yönlendirilmesi açısından, Güney Kafkasya'daki en dengeli jeopolitik ve en verimli siyasal

[45] http://www.refugees-idps-committee.gov.az

yönetim sisteminin yine Azerbaycan'da mevcut olduğunun altını çizmektedirler. Azerbaycan'ın siyasi iktidarı 1993-2013 yılları arasında ülkenin jeopolitik görevlerine ve kalkınma gereksinimlerine uygun bir faaliyet konsept ve stratejisini, iç ve dış politika önceliklerin doğru bir şekilde tespit edebilmiş, iç ve dış politika ilkelerini belirlemiştir. Azerbaycan, bölgesel ve uluslararası arenada, ikili ve çoklu ilişkiler sisteminde etkin bir şekilde temsil edilmiştir. Günümüz Azerbaycan'ında jeopolitik yönetim Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı İdaresi, merkezi ve yerel yönetim kurumları ve diğer yapılanmaların ortak ve koordinasyonlu çalışmalarıyla gerçekleştirilmektedir. Söz konusu sistem içte tüm kurumsal yapılanmanın, yüzölçümü ve nüfuz rezervlerinin, doğal, coğrafi ve diğer jeopolitik rezervlerin ve dış politika etkinliklerinin verimli kullanımını, iç ve dış politik ve ekonomik ilişkilerin koordinasyonunu temin etmektedir. Bu koordinasyon sisteminin önemi özellikle yurt içinde ve dış dünyada, uluslararası kurumlarda ve çok uluslu kuruluşlarda ortak bir politika izlenmesi, bu kurum ve kuruluşlardaki temsilciliklerin yönetimi, uluslararası ilişkiler sisteminde cereyan eden süreçlerin incelenmesi ve bunlara uygun stratejinin hazırlanması, müttefikler, ortaklar, rakipler ve diğer dış aktörlerle ilişkilerin belirlenmesi ve uygulanması noktasında kendini göstermektedir.

Başarılı bir jeopolitik sonucunda Azerbaycan, aradan geçen zaman içinde dış dünyayla verimli bir işbirliği tesis etmiş, karşılıklı çıkarlara dayalı çok sayıda uluslararası projeye ortak olmuş, dünya siyaseti üzerinde etki gücüne sahip bulunan büyük devletler, uluslararası ve bölgesel kurumlarla ortaklık kurmuş, nüfuzlu yabancı ittifaklara, hükümetler arası kurumlara ve sivil toplum kuruluşlarına etkin bir şekilde katılmayı başarmıştır.

Ekonominin küreselleştiği yeni binyılda Azerbaycan evrensel ekonomik sisteme başarılı bir şekilde entegre olmuştur. Azerbaycan AB, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve diğer ekonomi ve finans kurumlarıyla çok yönlü işbirliğini sürdürmektedir. Yine bu kurumların desteği ve referansı sayesinde Post-Sovyet ülkeleri içinde en fazla yabancı yatırımın Azerbaycan ve Kazakistan ekonomisine yapılmış olması tesadüf eseri değildir. Kişi başına düşen yabancı yatırım oranına bakılırsa Azerbaycan, yalnızca Post-Sovyet coğrafyasında değil, tüm dünyada lider ülkeler arasındadır.

Bölgesinde ve tüm dünyada takip ettiği dengeli jeopolitik ve pragmatik dış politika çizgisi, başarıyla uyguladığı petrol stratejisi, uluslararası enerji, ulaşım ve iletişim politikası, izlediği bölgesel ve ulusal güvenlik stratejisi, AB, NATO, AGİT, BDT, İKÖ vd. uluslararası ya da bölgesel kurumlarla tesis ettiği ortaklık ilişkileri, Avrupa Konseyi ve Bağlantısızlar Hareketi üyelikleri, çoğu uluslararası konvansiyona katılmış olması ve yine uluslararası arenada üstlendiği yükümlülüklerin gereğini yerine getirmesi Azerbaycan'ın dış dünyayla jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik ortaklık ilişkilerini olumlu yönde etkileyen başlıca etkenlerdir.

Günümüzde, ülkelerin takip ettikleri ekonomik, siyasal, sosyal, ulusal vd. politikaların karakteri ve verimliliği de birer jeoekonomik ölçüt olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan'da olumlu ekonomik gelişme süreçleri, yani ekonominin liberalleştirilmesi, Batı'yla ekonomik ilişkilerin ve piyasa ekonomisi mekanizmalarının geliştirilmesi süreci devam etmekle beraber, ülke içinde istikrarlı bir yurttaş birliğinin sağlanması açısından da önemli başarılar kazanılmıştır. Hükümetin takip ettiği doğru ve etkin politikalar sayesinde içte toplumsal ve siyasal ortam

önemli ölçüde modernleştirilmiş, devlet ve toplum yaşamı demokratikleştirilmiş, yurttaş toplumunun kurumları oluşturulmuş ve günümüzün gereksinimleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Avrupa değerlerinin, laik hukuk devleti yapılanmasının tercih edilmesi, yurttaşların eğitim ve kültür düzeyinin, entelektüel düzeyinin iyileştirilmesi gibi etkenler de Azerbaycan'ın jeopolitik açıdan taşıdığı önemi arttırmış, bu ülkenin uluslararası imajı ve jeopolitik karakteristiği üzerinde olumlu etki bırakmıştır. Günümüzde Azerbaycan toplumsal, siyasal, sosyal ve manevi durumuyla, halkının sergilediği millî ve dinî birlik, yurttaş dayanışmasıyla, ülke içinde hoşgörünün hâkim olmasıyla ve diğer özellikleriyle Güney Kafkasya'nın en istikrarlı ve lider ülkesi olarak kabul edilir.

Azerbaycan diğer yandan Güney Kafkasya'da İslamiyet'le Hıristiyanlık'ın sınırlarının birleştiği ve uygarlıkların kavuştuğu, farklı halkların, dinlerin ve kültürlerin bir arada varlığını sürdürdüğü, dinî hoşgörünün hâkim olduğu bir coğrafyadır ve hoşgörülü toplumuyla, istikrarlı sosyal yapısıyla dikkati çekmektedir. Hükümetinin bu yönde ısrarla uyguladığı politikalar Azerbaycan'ın, kendi bölgesindeki jeopolitik nüfuzunu arttırmakla beraber, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da bölgesel istikrarın ve güvenliğin sağlanması üzerinde de büyük ölçüde etkili olmaktadır. Azerbaycan'ın dış dünyayla jeopolitik ortaklığına olumlu yönde tesir eden başlıca etkenlerden bir tanesi de bundan ibarettir.

Araştırmacılara göre, Azerbaycan'ın üstün jeopolitik rezervleri sırasında Azerbaycan halkının yurt içinde ve yurt dışında sergilediği dayanışmanın, hükümetin politikalarına karşı gösterdiği güven ve desteğin, ulusal çıkarların savunulması ve ülke içinde istikrarın korunması noktasında halkın, özellikle ay-

dınların sergiledikleri sağlam millî irade, yurttaş azmi ve devlet bilincinin de zikredilmesi gerekmektedir. Bağımsızlık yılları içinde belli dönemlerde toplumsal, siyasal ve manevi rezervlerini etkisiz hale getirmek, yurttaş dayanışmasını ortadan kaldırmak, hükümetin politikalarına karşı güvensizlik oluşturmak amacıyla içten ve dıştan yapılan hamlelere rağmen, Azerbaycan günümüzde Güney Kafkasya'nın en istikrarlı ülkesidir. Araştırmacılar, bölgedeki en istikrarlı toplumsal yapının Azerbaycan'da bulunduğu, milli, etnik ve dini topluluklar arasında barış ve hoşgörü ortamının hâkim olduğu kanaatindedirler. İç ve dış politikada önemli bir etken olarak değerlendirilen bu durum yine Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da jeopolitik açıdan lider konumda bulunduğuna delalet etmektedir.

Devletlerin siyaset, ekonomi ve diğer alanlardaki çalışmalarının başarısına ve diğer parametrelerine tesir eden faktörler arasında; uluslararası arenadaki nüfuzu, jeopolitik imajı, kazanılmış olan itibarı, devlet başkanının (ya da yöneticilerin) otoritesi, içte ve dışta sergilediği tutum, halkın kültürel ve entelektüel düzeyi gibi hususlar da bulunmaktadır. Bu açıdan Azerbaycan hem bölgesel imajı, hem de içte sahip olduğu ideolojik ve kültürel rezervleriyle dünya çapında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu başarı bir yandan Azerbaycan'ı dış dünyada uzunca bir süre dünya çapında etkili siyasetçi ve devlet adamı imajına sahip bulunan Haydar Aliyev'in temsil etmesinin, laik bir hukuk devleti yapılanmasını tercih eden Müslüman bir ülke olmasının, halkının yüksek eğitim, kültür ve entelektüel düzeyinin, evrensel bilim, kültür ve sanat hazinesine yaptığı önemli katkıların, diğer yandan ise günümüzde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in takip ettiği bütünüyle bağımsız ve ilkeli dış politika çizgisinin eseridir.

Devletlerin jeopolitik gücünün ve dış dünya üzerindeki nüfuzunun başlıca göstergelerinden bir tanesi hem bölgesel, hem de küresel anlamda toplumsal, siyasal, ekonomik ve sosyal güvenlik ortamları ile resmi ve toplumsal kamuoyu üzerinde etkili olma ve uluslararası süreçlere katılma olanaklarıdır. Bu açıdan Azerbaycan'ın uluslararası enerji, ulaşım ve iletişim projelerine katılması yanında son yıllarda küresel ölçekli diğer süreçlerde, yani uluslararası terör ve uyuşturucu ticaretiyle mücadelede, dünya siyasetinde demokratik değişim ve bölgesel entegrasyon süreçlerinde de etkin bir şekilde yer alması, bu ülkenin kendi bölgesindeki jeopolitik gücünü ve nüfuzunu, uluslararası arenadaki rolünü ve değerini önemli ölçüde arttırmıştır. 2012 yılında 155 ülkenin desteğini alarak BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliğine seçilmesi ve aynı kurum çerçevesinde verimli bir mesai sergilemiş olması da Azerbaycan'ın küresel ölçekte bilinçli, ilkeli ve etkin çalışmalarının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. BM Güvenlik Konseyi'ndeki iki yıllık çalışmalarıyla Azerbaycan, küresel güvenlik, istikrar, barış ve huzura, uygarlıklar ve kültürler arası diyalogun gelişmesine katkıda bulunabileceğini ve bu doğrultuda yapabileceği her şeyi memnuniyetle yaptığını bir kez daha kanıtlamıştır. Söz konusu sürede Azerbaycan BM organları, üye ülkeler ve diğer uluslararası kuruluşlarla sıkı işbirliği ilişkisi tesis etmiş ve geliştirmiştir. Diğer yandan BM Güvenlik Konseyi, Azerbaycan gerçekliklerinin dünya kamuoyuna ulaştırılması, Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk çerçevesinde adaletli bir çözüme kavuşturulmasına yönelik girişimlerin gündemde tutulması açısından da bir kürsü görevini yerine getirmiştir.

Yurttaş toplumu kurumları, kitle iletişim araçları ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla küresel enformasyon mekânında

tam olarak istediği konuma gelmiş olamamakla beraber, Azerbaycan; içte sivil toplum kuruluşları ve medya için sağladığı özgür ortam ve bunlara verdiği hem maddi, hem de manevi destek dolayısıyla, dış dünyanın enformasyon araçları, yabancı basın organları ve bunların temsilcilikleri için oluşturduğu elverişli çalışma şartları nedeniyle küresel çapta, yurttaş toplumunun ve siyasal çoğulculuğun hâkim olduğu ülke imajını kazanabilmiştir. Nitekim bu imajı, Azerbaycan'ın uluslararası konumu ve jeopolitik etkinliği üzerinde de büyük tesir gücüne sahiptir.

Azerbaycan'ın jeopolitik etki ve diplomatik rezervleri sırasında dış ülkelerdeki diplomatik heyetler, yurt dışındaki Azerbaycanlılar vb. zikredilebilir. Bu rezervler aracılığıyla Azerbaycan dünyanın siyasal, kültürel, diplomatik hayatına katılır ve ilgili alanlarda kendi jeopolitik çıkarlarını sağlamaya çalışır. Dış politika rezervlerinin gücü, dış ülkelerdeki elçiliklerinin ve diplomatlarının sayısı açısından Azerbaycan, Güney Kafkasya ülkelerinden ve Post-Sovyet coğrafyasının çoğu ülkesinden ileri konumdadır.[46]

Yurt dışında yaşayan ve ülkenin dış politika rezervi olarak değerlendirilen soydaşlar konusuna gelecek olursak, Güney Azerbaycan, Gürcistan, Rusya (Derbent Vilayeti) vb. yerlerdeki tarihi yurtlarında meskûn yaklaşık 30-35 milyonluk Azerbaycanlıyla beraber, diğer ülkelerdeki soydaşlar da (yaklaşık 2 milyon kişi) anayurtlarıyla ilişkilerini koparmamışlardır ve Azer-

[46] Dış ülkelerde Azerbaycan'ın toplamda 85 diplomatik kurumu ve bu arada 57 Büyükelçiliği, 5 sürekli temsilciliği, 9 Baş Konsolosluğu, 7 Fahri konsolosluğu ve 7 temsilciliği bulunmaktadır ki bunların tamamında yaklaşık bin diplomat ve diğer görevli çalışmaktadır.

baycan için potansiyel yatırım kaynağı olarak değerlendirilmektedirler. Yurt dışında meskûn bu ikinci grup Azerbaycan'daki yakınlarıyla irtibatlarını sürdürmekte, bunların sorunlarıyla ilgilenmekte, bulundukları ülkelerde kazandıkları paranın bir bölümünü kendi memleketlerinde çeşitli yatırımlar olarak değerlendirmektedirler. Bu kişiler Azerbaycan'ın hem içte, hem de uluslararası arenada gelişerek kalkınmasını, istikrarlı ve güvenli bir ülke olmasını, sorunlarının çözüme kavuşmasını daha çok istemektedirler. Bu durum, Azerbaycan'ın dış politikasında söz konusu kişilerin insan kaynağı olarak kullanılmasını olanaklı kılmaktadır.

Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel ölçekte jeopolitik gücü üzerinde belirleyici tesire sahip bulunan başlıca etkenlerden bir tanesi de askerî-jeoekonomik potansiyeli, bölgesel ve uluslararası güvenlik ittifaklarıyla ilişkileri ve takip ettiği güvenlik politikasıdır. Sahip olduğu askerî-jeostratejik potansiyel ve ulusal rezervler, bu alandaki başlıca parametreler açısından da Azerbaycan Güney Kafkasya'nın lider ülkesi konumundadır.

AGİT Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (Rusya'nın baskısıyla 15 Mayıs 1992 tarihinde dönemin Azerbaycan Savunma Bakanı Gazıyev tarafından imzalanmıştır) Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan için eşit kısıtlamalar getirmiş ve bu hususta Azerbaycan'ın hakkı açık bir şekilde ihlal edilmiştir. Azerbaycan'a, nüfusu ve yüzölçümü göz önünde bulundurulmadan, Gürcistan ve Ermenistan'la eşit sayıda askerî araca sahip bulunma kısıtlaması uygulanmıştır.[47] Azerbaycan ordusu, ülke nüfusuyla uyumlu bir şe-

[47] Anlaşmaya nazaran Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan için 220 tank, 220 zırhlı askerî araç, 285 top ve 100 askerî uçak sınırlaması

kilde sayı bakımından, teknik hazırlık ve silah donanımı açısından hem Gürcistan, hem de Ermenistan ordusunun önündedir. Diğer yandan Azerbaycan, orduya ayırdığı bütçe açısından da Güney Kafkasya'nın lider ülkesi konumundadır.

Avro-Atlantik güvenlik yapılanmalarıyla bütünleşme çizgisi takip etmesi sayesinde Azerbaycan bölgesel ve küresel güvenlik çıkarları arenasında önemli bir aktöre dönüşmüş, uluslararası askerî-stratejik çıkarların merkezi konumuna gelmiştir. 1994 yılında NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına katılırken Azerbaycan, bölgesel ve ulusal güvenlik çıkarlarını temin etme, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşmasını sağlama yönünde daha fazla ümitliydi. Programa katılırken Azerbaycan'ın gözettiği başlıca hedeflerden bir tanesi de bağımsızlığını ve sınır güvenliğini daha fazla garanti altına alabilmekten, Hazar'ın kendine ait sektöründe gerçekleştirdiği petrol ve doğalgaz projelerinin, uluslararası pazarlara ulaşma amacıyla yapılan boru hatlarının güvenliğini sağlamaktan ibaretti.

NATO ya da KGAÖ üyeliği konusuna gelince, Güney Kafkasya'da ve bütünüyle Avrasya coğrafyasında çakışan jeopolitik çıkarları (özellikle Rusya liderliğindeki KGAÖ ile ABD liderliğindeki NATO arasında çıkar çatışmalarını) göz önünde bulunduran Azerbaycan, daima dengeli bir dış politika çizgisi takip etmeyi yeğlemiştir. Azerbaycan'ın bu tutumu, uzmanlara göre, Güney Kafkasya'daki reel duruma bütünüyle uymaktadır. Askerî konularda Bakü'yü doğrudan kendi kontrolünde tuta-

---

getirilmiştir. AGİT üyesi diğer ülkelerde uygulandığı gibi nüfusa ve yüzölçüme göre bir kota tatbik edilse, Azerbaycan'ın yaklaşık olarak üç katı fazla, yani 565 tank, 860 zırhlı araç, 566 top vb. bulundurma hakkına sahip olması gerekirdi.

mamakla beraber, Rusya, Ermenistan'la askerî işbirliğini arttırmak ve Dağlık Karabağ konusundaki tutumunu resmen Ermenistan lehinde değiştirmek suretiyle Azerbaycan'ın ulusal güvenliği ve askerî-stratejik çıkarları açısından önemli boyutta tehdit oluşturma imkânına sahiptir.

Anlaşılacağı üzere Azerbaycan, yalnızca Avrupa Birliği açısından enerji temini ve güvenliği meselesindeki rolü ya da Komşuluk Politikası'nın başlıca aktörlerinden biri olmasıyla değil, yeryüzünün çeşitli bölgelerinde, Afganistan'da, Irak'ta, Balkanlar'da ve diğer yerlerde gerçekleştirilen barışı sağlama operasyonlarına doğrudan katılmasıyla, NATO'nun silah dışı malzeme ihtiyacının giderilmesindeki rolüyle, güvenli hava koridoru sağlaması ve diğer katkılarıyla da Batı'nın güvenilir ortağı konumundadır.

Günümüzde Azerbaycan hem bölgesinde, hem de bölgesinin dışında pek çok ülkeyle iyi işbirliği ve ortaklık ilişkisi tesis etmiş durumdadır. ABD ve AB ülkeleriyle beraber, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ülkeleri, Merkezî Asya ve Yakındoğu ülkeleriyle, 2012 yılında Bağlantısızlar Hareketi'ne katılmasının ardından ise birtakım Güney Amerika ve Afrika ülkeleriyle de iyi ilişkiler kurmuştur ve ortaklık ilişkilerini geliştirmektedir. Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan jeopolitik ve jeoekonomik riskleri asgari düzeyde bulunan "güvenilir ortak" imajını kazanan ülkeler arasında da lider konumdadır. Azerbaycan, kendi çevresinden yalnızca işgalci Ermenistan'la Dağlık Karabağ konusunda bir sorun yaşamaktadır. Hazar havzası ülkelerinden Türkmenistan ve İran'la ulusal sektörler ve kimi madenlerin kullanımı konusunda bazı sorunlar yaşanmakla beraber, günümüzde bu ülke-

lerle de tüm diğer alanlarda dostluk ve ortaklık ilişkileri sürdürülmektedir.

Elverişli coğrafi konumu, takip ettiği bağımsız politika çizgisi, ekonomik potansiyeli, maddi ve manevi rezervleri ve diğer özellikleri sayesinde Azerbaycan, bölgesinde merkez ülke konumuna yükselmiş ve daha fazla değer kazanmıştır. Azerbaycan kendi bölgesinde gerçekleştirilen tüm ekonomik, sosyal, insani ve diğer projelere önayak olan ve bu projelerin merkezinde yer alan ülkedir. Uzmanlara göre; bağımsızlık yıllarında gerçekleştirdiği uluslararası petrol, doğalgaz, ulaşım ve iletişim projelerinin ve ülke ekonomisinin son 10 yılda dinamik bir gelişim çizgisi sergilemesinin göz önünde tutulmasıyla 2013 yılının Nisan ayında Dünya Ekonomik Forumu'nun Bakü'de gerçekleştirilmesi, uluslararası arenada Azerbaycan'ın ekonomik gücüne verilen değerin bir göstergesi olarak algılanabilir. Diğer yandan Dünya Kültürlerarası Diyalog Forumu ve Uluslararası İnsani Forum gibi etkinliklere de önayak olan ve bu etkinlikleri organize eden Azerbaycan, kültürler ve uygarlıklar arasında diyalogun gelişmesine değerli katkılarda bulunmaktadır. Günümüzde Bakü'nün uzmanlarca "Hümaniter Davos" olarak nitelendirilmesi tesadüf değildir. Cami, kilise ve sinagogun hiçbir saygısızlık ve problem yaşanmadan bir arada var olduğu, çok sayıda etnik azınlığın barış ve huzur ortamında beraberce yaşadığı ender hoşgörü mekânlarından bir tanesi olarak Azerbaycan tüm dünyada bir "çok kültürlülük merkezi" olarak tanınmış ve kabullenilmiştir. 2012 yılında Eurovision Şarkı Yarışması'nı, pek çok uluslararası spor etkinliğini en iyi şekilde organize eden Azerbaycan, 2015 yılında da I. Avrupa Oyunları'nı organize etmiştir.

Azerbaycan'ın dış dünyayla ortaklık ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen ve ülkeye jeopolitik açıdan değer kaybettiren birtakım etkenler de bulunuyor. Uzmanlara göre, Ermenistan'la çatışma ortamının ve Dağlık Karabağ sorununun 20 yıldan beridir çözümlenememesi böyle etkenlerin başında gelmektedir. Zaten bağımsızlığını kazandığı günden itibaren Azerbaycan'ın kalkınması önündeki en büyük engel Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Bağımsızlığının ilk yıllarında aynı sorun, Azerbaycan'ın hem kendi bölgesinde, hem de küresel çapta jeopolitik konumuna önemli ölçüde zarar vermiş ve uluslararası yatırım kuruluşlarının Azerbaycan'a ilişkin sermaye politikalarını da uzun bir süre çok olumsuz etkilemiştir.

Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu bütünüyle bölgedeki ekonomik ve politik ortaklık muhitini kötü etkileyen, bölgede barış ve güvenliğin sağlanması yolunda en büyük engel teşkil eden başlıca etkene dönüşmüştür. Yine bu sorun, bölgedeki uluslararası enerji, ulaşım ve iletişim koridorları altyapısı açısından da ciddi boyutta bir tehdit oluşturmaktadır. Sorunun çözümü istikametinde hiçbir ilerleme kaydedilememesi, uzmanlara göre, bir yandan Azerbaycan kamuoyunda Batı karşıtı duyguları körüklemekte, diğer yandan Avrasya'nın güvenlik sistemini ve ortaklık muhitini olumsuz yönde etkilemektedir.

Azerbaycan'ın jeopolitik karakteristiği üzerinde olumsuz tesir icra eden etkenler arasında uzmanlar, ülke içinde ekonomik kalkınma alanında henüz tamamlanamamış olan birtakım projeleri, ekonominin liberalleştirilmesi hızının ve özel sektörün gelişim ilkelerinin kısmen dünya standartlarının gerisinde kalmasını, bütünüyle serbest bir ekonomi, ticaret ve rekabet ortamının henüz sağlanamamış olmasını, içteki birtakım hukuki, poli-

tik, ekonomik sorunları da zikretmektedirler. Bununla beraber, son yıllarda yurttaş toplumu ve piyasa ekonomisi alanında gerçekleştirilen reformların hızlandırılmasının, rüşvet, tekel ve hukuksuzlukla mücadelede kararlılık sergilenmesinin ve bu amaçla yasal, kurumsal, idari ve diğer önlemlerin arttırılmasının söz konusu sorunların ortadan kaldırılması istikametinde olumlu etkilerinin görüldüğü de ifade edilmektedir.

Küresel ölçekte Azerbaycan ekonomisi şimdilik enerji ve hammadde rezervleriyle ve bir ölçüde ziraat ve gıda ürünleriyle temsil edilmektedir. Yabancı yatırımların kapsamına göre Azerbaycan lider ülkeler sırasında bulunmakla beraber, bu yatırımların önemli bir bölümü petrol, doğalgaz, enerji, ulaşım ve iletişim projelerine yönlendirilmiş durumdadır. Çoğu petrol ülkesinde olduğu gibi Azerbaycan'da da ekonominin temelini petrol ve doğalgaz sanayisi, enerji rezervlerinin üretiminden ve satışından sağlanan kâr ve yine bu alanlardan gelen vergiler oluşturmaktadır. Fakat son yıllarda sanayileşme sürecinin hızlandırılması, hem iç piyasanın ihtiyaçlarının karşılanması, hem de ihracat hedefiyle kurulan orta ve büyük ölçekli işletmelerin çoğalması, üretim sektörünün gelişmesi, tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik önemli adımların atılması, yeni ekim alanlarının açılması ve büyük çiftliklerin kurulması, turizm ve hizmet alanlarının yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi, ulaşım altyapısının çağın gereksinimleri düzeyine getirilmesi, inşaat sektörünün gelişmesi, nüfusun istihdam düzeyinin ve gelirlerinin artması sayesinde petrol dışı alanlar da büyük ölçüde gelişmiş ve GSYİH içinde petrol dışı alanların oranı ciddi bir artış göstermiştir. 2013 yılı verilerine nazaran 57.7 milyar manat GSYİH'nin 24 milyar 35 milyon manatlık bölümü petrol sektörüne, 29 milyar 983 milyon manatlık bölümü ise petrol dışı sektörlere aittir. 3 milyar 690 mil-

yon manat ise mal ve ithalata uygulanan vergilerden gelmiştir. Aynı yıl içinde petrol sektöründe %101, petrol dışı sektörlerde ise %110 oranında büyüme kaydedilmiştir.

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununun çözülmemesi, Trans-Hazar projesi konusunda bölge ülkelerinin farklı tutumlar sergilemeleri ve diğer sorunlar Azerbaycan'la beraber, bölgenin diğer ülkelerinin de dış dünyayla ortaklık ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Şu gerçeğin de altını çizmek gerekir ki Dağlık Karabağ çatışması, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile Güney Kafkasya'daki diğer bölgesel problemler ve ülke içindeki bazı sorunlar nedeniyle Azerbaycan birtakım çevreler tarafından uluslararası yatırımcılara olumsuz bir ülke olarak tanıtılmaya çalışılmakta, fakat bu çabaya rağmen, sahip olduğu zengin enerji rezervleri, Hazar havzasında takip ettiği başarılı petrol ve doğalgaz politikası, gerçekleştirdiği çok sayıda uluslararası proje sayesinde her geçen gün tüm dünyanın gözünde daha cazip bir ortak konumuna gelmektedir.

Azerbaycan'ın günümüzdeki jeopolitik karakteristiğini özetleyecek olursak, bağımsızlığına kavuşmasından geçen kısa sürede geçiş dönemini tamamlayabildiğini, güçlü bir bölgesel jeopolitik aktöre dönüştüğünü, küresel ölçekte kendi iradesini ortaya koyabilen ve ilkelerinden taviz vermeyen bir devlet olarak tanındığını söylemek gerekir.

3.2. AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİK STATÜSÜ VE ÇAĞDAŞ JEOPOLİTİK FAALİYET TÜZÜĞÜ

Her bağımsız devletin öncelikli jeopolitik görevi ulusal sınırları içinde (kendine ait coğrafi mekânda) ulusal devlet yapılan-

masını, merkezîleşmiş devlet yönetimi sistemini ve egemen devlet yönetimini oluşturmaktan, pekiştirmekten ve bunun sürekliliğini sağlamaktan ibarettir. Bunun dışında, toplumun gitgide çoğalan sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer gereksinimlerinin karşılanması, ülkenin iç ve dış güvenliğinin etkili bir şekilde sağlanması, nüfusun doğal felaketlere karşı korunması, ülke içinde millî birliğin ve yurttaş dayanışmasının oluşturulması, hoşgörünün geliştirilmesi de devletlerin jeopolitik görevlerindendir. Tüm bu görevlerin icrası sırasında devletler; komşu ülkelerle, karşılıklı ilişkilerde birbirinden farklı tutumlara sahip olan çeşitli uluslararası ve bölgesel aktörlerle temas halinde bulunmak zorunda kalır. Devletin jeopolitik çıkarları bu aktörlerle çatışabilir ya da örtüşebilir. Fakat her şeye rağmen devletler resmî ve gayriresmî yapılanmaları tarih içinde şekillenmiş bulunan uluslararası normlara, bölgesel gelenek ve teamüllere, ulusal ve ortak çıkarların karşılıklı dengesine dayanmak suretiyle dış aktörlerle jeopolitik ilişkiler tesis etmek zorundadırlar. Bu ilişkiler sistemi uluslararası, bölgesel ya da yerel düzeyde olabilir ve devletin jeopolitik kodunu[48] (statüsünü) belirleyerek buna uygun bir faaliyet tüzüğünün hazırlanmasını gerektirir.

Jeopolitik kodu belirleyen şeyler ülkelerin politik etkinlikleri, yöneticilerin ve nüfusun çoğunluğunun çevreleriyle ilişkisi, coğrafi mekân algısı, algılanan ya da iddia edilen ulusal çıkar, ulusal fayda çerçevesi ve bunun sağlanmasının araçları, dış dün-

[48] Devletin jeopolitik kodu öncelikle uluslararası arenada ve bölgesinde kazandığı gayriresmî statü ve imajdır. Günümüzde farklı jeopolitik kodlara sahip bulunan devletler, yani süper güç, lider ülke, bölgesel lider, jeopolitik öneme sahip ülke, militarist ülke, demokratik ülke, milliyetçi-ırkçı ülke, kozmopolit ülke, işgalci ülke, barışsever ülke olarak tanımlanan ülkeler vardır.

yayla ilişkilerde ülkenin ifade ettiği maddi, manevi, askerî ve insani değerler, dış dünya kaynaklı muhtemel jeopolitik tehlikelere tepki ve karşı koyma gücü, sahip bulunduğu askerî teknolojiler ve diğer nitelik göstergeleridir. Büyük küçük tüm ülkelerin ya tarih içinde ortaya çıkarak zamanla çevrenin etkisi altında değişip şekillenen ya da yeni oluşturulan jeopolitik kodu ve dış dünyayla ilişkilerde buna uygun bir faaliyet tüzüğü bulunur.

Araştırmacılar etkinlik düzeyi açısından jeopolitik faaliyet tüzüğünü yerel, bölgesel ve küresel olmak üzere üç grup halinde değerlendirmektedirler:

- **Yerel faaliyet tüzüğü** komşu ülkelerin jeopolitik statüsüne, tutumlarına, ilan ettikleri ya da gözlemlenen jeopolitik amaç ve hedeflerinin değerlendirilmesine ve bu değerlendirme sonuçlarına göre gereken adımların atılmasına ilişkin, genel nitelikli jeopolitik öneriler bütünüdür. Böyle tüzükler ülkelerin devlet ve hükümet kurumlarının, dış politika, güvenlik, sınır muhafaza yapılanmalarının, askerî kurumlarının faaliyetlerinin temelini oluşturur.
- **Bölgesel faaliyet tüzüğü** yalnızca komşu ülkelerde değil, bölgenin diğer ülkeleri üzerinde de jeopolitik etkiye sahip olmak isteyen, bölgesel lider konumunda bulunan ya da böyle bir konuma ulaşma çabası içinde olan devletlerin jeopolitik hedefleri doğrultusunda oluşturulan öneriler bütünüdür.
- **Küresel faaliyet tüzükleri** kendi jeopolitik çıkarlarını tüm dünyada temin etme gücüne sahip, uluslararası arenada pek çok gelişmeye müdahale edebilen, jeopolitik etkinliklerini yeryüzünün herhangi bir noktasında gerçekleştirme çaba-

sında olan ülkelerin (örneğin nükleer silaha sahip ülkelerin) oluşturdukları faaliyet tüzükleridir.

Kuşkusuz her ülke ekonomik, politik ve sosyal konumundan, devlet yöneticilerinin kişiliğinden ve dünya görüşünden, halkın çevreye ilişkin görüş ve tutumundan hareketle ve yerel, bölgesel, uluslararası jeopolitik gelişmelere, komşularının jeopolitik etkinliklerine ve tutumlarına bağlı olarak kendine özel jeopolitik görevler belirler, faaliyet tüzüğünü hazırlar, buna dayanarak yakın ya da uzak aktörlerle jeopolitik ilişkiler tesis eder.

Hazar havzasında ve Güney Kafkasya bölgesinde bulunan büyük ya da küçük tüm ulusal devletlerle ve karşılıklı ilginin söz konusu olduğu diğer ülkelerle dengeli, iyi hesaplanmış jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik ilişkiler tesis edilmesi, çakışan ya da örtüşen bölgesel ve uluslararası çıkarlar sisteminin analiz edilerek günlük dış politika faaliyetinde göz önünde bulundurulması gereksinimi bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni de kendi jeopolitik kodunu belirleme ve bu kod doğrultusunda çevresiyle jeopolitik ilişki ve etkinliklerinin programını oluşturma göreviyle yüz yüze bırakmıştır.[49]

Azerbaycan'ın jeopolitik mekânı Doğu'yla Batı'nın, Avrupa'yla Asya'nın kavuştuğu, İslam uygarlığının sınırlarının bittiği ve Hıristiyanlığın sınırlarının başladığı kültürel ve manevi temas bölgesidir. Bunun dışında Azerbaycan dünyanın en önemli coğrafi bölgelerinden biri olarak kabul edilmekte, mühim ulaşım ve taşımacılık koridorlarının kesişme noktasında bulunmaktadır ve zengin enerji rezervlerine sahiptir. Nüfusu çoğun-

[49] Daha geniş bilgi için bkz. Hasanov, A. "Azerbaycan'ın Çağdaş Jeopolitik Gelişmesi: Mevcut Durum ve Gelecek Beklentiler" // *Jeostrateji* derg., Nu. 1, Mart 2011, s. 10-20.

lukla Müslüman olan, Doğu ve Batı değerlerini kendinde birleştiren Azerbaycan laik bir ülkedir. Her ülke gibi kendi jeopolitik statüsüne uygun yerel, bölgesel ve uluslararası çıkarlarının çerçevesini, jeopolitik amaç ve hedeflerini belirlemek, komşu ülkelerle ilişkilerinin durumuna göre kendi taktiklerini ve özel jeopolitik faaliyet tüzüğünü hazırlamak Azerbaycan'ın dış politika, ulusal güvenlik ve savunma kurumlarının önemli görevleri arasındadır.

Azerbaycan'ın jeopolitik kodunun belirlenmesi jeopolitik mekân karakteristiği, bulunduğu coğrafya ve çevreyle doğrudan ilişkilidir. Jeopolitik anlamda bir devletin toprakları ve halkı bünyeye benzetilecek olursa, jeopolitik kod bu bünyenin dış etkilere karşı korunması, güvenliğinin sağlanması ve çevreyle ilişkilerinin düzenlenmesi amacıyla hazırlanan giysi (korunma ve güvenliğin planlanması programı) konumundadır.

Jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik karakteristiği açısından Azerbaycan dünyanın önemli mekânlarından biri olarak kabul edilen Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki uluslararası çapta önemi haiz karasal transit geçiş noktasında (Gürcistan'la beraber) bulunmaktadır. Günümüzde topraklarının yaklaşık yüzde 20'lik bir bölümü Ermenistan'ın işgali altında bulunan Azerbaycan'ın öncelikli jeopolitik görevi toprak bütünlüğünü sağlamaktan ve topraklarının tamamı üzerinde egemen devlet yönetimini temin etmekten ibarettir.

Yüzölçümü, nüfusu ve gelişme olanakları açısından Azerbaycan Güney Kafkasya'da en büyük potansiyele sahip ülkedir. Azerbaycan'ın jeopolitik kodunun oluşturulmasında coğrafi ve demografik karakteristiğinden kaynaklanan pek çok avantajın mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Doğal kaynaklarının ve emek rezervlerinin durumu, zengin enerji re-

zervlerine sahip bulunması, topraklarının verimliliği, doğal zenginliklerinden faydalanılma durumu, iklim özellikleri, hayvan ve bitki varlığı, çevre şartları Azerbaycan'ın coğrafi konumunun ve mekân karakteristiğinin avantajları sırasında zikredilebilir.

Azerbaycan'ın avantajlı nüfus karakteristiğinin, yani nüfusun doğal artış hızı, çalışkanlığı, çalışma alanları, yoğunluğu, bölgelere göre yerleşim durumu, etnik yapısı, yurttaşların devlet düşüncesi, ülkenin demografik istatistikleri, göç ve iç göç hareketleri ve bunların yönetilmesi gibi özelliklerin de göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Jeopolitik güvenliğin sağlanmasında mekânın askerî güvenliği yanında ülkelerin ekonomik ve siyasal gücünün, enerji, emek, bilişim, insan, yenileşim (inovasyon) olanaklarının, teknolojik olanaklarının ve gelişme potansiyelinin özellikle önemli olduğu günümüzde Azerbaycan gibi ülkelerin çoğu küresel çağrıya hızlı ve orantılı bir tepki göstermesi, bulunduğu coğrafyada jeopolitik statüsünü ve buna uygun faaliyet taktiğini doğru belirlemesi gerekmektedir.

Yukarıda zikredilen jeopolitik ölçütler yanında ülkelerin ve bu arada Azerbaycan'ın da jeopolitik durumunun tespit edilmesinde ve jeopolitik kodunun hazırlanmasında jeopolitik çevre etkeni oldukça önemli ve belirleyicidir. Azerbaycan'ın jeopolitik çevresinde birbirinden farklı jeopolitik çıkar, karakter, görev ve etkinliklere sahip yedi bölge ülkesi bulunmaktadır. Azerbaycan bu ülkelerle jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik temas noktaları olarak değerlendirilen kara ve deniz sınırlarına sahiptir. Azerbaycan'ın bu ülkelerden Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan'la kara sınırları, Türkmenistan ve Kazakistan'la deniz sınırları, Rusya ve İran'la hem kara, hem de deniz sınırları bu-

lunmaktadır.[50] Azerbaycan'ın jeopolitik kodunun temellerini de bu ülkelerle sınırlarının ve sınır boylarının karakteristiği, sınır bölgelerinin nüfus karakteristiği ve çevre ülkelerinin jeopolitik etkinliklerinin özellikleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın jeopolitik kodunun belirlenmesi sürecini etkileyen başlıca bölgesel ve yerel faktörler şöyle sıralanabilir:

- Rusya, Türkiye ve İran gibi bölgesel lider konumunda bulunan iddialı ülkelerle kara ya da deniz sınırlarına sahip bulunmaktan kaynaklanan jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik ve sınır geçiş güvenliği meseleleri, sınır boylarının nüfusu üzerinde bu ülkelerin politik, bilişimsel, dinî vb. etkilerinden doğan sorunlar;
- Hazar Denizi'nde Rusya, İran ve Merkezî Asya ülkeleriyle, karada ise büsbütün farklı jeopolitik konum ve tutuma, askerî-jeostratejik çıkarlara sahip bulunan ve hem Azerbaycan'a, hem de Azerbaycan'ın bölgede gerçekleştirdiği uluslararası projelere karşı farklı tavırlar içinde bulunan Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan gibi ülkelerle ortak sınırlara sahip olmak;
- Jeopolitik açıdan önem taşıyan bir coğrafi konuma, jeopolitik anlamda bir "anahtar bölge" konumuna ve transit geçiş özelliğine sahip bulunmakla çoğu uluslararası aktörün dikkatini çekmiş olmak;
- Askerî-jeostratejik blokların sınırları arasında ve güvenlik açısından hassas bölgede bulunmakla beraber, stratejik mekân karakteristiği açısından da önem taşımak, yani

[50] Daha geniş bilgi için kitabın sınır güvenliğiyle ilgili kısımlarına bakınız.

önemli bir askerî-stratejik ve coğrafi mekâna sahip bulunmak;

- Büyük jeoekonomik, askerî-jeostratejik potansiyele (enerji rezervlerine, İran, Merkezî Asya, Rusya ve Güney Kafkasya'nın askerî-jeostratejik güvenliğini etkileme olanağına) sahip Hazar havzasında önemli bir coğrafi konumda bulunmak;
- Bölgenin ve tüm dünyanın jeoekonomik ilişkilerinde kullanılan enerji ve taşımacılık koridorlarının ortasında bulunmak ve gelişmiş taşımacılık altyapısına, ileri komünikasyonlara sahip olmak;
- Topraklarının bir bölümünü işgal eden ve gelecekte de daima yayılmacılık politikası gütme tehlikesi bulunan Ermenistan gibi işgalci bir ülkeyle ortak sınırlara sahip bulunmak;
- Toprak bütünlüğünü, jeopolitik başarılarını, ulusal kalkınmasını, demokratik devlet yapılanmasını ve tüm bunlardan kaynaklanan diğer resmî faaliyetlerini açık ya da gizli şekilde tehdit eden diğer jeopolitik aktörlere komşu olmak vb.

Tüm bu etkenler bazı noktalarda Azerbaycan'a jeopolitik avantaj sağlamakla beraber, çoğu zaman önemli sorunlara yol açmakta, ulusal güvenlik açısından fazla bir yük oluşturmaktadır. Tüm diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da jeopolitik konum ve statüyü ilgilendiren konuların, yakın ve uzak jeopolitik çevrenin sürekli biçimde incelenerek takip edilmesi, günlük siyasi etkinliklerde dikkate alınması, izlenen iç ve dış politikanın, gerçekleştirilen jeopolitik faaliyetin istikrarlı olması gerekmektedir.

Bağımsızlığını tekrar kazandıktan sonra Azerbaycan bölge ve tüm dünya ülkelerinin jeopolitik, jeoekonomik, millî, manevi, çevresel, bilişimsel çıkarlar sisteminin incelenmesi, dış ülkeler ve jeopolitik aktörlerle ilişkilerinin strateji ve taktiğinin belirlenmesi, bu strateji ve taktiğin uygulanması yönünde önemli adımlar atmıştır. Fakat Azerbaycan'ın da bir parçası olduğu Avrasya'nın yerel, bölgesel ve uluslararası çapta önem taşıyan gelişmelerinin dinamikliği jeopolitik kod ve jeopolitik faaliyet tüzüğü üzerinde çözümlemeli ve pratik çalışmaların aralıksız sürdürülmesini gerektirmektedir. Bu husus Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve jeopolitik güvenliğiyle doğrudan ilişkilidir ve devletin öncelikli ulusal görevlerinden biridir. Uzmanlara göre jeopolitik kodun oluşturulması ve faaliyet tüzüğünün hazırlanması amaçlı ulusal politikanın başarısı öncelikle sınır komşularının ve dünya güçlerinin Güney Kafkasya'da ve Hazar havzasında örtüşen ve çatışan jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik çıkarlar sisteminin derinlemesine bilimsel ve politik analizlerle değerlendirilmesine bağlı bulunmaktadır.

Çevreyle mevcut jeopolitik ilişkilerin ve coğrafi temasların taktiğini belirleme, bölgede ve dünyada potansiyel ortakları ve rakipleri doğru bir şekilde değerlendirme, bunların etki ve müdahale olanaklarını, kullanabilecekleri jeopolitik rezerv ve mekanizmaları iyi hesaplama ve en nihayetinde jeopolitik faaliyet konseptini ve jeopolitik faaliyet programını oluşturma zorunluluğu ulusal güvenlik ve dış politika konularıyla ilgili devlet kurumlarının öncelikli görevlerini teşkil etmektedir.

3.3. 21. YY.DA AZERBAYCAN'IN BAŞLICA JEOPOLİTİK GÖREV VE BEKLENTİLERİ

Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın öncülüğünde gerçekleştirilen çokuluslu enerji, ulaşım ve taşımacılık, alternatif petrol ve doğalgaz boru hatları projeleri, bu ülkeyi Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın lideri konumuna getirmiştir. Birtakım Batılı otoritelerin tabiriyle söyleyecek olursak, *"Günümüzde Azerbaycan Güney Kafkasya'da diğer ülkelerin siyasal çizgilerini belirleyen"* lider ülkedir. Bu durum Azerbaycan'a uluslararası, bölgesel ve lokal çapta ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel avantajlar sağlamakla beraber, ülkeyi birtakım önemli stratejik görevlerle de karşı karşıya bırakmış, iyi hesaplanmış ve istikrarlı bir jeopolitik etkinlik sergilemek, dinamik güvenlik politikası takip etmek gibi uzun vadeli yükümlülüklerle mükellef kılmıştır.

Günümüzde Güney Kafkasya ve Hazar havzasının diğer ülkelerine kıyasla Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki değerini arttıran, ulusal kalkınmasını geri dönülemez kılan, dış dünyayla ilişkilerini olumlu yönde etkileyen, Azerbaycan'ı bölgesel ve küresel ölçekte daha fazla gelecek vaat eden ülke konumuna getiren etkenlerin başında sahip olduğu doğal kaynaklar, Batı ile Doğu arasındaki siyasi, askerî, ticari vb. ilişkilerde oynadığı rol, ulaşım, iletişim ve transit olanakları, takip ettiği jeopolitik çizgi gelmektedir. Görünüşe bakılırsa, jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik alanlarda gelecek on yılda Azerbaycan'ı bekleyen öncelikli görevler, bu ülkenin 21. Yy.daki başarılarını ve jeopolitik geleceğini garanti altına alacak ulusal strateji çizgisi şunlardan ibaret olacaktır:

Güney Kafkasya'da "Lider Ülke" Jeopolitik Statüsünün Kazanılması, Pekiştirilmesi ve Korunması

"Güney Kafkasya'nın lider ülkesi olmak" şeklindeki jeopolitik ve jeostratejik iddialarını Azerbaycan daima açıkça ifade etmiştir. Günümüzde hem ekonomik kalkınma potansiyeli, hem de ulusal rezervleri açısından Azerbaycan bölgenin lider ülkesi konumundadır. Azerbaycan Güney Kafkasya'nın insan rezervlerinin yaklaşık %60'ına, yakıt, enerji rezervlerinin ve mali rezervlerinin %90'ına, ekonomik potansiyelinin %75-80'lik bir bölümüne sahip bulunmaktadır. Hem komşuları, hem de küresel ölçekte çoğu jeopolitik aktör, günümüzde Azerbaycan'ı pek çok parametre açısından bölgesinin "lider ülkesi" olarak kabul etmektedir. Uzmanlara göre Azerbaycan bir yandan kendi bölgesindeki jeopolitik gelişmelerde daha fazla sorumluluk almakta, diğer yandan bölgesel süreçleri etkileme olanağını her geçen gün arttırmaktadır. Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın bölgesel sorunlarının çözümünde, bu coğrafyada gerçekleştirilen uluslararası projelerin çoğunda öncelikle Azerbaycan'ın tutumunun göz önünde bulundurulması ve hesaba katılması zorunluluğu hissedilmektedir. Mesela Post-Sovyet ülkelerinin NATO'ya entegrasyonu konusunda ABD'nin Ukrayna ve Gürcistan'a öncelik tanıması uzmanlar tarafından yanlış bir adım olarak değerlendirilmektedir. Avrupa Birliği'nin BDT ülkeleri ve uluslararası enerji problemleri uzmanı Alexander Rar, Gürcistan'ın istikrarsız bir ülke olduğunu ve NATO için en iyi ortak olamayacağını ifade ettikten sonra şöyle der:

"George Bush'un başkanlığı döneminde NATO rasyonellikten uzak bir şekilde Gürcistan'ı merkeze aldı. Oysa NATO'nun bölgeye yakınlaşması ve girebilmesi açısından öncelikle Azer-

baycan'a yönelik ciddi bir çalışma yapılması ve bu ülkeyle anlaşılması gerekmekteydi. Şimdi NATO'nun Güney Kafkasya'daki tek ortağının, NATO üyelerinin çoğu tarafından bile ciddiye alınmayan Gürcistan olması gibi elverişsiz bir durum ortaya çıkmıştır. Ve bu durum, NATO'nun söz konusu bölgede çıkmaza girmesi anlamına gelir."

Günümüzde Güney Kafkasya'yı ilgilendiren bölgesel meselelerde ne zayıf jeopolitik ve jeoekonomik olanaklara sahip bulunan Gürcistan, ne de Rusya'nın ileri karakolu olarak değerlendirilen Ermenistan Azerbaycan'la rekabete girişebilecek güçtedir. İktidar değişikliğinin ardından Gürcistan hükümeti, Tiflis'i bölgenin ve hatta Post-Sovyet coğrafyasının başlıca merkezlerinden birine dönüştürme iddiasında bulunduğunu ortaya koymuştur. Ne var ki ülkenin fazla bir ekonomik potansiyele sahip bulunmaması, eski ve bozuk altyapı gibi birtakım etkenler, söz konusu iddianın gerçekleştirilmesine olanak vermemektedir. Gürcistan'ın ekonomik geleceği esasında Azerbaycan ve Merkezî Asya'dan gelen enerjinin ve diğer ürünlerin Batılı ülkelere nakledilmesine, Avrupa ile Asya arasındaki ilişkilerde ülkenin transit konumuna bağlıdır. Gürcistan'ın gelir kaynaklarının çoğu Azerbaycan'la doğrudan ilişkilidir. Enerji güvenliğinin sağlanması konusunda da Gürcistan Rusya ve Azerbaycan'a tam olarak bağımlı durumdadır. 2008 yılında Rusya'yla ilişkileri gerilince yaşadığı büyük enerji krizinden yalnızca Azerbaycan'ın duruma müdahale etmesi sonrasında kurtulabilmesi, bu durumun açık bir kanıtıdır. Diğer yandan içteki istikrarsız durum, 2008 yılı Ağustos'unda Rusya'yla gerçekleşen kısa savaşın ardından Abhazya ve Güney Osetya'nın "bağımsızlıklarını" ilan etmesi ve bu "bağımsızlığın" Rusya'yla beraber, Rusya'nın etkisi altında bulunan birkaç ülkece tanınması,

Cavaheti'nin potansiyel bir çatışma kaynağı olması gibi etkenler Gürcistan'ın bölgesel lider olma şansını azaltmaktadır.

Ermenistan'a ve Güney Kafkasya'da sahip olduğu konuma gelecek olursak, küresel ölçekte ağırlığını arttıran Azerbaycan'ın etkili dış politikası sayesinde, bu ülkenin işgalci çizgisi en yüksek kürsülerden ilan ve itiraf edilmiştir. Günümüzde Ermenistan, en yakın stratejik ortaklarıyla ilişkilerinde bile bu gerçeğin su yüzüne çıkmasını engelleyememektedir. Tüm bölgesel ve uluslararası projelerin dışına itilen Ermenistan ağır bir sosyoekonomik krize sürüklenmiştir. Ermenistan'ın ekonomisi ve hayati öneme sahip altyapısı bütünüyle Rusya'nın kontrolünde bulunmaktadır. Ermenistan, iç ve dış politika konularını, Güney Kafkasya'daki jeopolitik faaliyetini daima Moskova'ya danışarak gerçekleştirmekte, hiçbir konuda Rusya'dan izin almadan bağımsız karar verememektedir.

Sosyal durumun her sene daha da kötüye gitmesi ve nüfusun ülkeyi hızla terk etmesi nedeniyle Ermenistan iktidarı diğer yandan oldukça ciddi demografik sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Ülkeyi her sene 50 ila 70 bin arası kişinin terk ettiğini Ermenistan Devlet İstatistik Kurumu duyurmuştur. Nüfusu "sabit" tutabilmek için Ermenistan'da çifte vatandaşlık uygulamasına başlanmış ve ülke nüfusu yapay olarak 3 milyona ulaştırılmıştır. Oysa BM Ermenistan Temsilciliği, Rusya'nın çeşitli resmî ve gayriresmî kurumları ve Çek Cumhuriyeti'nin "People in Need" adlı kuruluşu tarafından 2009 yılında yapılan araştırma ve kamuoyu yoklamalarına nazaran Ermenistan'ın nüfusu günümüzde 1.5 milyon kişidir ve Ermeni gençlerinin %70'i ülkesini terk ederek yurtdışına yerleşmek istemektedir.

2009 yılının ekonomik krizi Ermenistan'daki durumu daha fazla ağırlaştırmış, ülke ekonomisini %14.4 oranında küçültür-

ken, yaşam düzeyini %30 oranında aşağı çekmiş ve işsizlerin sayısını 82,900 kişi arttırmıştır.

Güney Kafkasya'daki büyük enerji projelerinin dışında kalması, Ermenistan'ın, bölgede barış ve güvenliğin tesisini engelleyen bir politika izlemesinin sonucudur. Azerbaycan'ın, katıldığı enerji ve ulaşım koridoru projelerinde Ermenistan'ı istememesinin oldukça tutarlı nedenleri bulunmaktadır. Ermenistan'ın, Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ'ı ve etraf bölgelerini işgal altında tutması, Azerbaycan'la Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti arasındaki ulaşım ve iletişim bağlarını koparması ve Nahçıvan'ı abluka altında bulundurması bu nedenlerin başında gelmektedir.

Araştırmalara göre günümüzde Azerbaycan'ın sahip olduğu ekonomik potansiyel Ermenistan'ınkinin en az 10 katıdır. Son yıllarda Azerbaycan'ın yalnızca askerî harcamaları (yıllık yaklaşık 3.2 milyar manat) Ermenistan'ın toplam bütçesinin (yaklaşık 3 milyar dolar) bile üzerindedir. Takip ettiği işgal politikası sayesinde kendini bölgedeki tüm uluslararası projelerin dışına iten bu militarist ülke işgal ettiği Azerbaycan topraklarında gerçekleştirdiği yağmalara, dış ülkelerdeki destekçilerine ve Ermeni diasporasının mali yardımlarına bütünüyle bağımlı haldedir. Uzmanların araştırmalarına göre, dış ülkelerdeki diaspora örgütlerinden ve şahıslardan aldığı senelik yardımların toplamı Ermenistan'ın iç gelirlerinin iki katına ulaşmaktadır. Yine uzmanlara göre, dış dünyadan Dağlık Karabağ sorunu bahanesiyle aldığı yardımlar kesilince, Ermenistan'ın sosyoekonomik durumu daha fazla ağırlaşacaktır. Ermeni lobisinin bu ülkeye daha ne kadar ve hangi oranda yardım yapacağı konusu da son zamanlarda birtakım Ermeni araştırmacıların, üzerinde sıklıkla durdukları konudur.

Fakat durumunun bunca ağır olması ve gelecek vaat etmemesiyle beraber, Ermenistan'ın, Güney Kafkasya ülkeleri ve halkları arasında iyi komşuluk, karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği ve bölgesel ortaklık ilişkilerinin tesisi sürecini olumsuz etkileme gücüne sahip bulunduğu gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Birtakım jeostrateji uzmanlarına göre Ermenistan'ın Güney Kafkasya'da üstlenmiş olduğu "özel jeopolitik misyon" yalnızca bölge ülkelerinin dıştan bağımsız bölgesel işbirliği olanaklarını baltalamaktan ibaret değil, diğer yandan bölgede sürekli kriz çıkarmak, etnik ayrılıkçı çatışmalara neden olmak suretiyle Güney Kafkasya ülkelerinin NATO, AB gibi Batılı yapılanmalarla bütünleşmesine de izin vermemekten ibarettir. Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ sorununun kendisi açısından en uygun şartlarla bile çözüme kavuşturulması girişimlerini daima çeşitli bahanelerle sonuçsuz bırakmasının arkasındaki gerçek neden işte bu, yani bu ülkeye dışarıdan yüklenmiş olan "jeopolitik misyondur".

Elde ettiği "bölgesel lider" statüsünü daha fazla pekiştirebilmesi için Azerbaycan'ın gelecek yıllarda birtakım çok önemli ve sorumluluk gerektiren jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik görevlerin üstesinden gelmesi gerekmektedir. Bu süreçte öncelikle ülkenin toplumsal ve siyasal yapılanmaları, ulusal elit ve toplumun orta sınıfı asıl itici güç konumunda bulunacaktır. Fakat söz konusu görevlerin başarılı bir şekilde tamamlanabilmesi büyük ölçüde Devlet Başkanı'na, yönetim kademelerine ve uygulanan resmî politikaya bağlı olacaktır.

Avrupa'nın ve Dünyanın Enerji Güvenliği Açısından Sahip Olunan Konumun Muhafazası, Pekiştirilmesi ve Ulusal Çıkarlarla Azami Düzeyde İlişkilendirilmesi

Hazar Denizi'nde Azerbaycan'a ait ulusal sektördeki zengin enerji rezervlerinin çıkarılması ve alternatif güzergâhlarla dünya pazarlarına ulaştırılması alanında uyguladığı bağımsız ve Batı'ya dönük enerji politikası bu ülkenin hem kendi bölgesinde, hem de küresel çapta jeopolitik konumunu pekiştiren başlıca etkenlerden bir tanesidir. Tavizsiz uyguladığı yeni petrol stratejisi sayesinde Azerbaycan kısa sürede Avrasya'daki alternatif enerji güzergâhlarının transit geçiş kavşağı konumuna gelmiş, diğer yandan en önemli enerji sağlayıcılardan birine dönüşmüştür. Uzmanlara göre, Azerbaycan, *"Avrasya coğrafyasında ABD, AB, Rusya ve diğer dünya güçlerinin jeoekonomik çıkarlarıyla, jeopolitik ve askerî-jeostratejik konumlarının birbirine en fazla yaklaştığı mekândır."*

Güney Kafkasya'da en büyük enerji, ulaşım ve iletişim projelerine önayak olması ve bu projelerin hayata geçmelerini sağlaması yalnızca Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarıyla değil, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları bölgesinin, Avrupa ve Amerika'nın, gerçekte tüm dünyanın stratejik çıkarlarıyla uyumludur. Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğinin sağlanmasında hem transit ülke, hem de petrol ve doğalgaz sağlayıcı ülke olarak rol alması Azerbaycan'ın, kendi jeopolitik değerini 21. Yy.da daha fazla arttırması konusunda geniş olanaklar açmaktadır. Bu anlamda, kazanımlarını koruması ve pekiştirmesi için Azerbaycan'ın bundan sonra da Batı yanlısı bir tavır takınması ya da daha farklı, bağımsız ve alternatif bir jeopolitik çizgi takip etmesi yeterli olmayacaktır. Azerbaycan'ın bundan sonraki jeopolitik

ve jeoekonomik değeri; dünyada şiddetlenen rekabet ortamında enerji pazarlarına daha ucuz ve güvenli enerji rezervleri arz edebilme ve bu arzı sürekli arttırabilme yeteneğine, bölgedeki yabancı yatırımları arttırma kabiliyetine, gelecekteki uluslararası enerji ve ulaşım projelerinde kendi ulusal sermayesi sayesinde yabancı partnerlerle eşit ortaklık ilişkilerini sürdürmesine ve diğer etkenlere bağlı olacaktır. III. Binyılda Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeoekonomik olanaklarının genişletilmesi, Avrasya'da ve Güney Kafkasya'da sahip olduğu konumun pekiştirilmesi yalnızca petrol ve doğalgaz üretiminin sürekli olarak arttırılması ve Batı'nın artan enerji ihtiyacıyla doğru bir şekilde ilişkilendirilmesi sayesinde mümkün olabilir. Uzmanlara göre, Azerbaycan'ın ihraç amaçlı petrol ve doğalgaz üretimini yakın on senede arttırması ve daha sonraki yirmi sene boyunca da sabit tutması yalnızca ekonomik ve mali durumunu iyileştirmesi açısından değil, uluslararası arenada jeopolitik değerini arttırması açısından da şarttır. Bu gerçeğin göz önünde tutulmasıyla Hazar'ın Azerbaycan'a ait sektöründe enerji rezervleri üretiminin sürekli olarak arttırılması ve daha da önemlisi, bu üretimin Avrupa pazarlarına ulaştırılması Azerbaycan'ın küresel ölçekte kendini kanıtlamasında ve önemli bir "dünya devletine" dönüşmesinde en önemli etkenlerin başında gelmektedir.

2009-2010 yıllarında küresel ekonomik kriz nedeniyle dünyada petrole talep kısmen azalmış, fakat 2011 yılından itibaren enerji ihtiyacının artmasıyla fiyatlar da yükselişe geçmiştir ve bu durum gelecekte onlarca yıl boyunca petrol ve doğalgazın küresel jeopolitikte belirleyici unsur olarak kalacağının habercisidir. Petrol ve doğalgazın dünya pazarlarındaki fiyatı konusunda dünyanın önde gelen traderlerinin tahminlerine nazaran, küresel ekonominin toparlanması, özellikle Hindistan, Çin ve

Yakındoğu'nun petrol ihtiyacının artması sayesinde petrol fiyatları yakın gelecekte artacaktır. Barclays Capital ve Bank of America'nın tahminlerine göre petrolün varil fiyatı 2011-2013 yıllarında yaklaşık olarak 100 dolara, 2014-2015 yıllarında ise 135-150 dolara kadar çıkabilir.

Sözü edilen argümanlar göz önünde tutulursa, Hazar havzasının ve somut olarak Azerbaycan'ın jeopolitik geleceği tam anlamıyla tasavvur edilebilir. Demek oluyor ki gelecekte Azerbaycan bir yandan sahip olduğu enerji rezervleri sayesinde küresel ölçekte enerji bağımlılığında belirleyici halka olarak konumunu muhafaza edebilecek, diğer yandan enerji rezervlerinin satışından çok büyük paralar kazanabilecektir ki bu durum, ekonomisinin geçiş dönemini 2009 yılında tamamlamış olan ülkenin yeni bir dinamik kalkınma aşamasına girmesi anlamına gelebilir.

Enerji İhracatı Güzergâhlarının Çeşitlendirilmesi ve Yeni Pazar Arayışları Politikasının Sürdürülmesi

Azerbaycan Avrupa ile Asya'nın ulaşım ve iletişim koridorlarının, petrol ve doğalgaz ihracatı güzergâhlarının üzerinde bulunuyor. Dünyanın ileri gelen ülkeleriyle jeoekonomik ilişkilerde doğru bir taktiğin belirlenmesi, petrol ve doğalgaz ihracatı güzergâhlarının çeşitlendirilmesi ve bunlardan verimli bir şekilde faydalanılması, küresel ölçekte yeni pazarların aranarak bulunması Azerbaycan'ın 2010-2020 yılları arasında gerçekleştirmesi gereken başlıca jeopolitik ve jeoekonomik görevler sırasındadır. Bu amaçla Azerbaycan'ı dış dünyaya bağlayan, uluslararası ve yerel ölçekli stratejik transit geçiş ve ulaşım altyapılarının, petrol ve doğalgaz boru hatlarının yeniden yapı-

landırılması, geçiş ve nakil kapasitelerinin birkaç katına çıkarılması da özellikle önemlidir.

Resmî bilgilere nazaran, son yıllarda Azerbaycan'ın önayak olmasıyla Hazar havzasındaki ulaşım ve iletişim koridorlarının, ihraç borularının yapımı ve yenilenmesi gibi projelere 34 çokuluslu şirket ve 16 ülke katılmıştır. Şüphesiz ki bu projelerin en önemlileri, artık kullanıma açılmış olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı (BTE) ile beraber Avrupa Birliği'nin TRACECA projesi çerçevesinde onarılan Trans-Kafkasya ulaşım ve iletişim koridoru (İpek Yolu) ve inşaatı süren Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'dır. Azerbaycan'ın girişimleriyle başlatılan BTC ve BTE boru hatları ve AB'nin girişimleriyle onarılan TRACECA projesi Azerbaycan'la beraber bölgenin tamamının jeopolitik durumunu radikal bir şekilde değiştirme gücüne sahip bulunan küresel ölçekli projelere dönüşmüştür. BTC'nin; bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının pekiştirilmesi, ekonomilerinin ve sosyal yaşantılarının kalkındırılması, ulusal birlik, siyasi çoğulculuk, yurttaş toplumu ve demokrasi gibi değerlerin geliştirilmesi, bölgesel ve küresel anlamda enerji güvenliğinin temin edilmesi açısından üstlendiği rolün önemi herkesçe, hatta rakip ülkelerce de ifade ve itiraf edilmektedir. Mesela ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı William Burns 2010 Şubat'ında Bakü ziyareti çerçevesinde Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Diplomasi Akademisi'nde yaptığı konuşmada, BTC'nin Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın enerji rezervlerini tüm dünya için ulaşılır kıldığını, Azerbaycan'ın ulusal ekonomisine önemli ölçüde destek verdiğini ve bağımsız ekonomik geleceğini garanti altına aldığını ifade etmiştir.

Araştırmacılara göre, dünyanın ileri gelen ülke ve şirketlerinin BTC projesine katılmaları yalnızca Azerbaycan'ın değil,

bölgede zengin enerji rezervlerine sahip diğer ülkelerin de jeoekonomik gücünü arttırmış, bu ülkeleri birtakım dış jeopolitik baskılardan korumuş ve bölge ülkelerinin gerçekleştirdikleri çokuluslu enerji projelerini desteklemiştir. BTC'ye katılan çoğu ülke, bölgedeki jeopolitik süreçlere de etkin bir şekilde katılmak ve bu süreçler üzerinde tesir icra etmek olanağı kazanmıştır. Eşit şartlarda, karşılıklı fayda ilkesine dayalı ve bütün tarafların ortak çıkarlarını göz önünde bulunduran projeler gerçekleştirmesi, dış dünyada Azerbaycan'ın müttefiklerinin sayısının artmasına neden olmuştur.

Azerbaycan'a pek çok müttefik kazandırmış olan BTC, BTE, TRACECA ve diğer uluslararası projeler, diğer yandan bu ülkeyi ciddi jeopolitik baskılarla da karşı karşıya bırakmıştır. Bu noktada bölgenin başlıca jeopolitik aktörleri olan Rusya ve İran öne çıkmaktadır. Rusya, kendi topraklarının dışından geçen Doğu-Batı ulaşım, iletişim ve enerji nakil hatlarını başından beri *"bölgesel çıkarlarıyla çatışan girişimler"* olarak değerlendirmiş ve bunlara karşı koymuştur. Hazar havzasının enerji rezervlerini, petrol ve doğalgaz ihracatı güzergâhlarını eskiden beri kontrol altında tutan Rusya, havza ülkelerinin kendi ulusal kaynaklarını sahiplenmesi ve BTC'nin gerçekleştirilmesi dolayısıyla, eski kazancının bir bölümünden mahrum kalmıştır. TRACECA'nın onarılması ise Rusya'nın, bölgedeki başlıca transit geçiş ve nakil ülkesi statüsünü, bölge ülkelerine jeopolitik baskı yapma mekanizmalarını kaybetmesine yol açmıştır. Jeopolitik uzmanlarından bazıları hatta BTC ve BTE projelerini "Rusya'nın Hazar'da açık mağlubiyeti" olarak değerlendirmişlerdir. Bununla beraber, Azerbaycan'ın takip ettiği denge politikası ve bölge ülkelerinin çıkarlarının azami şekilde göz önünde bulundurulmasına ilişkin önlemleri sayesinde Rusya'yla mevcut

sorunların büyümesinin ve açık bir çatışmaya dönüşmesinin önüne geçilmiştir. Batılı şirketlerle Yüzyılın Anlaşması'nı yapan, BTC ve BTE gibi projeleri gerçekleştirmeyi başaran Azerbaycan, tüm bu projeleri ulusal çıkarlarına birer darbe olarak gören Rusya'yla ilişkilerinin bozulmasına izin vermemiş, bu ülkeyle anlaşma zemini bulmayı da başarmıştır.

Günümüzde Azerbaycan, dış dünyayla ekonomi, ulaşım ve enerji alanlarındaki ilişkilerini hiçbir baskı altında kalmadan, bütünüyle bağımsız bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bunu başarabilmek için Azerbaycan yönetiminin; mevcut uluslararası enerji, ulaşım ve iletişim hatlarının gelecek yıllarda da istikrarlı bir şekilde çalışmasını sağlaması, bu koridorları kullanarak kendi ürünlerini serbest bir şekilde ihraç etmesi, bunun yanında yeni pazarlar arayışını, yeni boru hatları yapımını ve enerji ihracatının çeşitlendirilmesi çalışmalarını sürdürmesi gerekmektedir.

Jeopolitik Konumun Pekiştirilmesi Taktiğinin Çevik Bir Şekilde Uygulanması ve Sistematik Güvenliği

Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin stratejik öncelikleri ve başlıca jeopolitik çıkarları:

- egemenliğin korunması,
- toprak bütünlüğünün sağlanması,
- halkın yaşam düzeyinin iyileştirilmesi ve güvenliğinin temin edilmesi,
- ülke içinde istikrarlı bir siyasi rejimin ve liberal bir ekonomik sistemin şekillendirilmesi ve geliştirilmesi,
- sosyoekonomik kalkınmanın sürdürülmesi,

- dış dünyayla ortak çıkar noktalarının bulunması,
- ulusal çıkarların garantisine yönelik uluslararası desteğin arttırılması

gibi görevlerin gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Azerbaycan'ın bir devlet olarak varlığını sürdürmesi, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'daki konumunu pekiştirmesi açısından, burada sıralanan stratejik görevlerin yerine getirilmesi şarttır.

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan diplomasisinin bütün çabaları küresel ölçekte karmaşık siyasi ilişkiler sistemi içinde ülkenin savaş ortamından çıkarılmasına, toprak bütünlüğünün onarılmasına, ulusal, bölgesel ve uluslararası çıkarlarının temin edilmesine, dış dünyayla barışçı bir işbirliği ortamının sağlanmasına yönelik olmuştur. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in diplomasi yeteneği, Azerbaycan'ın elverişli coğrafi konumu ve zengin doğal kaynakları, bu ülkenin dünyadaki jeopolitik önemi yukarıda sıralanan tüm görevlerin başarılmasına olanak veren şartlar sırasındaydı. Azerbaycan'ın Avrasya coğrafyasında önemli bir stratejik konuma ve jeopolitik değere sahip bulunması dünyanın önde gelen siyaset bilimcileri ve araştırma merkezleri tarafından da itiraf edilmiştir. Zbigniew Brzezinski bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

"Bağımsız Azerbaycan, Batı'nın Hazar havzasıyla Merkezî Asya'nın zengin enerji rezervlerine ulaşmasını sağlayan bir koridor olabilir. Ve bunun tam tersi, bağımlı bir Azerbaycan, Merkezî Asya'nın dünyadan koparılması anlamına gelir."

Diğer yandan, birtakım uzmanlara göre, Azerbaycan'ın tutumunun zaman zaman diğer bölge ülkeleriyle örtüşmemesi,

bu ülkenin jeopolitik değerine olumlu katkıda bulunan etkenlerden biridir. Azerbaycan bu jeopolitik uygunsuzluğu ulusal rezervlerin paylaşılması ve ortak çıkarlar adına gerçekleştirilen "taviz politikası" sayesinde giderebilmektedir. Azerbaycan'ın küresel ölçekte önem taşıyan uluslararası jeopolitik ve jeoekonomik çıkarların çakışma noktasında bulunması ve ülke yönetiminin bu avantajı başarılı bir şekilde kullanması, diğer bölge ülkeleriyle aradaki zıtlıkların giderilmesine olanak vermiştir. Mesela Azerbaycan'ın da katkıda bulunduğu tarihî İpek Yolu'nun onarılması projesi ilk başta Rusya'yı memnun etmemekle beraber, daha sonraki dönemde Azerbaycan söz konusu projenin, bölgenin tamamına ve bu arada Rusya'ya da fayda sağlayacağı konusunda bu ülkeyi ikna edebilmiştir. Çünkü İpek Yolu projesi gerçekten de yalnızca dünyanın farklı uçlarında bulunan ülkeler arasında ihracat ve ithalat ilişkilerinin temin edilmesi açısından değil, Avrasya coğrafyasının tamamına ulaşım ve altyapı alanlarında ileri teknolojilerin getirilmesi, yeni işyerlerinin açılması, ülkeler arasındaki ekonomik bağların yoğunlaştırılması, dış yatırımların arttırılması vb. açılardan da önem arz etmektedir. Azerbaycan, takip ettiği verimli ve olumlu jeopolitik çizgi sayesinde Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorlarının açılmasında önemli bir rol üstlenmiş, Trans-Kafkasya ve Trans-Asya ulaşım koridorlarının faaliyetinde kendi ulusal çıkarlarıyla beraber tüm bölge ülkelerinin ve bu arada Rusya'nın da ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurmuş, bölgesini tüm dünyanın başlıca transit geçiş merkezlerinden bir tanesine dönüştürmüştür. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu da bu anlamda bir tek Azerbaycan'ın değil, bölgenin tamamının jeoekonomik çıkarlarının temin edilmesi açısından büyük bir önemi haiz olacaktır.

Ciddi uluslararası projeleri gerçekleştirirken Azerbaycan'ın gelecekteki jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları; güvenli bir gelişme ve kalkınma çizgisinin yakalanmasını, stratejik önemi haiz ve hayati ihtiyaçların temin edilmesi amacıyla atılan adımların bölgesel ve küresel ölçekte etkili ülkelerle, bölgedeki jeopolitik çıkarları kendi çıkarlarıyla örtüşen uluslararası aktörler ve güç odaklarıyla uyumlu hale getirilmesini gerektirmektedir. Bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olarak Azerbaycan, kendi ulusal çıkarlarını mevcut jeopolitik gerçekliklere uygun bir şekilde belirlemek ve bölgede çıkarları bulunan büyük devletlerle uyumlu hale getirmek zorundadır. Mevcut şartlarda, bölgenin diğer ülkeleri gibi Azerbaycan da zaman zaman ulusal çıkarları içinde öncelikli olmayan birtakım konularda tavizler vermek, ya da kazanımlarını başkalarıyla paylaşmak zorunda kalabilmektedir. Bu süreçte önemli olan, öncelikli ve stratejik alanlarda ulusal ve jeopolitik çıkarlardan mümkün mertebede taviz verilmemesidir. Siyaset bilimcilere göre, bugünkü jeopolitik şartlarda ve uluslararası ilişkiler ortamında Azerbaycan'ın tutumu bütünüyle doğrudur ve bu ülke gelecekte de aynı tutumu sürdürecektir.

Dağlık Karabağ Sorununun Barışçı Çözümüne Ulaşılması

Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın jeopolitik geleceğine ilişkin tüm uluslararası değerlendirmelerde göz önünde bulundurulan temel şart, bölgesel barış ve güvenlik konusudur. Bölgenin kalkınması ve küresel entegrasyon süreçlerine katılması; bölge ülkeleri arasında barış içinde ve uygarca bir arada yaşamaya olanak verecek ilişkilerin onarılmasına, bölgesel barı-

şın sağlanmasına ve istikrarın korunmasına bağlı bulunmaktadır. Kafkasya'daki Post-Sovyet ülkelerinin dördü de günümüzde içte etnik ayrılıkçılık kaynaklı çatışmalara bulaşmıştır. Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ çatışması, Gürcistan'la Abhazya ve yine Gürcistan'la Güney Osetya arasındaki çatışmalar ve Rusya-Çeçenistan çatışması bölgede istikrarı her an bozabilecek potansiyel tehlike kaynaklarıdır. Küreselleşme ortamında, herhangi bir ülkenin içindeki çatışma durumu bir tek o ülkeyi değil, bölgesel ve uluslararası jeopolitik ortamı ve güvenlik şartlarını da olumsuz yönde etkilemekte, ülkelerin ulusal çıkarlarına çeşitli tehditler oluşturmaktadır.

Günümüzde Azerbaycan hem kendisinin, hem de bölgenin tamamının jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları ve geleceği açısından tüm iç ve dış çatışmaların kısa sürede, yeni bir savaşa girişilmeden, barışçı yollardan sonlandırılmasından yanadır. Diğer yandan Azerbaycan, *"ne barış, ne savaş"* durumunun sonsuza kadar uzamasını kabullenemeyeceğini, *"barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması durumunda uluslararası ve ulusal haklarını temin etmek için diğer yollara başvuracağını"* da zaman zaman duyurmaktadır. Uluslararası ilişkilerin günümüzdeki durumunda Azerbaycan'ın bu tavrı kuşku yok ki en doğru ve uygun bir tavır olarak görülmektedir. Güney Osetya nedeniyle Rusya'yla Gürcistan arasında çıkan savaş sonrasında beliren bölgesel ve uluslararası askerî-jeostratejik şartlarda Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün ne savaş, ne de barış yoluyla onarılmasının pek kolay olmayacağı ortadadır. Dünyanın önde gelen ülkelerinin uyguladıkları çifte standarttan, BM ve AGİT'in çalışmalarının verimsizliğinden, Minsk Grubu ve eşbaşkan ülkelerin yıllardan beri ortaya ciddi bir tavır koyamamasından, Ermeni diasporasının büyük devletlerin politikası

üzerindeki etkisinden, Rusya'nın ve diğer ülkelerin askerî ve politik desteğinden faydalanan Ermenistan, işgalci tutumundan vazgeçebileceğinin işareti olarak değerlendirilebilecek hiçbir çaba sarf etmemektedir. AGİT Minsk Grubu'nun 2009 yılında çabalarını hızlandırmasına karşın, sorunun adaletli bir şekilde çözümlenmesini sağlayabilecek ilkeli bir tavır ortaya koyamaması, barış umuduyla yaklaşık 20 yıldan beridir bekleme pozisyonunda bulunan Azerbaycan'ın sabrının pek haklı olarak tükenmesine ve bu ülkenin savaşa başlama ihtimalinin artmasına neden olmaktadır.

Günümüzde Dağlık Karabağ sorunu yalnızca iki ülke arasındaki lokal bir çatışma olmaktan çıkmıştır, bölgenin tamamının ciddi bir jeopolitik krize sürüklenmesine neden olabilir ve iki ülkenin de sosyoekonomik kalkınması önünde büyük bir engele dönüşmüştür. Uluslararası ekonomi kurumlarının yaptıkları araştırmalar, bölge ülkelerinin ekonomisine yapılan dış yatırımların bu sorun nedeniyle kısıtlı kaldığını ortaya koymaktadır. Bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkileri pekiştirmek açısından uluslararası kurumların, farklı ülkelerin ve büyük şirketlerin başlıca şartı *"çatışmaların barışçı yollardan çözümlenmesinden ve bölgede istikrarın korunmasından"* ibarettir.

Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesine ilişkin görüş bildiren tüm etkili kurum ve uzmanlar bu sorunu *"bölgede barış ve istikrara yönelik en büyük tehdit ve en reel tehlike"* olarak değerlendirmektedirler. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev hem BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, hem de diğer demeçlerinde işgal altındaki Azerbaycan topraklarının hem ülkesinin, hem de uluslararası kontrol mekanizmalarının dışında kaldığını, *"kontrolsüz ve tehlikeli bir bölgeye"* dönüştüğü ifade etmiştir. Bu durum, söz konusu toprakların uluslarara-

sı terör, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı açısından elverişli bir bölgeye dönüştüğü anlamına gelmektedir.

Günümüzde Azerbaycan'ın dış politika önceliklerinden bir tanesi dünya kamuoyunun Dağlık Karabağ sorununa uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde, yapıcı ve ilkeli bir yaklaşım sergilemesini temin etmekten ve bu sayede toprak bütünlüğünü onarmaktan ibarettir. Aradan geçen sürede bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda Azerbaycan hükümeti Dağlık Karabağ sorununun mahiyetini dünya kamuoyuna anlatabilmiş, Ermenilerin işgalci tutumunu BM Güvenlik Kurulu'nun dört kararı, AGİT, AB, Avrupa Konseyi, NATO, İKÖ ve diğer kurumların belgeleri aracılığıyla tespit ettirmiştir. Diğer yandan, dünyanın ileri gelen ülkelerinin ve bu ülkelerin üye oldukları kurumların sergiledikleri çifte standart, bu ülke ve kurumların yalnızca deklarasyon yayınlamakla yetinmesi ve olaylara seyirci kalması Dağlık Karabağ sorununun 20 yıldan daha uzun bir sürede çözüme kavuşturulamamasında büyük ölçüde etkili olmuştur. AB ülkelerinin Dağlık Karabağ sorununa ilişkin çift standartlı tutumunun Avrupa kamuoyunda bile eleştirilere neden olduğunu da belirtmek gerekir. Avrupalı araştırmacı Johannes Rau bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

"Sıradan yurttaşlar gibi pek çok Avrupalı politikacı da Güney Kafkasya'daki lokal çatışmaların AB açısından oluşturduğu tehdidi henüz doğru değerlendirememektedir. Politikacılar ve kitle iletişim araçları her ne sebeptense, Afganistan, İran, Irak, Kuzey Kore ve hatta Venezuela gibi ülkelere, AB'ye komşu olan Güney Kafkasya'daki çatışmalardan daha ziyade dikkat ayırmaktadırlar. Avrupa'nın enerji güvenliği açısından Güney Kafkasya'daki lokal çatışmalardan kaynaklanan tehditler ise ya geç anlaşılmakta, ya da hiç anlaşılmamaktadır."

Araştırmacıya göre:

"Azerbaycan, sorunun uluslararası hukuk norm ve ilkeleri çerçevesinde çözümlenmesinden yanadır. Oysa Ermenistan'ın yapıcı olmayan bir tavır takınması, sorunun çözüme kavuşturulmasına izin vermemektedir… Ermenistan, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarından kayıtsız şartsız çekilmesini isteyen 822, 853, 874 ve 884 numaralı BM kararlarının gereğini yapmamaktadır. Bu nedenledir ki Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgal edilen topraklarını savaş yoluyla kurtarması şıkkı kaçınılmaz olmaktadır."

Uzmanlara göre, 1998 yılından itibaren ekonomik ve askerî potansiyelini arttıran, küresel ölçekte nüfuzunu pekiştiren, güvenilir bir ortak imajı kazanan Azerbaycan'ın izlediği etkin dış politika ve kazandığı diplomatik başarılar, müzakere sürecinin hızlanmasına ve bu müzakerelerin olumlu sonuçlanma potansiyelinin artmasına neden olmuş, Ermenistan'ı bir seçim yapma zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmıştır. 2010 yılının Ocak ayında Euronews televizyonuna verdiği demeçte Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de *"Son yıllarda Azerbaycan'ın ekonomik, politik ve askerî potansiyelini arttırmasının, Ermenistan'la müzakere sürecinde önemli bir yeri olduğunu ve barış görüşmelerine olumlu yönde bir hareketlilik getirdiğini"* vurgulamıştır.

Birtakım araştırmacılar, Azerbaycan'ın politik ve askerî konumunun, ekonomik potansiyelinin pekişmesine karşılık, Ermenistan'da sosyoekonomik krizin derinleşmeye devam etmesi durumunda, bu ülkenin Dağlık Karabağ konusunda önemli tavizler vermek zorunda kalacağı düşüncesindedirler. Son yıllarda aynı görüş Ermeni diaspora kurumlarında ve Ermenistan'ın içinde de açıkça ifade edilmektedir. Mesela Ermeni Milli Kong-

resi üyesi ve siyaset bilimci Levon Zurabyan'a göre, askerî ve politik dengenin Azerbaycan lehinde değişmesi, Ermenistan yönetiminin gelecekte vereceği tavizlerin asıl nedenini teşkil edebilir. Ermeni siyaset bilimci, Azerbaycan'ın askerî, ekonomik ve diğer rezervleri açısından günümüzde Ermenistan'dan katbekat güçlü durumda olduğunu da itiraf etmektedir.

Fakat dünya çapında çatışma bilimi konusunda uzmanlaşmış pek çok araştırmacıya göre, Dağlık Karabağ sorunu yalnızca uluslararası hukuk normları çerçevesinde, barışçı ve adaletli bir şekilde çözümlenebilir ve bu çözüm Azerbaycan'ın reel jeopolitik olanaklarını daha fazla arttıracak, bölgesel lider statüsünü daha fazla pekiştirecektir. Mevcut şartlarda, yeni bir savaşın başlaması; dinamik bir gelişme sergileyen, dünya çapında nüfuzunu gitgide arttıran ve uluslararası arenadaki konumunu pekiştiren Azerbaycan'ın zararına, Ermenistan'ın yararına olacaktır. Mevcut şartlarda savaş, Azerbaycan'ın adaletli barış tekliflerini geri çevirmek için bahaneleri tükenen ve bu teklifleri kabullenmekten başka çaresi kalmayan Ermenistan'ın ve dünyadaki yandaşlarının, bölgedeki ve tüm dünyadaki Azerbaycan karşıtı güçlerin; Azerbaycan'ı *"militarist ve savaş yanlısı bir ülke"* olarak lanse etmeleri ve *"zor durumda bırakmaları"* açısından bulunmaz bir fırsat olacaktır.

Dengeli Dış Politika: Batı'yla ve Bölge Ülkeleriyle Karşılıklı Çıkar Temelinde Ortaklık İlişkilerinin Kurulması ve Geliştirilmesi

SSCB'nin çöküşüyle, siyaset bilimciler, Soğuk Savaş'ın bittiğini ve Batı'nın Post-Sovyet ülkeleriyle, özellikle Rusya'yla ilişkilerinde yeni bir işbirliği aşamasının başladığını ilan ettiler.

20. Yy.ın son on yılında Post-Sovyet coğrafyasında ve Doğu Avrupa'da demokratikleşme hareketinin genişlemesi, kendi iç sorunları ve bu arada içteki ekonomik çöküş, sosyal ve siyasi çekişmeler, bölgesindeki istikrarsız durum, Çeçenistan savaşı ve diğer sorunlar nedeniyle Rusya; Avrasya bölgesi ve bu bölgenin jeopolitik süreçleriyle yeterince ilgilenemedi. Daha çok iç sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalan Rusya, bölgesinde, Avrupa'da ve dünyada sahip olduğu jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik konumu hızla kaybetmeye başladı. Aynı dönemde, Rusya'nın dış politikasında yalnızca Güney Kafkasya ve Azerbaycan konusunda değil, genel anlamıyla birtakım anlaşmazlıklar gözlemlenmekteydi. Batılı uzmanlar bu durumu SSCB'nin çöküşünün olumsuz etkisi gibi görmenin yetersizliği kanısındadırlar. Batılı uzmanlar Rusya'da bir siyasi sistem ve yönetim krizi yaşandığını söylüyor ve demokratikleşme açısından faydalı olduğuna inandıkları bu sürecin daha fazla derinleşmesi yönünde çaba harcıyorlardı. Rus siyaset uzmanları ise Batı'nın, bir tek SSCB'nin çöküşüyle yetinmeyeceğini ve Rusya'yı da parçalamak isteyeceğini iddia ediyorlardı. Rus uzmanlara göre, 1990-2000 yıllarında Rusya'da yaşanan anarşi ve kaosun asıl nedeni Batı'nın "Rusya karşıtı" politikasıydı.

2000'li yılların başlarında Rusya'nın dış politikası istikrara kavuşmaya başladı. Birtakım uzmanlar, Rusya'nın söz konusu dönemdeki dış politika çizgisini "pragmatik strateji" olarak değerlendirmekte ve modern zamanların şartlarını göz önünde bulunduran bu ülkenin, imparatorluk iddialarını bırakarak, karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği ortamında kendi ulusal çıkarlarını savunma pozisyonunu tercih ettiği yorumunu yapmaktaydılar. Oysa 2007 yılından itibaren petrol fiyatlarının ani yükselişi hem bu iyimserliğe gölge düşürdü, hem de ABD ve diğer büyük ül-

keler gibi Rusya'nın da süper güç olma iddiasından asla vazgeçmediğini ortaya koydu. Kısa bir sürenin ardından Batı'yla Rusya arasında başlayan gövde gösterisini 2009 yılındaki küresel mali kriz bile durduramadı. 2009-2010 yıllarında Rusya'nın ekonomik çöküşünün başladığına dair tahminler de tam anlamıyla doğru çıkmadı. Günümüzde siyaset bilimciler, Avrasya coğrafyasında Rusya ile Batı arasında jeopolitik ve jeoekonomik rekabetin, askerî-jeostratejik çatışmaların gelecek yıllarda daha da artacağı yönünde tahminde bulunmakta ve bu tahminlerini oldukça mantıklı yorumlarla desteklemektedirler.

Azerbaycan kendi ulusal çıkarlarından hareketle, Batı ile Rusya arasındaki ilişkilerin mevcut durumunda *"tarafsız ve dengeli bir politika"* takip etmektedir. Günümüzde bir yandan Batı'yla daha önceden var olan stratejik ilişkilerin korunması, diğer yandan Rusya ve İran'la ortaklık ilişkilerinin geliştirilmesi Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına uygundur. Başlıca müttefiki konumundaki Türkiye ile stratejik ortaklığın sürdürülmesi ve bu ortaklığın askerî-jeostratejik alanda daha fazla derinleştirilmesi Azerbaycan'ın ulusal çıkarları ve güvenlik öncelikleri açısından önemlidir.

Kendi topraklarının ve Güney Kafkasya'nın tamamının; birilerinin jeopolitik ve askerî-jeostratejik çatışma alanına dönüşmesine izin vermemek, tüm uygar dünyanın ortaklık, karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği ve adaletli ekonomik rekabet alanı haline gelmesini sağlamak Azerbaycan'ın jeopolitik çıkarlarına ve takip ettiği resmî politikaya uygundur. Azerbaycan bugüne kadar Rusya, Batı, Türkiye, İran gibi güçlerin Avrasya, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'daki jeopolitik ve jeoekonomik hedefleri doğrultusunda verdikleri mücadelede bütünüyle bağımsız bir tutum sergilemek ve kendi ulusal çıkarlarına uygun ha-

reket etmek suretiyle, herkesle arasında belirli oranlarda mesafe bırakmayı başarmış ve bölgedeki jeopolitik konumunu daha fazla pekiştirmiştir.

ABD'de 11 Eylül 2001 faciasının ardından ve dünya jeopolitiğinde yeni realitenin ortaya çıkışından sonra yalnızca Batı açısından değil, Türkiye, Rusya ve İran açısından da Azerbaycan'ın, kendi bölgesindeki jeopolitik ağırlığı artmıştır. Azerbaycan'ın elde ettiği en büyük jeostratejik başarı, bölgede jeopolitik çıkarları bulunan tüm güç odakları açısından "ortak bir denge merkezine" dönüşebilmesindedir. Bu güçlerden hiçbiri zayıf ve güçsüz, birilerinin "ileri karakolu" durumunda bir Azerbaycan görmek istememiştir. Batılı ülkeler ve Türkiye bağımsız ve güçlü bir Azerbaycan'ı kendi bölgesinde Rusya ve İran'ın baskılarına karşı koyan, bölgenin bütünüyle bu ülkelerin kontrolüne girmesine engel olan bir etken olarak değerlendirmişlerdir. İran ise, NATO ve ABD'nin kendi aleyhindeki projelerinde Azerbaycan topraklarını kullandırtmayarak bağımsız irade sergilemesi nedeniyle Bakü yönetiminden memnun kalmıştır. Zbigniew Brzezinski'ye göre, ABD Azerbaycan'ın jeopolitik potansiyeline büyük önem vermekte, Güney Kafkasya ve Merkezî Asya gibi stratejik önemi haiz bir bölgede Azerbaycan'ı bir *"dayanak unsuru"* olarak görmektedir. Amerikalı strateji uzmanları, Merkezî Asya, İran, Yakındoğu, Güneybatı Rusya ve bütünüyle Kafkasya bölgesine köprü konumunda bulunan Azerbaycan'ın ABD'nin dış politikasında mühim bir yere sahip olduğu görüşündedirler. BTC ve BTE petrol ve doğalgaz boru hatlarının faaliyete başlamasıyla ABD'nin bölgedeki öncelikli amaçlarından bir tanesinin gerçekleştiği, yani Rusya'nın enerji alanındaki tekelinin son bulduğu, bölge ülkelerinin ve özellikle Gürcistan'ın enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığının en aza indiği ve

enerji nakil hatlarının geçtiği ülkeler (Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye) arasında stratejik ortaklık ilişkilerinin tesis edildiği gerçeğinin de vurgulanması gerekir. Söz konusu projeler, Hazar havzasının zengin enerji rezervlerinin Avrupa pazarlarına ulaştırılması ve Avrupa ülkelerinin enerji güvenliğinin sağlanması açısından da uygun şartları hazırlamıştır.

Bilindiği üzere Azerbaycan, diğer yandan Bakü-Novorossiysk boru hattı aracılığıyla Rusya üzerinden de petrol sevkiyatı yapmakta, Kuzey Kafkasya ve Çeçenistan konusunda Rusya'nın resmî tutumunu desteklemekte, BDT çerçevesinde Rusya'yla ekonomik entegrasyon sürecinde rol almakta, bölgesel terörle mücadeleye etkin bir şekilde katılmakta, uluslararası kurumlarda Rusya'yı ilgilendiren tartışmalı meselelerde bu ülke aleyhindeki ittifaklarda yer almamaktadır. Bu hususlar sayesindedir ki Azerbaycan'ın bütünüyle tarafsız ve dengeli bir politika sergileme iktidarında bulunan bir ülke olarak kalması Rusya açısından da memnuniyet verici olmaktadır. Bağımsız politika takip etme iktidarında bulunması, Azerbaycan'ın Rusya karşıtı güç odaklarına bağımlı hale gelmeyeceğinin de garantisidir. Azerbaycan'ın; Güney Kafkasya'da birbirine rakip üç ayrı güç merkeziyle de ilişkilerini üst düzeyde tutabilmesi daha önce sözü edilen etkenlerle beraber, bölgedeki çevik manevra olanaklarının Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nca verimli bir şekilde değerlendirilebilmesi sayesinde mümkün olmuştur.

Azerbaycan'ın güçlü bir devlet olması ve herkesten bağımsız politika izleme iktidarında bulunması elbette ki tüm diğer ülkelerden ziyade kendi menfaatinedir. Aradan geçen sürede, bölgede şekillenen jeopolitik ortamda Azerbaycan'ı söz sahibi yapan öncelikli etkenler çok yönlü ve hızlı bir ekonomik kalkınma sergilemesi, ülke içinde yurttaş dayanışmasını, toplum-

sal ve siyasal istikrarı yakalayabilmiş olmasıdır. Günümüzde Azerbaycan uluslararası arenada ve özellikle kendi bölgesinde oturmuş bir devlet yapısına sahip, istikrarlı ve etkili, sözü dinlenen ve hatta çoğu zaman belirleyici olabilen bir jeopolitik aktöre dönüşmüş, çıkarları uğruna herhangi bir güce karşı koyabilecek bir ülke konumuna gelmiştir. Mesela ABD ve AB'nin tahrikleriyle 2009 yılında yaşanan Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasının son anda gerçekleşmemesinde ve Türkiye'nin Ermenistan'la sınırları açmak düşüncesinden vazgeçerek önceki tutumuna dönmesinde Azerbaycan'ın bu yakınlaşmaya ciddi bir şekilde karşı çıkması belirleyici etken olmuştur. Mümkün mertebede bağımsız bir politika izlemesi, dış aktörlere ve etkenlere bağımlılığını asgariye indirmesi günümüzde dış dünyanın ve bu arada süper güçlerin de Azerbaycan'a daha fazla ilgi duymasına, bu ülke ile işbirliği ve ortaklık yapmak isteyenlerin sayısının artmasına neden olmuştur. Azerbaycan'ın gelecekteki jeopolitik çıkarları yine dengeli ve tarafsız dış politikadan vazgeçilmemesini, Türkiye istisna tutulmakla Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da çıkarları bulunan hiçbir büyük ülkeye ağırlık verilmemesini, önceden beri takip edilen dengeli ve çevik jeopolitik çizginin sürdürülmesini zorunlu kılmaktadır. Önümüzdeki on yılda Azerbaycan'ın başlıca jeopolitik görevlerinden bir tanesi, ulusal çıkarlarından hareketle, bölgeye ilgi duyan tüm güç odaklarıyla mevcut ortaklık ilişkilerini muhafaza etmekten veya yeniden yapılandırarak geliştirmekten ibaret bulunacaktır.

ABD-İran Jeopolitik Çekişmesi Ortamında İki Ülkeyle Dostluk ve Ortaklık İlişkilerinin Korunması

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin ardından dünyanın siyasi haritasında yeni bir jeopolitik çatışmanın temelleri atıldı. Aradan geçen 30 yılda ABD-İran ilişkilerinin düzene girmesi yönünde hiçbir somut sonuca ulaşılabilmiş değil. İran'ın nükleer programı 2007 yılından sonra Tahran'la Washington arasındaki anlaşmazlığın büyümesine neden oldu ve yeni bir jeostratejik çatışmayı alevlendirdi. Dünyanın askerî-jeostratejik güç odaklarının bu konuda ortak bir noktada buluşamaması, sorunun gitgide büyümesine yol açtı. ABD, AB ve İsrail İran'a karşı yaptırımları arttırmak ve Tahran'ı nükleer programdan vazgeçirmek için büyük çaba harcarken, Rusya ile Çin sorunun görüşmeler aracılığıyla çözümlenmesi gerektiğini söyleyerek sert yaptırımlara karşı çıkmaktadır.

İran-ABD çekişmesinde Azerbaycan'ın bugüne kadar sergilediği tutum bu iki ülkenin taleplerine, isteklerine ya da asılsız iddialarına dayanılarak değil, bağımsız bir ülke olarak Azerbaycan'ın kendi çıkar ve menfaatlerine dayanılarak belirlenmiştir. Azerbaycan bir yandan iyi bir dost olarak, güvenilir ve adaletli bir komşu olarak İran'la, diğer yandan ise ciddi ve güvenilir bir ortak olarak ABD ile ikili ilişkilerini karşılıklı çıkarlar temelinde geliştirmek için çalışmış, bu iki ülkenin birbiriyle ya da diğer aktörlerle ilişkilerine karışmayacağını da açıkça ilan etmiştir. Azerbaycan'ın bu tutumunun uluslararası hukuk normlarına dayandığının da altını çizmek gerekir.

Her şeye rağmen ABD-İran çekişmesi hem bölgesel, hem de küresel ölçekte Azerbaycan için birtakım sorunlara yol açmakta, Azerbaycan'ı daha dikkatli, daha çevik bir politika takip

etmek, diplomatik ve jeopolitik manevra olanaklarını daha iyi kullanmak zorunda bırakmaktadır. Mesela ABD'nin İran'a yönelik herhangi bir askerî operasyona başlaması durumunda Azerbaycan'ın manevra olanakları önemli ölçüde kısıtlanacaktır. Yıllardan beridir dünya kamuoyuna uluslararası terörün başlıca destekçilerinden biri olarak tanıtılan İran'a BM kararıyla bir askerî operasyon düzenlenmesi durumunda, bu operasyona engel olmaya ya da direnmeye çalışmak yeryüzünde bir numaralı güç odağı konumunda bulunan ABD ile ilişkileri bütünüyle olumsuz yönde etkileyebilir. Diğer yandan Azerbaycan, bölgede en uzun ortak sınıra sahip bulunduğu, aynı tarihi ve jeopolitik mekânı paylaştığı dost İran Devleti'nin, bu devletin sınırları içinde meskûn 30 milyondan fazlası Azeri olmakla 70 milyon Müslüman nüfusun çıkarlarını tehlikeye atarak, bölgenin önemli jeopolitik aktörlerinden biri olan komşusuyla ilişkilerini de bozamaz.

Günümüzde ABD ile ilişkileri gerilen İran, bölge ülkeleri ve özellikle Azerbaycan'la ilişkilerini iyileştirmek için çaba sarf etmektedir ve İran'ın bu çabaları gelecekte daha fazla artacaktır. Uzmanlara göre, Tebriz'de Azerbaycan Konsolosluğu'nun açılması, Azerbaycan vatandaşlarına vize uygulanmasına son verilmesi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün İran tarafından desteklenmesi, enerji değişimi ve ticaret alanlarında ilerleme kaydedilmesi, İran üzerinden Nahçıvan'a ulaşım olanağının tekrar açılması işte bu çabaların bir sonucudur. Tüm bu gelişmelere karşılık olarak İran, Azerbaycan'ı kendi yanına alarak Batı karşıtı kampa katılmasını ve Tahran'ın tutumunu savunmasını sağlamak, bunu yapmayacaksa bile en azından tarafsız kalacağını garantilemek için gayret sarf etmektedir. Uzmanlara göre, Azerbaycan'ın bu talepleri olumlu yanıtlaması Batı'yla,

olumsuz yanıtlaması ise İran'la ilişkilerinde kötü sonuçlar doğuracaktır.

ABD-İran ilişkilerinin gitgide gerilmesine karşılık, Azerbaycan bugüne kadarki çizgisinden taviz vermek ve tarafsızlığını bozmak niyetinde değildir. Barışsever bir ülke olarak Azerbaycan'ın tüm bölge ve dünya ülkeleriyle, bu arada İran'la da karşılıklı çıkarlara dayalı dostluk ve işbirliği ilişkilerini geliştirmek niyetinde bulunduğunu Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev pek çok defalar açık bir dille ifade etmiştir. İran'la Azerbaycan arasında imzalanmış olan anlaşmada, her iki ülkenin, kendi topraklarını karşı tarafın aleyhinde kullandırtmamasına ilişkin bir madde bulunması, Azerbaycan'ın bu konudaki tavrının en ileri düzeyde resmiyet kazanması, samimi, güvenilir ve iyi komşuluk niyetinin açık kanıtıdır. Azerbaycan, komşu olsun olmasın, üçüncü ülkelerin çıkarlarına tehdit oluşturacak adımlardan daima sakındığını, imzaladığı tüm ikili ya da uluslararası anlaşmalara saygı duyduğunu pek çok defalar kanıtlamıştır. Diğer yandan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2006 yılında gerçekleşen ABD gezisi sırasında Azerbaycan'ın bu ülkeyle ikili ilişkilerini ve ortaklığını geliştirmeye yönelik adımlar atarken, İran'ın ya da herhangi bir başka ülkenin düşüncesini değil, halkının ve ülkesinin çıkarlarını kılavuz edinmiştir. Bu gezisi sırasında Cumhurbaşkanı Aliyev Azerbaycan topraklarının İran'a askerî operasyon düzenleme amacıyla kullanılmasına ve bütünüyle Güney Kafkasya bölgesinin ABD-İran arasında çatışma arenasına dönüşmesine izin verilemeyeceğini de açıkça ifade etmiştir. Gezi öncesinde *Figaro* gazetesine verdiği demeçte Cumhurbaşkanı Aliyev şöyle demiştir:

"İran'da istikrarın bozulması bölgenin tamamını etkileyebilir. Sorunun diplomatik yöntemlerle, barışçı yolla, diyalog aracılı-

ğıyla ve iyi niyetle çözümlenmesi gerektiğini düşünüyorum. Azerbaycan bu ülkeye karşı askerî operasyonları desteklemeyecektir. Washington'un bu tutumumuzu anlayışla karşılayacağına inanıyorum."

Görünen o ki Azerbaycan bugüne kadar hem ABD ve Avrupa Birliği'yle, hem de İran'la karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkiler tesis etme yeteneğini en kritik anlarda bile sergileyebilmiştir. Buna rağmen, her üç kampın resmi kurum ve kişilerinin zaman zaman Ermenistan'ın bölgedeki birtakım adımlarını desteklemesi, bu ülkenin takip ettiği işgalci ve ayrılıkçı politikayı savunması pek haklı olarak Azerbaycan'ın memnuniyetsizliğine neden olmaktadır.

Anlaşılacağı üzere Azerbaycan; Güney Kafkasya ve Hazar havzasının karmaşık jeopolitik gerçeklikleri çerçevesinde ve belirsizlikle dolu küresel politik ortamda, ABD-İran ilişkilerinin karakteristiğine bağlı olmaksızın, kendi jeostratejik konumunu ve ulusal çıkarlarını savunmayı ve pekiştirmeyi başarmıştır. Gelecek yıllarda aynı jeopolitik çizginin sürdürülmesi, yani bölgede çıkarları bulunan Batılı ülkelerle ve dünyanın önde gelen güç odaklarıyla uluslararası projelerde ortaklığın devam ettirilmesi, diğer yandan İran gibi büyük komşularla da ortaklık ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi Azerbaycan'a istikrarlı bir kalkınma ve gelecek vaat etmektedir. Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik anlamda bölgesel lider statüsünün korunması ve pekiştirilmesi; gelecekte takip edeceği jeopolitik çizgiye, yeryüzünün en önemli bölgelerinden bir tanesi olan Avrasya'da edineceği konuma, dünyanın önde gelen jeopolitik aktörleriyle kuracağı ilişkilere bağlı bulunacaktır.

Yeni Jeopolitik Gerçekliklere ve Küresel Meydan Okumalara Hızlı Tepki Verme ve Stratejik Ortaklarla Jeopolitik İlişkilere Zarar Vermeden Daha Pragmatik Dış Politika İzleme

Stratejik ortaklarıyla beraber gerçekleştirdiği devasa uluslararası enerji ve ulaşım projeleri sayesinde Azerbaycan, Avrasya'nın jeopolitik karakteristiğini önemli ölçüde değiştirmiştir. Yeni enerji ihracatı güzergâhları ve jeoekonomik şartlar çerçevesinde Hazar havzasının ve Merkezî Asya'nın zengin enerji rezervlerinin dünya pazarlarına ulaştırılması sağlanmış ve gerçekte, bölgenin geleneksel enerji ihracatı güzergâhı çeşitlendirilmiştir. Azerbaycan'ın önayak olması, dünyanın ileri gelen ülkelerinin ve şirketlerinin katılımıyla kurulan yeni çokuluslu enerji konsorsiyumu, yeni üretim altyapısı, ihracat güzergâhları Güney Kafkasya ve Hazar bölgesinin kalkınmasına önemli katkıda bulunmuş, bölgeyi Avrupa ve dünya ülkelerinin büyük mali yatırımlarına ve ileri teknolojilerine açmıştır. Birtakım ülkelerin ve güç odaklarının bu çalışmalara engel olma girişimleri, dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in kararlılığı ve büyük gayretleri, ilerici ülkelerin çok yönlü desteği sayesinde etkisiz hale getirilebilmiştir. Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli rol üstlenen Trans-Kafkasya ihracat hatları Merkezî Asya ve Hazar havzası ülkelerinin jeopolitik ve jeoekonomik açıdan bağımsız olmalarına da önemli ölçüde katkı sağlamış, bu ülkelerin Batı'yla yakınlaşmasının önündeki en büyük engelleri ortadan kaldırmıştır.

Bazı bölge ülkelerinden farklı olarak Azerbaycan, mevcut şartlardan azami şekilde yararlanarak, bölgeye ilgi duyan çokuluslu şirketlerin, dış ülkelerin ve güç odaklarının tümüyle yakın işbirliği yapmayı, ABD, AB ülkeleri, Türkiye, Rusya ve Gürcis-

tan gibi ülkelerle stratejik ilişkiler tesis etmeyi, kurulan işbirliklerinden ulusal çıkarları doğrultusunda faydalanmayı başarmış ve bunu yaparken, bağımsız politik çizgisini de korumuştur. Uzmanlara göre Azerbaycan, bütün faaliyeti ve jeopolitik adımlarıyla Hazar havzası ve Güney Kafkasya bölgesinde istikrar sağlayıcı bir ülke konumunda bulunmaktadır.

Son yıllarda Avrasya'nın bazı bölgelerinde, özellikle Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları, Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'da yeni bir jeopolitik realitenin şekillendiği gözlemlenmektedir. Bu realite bazı yönleriyle doğrudan, bazı yönleriyle dolaylı olarak Azerbaycan'ın da jeopolitik çıkarlarını ilgilendirmekte, bu ülkeyi duruma uygun, hızlı ve çevik adımlar atmak zorunda bırakmaktadır.

Avrasya'nın yeni jeopolitik realitesinin başlıca özellikleri şunlardan ibarettir:

Öncelikle, ABD'de Clinton ve Bush'un başkanlıkları döneminde Avrasya'da bir yanda ABD, AB ve bunların bölgedeki ortakları (Türkiye, Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan vb.), diğer yanda ise Rusya ve jeopolitik çıkarları bu ülkeyle örtüşen İran gibi bölge ülkeleri arasında jeopolitik ve jeoekonomik alanlarda şiddetli bir rekabet vardı. Bu rekabette ağır basan birinci taraf, bölgede cereyan eden uluslararası süreçlerin çoğunu kendi kontrolü altında tutmayı başarmış, hem kendi konumunu, hem de ortaklarının konumunu pekiştirmiştir. Oysa daha sonra Obama hükümeti Avrasya ve Rusya politikasını yeni baştan değerlendirerek Washington'un bölgesel çıkarlarının yeni ölçütlerini belirlemiştir. ABD'nin bölgeye ilgisinin azalması bölgedeki jeopolitik durum, bölgenin hem büyük, hem de küçük ülkelerinin jeopolitik konumları ve tutumları üzerinde etkisini bırakmıştır.

İkinci olarak, ABD'nin Avrasya'ya yönelik yeni bir jeopolitik çizgi takip etmeye başlaması, bölgedeki başlıca jeopolitik aktörler arasında var olan geleneksel ittifak ve rekabet düzenini değiştirmiştir. Mesela günümüzde bazı konularda ABD ile Merkezî Asya'nın birtakım ülkeleri, Azerbaycan, Ukrayna ve diğerleri arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan bu ülkelerle Rusya arasında var olan Avrupa'nın stratejik güvenliğine ilişkin askerî-jeostratejik sorunlar ortadan kalkmaktadır. Başka bir örnek olarak, son zamanlarda Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki stratejik işbirliğinde, enerji koridorları ve satışı, enerji ihracatı güzergâhları ve tarifeleri, ulaşım ve transit geçiş olanaklarıyla bunların güvenliğinin sağlanması gibi konularda pek çok asılsız iddia ortaya atılmaktadır. Birtakım ülkelerin jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çevreleri karşılıklı çıkarları göz ardı ederek düzensiz ve plansız yönelimler sergilemektedirler. Diğer yandan, eskiden enerji alanında rakip ülkeler olan Azerbaycan ile Rusya arasında şimdi elektrik enerjisi değişimi, likit gaz nakli ve diğer alanlarda işbirliğini öngören anlaşmalar imzalanmaktadır.

Üçüncü olarak, son zamanlarda Rusya'nın Avrasya coğrafyası ülkelerinin tamamına, özellikle Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'ya yaptığı baskıların artmasına ve Moskova'nın bölgesel süreçlerdeki etkinliğini arttırmasına karşılık ABD ve AB'nin her alanda geri adım attıkları gözlemlenmektedir. Son yıllarda Ukrayna, Doğu Avrupa, Gürcistan, Türkiye ve diğer ülkelerde yaşanan süreçlerde ABD ve AB'nin eski ilkeli tutumlarından kolayca vazgeçtiklerinin görülmesi de buna delalet etmektedir. Uzmanların bu duruma ilişkin ilk yorumları bazı konularda (mesela İran, Libya vb.) Rusya'dan

aldığı tavizlere karşılık ABD'nin de kendi çıkarları ve müttefiklerinin çıkarları konusunda taviz verdiği yönündedir.

Dördüncü olarak, son zamanlarda ABD-İran sorununun büyümesi bölgede yeni bir jeopolitik durumun şekillenmesine ve bölge ülkelerinin kendi çıkarlarını savunmak adına yeni seçimler yapmak zorunda kalmalarına neden olmuştur.

Beşinci olarak, ABD'nin Avrupa politikasında pasiflik gözlemlenmekle beraber, Türkiye'nin bölgedeki jeopolitik etkinliğini arttırdığı, süreçlere daha fazla müdahale ettiği ve katıldığı da görülmektedir. Özellikle son yıllarda ABD, İsrail ve bazı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinde soğukluk ortaya çıkan Türkiye "Avrasya'da etkin jeopolitik çizgi" ve "yeni jeopolitik taktiği" izlemeye başlamıştır. Günümüzde Türkiye; Rusya, İran, Yakındoğu ve Ortadoğu ülkeleriyle, Balkanlardaki ve eskiden Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunan coğrafyadaki diğer ülkeler ve halklarla ekonomik ve politik ilişkilerini, ortaklık bağlarını "yeni bölgesel lider" iddiasına uygun bir biçimde geliştirmekte ve gitgide daha fazla pekiştirmekte, kendine özgü bir "ulusal çıkar ve faaliyet normları çerçevesi" oluşturmaktadır. Türkiye; Batı'nın Rusya karşısındaki "güvenlik kalkanı" ya da İslam dünyası üzerindeki "jeopolitik etki aracı" konumunda daha fazla bulunmak niyetinde olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Uzmanlara göre, Türkiye'nin yeni jeopolitik çizgisi ve bu çizgi nedeniyle son zamanlarda bölgede ortaya çıkan durum Azerbaycan'ın aleyhinde değil, bilakis, Türkiye'nin güçlenmesi, stratejik ortak olarak Azerbaycan'ın da doğrudan yararınadır. Buna rağmen, yeni şartlar bağımsız bir devlet olarak Azerbaycan'ın dış politikasını da üstesinden gelinmesi gereken birtakım yeni görevlerle baş başa bırakmakta, dış politika çizgisinde bazı düzenlemeler yapmasını gerektirmektedir.

Öncelikle, küresel ölçekteki değişiklikler göz önünde bulundurulmakla, Güney Kafkasya'daki mevcut jeopolitik realitenin ve yeniliklerin ciddi bir şekilde analiz edilmesi, süreçleri etkileyen faktörlerin ve bunları ortaya çıkaran nedenlerin araştırılması, mevcut şartlarda Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeoekonomik açıdan atması gereken adımlar, çokuluslu projelerle ilgili öncelikli görevler, bu görevlerin üstesinden gelinmesini sağlayacak yöntem ve araçlar üzerinde durulması gerekmektedir. Mesela bazı uzmanlara göre, Türkiye'nin bölgedeki ağırlığının hızla artması ve bu ülkenin uyguladığı yeni dış politika, Azerbaycan'ın çıkarlarıyla tam olarak örtüşmeyen birtakım jeopolitik süreçleri de tetikleyebilir. Bir süre evvel Güney Kafkasya'da barış ve güvenlik platformu çerçevesinde Ermenistan'la yakınlaşma çabaları, "şartlar öyle gerektirdiği zaman" Türkiye'nin pragmatik bir biçimde Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını "göz ardı edebileceği" ya da, daha da kötüsü, "unutabileceği" ihtimalinin varlığını ortaya koymuştur. Böyle bir ihtimalin Türkiye topraklarından geçen uluslararası boru hatları, petrol ve doğalgaz tarifeleri gibi stratejik konularda yinelenmeyeceğini ya da Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun güvenliğinin tam anlamıyla sağlanacağını kimse garanti edemez. Ya da 2008 yılının Ağustos ayında Rusya'yla Gürcistan arasındaki askerî operasyonlar sırasında BTC hattından petrol naklinin durması ve zaten Gürcistan'ın istikrarsız bir coğrafi yapıya sahip bulunması, yalnızca Batı'ya enerji ihracatının yapıldığı güzergâhlara bağlı kalmanın Azerbaycan açısından büsbütün güvenli olmadığını söylememize olanak vermektedir. Diğer yandan Azerbaycan, Batı güzergâhını çalışır hale getirmek ve bu yöndeki engelleri aşmak amacıyla bir zamanlar Bakü-Novorossiysk boru hattındaki tarife konusunda Rusya'ya, BTC'nin tarifesi konusunda

ise Türkiye'ye önemli tavizler vermiş, BTC'nin Azerbaycan'dan geçen bölümünün transit gelirlerinden ise Gürcistan lehine bütünüyle vazgeçmiştir. Yarın bu ülkelerden herhangi birinin, ya da hepsinin tarifeler konusunda yeni taleplerde bulunmayacağının da bir garantisi yoktur. Dolayısıyla yeni şartlar ve gelecek beklentiler; Türkiye ve Gürcistan'la stratejik ortaklık ilişkilerine zarar vermeden ve bölgesel ilişkilerin bütün alanlarında iki ülkeyle de jeopolitik müttefiklik durumunu muhafaza etmek kaydıyla, enerji ihracatı güzergâhlarının yeniden değerlendirilmesini ve mümkün mertebede çeşitlendirilmesini, yeni güzergâhlar, ortaklar ve pazarlar bulunmasını zorunluluk haline getirmektedir. Bu yönde alınacak önlem ve jeopolitik çözüm arayışlarının durmadan sürdürülmesi, bir zamanlar tarifeler konusunda Türkiye ve Gürcistan'a verilmiş olan tavizlerin özellikle gündemde tutulması ve bu ülkelere anımsatılması, Azerbaycan'ın taviz limitinin bittiğine ve yeni taviz taleplerinin olmayacağına dair ikili ya da çoklu milletler arası anlaşmalar düzeyinde garantiler alınması icap etmektedir.

Günümüzde Azerbaycan petrol ve doğalgaz ürünlerini dış pazarlara ulaştırmada Kuzey yönünde Bakü-Novorossiysk (petrol) ve Bakü-Mozdok (doğalgaz), Batı yönünde BTC ve Bakü-Supsa (petrol), BTE (doğalgaz), Güney yönünde Bakü-Astara (doğalgaz) boru hatlarını kullanmaktadır. Bunların dışında Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ürünleri Azerbaycan'dan demiryolu aracılığıyla Gürcistan'ın Karadeniz limanlarına ve oradan Avrupa'ya ulaştırılmakta, başka bir yönde Hazar Denizi üzerinden gemilerle İran'a nakledilmektedir. Görüleceği üzere, Azerbaycan'ın enerji rezervlerinin ihracatında Batı yönünde yapılan ihracatın ağırlığı çok daha fazladır.

Enerji nakli konusunda Azerbaycan'ın karşılaştığı ya da gelecekte karşılaşma ihtimali bulunan sorunlara ilişkin tedirginlikler yalnızca araştırmacılar tarafından değil, son zamanlarda hem de devlet adamları tarafından açıkça ifade edilmeye başlamıştır ve böyle bir gelişme çok ciddi jeopolitik sıkıntılara bir işaret olarak kabul edilebilir. Mesela Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2009 yılında Bakanlar Kurulu toplantısındaki konuşması sırasında, ülkesinin AB ülkelerine doğalgaz naklini son iki yılda piyasa fiyatları üzerinden gerçekleştiremediği ifade etmiştir:

"Türkiye ile Azerbaycan arasında doğalgaz ihracatında transit geçiş meselelerinin bugüne kadar çözümlenememiş olması bu durumun başlıca nedenidir… Yıllardan beridir Azerbaycan Türkiye'ye piyasa fiyatının üçte birine, %30'una doğalgaz satmaktadır. Bu hiçbir mantığa uymayan bir durumdur… Diğer yandan Azerbaycan Şahdeniz-2 doğalgaz sahasında üretime başlayamamaktadır… Yapay engeller yüzünden üretime başlayamıyoruz. Hem fiyatlar gerçekçi değil ve Azerbaycan bu fiyata kimseye doğalgaz satamaz, hem de tarifeler adaletli düzenlenmemiştir ve bizi memnun etmemektedir."

Anlaşılacağı üzere Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Türkiye ile transit geçiş konularının çözüme kavuşturulamamış olmasını, bu ülke tarafından ortaya konan birtakım sıra dışı şartları ve diğer sorunları enerji alanında mevcut ve geleceğe yönelik uluslararası projeler açısından birer tehdit olarak değerlendirmektedir. Alternatif güzergâhların bulunması ve enerji ihracatının çeşitlendirilmesi çalışmaları bu durumdan çıkış yolu olarak gösterilmektedir.

Bölgenin zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin daha güvenli ve verimli bir şekilde nakledilebilmesi için hem Azeri, hem de

yabancı uzmanlar birkaç alternatif güzergâh daha önermektedirler. Bunlardan bir tanesi Rusya güzergâhıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ile Rusya'nın Gazprom Şirketi arasında 2009 yılında imzalanmış olan doğalgaz satış anlaşması gereği Azerbaycan 2010 yılından itibaren Rusya'ya piyasa fiyatından 500 milyon metreküp ve hatta daha fazla doğalgaz ihraç etmeye başlamıştır. Gelecekte ihracat kapasitesinin Azerbaycan'ın olanakları doğrultusunda arttırılması da öngörülmektedir. İkinci alternatif güzergâh İran yönünde Astara-İran güzergâhıdır. Uzmanlar, birtakım teknik sorunların çözüme kavuşturulmasının ardından bu güzergâh üzerinden İran'a doğalgaz ihracatının büyük kapasiteye ulaştırılabileceği kanısındadır. Üçüncü bir güzergâh olarak sıkıştırılmış Azerbaycan doğalgazının AGRI projesi çerçevesinde Karadeniz limanlarından gemilerle AB ülkelerine ulaştırılması düşünülmektedir. Bu konuda Romanya ve Ukrayna'yla görüşmeler başlamış bulunuyor ve bir anlaşma sağlanacağı umulmaktadır. Burada sıralananlar dışında daha başka güzergâhların da değerlendirilmesi mümkündür.

Petrol ihracatı için üç ayrı boru hattına sahip bulunması, aslında Azerbaycan açısından güzergâh çeşitliliğinin sağlanmış olması anlamına gelir. Yine de hem mevcut şartların, hem de geleceğe yönelik tahminlerin tüm ayrıntılarıyla beraber göz önünde tutulması ve yeni güzergâhların jeoekonomik ve jeopolitik dayanaklarının temin edilmesi gerekmektedir.

Tarifeler konusuna gelince, petrol anlaşmalarının ve BTC'yle ilgili anlaşmaların yapıldığı tarihlere kıyasla, günümüzde durum büsbütün değişmiştir. Azerbaycan Türkiye'ye ucuz doğalgaz satmayı haklı olarak reddetmiş ve tarifelerin yeniden belirlenmesi talebini iletmiştir. Diğer yandan, BTC anlaşmalarının yapıldığı dönemde Azerbaycan'ın transit geçiş ücretinden Gürcistan le-

hinde vazgeçmiş olduğu konusunun sıklıkla anımsatılması ve Gürcistan'ın bu tavizi unutmaması için gereğinin yapılması icap eder. Rusya ve İran'a piyasa fiyatları üzerinden doğalgaz ihracatına başlamak ve bu güzergâhların gelecek vaat etmesi, ihracat şartları ve tarifeler konusunda Gürcistan ve Türkiye ile daha etkili pazarlık yapma ve ulusal çıkarlarını daha iyi temin etme olanağını Azerbaycan'a verecektir.

Özetlersek, doğru bir şekilde değerlendirilmesi halinde, söz konusu gerçekliklerin, geleceğe yönelik olanakların ve jeopolitik vaatlerin Azerbaycan'a kendi bölgesinde ve tüm dünyada ekstra jeopolitik avantajlar sağlayacağı kuşkusuzdur. Bağımsızlığını pekiştirmiş ve çok yönlü bir kalkınma çizgisi yakalamış olan Azerbaycan günümüzde hem iç sorunlarını başarıyla çözüme kavuşturabilecek, hem de bölgesinde ve dünyada jeopolitik, jeoekonomik çıkarlarını savunabilecek, ilkelerinden ve konumundan taviz vermemeyi başarabilecek güçtedir. Dünyadaki pek çok jeopolitik güç odağı şimdi Azerbaycan'la eşit şartlarda işbirliği yapmayı tercih etmekte ve bölgenin uluslararası sorunlarında Azerbaycan'ın görüşünü göz önüne almaktadır. Bu şart ve olanaklar Dağlık Karabağ sorununun çözümü sürecinde de Azerbaycan'ın daha güçlü bir konuma gelmesini sağlamakta, Azerbaycan'ın geleceğine ilişkin iyimser düşüncelere neden olmaktadır.

Ermenilerin Tarihte Azerbaycanlılara Karşı Uygulamış Oldukları Soykırım Politikasının İfşası ve Uluslararası Arenada Verimli Propaganda Çalışmaları

Ermenistan tarafından işgal edilmiş olan topraklarını geri almasının akabinde de Azerbaycan'ın önemli jeopolitik ve as-

kerî-jeostratejik görevlerinden bir tanesi Azerilere karşı yüzyıllar boyu uygulanan soykırımının, Hocalı faciası gibi pek çok olayın dünya kamuoyuna ulaştırılması, bu tarihî gerçeklerin uluslararası arenada bilinmesinin ve kabullenilmesinin temini amacıyla sürekli ve sistematik bir şekilde çalışmaktan, soykırım suçlularının, bugünkü Ermenistan Devleti'nin Güney Kafkasya'da takip ettiği yayılmacı ve işgalci politikanın dünya kamuoyu önünde ifşa edilmesinin sağlanmasından ibaret olacaktır. Küresel bilişim ortamında dünya Ermenilerinin propaganda makinesiyle verimli mücadele edebilmek için gereken programın hazırlanması ve kesintisiz bir şekilde uygulanması II. Binyılda Azerbaycan'ı bekleyen öncelikli stratejik ve jeopolitik görevlerden biri olarak kalacaktır.

Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti'yle Kara Sınırına Sahip Olma Amacına Yönelik Çalışmalar Yapılması

III. Binyılda Azerbaycan Cumhuriyeti'ni bekleyen öncelikli jeopolitik görevlerden bir tanesi de SSCB döneminde Azerbaycan'ın Zengezur bölgesinin Ermenilere verilmesi sonucunda yapay bir şekilde Azerbaycan'dan koparılan Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti ile kara bağlantısının tekrar sağlanması, bu yönde bir koridor açılması zorunluluğudur. Bu konunun uluslararası arenada gündeme getirilmesi, çözüm yollarının aranması ve olumlu bir şekilde sonuçlandırılması amacıyla ulusal stratejinin hazırlanması ve uygulanması görevi gelecekte Azerbaycan'ın iç ve dış politikasının başlıca görevlerinden birine dönüşmek zorundadır.

II. KISIM

AZERBAYCAN'IN DIŞ DÜNYAYLA JEOPOLİTİK İLİŞKİLERİ

I. BÖLÜM
AVRASYA'NIN GENEL JEOPOLİTİK KARAKTERİSTİĞİ VE ÇAĞDAŞ DURUMU

1.1. AVRASYA'NIN GENEL JEOPOLİTİK KARAKTERİSTİĞİ

Avrasya; Azerbaycan'ın ve bölgenin diğer ülkelerinin jeopolitik çıkarlarının, ulusal kalkınma ve güvenlik unsurlarının var olduğu önemli bir coğrafyadır. Jeopolitik karakteristiği açısından Avrasya'nın en önemli bölgeleri çeşitli değerlendirmelerde şu şekilde mütalaa edilir:

1) Post-Sovyet coğrafyası (eskiden SSCB'nin sınırları içinde bulunmuş olan bölgenin tamamı);
2) Merkezî Asya ve Hazar havzası (bugünkü Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan);
3) Güney Kafkasya ve Karadeniz havzası (Güney Kafkasya'nın üç ülkesi Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ile Karadeniz havzası ülkeleri Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Karadeniz'e çıkışı bulunan Doğu Avrupa ülkeleri);
4) Yakındoğu ve Basra Körfezi ülkeleri vb.

Ortaçağ'dan günümüze çeşitli uzmanlar, araştırmacılar ve siyaset bilimciler tarafından Avrasya'nın jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik karakteristiği ve küresel önemi üzerine çok sayıda kitap yazılmış, jeopolitik haritalar düzenlenmiştir. Tüm bu çalışmalarda ve özellikle klasik ve modern

Avrupa, İngiliz-Amerikan jeopolitik okullarının çoğu temsilcisinin, Rusya, Türkiye, İran, Çin araştırmacılarının eserlerinde Avrasya; yeryüzünün en önemli bölgesi olarak değerlendirilmiş, Karasal Dünya'nın (Heartland'in) en önemli parçası olarak gösterilmiştir ve bu coğrafyaya sahip olmanın çeşitli jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik yöntemleri teklif edilmiştir.

Anglosakson Jeopolitik Okulu'nun başlıca kurucularından biri olarak kabul edilen Halford Mackinder henüz 1904 yılında yaptığı bir çalışmada Avrasya'nın jeopolitik ve jeostratejik öneminin altını çizmiş, yeryüzünün geçmişinde, bugününde ve geleceğinde Avrasya coğrafyasının jeopolitik ve askerî-jeostratejik açıdan oynadığı role ilişkin düşüncelerini ortaya koymuştur.

Bir çalışmasında Mackinder Avrasya'nın; *"yeryüzünün mimarisinin şekillenişindeki"* rolü üzerinde özellikle durmuş ve bu bölgeyi, *"gelecekteki imparatorluk ve sömürge savaşlarının asıl hedefi"* olarak nitelendirmiştir. Mackinder, yeryüzünün merkezî bölgesi, yani Heartland olarak tanımladığı Avrasya'nın hem orijinal sulama sistemleri, verimli toprakları, tahıl, pamuk, meyve ve sebzesi, hem de zengin enerji rezervleri, petrol, doğalgaz ve değerli metalleri sayesinde her türlü yaşam ve kalkınma ihtiyacına sahip bulunduğuna dikkat çekmiştir. Avrasya'nın uluslararası ulaşım ve iletişim olanakları, kara ve demiryolları, petrol ve doğalgaz boru hatları hem komşular arasında, hem de bölgeyle tüm dünya arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından uygun şartları hazırlamaktadır. Mackinder'e göre deniz ve kara ülkeleri arasındaki geçmiş, bugünkü ve gelecek jeopolitik savaşlarında başlıca hedef, *"tarihin coğrafya ekseni"* olarak görülen Avrasya'ya (merkezî bölgeye) sahip ol-

maktan ibarettir. Mackinder'e göre, Avrasya gelecekteki savaşlarda da belirleyici unsur olacaktır:

"Heartland'e sahip olan ülke ya da blok Avrupa'ya, Avrupa'ya sahip olan ise yeryüzünün tamamına sahip olur."

ABD'li siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski de Avrasya'nın dünya siyasetinde jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik açılardan oynadığı role büyük önem verir. Mackinder gibi Brzezinski de, dünyadaki gelecek jeostratejik, jeoekonomik, politik çıkar mücadelelerinin kaderinin Avrasya coğrafyasında belirleneceği kanısındadır. Ne var ki Brzezinski, yeni binyılda dünyanın kaderinin Avrasya'nın merkezi olarak değerlendirilen Doğu Avrupa'da değil, daha çok Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da belirleneceğine inanmakla Mackinder'den ayrılmaktadır.

Brzezinski ABD ve Batılı ülkelerin, asıl dikkatlerini bu coğrafyaya vermeleri, bağımsızlıklarını yeni kazanan bölge ülkelerini destekleyerek Rusya'nın jeopolitik etkisinden kurtulmalarına ve Batı'yla bütünleşmelerine yardımcı olmaları gerektiğini söyler. Brzezinski'ye göre Batı, öncelikle Azerbaycan, Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan, Özbekistan gibi bağımsız siyaset takip eden bölge ülkelerinin çokuluslu jeopolitik ve jeoekonomik projelerini desteklemek ve bu vesileyle bölgede kendi stratejik konumunu da pekiştirmek zorundadır.

Huntington da *Medeniyetler Çatışması* adlı eserinde Avrasya'nın, özellikle Hazar havzasının jeoekonomik özelliklerinden, zengin enerji rezervleriyle dünya ülkelerinin dikkatini üzerine çekmesinden, bölge ülkelerinin Avrupa'yla enerji değişimine ilişkin olarak gerçekleştirmek istedikleri çokuluslu projelerden bahseder.

ABD'li diplomat ve politikacı Henry Kissinger Avrasya'nın dünya jeopolitiğindeki rolünden bahsederken Rusya'nın bölgede izlediği politikaya ve bu politikanın doğurması muhtemel jeostratejik sonuçlara özellikle önem atfetmektedir. Rusya'nın "yakın çevre" olarak gördüğü Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'daki jeostratejik çıkarlarının Post-Sovyet coğrafyasının diğer bölgelerindeki çıkarlardan daha önemli ve stratejik olduğunun altını çizen Kissinger, bu ülkenin *"kendi çıkarlarını uygarca olmayan yöntemlerle ve uluslararası hukuka ters yollardan temin etmeye çalıştığını"* da belirtir.

Avrasya'nın jeopolitik karakteristiği, çeşitli ülkelerin Avrasya'daki çıkarları ve bunlar arasındaki çatışma, bölgesel ilişkilerin durumu ve gelişim yönleri, Rusya'nın jeopolitik tutumu ve bölge ülkeleriyle ilişkileri gibi pek çok konu klasik Rus jeopolitikçilerinden günümüze, Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılık adıyla bilinen akımların temsilcileri de dâhil olmakla Rus bilim adamlarının çalışmalarında geniş bir şekilde analiz edilmiştir. Konuya ilişkin görüşlerini ortaya koyan Rus bilim adamları, *"Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını çeşitli yöntem ve araçlarla, etkili bir şekilde savunması gerektiğini"* ifade etmişlerdir.

Avrasya'nın jeopolitik açıdan önemi, bu coğrafyada takip edilen uluslararası, bölgesel ve lokal jeopolitik çizgiler konusunda Ziya Gökalp ve Mustafa Kemal Atatürk'ten itibaren çok sayıda Türk siyaset bilimci, siyasetçi ve devlet adamı da görüş belirtmiş, eser vermiştir. Özellikle son zamanlarda Türkiye Cumhuriyeti'nde Avrasya'nın araştırılması ve bölgede cereyan eden politik süreçlerin incelenmesi konusunda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Türk araştırmacı ve siyaset bilimcilerin de çoğu Avrasya'yı günümüzde dünyanın en önemli jeopolitik bölgesi olarak görmekte, Türkiye'nin bu bölgede jeopolitik etkinli-

ğini arttırması, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarında, Güney Kafkasya'da ve Merkezî Asya'da gerçekleştirilen çokuluslu projelere yakından katılması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Anlaşılacağı üzere, jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik önemine binaen Avrasya bütün dönemlerde dünyanın önde gelen ülkelerinin, jeopolitik güç odaklarının ve bölgesel yapılanmaların dikkatini kendi üzerine çekmiştir, bugün de çekmektedir.

20. Yy. sonlarına doğru SSCB'nin ve sosyalist sistemin çöküşünün ardından, farklı ideolojik kamplara ait bulunan uzmanlar Avrasya'nın artan bölgesel jeopolitik önemine, bu coğrafyadaki durumu etkileyen jeopolitik çıkarlar sistemine, yeni binyılda uluslararası, bölgesel ve lokal çıkarların karşılaşma noktasına ve hedefine dönüştüğü konularına temas etmiş, geniş tartışmalar başlatmışlardır.

1.2. AVRASYA'NIN BÖLGESEL JEOPOLİTİK DURUMUNU ETKİLEYEN FARKLI ÇIKAR SİSTEMLERİ: ULUSLARARASI, BÖLGESEL VE ULUSAL HEDEFLER

SSCB'nin çöküşüyle beraber Avrasya bölgesi jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik önemi nedeniyle büyük devletlerin, çokuluslu güçlerin ve diğer uluslararası aktörlerin dikkatini özellikle kendi üzerine çekmeye başlamıştır. Uzmanlara göre, uzunca bir süre kapalı bir mekân olarak yalnızca SSCB'nin etki alanında bulunan bu önemli coğrafyaya önceden diğer güç odaklarının müdahalesi imkânsızdı. Oysa SSCB'nin çöküşüyle beraber, elverişli ve benzersiz olanaklara sahip bulunan, Avrupa'yla Asya'nın kavuştuğu bu coğrafya bir cazibe merkezine dönüştü. Batılı ülkeler ve çokuluslu şirketler,

küreselleşen dünyanın ekonomik ve ticari ihtiyaçları doğrultusunda bu coğrafyayı öncelikle Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde başlıca ulaşım ve iletişim koridoru olarak kullanmak istediler.

Diğer yandan Avrasya 21. Yy.da enerji alanında ve diğer alanlarda başlıca uluslararası projelerin gerçekleştirildiği bir bölge olarak kabul edilmektedir. Doğal hammadde kaynaklarının bolluğu, emek rezervleri potansiyelinin büyüklüğü, yeryüzünün enerji ve hammadde kaynaklarının önemli bir bölümüne sahip olması gibi özellikleri sayesinde Avrasya'nın jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik ehemmiyeti gitgide daha fazla artmaktadır. Özellikle günümüzde dünyada enerji gereksiniminin sürekli artış göstermesi, zengin doğal ve mineral kaynaklara sahip bulunan Merkezî Asya, Güney Kafkasya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları gibi bölgelerin önemini ve cazibesini arttırmaktadır.

Yukarıda sıralanan etkenler yanında, III. Binyılın başından itibaren uluslararası barış ve güvenlik açısından taşımakta olduğu askerî-jeostratejik önem, büyük devletlerin ve güç odaklarının jeoekonomik, jeopolitik, askerî-jeostratejik çıkarlarının karşılaşma alanı haline gelmesi, çeşitli dinlerin ve uygarlıkların yoğun temas noktasına dönüşmesi Avrasya'yı dünyanın jeopolitik merkezlerinden bir tanesi yapan faktörlerdir. Yeni dönemde Avrasya, özellikle Merkezî Asya, Güney Kafkasya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları, Basra Körfezi gibi bölgeleriyle beraber, hem bölgesel entegrasyon sürecinde farklı yönelimlerin gözlendiği, hem de küreselleşme sürecine hızla katılan bir coğrafya olmuştur. Bu durumda çoğu devlet ve diğer jeopolitik aktörler söz konusu coğrafyada kendi jeopolitiğini şekillendirmek ve uygulamak için çalışmaktadır.

Uluslararası açıdan taşıdığı değer, jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik açılardan sahip bulunduğu zengin rezervler yanında Avrasya, bölge ülkelerinin ve halklarının bir arada var oldukları somut bir uygarlık alanı, çeşitli etnik grupların yaşadıkları coğrafi bölgedir. Avrasya'nın her ülkesi bu coğrafyada ulusal çıkarlarını temin etmek amacıyla iç ve dış politika önceliklerini şekillendirir, başka ülkelerle politik, ekonomik, askerî, kültürel ilişkiler tesis eder, uluslararası ve bölgesel entegrasyon süreçlerine katılır. Bu süreçte elbette ki bölge ülkelerinin kendi aralarında ya da bölgede çıkarları bulunan dış ülkelerle jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkar çatışmalarına girmeleri ya da tam tersine, çıkarların örtüşmesi kaçınılmazdır. Bu açıdan Avrasya, bölge ülkelerinin çıkar ve menfaat alanlarının, dış politika yönelimlerinin çeşitliliği ve devlet yönetimi sistemlerinin karakteristiği açısından oldukça karmaşık bir bölgedir. Avrasya'da gerçekleştirilen küresel çokuluslu projelere, bölge ülkelerinin demokratik dönüşüm ve ekonomik liberalleşme süreçlerine, bölgesel politik, ekonomik, kültürel entegrasyon hareketlerine birbirinden farklı çıkarları bulunan çok sayıda farklı ülke, hükümetler arası kurum, sivil toplum örgütü ve diğer jeopolitik aktörler katılmaktadır.

Bölge ülkeleri arasındaki kalkınma istikametlerinin farklılığı, bölgesel çatışmaların varlığı, uluslararası ve ulusal çıkar çatışmaları, dış jeopolitik güçlerin tesiri Avrasya coğrafyasında bölgesel jeopolitik ilişkilerin çeşitliliğini temin eden etkenlerdir. Günümüzde, küreselleşmeden kaynaklanan ekonomik ve sosyal yenileşme, liberalleşme ve demokratik dönüşüm süreçleri bölge ülkelerinin önünde ciddi birer görev olarak belirmiştir ve bölgedeki jeoekonomik entegrasyon süreci, ortak jeopolitik yapılanma, ülkeler arasında eşit işbirliği, güven ve istikrar orta-

mında bir arada yaşama biçimi hem bölgesel, hem de uluslararası güçlerin takip ettikleri politikalardan etkilenmektedir. Bölge ülkelerinin kalkınması, Avrasya'nın istikrarı, uygarca bir arada var olma normları temelinde düzenlenen uluslararası ilişkiler sistemine entegrasyonu da eşit ve karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğine, devletlerin uluslararası hukuk normlarına ve kendi egemenlik haklarıyla, jeopolitik çıkarlarıyla beraber komşularının egemenlik haklarına ve jeopolitik çıkarlarına saygı duymalarına bağlı bulunmaktadır.

Günümüzde Avrasya bir yandan uluslararası güçlerin, ABD, AB, Rusya, Türkiye, İran, Çin, Japonya gibi büyük devletlerin, diğer yandan Merkezî Asya, Güney Kafkasya ve diğer Post-Sovyet Cumhuriyetlerinin özel çıkarlarının buluştuğu bir coğrafyadır. Bu coğrafya gerçek anlamda dünyanın gelecek jeopolitik kaderinin belirlendiği, uluslararası ilişkilerin hızlı bir şekilde cereyan ettiği önemli bir mekândır. Yeryüzünde artan enerji ve hammadde gereksinimini karşılamak kapasitesine sahip bulunan Avrasya, on milyarlarca dolarlık dış yatırımın yapıldığı, en ileri teknolojilerin kullanıldığı, devasa uluslararası projelerin gerçekleştirildiği mühim bir jeopolitik ve jeoekonomik merkeze dönüşmüştür. Özellikle hem Batılı, hem de Doğulu ülkelerin katılımlarıyla Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının, petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesi, petrol ve doğalgazın elverişli ve serbest güzergâhlar üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması ve satışı amacıyla gerçekleştirilen devasa çokuluslu projeler dünya güçlerinin dikkatinin bu bölge üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Günümüz Avrasya'sında ulusal çıkar mücadeleleri ve uluslararası ilişkiler birkaç ana yönde cereyan etmektedir:

- Bölgenin büyük ülkelerinin (Rusya, İran, Türkiye, Çin vb.) birbirinden farklı çıkarları;
- Büyük devletlerin ve kampların (ABD, AB ve Büyük Britanya, Fransa, Almanya gibi bazı AB üyesi ülkeler, Japonya vb.) çıkarları;
- Jeopolitik ve jeostratejik önemi haiz bölge ülkelerinin (Azerbaycan, Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan, Özbekistan, Türkmenistan vb.) çıkarları.

SSCB'nin çöküşü öncesinde bölgede, bugünkü gibi gerilimli bir jeopolitik hayatın mevcut olmadığının da vurgulanması gerekir. Daha önce belirtilmiş olduğu üzere, parçalanıncaya kadar Sovyetler Birliği, bu bölgeyi tam anlamıyla kendi kontrolü altında tutmaktaydı. Bölgedeki çıkarlarını Türkiye aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışan ABD ve NATO, bu konuda pek muvaffak olamamaktaydı. Bölgesel politikalarının SSCB ile ilişkilerini germesini istemeyen ve bu ülkeyi memnun etmeyecek adımlardan kaçınan Çin ve İran ise bölgede bağımsız birer etken olarak ağırlığa sahip değillerdi.

SSCB'nin parçalanmasının ardından Avrasya'daki jeopolitik durumun karakteri ve gelişim istikameti kökten değişmiştir. Büyük devletlerle beraber, bağımsızlıklarını kazanarak uluslararası hukukun birer öznesine dönüşen yeni devletler de bölgenin bütünüyle Rusya'nın kontrolünde kalmasına karşı çıkmaya ve daha etkin bir politika izlemeye başladılar. Tüm bu etkenler bölgedeki jeostratejik ilişkileri karmaşıklaştırmış ve bölgenin uluslararası önemini daha fazla arttırmıştır.

Bölgenin büyük devletleri, katıldıkları tüm bölgesel yapılanmalarda, daima baskın bir statüye sahiptirler ve ulusal çıkarlarını temin etme peşindedirler. Bu ülkeler hem ulusal çıkarları,

hem de bölgesel güvenlik açısından birtakım politik ve ekonomik dayanaklar oluşturmuş ve jeopolitik hedeflerini belirlemişlerdir. Fakat 20. Yy. sonlarından itibaren tüm dünyada jeopolitik durumun hızla değişmesi, bu devletleri tutum ve hedeflerinde sürekli ve dinamik değişiklikler yapmak zorunda bırakmıştır. Birtakım ülkelerin birkaç yıl zarfında birbirinden büsbütün farklı ilkelere ve çıkarlara dayalı oluşturulan örgütlere girmeleri, dış politika çizgilerini, öncelik ve hedeflerini sıklıkla değiştirmeleri artık sıradanlaşmıştır.

Avrasya'nın bölgesel jeopolitik durumunu ve buradaki uluslararası ilişkilerin niteliğini belirleyen karakteristik özellik ve yönelimlerden bir tanesi, bölgede karmaşık bir jeopolitik ortamın varlığı ve arkasında farklı ülkelerin bulunduğu jeostratejik kamplar arasındaki gizli mücadelenin sürmesidir. Rusya, Türkiye, Çin, İran gibi bölge ülkelerinin birbirinden farklı çıkar çevreleri ve hedefleri bütünleşme süreçlerinde, jeopolitik ve jeoekonomik süreçlerde kamplaşmaya uygun ortamı oluşturmaktadır. Söz konusu ülkeler, Avrasya'daki çıkar ve menfaatleri doğrultusunda, diğer ülkeleri kendi yanlarında ya da etki alanlarında tutmak için çaba harcamaktadırlar. Mesela Rusya, haiz olduğu büyük devlet statüsünden ve SSCB döneminde şekillenmiş olan ekonomik, politik, sosyal ve kültürel gerçekliklerden yararlanmak suretiyle, bölgede baskın konuma sahip olmak istemektedir. İran ise kendine özgü bir biçimde takip ettiği İslamcı politikayla, bölge nüfusu içindeki Müslüman ağırlığı kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak istemektedir. Çin; geleneksel olarak çeşitli halkların ve ülkelerin ulusal çıkarlarını en adaletli biçimde savunan ülke ve yeni dünya düzeninde ABD'nin tek kutuplu egemenliğine karşı en büyük muhalif rolünü üstlenmekle diğer ülkelerin güvenini kazanmaya çalışmak-

tadır. Bölgeyi bütün yönleriyle incelemiş olan Çin, hammadde kaynaklarına, ulaşım ve iletişim olanaklarına, pazarlara ulaşmaya yönelik özel bir strateji hazırlamıştır. Türkiye ise bir yandan Avrasya'da daha çok Türkçe konuşan ülke ve halkların desteğini, diğer yandan Avrupa'ya en yakın ülke, Avrupa değerlerini sahiplenen modern bir devlet statüsü sayesinde Batılı ülkelerin güvenini kazanmayı ummaktadır. Avrasya'da var olan karmaşık ve kırılgan jeopolitik ortam, bu coğrafyada etkin bölgesel ve uluslararası örgütlerin stratejilerini ve çalışma taktiklerini de önemli ölçüde etkilemekte, birtakım jeopolitik meseleler karşısındaki tutumlarının değişmesine neden olmaktadır.

1.3. AVRASYA'NIN ÖNEMLİ DEVLETLERİNDEN BİRİ OLARAK RUSYA: JEOPOLİTİK GELİŞİM TARİHİ VE MODERN JEOPOLİTİĞİ. RUSYA'NIN AVRASYA POLİTİKASINDA AZERBAYCAN'IN YERİ VE ÖNEMİ

Rusya'nın Jeopolitik Tarihi ve Yükselme Dönemi

Bir devlet olarak Rusya'nın jeopolitik anlamda yükselme dönemi 16-17. Yy.larda Moskova Knezliği çevresinde merkezîleşmiş devletin aşama aşama oluşmasıyla başlar. Ruslarla meskûn topraklar Türk istilasından kurtarılır ve Rusya iflas eden Bizans İmparatorluğu'nun siyasî, dinî ve manevî mirasına sahip çıkar. Rus tarihçiler bu dönemi "Moskova Knezliği çevresinde merkezîleşmiş Rus Devleti'nin ortaya çıkış dönemi" olarak tanımlarlar. Aynı dönemde Rusya, çevresindeki diğer halkların topraklarını işgal etmek suretiyle sınırlarını epey genişletir. Uzakdoğu'ya kadar Sibirya ve Doğu'daki tüm bölgeler, Tümen, Tobolsk ve Yakutistan işgal edilir ve buralardaki yerel hü-

kümetler ilga edilir. Aynı dönemin en karakteristik yönü Rusya'nın denizlere çıkışı ve bir Avrupa imparatorluğu statüsü kazanarak Avrasya coğrafyasında gitgide ciddi bir jeopolitik etkene çevrilmesidir. Merkezîleşmiş Rus Devleti'nin şekillenme süreci IV. İvan'ın (Korkunç İvan) 1547 yılında tahta çıkmasıyla başlar. İktidarı yıllarında Rus Devleti'nin toprakları Güney ve Doğu yönlerinde önemli ölçüde genişleyerek yüzölçümü yaklaşık 14 milyon kilometrekareye, nüfusu ise 6-7 milyon kişiye ulaşır.

1904 yılında *Tarihin Coğrafya Ekseni* adlı çalışmasında Mackinder, bu eksenin Avrasya'dan geçtiğini yazar. Rusların Hazar'a inişi de yine aynı coğrafi eksenin iki jeopolitik çizgisi boyunca olmuştur:

1) Dinyeper Nehri boyunca Baltık Denizi ve Karadeniz'e;
2) Volga Nehri'yle Hazar Denizi'ne, buradan Kafkasya ve Merkezî Asya'ya.

Rusların Hazar havzasına gelerek burada jeopolitik konumlarını pekiştirmeye başlamaları da Moskova Knzeliği'nin güçlendiği ve çevresindeki toprakları işgal ettiği IV. İvan dönemine tesadüf etmektedir. Moskova Knezliği 1552 yılında Kazan'ı, 1556 yılında ise Astrahan'ı tuttu ve Volga Nehri boyunca inerek Hazar Denizi'nin Doğu kıyılarına hâkim oldu. Hazar'ın Doğu kıyısına yerleşen Ruslar burada yeni bir jeopolitik ortamda, yani İran ve Türkiye ile komşuluk ortamında varlıklarını sürdürmek ve Güney kıyılarının güvenliğini sağlama amaçlı önlemler almak zorunda kaldılar. Rus ordusu içinde Güney sınırlarının güvenliğinden sorumlu olacak Kazak gruplarının ortaya çıkması da aynı dönemde olmuştur.

I. Petro'nun iktidarı döneminde Rusya; bugünkü Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarını da ilhak ederek Baltık Denizi ve Ka-

radeniz'e çıkış olanağı kazandı. Araştırmacılar, I. Petro'nun tahta geçişinden II. Aleksandr iktidarının sonuna kadar geçen süreyi (1682-1880) Rus tarihinde yeni bir jeopolitik evre olarak değerlendirmektedir. Bu evrede Rusya nüfus, yüzölçümü ve diğer stratejik ölçütler açısından Avrupa'nın en büyük imparatorluklarından bir tanesine dönüşmüştür.

Sömürgeciliğin yaygınlaştığı 18. Yy. başlarında Rusya'nın sınırlarını genişleterek Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden bir tanesine dönüşmesi, bu kıtadaki jeopolitik durumun bütünüyle değişmesine neden olmuştur. Rusya; Avrasya'da sınırlarını Kuzey ve Güney yönlerinde büyük ölçüde genişletmekle kalmadı, Merkezî Asya ve Kafkasya'yı da işgal etti, diğer yandan o sırada İngiltere'nin sömürgesi durumunda bulunan Hindistan'a da sahip olma niyetiyle Güney Asya'ya doğru harekete geçti. Rusya İmparatoru I. Pavel'in Hindistan'ı işgal etmek istemesi, elbette ki gerçekleştirilmesi mümkün olmayan ve maceraperestçe bir niyetti. Her şeye rağmen, böyle niyetler Avrupa'nın büyük imparatorlukları için gelecekteki Rus tehlikesinin ciddi birer işaretiydi.

Rusların Avrasya'nın Güney bölgelerini, Hazar havzasını ilk işgalleri 1722-1723 yıllarındadır. Nitekim Hazar havzasının jeopolitik ve askerî-jeostratejik açıdan haiz olduğu önemi de Derbent, Guba, Bakü, Gilan kentlerini, Şirvan'ın bir bölümünü, Aras ve Kura Nehirleri arasındaki toprakları, Terek Nehri kıyılarını tutmalarının ve Güney Kafkasya'nın önemli bir bölümüne sahip olmalarının ardından ilk kez kavramışlardır. İran ve Türkiye'nin sürekli taarruzları sonucunda Rusya 1724 yılında Kura ve Aras Nehirleri arasında durdurularak barış görüşmelerine mecbur bırakıldı. 1724 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan barış anlaşmasına binaen Rusya'nın Kafkasya'daki sınırları Kura ve

Aras kıyılarından başlayarak Hazar Denizi'nin güneybatı kısmına kadar uzanır. 1870'li yıllarda İngilizlerin sömürge siyasetinde yaşanan gerilemeden faydalanarak Hazar'ın Asya kıyısındaki topraklara, özellikle Merkezî Asya'ya taarruza geçmiş ve yerel Hanlar arasındaki çekişmelerden de faydalanmak suretiyle bu bölgeleri kısa bir sürede işgal etmişlerdir. İran toprakları istisna tutulmakla, Hazar havzasının hemen hemen tamamına sahip olan Rusya, jeopolitik açıdan büyük önem taşıyan bu bölgeyi İran'la paylaşarak kapalı bir mekâna dönüştürmüştür. 18-19. Yy.larda Rusya Güney Kafkasya'nın tamamını ve Hazar Denizi'nin güneybatısını kontrol altına almıştır.

I. Aleksandr'ın iktidarı döneminde (1801-1825) Rusya İmparatorluğu gücünü ve jeopolitik amaçlarını daha açık bir şekilde gösterir olmuştur. Fransız ordularının yenilgiye uğratılmasında ve 1815 Viyana Kongresi'nin yapılmasında belirleyici bir role sahip bulunan Rusya, yeryüzünün büyük imparatorluklarıyla rekabete girişerek, jeopolitik iddialarını ve sömürge politikasını gitgide daha pervasızca gerçekleştirmeye başlamıştır. Rusya'nın jeopolitik hedefleri arasında Basra Körfezi çevresinin ve İran topraklarının, Karadeniz kıyılarının, Akdeniz'deki önemli mevkilerin işgali de bulunmaktaydı. Bu hedeflerinin bir kısmını 19. Yy. başlarında İran'la yaptığı iki savaş sayesinde gerçekleştirmeyi başarsa da, 1854 yılında Kırım Savaşı'nda Avrupa ülkelerinin büyük desteği sonucunda Türkiye karşısında ciddi bir yenilgi almıştır.

Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu (gerçekte birleşik Avrupa kuvvetleri) karşısında aldığı ağır yenilgi, Rusya'nın jeostrateji uzmanlarını uzunca bir süre çok tedirgin etmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun mirası olan Ortodoks Hıristiyan Avrupa'sının, Balkan Slavlarının ve Güneydoğu Avrupa'nın Türkle-

rin egemenliği altına girmesi, aynı toprakları ilhak etme niyetini çoktan beri taşıyan Rusları ciddi şekilde tedirgin etmiştir. Kafkasya'da ve Karadeniz çevresinde Türklerin egemenliği altında bulunan toprakların, Avrupa'yla Asya arasındaki Boğazların ve Basra körfezindeki toprakların işgali Rusya'nın jeopolitik ve jeostratejik hedefleri arasında önemli yere sahipti. 19. Yy. ortalarından itibaren Sibirya'ya, Uzakdoğu'ya, Merkezî Asya'ya, Kafkasya'ya ve bu arada Güney Kafkasya'ya ağırlık veren Ruslar, yaklaşık 70 yıllık bir sürede bu toprakları bütünüyle kontrol altına almışlardır.

20. Yy. başlarında Rusya'da kapitalizmin gelişmesi yeni toprak, hammadde ihtiyacını ve diğer ekonomik rezervlere duyulan ihtiyaçları ortaya çıkardı ve sonuçta Avrasya'da yeni bir jeopolitik realite şekillenmeye başladı. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya sanayisi ve ekonomisi hammadde ve ucuz iş gücü ihtiyacını açıkça hissetmiş ve sonuçta Rusya Devleti jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik alanlarda bölgesel ve küresel ölçekte daha etkin olmak zorunda kalmıştır. Jeopolitik iddialarının bir neticesi olarak Rusya 1914-1918 yılları arasında I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri safında katılmış ve bu savaşın başlıca ülkelerinden bir tanesi olmuştur. Toplamda bir buçuk milyar nüfusa sahip yirmi küsur devletin katıldığı savaş Avrupa ve Avrasya'nın bütün önemli ülkelerini ve jeostratejik aktörlerini yeni askerî ve politik doktrinler geliştirme ve uygulama zorunluluğuyla baş başa bırakmıştır.

Avrasya'nın önemli bölgelerinden bir tanesi olan Hazar havzasının bir kez daha Rusya'nın ve aslında tüm dünyanın gözünde jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik açılardan önem kazanması da kapitalizmin gelişme dönemi olan 19. Yy. sonuyla 20. Yy. başlarına tesadüf etmektedir. Aynı dönemin bir

özelliği de Bakü petrolünün keşfi ve petrol ürünlerinin kapitalizmin gelişmesindeki rolünün artmasıdır. Bu tarihten itibaren Hazar havzası ve Bakü zengin petrol rezervleriyle gündeme gelerek öne çıkar, Rusya'nın ve yeryüzündeki diğer jeopolitik güçlerin dikkatini kendi üzerine çeker. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Hazar havzasına, Bakü petrollerine ve bu petrolün dünya pazarlarına ulaştırılması açısından önem arz eden Batum gibi liman kentlerine sahip olma mücadelesi uluslararası bir meseleye dönüşmüştür.

SSCB'nin Parçalanmasının Ardından Rusya'nın Avrasya'da Takip Ettiği Jeopolitiğin Özellikleri

Rusya'nın Hazar havzasında jeopolitik etkinliğinin yeni bir evresi SSCB'nin parçalanmasından sonra başlar. 1920-1991 yılları arasında Avrasya coğrafyasının büyük bir bölümü gibi Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya da tam anlamıyla SSCB'nin kontrolü altında bulunuyor, hem bölgesel, hem de uluslararası rekabetin dışında kalıyordu. SSCB'nin parçalanmasının ardından Rusya'nın bir süreliğine Avrasya'da ve bu arada Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da takip ettiği politika hem bölgesel, hem de uluslararası güç odaklarınca şaşkınlıkla karşılanmıştır. Çünkü söz konusu dönemde Rusya'nın iç ve dış politikasında, uluslararası ve bölgesel jeopolitik konumunu zayıflatan, siyaset literatüründe "jeopolitik riskler" olarak değerlendirilen çok ciddi olumsuz adımlar gözlemlenmiştir. SSCB'den kopan Cumhuriyetlerle verimsiz ve çelişkili ilişkiler kurulması, içte merkezî yönetimle bölgelerdeki otonom yönetimler arasında çatışmanın artması ve ekonomik, politik, sosyal alanlarda ciddi ayrılıklar

yaşanması uzmanlar tarafından işte bu "jeopolitik riskler" sırasında değerlendirilmektedir. Söz konusu olumsuzluklar bir yandan bölgesel ve küresel ölçekte Rusya için kötü bir imaj oluştururken, diğer yandan aynı dönemde ülke açısından hayatî önem arz eden yabancı yatırımları da olumsuz yönde etkilemekteydi. Hazar havzasında Rusya'ya bağlı çoğu bölgenin (Dağıstan, Çeçenistan ve Kuzey Kafkasya'nın bazı diğer bölgeleri) etnik ayrılıkçı grupların, mafyanın ve terör örgütlerinin kontrolünde bulunması ve söz konusu güçlerin sıkça terör eylemlerine, diğer çatışmalara başvurmaları, suç örgütlerinin sayısının hızla artması gibi gelişmeler Rusya'nın hem küresel, hem de bölgesel anlamda jeopolitik konumunu büyük ölçüde zayıflatmaktaydı.

Diğer yandan, SSCB'nin çöküşü sonrasında içte ve dışta bozulan iş ilişkileri, bölge ve dünya ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin sekteye uğraması Rusya açısından ciddi boyutta ekonomik ve ticari sorunlar oluşturmuş, ülke içindeki krizin daha fazla derinleşmesine neden olmuştur. Uluslararası pazarlardaki konumunu kaybetmesi, hammadde ve ürün ticaretinin zarar görmesi, mali ve makroekonomik sisteminde yaşanan krizler bağımsızlığını yeni kazanan diğer Cumhuriyetler gibi Rusya'nın da ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Doğu Avrupa, Yakındoğu, Ortadoğu, Latin Amerika, Güneydoğu Asya, Güney Kafkasya ve Post-Sovyet coğrafyasında hem pazar payını, hem de hammadde kaynaklarını yitiren Rusya, tekelci konumunu da kaybetmeye başlamış bulunuyordu. Eskiden beri içte ve dışta kullandığı pek çok ulaşım ve iletişim araçları, limanlar, feribotlar, ulaşım koridorları şimdi dış ülkelerin sınırları içinde kalmış bulunuyordu ve bunlardan yararlanabilmek için para ödemesi gerekiyordu.

Askerî-jeostratejik konularda ve ulusal güvenlik alanında da Rusya birtakım ciddi sorunlarla karşılaşmış bulunuyordu. Söz konusu dönemde Rusya'nın ulusal güvenliğine yönelik en büyük tehditlerin kaynağı, daha önceki yılların tahminlerinden farklı olarak ABD ve Batılı ülkeler değil, ülke içinde artış gösteren etnik ayrılıkçılık yönelimleri, anarşi ve denetimsizlik ortamı, organize suçların artması gibi etkenlerdi. Özellikle 1990'ların ilk yarısında hem ülkenin zenginliklerine, hem de yönetim mekanizmalarına sahip olma uğruna demokratik güçler, Sovyetler Birliği döneminin yönetici kadroları ve federal yapılanmalar arasında başlayan ve bir hayat memat meselesine dönüşen mücadele, merkezle taşra ve oligarşik yapılanmalar arasındaki önemli sorunlar, özgür ve bağımsız bir Rusya isteyen güçlerle SSCB'yi tamir etmeye çalışan odaklar, rüşvete bulaşmış olan polis ve mahkeme sistemiyle suça bulaşmış olan iş adamları arasındaki mücadele ve işbirliği, Batı taraftarı ile imparatorluk yanlısı siyasi hareketler arasındaki ilişkiler Rusya'nın iç jeopolitik durumunu karakterize eden başlıca özelliklerdi. Rusya'nın ulusal kalkınma ve güvenlik alanındaki siyasi öncelikleri dikey yönetim sisteminin pekiştirilmesinden, bağımsızlık ve egemenlik mücadelesine kalkmış olan otonom Cumhuriyetlerle ilişkilerin düzene sokulmasından ve ülkenin bölünmesinin önüne geçmekten ibaretti.

Rus siyaset bilimcilerinden bazıları, SSCB'nin parçalanmasının ardından geçen ilk yıllarda Rusya'nın Hazar politikasının pragmatik jeoekonomik hedeflerden çok, geleneksel imparatorluk yaklaşımına dayalı jeopolitik ve jeostratejik çıkarlara yönelik olduğu kanısındadırlar. Yeni binyılın başında Rusya, Hazar politikasında daha çok jeoekonomik çıkarlarını göz önünde tutmaya başladı ve daha önceki jeopolitik faaliyetine önemli ölçü-

de rötuşlar yaptı. Sonuçta Rusya; satış pazarlarına sahip olmak ve dünyada enerji sağlayıcı ülke olarak tekelci konumunu muhafaza edebilmek amacıyla Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerle rekabete girişti, bölgenin enerji rezervlerinin işlenmesini ve naklini kontrol altında tutmaya yönelik çalışmalarını hızlandırdı.

SSCB'nin parçalanmasının hemen akabinde Rusya'da cereyan eden olumsuz süreçler pek çok araştırmacı tarafından demokratik değerlerin ortaya çıkışı olarak yorumlanmış ve söz konusu dönem demokrasinin gelişme dönemi olarak izah edilmiştir. 1993 yılında yeni Anayasa'nın kabulü, çok partili sistemde yapılan seçimler, Rusya'nın uluslararası camiaya entegrasyon çabaları ve diğer meseleler de demokrasinin geliştiğini gösteren başlıca emareler olarak değerlendirilmiştir.

2000 yılında Rusya'da gerçekleşen iktidar değişimi sonrasında hem içte ekonomik ve politik yönetimde düzenin sağlanması, kaos, çatışma ve belirsizlik ortamının giderilmesi yönünde büyük çabalar sergilendi, hem de dış politikada önemli değişiklikler gözlemlendi. Merkezîleşmiş ekonomik, politik, sosyal, finansal, askerî-stratejik yönetim sistemlerinde kısa sürede düzen sağlandı ve devletin bu alanlar üzerindeki kontrolü arttırıldı. Merkezî yönetim kurumlarının işlevi ülke çapında arttırıldı, iç anarşi ve kargaşa önlendi.

Yönetim sisteminin yenilenmesine, ülkenin eyaletlere bölünerek guberniya düzeninin oluşturulmasına, etnik ayrılıkçılıkla mücadelenin sertleştirilmesine yönelik olarak Rusya Devlet Başkanı Putin'in aldığı önlemler, ülkenin toplumsal ve siyasal güvenliğinin sağlanması üzerinde büyük ölçüde olumlu tesir oluştururken, bölgesel ve küresel çapta jeopolitik konumunun pekiştirilmesine de önemli katkı sağladı.

Suça bulaşmış ve şebekeleşmiş polis ve mahkeme sistemini, askerî ve oligarşik yapılanmayı ortadan kaldıran Putin, federal ölçekte ciddi bir yürütme ve kontrol sistemi oluşturdu. Toprak bütünlüğüne yönelik etnik tehditler sert önlemler sonucunda ortadan kaldırıldı. Daha önceki Devlet Başkanı Yeltsin döneminde kurulan sözde demokrasi kurumlarının zararlı çalışmaları gitgide kısıtlandı. Federal ve yerel düzeyde, yönetim deneyimine sahip bulunmayan rastgele kişilerin parlamentoya girmesi ya da devlet kurumlarında önemli görevler işgal etmesi gibi durumlar son buldu. Özellikle merkezî yönetim sisteminde sert kurallar uygulanmaya başlandı, tek merkezli devlet kontrolü sistemi geliştirildi.

Rusya'da 1993-2000 yıllarında içte cereyan eden süreçlerin, yakın komşularla ilişkileri de büyük ölçüde olumsuz etkilediği gerçeği açıkça gözlemlenebilmekteydi. Post-Sovyet coğrafyasında egemen konumunu muhafaza edebilmek amacıyla Rusya'nın dış politikasında imparatorluk iddiası ağır basmaktaydı. Rusya "ajan ülkeleri" ve "ayrılıkçı çatışma odaklarını" BDT ülkelerini baskı altında tutmak amacıyla kullanmaktaydı.

Özellikle Güney Kafkasya'da etkin bir politika izleyen Rusya, etnik ayrılıkçılık hareketini körüklemekte, bölgenin halklarını ve devletlerini karşı karşıya getirerek kendi nüfuzunu korumak istemekteydi. Diğer yandan, eskiden beri Güney Kafkasya ülkelerinin (özellikle Azerbaycan'ın) en büyük ziraat ürünleri pazarının Rusya oluşu, yine Güney Kafkasya ülkeleri yurttaşlarından bazılarının iş gücü olarak Rusya'da bulunması da bu ülkenin birtakım çevreleri tarafından Azerbaycan'ı baskı altında tutmak amacıyla kullanılmaktaydı. Söz konusu dönemde Rusya'nın, bölge ülkeleri açısından hiçbir cazibesinin bulunmadığının, ABD ve Batılı ülkelerle hiçbir surette rekabet edemediği-

nin de vurgulanması gerekir. Bu nedenledir ki, Rusya'nın birtakım çevreleri; bölge ülkelerinde etnik çatışmaların körüklenmesi, bu sayede ayrılıkçı ve merkezkaç yönelimlerin desteklenmesi, ülke içindeki azınlıkların köşeye sıkıştırılması, azınlıklara ait mal ve mülklere el konması gibi baskı yöntemlerini çıkış yolu olarak görmüşlerdir. Çünkü Rusya, ne ekonomik olanakları, ne teknolojisi, ne de jeopolitik konumuyla bölgedeki çokuluslu Batılı yapılanmalarla rekabet edebilecek güçteydi.

Putin'in Devlet Başkanı olduğu dönemde içte ciddi bir düzenin tesisine, merkezî yönetimin etkisinin arttırılmasına yönelik önlemler, bölgesel ve küresel ölçekte jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik güvenliğin sağlanması amacıyla atılması gereken adımları mümkün kıldı. Putin'in takip ettiği politik çizgi, Rusya'nın Avrasya'daki komşularıyla ilişkilerini de olumlu yönde etkiledi. Rusya'nın "yakın çevre" olarak değerlendirdiği komşularla ilişkilerde Yeltsin dönemindeki imparatorluk iddiası ve baskısı kısmen yumuşadı, dış politika alanında pragmatik değişiklikler gerçekleştirildi.

Günümüzde Rusya'nın Avrasya Politikası ve Ana Yönelimler

Araştırmacılara göre, SSCB'nin parçalanması, Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkeleri üzerindeki kontrolünü kaybetmesi ve 20. Yy. boyunca uluslararası arenadaki baskı mekanizmalarını yitirmesi Rusya'nın dış politikasını ivedilikle üstesinden gelinmesi gereken birkaç önemli görevle karşı karşıya bırakmıştır. Bu görevler söyle sıralanmaktadır:

- ABD, AB ve NATO'nun askerî-jeostratejik alanda Doğu'ya, yani Post-Sovyet coğrafyasına doğru genişlemesini her ne suretle olursa olsun önlemek;
- Aynı coğrafyada Batılı ülkelerin politik ve ekonomik etkilerini arttırmalarına ve bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin Batı'ya yönelmelerine engel olmak;
- Rusya Federasyonu'nun bütünlüğünü korumak, ulusal güvenliğini ve çıkarlarını her şekilde temin etmek.

1990'ların başlarında Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) kurulmasında da Rusya, öncelikle eski SSCB coğrafyasındaki jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik nüfuzunu korumak, ulusal çıkarlarını temin etmek, merkezkaç yönelimleri önlemek, komşuları üzerinde Batı'nın gitgide artan etkisini zayıflatmak, bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkelerin dış politikaları arasında mümkün mertebede koordinasyon sağlamak (çeşitli ortak kurumlar, sınırların ortak savunulması vb. önlemler aracılığıyla) amacını gütmüştür. Rus jeostratejik uzmanlarına göre, söz konusu dönemde Post-Sovyet coğrafyasında Rusya'nın jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarları, bu coğrafyanın her açıdan kontrol ve etki altında tutulmasını gerektirmekteydi. Mesela Rusya'dan Batı'ya uzanan başlıca ulaşım ve iletişim hatları, petrol ve doğalgaz boruları Ukrayna ve Beyaz Rusya üzerinden geçmekteydi. Kaliningrad vilayetiyle kara bağlantısı ise Baltık Cumhuriyetleri üzerinden sağlanmaktaydı. Rusya'nın güvenlik açısından önem arz eden sınırları batıda Beyaz Rusya'dan, güneyde Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'la beraber, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan

geçmekteydi. Tüm bu bölgelerin kaybedilmesi, Rusya tarafından askerî-jeostratejik güvenliğe yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmekteydi.

Diğer yandan birtakım Rus araştırmacılara göre, Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya'yı kaybetmekle Rusya, Avrasya'nın ve gerçekte tüm dünyanın enerji, ulaşım ve iletişim sistemi üzerindeki tesir gücünü de kaybedecekti. Bu araştırmacılara göre, Rusya hükümeti Avrasya bölgesinde hayatî çıkarlarını ve etki alanını her vasıtayla korumak zorundaydı. Öte yandan Rusya; BDT ülkelerinin dış dünyayla jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik ilişkilerini, İran, Türkiye ve Çin'le, aslında tüm büyük ülkelerle bağlarını kontrol altında tutmak ve yönlendirmek istemekteydi.

Günümüzün uluslararası ilişkiler düzeni içinde Rusya'nın rolü epey azalmış olmakla beraber, 2008 yılında Gürcistan'la ve 2014 yılında Ukrayna'yla yaşanan askerî çatışmalar, bu ülkenin Avrasya bölgesinde köşeye sıkıştırılmasının fazlaca zor olacağının da birer kanıtıdır. Jeopolitik ve jeostratejik özellikleriyle dünyanın en büyük ülkelerinden bir tanesi olan Rusya çok zengin doğal kaynaklara, muazzam bir askerî potansiyele (nükleer teknoloji ve başlık taşıma sistemleri, stratejik silahlar) sahip bulunuyor, Avrupa'yla beraber yeryüzünün tüm kara, hava ve su koridorlarına çıkış olanaklarını elinde tutmaktadır.

Rusya'nın ekonomik, politik, askerî, kültürel, sosyal ve finansal etkisi BDT coğrafyasının tamamında ciddi bir şekilde hissedilmektedir. Bu coğrafyada Rusya önemli toplumsal ve siyasal mekanizmalara, bilişim mekanizmalarına sahiptir. Diğer yandan, BDT ülkelerinin sınırları içinde toplamda 25 milyonun üzerinde Rus kökenli nüfus yaşamaktadır. Rus kitle iletişim araçları Post-Sovyet coğrafyasında engelsiz bir şekilde

yayınlanmakta ve kamuoyunu önemli ölçüde etkilemektedir. BDT ülkeleri Rusya açısından başlıca ihraç pazarı olarak kalmakta, yani bu ülkelerde Rus malları baskın konumda bulunmaktadır. Diğer yandan Rusya, BDT ülkelerinde üretilen ziraat ürünleri için büyük bir pazar ve çok önemli iş göçü alan ülke konumundadır. Nüfus sayısı düşmekte olan Rusya'nın işçi ihtiyacının kaydadeğer bir bölümü BDT ülkeleri tarafından karşılanmaktadır. BDT ülkeleri üzerindeki hukuki kontrolünü 1990'ların başlarında kaybetmiş olmakla beraber Rusya, ekonomik ve politik etkisini korumakta, hatta arttırmaktadır. BDT ülkelerinden bazıları Batı'yla Rusya arasında manevra yapmak suretiyle egemenliklerini korumak, güvenliklerini, ekonomik ve sosyal çıkarlarını temin etmek, diğer sorunlarını çözüme kavuşturmak için çalışmaktadırlar. Ermenistan gibi bazı ülkeler ise Rusya'nın ileri karakolu olmaya rıza göstererek, yarı bağımsız, yarı bağımlı bir konumda varlıklarını sürdürmektedirler.

Egemen konumunu; 1991-1997 yılları arasında Avrasya'da etnik çatışmalar çıkarmak, yerel yönetimler üzerinde baskı oluşturmak, bölge ülkelerini karşı karşıya getirmek suretiyle muhafaza etmeye çalışmasına karşılık Rusya, çatışmaların zamanla kendi sınırları içine sıçraması tehlikesini idrak etmenin ardından, özellikle 2000 yılı itibariyle Post-Sovyet coğrafyasındaki çatışmaları dondurmak ve daha farklı bir politika takip etmek zorunda kalmıştır. Rus uzmanlar, 1997-2000 yılları arasında Rusya'nın Avrasya bölgesi ülkeleriyle ilişkilerinde yeni politik yaklaşımlar arayışı içinde olduğu görüşündedirler. Rusya'nın bölgesel politikasını ekonomik işbirliği temeline dayandırması, uygarca olmayan siyasi baskı

yöntemlerinin yavaş yavaş ortadan kalkması söz konusu dönemin başlıca karakteristik özellikleri olarak anılabilir.

Günümüzde Putin'in başlıca jeopolitik hedefi SSCB'nin parçalanmasının ardından zayıf düşmüş olan ülkesini tekrar küresel ölçekte bir güç odağına dönüştürmekten ibarettir. Moskova'nın politikalarının analizi, bu hedefe ulaşmak amacıyla, bugüne başarısız bir şekilde uygulanan güç unsurundan vazgeçildiğini, daha çok ekonomi ve enerji gibi unsurlara ağırlık verildiğini göstermektedir. Batı'yla entegrasyonu yeğleyen bazı Post-Sovyet ülkeleriyle ilişkilerinde enerji etkenini ön plana taşıması ve Avrupa'nın başlıca enerji kaynağı olduğunun altını çizmesi, Rusya'nın dış politika önceliği haline gelmiştir. Bu durum, enerji ihtiyacının küresel ölçekte artış gösterdiği bir dönemde, Rusya'nın, sürecin merkezindeki güç odağına dönüşmekte olduğuna işaret etmektedir. Ukrayna ve Gürcistan üzerindeki ekonomik baskıları arttırması, Moldova'ya doğalgaz naklini kısıtlaması, ordularının Transdinyester bölgesinden çekilmesine ara vermesi de uzmanlara göre Moskova'nın bahsi geçen politikasının birer mütemmim cüzüdür. Batı'nın aynı politikayı tedirginlikle takip ettiği şüphesizdir. Son zamanlarda NATO yöneticilerinin Kiev ziyaretlerinin yoğunlaşması, Ukrayna ile NATO arasındaki bağların pekiştirilmesi ise Rusya'nın etkinliğini arttırması karşısında Batı'nın cevabı olarak yorumlanabilir. Yine uzmanlara göre, Ukrayna yönetiminin, NATO'ya giriş konusunun henüz gündemde olmadığına dair açıklamaları büyük ölçüde Rusya'yı sakinleştirme amacı gütmektedir.

Anlaşılacağı üzere, Rusya'nın Avrasya politikasını şekillendiren hedeflerden bir tanesi, ABD'nin tek kutuplu dünya düzeninin Post-Sovyet coğrafyasını da kapsamasının önüne geçmekten ibarettir. Tek kutuplu dünya düzeninin ortaya çıkışını

sağlayan başlıca etkenler SSCB'nin çöküşünün ardından Moskova'nın eski pozisyonlarını kaybetmesine karşılık ABD'nin askerî ve ekonomik gücünü arttırmasıydı. 1990'ların başında Rusya, dünyada cereyan eden bu süreci izlemekle yetinmek zorunda kalmış bulunuyordu. Rusya küresel ölçekte ABD'nin jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik süreçleri yalnız başına yönlendirmesine karşı koyamamanın ötesinde, Avrasya coğrafyasında bile gitgide daha ciddi ve daha cazip bir aktöre dönüşen bu ülkeyle rekabet edememekteydi. Oysa son yıllarda Rusya, ABD'nin bu "tek başına iktidarına" son vermek amacıyla somut adımlar atmaya başlamıştır. SSCB'nin mirasçısı olmakla beraber Rusya'nın, aynı SSCB gibi süper güç olma iddiasında bulunamayacağı şüphesizdir. Rusya, böyle bir iddiada bulunabilmek için askerî ve ekonomik olanaklara sahip değildir. Gerçekte, SSCB dönemindeki gibi bir "çift kutupluluk" bugün mümkün görünmemektedir. Bu durumda Moskova, "çift kutuplu" bir düzenden ziyade, "çok kutuplu" bir düzen oluşturma çabasındadır. Bu amaçla Rusya, tek kutuplu dünya düzenini kabullenmeyen ve buna karşı koymak isteyen büyük ülkeleri, jeopolitik güç odaklarını kendi etrafında birleştirmeye çalışmaktadır. Bugün küresel ölçekte AB, Çin, Japonya, İran, Hindistan, Pakistan, birtakım Arap ülkeleri gibi jeopolitik aktörler çeşitli nedenlerle tek kutuplu dünya düzenine karşı çıkmaktadırlar. ABD'nin küresel süreçleri yalnız başına yönlendirme çabası, tüm bu güç odaklarını Rusya'yla ilişkilerini yoğunlaştırmaya sevk edebilir. Fakat bu güç odaklarının tamamının, tek kutupluluğun önlenmesi çalışmalarında Rusya'yla ortak hareket edecekleri de söylenemez. Çok kutuplu dünya düzeninden yana olan tüm güç odakları, bu süreçte kendi çıkarlarını göz önünde tutacaklardır. Mesela Rusya; AB ve Japonya'yı ekonomi ve

teknoloji "sponsorları" olarak görmekte, buna karşılık adları anılan ülkeler ise Rusya'yla işbirliğinde kendi çıkarlarını temin etmeyi amaçlamaktadırlar.

Uzmanlara göre, günümüzde Avrasya coğrafyasında Rusya'nın başlıca jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik rakipleri AB ile ABD'dir. Özellikle SSCB'den koparak bağımsızlıklarını kazanmış olan Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ermenistan gibi ülkelerin gelecekte daha çok kimin jeopolitik etki alanına gireceği ve kimle koalisyon yapacağı konusunda söz konusu rakipler arasında sert bir çekişme yaşanmaktadır. AB'nin, Doğu Ortaklığı Programı çerçevesinde adları anılan altı ülkenin Devlet Başkanlarıyla gerçekleştirdiği Vilnius Zirvesi öncesinde bu çekişme açıkça ortaya çıkmıştır. Zirve öncesinde AB, ABD ve Rusya söz konusu ülkelerin tercihlerini etkileyebilmek amacıyla çeşitli yöntem ve araçlar kullanmakla ciddi biçimde çalışmaktaydılar. Rusya kendi komşularını, özellikle de tercihlerini açıkça belli etmeyen Ukrayna ile Azerbaycan'ı AB Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan vazgeçirmek amacıyla aylar öncesinden çeşitli mekanizmaları kullanmaya başlamış bulunuyordu. Mesela açıkça gözlemlenen bir süreç olarak Rusya, bu ülkede ikamet eden Azeri iş adamları ve geçici işgücü üzerinde baskı oluşturmakta, bunları sınır dışı etmekteydi. Rusya Devlet Başkanı'nın söz konusu dönemde Ermenistan'a gösterişli bir ziyaret gerçekleştirmesi ve bu ülkedeki askerî birliklerini güçlendirme niyeti sergilemesi, Güney Kafkasya'daki jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik konumunu pekiştirmeye yönelik çeşitli adımları da yine aynı mekanizmalar sırasında anılabilir.

Diğer yandan, son zamanlarda Rusya'da Rus olmayanlara, özellikle Azeri kökenli kişilere yönelik baskı kampanyasının

zaman zaman sivillere yönelik terör eylemleri düzeyine ulaşmış olduğu haberleri de alınmaktaydı. Uzmanlara göre bu gelişmeler, Rusya tarafından komşularına iletilen bir mesaj, *"AB ile işbirliklerini pekiştirmelerine seyirci kalmayacağı"* mesajıydı.

Günümüzde Rusya, komşularının AB'ye alternatif olarak geliştirdiği Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB) katılmalarını sağlamak amacıyla tüm vasıtalardan faydalanmaktadır. AEB'nin en sağlam kurumu Gümrük Birliği'dir ki bu da gerçekte SSCB'nin ekonomik sınırlarının tamiri anlamına gelmektedir. Eski SSCB Cumhuriyetlerinden çoğu ve bu arada Ukrayna, Azerbaycan, Moldova söz konusu kuruma üye olmayı istememektedirler. Bu açıdan Vilnius Zirvesi bir ölçüde AB'nin Doğu Ortaklığı Programı'yla AEB arasında bir çekişme arenasıdır.

2 Aralık 2013 tarihinde Ermenistan'a gerçekleştirdiği ziyaret çerçevesinde Gümrü'deki Rus Askerî Üssü'nde konuşma yapan Rusya Devlet Başkanı, ülkesinin Transkafkasya'dan çekilmeyi asla düşünmediğini, bilakis buradaki konumunu pekiştireceğini açıkça ifade etmiştir. Rusya'nın Güney Kafkasya'daki jeopolitik ve askerî-jeostratejik pozisyonunu pekiştireceğinin altını çizen Putin, Transkafkasya'da seleflerin iyi mirasını ve bölge ülkelerinin tamamıyla, özellikle Ermenistan'la stratejik ortaklık ilişkilerini kendilerine dayanak olarak kullandıklarını belirtmiştir. Putin, Avrasya entegrasyonu sürecine (Gümrük Birliği'ne) katılması durumunda Ermenistan'ın ekonomik potansiyelinin önemli ölçüde artacağına, bu ülkede mevcut yatırım ortamının iyileşeceğine, ticari ilişkilerin gelişmesi için daha verimli bir ortam oluşacağına inandığını da ifade etmiştir.

Siyaset bilimcilere göre, BDT ülkelerinden bazılarının ve özellikle Ukrayna'nın Avrupa'yla bütünleşmesi sürecinde yeni bir aşama olarak değerlendirilen söz konusu Zirve Toplantısı

bir yandan Rusya'nın komşuları üzerinde oluşturduğu ciddi baskılar eşliğinde gerçekleşmiş, diğer yandan Post-Sovyet coğrafyasında jeopolitik yönelimlerin açıklık kazanmasını ve gelecek hedeflerin belirginleşmesini hızlandırmıştır.

Rusya'nın Avrasya'da Takip Ettiği Bölgesel Güvenlik Politikası

Rusya'nın; Avrasya'nın ve bu arada Güney Kafkasya'nın da güvenlik ortamına yaklaşımı ve bu bağlamda yaptığı beyanlar bağımsızlığının ilk on yılında Güney Kafkasya'nın yalnızca bir ülkesi, yani Ermenistan tarafından "tam bir memnuniyetle" karşılanmıştır. Bu durum Rusya'nın bölgedeki güvenlik politikasının verimli sonuçlar doğurması için yeterli değildi. Bölge ülkelerinin 1990'lı yıllarda belirli ölçüde Rusya'ya sırt çevirerek bölgede ve dünyada daha güvenilir jeostratejik yandaşlar aramaları, Güney Kafkasya'nın güvenlik ortamına "bölge dışı jeopolitik aktörlerin" ve güç odaklarının girmesinin nedenleri Rusya'nın Post-Sovyet coğrafyasının tamamında olduğu gibi Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da da kendi çıkarlarını ve nüfuzunu muhafaza etmek amacıyla geleneksel bir yöntem olan iç çatışmalar çıkarma yöntemini tercih etmesi, saldırgan etnik ayrılıkçılık yönelimlerini açıkça ya dolaylı yollardan desteklemesi, bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünün ihlal edilmesine karşı aldırışsızlık göstermesi şeklinde izah edilmektedir.[51] ABD ve NATO'nun bölgede askerî-stratejik

[51] Bkz. Dispatch: Russia"s Control of the Naqorno-Karabakh issue. http://www.stratfor.com; Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку,

etkisinin artmasının ve bölge ülkelerinin bu konuma yönelmelerinin temel nedenlerinden biri ve en önemlisi Rusya'nın bölgesel güvenlik konusunda 2000 yılına kadar uyguladığı çifte politika olmuştur.

Rusya'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da 2001 yılından itibaren uygulamakta olduğu askerî-jeostratejik politika ve güvenlik politikası daha ılımlı, daha anlaşmaya dönüktür. Bu politika, kendileriyle daha pragmatik askerî-jeostratejik ortaklık ilişkileri tesis etmek suretiyle bölge ülkelerinin "dış etkilerden" korunması amacını gütmektedir. Günümüzde Rusya'nın bölgede izlediği jeopolitik ve bölge ülkeleriyle askerî güvenlik alanında tesis ettiği ikili ilişkiler olumlu yönde epey değişmiştir. Şöyle ki Rusya bölge ülkelerinin askerî-stratejik konumlarını, uluslararası çıkarlarını, jeopolitik, jeoekonomik, kültürel ve ulusal haklarını daha fazla anlayışla karşılamaktadır. Uzmanlar Rusya'daki bu değişikliği bir yandan ülke içindeki siyasi değişim ve Putin önderliğinde daha yapıcı ve pragmatik düşünen politikacıların iktidara gelişiyle, diğer yandan bölgenin politik, ekonomik, askerî açılardan ve güvenlik açısından Batı'nın ve dünyanın diğer gelişmiş ülkelerinin ilgi alanına girmesi gerçekliğinin kabullenişiyle izah etmektedirler. NATO ve AB'nin artık söz konusu bölgenin sınırlarına kadar genişlemiş oldukları, Yakındoğu ve Basra Körfezi ülkelerinin (Irak, Afganistan, Pakistan vb.) tamamen Batı'nın etkisine geçtiği bir gerçektir. Bölgede küreselleşme, demokratikleşme süreçleri ve uluslararası politik süreçlere entegrasyon artık geri

---

Нурлан, 2004, с. 144-146 [Ayvazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 144-146] vb.

dönülemez noktaya gelmiştir ve bu durum bölge ülkelerinden çoğunu Avrasya politikalarını gitgide daha pragmatik temellere oturtmak zorunda bırakmaktadır.

Günümüzde Rusya Batı'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'ya ve Merkezî Asya'ya jeopolitik, askerî-jeostratejik ve jeoekonomik müdahalelerini, bu coğrafyada konumlarını sağlamlaştırmalarını, NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi tehlikesini ve bölge ülkelerinin AB'yle ekonomik ortaklık tesis etmelerini, AB ve NATO'ya yönelmelerini her yola başvurmak suretiyle önleme çabası içindedir. 2008 yılında Gürcistan'da Güney Osetya halkını, 2014 yılında ise Ukrayna'daki Rusları savunmak adıyla bu iki ülkeye asker sevk etmesi, Güney Osetya ve Kırım'ı ilhakı Rusya'nın Güney Kafkasya'da ve Post-Sovyet coğrafyasında askerî-jeostratejik çıkarlarını savunmak için her yöntemi kullanacağını açıkça göstermiştir.

2009 ve 2010 yıllarında onaylanan "Rusya Federasyonu'nun 2020 Yılına Kadarki Ulusal Güvenlik Stratejisi" ve "Rusya Federasyonu Askerî Doktrini"nde[52] Rusya, *"gerekli gördüğünde güvenliğini sağlamak amacıyla"* başka ülkelerin sınırları içinde askerî güç kullanma hakkını saklı tutmuştur. Uzmanlar bu durumun; Post-Sovyet ülkeler, özellikle Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya bölgesi ülkeleri açısından Rusya'nın askerî-jeostratejik tehlike kaynağı olarak kalmasının bir göstergesi olduğu kanısındadırlar. Rusya'nın böyle bir yaklaşım sergilemesi uluslararası hukukun bağımsız devletlere tanıdığı *"sınırları içinde kalkınma, iç ve dış politika, ulusal gü-*

[52] İlgili belgeler için şu internet sitelerine bakılabilir: http://nvo.ng.ru ve http://rg.ru

venlik meselelerini özgürce belirleme" hakkına aldırış etmeme, Avrasya ülkelerinin NATO'nun güvenlik sistemine ulaşmalarını ve Batı'yla askerî bütünleşmelerini, bu yönde herhangi bir politika takip etmelerini engelleme hedefini açıkça ilan etme olarak yorumlanmıştır. Bağımsız bir ülkenin topraklarının başka bir ülke tarafından *"hayatî çıkar bölgesi"* olarak tanımlanması, bağımsız bir ülkenin özgür tercih hakkının başka bir ülke tarafından kısıtlanması çabaları, *"herhangi bir ülkenin güvenlik çıkarlarını ya da diğer hayatî çıkarlarını diğer bağımsız ülkelerin egemenlik haklarını çiğnemek suretiyle sağlaması"* girişimi uzmanlarca uluslararası hukukun ve BM Anlaşması'nın açıkça ihlali olarak değerlendirilmiştir.[53]

Günümüzde Rusya Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın askerî-jeostratejik konularını daha farklı yöntem ve araçlarla, Hazar'da tarihî rakibi konumundaki İran'ın, Güney Kafkasya'da Türkiye'nin ve söz konusu bölgelerde yeni rakipleri ABD, NATO ve AB'nin katkısı olmadan çözüme kavuşturmayı istemektedir. Rusya'nın Hazar havzasında denize kıyısı olan beş ülkenin birbirleriyle daha yapıcı ilişkilerine dayalı ve "dış müdahaleyi" bertaraf edici ortak güvenlik misyonu oluşturma politikasının belirli sonuçlar vermesine karşın, Gürcistan'la sorunları ve Ermenistan'ın işgal politikası şimdilik Güney Kafkasya'nın sorunlarının "üç artı bir" (Güney Kafkasya'nın üç ülkesi artı Rusya) formülüyle sonuçlandırılmasına izin vermemektedir. "Kafkasya Dörtlüsü" denen bu çerçeve 1990'ların ortalarında jeopolitik arenasına çıkmıştır. Söz konusu ülkelerin Devlet Başkanlarının, Güvenlik Konseyleri Başkanlarının, dinî önderlerinin Gü-

[53] Bkz. газ. "Зеркало", 2 сентября 2010 г. [*Zerkalo* gaz., 2 Eylül 2010].

ney Kafkasya'nın güvenliği konulu çeşitli görüşmeler yapmalarına ve müzakereler yürütmelerine rağmen, Rusya'nın etnik ayrılıkçılık ve toprak bütünlüğü meselelerinde sergilediği tutum nedeniyle kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır.

Jeopolitikçilere göre Güney Kafkasya'dan farklı olarak Hazar havzasının askerî-jeostratejik konularında ve güvenlik sorunlarında Rusya daha pragmatik bir politika takip etmektedir ve yirmi yıldan beri süren "çekilme jeopolitiğini" sonlandırarak kendi nüfuzunu tekrar arttırma yolunda önemli ilerleme sağlamıştır. Rusya Hazar Denizi'nde en güçlü askerî donanmaya ve jeostratejik konuma sahiptir ve bu avantajlarını kimseyle paylaşma ya da bu avantajlarının kısıtlanmasına izin verme düşüncesinde değildir. Bu nedenle Rusya, NATO tehlikesi ve günün birinde Hazar'ın İran aleyhinde askerî amaçlarla kullanılması ihtimalini de devreye sokmakla İran'ı da ikna etmiş ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunun fazla gündeme getirilmemesi suretiyle denize kıyısı bulunan ülkelerin *"herhangi bir kenar gücün Hazar Denizi'nde askerî varlığına ve havza ülkeleri topraklarının askerî amaçlarla başka bir ülke aleyhinde kullanılmasına izin verilmemesine dair"* anlaşmayı imzalamalarını sağlayabilmiştir. Bu amaçla Rusya son yıllarda havza ülkeleri nezdinde Hazar'ın güvenliği ve ortak kullanımı konusunda etkili bir propaganda faaliyeti yürütmüş, Karadeniz havzasında ve belirli ölçüde Güney Kafkasya'da Batı'ya ve Türkiye'ye verdiği tavizleri, kaybettiği jeopolitik ve jeoekonomik mevkileri Hazar'da geri kazanmayı bilmiştir. Hazar'a kıyısı olan ülkelerin Devlet Başkanlarının 19 Kasım 2010'da gerçekleşen Bakü Zirvesi'nde Rusya'nın girişimleriyle Azerbaycan, Rusya, Kazakistan, İran ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları Hazar havzasında güvenliğin sağlanmasına, denizin militarizasyonunun ön-

lenmesine, Hazar'ın barışçıl amaçlarla ortak kullanılmasına, enerji rezervlerine ve çevre meselelerine ilişkin Hazar'da Güvenlik Alanında İşbirliği Antlaşması'nı ve Ortak Deklarasyon'u imzalamışlardır.[54] Anlaşılacağı üzere Rusya Hazar havzası ülkelerini kendisinin oluşturduğu güvenlik çemberinde bir araya getirmiş, bir yandan İran'ın ve diğer havza ülkelerinin askerî-jeostratejik alanda bağımsız hareket ederek kontrolsüz silahlanmalarını engellemiş, diğer yandan NATO'nun ve başka askerî blokların Hazar havzasına sızmasını önlemiştir. Söz konusu antlaşma genel anlamıyla havza ülkelerinden çoğunun ulusal çıkarlarına uymakla beraber, bölgenin güvenlik sorunlarının tamamını nihaî çözüme kavuşturmuş değildir. Örneğin havza ülkelerinin denizde askerî donanma bulundurmaları ve bu donanmaların sınırı, bölge dışından ülkelerin ve askerî blokların Hazar havzasında, etraf ülkelerin topraklarında ve hava sahasında askerî varlığı ve bunun ilkeleri, askerî gemilerin havza ülkelerinin ulusal sektörlerinden geçiş kuralları, denizin demilitarizasyonu ve bölgesel güç dengesinin korunması gibi konular henüz çözümlenmeyen sorunlar arasındadır.

Uzmanlara göre Hazar havzasında ve Güney Kafkasya'da pragmatik güvenlik politikasını gitgide etkinleştiren, askerî varlığını arttıran ve bu adımlarını bölge ülkelerinin güvenliğiyle ilişkilendirmeye çalışan Rusya daha önce kendi önderliğinde kurulan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne sıcak bakmayarak farklı askerî bloklarla ortaklık ilişkisi içine giren Azerbaycan'a, Ukrayna'ya, Moldova'ya, Gürcistan'a ve bazı Merkezî Asya ülkelerine de umutlandırıcı mesajlar iletmektedir. Tüm bu olumlu gelişmelerle beraber Rusya'nın en fazla soru işareti

[54] Bkz. *Azerbaycan* gaz., 19 Kasım 2010.

oluşturan faaliyeti Güney Kafkasya'da bir zamanlar bölge ülkelerinin katılımını ciddi çabalarla sağlamış olduğu ve bu ülkeler için neredeyse "uluslararası sorumlulukların temel şartı" olarak değerlendirilen AGİT'in Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'na uyulmasına ilişkin tutumudur. Günümüzde kimse bu antlaşmayı söz konusu etmemektedir. Rusya da bu antlaşmanın şartlarını göz ardı ederek çatışma bölgeleri olan Güney Osetya'ya, Abhazya'ya, Dağlık Karabağ'a ve Ermenistan'a dilediği kadar askerî araç ve teknoloji göndermekte, buralarda askerî üsler kurmakta, silahlı güç bulundurmaktadır. Rusya diğer konularda, özellikle denizde kendisi için "tam hareket özgürlüğü" talebinde bulunduğu halde, başka ülkelerin gemilerinin Volga Nehri'ni kullanarak başka sulara geçişine izin verilmesi konusunda da pek istekli değildir.

Rusya'nın, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün ve Bölge Ülkelerinin Askerî-Jeostratejik Çıkarları

Avrasya'nın, daha önce SSCB sınırları içinde kalan önemli jeopolitik bölgelerine dış güç odaklarının girişini önlemek amacıyla Rusya 1992 yılında eski Birlik Cumhuriyetlerinden bazılarının da katılımıyla Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü[55]

[55] KGAÖ 1992 Mayıs'ında Taşkent'te BDT üyesi altı ülkenin (Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan) katılımıyla, üye ülkelerin güvenliğini sağlamayı hedefleyen askerî güvenlik örgütü olarak kurulmuştur. Daha sonra Azerbaycan (24 Eylül 1993), Gürcistan (9 Aralık 1993) ve Beyaz Rusya (31 Aralık 1993) gözlemci üye statüsünde örgüte katılmışlardır. BDT üyesi olan Ukrayna, Moldova ve Türkmenistan ise örgüte katılmayı reddetmişlerdir. Bir süre sonra, KGAÖ'nün ilke, hedef ve şartlarının kendilerine uymadığını beyan eden Azerbaycan ile Gürcistan örgütle işbirliği yapmaktan vazgeçti ve 1999 yılından itibaren gözlemci üyelikten de ayrıldı. Aka-

(KGAÖ) adıyla bir askerî blok oluşturmuştur ve günümüzde bu bloku daha fazla genişletme çabası içindedir.

Kurulduğu günden itibaren KGAÖ'nün ve örgütün lideri konumundaki Rusya'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da takip ettikleri bölgesel güvenlik politikasının temeli bölge ülkelerini askerî güvenlik alanında NATO'nun ve Batı'nın etkisi altına girmekten korumak ve ortak bir askerî-stratejik şemsiye altında tutmaktan ibarettir. Önceleri çeşitli beyanlarla adını duyurmaya çalışan ve üyelerinin güvenliğini temin etmek bağlamında hiçbir yapılanmaya ya da hukuki yetkiye sahip olmayan KGAÖ 2003 Ekim'inden itibaren somut bir askerî ve siyasi blok olarak ortaya çıkmıştır. 7 Ekim 2003'te Bağımsız Devletler Topluluğu Kişinev Zirvesi'nde Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan Devlet Başkanları KGAÖ'nün ortak güvenlik gücünün oluşturulmasına dair anlaşma imzalamışlardır.

Bazı Rusyalı siyaset bilimciler 18 yıllık tarihinde Post-Sovyet coğrafyasında verimli bir kolektif güvenlik yapılanmasına dönüşememiş olan KGAÖ'yü "Avrasya askerî ve siyasi bloku" olarak tanımlamaktadırlar. Buna rağmen, bağımsız uzmanlar KGAÖ'nün günümüzde ne üye ülkeleri memnun ettiği, ne verimli bir örgüt olarak diğer ülkeler için cazip bulunduğu, ne de Post-Sovyet ülkelerinden çoğunun güvenlik çıkarını karşılayabildiği kanısındadırlar. Örneğin Güney Kafkasya ve Karadeniz havzasından yalnızca Ermenistan'ın bloka katılmasını, çoğu üyesinin Rusya'yla jeopolitik ve jeoekonomik ilişkilerini, örgüt içindeki reel durum gibi bazı etkenleri değerlendiren uzmanlar

---

binde Özbekistan da aynı şekilde davrandı, fakat belli bir süre sonra Özbekistan örgüte geri döndü.

KGAÖ'yü ortak bir güvenlik bloku olarak kabul etmemektedirler. Örgüt üyeleri arasında gerçek bir dostluk ilişkisi bulunması, askerî çıkar dengesi ve çıkarların ortak korunması konuları da bağımsız uzmanlar tarafından kuşkuyla değerlendirilmektedir. Uzmanlara göre, örgüt üyeleri arasında her alanda var olan jeopolitik, askerî ve ekonomik uyumsuzlukların saklanması mümkün değildir. Örneğin Rusya'yla Beyaz Rusya arasındaki ilişkiler ciddi askerî-jeostratejik müttefiklik ve ortaklık durumuna çok uzaktır. Merkezî Asya ülkeleri arasında, Beyaz Rusya'yla Kırgızistan, Rusya'yla Tacikistan, Rusya'yla Özbekistan arasında ikili ilişkilerin durumu, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan arasında etnik sorunlar da uzmanlar tarafından KGAÖ'nün büyük sıkıntılarla karşı karşıya bulunduğunun göstergesi olarak değerlendirilmektedir.[56]

Rusya son zamanlarda Ukrayna, Azerbaycan, Moldova ve Gürcistan'ın da bu bloka katılması için çaba harcamaktadır. Fakat bu ülkelerin bloka katılmamak için çeşitli nedenleri var. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin KGAÖ'ye katılmasını sağlamak için yapılan son girişim Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerin Devlet Başkanlarının 2004 sonbaharında gerçekleşen Astana Zirvesi'nde yapılmıştır. Azerbaycan Ermenistan'la mevcut Dağlık Karabağ sorunu çözüme kavuşmadan ve toprak bütünlüğü sağlanmadan bölgesel güvenlik meselelerine ilişkin tutumunda herhangi bir değişiklik yapmayı düşünmediğini, herhangi bir bloka katılmayacağını bildirerek KGAÖ'ye katılmayı reddetmiştir.

Başka bir Güney Kafkasya ülkesi olan Gürcistan da söz konusu bloka katılmayacağını pek çok defa vurgulamış, sınırları

[56] Bkz. газ. "Зеркало", 24 сентября 2010 г. [*Zerkalo* gaz., 24 Eylül 2010].

içindeki Rusya askerî üslerinin ülkeyi terk etmesi talebinde bulunmuş ve daha sonraki yıllarda bu konuda istediğini alabilmiştir.

Moldova ve Ukrayna'ya gelince, son gelişmeler bunların hem NATO, hem de KGAÖ ile ilişkilerini belirsizliğe itmiştir. Diğer yandan KGAÖ resmî üyelerinden Özbekistan yıllardan beridir Örgüt'ün zirve toplantılarını Cumhurbaşkanı düzeyinde boykot etmektedir. Bu durum KGAÖ'nün "yekpare bir askerî-stratejik blok" olduğu iddiasına gölge düşürmektedir.

Aralık 2010'da yapılan KGAÖ Moskova Zirvesi'nde Özbekistan Cumhurbaşkanı ciddi ölçüde memnuniyetsizliğini ifade etmiş ve demecinde Örgüt'e üye ülkeler arasında çatışma ve sorunun bu ülkeleri askerî-jeostratejik müttefikler olarak birbirine bağlayan noktalardan fazla olduğunu gözler önüne sermiştir. Son zamanlarda Rusya KGAÖ Antlaşması'nda birtakım değişiklikler yapmak suretiyle Örgüt'ü, üye ülkelerin iç sorunlarını çözüme kavuşturan "dinamik askerî yapılanmaya" dönüştürmek, ihtiyaç halinde ortak askerî misyondan faydalanarak üye ülkelerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve iç istikrarına yönelik yerel ya da dış kaynaklı tehditleri önlemek için çalışmaktadır. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Moskova Zirvesi'nde Örgüt Antlaşması'nda yapılması düşünülen değişikliğe karşı çıktığı, Örgüt'ün ana görevinin BDT ya da KGAÖ üyesi ülkelerin iç sorunlarını ya da birbirleriyle olan sorunlarını çözmek değil, üyelerini Örgüt dışından gelecek tehlikelere karşı korumak olduğunu ifade ettiği bildiriliyor. Özbekistan Cumhurbaşkanı, ülkesinin değişikliklere ve KGAÖ çerçevesinde "dinamik kolektif müdahale" grubuna katılmayacağını da açık

bir dille ilan etmiştir.[57] Özbekistan'ın ve bazı diğer üyelerin itirazlarına rağmen KGAÖ'ye Post-Sovyet coğrafyasında iç ve ülkeler arası çatışmalara de jure müdahale hakkı veren değişiklik onaylanmıştır. Uzmanlara göre Rusya NATO'nun deneyiminden yararlanarak KGAÖ'yü bölgenin ortak askerî-stratejik kurumuna dönüştürmek, bölgede cereyan eden askerî, stratejik, politik ve diğer gelişmeleri kontrol altında tutmak istemektedir. Fakat Rusya'nın bu amacına de facto ulaşmasını engelleyen nedenler bulunuyor. Söz konusu nedenler şunlardır:

- Üye ülkelerin askerî güçleri, jeostratejik çıkarları ve Örgüt üzerinde etki olanakları birbirinden çok farklıdır;
- BDT'nin bazı üyeleri çeşitli nedenlerle KGAÖ'ye katılmayı reddetmişlerdir;
- Üye ülkelerin askerî ve politik liderlik anlamında ortak bir amaçları bulunmamakta, her ülke farklı bir amaca hizmet etmektedir.

KGAÖ'yü daha etkili konuma getirmek ve Örgüt'ün kontrolünü elinde tutmak suretiyle Rusya diğer yandan NATO'nun Avrasya'daki rolünü azaltmak ve kendi nüfuzunu arttırmak gibi bir askerî-jeostratejik amaç da gütmektedir. Bölgede teknoloji, ekonomi ve yatırımlar alanında Batı'yla rekabeti sürdüremeyen Rusya, en azından askerî ve politik alanda üstünlüğünü muhafaza etmek istemektedir. Uzmanlara göre ABD'nin herhangi bir Post-Sovyet ülkesini askerî-stratejik etki alanına dâhil etmek için göstereceği yeni bir çabaya Rusya yerel toplumsal ve politik çevreleri de kullanmak suretiyle kendisi açısından elverişli

[57] Bkz. газ. "Зеркало", 14 декабря 2010 г. [*Zerkalo* gaz., 14 Aralık 2010].

bir yönetim biçimini ve iktidarı desteklemek şeklinde karşılık verecektir.

KGAÖ'nün geleceğine ve varlığını nereye kadar sürdüreceğine ilişkin ciddi bir konsept ve strateji şimdilik bulunmamaktadır. Örgüt'ün çeşitli dönemlerde Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan, Moldova, Beyaz Rusya ve diğer Post-Sovyet ülkeleri konusunda sergilediği çelişkili jeopolitik ve bu jeopolitiğin doğurduğu sonuçlar da işaret edilen gerçeği bir kez daha kanıtlamaktadır. Örneğin adları anılan ülkelerden herhangi birinin ya da hepsinin tekrar Batı'ya, Batı'nın askerî yapılanmalarına yakınlaşma amacıyla harekete geçmesi halinde Örgüt'ün hangi adımları atacağı, Ermenistan'la Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesinin ardından Örgüt'ün Kafkasya'da bu iki ülkeye yönelik politikasını hangi manevralar üzerinden gerçekleştireceği gibi konular ne KGAÖ'nün, ne de Rusya'nın bugünkü askerî-jeostratejik programlarında açıklığa kavuşturulmuştur.

Günümüzde Rusya Post-Sovyet coğrafyasının çoğu ülkesinin KGAÖ'ye katılmasını sağlamak, bu ülkelerin NATO'ya yönelmelerini engellemek amacıyla ciddi önlemler almaktadır. Batı'nın çifte standartlara dayalı ikazlarına ciddi tepkiler vermeden Rusya, Avrasya'nın önemli bulduğu tüm noktalarında, her türlü yola başvurmak suretiyle hayati çıkarlarını savunmaya, jeopolitik baskı mekanizmalarını elinde tutmaya devam etmektedir. Son yıllarda Rusya'da bazı politik çevreler *"büyük ülkelerin bölgesel çıkar ve jeopolitik nüfuz alanlarının"* tanınmasına ve korunmasına, dünyanın "Jirinovski şeması" temelinde büyük devletlerin nüfuz ve çıkar alanlarına bölünmesine, küçük ülkelerin haklarının çiğnenmesi suretiyle *"büyüklerin güvenlik çıkarlarının kesin bir şekilde temin edilmesine"* yönelik ve ulus-

lararası hukuka zıt birtakım çağrılar yapmaktadırlar. Yeryüzünün çıkar alanlarına göre yeniden paylaşılmasını hedefleyen ve "yeni güvenlik mimarisi" adı verilen bu türden jeostratejik planlara, yine rakip askerî bloklara yönelen ülkeleri ekonomik, politik, sosyal baskı araçlarıyla köşeye sıkıştırma girişimlerine tüm büyük ülkelerde rastlanabildiğinin de altını çizmek gerekmektedir. Araştırmacılara göre güvenlik, enerji, ekonomi, gıda gibi stratejik alanlarda büyük ülkelere bağımlı bulunmaları küçük ülkelerin kendi bölgelerinde bağımsız jeopolitik etkene dönüşmelerini engelleyen öncelikli nedendir.

Rusya'nın Avrasya Politikasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yeri ve Önemi

Rusya'nın Avrasya politikasında Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ülkeleri ve bu arada Azerbaycan da özel bir yer işgal etmektedir. İmparatorluk döneminde de Hazar Denizi'ne çıkış, Azerbaycan'ın işgali ve bu bölgenin İran, Türkiye ve diğer Doğu ülkelerine müdahale alanı olarak kullanılması politikası Ruslar açısından önem arz etmiştir.

SSCB döneminde Azerbaycan Rusya açısından Müslüman Doğu'ya ve Türkiye'ye çıkış kapısı konumunda bulunmuş, Doğu'ya yönelik faaliyetlerde ileri karakol olarak kullanılmıştır.

1991 yılında SSCB'nin parçalanmasının ardından Rusya diğer Post-Sovyet ülkeleri gibi Azerbaycan'la da bağımsız bir devlet olarak ikili ve çoklu ilişkiler tesis etmiştir. Azerbaycan'ın Batılı ülkeler ve Türkiye'yle sıkı ilişkiler içine girmesi ve Batıyla entegrasyona meyyal oluşu Rusya'daki bazı çevreler tarafından uzunca bir süre kabullenilememiştir. Bu nedenledir ki aynı çevreler, Azerbaycan'ın eşit şartlarda, karşılıklı çıkarları temel

alarak, uluslararası hukuk normları ve iyi komşuluk ilkeleri çerçevesinde ilişkiler kurma girişimlerini sonuçsuz bırakmak için büyük çaba harcamaktaydılar. Gerçek şu ki bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın yöneticileri de Rusya'yla eşit haklar ve karşılıklı çıkarlar temelinde ilişkiler tesis etmek amacıyla ciddi bir girişimde bulunmamış ya da bunu başaramamışlardır. Siyaset bilimciler 1991-1997 yıllarını kapsayan dönemde iki ülke arasındaki ilişkileri "sıra dışı" olarak değerlendirmektedirler.

Söz konusu dönemde Rusya, kendi kontrolünde tutmaya çalıştığı Azerbaycan'da her vasıtayla ulusal birlik ve istikrarın bozulmasını sağlamış, etnik ayrılıkçılığı körüklemiş, politik çatışma ortamı oluşturmuş, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizi derinleştirmek için çaba göstermiştir. Diğer yandan Rusya açıktan açığa ya da dolayısıyla Azerbaycan'ı jeopolitik ve jeoekonomik anlamda abluka altında tutmak, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı takip ettiği işgalci politikayı desteklemek, kendi sınırları içinde ikamet eden Azerbaycan yurttaşlarına baskı uygulamak, uluslararası arenada Azerbaycan'ın çıkarlarına zarar vermek, Hazar Denizi'nin statüsü sorununu sürekli gündemde tutmak, Batılı ülkelerin Azerbaycan'la ilişkilerini bozmak gibi jeopolitik araçlarla bu ülkeyi dışarıdan da köşeye sıkıştırmak için çalışmıştır. Rusya'nın birtakım politik çevreleri, Dışişleri, Savunma ve Güvenlik Bakanlıkları tüm bu çalışmalarda özellikle etkin bir şekilde görev almışlardır.

20. Yy. sonlarında dünyada ortaya çıkan yeni jeopolitik durum ve bu çerçevede enerji güvenliği konusunun gitgide daha fazla önem kazanması Rusya'nın Hazar politikası ve Azerbaycan'la ilişkileri üzerinde de etkisini göstermeye başlamış, daha pragmatik bir politika izlemeyi tercih eden Ruslar "total baskı" siyasetinden vazgeçerek, aynen diğer dünya güçleri misali,

bölgenin zengin doğalgaz ve petrol rezervlerine, demir ve değerli metal madenlerine sahip olmak amacıyla jeoekonomik mücadeleye girişmişlerdir. Diğer Post-Sovyet Cumhuriyetleri gibi Rusya da SSCB'nin parçalanmasından sonraki ilk yıllarda ağır bir ekonomik ve politik krizin içinde bulunduğundan, Azerbaycan'ın Hazar bölgesinde gerçekleştirdiği çokuluslu enerji projelerinin biraz dışında kalmış, bu alanda ciddi bir jeopolitik ve jeoekonomik etkinlik sergileyememiş, bölgeye ilgi duyan ABD ve Batılı ülkelerle rekabetti kaybetmiş bulunuyordu. Rusya'nın; komşularına, özellikle de ABD ve Batılı ülkelerle stratejik işbirliği ilişkileri tesis eden Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı baskı politikası uygulamasının kökenindeki neden de bundan ibaretti. Uzmanlara göre, söz konusu dönemde Rusya'nın Hazar havzası politikasının mahiyeti Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'nın enerji rezervlerinin Avrupalı tüketicilere doğrudan satışına engel olmaktan, bu bölgeden Avrupa'ya uzanacak alternatif transit hatların yapımına izin vermemekten, ABD, AB ve Çin'in bölgenin enerji sektörü üzerindeki nüfuzunu kısıtlamaktan ibaretti. Rusya'nın bu çabaları, süper güçlerin Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerin enerji rezervleri uğrunda şiddetli bir rekabete giriştiklerinin ve bölgenin birkaç yıl boyunca bu rekabete sahne olacağının da habercisiydi.

1997 yılında Rusya'nın yönetim kadrosundaki değişiklikler, diğer yandan Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak Batı'yla ortaklık ilişkilerini geliştirmesi ve Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Moskova'ya resmî bir ziyaret gerçekleştirerek birtakım temaslarda bulunması Rusya'nın tutumunun önemli ölçüde farklılaşmasına neden olmuştur. İki ülke arasındaki güvensizlik ve "Soğuk Savaş" 1997-2000 yılları arasında yavaş yavaş yerini pragmatik ilişkilere bırakmaya başlamıştır. 2001 yılı

başında Rusya'nın yeni Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret de iki ülke arasındaki sorunların çözüme kavuşturulması sürecine olumlu katkıda bulundu. Oysa Azerbaycan'la Rusya arasında diplomatik ilişkiler 4 Nisan 1992 yılında kurulmuş ve yine aynı yıl karşılıklı olarak Büyükelçilik açılışları yapılmış bulunuyordu.

Putin'in iktidara gelişinin ardından Rusya'nın Hazar havzası ülkelerine yönelik politikasında birtakım yenilikler kendini göstermeye başladı. Rusya; bölgedeki jeopolitik hedeflerine ulaşmak için iki ana görev belirlemiş bulunuyordu:

1) ABD'nin ve diğer Batılı ülkelerin petrol şirketlerinin bölgedeki etkinliğine engel olmak ve eskiden olduğu gibi bölgenin tüm enerji kaynaklarını tek başına kullanmak;
2) Bölge dışındaki ülkelerin Hazar havzasının pazarlarındaki etkinliği azaltmak ve bölgede Rusya'ya ait sanayi ürünlerinin rekabet dışı satılmasını sağlamak.

Bu görevlerin başarılması son tahlilde Hazar havzası ülkelerinin Rusya'nın jeopolitik etki alanında sıkı bir şekilde tutulmasına neden olacaktı.

Rusya'nın Hazar havzasında jeopolitik ve jeostratejik etkisini arttırmak, jeoekonomik çıkarlarını temin etmek amacıyla Putin, daha önceki iktidarın uygulamalarından farklı olarak, yerel hükümetlerle gerçekçi ve pragmatik ilişkiler tesis etme, ortak projeler gerçekleştirme çizgisini benimsemiştir. Hazar'ın enerji rezervlerin kullanımına, Trans-Hazar petrol ve doğalgaz boru hatlarının yapımına, Hazar'ın statüsünün belirlenmesine ilişkin konularda Rusya; Azerbaycan ve Kazakistan'la anlaşma ve ortak noktalar arama yolunu tercih etmiştir. Anlaşmazlıkların giderilmesi ve Hazar havzası ülkeleriyle ilişkilerin iyileştirilmesi sürecini başlatmıştır. Putin'in

2001 yılı başlarında gerçekleştirdiği Bakü ziyareti ise Rusya'yla Azerbaycan arasındaki ilişkilerin düzene sokulması açısından özellikle önem arzetmiş, Moskova'nın Hazar politikasında bir dönüm noktası olmuştur.

Rusya Devlet Başkanı Putin'in 8-9 Ocak 2001 tarihlerinde Azerbaycan'a yaptığı resmî ziyaret sırasında görüşülen önemli konulardan bir tanesi de Hazar Denizi'nin statüsü olmuştur. Taraflar; iki ülke arasında 3 Temmuz 1997 tarihinde imzalanmış olan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güven Anlaşması'nın ilkelerine dayanmakla, Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere ayrılması konusunda mutabakata varmışlardır. Rusya'nın 6 Temmuz 1998 tarihinde Kazakistan'la aynı içerikte bir anlaşma yapmış olduğunu da anımsatmak gerekir. Bu iki anlaşma, Hazar Denizi'nin statüsü sorununun çözümüne yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir. Bu arada, Rusya Federasyonu'nun resmî politikasında Hazar'a ilişkin tüm tartışmalı konuların yapıcı müzakereler yoluyla çözüme kavuşturulması yöneliminin gitgide daha fazla ağırlık kazandığı da gözlemlenmektedir.

Rusya'nın yeni Binyılda Hazar havzası ve Azerbaycan'a yönelik jeopolitik çizgisini yorumlayan uzmanlardan bazılarına göre, Moskova Batılı ülkelerin bölgeye girişine, buradaki konumunu pekiştirmesine, havzanın çokuluslu bir boyut kazanarak küresel ölçekli ekonomi ve enerji projelerinin merkezine dönüşmesine engel olmaya çalışmaktadır. Diğer yandan, bölgenin askerî-jeostratejik açıdan NATO'nun stratejik ilgi alanı içine girmesi ve NATO'nun bölgedeki stratejik konumunu pekiştirmesi, hatta bölge ülkelerini bünyesine katarak genişlemesi ihtimalleri Rusya'yı büyük ölçüde tedirgin etmektedir. Buna rağmen günümüzde Rusya; hem Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın çokuluslu boyut kazanmış olduğu ve III. Binyılda

dünyanın jeopolitik merkezlerinden bir tanesine dönüştüğü gerçeğiyle barışmış, hem de bağımsız bir ülke olarak Azerbaycan'ın kendi çıkarları ve egemenlik hakları bulunduğunu kabullenmiş, Azerbaycan'ı Kafkasya'da nüfuz sahibi ve gelecek vaat eden bir ülke olarak görmeye başlamıştır. Bugünkü Rusya iktidarının Azerbaycan'la her alanda pragmatik ilişkiler tesis etme çabası sergilemesi ise oldukça önemlidir.

Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın Rusya açısından önemi birkaç noktada ortaya çıkmaktadır:

- Azerbaycan; Müslüman Doğu ve Türkiye'ye çıkış açısından, Yakındoğu ve Ortadoğu'daki süreçler üzerinde etkin olmak yönünden önem taşımaktadır;
- Doğu ile Batı arasındaki ulaşım hatlarının ve koridorların üzerinde bulunması açısından Rusya'nın rakibi konumundadır;
- Zengin enerji rezervlerine sahip bulunmaktadır ki bunların üretim ve ihracatının Rusya'yı ilgilendirmemesi mümkün değildir; Azerbaycan bu alanda da dünya pazarlarında Rusya'nın rakibi konumundadır;
- Azerbaycan bir yandan Rus malları için pazar niteliği taşımakta, diğer yandan Rusya'ya ziraat ürünleri ihracatçısı konumunda bulunmaktadır;
- Azerbaycan'da çok sayıda Rus kökenli nüfus, Rusya'da ise Azeri kökenli nüfus bulunuyor ve Rusya bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır;
- Azerbaycan'ın coğrafi konumu Rusya'nın güvenliği açısından oldukça büyük öneme sahiptir.

Resmî veriler analiz edilirse, günümüzde Azerbaycan'la Rusya arasındaki ilişkilerin gelişme seyri sergilediği görülecek-

tir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Moskova'ya ve Rusya Devlet Başkanı'nın Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyaretler çerçevesinde çeşitli alanlarda iki ülke arasında mutabakat sağlanmıştır. Özellikle Hazar'ın ulusal sektörlere ayrılması, ekonomik ilişkilerin ve ticaret kapasitesinin iyileştirilmesi gibi konularda hükümetler arası anlaşmalar imzalanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda iki ülke arasındaki tüm sorunların kesin bir şekilde ortadan kaldırılmış olduğu elbette ki söylenemez. Transit geçiş, ulaşım ve iletişim koridorları, petrol ve doğalgaz boru hatları, enerji ihracatı ve satışı gibi konularda Azerbaycan'la Rusya'nın bölgedeki çıkarları zaman zaman örtüşmemektedir. Diğer yandan, Batı'yla entegrasyon, Güney Kafkasya'nın küresel güvenlik sistemindeki konumu, çokuluslu şirketlerin Hazar havzası ve Güney Kafkasya'daki yatırımları gibi konularda da iki ülke birbirinden farklı yaklaşımlara sahip bulunmaktadır. Mesela Rus siyaset bilimciler, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın ve Bakü-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'nın Rusya'nın çıkarlarına ters düştüğü görüşündedirler. Azerbaycan ise kendi petrolünün Rusya'ya ait Novorossiysk Boru Hattı üzerinden daha pahalıya ve daha elverişsiz şartlarda nakledilmesini, petrol ve doğalgaz ihracatı konusunda Rusya'ya bağımlı konumda bulunmayı istememektedir. Rusya ABD ve NATO'nun Azerbaycan'da askerî üs kurmasını istemezken, Azerbaycan da Rusya'nın Ermenistan'da askerî üsse sahip bulunmasından memnuniyetsizlik duymaktadır. Tüm bu sorunlara rağmen yine de hem Azerbaycan, hem de Rusya yönetimi özellikle son yıllarda pragmatik bir yaklaşım sergileyerek çıkarlarının örtüştükleri noktaları tespit etmek suretiyle iki ülke arasındaki ilişkileri düzene sokmayı başarmışlardır. Ülkeler arasında ekonomi, politika, güvenlik ve sınır konularında, sosyal

ve kültürel alanlarda çok sayıda anlaşma ve mutabakat imzalanmıştır.

Azerbaycan'la Rusya arasında hem ekonomik, hem de sosyal ilişkilerde büyük kazanımlar elde edildiği söylenebilir. 2011 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'yla ticaret hacmi 2,828.45 milyon ABD doları ve bu arada ithalat hacmi 1,641.09 milyon ABD doları, ihracat hacmi 1,187.36 milyon ABD doları olmuştur. Aynı yıl içinde Rusya'nın Azerbaycan'ın dış ticaretindeki payı %7.79 ve bu arada ithalattaki payı %16.82, ihracattaki payı %4.47 olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın Rusya'yla ticaret hacmi 2010 yılına kıyasla 2013 yılında %47.43 oranında ve bu arada ithalatta %43.33, ihracatta %53.5 oranında artış göstermiştir.

Azerbaycan'la Rusya arasında sosyal alanlarda birtakım işbirliği programları da onaylanarak uygulamaya konmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında "2000-2002 Yılları Arasında Kültür, Bilim ve Eğitim Alanlarında İşbirliği Programı", "2004-2006 Yılları Arasında Sosyal Alanlarda İşbirliği Programı" ve "2007-2009 Yılları Arasında Sosyal Alanlarda İşbirliği Programı" başarılı bir şekilde tamamlanmıştır.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin'in 13 Ağustos 2013 tarihinde Azerbaycan'a yaptığı ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından fevkalade önem arz etmiştir. Devlet Başkanları arasında yapılan görüşmede Azerbaycan'la Rusya arasındaki ilişkilerin gelişim düzeyinden duyulan karşılıklı memnuniyet ifade edilmiştir. Azerbaycan'ın dış ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerinde Rusya'nın öncelikli bir konuma sahip bulunduğu ve ticaret hacmi açısından ikinci sırayı işgal ettiği, iki ülke arasındaki ticaret kapasitesinin gitgide artış gösterdiği, karşılıklı ilişkilerin çok çeşitli alanları kapsadığı gerçeği-

nin altı çizilmiştir. Diğer yandan, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik girişimlerin çokluğuna ve Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde sosyal alanların geliştirilmesine yönelik olarak takdire şayan icraatlara da dikkat çekilmiştir. Ziyaret çerçevesinde "Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile Rusya'nın Rosneft Anonim Şirketi Arasında İşbirliği Anlaşması", "Azerbaycan-Rusya Sınırında Bir Taraftan Samur, Diğer Taraftan Kazmalar Gümrük Kapıları Bölgesinde Samur Nehri Üzerinde Köprü Yapımına Dair Hükümetler Arası Anlaşma" ve "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında 2015 Yılına Kadar Sosyal Alanlarda İşbirliği Programı" imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmalar iki ülke arasında hem ekonomik, hem de sosyal ilişkilerin daha fazla geliştirilmesi açısından geniş olanaklar açmıştır.

Bölgesel güvenlik düzleminde kendi çıkar ve iddialarıyla beraber var olan Azerbaycan; sahip olduğu jeopolitik mekân karakteristiği, ekonomik, siyasal ve hukuki yapılanmasıyla yalnızca Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın değil, Avrasya'nın tamamının, hatta tümüyle küreselleşen dünyanın önemli jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik hedeflerinden biri konumundadır. Ulusal Önder Haydar Aliyev Azerbaycan'ın uluslararası ve bölgesel çapta güvenliğinden, ulusal çıkarlarının korunmasından ve ulusal güvenliğinin sağlanmasından bahsederken, ülkesinin ulusal çıkarlarının ve güvenliğinin Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın, Avrupa'nın ve tüm dünyanın güvenliğinden, bölgenin ve küresel dünyanın ortak çıkarlarından kopuk bir şekilde değerlendirilmesinin mümkün olamayacağını ifade etmiştir.[58]

[58] Daha geniş bilgi için bkz. Hasanov, A. "Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası (Bölgesel Güvenlik)" // *Haydar Aliyev*

Bu gerçek, Azerbaycan'ın uluslararası, bölgesel ve ulusal güvenlik çıkarlarının ve bunların temin edilmesi yollarının eksiksiz bir şekilde incelenebilmesi için bölgesel ve uluslararası çapta jeopolitik, askerî-stratejik konularının da göz önünde bulundurulması gerektiğinin açık kanıtıdır.

Güvenlik çıkarları açısından değerlendirildiğinde Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarının Rusya'yla rekabeti değil, bilakis eşit, karşılıklı çıkarlara ve stratejilere dayalı ortaklık ilişkileri tesisini gerektirdiği eminlikle söylenebilir. İki ülke liderleri arasındaki ilişkilerin özellikle 2001 yılından itibaren siyasal açıdan ileri düzeye ulaşmış olması Azerbaycan'la Rusya arasında her alanda işbirliği ve ortaklık ilişkilerinin gelişmesini de teşvik etmektedir. Güvenlik alanında bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi, sınır ötesi güvenliği, uluslararası suçlarla ortak mücadele, Hazar Denizi'nin ve ortak kara sınırlarının güvenliği, Gabele Radar İstasyonu'nun kullanılması gibi konularda ortaklık sürecinin geliştirilmesi iki ülkenin de çıkarları açısından iyi olacaktır. Öte yandan güvenlik alanında çoklu bölgesel ilişkilerin tesis edilmesi, Rusya'yla ve diğer bölge ülkeleriyle ticari, ekonomik, kültürel, bilimsel ilişkiler, yatırım ilişkileri kurulması Azerbaycan'ın ulusal güvenlik çıkarlarına tamamen uygundur.

Günümüzde Güney Kafkasya'da tarafsız güvenlik politikası takip eden Azerbaycan hem Rusya ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, hem de ABD ve NATO ile işbirliğini sürdürmektedir. Bu alanda Rusya'yla tek sorun, bu ülkenin Güney Kafkasya'da Ermenistan gibi militarist bir ülkeye sağladığı askerî yardım konusunda ortaya çıkmaktadır. Bazı uzmanlar

---

Mirası ve Azerbaycan'ın Dayanıklı Kalkınma Stratejisi. Bakü, 2006, s. 59-76.

Rusya'nın bugünkü güvenlik çıkarlarının Dağlık Karabağ'ın ne Ermenistan'a verilmesini, ne de Azerbaycan'a iade edilmesini gerektirdiğini öne sürmektedirler. Çünkü Rusya, Dağlık Karabağ sorununu kullanmakla Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın uluslararası ve bölgesel politikalarını etkileyebilmektedir. Uzmanlara göre Güney Kafkasya ülkeleri arasında çatışmaların ve sorunların nihai çözüme kavuşturulması ve bölgede kalıcı bir barışın sağlanması Rusya'nın bölgesel güvenlik politikasının uzun vadedeki çıkarları açısından kesinlikle elverişli değildir.[59]

Güney Kafkasya'nın Rusya tarafından planlanan güvenlik sisteminde Azerbaycan'ın işine gelmeyen başlıca nokta, bölgede herkesi memnun edecek verimli bir kolektif güvenlik mekanizması oluşturmak yerine, Ermenistan'la yürütülen stratejik ve askerî ortaklık ilişkileri çerçevesinde Azerbaycan'ın egemenlik haklarını, ulusal güvenlik çıkarlarını ve Güney Kafkasya'da bölgesel güç dengesini olumsuz etkileyen birtakım adımların atılmasıdır. Azerbaycan'ın; temelini Rusya'nın ve KGAÖ'nün oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu güvenlik sistemine katılmayı reddetmesinin öncelikli nedeni de budur. Rusya'yla Ermenistan arasında 1995'te imzalanan askerî-stratejik ortaklık anlaşması, Rusya'ya askerî-jeostratejik çıkarlarını ve güvenliğini temin etmek amacıyla Ermenistan'da 25 yıl süreyle askerî üs (102 numaralı askerî üs) bulundurma ve Ermenistan'la ortak bölgesel güvenlik politikası takip etme hakkını vermiştir. Uzmanlara göre bu anlaşma gerçekte "karşılıklı güvenlik çıkarlarına dayalı eşit bir anlaşma" değil, farklı statüle-

[59] Bkz. Dispatch: Russia"s Control of the Naqorno-Karabakh issue. http://www.stratfor.com

re sahip iki ülke arasında "güvenlik anlaşması imitasyonu" ve Batı'nın Güney Kafkasya'ya ilgisinin artmasına, bölge ülkelerinin NATO'ya yönelme düşüncelerine karşılık Rusya'nın "ileri karakolu" olmaktan öte hiçbir özelliği bulunmayan Ermenistan'ın kendi güvenliğini korumak adıyla egemen haklarından tek taraflı taviz vermesi şeklinde değerlendirilmelidir. Uzmanlara göre Rusya'nın Güney Kafkasya'da Ermenistan'a büyük ölçüde ekonomik ve askerî yardım sağlaması, bu ülkenin işgalci ordusunu silahlandırması bir yandan Ermenistan yönetimini Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması sürecinde olumsuz tavır takınmaya itmekte, diğer yandan Azerbaycan'ın uluslararası güvenlik politikasını ve bölgesel askerî-jeostratejik tercihlerini etkilemektedir. Bu nedenle Dağlık Karabağ sorunu Rusya'nın hem Ermenistan'ı, hem de Azerbaycan'ı baskı altında tutmak amacıyla kullandığı etkili bir mekanizmaya dönüşmüştür.

Açıktır ki topraklarının bir bölümü işgal altında bulunan Azerbaycan'ın; AGİT Minsk Grubu eş başkanlarından biri olarak Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözümlenmesi sürecine katılan Rusya'nın rakip ülke Ermenistan'la askerî-stratejik ortaklık yapmasına, bu ülkede askerî üs bulundurmasına ve işgalci ülkenin ordusunu karşılıksız silahlandırmasına tepkisiz kalması mümkün değildir. Azerbaycan yöneticilerinin Rusya ile Ermenistan arasındaki ilgili anlaşmaya karşı itirazlarını dile getirmiş, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki bölgesel güvenlik politikasının "tarafsız kalma vaadine" uymadığını ilan etmiş olması normal ve doğal bir adımdır.

Güney Kafkasya'da takip ettiği politikayı ve Ermenistan gibi işgalci bir ülkeye verdiği askerî desteği Rusya, bu ülkede bulundurduğu 102 numaralı askerî üssün Ermenistan'ı savunmak

ya da herhangi bir ülkeyi tehdit etmek amacı gütmediğini, yalnızca bölgede kendi jeostratejik çıkarlarını temin etme hedefine yönelik olduğunu iddia ederek açıklamıştır. İkna edici olabilmek için Rusya'nın bazı resmî yetkilileri benzer sözleşmeleri Azerbaycan ve Gürcistan'la da imzalamaya ve bu ülkelerle de askerî-stratejik ortaklık ilişkileri kurmaya hazır olduklarını beyan etmişlerdir.

Azerbaycan tarafı Rusya ve KGAÖ ile ikili ve çoklu işbirliklerine, askerî-stratejik ortaklığa karşı olmadığını birkaç defa duyurmuştur. Rusya ve KGAÖ ile ilişkilerini doğrudan etkileyen temel faktör, söz konusu kurumun Azerbaycan'ın ihlal edilen toprak bütünlüğünün tekrar sağlanması ve Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması sürecindeki rolüdür. Topraklarının bir bölümünü açıkça işgal eden, Güney Kafkasya'da komşularına karşı toprak iddiaları ortaya atan, uluslararası ve bölgesel istikrarı tehdit eden Ermenistan gibi bir ülkenin adımlarını uluslararası hukuk normları çerçevesinde değerlendirmekten kaçınan, bilakis bu ülkeyle askerî ittifak yapan ve diğer bölge ülkelerinin siyasal ve askerî güvenliğini, toprak bütünlüğünü ve bölgesel barışı garanti edemeyen bir kurumla Azerbaycan'ın stratejik ortaklık yapması bugün için mümkün görünmemektedir. Azerbaycan; Rusya önderliğinde kurulan KGAÖ'yle yapacağı işbirliğinin üye ülkelerin güvenliklerini ve egemen haklarını tehdit edici değil, destekleyici bir işbirliği olmasını arzu etmektedir. Rusya'yla Ermenistan arasında yukarıda değinilen askerî sözleşmenin imzalanmasından kısa bir süre sonra Ermeni ordusuna bir milyar dolarlık "karşılıksız" yardımda bulunması, askerî araç ve silah hibe etmesi de Rusya'nın Güney Kafkasya'da askerî-stratejik faaliyetinin henüz netlik kazanmamış olduğunun bir göstergesidir. Bu nedenle

Azerbaycan bölgesel güvenliğini sağlamak amacıyla hem Rusya'yla, hem ABD, Türkiye ve NATO'yla, hem de diğer ülke ve kurumlarla ikili işbirliklerini sürdürmek zorundadır.

Rusya'yla ilişkilerinde Azerbaycan'ın takip ettiği bölgesel güvenlik politikasının temelinde şu gerçek bulunmaktadır: Rusya bölgede belirleyici söz sahibi bir ülkedir ve günümüzde bu ülkeyi Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun bir politika izlemek zorunda bırakmak mümkün olmadığına göre, Rusya'nın mevcut politikasının tanıdığı olanaklardan azami derecede faydalanarak ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenlik konusunda ve diğer alanlarda başarılması gereken görevlerin üstesinden gelmek için çaba sarf etmek gerekmektedir. Ortak sınırlara sahip olmaları ve sınır bölgelerinde istikrarın sağlanmasına önem vermeleri, iki ülkenin de etnik ayrılıkçılık sorunuyla karşı karşıya bulunması gibi konular bölgesel güvenlik alanında Rusya ile Azerbaycan'ın örtüşen çıkarları sırasında zikredilebilir. Rusya ile Azerbaycan terör, aşırılıkçılık, radikal İslamcı yönelimler, örgütlü suçlar, yasadışı uyuşturucu ve silah ticareti gibi sorunlarla mücadele konusunda da ortak çıkarlara sahiptir. İki ülkenin güvenlik kurumları bu alanlarda sıkı ve verimli bir işbirliği içindedirler.

Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın Türkiye ve NATO ile askerî-jeostratejik ilişkileri ve ortaklık girişimleri Rusya tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmaktadır. Rusya Kafkasya'nın tamamını ve bu arada Azerbaycan'ı da kendi "ulusal güvenlik bölgesi" olarak görmekte ve herhangi bir dış gücün bu bölgeye askerî-jeostratejik müdahalesini kabul etmemektedir. Bu durum Azerbaycan ile Rusya'nın güvenlik politikalarının çelişen tarafıdır. Durumu göz önünde bulunduran Azerbaycan bugüne kadar NATO'ya üyelikle ilgili herhangi bir beyanda bulunmamıştır

ve bu kurumla Rusya'nın da yapmış olduğu gibi bir askerî-jeostratejik işbirliği içine girmiştir. Diğer yandan Azerbaycan; Rusya ve KGAÖ'yle de "üyelik ilişkisi içine girmeğe" değil, yalnızca askerî güvenlik alanında eşit işbirliği yapmaya olumlu baktığını ilan etmiştir.

Bu arada, Rusya'nın Güney Kafkasya'da takip ettiği bugünkü güvenlik politikasında ve Azerbaycan'la askerî-jeostratejik ilişkilerinde 1992-2000 yıllarındaki duruma oranla büyük ölçüde olumlu değişiklik gözlemlendiğinin de altını çizmek gerekir. Örneğin pek çok defalar denenmiş olan "etnik çatışmalar taktiği" konusunda Rusya'nın tutumunda olumlu değişiklik 1994 yılından, yani Rusya içinde Çeçenistan sorununun patlak vermesinin ardından gözlemlenmeye başlanmıştır. Aynı yıl Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in *"Rusya'nın sınırları yakınında bulunan çatışma bölgeleri, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde ekonomik ve idari krizler Rusya açısından reel tehlike doğurmaktadır"* şeklinde konuşması söz konusu değişikliklerin habercisiydi. Fakat bu yönde somut değişiklikler daha çok Putin'in Devlet Başkanı olmasının ardından yaşanmıştır. Bazı uzmanlara göre, Rusya'nın bölgesel süreçler ve Güney Kafkasya'nın güvenlik sorunları konusunda takip ettiği politika her halükârda "böl ve yönet" stratejisinin dışına çıkmamaktadır. Dağlık Karabağ sorununun patlak verdiği andan itibaren açık ya da gizli şekilde Ermenistan'ı desteklemesi, Rusya'nın Azerbaycan'la ilişkilerini yalnızca olumsuz etkilemektedir. Rusya'nın bu tutumu karşısında Azerbaycan bazen Avro-Atlantik kurumlarla bütünleşme yoluna gitme, güvenliğini temin etmenin alternatif yollarını arama, ABD, Türkiye gibi ülkelerin ve NATO üyesi diğer ülkelerin desteğini alma zorunluluğu hissetmiştir ve bu durum Rusya'yı memnun etmemektedir. Öte yandan KGAÖ

üyesi olan Ermenistan Rusya'yla askerî-stratejik ortaklık ilişkisi kurmuş ve kendi topraklarında Rusya'nın askerî üssünün bulunmasına izin vermiştir. Rusya Ermenistan'a ucuz enerji ve karşılıksız silah veriyor. Bu durum da Azerbaycan'ın bölgesel güvenliği açısından tehdit doğurmaktadır. Diğer yandan Rusya Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da askerî-stratejik konumunu pekiştirmesini, Türkiye, ABD ve NATO ile işbirliği yapmasını da memnuniyetsizlikle karşılamakta ve bunlara her vesileyle engel olmaya çalışmaktadır. Rusya'nın bu engel olma girişimleri de iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen faktörlerdendir.[60]

Bölgede enerji güvenliği alanında da Rusya ile Azerbaycan'ın örtüşmeyen pek çok ekonomik çıkarı bulunuyor. Ana politikası dünya enerji piyasasında bugünkü üstün konumunu ve Hazar'ın enerji rezervleri üzerinde geleneksel etki mekanizmalarını korumaya yönelik olan Rusya Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın enerji ihracatçısı olarak kendisiyle rekabete girmesinden bir ölçüde tedirginlik duymaktadır. ABD'nin, Çin'in, AB ülkelerinin ve diğerlerinin kendi iradesine ters olarak bölgeye girmesi, Hazar'ın enerji kaynaklarına ulaşması ve Hazar havzasından çıkarılan petrol ve doğalgazın Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'den geçmekle Avrupa ve Asya pazarlarına nakli de Rusya'yı memnun etmemektedir. Üçüncü binyılda Hazar havzasının ve Merkezî Asya'nın enerji kaynaklarına sahip olmak için verilen küresel çapta mücadelenin bir parçası konumundaki bu süreçte Azerbaycan'ın enerji güvenliği çıkarları serbest piyasa ekonomisini teş-

[60] Raar, A., S. Riider. "Azerbaycan'ın Karadeniz Havzası ve Hazar Bölgesindeki Jeopolitik Rolü" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu.1, 2009, s. 45.

vik eden ülkelerin çıkarlarıyla daha fazla örtüşmektedir. Rusya'nın enerji çıkarları ise, uzmanlara göre, öncelikle bu ülkenin kendi enerji güvenliğini pekiştirmesine yöneliktir ve komşularının çıkarlarıyla çelişmektedir. Azerbaycan'la Rusya'nın örtüşmeyen enerji ve ulaşım güvenliği politikalarının temelini Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'nın enerji kaynaklarının Avrupalı tüketicilere doğrudan satışı, bölgeden Avrupa'ya uzanan ulaşım, transit geçiş yollarının, petrol ve doğalgaz hatlarının Rusya'yı dışarıda bırakması, Azerbaycan aracılığıyla "dış güçlerin" bölgenin enerji ve uluslararası taşımacılık sektörüne girmesi gibi konular oluşturmaktadır. Rusya'nın Hazar havzasını Avrupa'nın enerji pazarlarına bağlayan eski boru hatlarının kullanılmasında ısrar edişi ve kendi kontrolü dışında yeni bağımsız hatların yapılmasına engel olma çabaları Azerbaycan'ı ve ortaklarını memnun etmemektedir.

1.4. ABD'NİN AVRASYA POLİTİKASI VE AZERBAYCAN'LA JEOPOLİTİK İLİŞKİLERİNİN KARAKTERİSTİĞİ

Avrasya bölgesi Anglosakson Jeopolitik Okulu temsilcilerinin dikkatini ve devlet yetkililerinin ilgisini henüz Ortaçağ'dan itibaren çekmiş olmasına karşın, bölgeye etkin müdahale etme durumu yalnızca Fransa İmparatoru Napolyon'un 19. Yy. başlarında işgal amacıyla düzenlediği seferlerle ve sonrasında Osmanlı-Rusya, İran-Rusya savaşlarıyla (19. Yy. başlarında Kafkasya, Anadolu ve Hazar havzasında, 19. Yy. ortalarında Karadeniz havzası ve Kırım'da) ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 20. Yy. başında Amerikalılar bir kez daha Avrasya'ya ilgi göstermişler, fakat önceleri Rusya İmparatorluğu'nun, ardından SSCB'nin nüfuz alanı içinde bulunan bu böl-

gede 21. Yy. başlarına kadar ne ABD, ne de Batı kampına ait herhangi bir başka ülke ya da blok jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik anlamda bir ileri karakol kurmayı, bölgesel süreçlere müdahalede bulunmayı başarmıştır.

SSCB'nin çöküşünün ardından Avrasya'nın bölgesel jeopolitik süreçlerine en fazla ilgi gösteren ve müdahalede bulunan, Avrasya coğrafyasında etkin bir dış politika izlemeye çalışan ikinci ülke, Rusya'nın ardından ABD olmuştur. Günümüzde Avrasya'nın tamamında ve bu arada Güney Kafkasya ile Hazar havzasında takip ettiği jeopolitik çizgi, ABD'nin 1992 yılında onaylayarak gerçekleştirmeye başladığı ve "Yeni Jeopolitik" adı verilen stratejik programın mütemmim cüzüdür. "Yeni Jeopolitik" terimini ilk kullanan Amerikalı uzman Graham Fuller'dir. 1992 yılında yayınladığı *Merkezî Asya'da Yeni Jeopolitik* adlı kitabında Fuller, ABD'nin Avrasya coğrafyasındaki jeopolitik çıkarlarını savunabilmek için yapılması gerekenler konusunda Beyaz Saray'a bir dizi tavsiyede bulunmuştur.

Fuller ABD'nin Avrasya'da takip etmesi gereken yeni jeopolitiği 5 ana maddede toplamıştır:

- Askerî-jeostratejik açıdan Rusya'nın Güney Kafkasya'ya ve bütünüyle bölgeye dönüşüne, buradaki konumunu pekiştirmesine izin vermemek;
- Bölgede İslami radikalizm ve köktendinciliğin güç kazanmasının önüne geçmek, yurttaş toplumlarının şekillenmesini ve gelişmesini desteklemek;
- Kitle imha silahlarının yaygınlaşmasının ve kontrol dışı silahlanmanın önüne geçmek, bu alandaki kontrolleri sıkılaştırmak;

- Hazar petrollerini tam anlamıyla kontrol altında tutabilmek amacıyla jeopolitik, jeoekonomik, ve jeostratejik rekabet ortamının şekillenmesini sağlamak;
- Yerel hükümetler üzerinde demokratik baskı oluşturma olanaklarını arttırarak bölgeyi jeopolitik açıdan kontrol altında tutmak.

ABD'nin Avrasya coğrafyasında gerçekleştirdiği jeopolitiğin temellerini oluşturan belgelerden bir tanesi yine aynı dönemde ortaya çıkan Madeleine Albright Doktrini'dir. Bu Doktrin'de Rusya'nın bölgeden kısmen tecrit edilmesi, Merkezî Asya ve Hazar havzasının zengin enerji rezervlerinin Rusya'nın katılımı olmadan dünya pazarlarına ulaştırılması, Moskova'nın bölgedeki politik, ekonomik ve askerî nüfuzunun zayıflatılması, diğer yandan Rusya ile İran arasında Batı aleyhinde bir stratejik yakınlaşmaya izin verilmemesi öngörülmüştür.

ABD'nin Avrasya'da 1994 yılından itibaren gerçekleştirmeye başladığı jeopolitik, Albrigh Doktrini'ndeki hedeflere ulaşmaya yönelikti. Aradan geçen süre zarfında ABD, söz konusu Doktrin'i temel alarak, Post-Sovyet ülkelerinden bazılarını, bu arada Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya ülkelerini kendi safına çekebilmek amacıyla etkin bir politika takip etmeye başlamıştır. Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'nın jeopolitik açıdan taşıdığı büyük öneme binaen ABD Dışişleri Bakanlığı, NATO ve diğer kurumlar nezdinde bölge ülkeleriyle ilişkilerle ilgilenen özel birimler kurulmuştur. Yine aynı dönemden itibaren yüzlerce Amerikalı uzman, ABD'nin Merkezî Asya, Hazar Denizi, Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya bölgeleriyle ilişkilerini pekiştirmek amacıyla bölgeye gönderilmiştir.

Aradan geçen sürede ABD, jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik projeler çerçevesinde bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının pekiştirilmesi, ekonomilerinin liberalleştirilmesi, toplumsal yaşamlarının demokratikleştirilmesi, tüm bu alanlarda Avrupa'yla bütünleşme sürecinin hızlandırılması amacıyla çeşitli programlar gerçekleştirmiştir. ABD'nin söz konusu programları bölge ülkelerinde Batı demokrasisi örneğinde bir devlet yapılanması sürecinin hızlanmasını, yurttaş toplumu kurumlarının çalışmalarının etkin hale gelmesini, siyasal çoğulculuğun gelişmesini, hukuk devleti mekanizmalarının şekillenmesini, piyasa ekonomisi ilişkilerinin tesis edilmesini ve diğer süreçleri tetiklemiştir.

Günümüzde ABD'nin Avrasya politikasında gözlemlenen öncelikler şunlardan ibarettir:

- Bölgede askerî-jeostratejik üsler kurmak ve NATO'nun etkinliğini arttırmak suretiyle askerî dengenin kendi lehinde değiştirilmesi; uluslararası terörle mücadele, bölgesel güvenlik önlemleri, dünyada barış ve huzurun, demokratik değerlerin korunması adı altında Avrasya'nın yeni bağımsız olan ülkelerinin Rusya'nın askerî-jeostratejik etki alanından çıkarılarak NATO saflarına çekilmesi;
- Bölgede liberal ekonomik kalkınmaya ve piyasa ekonomisi mekanizmalarının şekillenmesine yardımcı olmak suretiyle bölge ülkelerinde yeni siyasi elitin şekillendirilmesi ve yönlendirilmesi; bölge ülkelerinin yönetiminde Sovyetler Birliği'nin mirası olan otoriterizmin ve birtakım ülkelerde radikal İslamcılığın etkisinin zayıflatılması;

- Avrasya'yla Batı arasındaki jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik projelerin, özellikle Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları, Akdeniz havzası ülkelerini birleştiren ve Rusya'yı dışarıda bırakan jeoekonomik işbirliğinin gelişmesini tetikleyen projelerin, yani enerji rezervlerinin üretimi ve Batı pazarlarına ulaştırılması, transit hat ve yolların yapımı gibi uluslararası projelerin desteklenmesi;
- Avrasya coğrafyasında çokuluslu bir demokratikleşme politikası takip etmekle bölge ülkelerinde mevcut rejimlerin demokratik değişimine, yurttaş toplumunun şekillenmesine, siyasal çoğulculuk ve insan haklarının korunmasına destek verilmesi.

Bu öncelikli görevlerin üstesinden gelmek amacıyla ABD hem kendi, hem de AB ülkelerinin resmî kurumları aracılığıyla Avrasya bölgesinde etkin bir dış politika takip etmektedir. Diğer yandan ABD aynı amaçlı yerel ve dışarıdan girişimleri, sosyal açıdan aktif kişileri teşvik etmek için özel kurumları hem kendi sınırları içinde, hem de Avrupa'da oluşturmakta, bu kurumları her vasıtayla desteklemektedir. Mesela ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) adlı özel kurum, bölgedeki yerel sivil toplum kuruluşlarına, siyasi partilere, yurttaş toplumu kurumlarına her yıl on milyonlarca dolarlık mali yardımda bulunmaktadır. ABD'nin kendi içinde ve Avrupa'da kurduğu benzer kurumlar aracılığıyla gerçekleştirdiği jeopolitik faaliyet dışında, Avrupa ülkeleri de AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu, NATO Barış İçin Ortaklık Programı, AB Komşuluk Politikası, Avrupa Konseyi Demokratik Değişim, Mevzuat Uyumu programları, diğer uluslararası kurumlar ve programlar aracılı-

ğıyla Avrasya'da bilinçli bir jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik faaliyet gerçekleştirmektedirler. Tüm bu politikalar, söz konusu coğrafyanın Rusya, İran, Çin ve diğer bölge ülkelerinin etkisinden kurtarılması amacını gütmektedir.

Anlaşılacağı üzere, Avrasya coğrafyası jeopolitik karakteristiği açısından ABD için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, ABD'nin bölge ülkelerine ilgisi, Avrasya'da gerçekleştirdiği jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik projeler öncelikle kendi çıkarlarından kaynaklanmaktadır. Fakat ABD'yi bölgedeki süreçleri kendi ulusal çıkarları açısından değerlendiren ve söz konusu coğrafyada benzer projeler gerçekleştiren diğer ülkelerden ayıran birtakım özellikler bulunduğunu da belirtmek gerekir. Mesela Rusya ve İran gibi ülkeler zaman zaman kendi nüfuz alanlarını uygarca olmayan ve rekabet dışı yollardan, yani bölge ülkeleri üzerinde baskı uygulamak, bu ülkeleri iç sorunlarla boğuşmak zorunda bırakmak, mesela etnik ve dinî ayrılıkçılığı, içte etnik, dinî ve sosyal çatışmaları körüklemek, kaos çıkarmak, bölge ülkelerine yönelik ekonomik abluka uygulamak vb. yöntemlerle, rakiplerin dışarıdan bölgeye girişini güçleştirmek suretiyle korumaya ve pekiştirmeye çalışmaktadırlar. Oysa ABD daima baskın mali ve teknik olanaklarına dayanmak suretiyle bölgede istikrarlı bir rekabet ortamı oluşturmak, ülkeler arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek, etnik çatışmalara neden olan sorunları çözüme kavuşturmak için çalışmaktadır. Bununla beraber, yerel yönetimleri kontrol altında tutmak ve bunların hem iç, hem de dış politikalarını yönlendirmek için ABD'nin de kendine göre baskı mekanizmaları bulunmaktadır. ABD "insan hak ve özgürlüklerinin durumu", "siyasal çoğulculuk, siyasi faaliyet ve basın özgürlüğü" gibi temel insan hak ve özgürlüklerini uluslararası ilişkilerin başlıca şartları konumuna

getirmek suretiyle ve Batı'nın kontrolündeki uluslararası, bölgesel ve yerel basın ve enformasyon araçlarının, sivil toplum kuruluşlarının ve siyasi partilerin olanaklarından faydalanmak suretiyle diğer ülkelerin iç işlerine kendine özgü bir biçimde müdahale etmekte, bu ülkelerdeki siyasi iradeyi yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu durumda, Avrasya'da yeni bağımsız olmuş ülkeler, jeopolitik çıkarlarını korumak isterken, bahsi geçen iki kamp arasında, yani sağlıklı bir rekabet ortamıyla haksız rekabet ortamı, eşit haklara ve karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğiyle baskı siyaseti arasında bir tercih yapmak zorunda kalmaktadırlar. Böyle bir tercih zorunluluğu bölgedeki jeopolitik ilişkileri, bölge ülkelerinin dış politika yönelimlerini ve hedeflerini de ciddi ölçüde etkilemektedir.

Avrasya bölgesinin jeopolitik açıdan kontrol altında tutulması günümüzde ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının temelini teşkil etmektedir. İngiliz jeopolitik uzmanı Mackinder'in *"Avrasya'yı kontrol altında tutan tüm dünyayı kontrol eder"* sözü günümüzde ABD'de ve bütünüyle Batı'da oldukça günceldir. Batı kampının Avrasya'da takip ettiği jeopolitiğin öncelikli ve en zorlu görevi bölgede henüz oldukça etkili bir konumda bulunan Rusya'nın köşeye sıkıştırılmasından, söz konusu coğrafyanın Rusya'nın askerî-jeostratejik, jeoekonomik ve nihayetinde jeopolitik etki alanından çıkarılmasından, dolaysıyla Avrasya'da yüzyıllar içinde şekillenmiş bulunan jeopolitik ilişkiler sisteminin Batı kampı lehinde değiştirilmesinden ibarettir. SSCB döneminde Avrasya'nın jeopolitik süreçlerini dışarıdan izlemek ve bu süreçlere ilişkin olarak çeşitli demeçler vermekle yetinmek zorunda kalan ABD ve NATO'daki müttefikleri, günümüzde bölgedeki jeopolitik gelişmelere etkin bir şekilde müdahale eden, jeopolitik ve jeoekonomik hedefleri daima göz önünde

tutan uluslararası aktörlere dönüşmüşlerdir. SSCB'nin parçalanmasının ardından, Post-Sovyet ülkelerinin, özellikle Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ülkelerinin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin desteklenmesini dış politika öncelikleri olarak benimsediklerini ABD'li resmî yetkililer açıkça ifade etmişlerdir.

ABD'nin söz konusu coğrafyada yalnızca kendi çıkarlarını değil, AB ve NATO'nun, aslında bütünüyle Batı kampının ortak çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla etkin bir jeopolitik takip ettiği gerçeğini de belirtmek gerekir.

ABD'nin Avrasya'da Takip Ettiği Askerî-Jeostratejik Politika, Bölgesel Güvenlik ve Enerji Politikası

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği konusunda Rusya'dan sonra ikinci ana uluslararası çizgi ABD ve NATO'daki müttefikleri tarafından izlenmektedir. Bu grubun Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'ya yönelik güvenlik politikası dört aşamada ele alınarak değerlendirilebilir:

Birinci aşama: 1990-1993 yılları arasını kapsar. Bu aşamada ABD müttefikleriyle beraber bölgeyi jeopolitik, askerî ve jeostratejik açılardan incelemekte, Merkezî Asya'nın ve Hazar'ın enerji rezervlerini, kapasitesini, enerji hâsılatı yöntemleri ve bağımsız güzergâhlar üzerinden dünya pazarlarına nakil olanaklarını araştırmakta, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın uluslararası politikadaki ve Doğu-Batı jeopolitik ilişkilerindeki yerini ve rolünü, bölgenin transit geçiş koridorlarını değerlendirmekte, bölgeye özel güvenlik politikası hazırlamaktadır. Bu aşamada Batı İttifakı daha çok NATO üye-

si bazı ülkelerin, özellikle Türkiye'nin sivil toplum kuruluşları aracılığıyla etkinlik sergilemektedir.

İkinci aşama: Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın jeopolitik, askerî, jeostratejik ve jeoekonomik önemini kavrayan ABD ve NATO 1993-1994 yıllarından itibaren bölgede etkin bir politika izlemeye başlar. Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya 1993 yılından itibaren NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı çerçevesinde uluslararası güvenlik ve ulusal ordu yapılanması çalışmalarına katılır. 1994 yılından itibaren Hazar havzasının ve Merkezî Asya'nın enerji rezervlerinin Batı'nın enerji güvenliğiyle ilişkilendirilmesi, Rusya'nın bölgedeki üstün jeopolitik ve jeoekonomik konumunun zayıflatılması amacıyla çeşitli etkinlik ve önlemler uygulanır. Uzmanlara göre, söz konusu aşamada ABD'nin ve müttefiklerinin bölgeye özgü jeopolitiğinin dört ana hedefi bulunmaktadır:

1) Bölge üzerinde Batı'nın jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik etkisinin arttırılması; bölgenin Rusya'nın tekelinden kurtarılması;
2) Hazar havzasının enerji rezervlerinin ortak işletilmesinin, bağımsız güzergâhlar üzerinden Karadeniz'e ve Avrupa'ya naklinin temin edilmesi, bölgenin ana enerji kaynakları üzerinde jeopolitik ve jeoekonomik kontrolün sağlanması;
3) Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları, Güney Kafkasya ülkeleriyle askerî-jeostratejik işbirliğinin tesis edilmesi, bu ülkelerin ulusal ordularını yapılandırma süreçlerinin desteklenmesi ve ulusal ordularının NATO standartlarına ulaştırılmasının sağlanması;

4) Bölge ülkelerinin gelecekte Batı İttifakı'nın güvenlik sistemine katılmalarının yolunun açılması.

Bu aşamada ABD artık NATO, AB ve Türkiye ile beraber bölgede bazı yerel ortaklarla, Batı'ya dönük politika takip eden Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Moldova, Özbekistan, Kırgızistan gibi ülkelerle ortak çıkarlar doğrultusunda beraber hareket etmeye başlamıştır.

Hem kendi enerji güvenliğini, hem de müttefiki Avrupa ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamak, Batı'nın gitgide artan enerji ihtiyacının karşılanması sürecini Rusya'ya bağlılıktan kurtarmak, enerji nakli güzergâhlarını çeşitlendirmek amacıyla ABD 1994-2001 yılları arasında Hazar Denizi'nin ve Merkezî Asya'nın enerji rezervlerinin ortak işletilmesi ve nakli projelerine özel bir ilgi göstermiştir. Bu bağlamda ABD Azerbaycan ve Kazakistan'la stratejik ortaklık ilişkileri kurmuş, Batılı şirketlerle beraber Hazar Denizi'nde petrol üretimine, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarının inşasına, Hazar'ın enerji rezervlerinin Avrupa pazarlarıyla doğrudan ilişkilendirilmesine büyük ölçüde sermaye yatırmaya başlamıştır. Hazar'ın enerji rezervlerinin Rusya ve İran'a bağlı kalınmadan Avrupa'ya nakledilmesi hem bölgenin enerji üreticisi ülkelerinin, hem transit ülkelerin, hem de ABD ve AB'nin jeopolitik çıkarlarıyla örtüşmekteydi. ABD Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının; Rusya ve İran'ın bölgenin enerji sektörü üzerindeki kontrolüne son vereceğine inanmaktaydı.[61]

Bill Clinton yönetimi 1990'ların ortalarında Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'yı ABD'nin hayati çı-

[61] Papava, V. "Kafkasya Tandemi'nin Oluşumu ve Gelişimi // *Azerbaijan Focus* derg. Nu. 1, 2009, s. 86.

kar bölgesi ilan etti ve bu bölgenin gelecek güvenlik yapılanmasını planlamaya girişti. 1994 yılında Azerbaycan ve Gürcistan NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına alındı ve bu iki ülkenin gelecekte NATO'ya girmesinin yolları aranmaya başlandı. Bölgenin ABD açısından taşıdığı önem göz önünde bulundurularak Beyaz Saray'da Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla ilgili özel bir şube oluşturuldu, ABD Başkanı'nın ve ABD Dışişleri Bakanı'nın Hazar'ın Enerji Meselelerinden Sorumlu Özel Danışmanı görevi tesis edildi. ABD ve AB'nin desteğiyle Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan gibi ülkeler bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik hayatında önemli roller üstlendiler ve Batı'nın ana ortakları ilan edildiler. Özellikle enerji, ulaşım ve taşımacılık, yeni ihraç güzergâhları alanında Azerbaycan kendi konumunu büyük ölçüde pekiştirme fırsatı buldu. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum projelerinin gerçekleşmesi için Azerbaycan'ın sergilediği kararlılık ABD ve Türkiye tarafından somut adımlarla desteklendi, bu alanda söz konusu ülkelerin uluslararası arenada izledikleri etkili siyaset olumlu sonuçlar verdi.

Üçüncü aşama: NATO'nun ve özellikle ABD'nin tüm dünyada ve bu arada Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da takip ettiği güvenlik politikasının bu aşaması 11 Eylül 2001 olaylarıyla başlar ve 2008 yılında Barack Obama'nın Başkan seçilmesine kadarki süreyi kapsar. Bu aşamada ABD Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da ve Merkezî Asya'da etkili bir güvenlik politikası uygulamaya başlamış, uluslararası ve bölgesel güvenlik konularına, Rusya'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da köşeye sıkıştırılmasına, NATO'nun Doğu'ya doğu genişletilmesine özel önem atfetmiştir. Güney Kafkasya ve Ka-

radeniz havzası ülkeleriyle Merkezî Asya ülkelerinden bazılarının Bireysel Ortaklık Programı çerçevesinde NATO'yla ve NATO üyesi ülkelerle askerî-jeostratejik ilişkileri tesis edilmiş, blokun bölgedeki askerî ve jeostratejik konumunu pekiştirmesi için çaba harcanmıştır. Bunun için alınan önlemler arasında ABD ve NATO ordularının bölgenin stratejik, askerî ve jeopolitik açıdan önem arz eden hedeflerine, askerî havaalanlarına ulaşımının temin edilmesi, bölge ülkeleri ve bazı kurumlarla askerî ortaklık ilişkilerinin kurulması, bölge ülkelerinin dünyanın çeşitli noktalarındaki barış operasyonlarına katılmalarının sağlanması vardır.

Dördüncü aşama: ABD'nin güvenlik politikasının modern dönemini kapsamaktadır. Uzmanlara göre, Barack Obama'nın Başkan olmasıyla beraber ABD'nin güvenlik politikasında yeni bir aşamaya girilmiştir. Bu aşamada ABD'nin uluslararası ve bölgesel politikalarında, Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 26 Mayıs 2010 tarihinde resmen ilan edilen belgede; 2002 yılında onaylanan Güvenlik Stratejisi'nde yerini alan *"ulusal güvenliğin sağlanması amacıyla gerekli görüldüğünde tüm dünyadaki tehdit kaynaklarına saldırma"* ilkesinden büsbütün vazgeçilmiş, uluslararası barışın sağlanmasına ve ABD'nin güvenliğinin temin edilmesine ilişkin politikalarda önemli değişiklikler olmuştur.

Uzmanlara göre, yeni strateji ABD'nin uluslararası jeopolitik yaklaşımını, uluslararası politikayı etkileme gücünü ve yöntemlerini değiştirmiş, ulusal güvenliğe ilişkin eski değerlendirmeler de radikal biçimde değişikliğe uğramıştır. Örneğin daha önceki jeopolitik çizgide ABD büyük küçük tüm ülkelerin dünyadaki güç odaklarının çıkar alanlarına dâhil edilmesine ve güvenlik politikalarına ilişkin bağımsız tercih haklarının kısıtlanmasına

karşı çıkmakta, bu duruma itirazını formel de olsa ifade etmekteydi. Post-Sovyet coğrafyasında Rusya'nın izlediği politikayı "egemen olma mücadelesi" şeklinde değerlendiren ABD, bunu uluslararası hukuka uymayan bir tutum olarak eleştiriyordu. ABD'nin söz konusu dönemde sergilediği resmî tutuma göre Rusya da dâhil hiçbir ülkenin Güney Kafkasya'da ya da dünyanın herhangi bir bölgesinde ulusal çıkarları ve bu çıkarları koruma çabaları ulusal sınırların dışına çıkamaz, uluslararası hukukun özneleri olan bağımsız ülkelerin çıkarlarıyla çatışamaz ve bu çıkarları hiçe sayamazdı. Anlaşılacağı üzere ABD hükümeti söz konusu dönemde güvenliğin ve ulusal çıkarların sağlanması sürecinde "coğrafi bölge ilkesini" kabul etmemekteydi. Bu durumda, somut olarak ülkelerin ya da blokların ulusal çıkarlarını ve güvenlik çıkarlarını ulusal coğrafi sınırları çerçevesinde sağlamaları söz konusuydu. ABD ve NATO yetkilileri Güney Kafkasya ve Merkezî Asya ülkelerinin de *"bağımsız seçim yapma ve dilediği askerî bloka katılma hakkını"* açıkça savunuyor, diğer yandan NATO gibi askerî blokların kendi saflarına yeni üyeler almasına ilişkin kriter ve şartları tamamen serbest bir şekilde belirlemesi gerektiğini ifade ediyorlardı. Batı İttifakı bu dönemde uluslararası ilişkiler sisteminde yukarıda değinilen hakların (ülkelerin serbest tercih yapma hakkı, örgütlerin ise her ülkeye özel şartlar ve kriterler belirleme hakkı) üzerinde herhangi bir hakkın ya da çıkar ölçütünün var olamayacağını savunmaktaydı. Oysa pratikte Rusya gibi ABD de ulusal güvenliğini herhangi bir dış ülkeye ya da dünyanın herhangi bir bölgesindeki hedeflere BM kararı olmaksızın, yalnız başına saldırmak, askerî operasyon yapmak, tüm dünyada yeni çatışma noktaları oluşturmak, ülkeleri ve halkları terörist ilan etmek, yeni savaşlar başlatmak suretiyle temin etmekteydi.

Uzmanlara göre, yeni stratejik yaklaşımda ABD bir yandan iç dinamik kalkınmasına önem vermekte, diğer yandan dış dünyayla uyumlu bir güvenlik politikası izlemekte, ilişkilerini diyalog, diplomatik müzakereler ve ortak çıkarların bulunması şeklinde düzenlemeyi hedeflemektedir.

ABD ve NATO'nun uluslararası çıkarları ve bu çıkarların sağlanması amacıyla çatışılan, rekabete girilen ya da işbirliği yapılan ülkelerin sınıflandırılması gibi konularda ABD'nin daha önceki Ulusal Güvenlik Stratejisi'yle bugünkü arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Örneğin ABD ulusal ve bölgesel güvenlik politikasında önemli değişiklikler yapmış, Avrasya'nın Hazar ve Karadeniz havzaları, Merkezî Asya ve Güney Kafkasya gibi bölgeleri yerine Afganistan ve İran gibi Güney Asya ülkeleriyle Kuzey Afrika'nın Arap ülkelerine daha fazla dikkat ayırmaya başlamıştır. Önceki stratejide Avrasya altbölgesinde İran tehlike kaynağı, Rusya ve Çin rakip, Türkiye, Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan ve Merkezî Asya ülkeleri ortaklar olarak değerlendiriyor ve Batı'nın çıkarlarının temin edilmesi amacıyla bu ortak ülkelerin bölgedeki konumlarının güçlendirilmesi, Rusya'nın jeopolitik etkisinden kurtarılması, ekonomik ve politik açıdan Batı'yla bütünleşmesinin ve NATO'nun güvenlik sistemine yakınlaşmasının sağlanması öncelikli jeostratejik görevler olarak belirleniyordu. Yeni stratejide ise ABD daha önce bölgesel ortakları konumunda bulunan küçük ülkelerin güvenliğini ve uluslararası haklarını "desteklediğini", bu ülkelerin egemen haklarına "saygı duyduğunu" yalnızca formel olarak ilan etmektedir. Oysa gerçekte Avrasya'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya gibi jeopolitik açıdan önemli bölgelerinde ABD Rusya'yla politik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik bir çatışma içine girmekten

kaçınmakta ve iki ülkenin örtüşen çıkarlarına dayalı bir ortaklık çizgisi takip etmektedir. ABD yeni strateji çerçevesinde Gürcistan istisna tutulmakla Avrasya'da uzun yıllardan beri önem verdiği ortaklarını ve bu arada Azerbaycan'ı da jeostratejik sorunlarıyla baş başa bırakmıştır.

Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde NATO haricindeki dünya güçleri, bölgesel liderler ve jeopolitik etki merkezleriyle, yani Rusya, Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Güney Afrika Cumhuriyeti gibi ülkelerle ortaklık ilişkilerinin tesis edilmesine daha fazla önem verilmektedir. Diğer yandan ABD G7 grubunu G20'ye dönüştürmek, uluslararası ve bölgesel gelişmeleri bu gruba giren ülkelerin desteğiyle kontrol altında tutmak, G20 ülkelerinin ortak çıkarlarını bulmak ve bu ülkeler arasında her alanda işbirliğini geliştirmek, tüm dünyada barışı ve güvenlik ortamını pekiştirmek görevini de yeni stratejisinin hedefleri arasında belirlemiştir. ABD'nin geleneksel müttefikleri AB ülkeleri, Japonya ve Güney Kore'nin, Batı yarım kürede Kanada ve Meksika'nın, Yakındoğu'da İsrail'in çıkarlarının desteklenmesi ve çoğu Arap ülkesiyle güvenlik ve enerji alanlarında işbirliği yapılması hedefi bir yana bırakılacak olursa, yeni stratejide diğer ülkelerle ilişkilerin yalnızca Amerika'nın çıkarları açısından değerlendirildiği görülmektedir. Siyaset bilimcilere göre bir yandan Rusya'nın son yıllarda "dünya gücü" statüsüne tekrar kavuşmak ve 1991 sonrasında Avrasya'da kaybettiği jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik konumu geri kazanmak istemesi, diğer yandan ABD'nin dünyada etkisiz ve ilkesiz bir politika takip etmesi, süper güç statüsünü yavaş yavaş kaybetmesi sonucunda yeni bir jeopolitik gerçeklik ortaya çıkmış ve bu yeni gerçeklik pek çok ülkeyi dış politika çizgisini, askerî, politik, ekonomik ittifaklar ve diğer ülkelerle ilişkilerini gözden geçir-

mek zorunda bırakmıştır. Örneğin ABD ve NATO'nun Avrasya'daki en güvenilir ve önemli müttefiki Türkiye'nin, ABD'nin Güney Amerikalı müttefiki Brezilya'nın ve daha pek çok ülkenin son zamanlarda sergilediği dış politika ve jeopolitik çizgi bu durumun açık kanıtıdır. Heritage Vakfı Avrasya, Rusya ve uluslararası enerji güvenliği uzmanı Ariel Cohen; Başkan Obama'yı ve hükümetini Güney Kafkasya ve Merkezî Asya politikasından, bölgenin stratejik önem arz eden ülkeleri Azerbaycan, Gürcistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'la askerî ve jeostratejik ilişkilerini düşük düzeyde tutmasından, jeostratejik ortaklarını Rusya'ya kaptırmasından dolayı eleştirmiş ve ABD yetkililerini ülkenin ulusal çıkarlarına ters adımlar atmakla suçlamıştır. Cohen ayrıca, ülkesinin askerî kurumlarına Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan'ı en modern silahlarla desteklemeleri, bu ülkelerin askerî ve jeostratejik açıdan tam bağımsız olmalarını sağlamaları çağrısında da bulunmuştur.[62]

Uzmanlara göre, ABD'nin günümüzde uluslararası güvenlik konusunda sergilediği tutum ve Güney Kafkasya'da yürüttüğü somut politikanın mahiyeti; uluslararası hukuk normları dâhilinde Rusya'ya bölgede tek taraflı güç kullanmaktan kaçınma ve uluslararası camianın bir parçası şeklinde davranma, Avrasya'da cereyan eden gelişmelere yapıcı ve barışçı tepkiler verme, Post-Sovyet ülkelerinin ve bu arada Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin egemen ulusal ve uluslararası haklarına, ulusal güvenlikleri konusunda ve diğer alanlarda bağımsız politika izleme ve tercih yapma haklarına, ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterme çağrısı yapmaktan ibarettir. 15 Eylül

[62] Bkz. газ. "Зеркало", 3 ноября 2010 г. [*Zerkalo* gaz. 3 Kasım 2010].

2011'de Washington Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nde gerçekleşen Güney Kafkasya'nın bugünkü jeopolitik durumu konulu konferansta konuşan ABD Dışişleri Bakanlığı Güney Kafkasya Sorunları ve Bölgesel Çatışmalar Bölümü Başkanı Justin Friedman'ın beyanları da bu durumu kanıtlamaktadır. Friedman'a göre ABD'nin son 20 yılda bölgede izlediği politikanın en büyük ikilemi ve zorluğu *"Güney Kafkasya politikasıyla Rusya politikası arasında ortak noktayı bulmak ve dengeyi korumak"* olmuştur ve ABD hükümeti bunu son yıllarda başarabilmiştir. Friedman ABD'nin bu politikasının tek taraflı taviz verme değil, bir denge politikası olduğunu, ABD'nin bir yandan bölge ülkelerinin egemen haklarının ihlal edilmemesini, diğer yandan da Rusya'yla herhangi bir çatışmanın içine girilmemesini sağlayacak şekilde hareket ettiğini savunmuştur.[63]

NATO ile Rusya ve Avrasya bölgesinin diğer ülkelerinin askerî-jeostratejik çıkarları arasında denge oluşturma politikası çerçevesinde ABD'nin son girişimi, ABD Kongresi'nin kararına da yansımış bulunuyor. Rusya'nın Avrasya'daki askerî saldırganlığının önlenmesi amacıyla Kongre'nin 2014 yılının Temmuz ayı ortalarında almış olduğu kararda Başkan Obama'ya; AB Ortaklık Anlaşması imzalayan Ukrayna, Gürcistan ve Moldova'nın NATO'ya üye kabul edilmeden ABD ve NATO'nun müttefikleri, Azerbaycan, Bosna Hersek, Makedonya, Karadağ ve Sırbistan'ın ise ABD ve NATO'nun ortakları ilan edilmesi, bu ülkelerin askerî güvenliklerine her türlü desteğin verilmesi yönünde tavsiyede bulunulmuştur.

Anlaşılacağı üzere, bugün ABD, "askerî denge" politikası çerçevesinde hem kendinin ve NATO'daki müttefiklerinin aske-

[63] Bkz. *Bizim Yol* gaz. 17 Eylül 2011.

rî-jeostratejik çıkarlarının zarar görmeyeceği, hem Avrasya ülkelerinin egemenlik ve güvenliklerinin tehlikeye atılmayacağı, hem de Rusya'yla bir çatışmanın içine girilmeyecek bir çizgi takip etmektedir. ABD'nin bu tutumunun resmiyette uluslararası hukuk normlarına tamamen uyduğu açıktır. Bu tutum uluslararası güvenliği tam anlamıyla sağlanmayan, hem Rusya, hem de ABD'yle aynı anda stratejik ortaklık yapmak isteyen Azerbaycan'ın jeopolitik çıkarlarına da uymaktadır. Ne var ki ABD'nin her alanda ve bu arada güvenlik konusunda resmen ilan ettiği "eşitlik" ilkesi pek çok uluslararası sorunda maalesef geçerli olmamaktadır. Çünkü ABD'nin ve NATO ülkelerinin çıkarlarını ilgilendirmeyen konularda küçük ülkelerin hakları çoğu zaman ihlal edilmekte ve bu durum Batı'nın hiçbir itirazına yol açmamaktadır. Örneğin ABD ve müttefiklerinin Irak, Libya ve diğer ülkelerde BM kararlarına dayanmak ve insanların güvenliğini sağlamak amacından hareketle eyleme geçerken sergilediği kararlılık Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının bir bölümünü işgal altında bulundurmaya son vermesi, sivil halkın toplu olarak katledilmesi, sığınmacı ve mülteci durumuna düşürülmesi ve diğer insanlık dışı eylemler konusunda BM Güvenlik Kurulu'nun aldığı dört kararın uygulanması yönünde de sergilense, Batılı ülkeler kendi çıkarlarını alakadar eden konularda olduğu gibi uluslararası hukuk normlarının ihlal edildiği diğer gelişmeler konusunda da ilkeli davransalar, Ermenistan gibi "ileri karakol" konumunda bulunan bir ülkenin BM Güvenlik Kurulu'nun kararlarına, AGİT'in ilke ve normlarına, uluslararası camianın barış çağrılarına böylesine kafa tutması mümkün olamazdı. Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un 4-5 Temmuz 2010 tarihinde Güney Kafkasya'ya gerçekleştirdiği, Barack Obama hükümetinin yeni dış politika

çizgisinden memnun olmayan Azerbaycan ve Gürcistan kamuoyunu belirli ölçüde yatıştırma ve ABD'nin dikkatlerinin her zaman bölge ülkelerinin üzerinde olduğuna inandırma amaçlı ziyaretin ciddi ve somut sonuçlar doğurmayacağı, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki son eylemlerinde sergilediği kendinden eminliğe bakılırsa, önceden belliydi.

NATO'nun Avrasya'da Takip Ettiği Askerî-Jeostratejik Politika

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın güvenlik sisteminin şekillenmesinde ABD'nin ve AB ülkelerinin çıkarlarından hareket eden başlıca güç odaklarından biri de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, yani NATO'dur. NATO'nun Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da takip ettiği güvenlik politikası bölge ülkeleriyle 1993 ve 1998 yıllarında imzalanan Barış İçin Ortaklık ve Bireysel Ortaklık Programları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Fakat uzmanlar, bu programların ve bütünüyle NATO'nun bölgedeki güvenlik politikasının bölge ülkelerinin güvenlik ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadığı, kurumla askerî-jeostratejik bütünleşme sürecine somut ve verimli bir etki yapamadığı kanısındadırlar. Aradan geçen sürede NATO Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da bölge ülkelerinin güvenliğinden, askerî ve jeostratejik çıkarlarından ziyade Batılı ülkelerin söz konusu bölgenin zengin enerji kaynaklarına, ulaşım ve taşımacılık yollarına, pazarlarına serbest çıkışının, uluslararası projelerin ve Batı'nın yatırımlarının güvenliği için bölgenin istikrarının temin edilmesi gibi konularla ilgilenmiştir.

NATO bir yandan bölge ülkelerini Rusya'nın askerî-jeostratejik etki alanından kurtararak kendi çıkarları için kullanmak istemekte, diğer yandan bu sürecin daha kolay olmasını sağlamak amacıyla söz konusu ülkelerin siyasi ve askerî kurumlarını, ordu yapılanmalarını Avrupa ve NATO standartlarına uygun hale getirmeye, siyasal rejimlerini Batı'nın etkisi ve baskısı altında tutmaya çalışmaktadır.

Güney Kafkasya ülkelerinin ve bir bütün olarak bölgenin güvenliği konusunda NATO'nun sergilediği faaliyet bölge ülkelerinin, merkezî komutanlık ve Türkiye askerî kuvvetleri aracılığıyla bazı kolektif işbirliği programlarına katılmalarını sağlamak, ulusal orduların Batı standartlarına uygun hale getirilmesi sürecini metodik olarak desteklemek, ortak askerî tatbikatlar yapmak gibi etkinliklerle sınırlıdır. Çünkü günümüzde ABD gibi NATO da bölge ülkeleriyle askerî-jeostratejik bağlarını arttırarak Rusya'yla ilişkilerini bozmak istememektedir.

Diğer yandan NATO Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın bütünüyle Rusya'nın askerî-jeostratejik kontrolü altında bulunması gerçeğini de kabullenememektedir.

Uzmanlara göre, Rusya'dan farklı olarak NATO'nun Güney Kafkasya'daki güvenlik politikasının en büyük özelliklerinden biri, bölgesel çatışmaların çözüme kavuşturulmasını daha fazla istemesi ve bölge ülkeleriyle eşit ortaklık tesis etme arzusudur. Ne var ki NATO bunları başarmak için ciddi adımlar atmamakta ve hedeflerine ulaşma yolunda Rusya'yı göz ardı edememektedir. Uzmanlar bu durumu NATO üyesi Batılı ülkelerin jeopolitik kararlığa sahip bulunmamaları, tarafsızlık sergileyememeleri ve çifte standart uygulamalarıyla izah etmektedirler. Oysa Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'daki jeostratejik konumları

Avrupa'nın ve NATO'nun güvenlik çıkarlarıyla tamamen uyuşmakta ve NATO'yla askerî-jeostratejik ortaklık ilişkilerinin derinleştirilmesini gerektirmektedir. Çünkü bu ülkelerin rızası ve katılımı olmadan Avrupa ülkelerinin ve NATO'nun Merkezî Asya ve Hazar-Karadeniz havzalarına çıkışı da, Avrupa'yı her şeyden daha fazla ilgilendiren enerji, ulaşım ve taşımacılık güvenliği de tam anlamıyla sağlanamayacaktır.

Güney Kafkasya ve Karadeniz havzasının bazı ülkelerinin NATO'ya girişi, bölge ülkelerinin güvenliğinin uluslararası garantiye alınması, NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi gibi konularda örgüt üyeleri görüş birliği içinde değildirler. Üyelerden bazıları Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan gibi ülkelerin NATO'ya katılmasını ve bu suretle NATO'nun hem Rusya'yla bir çatışmanın, hem de bölgesel sorunların içine çekilmesini istememektedirler. Bu ülkeler "tarafsız yargıç" imajı oluşturarak Rusya'nın Güney Kafkasya'daki askerî-jeostratejik adımlarını seyretmekle yetinmektedirler.

Etnik ayrılıkçılık sorunlarıyla karşı karşıya kalan Güney Kafkasya ülkelerinin ve diğer Post-Sovyet ülkelerin NATO'nun bölgesel güvenlik politikası karşısındaki tutumuna gelince, bu ülkelerden çoğu NATO'nun dünyadaki çatışmalara müdahalesinden ve bölgesel barış operasyonlarına katılma olanaklarından faydalanmakla toprak bütünlüklerini sağlamak ve egemen devlet haklarını kazanmak istemektedirler. Bağımsız oldukları günden bugüne çeşitli ayrılıkçılık sorunlarıyla baş başa kalan Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Moldova gibi ülkeler NATO'yu bir şekilde bu sorunların çözümü sürecine dâhil etmek, NATO'nun yardımıyla BM Güvenlik Kurulu'nun kararlarının uygulanmasını sağlamak, uluslararası hukuk normlarını işletmek istemektedirler. Fakat NATO tüm bu konularda "tarafsız" bir tu-

tum sergileyerek BM ve AGİT çerçevesinde yapılacak müzakereleri, diyalog yolunu yeğlediğini beyan etmiştir. NATO'nun kendi çıkarları doğrultusunda ve ABD'nin isteğiyle pek çok bölgede, örneğin Yakındoğu ve Ortadoğu'da, Balkanlarda, Güney Asya'da çatışmalara son verilmesi, "suçluların cezalandırılması", "barışın sağlanması" operasyonlarına katıldığının da altını çizmek gerekir. Dolayısıyla NATO günümüzde tüm dünyada çatışmalara yalnızca ABD'nin ve üye ülkelerin çıkarları doğrultusunda müdahale etmektedir. Güney Kafkasya'daki çatışmalara gelince, NATO yetkililerinin pek çok defa bu konunun *"NATO'nun sorumlulukları dışında"* bulunduğunu ifade ettiklerini anımsatmak gerekir.

NATO'nun yeni uluslararası güvenlik stratejisinin ve bu stratejide belirlenen görev ve etkinliklerin de uzmanların farklı yorumlarına neden olduğu görülmektedir. Bazı uzmanlara göre, NATO gelecekte kendi amacı doğrultusunda üye ülkelerin ve ortakların askerî güvenliğine daha fazla dikkat ayırmak, Doğu'ya doğru genişlemek ve dünyanın en etkili güvenlik yapılanmasına dönüşmek zorundadır. NATO'nun yalnızca üye ülkelerin askerî güvenliğini sağlanmakla yetinmeyerek insanlığı tehdit eden uluslararası ve bölgesel çatışmalara da eğilmesi, tüm insanlığın kurtarılması sürecine etkin bir şekilde katılması gerektiğini savunanlar da vardır. Bu görüşün savunucularına göre, kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek, bölgesel ve lokal çatışmalara son vermek, uluslararası terör, uyuşturucu ve yasadışı silah ticaretiyle mücadele etmek de NATO'nun görevleri arasında olmalıdır. Üçüncü bir grup ise NATO'nun gelecekte AB'nin enerji güvenliğine, dünyadaki enerji nakil koridorlarının ve stratejik boru hatlarının güvenliğine ve diğer

jeoekonomik güvenlik konularına daha fazla önem vermesi gerektiğini savunuyor.

NATO'nun günümüzde Güney Kafkasya'da uyguladığı güvenlik politikası siyaset bilimciler tarafından *"verimsiz ve kararlılıktan uzak bir politika"* olarak değerlendirilmektedir. Uzmanlara göre, NATO, aradan geçen süre zarfında bölgeye yönelik güvenlik politikasının temel şartı olarak yerel çatışmalara son verilmesi, demokratik ülkelerin sayısının arttırılması ve bu ülkelerin Batılı çizgide gelişerek geleneksel jeopolitik etkilerden kurtulmaları sürecini yeterli ölçüde destekleyebilmiş değildir. NATO'nun Barış İçin Ortaklık ve Bireysel Ortaklık Programları, 2001 yılından itibaren takip ettiği Doğu'ya doğru genişleme taktiği uzun vadede verimli olmamıştır. Çünkü NATO bölge ülkelerine karşı tek taraflı, samimiyetsiz ve ilkesiz bir politika izlemektedir. Örneğin, Rusya'yla ilişkilerin ve etki alanını tüm dünyada genişletme politikasının NATO'nun stratejik faaliyet konseptinin önemli maddelerinden birini oluşturmasına karşılık, Güney Kafkasya'nın diğer ülkelerinin, özellikle de ortaklık ilişkisi içinde bulunduğu ülkelerin ulusal güvenliği açısından tehdit oluşturan uluslararası, bölgesel ve lokal sorunlara yeterli ölçüde dikkat ayrılmamaktadır. NATO'nun daha önce uyguladığı güvenlik politikasıyla 2010 yılında gerçekleşen Lizbon Zirvesi'nde sergilenen tutum arasında da ciddi bir uyumsuzluk olduğu açıktır. 2008 yılına, Rusya-Gürcistan Savaşı öncesine kadar Gürcistan'ı, Ukrayna'yı ve mümkün olduğu takdirde Azerbaycan'ı ve diğer önemli Avrasya ülkelerini de kendi saflarına dâhil etmek ya da bu ülkelerle ciddi boyutta stratejik işbirliğine girmek, bu ülkelerin güvenliklerini somut biçimde desteklemek yönünde bir politika sergilemesine karşılık, Lizbon Zirvesi'nde NATO ABD-Rusya ilişkilerinin yeni aşamaya girmesiyle beraber geri adım

atmış, Doğu'ya doğru genişleme ihtiyacının bulunmadığını belirtmiş ve Rusya'yla jeostratejik ilişkileri germeme tercihini yapmıştır. Bu tutum uluslararası ilişkileri ve modern dünya siyasetini olumlu yönde etkilemesi gerekirken, Güney Kafkasya'da ters bir tepki doğurmuş ve işgalci Ermenistan gibi ülkelerin ve bunların uluslararası camiadaki savunucularının cezasız kalmalarına, izledikleri yıkıcı politikaları daha etkili bir şekilde sürdürmelerine yol açmıştır. Rusya ise ABD ve NATO'nun son dönemdeki ılımlı politikalarından ve Batı'nın Güney Kafkasya'da askerî entegrasyon çabalarının neticesiz kalmasından pragmatik bir şekilde faydalanmış, bölge ülkeleriyle ortaklık ilişkilerini geliştirmiş ve askerî-jeostratejik etki alanını daha fazla genişletmiştir.

ABD ve NATO'nun Avrasya Politikasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yeri ve Önemi

Avrasya'daki jeopolitik faaliyet doktrinini 1992 yılında ilan etmesine karşılık ABD Güney Kafkasya, Hazar havzası ve Merkezî Asya'daki reel ulusal çıkarlarını 1994 yılında ortaya koymuştur. 1994 Nisan'ında ABD Senato'su 1995 yılı bütçesinde, Post-Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerini etkileyebilecek mahiyette birtakım düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler öncelikle Post-Sovyet Cumhuriyetlerinin ekonomik, askerî ve diğer alanlarda Batıyla bütünleşmesine yönelik çalışmaların desteklenmesini amaçlıyordu. Bu olaydan 5 ay sonra, yani 1994 Eylül'ünde Bakü'de Batı'nın önde gelen petrol şirketleriyle Azerbaycan Hükümeti arasında Yüzyılın Anlaşması adı verilen çokuluslu petrol ve doğalgaz anlaşması yapıldı. Bu anlaşma, Batılı ülkelerin ve özellikle ABD'nin bölgedeki jeoekonomik

hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla ciddi adımlara hazır bulunduğunu gözler önüne sermiştir.

Aynı dönemde ABD, bölgede etkin bir jeopolitik çalışma içinde bulunmasını, Batı'nın jeoekonomik çıkarları ve artan enerji ihtiyacıyla açıklamakta ve bölgenin iç siyasi süreçlerine müdahaleden çekinmekteydi. ABD'nin bu coğrafyada takip ettiği jeopolitik çizgi daha çok bölgenin ekonomik açıdan bağımsızlığının ve güvenliğinin sağlanmasına yönelikti. ABD ve yandaşları elbette ki bölgedeki çıkarlarını temin etmek amacıyla, burada egemen konumunu uzunca bir süre rekabet dışı olarak korumuş olan Rusya'nın nüfuzunu zayıflatmaya da çalışmaktaydılar. Aynı jeopolitik çizgi ABD'nin 1997 yılında ilan ettiği Yeni Binyıl'da Yeni Güvenlik Stratejisi'ne de yansımış bulunuyordu. Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları, Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'daki jeopolitik faaliyet stratejisinin bir parçasını işte bu çizgi oluşturuyordu.

Akabinde, 1999 yılının Ocak ayında, ABD Başkanı'nın ulusal güvenlik stratejisi konusunda Kongre'ye sunduğu raporda Avrasya coğrafyasındaki çıkarların altı çizilmiş, Hazar havzasının ve özellikle de Yüzyılın Anlaşması çerçevesinde Azerbaycan'ın enerji rezervlerinin dünya pazarlarına ulaştırılması amaçlı BTC ve BTE petrol ve doğalgaz hattı projeleri için yatırımlara destek istenmiştir. Aynı raporda, Kafkasya ve Merkezî Asya ülkelerinde istikrarın sağlanması, Hazar havzasının gelecekte dünya pazarlarına bağlanmasının ana şartı olarak gösterilmiştir. Bu açıdan Dağlık Karabağ ve Abhazya sorunlarının çözüme kavuşturulmasının önemine dikkat çekilmiştir. Hazar'ın enerji rezervlerinin dünya pazarlarına ulaştırılmasının, Avrupa'nın enerji güvenliği açısından şart olduğu da önemle vurgulanmıştır.

11 Eylül 2001 olaylarının ardından ABD'nin Güney Kafkasya, Hazar havzası ve Azerbaycan politikası bir kez daha önemli ölçüde değişmiştir. Aslında 11 Eylül olayları küresel ölçekte, uluslararası camiayı bekleyen öncelikli görevleri de kökten değiştirmiştir. Uluslararası terörle mücadele koalisyonun oluşturulması süreci Güney Kafkasya ve Hazar havzasındaki jeopolitik durumu da etkilemiştir. Ortaya çıkan yeni jeopolitik realite ABD'nin Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'daki etkinliğini önemli ölçüde arttırmasına neden olmuştur. 11 Eylül olayları, uluslararası terörle beraber, Batı'nın Basra Körfezi'nin petrol rezervlerine bağımlı kalmasının da ABD'nin jeopolitik çıkarları açısından ciddi tehdit oluşturduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu durumda, Basra Körfezi'nin bir alternatifi olarak değerlendirilen Hazar havzasının jeopolitik ve jeoekonomik önemi daha fazla artmıştır. 11 Eylül olaylarının topu topu bir ay sonrasında, yani 2001 yılının Ekim ayında ABD Kongresi'nde gerçekleşen müzakereler sırasında, bu ülkenin Güney Kafkasya, Hazar havzası ve Merkezî Asya'daki çıkarları şu şekilde özetlenmiştir:

- Hazar havzasının OPEC üyesi olmayan ülkelerinin enerji rezervlerinin Basra Körfezi'nin enerji rezervlerine alternatif olarak kullanılması;
- Nüfusu çoğunlukla Müslümanlardan oluşan ülkelerle ilişkilerin pekiştirilmesi;
- Güney Kafkasya ve Merkezî Asya ülkelerinin bağımsızlıklarının desteklenmesi, bu ülkelerin demokratikleşme süreçlerine yardım edilmesi.

Anlaşılacağı üzere, burada ifade edilen çıkarları yalnızca Azerbaycan'ı değil, bölgenin tamamını kapsamaktaydı. Özbe-

kistan'la ilişkilerinin belirli düzeyde gerilmesi ABD'nin bölgesel politikasında önemli bir kusur olarak gösterilmekteydi. Müzakerelerde, Özbekistan'ın Rusya'yla politik ve askerî anlamda sıkı bir işbirliği yapmasının önüne geçemediği, hatta tam tersine, buna ortam hazırladığı için ABD yönetimi eleştirilmekteydi. Diğer yandan ABD'nin bölgedeki yeni görevinin Moskova-Pekin-Tahran ittifakına izin vermemek olduğu da ifade edilmekteydi. Bu hedefe, ABD-Rusya ilişkilerine zarar vermeyecek şekilde ulaşılmasına özellikle dikkat edilmesi gerektiği de belirtilmekteydi. Çünkü bölgede istikrarın korunabilmesi için Moskova etkeninin göz ardı edilmemesi ve Rusya'yla işbirliğinin sürdürülmesi zorunluydu.

Bu arada, 1997 yılında ortaya konan ve ABD'nin Merkezî Asya politikasının programı olarak kabul edilen Talbott Doktrini'nin temelini yine aynı maddelerin oluşturduğunu vurgulamak gerekir. Strobe Talbott oldukça basit bir formülle durumu özetlemiş bulunuyordu:

"ABD bölgeye kendi bayrağını dikecek değildir, ama başka bir ülkenin bayrağını dikmesine de izin vermeyecektir."

Ne var ki Talbott Doktrini 11 Eylül olaylarının ardından geçerliliğini yitirdi ve ABD'yi daha etkin politika izlemeye iten yeni doktrinler ortaya kondu. 2001 yılı ortalarına gelininceye değin bölgede Rusya, ABD ve Çin arasında üçlü bir denge mevcuttu. Oysa 2001 yılında ABD'nin Afganistan'da gerçekleştirdiği askerî operasyonlar bu dengeyi bozmuştur.

Afganistan'da askerî operasyonlara başlamak ve 2001-2002 yıllarında Merkezî Asya'da askerî üsler kurmak suretiyle ABD, Avrasya'nın ortasındaki başlıca askerî güç rolünü de üstlenmiş oluyordu.

Bu aşamada Azerbaycan Güney Kafkasya'da takip ettiği güvenlik politikasını ve ulusal çıkarlarını ABD'nin ve Batılı müttefiklerin bölgesel politikasına uyumlu hale getirmek, Batı İttifakı'nın jeoekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurmak zorunda kalmıştır. 1990'ların ortalarından 11 Eylül 2001 tarihine kadarki dönemde ABD'nin Azerbaycan politikasında enerji çıkarlarının ön planda bulunmasına karşılık, uzmanlara göre, daha sonraki dönemde yeni siyasal yönelimler kendini göstermeye başlamış, özellikle uluslararası terörle mücadele ve Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğinin tam anlamıyla sağlanması alanlarında işbirliği daha fazla önem kazanmıştır. Azerbaycan bölgede ABD'nin uluslararası terörle mücadele politikasını en etkin şekilde destekleyen ülkelerden biridir ve ilk Müslüman ülkedir. Azerbaycan'ın askerî birliklerinin Afganistan, Kosova ve Irak'ta barışı koruma operasyonlarına katılması güvenlik alanında iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı daha ileri düzeye taşımıştır.

Söz konusu dönemde Azerbaycan ABD'nin etkin bölgesel güvenlik politikasını, uluslararası ve bölgesel barış operasyonlarını, askerî ve siyasi ortaklık önerilerini tam anlamıyla desteklemiş ve güvenliğini NATO'ya havale etme seçeneği istisna tutulmakla aşağıdaki adımları atmıştır:

- Barış İçin Ortaklık ve Bireysel Ortaklık Programları çerçevesinde ABD ve NATO'yla ikili ve çoklu askerî-stratejik işbirliğini geliştirmiştir;
- ABD ve NATO uçaklarının Afganistan ve Irak'a kolay ulaşması için askerî hava koridoru açmıştır;

- ABD'nin oluşturduğu uluslararası terörle mücadele koalisyonuna dâhil olmuş ve bu koalisyon içinde dünyanın çeşitli noktalarında barış operasyonlarına katılmıştır.

Güney Kafkasya ülkelerinin ve bu sırada Afganistan'a gönderilen askerî kafilenin geçiş güzergâhı üzerinde yer alan Azerbaycan'ın 11 Eylül olayları sonrasında sergilediği ortaklık tavrı, ABD ve NATO'yla askerî ve stratejik ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir. Azerbaycan ve Gürcistan'la beraber Ermenistan'ın da terör karşıtı koalisyona katılması ve Irak'a askerî birlik göndermesi ABD'nin bölgedeki konumunun çok güçlenmesi anlamına gelmekteydi. ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in 11 Eylül olaylarının ardından şu demeci vermesi bir tesadüf değildi:

"Bizim açımızdan Azerbaycan'ın jeopolitik ve askerî-jeostratejik önemi daha fazla artmıştır."

Irak ve İran'a coğrafi açıdan yakın bulunan bölge ülkeleriyle askerî-jeostratejik ortaklık yapmak o sırada da, bugün de ABD açısından büyük önem taşımaktadır.

Paralel olarak ABD ve NATO Avrasya'da etkinliklerini arttırmışlardır ve bu durum bölgenin askerî ve siyasi dengesinde önemli değişikliğe neden olmuştur. Gürcistan'la askerî-jeostratejik ortaklıklarını derinleştirmekle beraber ABD ve NATO diğer yandan Azerbaycan ve Ermenistan'la aynı düzeyde ilişkiler tesis etme niyetini ortaya koymuşlardır. Söz konusu dönemde ABD'nin sınır koruma kuvvetleri Gürcistan sınırlarının muhafazasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktaydı. ABD Gürcü ordusuna maddi ve teknik açıdan da yardım etmekteydi. ABD ile Gürcistan arasında 2002 yılında Eğit ve Donat Askerî Yardım Programı'nın imzalanması, ABD'nin yaklaşık 2 bin kadar Gürcü özel harekât gücünü eğitmesi, Afganistan'daki terör

karşıtı operasyonlar çerçevesinde ABD'li askerlerin Merkezî Asya'da bulunması gibi gelişmeler Rusya ile ABD'nin jeopolitik çıkarlarının çatışmasının da ötesinde, yüzyıllardan beri Rusya'nın kontrolünde bulunan bir bölgede yeni bir jeopolitik ve askerî-jeostratejik ortamın şekillenmesi anlamına gelmekteydi. Modern dünyanın sorunu haline gelen terör tehlikesi kamplar arasındaki geleneksel rekabeti siyasi ve ekonomik çerçevenin dışına taşırmış, uluslararası terörle mücadele, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, uyuşturucu ve kaçakçılıkla mücadele eşliğinde yeni alanlara taşımış bulunuyordu. Mevcut şartlarda ABD-Rusya rekabetinin görünürde iki ülke arasındaki işbirliğine bir örnek olarak sunulmaya çalışılması, bu yeni durumun spesifik bir özelliğiydi. Moskova'nın; Amerikalıların Merkezî Asya'ya müdahalesine göz yumması, yüzyıllardan beri yerleşmiş olan stereotiplerin uluslararası tehditler karşısında kısmen de olsa değişmesi anlamına gelmekteydi. Uluslararası terörle mücadele koalisyonunun mevcudiyeti zaten bu etkene bağlı bulunuyordu.

Günümüzde Amerika'nın çeşitli düşünce kuruluşları ve analistleri bu ülkenin Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da izlemesi gereken yeni jeopolitik ve askerî-jeostratejik çizgiyi belirlemekte, karşılaşılacak temel sorunlara çözümler aramakta, atılacak adımları planlamaktadırlar. Atılacak adımlar arasında öncelikle ABD'nin son yıllarda Müslüman Doğu'da gerçekleştirdiği, pek çok ülkede iç istikrarın kaybolmasına ve iç savaş çıkmasına neden olan operasyonlar sonucunda artan memnuniyetsizliğin ve Amerika karşıtlığının önlenmesi, bölge ülkelerini gelecekte yönetecek Amerika sempatizanı siyasetçilerin hazırlanması, milli elitlerin Amerika'nın değerlerine uyumlu hale getirilmesi çalışmaları zikredilmektedir.

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın ve bu arada Azerbaycan'ın ABD açısından jeostratejik önemi daima dünyanın önde gelen siyaset bilimcileri tarafından da vurgulanmıştır. Mesela 1992 yılında Başkan George Bush'un danışmanlığını yapmış olan Olcott Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da yeni bağımsızlık kazanmış olan ülkelere bağımsız yaşamayı, öncelikle Rusya'ya bağlı bulunmadan varlığını sürdürmeyi öğretmek gerektiğini ifade etmiştir.

ABD'li Senatör Cranston 1993 yılında, ABD'nin bölgedeki çıkarlarının doğrudan Türkiye ve Türkiye'nin etkisi altına girecek olan Güney Kafkasya Cumhuriyetleriyle ilişkili bulunduğunu ifade etmiştir. Cranston ABD'nin; Türkiye'nin Merkezî Asya ve Güney Kafkasya ülkeleri için bir örnek teşkil etmesini sağlaması gerektiğini de belirtmiştir.

ABD eski Dışişleri Bakanlarından Baker 1998 yılında, *"Hazar havzasının artık jeopolitik, jeoekonomik ya da teknik bir çıkar alanı olmadığını, ABD için hayati önemi haiz bir bölgeye çevrildiğini"* vurgulamıştır. ABD Başkanı'na yeni bağımsız olmuş ülkeler konusunda danışmanlık yapan Sestanovich ise yalnızca uluslararası enerji güvenliğinin sağlanması görevinin değil, sahip oldukları rezervleri serbestçe dünya pazarına ulaştırmaları konusunda havza ülkelerini desteklemek görevinin de, ABD'nin Hazar havzasından enerji rezervlerinin nakledilmesine yönelik stratejisinin temelini oluşturması gerektiğini belirtmiştir. Sestanovich'e göre böyle bir destek öncelikle söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını pekiştirecek, bu ülkelerde yurttaş toplumunun gelişmesine ve demokratikleşme sürecinin hızlanmasına yardım edecektir.

ABD eski Enerji Bakanı Richardson ülkesinin Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'daki çıkarlarından bahsederken, bu çıkarların yalnızca jeopolitik değil, jeoekonomik özellik de arz ettiğini belirtmiştir. Richardson'a göre Batı'nın ticari ve siyasi değerleri de, çıkarları da bölge halkının değerleri ve çıkarlarıyla bütünüyle örtüşmektedir ve ABD Hazar'dan Batı'ya yeni ve daha güvenli, bağımsız enerji koridorları yapmak istemektedir.

Ünlü siyaset bilimci Brzezinski ise ABD'nin Merkezî Asya coğrafyasındaki konumunu şu sözlerle izah etmiştir:

"ABD Avrasya'nın bu bölgesinde baskın olma gücüne sahip değildir, çünkü bölgeye fazlaca uzak bir ülkedir. Diğer yandan, bölgedeki süreçlere müdahale etmemesi de mümkün değildir, çünkü fazlaca güçlü bir ülkedir."

Uzmanlara göre Azerbaycan Hazar havzasında ABD ve NATO için askerî-jeostratejik açıdan da büyük öneme sahiptir. Azerbaycan'ın jeopolitik ve askerî-jeostratejik öneminden bahsederken Brzezinski şöyle der:

"Yüzölçümünün küçüklüğüne ve nüfusunun azlığına rağmen büyük enerji rezervlerine sahip bulunan Azerbaycan jeopolitik açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın zengin rezervlerinin anahtarı Azerbaycan'dır. Azerbaycan bütünüyle Moskova'nın kontrolünde bulunursa, Merkezî Asya ülkelerinin bağımsızlıkları yalnızca göreceli bir bağımsızlık olacaktır."

Brzezinski'nin aynı görüşü gerçekte ABD ve Batılı ülkelerin Azerbaycan'a yaklaşımlarının da temelini teşkil etmektedir. Aynı görüşler çeşitli düzeylerde ABD'li devlet adamları tarafından da pek çok defalar yinelenmiştir. ABD'li yetkililere göre Azerbaycan'ın bağımsızlığının ve egemenliğinin desteklenmesi,

bölgesel güvenlik, uluslararası terörle mücadele, enerji arzı ve güvenliği, ekonominin çeşitlendirilmesi ve diğer önemli alanlarda ortaklığın sürdürülmesi ABD-Azerbaycan ilişkilerinin öncelikleri arasında bulunmak durumundadır.

Hazar Denizi'nin kıyısında bulunması ve İran'a komşu olması Azerbaycan'ın askerî ve stratejik önemini arttıran faktörlerdir. ABD'nin siyasal yönetimi ve NATO yöneticileri İran'la ilişkilerin en ileri kriz düzeyine ulaşması halinde Azerbaycan'ın hava sahasının bu ülkeye karşı kullanılabileceğini düşünmekteydiler. Fakat Azerbaycan'ın, İran'a yapılabilecek herhangi bir saldırıda, komşuluk ilişkilerini göz önünde bulundurarak, kendi topraklarını askerî amaçlarla kullandırtmayacağını beyan etmesi ABD'yi üzmüştür.

Azerbaycan'ın; ABD ve NATO'nun ya da başka ülkelerin bölgedeki askerî-jeostratejik çekişmeleri için asla bir "arena" teşkil etmeyeceği, İran ya da başka bir komşu ülke aleyhinde yapılacak saldırılara destek vermeyeceği, komşularla güvenilir ortaklık ilişkilerini daima muhafaza edeceği ve kendi topraklarını başka herhangi bir ülkeye askerî amaçlarla kullandırtmayacağı konusunda Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in açık bir beyanda bulunması, yani Azerbaycan'ın kendi bağımsız iradesini ortaya koyması ve aynı konuda bugüne kadar ödün vermemiş olması ABD ve NATO yönetimini üzmenin ötesinde, Azerbaycan'la bu güçler arasında 2001 yılı sonrasında şekillenen askerî-jeostratejik ortaklık ilişkisini de belirli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Fakat yine aynı tavizsiz tutum sayesindedir ki Azerbaycan'ın bölge ülkeleri, öncelikle de Rusya ve İran'la ortaklık ilişkilerinin zarar görmesi de önlenmiştir.

Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişme sürecinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1997 yazında ABD'ye gerçekleştirmiş

olduğu ilk resmî ziyaretin büyük bir önemi bulunmaktadır. Aynı ziyaret çerçevesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le ABD Başkanı Bill Clinton arasında gerçekleşen görüşmede iki ülke ilişkilerinin mevcut durumu ve gelecekteki gelişme seyri etraflıca müzakere edilmiş, stratejik ilişkilerin ortak çizgileri belirlenmiştir. ABD-Azerbaycan işbirliğinin geliştirilmesi, Hazar'ın büyük petrol projelerinin gerçekleştirilmesi sürecinde Amerika şirketlerinin Azerbaycan Hükümeti'yle ortak çalışmalarının ana hatları, ABD'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümüne sağlayabileceği katkı gibi konular da masaya yatırılmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın diğer ABD'li devlet adamı ve politikacılarla, mesela Dışişleri Bakanı Strobe Talbott, Temsilciler Meclisi Başkanı Newt Gingrich, Kongre Üyeleri ve Senatörlerle, özellikle eski Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'la temasları sırasında da iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğine yönelik görüş alışverişinde bulunulmuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 25-28 Nisan 2006 tarihlerinde gerçekleşen ABD gezisi sırasında ABD-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir gelişme evresinin temelleri atılmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Başkan Bush, Bakanlar, Temsilciler Meclisi Üyeleri, Ulusal Demokrasi Enstitüsü'nün, Uluslararası Cumhuriyetçiler Enstitüsü'nün ve diğer sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde iki ülke arasında çeşitli alanları kapsayan ilişkilerin daha fazla geliştirilmesine yönelik görüş alışverişinde bulunulmuştur.

ABD'nin Hazar havzası ve Güney Kafkasya politikasında Azerbaycan'ın rolü ve önemine dair son görüş ise Başkan Obama'nın 2013 Kasım'ında İlham Aliyev'e, üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle göndermiş olduğu tebrik mektubunda ifade edilmiştir. İlham Aliyev'in 10 yıllık Cumhurbaş-

kanlığı döneminde ABD ile Azerbaycan arasındaki hem ikili ilişkilerin, hem de son yıllarda BM Güvenlik Konseyi çerçevesinde şekillenen ve gelişerek sürmekte olan stratejik ortaklık ilişkilerinin hem bölgesel, hem de küresel barış, güvenlik ve istikrar açısından taşıdığı önemin altı çizilmiştir. Azerbaycan'ın hızlı bir sosyal ve ekonomik kalkınma dönemi yaşadığı ve elde ettiği kazanımların uluslararası camia tarafından da kabul ve itiraf edildiği vurgulanmıştır. Başkan Obama pek çok ortak hedefe yönelik olarak iki ülke arasında gerçekleştirilen işbirliğini pekiştirmek istediklerini ve gelecekte bu yönde yeni adımlar atılmasını umduklarını da ifade etmiştir.

Aynı belgede Azerbaycan'ın hem kendi bölgesindeki, hem de küresel ölçekte jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik konumuna da özellikle değinilmiştir. Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasına, uluslararası terörle mücadeleye önemli katkılarının altı çizilirken, Bakü'nün önayak olduğu ve Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli yere sahip bulunan çokuluslu projelere de değinilmiş ve ABD'nin bu projelerin gerçekleştirilmesine sağladığı destekten bahsedilmiştir.

Başkan Obama'nın mektubunda Azerbaycan'ın en büyük sorunu olan Dağlık Karabağ konusuna da özellikle temas edilmiştir. Sorunun çözümünde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'yla işbirliği yapmaya hazır bulunduğunu belirten Başkan Obama, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Devlet Başkanlarının yakın gelecekte bir araya gelme kararını da takdir ettiğini vurgulamıştır. Dağlık Karabağ sorununun çözümünde aracılık yapmakta olan AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanlarından ABD'nin Devlet Başkanı'nın tebrik mektubunda konuya özellikle temas etmesi, uzmanlar tarafından, ABD'nin Azerbaycan'ın çözüme yönelik ça-

balarını desteklediği ve sorunun mevcut durumda sürüncemede bırakılmasını kabul etmediği şeklinde yorumlanmıştır. Siyaset bilimcilere göre, Başkan Obama'nın mektubunda ifade edilen görüşler, ABD'nin pek çok alanda Azerbaycan'ı stratejik ortak olarak gördüğünün ve bu ortaklığın Azerbaycan karşıtı birtakım odakların spekülasyonlarına rağmen gelecek yıllarda gelişerek süreceğinin de kanıtıdır.

Obama'nın mektubunda vurgulanan noktalar, gelecekteki süreçlerde ABD'nin Azerbaycan'ı destekleyeceği iddiasında bulunmamızı mümkün kılmaktadır. Başkan Obama, çokuluslu enerji projelerinin gerçekleştirilmesi, ekonominin çeşitlendirilmesi, bölgesel istikrar ve güvenliğin sağlanması gibi konularda Azerbaycan'la yoğun işbirliğinin sürdürüleceğini ve karşı taraftın da aynı yaklaşımı sergileyeceğine inandığını ifade etmiştir. Uzmanlara göre bu ifadeler, ABD'nin Güney Kafkasya'nın en güçlü ülkesi konumunda bulunan Azerbaycan'la çok yönlü işbirliğine ve stratejik ortaklığa verdiği önemin ve Obama'nın ikili ilişkileri geliştirmek istemesinin kanıtıdır.

ABD'nin Azerbaycan Büyükelçisi Morningstar da 2013 Cumhurbaşkanı seçimleri sonrasında yayımladığı resmî bildiride uzmanları haklı çıkarmış, ABD'nin yeni dönemde de Cumhurbaşkanı Aliyev'le yoğun işbirliği yapmayı sabırsızlıkla beklediğini belirtmiştir. Morningstar, ABD ile Azerbaycan'ın pek çok ortak çıkarı bulunduğunu söylemiş ve bu çıkarlar sırasında bölgesel güvenlik, terörle mücadele, enerji güvenliği, ekonominin çeşitlendirilmesi konularını zikretmiştir. Büyükelçi Morningstar, gelecek beş yılda da ABD'nin Azerbaycan halkı ve hükümetiyle ilişkilerinin gelişeceğini ve derinleşeceğini umduğunun altını çizmiştir.

Tüm bu gelişmelere rağmen son zamanlarda Azerbaycan'da hem resmî çevreler, hem de kamuoyu ABD'nin genel olarak Güney Kafkasya politikasından ve bu arada Azerbaycan'a ilişkin tutumundan da belirli ölçüde memnuniyetsizlik duymaktadırlar. Bağımsızlık yıllarında dünyanın tüm ülkeleriyle eşit şartlarda ilişkiler tesis etmekten yana olan Azerbaycan, süper güç konumundaki ABD'yle ilişkilerinde de aynı politik çizgiyi takip etmekte ve ABD'den yine aynı karşılığı beklemektedir. 1993 yılından itibaren birtakım bölgesel ve uluslararası meselelerde Azerbaycan'la ABD arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklık niteliği taşıdığı bilinen bir gerçektir. ABD'nin jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarını bütünüyle yansıtan birtakım süreçler, Hazar havzasının enerji rezervlerinin ortaklaşa üretimi ve alternatif güzergâhlar üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi, Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması doğrudan Azerbaycan'ın nüfuzu sayesinde mümkün olmuştur. ABD önderliğinde 2001 yılında kurulan uluslararası terörle mücadele koalisyonunda da Azerbaycan, Müslüman dünyasının itirazlarına rağmen ilk günden itibaren ilkeli bir tutum sergilemiş ve Amerika'nın yanında yer almıştır. Özellikle son zamanlarda Afganistan'daki askerî-jeostratejik meselelerin çözüme kavuşturulması hususunda Azerbaycan'ın ABD açısından önemi oldukça büyüktü. Azerbaycan bu yönde ABD'ye her türlü desteği vermiştir ve günümüzde de vermektedir. 2001 yılından itibaren Afganistan'a gönderilen on binlerce asker Azerbaycan hava sahası üzerinden taşınmıştır. Her yıl binlerce ABD'li asker Azerbaycan hava sahasını kullanarak Afganistan'a nakledilmekte ve geri getirilmektedir. Bugüne kadar Afganistan'da ABD ve NATO'ya ait bulunan tüm malzemenin yaklaşık dörtte biri yine Azerbaycan

üzerinden nakledilmiştir. ABD Azerbaycan'da yalnızca havadan değil, karadan da yük taşımacılığı yapmaktadır.

Diğer yandan, ABD'nin özel çıkarları sırasında bulunan Doğu-Batı ulaşım, iletişim ve transit geçiş koridorlarının kurulmasında en önemli rolü Avrupa Birliği'yle beraber Azerbaycan oynamıştır ve günümüzde de oynamaktadır. Azerbaycan tüm bölgesel ve küresel sorunlarda Güney Kafkasya ve Hazar havzasında ABD'nin yakın müttefiki ve güvenilir ortağı konumundadır. Anlaşılacağı üzere, burada değinilen tüm konularda ABD'nin çıkarları daha ön plandadır ve Azerbaycan aradan geçen zaman içinde stratejik ortaklık misyonunu başarılı bir şekilde yerine getirmiştir.

Avrupa'nın enerji güvenliğinin alternatif güzergâhlar üzerinden sağlanmasında Azerbaycan'ın rolü uzmanlar tarafından özellikle vurgulanmaktadır. Hazar Denizi'nin petrol ve doğalgaz ürünlerinin Avrupa'ya ulaştırılması konusunda pek çok baskıya karşı koyarak tavizsiz bir tutum sergilemesi, Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli paya sahip bulunacak TAP, TANAP gibi yeni çokuluslu projelerin gerçekleştirilmesine yönelik ciddi çabalar sarf etmesi de Azerbaycan'ın Batı'yla ortaklık politikasına sadakatinin birer kanıtıdır. ABD gibi büyük ülkelerinin söz konusu projelerin gerçekleştirilmesine verdikleri desteğin öneminin de özellikle vurgulanması gerektiği açıktır.

Ne var ki Azerbaycan'ın bütün çabalarına, stratejik açıdan taşıdığı öneme, bölgesinde anahtar ülke konumunda bulunmasına ve bu konumunu ABD'nin yararına kullanmasına rağmen, uzmanlara göre ABD son yıllarda Azerbaycan'la ilişkilerini aynı düzeyde sürdürmek hususunda fazla çaba harcamamaktadır. Stratejik ortaklıktan kaynaklanan görevlere Azerbaycan'ın yaklaşımıyla ABD'nin yaklaşımı arasındaki farklar zaman zaman

ciddi boyutlarda ortaya çıkmaktadır. 1992 yılında ABD Kongresi'nin Azerbaycan aleyhinde 907. Madde'yi onaylamasının ardından geçen sürede ABD'nin Güney Kafkasya'daki bölgesel güvenlik politikasının ve Azerbaycan-ABD ilişkilerinin en karmaşık dönemi Barack Obama'nın Başkanlığı dönemidir. Uzmanlara göre bu dönemde ABD'nin Güney Kafkasya'daki güvenlik politikasının, Dağlık Karabağ sorununun çözümü sürecinde gösterdiği pasifliğin, işbirliği ve stratejik ortaklık alanında attığı adımların Azerbaycan'ı memnun etmesi mümkün değildir. Örneğin 2010 yılında Rusya'nın Ermenistan'la askerî ittifak anlaşmasının süresini bir kez daha uzatmasını ve bu ülkeyi fazlaca silahlandırarak Güney Kafkasya'da militarist bir devlete dönüştürmesini ABD *"iki ülkenin iç meselesi"* olarak değerlendirmiş ve böyle bir değerlendirme açıktır ki Azerbaycan'ın tepkisine yol açmıştır.[64] Gerçekte bu tutumuyla ABD bölgede bugüne kadar takip ettiği politikanın samimiyetsizliğini ve yalnızca kendi çıkarlarının peşinde olduğunu açıkça göstermiştir. Bir zamanlar SSCB Küba'yla benzer anlaşma imzaladığında ABD uluslararası ve bölgesel güvenliğin tehdit altında olduğu gerekçesiyle tüm dünyayı SSCB'ye karşı kışkırtmaya çalışmaktaydı. 1992 yılında Azerbaycan limit belirlemede uğradığı haksızlık nedeniyle 1990'ların sonlarında AGİT'in Güney Kafkasya'da savaş silahlarının kısıtlanmasına ilişkin sözleşmesine tekrar taraf olmayı reddedince ABD'nin sergilediği tutumla Rusya'nın bugünkü tavrı karşısında sergilediği aldırışsızlık arasında da kolay açıklanamayacak bir çelişki bulunmaktadır. O dönemde büyük tehditlerle Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Rus-

[64] Bkz. газ. "Зеркало", 27 августа 2010 г. [*Zerkalo* gaz. 27 Ağustos 2010].

ya'yı AGİT'in Güney Kafkasya için hazırladığı sözleşmeyi onaylamak zorunda bırakan ABD'nin günümüzde Rusya'nın aynı sözleşmeyi ihlal ederek Güney Kafkasya'da bulundurduğu silah sayısını arttırması ve üstelik Ermenistan'ı hızla silahlandırması karşısında tepkisiz kalmasının Azerbaycan ve Gürcistan tarafından anlayışla karşılanması mümkün değildir.

Aynı dönemde Azerbaycan tarafı hem ABD ve NATO'ya, hem de Türkiye'ye Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın militarist bir devlete dönüşmesine ve uluslararası düzeyde alınmış kararlar olmadan silahlı kuvvetlerini bölgede keyfî bir şekilde kullanmasına karşı çıkmaları çağrısını yapmıştır. Fakat bu adımlardan hiçbiri atılmamıştır. Bu durum, günün birinde herhangi bir ülkenin uluslararası düzeyde alınmış kararlar olmadan "Ermenileri savunmak" adı altında Dağlık Karabağ'a ya da Azerbaycan'ın herhangi başka bölgesine askerî güç sevk etmesi karşısında söz konusu ülkelerin yine hiçbir somut yaptırımda bulunmayacağını da göstermiş oldu. Oysa uzmanlara göre, ABD'nin Ermenistan'ın güvenliğini temin etme fonksiyonunu kendi üzerine alan, çatışma bölgesinde taraflardan birini açıkça silahlandıran ve destekleyen, bu suretle diğer ülkeler üzerinde kendi jeopolitik etkisini gerçekleştiren Rusya'ya en azından itirazını bildirmesi gerekiyordu. ABD'nin, meseleyi *"ülkelerin iç işi"* şeklinde değerlendiren beyanda bulunmaması gerekiyordu. Zira söz konusu olay uluslararası hukuk normlarına, AGİT'in uluslararası ve bölgesel politikalarına, çatışma taraflarının barış müzakerelerine başlaması ve aralarında anlaşması politikasına tamamen ters düşmekteydi.

2008 yılından sonra bölgesel güvenlik alanında Azerbaycan ile ABD ve NATO arasındaki stratejik ortaklığı olumsuz etkileyen birkaç başka etken de vardır. Bu etkenlerden biri NA-

TO'nun ve özellikle AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarından olarak ABD'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümü için gereken kararlılığı göstermemeleri, uluslararası hukuk normlarının ihlaline karşı duyarsızlık sergilemeleridir. ABD'nin konuya yaklaşımında baştan beri bir çifte standart ve ilkesizlik görülmesi Azerbaycan kamuoyunun olumsuz tepkisine neden olmuş ve iki ülke arasında askerî güvenlik alanında işbirliğinin gelecekte daha fazla pekiştirilmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Uzmanlara göre Azerbaycan kamuoyu ABD'nin Dağlık Karabağ politikasını hiçbir zaman tasvip etmemiş, bu ülkenin Güney Kafkasya'ya yönelik tutumunu yalnızca kendi enerji ihtiyacının ödenmesini ve petrol ihraç hatlarının güvenliğinin sağlanmasını öngören, Rusya'yı bölgede köşeye sıkıştırmayı ve İran'a karşı Azerbaycan'ı bir üs olarak kullanmayı amaçlayan pragmatik bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir.[65]

Azerbaycan'ın tüm dönemlerde stratejik ortaklığa verdiği değere ve sağladığı katkıya karşılık, ABD son dönemde bu ülkenin güvenilir ortak niteliğini layıkıyla değerlendirememenin ötesinde, Ermeni lobisinin etkisinde kalarak Azerbaycan karşıtı birtakım adımlar da atmaktadır. Mesela son dönemde yine Ermeni lobisinin baskısı altında kalarak Azerbaycan'a Büyükelçi atamakta sıkıntı yaşayan ABD, Bakü'deki diplomatik heyetini uzunca bir süre başsız bırakmıştır. Bu durum stratejik ortaklık ilişkilerine bir ölçüde gölge düşürmüştür. Ama daha sonraki gelişmeler ABD'nin en azından kendi stratejik çıkarları yüzünden jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan büyük önemi haiz olan Azerbaycan'la ilişkilerinde belirsizlik durumu-

[65] Freitag-Wirminghaus, Rainer. "Azerbaycan'ın Dış Politikası ve Güvenlik Politikası" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu.1, 2009, s. 103.

nun daha fazla uzamasına müsaade edemeyeceğini de ortaya koydu. Nitekim bir süre sonra Büyükelçi sorunu çözüme kavuşturulmuş, diğer yandan farklı tarihlerde ABD Savunma Bakanları Azerbaycan'a birkaç ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Savunma Bakanı Robert Gates'in 2010 yılındaki ziyareti özellikle büyük önem taşımıştır. Gates'in ziyareti öncesinde Batı medyası ABD'nin Azerbaycan'a olan ilgisinin azaldığından bahsetmekteydi. Gerçekte Batı medyasının bu iddiası büsbütün asılsız da sayılamazdı. Zira daha önce de vurguladığımız üzere ABD, Bakü'ye Büyükelçi atanması meselesini uzun bir süre sürüncemede bırakmış bulunuyordu. Diğer yandan iki taraf birbirlerine karşı memnuniyetsizliklerini resmî ve gayriresmi ağızlardan ifade etmekteydiler. Azerbaycan-ABD ortak askerî tatbikatının iptal edilmesi ise gerilimin doruk noktasını teşkil etmiştir. ABD Savunma Bakanı'nın bu ziyareti bozulmakta olan ortaklık ilişkilerinin normale dönmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bakan'ın Bakü'deki temaslarında, ABD'nin Azerbaycan'la ikili ilişkilerin normale dönmesini ve gelecekte de sürmesini istediği dile getirildi. Aynı yaklaşım, bir süre sonra Başkan Obama'nın Cumhurbaşkanı Aliyev'e mektubunda da ortaya konmuş bulunuyordu. ABD'nin Azerbaycan'la her alanda stratejik ortaklık ilişkilerini sürdürmek istediği bu mektupta açıkça ifade edilmekteydi. Azerbaycan'ı en fazla tedirgin eden Dağlık Karabağ sorununun ABD açısından da öncelikli bir mesele olduğunun vurgulanmasının özel bir önemi bulunuyordu. Bu durum, Beyaz Saray'ın Azerbaycan'ın talebini kabul ederek Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesi sürecinde sorumluluk almaktan kaçınmayacağının bir işaretiydi.

Güvenilir bir ortak olarak sorumluluklarının üstesinden başarıyla gelen Azerbaycan günmüzde ABD'den de aynı şekilde

karşılık beklemektedir ve bu beklentisinde haklıdır. Bakü özellikle Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda bir ilerleme beklemektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın da böyle bir bekleyiş içinde olduğu söylenebilir. Buna rağmen siyaset bilimciler, ABD'nin birtakım resmî kurumlarının ve özellikle de Dışişleri Bakanlığı'nın ikili ilişkilerin korunmasına fazlaca özen göstermedikleri görüşündedirler. Uzunca bir süreden beri Minsk Grubu'nda bulunmasına rağmen ABD, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü konusunda kararlı bir tavır sergileyebilmiş değildir ve bu durum Azerbaycan tarafını ciddi boyutta tedirgin etmektedir. ABD'nin işgalci ülke Ermenistan'a ve bu ülkenin düzenlediği terör eylemlerine göz yumması, hem Ermenistan'ı, hem de Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı güçleri sürekli olarak desteklemesi de bir stratejik ortak olarak Azerbaycan'da memnuniyetsizlik uyandırmaktadır. Oysa ABD açısından öncelikli öneme sahip bulunan demokrasi geleneğine uzak bir ülke olmakla beraber Ermenistan, bölgede ABD çıkarlarına doğrudan tehdit oluşturan eylemler içine girmektedir. Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne girme çabaları, İran'la yakın işbirliği içinde bulunması da ABD'nin ulusal çıkarlarına yönelik tehditlerdir. Buna rağmen ABD, Ermenistan'a yaptığı yardımları sürekli arttırmaktadır. Diğer yandan stratejik ortağı konumundaki Azerbaycan'la ilişkilerde hata üzerine hata yapılmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin, bu konuda hassasiyet sergileme zamanının gelmiş olduğunu artık anlamaları gerekmektedir. Çünkü çifte standart uygulanması, nihayetinde iki stratejik ortak arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açabilir. Daha önce bahsedilmiş olduğu üzere, ABD-Azerbaycan stratejik ilişkilerinin normal seyretmesi Azerbaycan'dan daha çok ABD'yi ilgilendirmektedir.

Azerbaycan'ın NATO ile Askerî-Jeostratejik İlişkilerinin Karakteristiği

Azerbaycan 1994 yılından itibaren Barış İçin Ortaklık, 2008 yılından itibaren de Bireysel Ortaklık Programı çerçevesinde NATO'yla ve NATO üyesi bazı ülkelerle işbirliği yapmakta, ulusal ordusunun modernleştirilmesi ve dünya standartlarına uyumlu hale getirilmesi için çalışmaktadır. Diğer yandan Azerbaycan NATO'nun çeşitli dönemlerde Güney Kafkasya ve Hazar havzasında "genişleme", "konumunu pekiştirme" amaçlı etkinlikleri ve Rusya'nın takdir etmediği diğer siyasi adımları, birtakım istek ve şartları karşısında daha tedbirli hareket etmiş ve bu yönüyle Gürcistan ve Ukrayna'dan büyük ölçüde ayrılmıştır. Örneğin NATO Güney Kafkasya'nın üç Cumhuriyetinin ve Ukrayna'nın kendi ulusal ve askerî güvenlik doktrinlerini kabul etmelerini, ordularını ve savunma sanayilerini, ulusal savunma politikalarını NATO'nun şartlarına uyumlu hale getirmelerini, NATO'yla askerî bütünleşme çizgisini resmî stratejileri olarak beyan etmelerini istemekteydi. Fakat Azerbaycan bu şartlar karşısında Gürcistan ve Ukrayna'dan farklı olarak, NATO üyeliğini "başlıca hedef ve amaç" gibi değil, "uluslararası ve bölgesel düzeyde kendi güvenliğini temin etmenin bir aracı" olarak tanımlamış, kurumla ortaklık ilişkilerini sürdürmeyi üyeliğe tercih ettiğini duyurmuştur.

Uzmanlardan bazıları Azerbaycan'ın geçtiğimiz yıllarda NATO üyeliğinin artılarıyla eksilerini doğru bir şekilde değerlendirmeden ve ulusal güvenliğine sağlayacağı olumlu ve olumsuz katkıları iyice hesaplamadan üyeliğe yanaşmadığını ifade etmektedirler. Gerçekte Azerbaycan Gürcistan ve Ukrayna'nın üyelik çalışmalarını izleyerek daha tedbirli hareket etmiş ve ye-

ni üyeliklere ilişkin olarak NATO'nun kendi içindeki görüş ayrılığının son bulmasını beklemiştir. 2009 yılında Bükreş'te Almanya ve Fransa'nın Gürcistan ve Ukrayna'nın üyeliği konusunda sergiledikleri görüş ayrılığı Azerbaycan'ın seçiminin doğruluğunu kanıtladı ve NATO'da Post-Sovyet ülkelerinin üyeliğine ilişkin fikir birliğinin henüz oluşmadığının altını çizdi.

Tüm çabalarına rağmen Azerbaycan Güney Kafkasya'da dayanıklı barış ortamının sağlanması, işgalci ülke Ermenistan'a baskı uygulanması ve uluslararası hukuk normlarıyla tespit edilen haklarının teslim edilmesi konusunda ne ABD ve NATO'dan, ne de Rusya ve KGAÖ'den beklediğini alabilmiştir. NATO başından beri Azerbaycan'ın bu kurumu Dağlık Karabağ sorununun çözümü sürecine dâhil etme çabalarına karşı koymakta ve bu konuya karışmamaktadır. NATO en iyi ihtimalle Güney Kafkasya'da barışı ve istikrarı sağlayarak bölgenin güvenliğine olumlu katkıda bulunabileceğini ve barış adına bölge ülkeleriyle ortaklık yapabileceğini duyurmuştur. Gürcistan ve Ukrayna'nın üyelik başvurularına da oldukça temkinli yaklaşan NATO, bu ülkelerin kuruma alınmaları sürecini uzatmaya çalışmıştır.

Azerbaycan'ın NATO'yla uyguladığı güvenlik politikasının temelinde uluslararası ve bölgesel güvenliğini, toprak bütünlüğünü ve egemen devlet haklarını garanti altına almak, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulmasını ve toprak bütünlüğünü sağlamak, sahip olduğu enerji rezervlerinin verimli kullanımı, dünya pazarlarına daha bağımsız ve daha elverişli güzergâhlar üzerinden ulaştırılması gibi hayati önem taşıyan konularda ek destek almak gibi amaçlar bulunmaktadır.

Bağımsızlığını tekrar kazandıktan sonra Azerbaycan uluslararası, bölgesel ve ulusal güvenlik alanında Bağımsız Devletler

Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü çerçevesinde Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve diğer ülkelerle işbirliği yaptığı gibi, Barış İçin Ortaklık (1994 yılından itibaren) ve Bireysel Ortaklık Programları (1998 yılından itibaren) aracılığıyla NATO'yla ve bu askerî örgütün ABD, Türkiye gibi üyeleriyle işbirliği yapmaktadır. Bu işbirliği hem örgütler düzeyinde bütün olarak, hem de ülkeler düzeyinde ayrı ayrı olmak üzere yapılmaktadır. Azerbaycan'ın söz konusu aktörlerle işbirliği ulusal ordusunun askerî hazırlığının ve savaş yeteneklerinin iyileştirilmesi, uluslararası standartlar düzeyine getirilmesi, ülkenin kara ve deniz sınırlarının, kıyılarının güvenliğini sağlayacak savunma sisteminin oluşturulması gibi teknik alanları kapsamaktadır.

1.5. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AVRASYA POLİTİKASI VE AZERBAYCAN'LA JEOPOLİTİK İLİŞKİLERİNİN KARAKTERİSTİĞİ

Uluslararası ilişkiler sisteminin şekillenmeye başladığı Ortaçağ'dan günümüze Avrasya daima Avrupa'nın büyük devletlerinin jeopolitik ilgi alanı içinde bulunmuştur. Fakat öncelikle Rusya İmparatorluğu'nun ve daha sonra SSCB'nin mevcudiyeti, Avrupa ülkelerinin söz konusu bölgeye yönelik jeopolitik faaliyetlerini ve müdahale olanaklarını kısıtlamıştır. Bazı dönemlerde münferit olarak İngilizlerin ve Türklerin müdahaleleri istisna tutulmakla, Avrupa ülkelerinin Avrasya'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya gibi önemli bölgelerine uzun süreli girişleri ve buradaki konumlarını pekiştirmeleri söz konusu değildir. Buna rağmen Avrupalılar, Avrasya'daki jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik hedeflerinden hiçbir zaman kesin olarak vazgeçmemişlerdir.

SSCB'nin çöküşünün ardından Avrasya'ya girmeye ve burada jeopolitik etkinlik sergilemeye çalışan güç odaklarının başında, "eski kıta" ülkelerini kendi bünyesinde bir araya getirmek suretiyle dünyanın en önemli jeopolitik güç odaklarından birine dönüşen, modern çağın örnek bir ekonomik, siyasi ve sosyal birlik modelini oluşturan Avrupa Birliği gelmektedir.

Günümüzde AB, tüm dünyada üretilen malların %20'sine ve yine dünya ticaretinin %40'ına sahiptir. Üretimini gitgide arttıran, dünya çapında ekonomik ve ticari faaliyetini de aynı oranda genişleten AB, yeni bir gelişme aşamasına girmiş bulunmaktadır. Avro'nun tedavüle çıkmasının ardından AB'nin ekonomik potansiyeli daha fazla artmıştır. Böyle bir artış, AB'nin dünyadaki jeopolitik gelişmelere daha fazla müdahalesini de gündeme getirmiştir. Günümüzde AB'de ortak vergi politikasının uygulanmasına dair müzakereler yapılmaktadır. Diğer yandan AB ülkeleri ortak iç ve dış politika konusunu da görüşmekte, kurum çerçevesinde ilk kez olarak çokuluslu askerî yapılanmayı gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, AB artık yalnızca ekonomik değil, askerî ve politik bir ittifaka dönüşmektedir. Araştırmalar, AB'nin zamanla hem demografik, hem de ekonomik veriler bazında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'nin önüne geçeceğini ortaya koymaktadır. Son dönemlerde iki kez genişleyen ve birtakım Doğu Avrupa ülkelerini de bünyesine katan Avrupa Birliği, küresel süreçlere daha etkin bir şekilde müdahalede bulunmaya başlamıştır ve bu gerçek Avrasya'da cereyan eden süreçlerde de kendini açıkça belli etmektedir. Birlik ülkelerinin birkaç on yıldan beri sergiledikleri dinamik kalkınma da AB'nin küresel ölçekte cazip bir modele ve öncelikli jeopolitik güç odaklarından bir tanesine dönüşmesini sağlayan etkenler sırasındadır.

SSCB'nin parçalanmasının ardından dünyada ortaya çıkan yeni jeopolitik realiteden faydalanmakla AB, küresel jeopolitik süreçlerdeki önemini pekiştirmiş ve rolünü arttırmıştır. Avrasya'daki jeopolitik ve jeoekonomik süreçler açısından değerlendirince, AB ile ortaklık ilişkileri hem bölgenin bütünü, hem de münferit olarak bölge ülkeleri için büyük önem arz etmektedir. Bu ortaklık ilişkileri iki tarafın da girişimleri sonucunda tesis edilmektedir. 1990 yılı ortalarından itibaren Avrupa-Asya Diyaloğu adı verilen yeni işbirliği çerçevesi her yıl daha fazla genişletilerek AB ile Avrasya ülkeleri arasında bir ortaklık platformuna dönüşmektedir.

SSCB'nin parçalanmasının hemen ardından, 1992 yılından itibaren AB pek çok Post-Sovyet ülkesi ve bu arada Güney Kafkasya Cumhuriyetleriyle irtibata geçerek ortaklık ilişkileri kurmak için çalışmaya başlamıştır. AB'nin bu ülkelerle jeopolitik ilişkileri daha çok ekonomik ve teknik programlar (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım Programı TACIS, Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru TRACECA, Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı Programı INOGATE, Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu ECHO) çerçevesinde gelişmiştir.

1994 yılında Avrupa Birliği'nin hazırlatmış olduğu Yeni Asya Stratejisi adlı raporda AB ile Avrasya ülkeleri arasında ilişkiler konusunda çok sayıda yeni öneri ortaya kondu. Raporda Asya'yla Avrupa arasında ortak pazar oluşturulması yollarının bulunması, Avrasya ülkeleri ekonomilerinin ve iç pazarlarının liberalleştirilmesi, Avrasya'da makroekonomi politikasının koordinasyonu gibi konulara büyük önem verilmiş, kıtalar arasındaki ulaşım ve iletişim bağlarının geliştirilmesi projesinin ehemmiyeti vurgulanmıştır.

Aynı yönde AB ile Avrasya ülkelerinin liderleri arasında 1996 yılından itibaren başlayan diyalog, iki kıtanın ekonomik ve ticari ilişkilerinin gelişmesine ciddi ölçüde katkıda bulunmuştur.

AB'nin Avrasya politikası içinde Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya bölgesi özel bir önemi haizdir. Uzmanlara göre, AB'nin bu bölgelerde gerçekleştirdiği jeopolitik faaliyetin birtakım karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri ortaya çıkaran etken bir yandan AB'nin Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'daki bölgesel süreçlere müdahale etme amacı, diğer yandan ise bu süreçlerin mahiyeti ve bölge ülkelerinin takip ettikleri siyasi çizginin kendisidir. ABD ve NATO'dan farklı olarak AB'nin Hazar havzası ve Güney Kafkasya'daki jeopolitik çıkarları daha çok bölge ülkeleriyle ekonomik, politik ve sosyal ilişkiler tesis etmek suretiyle bunların yönetim sistemleri, toplumsal ve siyasal daireleri, kamuoyu üzerinde tesir olanağı kazanmak, bölgenin zengin enerji rezervlerine ulaşmanın yollarını bulmak, enerji rezervlerinin ortak işletilmesini ve Avrupa'ya naklini sağlayabilmek, Batı'nın gitgide artan enerji, ulaşım ve iletişim, serbest ticaret güvenliği ihtiyaçlarının giderilmesinde bölgenin sunduğu olanaklardan faydalanmak gibi hedefler etrafında şekillenmiştir. Avrupa'nın enerji, ulaşım ve iletişim güvenliği AB'nin bölgeye yönelik politikalarının öncelikli istikametini teşkil etmiştir.

Açıktır ki AB, söz konusu bölgede kendi çıkarlarına sahip olduğu gibi, bölge ülkeleri de AB'yle ilişkilerinde kendi çıkarlarını göz önünde tutmaktadırlar. AB'nin küresel ve çokuluslu sanayisi için yeni hammadde kaynakları, satış pazarları, ihracat ve ithalat güzergâhları aramasına karşılık, Azerbaycan ve Gürcistan gibi Güney Kafkasya ülkeleri AB'yi bölgedeki çatış-

maların sonlandırılması sürecine dâhil etmek, bölge ekonomisinin kalkındırılmasında, Avrupa'yla Asya arasında yeni ulaşım ve iletişim sistemlerinin kurulmasında AB'nin mali ve teknik olanaklarından faydalanmak istemektedirler.

1990'lı yılların ortalarında AB, bölgede çokuluslu ekonomik projelerin yalnızca yerel çatışmaların son bulmasının ardından gerçekleştirilebileceği görüşünde olmuş, çatışmaların son bulmasını beklemek ve akabinde bölgenin yeniden yapılandırılması sürecine ve ekonomik entegrasyona etkin bir şekilde katılmak istemiştir. Oysa bir süre sonra AB kurumları bir yandan bölgedeki çatışmaların sonlandırılması çalışmalarına katılmaya, bir yandan da çokuluslu ekonomik projelerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Özellikle Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde AB içinde müzakerelerin yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu arada AB, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri de normale döndürmek için girişimlerde bulunmuştur.

AB'nin Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da gerçekleştirmeye çalıştığı jeopolitiğin önünde birtakım ciddi engeller bulunmaktadır. Mesela ABD'den farklı olarak AB, Güney Kafkasya ülkeleriyle münferiden değil, bütün olarak bölgesel işbirliği yapma politikası takip etmektedir. Güney Kafkasya'nın üç ülkesinin farklı jeopolitik çıkarlara sahip bulundukları göz önünde tutulursa, AB'nin bu çabalarının reel bir sonuç vermesi zor görünmektedir.

AB Avrasya bölgesiyle 1990'ların başlarından itibaren ilgilenmeye başlamışsa da, burada etkin konuma gelmesi III. Binyıl'ın başlangıcından itibaren mümkün olmuştur. Uzmanlara göre bu durumun nedenleri AB'nin genişlemesi, Doğu Avrupa'nın AB bünyesine katılmasının ardından Güney Kafkasya ve Hazar havzasının AB'nin sınırlarına daha fazla yaklaşması

gibi etkenlerdir. Sınırları yakınında istikrarsız bir durumun AB açısından da tehlike kaynağı olabileceği açıktı. Bu nedenledir ki AB ülkeleri yetkileri, Avrasya bölgesine ilgi duyan diğer güç odaklarından farklı olarak, yalnızca jeopolitik çıkarlarının peşinde olmadıklarını, bölgede istikrarın sağlanması için çareler de aradıklarını beyan etmişlerdir. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın, bu arada diğer Post-Sovyet ülkelerinin de yeni komşuluk programına dâhil edilmesi bu nedene bağlanmaktadır.

Uzmanlara göre, AB'nin son zamanlarda Güney Kafkasya'daki çatışma odaklarına daha fazla dikkat ayırması da aynı politik çizginin mütemmim cüzüdür. Daha farklı güç odaklarının Güney Kafkasya'da istikrarsızlık kaynağı olan etnik çatışmaları sonlandırma girişimlerinin bugüne kadar hep akim kaldığı göz önünde tutulursa, AB'nin aynı konuda etkinliğini arttırması, yeni Binyılda Avrupa'nın bölgedeki çıkarlarının daha fazla ön planda olacağı anlamına gelmektedir.

AB 1999 yılının Ekim ayında Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı'nı onaylamıştır. İstikrar Paktı'nda eski Yugoslavya sınırları içindeki çatışmaların sonuçlarının ortadan kaldırılması öngörülmekteydi. AB'nin etkin üyelerinden olan Almanya'nın Dışişleri Bakanlığı aynı dönemde Kafkasya için de benzer bir kurumun oluşturulması önerisini ortaya atmıştır. Kafkasya Paktı söz konusu tarihten itibaren bir tartışma konusuna dönüşmüştür. Belçika'da bulunan Avrupa Siyasi Araştırmalar Merkezi 2000 yılında Kafkasya İstikrar Paktı adlı bir proje hazırlamıştır. Güney Kafkasya'nın gelecekte AB'yle bütünleşmesi konusunun analiz edildiği projede öncelikle bölgesel çatışmaların barışçı yollardan çözümlenmesi ve istikrarın sağlanması konuları üzerinde durulmuştur.

Bağımsızlığını yeni kazanan ülkeleri desteklemek amacıyla AB'nin gerçekleştirdiği etkinlikler, attığı adımlar, yaptığı mali ve teknik yardımlar zengin doğal kaynaklara ve stratejik coğrafi konuma sahip bulunan Güney Kafkasya, Merkezî Asya ve Doğu Avrupa ülkelerinin bölgesel ve ulusal güvenliklerinin temin edilmesini, enerji güvenliğini ve transit geçiş potansiyelinin verimli kullanımı için altyapının yenilenmesi çalışmalarını olumlu yönde etkilemiştir. Bu programlar sayesinde Avrupa'dan Karadeniz ve Güney Kafkasya üzerinden Merkezî Asya'ya ve tersi yönde yeni, daha bağımsız, güvenli ve verimli bir ulaşım, iletişim ve enerji nakli koridoru yapılmıştır. AB'nin bu projeleriyle beraber 2000 yılında başlatılan Avrupa Komşuluk Politikası ve 2008 yılından itibaren uygulanan Doğu Ortaklığı Programları da uluslararası ve bölgesel güvenliğin sağlanması üzerinde belirli ölçüde etkili olmuştur ve halen de olmaktadır.

Son dönemde AB, Doğu Ortaklığı Programı çerçevesinde 6 bölge ülkesiyle çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesine yönelik girişimlerini hızlandırmış, diğer yandan Birlik ülkeleri aracılığıyla bölgenin ucuz enerji rezervlerinin üretimi, yerel pazarlara ihracatın gerçekleştirilmesi gibi konularda ikili ilişkileri de geliştirmiştir. Bölgede istikrarın sağlanması, demokrasinin ve piyasa ekonomisinin gelişmesi gibi konular doğrudan AB'nin çıkarları dâhilindedir ve AB, Doğu-Batı arasındaki ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi sürecini daima desteklemekte, bu amaçla maddi kaynak aktarmaktadır. AB'yi temsil eden büyük çokuluslu şirketler bölgenin tüm jeoekonomik projelerine etkin bir şekilde katılmaktadırlar. Bu arada, AB'nin genel olarak azgelişmiş ülkeler için bir "donör ülke" konumunda bulunduğunu, bu ülkelere teknik ve mali destekle beraber, insani yardım da sağladığını belirtmek gerekir. Günümüzde azgelişmiş ülkelerde ger-

çekleştirilen tüm projelerin %10'undan fazlası AB tarafından finanse edilmektedir. Ticaret, üretim, sosyal güvence, ulaşım, gıda, ziraat ürünleri, yönetim kurumları, hukuk normları gibi alanlara özellikle dikkat ayıran AB yoksulluğun azaltılması çabalarını da önemsemektedir. Ekonomik projeler dışında AB'nin başlıca öncelikleri insan hakları ve çatışmaların sonlandırılması meseleleridir.

Avrupa Birliği Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğinde ve bu bölgede cereyan eden askerî-jeoekonomik süreçlerde her zaman önemli bir rol üstlenmeye çalışmaktadır. AB üyesi büyük ülkeler ABD'nin teşvikleriyle 1993 yılından itibaren Güney Kafkasya ve Avrasya coğrafyasında Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna gibi bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin ulusal güvenliklerinin korunması ve jeopolitik konumlarının pekiştirilmesi sürecini belirli ölçüde desteklemişlerdir. Uzmanlara göre, Hazar Denizi'nin enerji rezervlerinin işletilmesi ve dünya pazarlarına taşınması konusunda Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, ABD ve AB'nin aynı tutumu sergilemesi bu aktörler arasında diğer alanlarda, bu arada bölgesel güvenlik alanında da stratejik ortaklık ilişkilerinin tesis edilerek pekiştirilmesini gerektirmiştir. Bu ortaklık ilişkileri sayesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum gibi projelerin gerçekleştirilmesi ve güvenliğinin sağlanması mümkün olmuştur. Buna rağmen AB diğer konularda olduğu gibi Güney Kafkasya'nın güvenliği konusunda da somut olarak bölge ülkelerinden herhangi birinin güvenliğinin sağlanmasını değil, bölgenin üç ülkesiyle de ortaklık ilişkisi kurulmasını ve bu sayede kendi ekonomik çıkarlarını ve güvenlik önceliklerini temin etmeyi yeğlemiştir. Söz konusu çıkarlar bölgede istikrarlı bir ortamın oluşmasını, enerji nakli, ulaşım ve iletişim hatlarının gü-

venliğini, Batılı ülkelerin Hazar-Karadeniz havzalarına Rusya'dan bağımsız olarak ulaşma olanağı elde etmelerini gerektirmektedir.

Azerbaycan'ın, Gürcistan'ın, bazı Merkezî Asya ülkelerinin, Romanya, Türkiye, Yunanistan, İtalya gibi bazı Avrupa ülkelerinin katılımıyla petrol ve doğalgaz ihracatı amacıyla gerçekleştirilmesi düşünülen Güney güzergâhları çerçevesinde TAP (Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı), TANAP (Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı) ve diğer projeler AB'nin enerji güvenliği politikasında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu hatlar "Şahdeniz 2" projesi çerçevesinde üretilecek doğalgazın Azerbaycan ve Türkiye üzerinden İtalya ve Yunanistan'a ve buradan diğer Avrupa ülkelerine ulaştırılmasını sağlayacaktır. ABD tarafından da desteklenen TANAP ve TAP projeleri AB'nin doğalgaz konusunda Rusya'ya bağımlı olmaktan kurtarılması, doğalgaz sağlayıcıları ağının genişletilmesi stratejisinin bir parçasıdır. Bu hatların Azerbaycan doğalgazıyla beraber ikinci kaynak olarak Türkmenistan doğalgazını da nakletmesi düşünülmektedir ve bunun yapılabilmesi Hazar ötesi doğalgaz boru hattının inşasına bağlıdır. Böyle bir boru hattı projesi ise Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusuyla ilişkili bulunmakta ve Hazar'ın statüsünün netleşmesi süreci gitgide uzamaktadır.

AB'nin bölgedeki jeopolitik çıkarları ve güvenlik öncelikleri, yalnızca sınırları yakınında istikrarın korunmasından ibaret değildir. Avrupa ülkeleri tarafından açıkça itiraf edilmemekle beraber, "eski kıtanın" Hazar havzasına ilgisinin temelinde bölgeyi potansiyel enerji destekçisi olarak görmesi gerçeği bulunmaktadır. Özellikle AB ile ABD arasında çelişkilerin arttığı bir dönemde uzmanların yaptıkları şu karşılaştırma ilgi çekicidir: Basra körfezi ABD ekonomisi için başlıca enerji kaynağı konu-

munda bulunduğu gibi, Hazar havzası da Avrupa açısından aynı fonksiyonu üstlenebilir. Fakat uzmanlar, ABD'den farklı olarak AB'nin amacına ulaşmasının pek kolay olmayacağı görüşündedirler. Bunun birtakım nedenleri bulunuyor:

- **Öncelikle,** ABD'den farklı olarak AB, bölgenin güvenliği açısından sorumluluk almayı istememektedir ve bu durum AB'nin bölgedeki gelişmelere etkin müdahale şansını büyük ölçüde azaltmaktadır;
- **İkinci olarak,** AB henüz tek merkezli bir güç odağına dönüşebilmiş değildir; AB bünyesindeki bazı ülkeler arasında küresel süreçler konusundaki yaklaşım farkı, ortak bir jeostratejinin şekillendirilmesi önünde engel teşkil etmekte ve sonuç olarak Avrupa'nın, jeopolitik güç odağı statüsünde ABD ve Rusya'ya reel alternatif oluşturmasını zorlaştırmaktadır;
- **Üçüncü olarak,** Irak sorunu konusunda Almanya ile Fransa'nın sergiledikleri tutum AB içinde ortak bir jeostratejinin şekillenmekte olduğuna işaret kabul edilmekle beraber, Avrupa Anayasası süreci bu durumun tam tersini ortaya koymuş ve Avrupa'nın henüz kendi geleceği konusunda ortak bir karar alamadığını gözler önüne sermiştir;
- **Dördüncü olarak,** Hazar havzasının enerji projelerine en etkin biçimde katılan Avrupa ülkesi olan Büyük Britanya'nın bölgeye yönelik jeostratejik tutumu AB'nin değil, ABD'nin konumunun pekiştirilmesine hizmet etmektedir.

Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulursa, AB'nin bölgedeki jeopolitiğinin öncelikle sosyal ve ekonomik projeler çerçevesinde cereyan edeceği öngörülebilir. Uluslararası terörle mücadele, bölgesel güvenlik sistemlerinin oluşturulması, etnik ça-

tışmaların çözümlenmesi gibi küresel ölçekli konularda ise ABD daha etkin bir rol üstlenmektedir. Birtakım Avrupa ülkelerinin Avrasya'da ABD'nin nüfuzunun artmasından rahatsız oldukları gerçeği bir tarafa, AB kendi etkinliğini arttırmak açısından somut adımlar atmayı ve ortak bir strateji belirlemeyi henüz başarabilmiş değildir. AB bünyesindeki ülkelerin farklı çıkar ve görüşlere sahip bulunmaları, ortak hareket etmelerine izin vermemektedir. Bununla beraber, AB'nin lider ülkeleri konumundaki Fransa ve Almanya, Birliğin hem Avrasya'da, hem de küresel ölçekte sergilemesi gereken jeopolitik tutumun öneminin farkındadır.

AB'nin Güney Kafkasya ve Hazar havzasında izlediği jeopolitiği değerlendiren uzmanlardan çoğu, jeoekonomik çalışmalar istisna tutulmakla, henüz beklenen sonuçların alınamadığı, bölge ülkelerinin AB'nin ortaklık sistemine dâhil edilerek birer ciddi müttefike dönüştürülmesi sürecinin şimdilik başarılı olamadığı yorumunu yapmaktadırlar.

Avrupa Birliği'nin Avrasya Politikasında Azerbaycan'ın Yeri ve Önemi

AB ile Azerbaycan arasındaki jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik ilişkilerden bahsederken, öncelikle, AB'nin Azerbaycan politikasının Hazar havzası ve Güney Kafkasya'ya yönelik genel politika çerçevesinde gerçekleştirildiği ve üye ülkelerin çıkarlarını yansıtan ortak bir çizgi teşkil ettiği hususunun vurgulanması gerekmektedir. AB'nin Güney Kafkasya ve Hazar havzası jeopolitiğinin başlıca ilkeleri 1990 yılında onaylanan AGİT Paris Şartı'nda ifade edilmiştir. Söz konusu belgede Güney Kafkasya ve Azerbaycan Avrasya'nın, Hazar Denizi ve Ka-

radeniz havzalarının önemli bir bölgesi olarak nitelendirilmiş ve AB'nin dış politika stratejisi içinde Avrupa'nın çıkarları çerçevesinde konumlandırılmıştır.

AB ile Azerbaycan arasında doğrudan ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanının hemen ardından, 1991 yılında başlamıştır. Azerbaycan'ı da kapsayan ilk büyük AB projesi 1992 yılında onaylanan TACIS projesidir. Azerbaycan'da ve diğer BDT ülkelerinde 1992 yılından itibaren gerçekleştirdiği çeşitli ekonomik programlar, ulaşım ve iletişim projeleri için AB toplamda 4 milyar avronun üzerinde para harcamıştır. 1994-1997 yılları arasında Azerbaycan'ın enerji ve ulaşım altyapısının, telekomünikasyonun geliştirilmesi amacıyla 30 milyon avrodan fazla para ayrılmıştır. TACIS projesi çerçevesinde gerçekleştirilen işbirliğinin hem AB'nin, hem de Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun olduğunun belirtilmesi gerekir. TACIS'in başlıca projelerinden bir tanesi 13 ülkeyi kapsayan TRACECA projesidir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile AB arasındaki ilişkilerin hukuki dayanağını 22 Nisan 1996 yılında Lüksemburg'da imzalanan "AB ile Azerbaycan Arasında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması" oluşturmaktadır. Bu anlaşma, tarafların yetkili kurumlarınca onaylanmasının akabinde, 1 Temmuz 1999 tarihinde geçerlilik kazanmıştır. AB ile Azerbaycan arasında başka önemli ahitler, ikili işbirliği anlaşmaları ve belgeler de imzalanmıştır. Söz konusu resmî belgeler AB ile Azerbaycan arasında politik, ekonomik, kültürel konularda ikili diyaloğun sürdürülmesine elverişli zemini oluşturmaktadır.

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Azerbaycan'la AB ve AB üyesi ülkeler arasında ticaret, yatırımlar, ekonomi mevzuatı, kültürel işbirliği, göç, yasadışı ticaretin önlenmesi ve diğer alanlardaki ilişkileri düzenleyen genel bir belgedir. Anlaşma; Azerbay-

can'la AB arasında ikili diyaloğun sürekliliğinin temin edilmesi amacıyla "İşbirliği Konseyi", "İşbirliği Komitesi", "Parlamentolar Arası İşbirliği Komitesi", "Ticaret, Ekonomi ve Hukuk Alt Komitesi", "Enerji, Ulaşım ve Çevre Alt Komitesi" gibi yapılanmaları öngörmektedir. İşbirliği Konseyi taraflar arasındaki işbirliğinin ana hatlarını belirler. İşbirliği Komitesi ise tavsiyeleriyle İşbirliği Konseyi'nin çalışmalarına yardım eder. Ticaret, Ekonomi ve Hukuk Alt Komitesi ile Enerji, Ulaşım ve Çevre Alt Komitesi İşbirliği Komitesi'ne bağlı olarak çalışmalarını sürdürür.

Politik kalkınma, demokrasi ve insan hakları konulu maddelerin ağır basmasına karşılık, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nda AB-Azerbaycan ilişkilerinin öncelikli konusunun ekonomi olduğu görülebilmektedir. Anlaşma çerçevesinde günümüze kadar 3 proje (TACIS teknik yardım projesi, TRACECA bölgesel projesi ve INOGATE) hazırlanmıştır.

AB, bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan'da enerji üretimine ve ulusal ekonominin çeşitli alanlarına destek sağlayan, yatırım yapan başlıca donörlerden bir tanesi olmuştur. AB, Azerbaycan'la çoklu ilişkilerini, özellikle enerji, ulaşım, ekonomik güvenlik alanlarında bölgesel ve uluslararası işbirliğini geliştirmeyi daima yeğlemiştir. 1992-2003 yılları arasında AB'nin Azerbaycan'a yapmış olduğu yardımların toplamı 400 milyon avroyu bulmaktadır ve bu sayede 150'den fazla proje hayata geçirilmiştir. Tüm bu süreçte AB-Azerbaycan ilişkileri Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım Projesi (TACIS), Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA), Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı Programı (INOGATE), Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Programı (ECHO) ve diğer programlar çerçevesinde geliştirilmiştir. Kafkasya ve Merkezî Asya'nın Post-Sovyet ülkeleri arasında

AB'den en fazla yardım alan ülkelerden bir tanesinin Azerbaycan olduğunu da belirtmek gerekir.

2004 yılından itibaren AB ile Azerbaycan arasında Enerji ve Ulaşım Komitesi bulunuyor. Diğer yandan AB Azerbaycan'da gıda güvenliği, mayından arıtma ve diğer konularda büyük projeler gerçekleştirmektedir.

2004 yılında Avrupa Komşuluk Politikası programının uygulanmaya başlanmasıyla AB ile Azerbaycan arasındaki işbirliği de yeni bir aşamaya geçmiştir. Avrupa Konseyi 14 Haziran 2004 tarihli kararıyla Post-Sovyet ülkelerinden çoğu gibi Azerbaycan'ın da Avrupa Komşuluk Politikası Programı'na dâhil edilmesi yönünde karar almıştır. Bu karar Azerbaycan'la ikili ve çoklu ilişkilerin gelişerek ortaklığa dönüşmesini olumlu yönde etkilemiştir. Söz konusu politika sayesinde AB üyesi ülkelerle Azerbaycan arasında avantajlı ticari ilişkiler kurulmuş, göçler, uyuşturucu ticareti ve örgütlü suçlarla mücadele, yatırımlar ve diğer konularda işbirliği yapılmıştır. Uzmanlara göre, AB'yle verimli işbirliği ve ortaklığın Azerbaycan'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya'daki jeopolitik ve jeoekonomik etkinliğinin artması, başarılı bir uluslararası enerji ve ulaşım-koridor politikası izlenmesi üzerinde önemli etkisi bulunmuştur.

Avrupa Komşuluk Politikası Azerbaycan açısından şu imkânları açmıştır:

- Ekonomik, politik ve idari reformların gerçekleştirilmesi ve ortak değerlere saygı gösterilmesi alanında somut ilerlemeler sayesinde AB pazarında belirli bir paya sahip bulunma imkânı;

- Mal, hizmet ve sermayenin serbest hareketinin temin edilmesi amacıyla entegrasyon ve liberalleşme süreçlerine katılma imkânı;
- AB üyesi ülkelerle daha verimli siyasi diyalog ve işbirliği, avantajlı ticaret ilişkileri ve açık pazar, göç, uyuşturucu ve örgütlü suçlarla mücadele alanında işbirliği, yatırımların teşviki, yeni finans kaynaklarına ulaşma, Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinin desteklenmesi imkânları vb.

Avrupa Komşuluk Politikası'nın başlıca mekanizması ikili mutabakatla hazırlanan Çalışma Programı'dır. Avrupa Komşuluk Politikası Çalışma Programı 14 Kasım 2006 tarihinde Brüksel'de Azerbaycan-AB İşbirliği Konseyi toplantısında onaylanmıştır. Ekonomik ve politik reformlar, bunların gerçekleştirilmesine yönelik somut adımlar Çalışma Programı'nda belirtilmiştir.

Azerbaycan'la AB arasındaki ilişkilerin öncelikli alanlarından bir tanesi enerji alanıdır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Brüksel ziyareti sırasında 7 Kasım 2006'da AB ile Azerbaycan arasında enerji alanında stratejik ortaklık anlaşmasının imzalanması ilişkilerin gelişmesini daha fazla teşvik etmiştir. AB'nin enerji ihtiyacının karşılanması yollarının çeşitlendirilmesi ve güvenliğinin sağlanması, Azerbaycan'ın enerji altyapısının geliştirilmesi ve modernleştirilmesi, enerji tasarrufu ve yenilenen enerji kaynaklarının kullanılmasına ilişkin projeler bu anlaşmada yer almıştır. Söz konusu belgenin imzalanmasıyla AB'nin Merkezî Asya'ya yönelik enerji stratejisinde yeni bir aşamaya girilmiş ve AB-Azerbaycan ilişkileri daha da pekişmiştir.

7 Mayıs 2009 tarihinde Prag'da AB ile 6 Post-Sovyet ülkesi (Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Er-

menistan) arasında yeni bir işbirliği projesi olan Doğu Ortaklığı Programı'nın tanıtımı konulu Zirve Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Doğu Ortaklığı Programı AB'nin 2004 yılında onayladığı Avrupa Komşuluk Politikası'nın yeni bir aşamasıdır. Ekonomik işbirliği, demokrasinin geliştirilmesi, vize uygulamalarının basitleştirilmesi gibi hususlar Doğu Ortaklığı Programı'nın başlıca hedefleridir.

Prag Zirvesi'ne Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Ukrayna Cumhurbaşkanları ile Moldova ve Beyaz Rusya Başbakan Yardımcıları katılmışlardır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 30 Eylül 2011 tarihinde Varşova'da AB Doğu Ortaklığı Zirvesi'ne de katılmıştır. Bu Zirve'nin başlıca hedefi Doğu Ortaklığı Programı'na dâhil olan ülkelerin Avrupa'ya entegrasyonunun hızlandırılmasından ve karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinden ibaretti.

Doğu Ortaklığı Programı'nın ilerleme durumunun ve gelecek hedeflerinin değerlendirilmesi konulu üçüncü Zirve ise 27-28 Aralık 2013 tarihinde Vilnius kentinde gerçekleştirilmiştir. AB üyesi ve Doğu Ortaklığı Programı katılımcısı ülkelerin Devlet Başkanları ve diğer yöneticileri, ekonomi ve ticaret kurumları temsilcileri Zirve'ye katılmışlardır. Zirve'deki konuşmasında AB Komisyonu'nun Genişlemeden ve Avrupa Komşuluk Politikasından sorumlu üyesi Stefan Füle, Vilnius Zirvesi'nin Doğu Ortaklığı Programı'nın gelişmesinde önemli bir adım olacağını belirtmiştir. Füle konuşmasında; Program'ın uygulandığı üç yılda, yani 2010-2013 yıllarında Avrupa Komisyonu'nun bölgesel ve ikili programlar çerçevesinde ortak ülkelere 2.5 milyar avro para aktardığını ve Avrupa finans kurumlarından daha 4.1 milyar avro ayrıldığını ifade etmiştir. 1990'larda AB ile benzer anlaşmalar yapmış olan ülkelerde GSYİH'nin nüfusa oranla artışının

%57'ye ulaştığını, yatırımların %61, ihracatın %65 oranında artış gösterdiğini belirten Füle, ortaklık anlaşmalarının bu anlaşmaları imzalayan ülkelere büyük dönüşüm avantajları sağladığına da dikkat çekmiştir.

Zirve öncesinde verdiği demeçte ülkesinin AB ile ikili ilişkilerinden memnuniyetsizliğini dile getiren Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Azimov, Doğu Ortaklığı Programı'nın başından beri belirsiz ve resmî bir zemine oturtulmamış coğrafi, siyasi ve ekonomik çerçeve içinde cereyan ettiğini söylemiştir. Azimov şöyle konuşmuştur:

"Program çerçevesinde yalnızca Post-Sovyet ülkelerinden bir tanesi gibi var olmamızı doğru bulmuyoruz. Programa dâhil ülkeler olanakları, rezervleri, başlangıç konumları ve amaçları açısından çok farklıdırlar. Bu nedenle tüm ülkelerin ortak bir çerçeve içinde değerlendirilmesi doğru bir karar değildi."

Ülkesinin AB ile ilişkilerinin genel bölgesel yaklaşım çerçevesinde cereyan etmemesi gerektiğini söyleyen Azimov, şunları eklemiştir:

"Bir ortak olarak AB'den daima daha etkili bir yaklaşım bekliyoruz. İlişkilerimizin her alanda, 2006 yılında imzaladığımız enerji alanında stratejik ortaklık anlaşmasında belirlenen düzeyde, yani genişletilmiş diyalog düzeyinde bulunması gerektiğine inanıyoruz. Enerji işbirliği alanında böyle bir deneyime sahip bulunmamız da göz önünde tutulmalıdır. Aynı deneyim ekonomi, ulaşım, iletişim, transit geçiş, bilişim, kültür de dâhil olmakla diğer alanlarda uygulanabilir."

Rusya'nın tüm karşı koymalarına rağmen AB, günümüzde Doğu Ortaklığı Programı çerçevesinde Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ermenistan olmakla altı Post-Sovyet ülkesinin Avrupa'ya entegrasyonunun hızlandırıl-

ması ve bu ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesi politikasına özellikle önem atfetmektedir. 2013 seçimlerinden zaferle ayrılan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e AB'nin itici gücü olarak kabul edilen Almanya ve Fransa liderlerinin, Almanya Şansölyesi Merkel ve Fransa Cumhurbaşkanı Hollande'ın göndermiş oldukları tebrik mesajlarında ifade edilen görüşler, AB'nin bu hususu ne kadar önemsediğini de gözler önüne sermektedir. Almanya ve Fransa liderleriyle beraber ABD Başkanı Obama da Cumhurbaşkanı Aliyev'e Doğu Ortaklığı Programı çerçevesinde AB'yle işbirliğini derinleştirmek, AB'nin potansiyelinden tam anlamıyla yararlanmak, ülkesiyle AB arasındaki yakınlaşmayı her açıdan desteklemek çağrısında bulunmuştur.

Uzmanlara göre, Vilnius Zirvesi öncesinde ABD ve Avrupa ülkeleriyle beraber, Rusya da altı Post-Sovyet ülkesi üzerinde baskı oluşturarak, bu ülkelerin AB'yle ilişkilerinin geleceğine dair tercihlerini yönlendirmeye çalışmaktaydı. Komşularını ve bu arada Ukrayna ile Azerbaycan'ı da AB ile Ortaklık Anlaşması imzalamaktan vazgeçirmek amacıyla Rusya, çeşitli baskı mekanizmalarını birkaç ay öncesinden harekete geçirmiş bulunuyordu.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in Vilnius Zirvesi'ne katılmaması Güney Kafkasya'nın jeopolitik geleceğini ilgilendiren pek çok meseleye de açıklık kazandırmıştır. Ukrayna, Gürcistan ve Moldova'dan farklı olarak Azerbaycan'ın Vilnius Zirvesi'nde Ortaklık ve Serbest Ticaret Anlaşmalarını imzalamayacağı önceden bilinmekteydi. Diğer yandan, Azerbaycan'ın Beyaz Rusya ve Ermenistan'dan farklı olarak Avrasya Ekonomik Birliği ve Gümrük Birliği'ne katılmayacağı da bilinmekteydi. AB Azerbaycan'ın söz konusu anlaşmaları imzalaması konusunda şimdilik ısrarcı bir tutum

takınmamaktadır. Anlaşmaları imzalaması durumunda, Azerbaycan'ın daha şiddetli bir Rusya baskısıyla karşı karşıya kalacağı bilinmektedir. Bu nedenledir ki mevcut şartlarda Azerbaycan AB ile Vize Uygulamasının Basitleştirilmesi ve Geri Kabul Anlaşmalarını imzalamakla yetinmiştir. Anlaşmaların AB ülkelerinin ilgili kurumlarınca onaylanmasının ardından Azerbaycan vatandaşları basitleştirilmiş vize uygulamasından faydalanarak Avrupa ülkelerine daha kolay bir şekilde gidebileceklerdir. Uzmanlara göre Vize Anlaşması yalnızca Azerbaycan vatandaşlarının Avrupa seyahatlerinin kolaylaşması açısından değil, Azerbaycan'ın Avrupa'yla yakınlaşması, AB standartlarına uygunlaşması açısından da önemlidir ve yeni bir aşamanın başlangıcıdır. Bu anlaşma, Azerbaycan'ın AB'ye Ortak Üye olması yolunda önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Siyaset bilimcilere göre, BDT ülkelerinden bazılarının ve özellikle Ukrayna'nın Avrupa'ya entegrasyonu sürecinde bir aşama olarak görülen Zirve bir yandan Rusya'nın kendi komşuları üzerinde oluşturduğu ciddi baskı eşliğinde gerçekleşmiş, diğer yandan Post-Sovyet coğrafyasındaki jeopolitik yönelimlerin ve gelecek hedeflerin belirginleşmesini hızlandırmıştır.

Zirve, AB ile Rusya arasında Avrasya'da egemenlik mücadelesinin varlığını ve gelecekte de süreceğini bir kez daha kanıtlamıştır. Diğer yandan AB, ABD ve Rusya arasındaki bu mücadeleye günümüzde zorlu bir seçimle karşı karşıya bulunan altı Post-Sovyet Cumhuriyeti de dâhil edilmiştir. Bu Cumhuriyetler halen üye oldukları ya da üye olmaya çalıştıkları uluslararası ve bölgesel kurumların hiçbirini rencide etmemek amacıyla yeni işbirliği modelleri aramayı sürdürmektedirler.

Aradıkları özel modeli henüz bulamadıklarına göre tutumlarını henüz net bir şekilde ortaya koymamış olan Azerbaycan ve Ukrayna zaman kazanmaya çalışmaktadırlar.

Azerbaycan'la AB arasındaki ilişkilerin geleceği üzerinde etkili olabilecek gelişmelerden bir tanesi de Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Barroso'nun 14 Haziran 2014 tarihinde gerçekleştirdiği Bakü ziyareti sırasında imzalanan çerçeve anlaşmadır. Çerçeve anlaşma heyet görüşmelerinin ardından AB'nin Azerbaycan Temsilsi ve Azerbaycan'ın AB'deki Sürekli Temsilcisi tarafından imzalanmıştır. Azerbaycan'ın gelecekte AB programlarına katılmasına ilişkin genel ilkelerin belirlendiği çerçeve anlaşma Azerbaycan'la AB ve AB üyesi ülkeler arasındaki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın resmî protokolü olarak kabul edilmektedir.

Azerbaycan'ın AB ülkelerine yönelik politikasında iki ana çizginin ağır bastığını belirtmek gerekir. Bunlardan bir tanesi AB ülkeleriyle ekonomik ve politik ilişkilerin ortaklık yönünde geliştirilmesi ve bu suretle Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma ve güvenliğini temin etmekten ibarettir. Diğer ana çizgi ise Dağlık Karabağ sorununun çözümünde AB ülkelerinin desteğini almaktan ibarettir.

1.6. TÜRKİYE'NİN AVRASYA POLİTİKASI VE AZERBAYCAN'LA JEOPOLİTİK İLİŞKİLERİNİN KARAKTERİSTİĞİ

Avrasya'nın büyük devletleri arasında bölgesel jeopolitik çıkarlarını açıkça belli eden ülkelerden bir tanesi Türkiye'dir. Coğrafi açıdan Yakındoğu'da bulunmasına rağmen jeopolitik açıdan Türkiye daha çok Avrupa (Avrasya) ülkesi olarak kabul edilir. 783.5 bin kilometrekarelik yüzölçümünün yalnızca 23.7

bin kilometrekaresinin Avrupa'da bulunmasına rağmen Türkiye, Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından itibaren Avrupaî gelişim çizgisini benimsemiş ve son yıllara kadar Batılı uluslararası ve bölgesel kurumlarla sıkı işbirliği içinde bulunmuştur. Doğal kaynakları fazla zengin olmamakla beraber, Türkiye son derecede geniş insan rezervine sahiptir. Türkiye yıllık artış hızı %2.2 olmakla 70 milyon küsurluk bir nüfusa sahip bulunuyor.

Ortaçağ'dan itibaren bütün dönemlerde Türkiye'nin; Avrasya'nın Yakındoğu ve Ortadoğu, Kafkasya, Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları gibi bölgelerinde en etkin jeopolitik, askerî-jeostratejik aktörlerden biri olduğunu tarihten biliyoruz. Osmanlı Devleti 15-16. Yy.lardan itibaren Kafkasya ve Hazar havzasına açık şekilde jeopolitik müdahalede bulunmaya başlamış ve bu müdahaleyi daha sonraki dönemlerde de sürdürmüştür. Söz konusu bölge 15. Yy. ortalarından itibaren Osmanlı ve İran, 18. Yy.dan itibaren ise Osmanlı ve Rusya devletleri arasında sayısız savaş ve çatışmanın odağı olmuştur. Avrasya'da egemenlik uğrunda uzun süren Osmanlı-Rus savaşları sonucunda Hazar havzası ve Güney Kafkasya gibi stratejik bölgeler Rusya'nın kontrolü altına girmiştir.

Avrasya'daki jeopolitik ve askerî-jeostratejik rekabete İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist ve sosyalist kamplar arasındaki şiddetli mücadele de eklenmiştir. Mevcut rekabet ortamında tercihini kapitalist kamptan yana kullanan Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya girmiş ve bu tarihten itibaren Batı'nın Avrasya'ya, SSCB'ye, özellikle Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'ya yönelik jeopolitik ve askerî-jeostratejik faaliyetinin dayanağına ve ileri karakoluna dönüşmüştür. Diğer yandan Türkiye 1974 yılında İslam Konferansı Örgütü'ne üye olarak, Yakındoğu ve Ortado-

ğu'da kendi çıkarlarıyla beraber, müttefiki olduğu Batı'nın da jeopolitik çıkarlarının gerçekleşmesinde önemli rol üstlenmiştir. Türkiye'nin Avrasya'daki jeopolitik tutumunu ortaya koymaya çalıştığı bölgesel platformlardan bir tanesi de 1985 yılında İran ve Pakistan'la beraber kurduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü'dür.

Jeopolitik anlamda Türkiye'nin Avrasya coğrafyasında ve özellikle Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Kafkasya'daki bölgesel avantajı diğer yandan bölge halklarının çoğunlukla laik bir gelişme çizgisini tercih edişine, dil, din ve kültür yakınlığına da bağlıdır. Türkiye'de milyonlarca Kafkasya göçmeninin bulunması da bu ülkenin bölgedeki konumunu pekiştirmesine yardımcı olmaktadır. Tahmini verilere nazaran günümüzde Türkiye'de 7 milyon kadar Kafkasya göçmeni bulunuyor.

Buna rağmen, Batı'nın Türkiye'yi bölgenin lider ülkesine dönüştürme çabalarını özellikle Merkezî Asya'da Rusya, Çin, İran, Hindistan, Pakistan gibi ülkeler ciddi jeoekonomik direnişle karşılamışlardır. Günümüzde Türk işadamları bölgenin hafif sanayi ve günlük ihtiyaç ürünleri pazarında Çin'le ciddi bir rekabetin içine girmiştir ve avantajlı konumunu gitgide kaybetmektedir. Öte yandan Büyük İpek Yolu'nun onarılması, Batı-Doğu ulaşım, iletişim ve enerji koridorunun kurulması çalışmalarında Türkiye Rusya ve İran'a karşı üstünlük sağlamıştır. Bu çalışmalarda Azerbaycan, Batı ve ABD'nin desteğinin belirleyici olduğu söylenebilir. Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'da Türkiye ideolojik araçlar, televizyon, basın, okul ve üniversite ağları, öğrenci değişimi programları gibi alanlarda Rusya ve İran'la ciddi bir rekabetin içindedir ve belirli ölçüde ilerleme kaydettiği söylenebilir.

III. Binyıl'ın başında NATO'nun Doğu'ya doğru genişleme politikası eşliğinde ABD'nin desteğiyle Türkiye Kafkasya, Mer-

kezî Asya ve Hazar havzasında en etkili askerî-jeostratejik aktörlerden biri olmak rolüne soyunmuştur. SSCB'nin çöküşünün ardından Türkiye hem kendi başına, hem de bir üyesi olduğu NATO'nun stratejisi çerçevesinde Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarının ve özellikle Güney Kafkasya'nın bölgesel jeopolitik ilişkiler sistemi içindeki konumunu pekiştirmeye başlamıştır. Ankara'nın bu yöndeki çalışmalarında hem uluslararası stratejik çıkarlar (NATO'nun genel stratejik çıkarları), hem ülkenin ulusal çıkarları (Kafkasya'nın Türkçe konuşan halklarının desteğinin kazanılması ve bu halkların himaye edilmesi), hem de dinî etkenler (Kafkasya'nın Müslüman halkının İran'ın etkisine girmesinin önlenmesi) açık şekilde kendini belli etmektedir. Türkiye zaman zaman stratejik ve ulusal çıkarlarını tehlikeye atma pahasına açıkça etnik ve dinî taassup örneği sergilemiş (ki bu yönüyle Batılı ülkelerce kınanmış ve güvenilmez ülke ithamlarına maruz kalmıştır) ve Batılı müttefikleriyle ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. SSCB'nin varlığını sürdürdüğü ve bugünkü Müslüman Türk ülkelerin henüz bağımsızlıklarını kazanmamış oldukları dönemde Türkiye'nin benzer yaklaşımları Batılı ülkelerce belirli ölçüde desteklenmekte ve doğal kabul edilmekteydi. Çünkü Batı da SSCB içindeki Müslüman Türk halklar üzerinde etkiye sahip olabilmek, Moskova'ya karşı memnuniyetsizliklerini körüklemek suretiyle bu halklarla "işbirliği yapmak" için fırsat aramaktaydı. Oysa günümüzde Avrupalılar Türkiye'nin Kafkasya ve Merkezî Asya'daki konumunu pekiştirmesini, etnik ve dinî yakınlık etkenini kullanmakla bu bölgelerin halkını kendi safına çekmesini, Avrasya'daki jeopolitik nüfuzunu arttırmasını gelecekte Müslüman Türk birliğinin reel bir tehlike olarak ortaya çıkma ihtimaliyle ilişkilendirmekte ve bu birliğe hiçbir surette izin vermek istememektedir. Bu neden-

ledir ki Batılı ülkeler bir zamanlar Türkiye'nin Kafkasya ve Merkezî Asya'da, NATO'nun ortak çıkarlarının korunması adıyla destekledikleri münferit çalışmalarını günümüzde kabullenememektedirler.

ABD'yle stratejik ortaklık ilişkisi ve NATO üyesi olması Türkiye'nin bölgedeki askerî-jeostratejik konumunu pekiştirmesini temin eden başlıca etkenlerden bir tanesidir. Batı'nın siyasi, ekonomik ve askerî sistemiyle bütünleşmeyi isteyen bölge ülkeleri bu sayede Türkiye'yle ilişkilerine özel bir önem atfetmektedirler. Diğer yandan ABD ve Batı bölgedeki askerî-jeostratejik çalışmalarını hem doğrudan, hem de Türkiye aracılığıyla gerçekleştirmekte, Türkiye'nin İran ve Rusya'yla rekabetini sürdürebilmesi açısından bölgedeki konumunu pekiştirmesine belirli ölçüde yardımcı olmaktadırlar. Mesela son döneme kadar ABD'nin Gürcistan'daki tüm askerî projeleri (askerî danışmanların getirilmesi, Gürcistan ordusuna maddi ve teknik destek sağlanması, Gürcistan askerlerinin eğitilmesi vb.) Türkiye'nin aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Gürcistan Silahlı Kuvvetleri son yıllarda büyük ölçüde Türkiye'nin yardımlarıyla oluşturulmuştur. Bu arada, Türkiye ve Gürcistan Savunma Bakanlıkları arasında askerî işbirliğine dair memorandumun henüz 1998 yılında imzalanmış olduğunu anımsatmakta fayda vardır.

Buna rağmen, uzmanlara göre, bölgedeki süreçleri eskiden NATO'nun çıkarları açısından değerlendiren Türkiye yeni dönemde, özellikle son on yılda Avrasya'da NATO'nun çıkarlarının savunucusu ve ABD'nin stratejik ortağı rolünden vazgeçerek kendi nüfuzunu, kişisel rolünü, jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çıkarlarını ön plana çıkarmaya başlamıştır. ABD'nin ve AB'nin bazı baskılarını göze alarak bu aktörlerin 21. Yy. başlangıcından itibaren uygulamaya çalıştıkları Büyük

Yakındoğu projesine karşı koyan Türkiye yeni dönemde Irak sorununa, Rusya-Gürcistan Savaşı'na, Batı'yla İran arasındaki çatışmaya, Mısır, Tunus, Libya olaylarına, İsrail-Filistin ve Ermenistan-Azerbaycan çatışmalarına daha farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Türkiye'nin bu farklı tutumu siyaset bilimciler tarafından *"bağımsız politika izleme ve özel çıkarlarını savunma çabası"* olarak değerlendirilmektedir. Uzmanlara göre, SSCB'nin parçalanmasının ardından Türkiye'nin 1992 yılında "Türk Dili Konuşan Ülkeler Topluluğu" adıyla etnik birliğe dayalı bir kurum oluşturması, bu kurum çerçevesinde bölge ülkelerine 1.5 milyar dolarlık bir kredi ayırması ya da yatırım yapması gibi faaliyetler öncelikle kendi çıkarlarının sağlanması amacına yöneliktir. Uzmanlar, Türkiye'nin birtakım özel girişimlerinden beklenen sonuçların alınamadığı görüşündedirler. Buna rağmen, Türkiye'nin bölgeye yönelik hiçbir çalışmasının jeopolitik açıdan büsbütün neticesiz ve etkisiz kalmadığının, zaman içinde olumlu sonuçlar doğurduğunun da belirtilmesi gerekir. Bu çalışmalar öncelikle Türkiye'yi bölge halkının nazarında nüfuz sahibi ve sevilen bir ülkeye dönüştürmüştür. Özellikle Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Moldova gibi ülkelerde Türkiye'nin jeopolitik konumu fazlaca gelişmiş ve pekişmiştir.

Şu gerçeğin de göz önünde tutulması gerekir ki ulusal çıkarları birtakım konularda ABD ve AB politikalarıyla örtüşmemekle beraber, ABD'nin Güney Kafkasya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Merkezî Asya'da etkin konuma gelmesi, NATO'nun çeşitli programlar çerçevesinde bölgeye askerî-jeostratejik açıdan nüfuz etmeye çalışması Türkiye'nin çıkarlarına tam anlamıyla uygundur. Çünkü Türkiye, bölgede ABD'nin askerî-jeostratejik çıkarlarının temin edilmesi sürecinde gelecekte de "başlıca stratejik ortak" konumunda bulunma iddia-

sındadır ve bu görevi yerine getirirken ABD'den büyük ölçüde maddi destek almayı da planlamaktadır. Genel olarak Türkiye, henüz SSCB döneminden Avrasya'da ABD'nin en yakın ortağı ve güvenilir dostu konumunda bulunmuştur. SSCB döneminden beri ABD Güney Kafkasya'da, Merkezî Asya'da ve Avrasya'nın diğer gölgelerinde askerî-jeostratejik projelerini ağırlıklı olarak Türkiye aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Uzmanlara göre, Türkiye'nin, Batı'nın çıkarlarının temsilcisi rolünden resmen vazgeçmemekle beraber, kendi ulusal menfaatlerini, jeoekonomik ve jeopolitik çıkarlarını öne çıkarmasının başlıca nedenlerinden bir tanesi, birtakım Batılı ülkelerle ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilerde son yıllarda açıkça gözlemlenen çelişkilerdir. Ekonomik ve politik açılardan, güvenlik açısından Avrupa coğrafyasında faaliyette bulunmakla beraber, Türkiye ağırlıklı olarak ABD'yle uyumlu bir dış politika etkinliği sergilemektedir ve bu tutumu Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Mesela Türkiye'nin Avrasya ülkeleriyle ortaklık ilişkileri tesis etmesi ABD tarafından desteklenmekte, buna karşılık bazı Batı Avrupa ülkeleriyle sorunlara neden olmaktadır. Diğer yandan, Yakındoğu ve Ortadoğu'nun jeopolitik süreçlerinde sergilediği farklı tavır, Yunanistan'la arasındaki Kıbrıs sorunu, İslam âlemine mensup bulunması, büyük nüfuz rezervine sahip olması ve nüfusunun artış hızı gibi konular birtakım Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye karşı kıskançlık sergilemelerine ve sakıngan davranmalarına neden olmuştur. Türkiye'nin AB üyeliğinin uzunca yıllardan beri engellenmesinin nedenleri de bu kıskançlık ve sakıngan tavırdır. Avrasya ülkeleriyle ortaklık ilişkileri tesis etmesi zaman zaman Türkiye'yi Batılı ortaklarıyla karşı karşıya getirmektedir. Uzmanlara göre Türkiye'nin AB üyeliği yolundaki en büyük engel-

lerden bir tanesi ABD'yle iyi, Avrupa ülkeleriyle soğuk ilişkiler içinde bulunmasıdır. Avrupa ülkelerinden bazıları, ABD'nin yakın ortağının AB'ye girişi sayesinde AB içinde ABD'nin konumunun pekişeceği endişesini taşımakta, bu nedenle Türkiye'ye karşı çifte standart uygulamaktadırlar.

Tarihî gerçeklerin analizi 20. Yy.da da, günümüzde de NATO üyelerinden bazılarının Türkiye'ye karşı tutumlarının farklı olduğunu ortaya koyar. Bunun ana nedenleri bir yandan Osmanlı'nın tarihi, Avrupa'daki yayılmacılık politikaları ve üstün konumları, Müslüman olmaları, Yunanlar, Ermeniler ve diğer Hıristiyan halklarla ilişkilerinin iyi olmaması, diğer yandan ise Türkiye'nin günümüzde bölgede ve dünyada takip etmeye çalıştığı, bazı jeopolitikçilerin "Yeni Osmanlıcılık" olarak tanımladıkları etkin bölgesel liderlik politikasıdır. Türkiye'nin son yıllarda ekonomik olarak fazlaca güçlenmesi ve izlediği "bölgesel liderlik" politikası, Batı'nın onayını almadan Rusya'yla serbest ortaklık ilişkisi içine girmesi, İsrail-Filistin sorununda Filistin'e tam destek vermesi, "yeryüzünün şımarık çocuğu" olarak gördüğü İsrail'e karşı koyması Yahudi diasporasının etkili olduğu pek çok ülkede Türkiye karşıtı kampanyaları tetiklemiştir.

Uzmanlara göre, günümüzde Türkiye'nin Avrasya'daki jeopolitik konumunu belirleyen etkenler arasında bölgenin büyük ve küçük ülkeleriyle ilişkilerinin önemli bir rolü bulunuyor. Komşularıyla ilişkilerine göz atacak olursak, Türkiye'nin Yunanistan'la tarihî sorunlar ve Kıbrıs'ın Türklerle meskûn bölgesiyle ilgili tutum, Suriye ve Irak'la bu ülkelerin PKK'ya verdikleri destek, İran'la ideolojik ayrılık ve bölgesel çıkarlar yüzünden, Rusya'yla tarihî rekabet ve bölgesel çıkarların uyuşmazlığı nedeniyle, Ermenistan'la Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımama-

sı ve Azerbaycan'a karşı işgalci politika takip etmesi sebebinden pek iyi ilişkiler tesis edemediğini görürüz.

Fakat uzmanlara göre, takip ettiği politikaya bağlı olmaksızın Türkiye, jeopolitik açıdan dünyanın en önemli coğrafi mekânından bulunması, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik koridorlar ve deniz yolları üzerinde kontrole sahip bulunması, bazı konularda Rusya'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'daki etkisini zayıflatması, İran'ın radikal İslam köktenciliği karşısında son zamanlara kadar "millî ve dinî bir siper" görevi ifa etmesi gibi nedenler yüzünden gelecekte de Batı için *"yeri doldurulamaz müttefik"* olmaya devam edecektir. ABD'li siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski açıkça şöyle der:

"Rusya'nın güney kıyılarında Türkiye bir zamanlar Almanya'nın ABD için Orta ve Doğu Avrupa'da oynadığı jeopolitik rolü oynamaktadır."

Brzezinski Türkiye'nin bölgedeki önemini kısaca şu faktörlerle izah etmiştir:

- Karadeniz bölgesinde istikrarın sürmesinde mühim rolü bulunuyor;
- Akdeniz'le Karadeniz arasındaki geçişi kontrol altında tutuyor;
- Rusya'nın Kafkasya'daki konumunu pekiştirmesine izin vermemektedir;
- İslam köktendinciliğine karşı siper görevini ifa etmektedir;
- NATO'nun Güney'deki dayanağı konumundadır vb.

Buradaki son şık, yani NATO faktörü Türkiye açısından Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da çok önemli bir etki mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Tür-

kiye NATO içinde bu bağlamdaki rolünü sürekli arttırmaya çalışmakta, bu durumun, otomatik olarak bölgedeki nüfuzunun artmasına da neden olacağını ummaktadır. Örneğin birkaç yıl önce Türkiye İstanbul'da NATO'nun Çevik Kuvvet Üssü'nün kurulmasını, Balkanlar, Kafkasya ve Merkezî Asya gibi jeostratejik bölgelerin yeni kurulacak bu üssün kapsama alanı içine dâhil edilmesini önermiştir.

Son beş yılda Türkiye ABD ve NATO'nun Avrasya'nın bölgesel güvenlik politikalarında, özellikle Yakındoğu'da, Karadeniz havzasında, Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'daki jeostratejik konumlarının pekiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. ABD söz konusu dönemde güvenlik ve enerji alanında bölgesel politikalarını Türkiye aracılığıyla uygulamış, bölgedeki tüm uluslararası askerî projeleri ve enerji projelerini de doğrudan Türkiye'nin katılımıyla gerçekleştirmiştir. Diğer yandan ABD Gürcistan silahlı kuvvetlerinin yapılandırılması, Gürcistan'a askerî yardım sağlanması gibi faaliyetleri de ağırlıklı olarak Türkiye aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Fakat daha önce de vurgulanmış olduğumuz üzere, son yıllarda Türkiye'nin sergilediği serbestlik ve takip ettiği farklı jeopolitik çizgi, uluslararası ve bölgesel ilişkilerde kendi çıkarlarını Batı'nın çıkarlarının önünde tutması ABD'yi ve NATO'daki müttefiklerini tam anlamıyla memnun etmemektedir.

Türkiye'nin Güney Kafkasya ve Hazar Havzasındaki Bölgesel Çıkarları ve Jeopolitik Aktörlerle İlişkilerinin Karakteristiği

Güney Kafkasya ve Hazar havzası Türkiye'nin özel jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarının bulunduğu ve

bu ülkenin diğer jeopolitik aktörlerle sıkça karşı karşıya geldiği bir bölgedir. Türkiye'nin Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın zengin enerji rezervlerine ve jeopolitik açıdan önemli coğrafyasına, Türk devletlerine ve halklarına, sanayi ürünleri için geniş pazarlara, Güneydoğu Asya'yla kara bağlantısına güvenli ulaşımı öncelikle Güney Kafkasya ve Hazar havzası üzerinden sağlanmaktadır. Hazar havzası Türkiye'nin yıllık yaklaşık 55 milyon tonluk petrol ve 40 ila 50 milyar metreküp doğalgaz ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayabilecek, öte yandan petrol ve doğalgaz nakil hatlarının geçtiği ülkeye dönüşen Türkiye'ye büyük maddi ve jeoekonomik kazanımlar sağlayabilecek bir bölgedir.

NATO çerçevesinde Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da gerçekleştirdiği koordine etkinlik dışında Türkiye bireysel olarak da bölgede jeopolitik, jeoekonomik, askerî ve jeostratejik açıdan istikrarın sağlanmasını, enerji üretimi tesislerinin ve uluslararası enerji nakli güzergâhlarının geliştirilmesini, ulaşım, iletişim ve enerji altyapısının güvenliğinin temin edilmesini en çok isteyen ülkelerden biridir.

Öte yandan Rusya'yla tarihî rekabetten doğan tedirginlik, uluslararası camiadan (Hıristiyan dayanışması ve Ermeni diasporasının rolü) ve bölgesel destekçilerinden (Rusya ve kurduğu KGAÖ) güç alan Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı açıkça toprak iddiasında bulunması ve Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit etmesi, toprak bütünlüğünü bozmaya çalışan ayrılıkçı güçleri desteklemesi ve bu güçlerin bölgede serbest hareketine yardım etmesi gibi hususlar Güney Kafkasya ve Hazar havzasında Türkiye açısından ciddi boyutta endişe kaynağıdır.

NATO'nun etkin bir üyesi konumunda bulunması da Türkiye'yi Avrasya coğrafyasında, özellikle Merkezî Asya ve Kaf-

kasya'da Rusya ve İran gibi bölgesel rakiplerle karşı karşıya gelmek zorunda bırakmakta ve bu ülkenin jeopolitik faaliyeti önünde ciddi engel teşkil etmektedir. Rusya ve İran bölgede Türkiye'nin her türlü jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik girişimini kıskançlıkla değerlendirmekte ve bu girişimlere karşı önlemler almaya çalışmaktadırlar. Bu durumda Türkiye de bölgenin diğer ülkeleri ve Avrasya'da nüfuz sahibi olan başka jeopolitik aktörlerle stratejik ortaklık ilişkileri kurmak, ince bir politika takip etmek, bölgesel ve küresel güç odaklarını özellikle tedirgin etmeyecek bir çizgi izlemek zorunda kalmaktadır.

Bölgesel engellere rağmen Türkiye 1990'ların başlarından itibaren Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan'la, Hazar havzasında Kazakistan ve Türkmenistan'la güvenlik alanında ve askerî-stratejik meselelerde işbirliğini pekiştirmek amacıyla önemli adımlar atmıştır. NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı çerçevesinde Azerbaycan ve Gürcistan ordularının Batılı standartlara uygun hale getirilmesi için öngörülen tüm önemli çalışmaları Türkiye gerçekleştirmiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında Trabzon'da 2002 yılında askerî alanda işbirliğine, yasadışı silah ticareti, sınır ihlalleri, uyuşturucu ticareti ve uluslararası suçlarla ortak mücadeleye dair, 2007 yılında ise güvenlik alanında bölgesel işbirliğine, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının yapımına dair birkaç sözleşme imzalanmıştır. Bu anlaşmalar bölgenin üç ülkesi arasında sınır geçişleri, ulaşım ve transit geçiş güvenliği ve uluslararası suçlarla mücadele gibi alanlarda ulusal çalışmaların ilişkilendirilmesini sağlamıştır.

Diğer yandan Türkiye; Azerbaycan'ın önayak olmasıyla gerçekleştirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, TAP, TANAP, "Şahdeniz 2" projelerini her açıdan destekleyerek hem

kendine, hem de Güney Kafkasya'daki ortağı Gürcistan'a uzun süreli transit gelirleri sağlamış, Avrupa'nın enerji konusunda Rusya'ya bağımlılıktan, Azerbaycan'ın ise enerji ihracatı ve naklinde Rusya'nın baskısından kurtulmasına katkı sağlamıştır. Bu çokuluslu projeler Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın enerji, ulaşım ve iletişim koridoru ihtiyaçlarını ödemenin dışında, diğer yandan küresel ölçekte enerji ve ulaşım güzergâhlarına dönüşerek üç ülkenin de jeopolitik ve jeoekonomik nüfuzunu arttırmış, Avrasya'nın güvenlik ortamındaki yerini belirlemiştir. Aynı projeler Türkiye'nin bölgede lider ülke statüsünü de pekiştirmiş, Azerbaycan ve Gürcistan'la stratejik ortaklık ilişkilerini güçlendirmiştir. Günümüzde Türkiye söz konusu boru hattı ve ulaşım koridoru projelerinden azami ölçüde faydalanmak suretiyle Avrupa'nın uluslararası enerji, hammadde ve mal pazarının, Doğu-Batı transit nakliye sistemlerinin en önemli aktörüne, bölgenin enerji, ulaşım ve lojistik merkezine dönüşmüştür. Diğer yandan Türkiye Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın enerji kaynaklarının uluslararası nakliyesinde transit merkezi konumunu pekiştirmek suretiyle Avrupa Birliği'ne girme şansını da arttırmak için çaba harcamaktadır.[66]

Hazar havzası ve Güney Kafkasya'daki jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarını sağlama yolunda Türkiye'nin başlıca rakipleri bölgenin enerji rezervleriyle zengin ülkeleri olan Rusya ile İran'dır. Türkiye bu iki ülkeyle her alanda rekabet halindedir ve enerji kaynaklarına sahip bulunmayışı,

[66] Bkz. Жизнин, С. "В поисках баланса интересов (Геополитические и экономические аспекты каспийских нефти и газа)" // "Независимая газета", 12 января 2010 г. [Jiznin, S. "Çıkar Dengesi Arayışı (Hazar Petrolü ve Doğalgazının Jeopolitik ve Ekonomik Yönleri) // *Nezavisimaya Gazeta* gaz., 12 Ocak 2010].

Güney Kafkasya'da askerî ve jeostratejik etki mekanizmalarının Rusya'dan daha zayıf olması nedeniyle bazen elverişsiz duruma düşmektedir.

Azerbaycan Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasında başlıca müttefiki, Gürcistan ise ortağı konumundadır. Azerbaycan; bölgedeki tüm jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik süreçlerde doğrudan desteklediği Türkiye'nin Rusya ve İran karşısında rekabet gücünü arttırmaktadır. Yüzyılın Anlaşması'nı yaparken Azerbaycan'ın kendi çıkarlarını Türkiye'nin bölgedeki enerji çıkarlarına uygun hale getirmesi, Rusya ve İran'la ciddi bir rekabet içine girmesi, Türkiye'nin Merkezî Asya ve Hazar havzasının enerji rezervlerine ulaşmasını büyük bir çaba ve irade sergilemek suretiyle sağlaması da tesadüf değildir. Günümüzde Türkiye'nin Avrasya'da jeopolitik, jeoekonomik, askerî ve jeostratejik konumunu pekiştirmesi, Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın zengin enerji rezervlerinin Avrupa'ya nakli güzergâhlarının merkezî ve başlıca transit ülkesine dönüşmesi Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan gibi müttefiklerinin bulunmasına ve Bakü'nün her alanda Türkiye'yi ciddi şekilde desteklemesine büyük ölçüde bağlıdır.

Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da Türkiye'nin hem NATO üyeliği çerçevesinde, hem de bir bölge ülkesi olarak münferit çıkarları, askerî-jeostratejik menfaatleri ve güvenlik öncelikleri Azerbaycan ve Gürcistan'la, bu iki ülkenin jeopolitik ve askerî-jeostratejik konumlarıyla doğrudan ilgilidir. Azerbaycan bir yandan Türkiye'nin bölgedeki çoğu jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarını desteklemekte ve savunmakta, diğer yandan bu ülkeyle Merkezî Asya arasındaki ilişkilerde önemli bir görev üstlenmektedir. Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğini ilgilendiren konularda da Azerbaycan; Kafkasya'daki biri-

cik askerî ittifak konumunda bulunan KGAÖ'yü ve bu kurumun üyeleri Rusya ile Ermenistan'ı, kendi askerî çıkarlarını temin etmek için çalışan ve jeostratejik meselelerde çoğu zaman Rusya'yla ortak hareket eden İran'ı değil, askerî-jeostratejik müttefiki konumundaki Türkiye'yi desteklemektedir. Bölgedeki jeopolitik rekabet ortamında Gürcistan'la beraber Türkiye'nin ve Batı'nın ortağı rolünde bulunan Azerbaycan, bir yandan Türkiye'nin bölgesel aracı konumunu pekiştirmekte, diğer yandan bu ülkenin bölgesel güvenliği açısından da biricik köprübaşı görevini ifa etmektedir. Azerbaycan, bölgesel ve küresel güvenlik çıkarlarını Türkiye ile uyumlu hale getirmiştir ve bu iki ülke askerî-jeostratejik alanda, uluslararası enerji, ulaşım ve iletişim güzergâhları konusunda ortak bir politika izlemektedir. Türkiye de Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü doğrudan desteklemekte, bu ülkelerin Avro-Atlantik güvenlik yapılanmalarıyla ilişkilerini temin etmekte, Güney Kafkasya ve Hazar havzasında gerçekleştirilen çokuluslu projelere uluslararası arenada destek vermektedir.

Uzmanlara göre, Azerbaycan ve Gürcistan'ın aracılığıyla Türkiye Güney Kafkasya'nın güvenlik yapısının şekillenmesi sürecine katılmakta, bu ülkelerinin bağımsızlığının ve güvenliğinin garantörlerinden biri olma görevini üstlenmekte, NATO'yu arkasına alarak bu ülkelerin bağımsızlığını ve ulusal güvenliğini desteklemekte, bütünüyle Güney Kafkasya'nın Rusya'ya bağımlılığını en aza indirmektedir. Uzmanlara göre, Türkiye'nin ve üyesi olduğu NATO'nun Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın bağımsızlığını desteklememesi ya da bu hususta tarafsız kalması halinde, bölgede hiçbir askerî-jeostratejik

program ya da çokuluslu jeoekonomik proje Rusya ve İran'ın rızası olmadan gerçekleştirilemezdi.[67]

Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da Türkiye'nin jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarları Azerbaycan ve Gürcistan'ın çıkarlarıyla tam olarak uyuşmakta, Karadeniz havzasında ise Ukrayna ve Moldova'nın çıkarlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Merkezî Asya ülkeleri üzerinde Rusya'nın askerî-jeostratejik ve jeoekonomik etkisinin halen çok büyük olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye'nin yakın gelecekte, bütün alanlarda çıkarların örtüşmesi gerçeğinden hareketle bile bu bölgenin güvenlik yapılanmasına etkin bir şekilde katılması mümkün görünmemektedir.

Günümüzde Türkiye Ermenistan hariç tüm bölge ülkeleriyle ve bu arada eski jeostratejik rakipleri Rusya ve İran'la da yapıcı bir işbirliği çizgisi takip etmektedir. Rusya'yla Gürcistan arasında silahlı çatışmanın yaşandığı dönemde Türkiye Kafkasya Barış Platformu adlı özel bir girişim başlattı ve hem Güney Kafkasya'da, hem de bölgenin tamamında mevcut sorunların Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya'nın üç ülkesi arasında ortak çözümlenmesi için çaba harcadı. Bölge ülkeleri ve Batı tarafından özel bir ilgi görmeyen Kafkasya Barış Platformu, Türkiye'nin bölgede nüfuzunu arttırmasından memnun olmayanlarca desteklenmedi ve kendisinden beklenen olumlu sonuçları da veremedi.

---

[67] Bkz. Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 201-204 [Ayvazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 201-204].

Günümüzde Türkiye yalnızca Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile Güney Kafkasya'nın jeoekonomik ve askerî-jeostratejik süreçleriyle değil, Avrasya'nın pek çok bölgesel meselesiyle, İran'la Batı arasındaki çatışmayla, Suriye, Mısır, Libya konularıyla, İsrail-Filistin çatışmasıyla da etkin bir şekilde ilgilenmektedir. Bölgede istikrarın sağlanması hususunda kendi çabalarıyla somut olumlu sonuçlar elde edememiş olmakla beraber, Türkiye, bölgedeki konumunu gitgide pekiştirmektedir.

Bazı siyaset bilimciler Türkiye'nin bölgede bugünkü jeopolitik tutumunu ABD Başkanı Obama'nın Avrasya'da takip ettiği ilkesiz ve yumuşak çizgiden kaynaklanan *"istikrarsızlık ve kutuplar arasında mekik dokuma politikası"* olarak nitelendirmektedirler. Özellikle 2010 Ekim'inde Türkiye'nin onayladığı yeni Ulusal Güvenlik Konsepti'nde İran, Irak, Suriye, Yunanistan ve Ermenistan'ın dış tehdit kaynakları listesinden çıkarılması, daha önce askerî ve siyasal ortağı konumundaki İsrail'in dış tehdit kaynakları, Rusya'nın ise yabancı ortaklar sırasına dâhil edilmesi de bu politikanın sonucu olarak değerlendirilmektedir. Siyaset bilimciler böyle bir politikanın ABD ve NATO'nun ilkesiz tutumu karşısında Rusya'nın Türkiye'yi kendi bölgesel jeopolitik ortakları sırasına dâhil etmesi, dolayısıyla Rusya'nın dış politika stratejisinin bir zaferi olarak yorumlamaktadırlar. Bu görüşü savunan uzmanlar gelecekte Türkiye'nin Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'yı tamamen Rusya'nın etki alanına terk edeceği, Yakındoğu, Ortadoğu ve Afrika'da, bütünüyle İslam dünyasında daha aktif bir jeopolitik takip edeceği yönünde de tahminde bulunmaktadırlar.[68]

[68] Bkz. газ. "Зеркало", 3 ноября 2010 г. [*Zerkalo* gaz. 3 Kasım 2010].

Son yıllarda Türkiye, bölgedeki konumunu pekiştirmek, bölgesel lider statüsü kazanmak, yeni dış politikasının ilkelerine uygun bir şekilde komşularla ilişkilerini iyileştirmek amacıyla bölgenin tüm ülkeleriyle ve hatta işgalci ülke Ermenistan'la da iyi ilişkiler tesis etmek için çalışmaktadır. Farklı bir jeopolitik yaklaşım sergileyen Türkiye *"komşularla azami bütünleşme, asgari sorun"* taktiğini izlemekte, Ermenistan'la sınırların açılması, İran, Suriye, Irak gibi komşu ülkelerle ilişkilerin iyileştirilmesi için özel bir çaba harcamaktadır. Nahçıvan hariç Azerbaycan'la kara sınırı bulunmayan Türkiye'nin bazı siyaset bilimcileri ve birtakım resmî makamları bu ülkenin Güney Kafkasya'da ve bölgenin tamamında güvenlik alanında tamamen serbest hareket etmesini ve daha etkili konuma gelmesini engelleyen nedenler olduğu kanısındadırlar. Bu nedenler bir yandan Türkiye'nin NATO üyesi olarak her adımda bu kurumun onayını alması zorunluluğu, diğer yandan ise bölgeye çıkışı açısından Gürcistan'ın olanaklarının yeterli bulunmaması dolayısıyla Ermenistan'la ilişkilerin iyileştirilmesi ihtiyacıdır. Uzmanlara göre, jeoekonomik açıdan, özellikle uluslararası enerji, ulaşım ve nakliye projelerinde, yerel ülkelerin iç politikası üzerinde etkili olma konusunda 1990'ların sonlarından itibaren bölgede önemli konum elde eden ve Rusya'yı belli ölçüde geri iten Türkiye Ermenistan'la ilişkilerindeki sorunlar ve Dağlık Karabağ çatışmasının uzaması nedeniyle bölgenin askerî-jeostratejik yapılanması sürecine yakından katılamamakta, bölge üzerinde askerî-jeostratejik nüfuza sahip bulunmak hususunda Rusya'nın çok gerisinde kalmaktadır. Bu durumu Türkiye'nin üç Güney Kafkasya ülkesinden bir tanesiyle diplomatik, ekonomik ve politik ilişkilere sahip olmayışına ve bu yüzden

bölgedeki manevra olanaklarının kısıtlılığına bağlayanlar vardır.

Azerbaycan topraklarının işgal durumu fiilen ortadan kalkmadan Ermenistan'la sınırların açılması ya da dostluk ve işbirliği ilişkisi tesis edilmesi yönünde her hangi bir girişimin Türkiye ile Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklık durumunu olumsuz etkileyeceği gerçeğinin de vurgulanması gerekir. Dost ve müttefik bir ülke olarak Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu çözüme kavuşturulmadan işgalci ülkeye sınırlarını kapalı tutmak, Ermenistan'la ekonomik ve politik ilişki kurmamak talebini Türkiye tarafına iletmiştir ve bu talep iki ülkenin kamuoyunda geniş bir şekilde destek kazanmıştır. Günümüzde Türkiye, işgal altındaki Azerbaycan toprakları boşaltılmadan Ermenistan'la ilişkilerin düzene giremeyeceği gerçeğini daima göz önünde bulundurmaktadır. Gerçekte Ermenistan'la sınırların açılması ve diplomatik ilişki kurulması girişimi yalnızca Türkiye'nin bölgesel çıkarları açısından bir "gereklilik" ya da Türkiye'deki birtakım odakların isteği değil, AB ve ABD'nin bu yöndeki baskılarından da kurtulma çabasıydı.

Türkiye'nin Azerbaycan'la Stratejik Ortaklık İlişkilerinin Karakteristiği

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki karşılıklı ilişkilerin hukuki temellerinin oluşturulması, uluslararası, bölgesel ve ikili çerçevede stratejik dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin tesis edilmesi gibi önemli gelişmeler Haydar Aliyev'in 1993 yılında Azerbaycan'da iktidara dönüşünün ardından yaşanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri *"Bir millet, iki devlet"* formülü temelinde yeniden şekillendirmeye başlayan Haydar Aliyev Azerbaycan'da ulusal dev-

letin yapılandırılması ve geliştirilmesi çalışmalarında, politik, ekonomik, sosyal ve manevi çıkarların gerçekleştirilmesinde, uluslararası süreçlere entegrasyonda, Güney Kafkasya ve Hazar havzasının bölgesel güvenliğinin sağlanması ve diğer stratejik konularda dost ve kardeş ülke Türkiye'nin olanaklarından faydalanmaya, her alanda Türkiye ile ortak hareket etmeye başlamıştır.

Siyaset bilimciler, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki stratejik ilişkilerin ve iki ülkenin uluslararası arenada ortak tavır sergilemelerinin öneminin altını çizmektedirler. Güney Kafkasya'da Gürcistan'ın da eklenmesiyle üç ülke arasında 1990'ların ortalarında şekillenen doğal müttefiklik durumu, bölgenin çokuluslu jeoekonomik projelerine, enerji ve ulaşım projelerine ortak bir strateji çerçevesinde katılmaları, uluslararası ve bölgesel kurumlarda ortak bir tavır benimsemeleri bu ülkelerin jeopolitik birliğini Avrasya'daki başlıca güç odaklarından birine dönüştürmüştür.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki verimli işbirliğinin sağlam temelleri 1990'ların ortalarında yalnızca ikili ilişkilerde değil, bölgesel ve küresel ölçekli kurumlar çerçevesinde de oluşturulmuştur. Azerbaycan ile Türkiye BM, AGİT, Avrupa Konseyi, AB, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi, Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam Konferansı Örgütü ve diğer kurumlarda karşılıklı çıkarların korunması amacıyla dış politikalarını birbirlerine uyumlu hale getirmişlerdir. İkili ve çoklu stratejik ilişkilerin gelişmesi ve pekişmesi zamanla Azerbaycan'la Türkiye arasındaki bölgesel ortaklığı da pekiştirdiği gibi, diğer yandan Güney Kafkasya'da bölgesel işbirliğinin genel çerçevesini de genişletmiş, jeopolitik açıdan bölge üzerinde olumlu etkiye sahip bulunmuştur.

Ermenistan'la yaşanan Dağlık Karabağ sorununun ilk günlerinden itibaren Türkiye Azerbaycan'ın uluslararası hukuk normları çerçevesinde haklı tutumunu sürekli savunmuş, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ve egemenlik haklarının temin edilmesi amacıyla büyük çabalar sarf etmiştir. Dağlık Karabağ çatışmasının sonlandırılmasında yalnızca Azerbaycan'ın kabul edeceği bir çözümü kabullenebileceğini ifade eden Türkiye, Ermenistan'la diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurulmasını da sorunun çözümleneceği tarihe kadar erteleyerek ortaya kesin bir tavır koymuştur.

20. Yy.ın 90'lı yıllarında Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da gerçekleştirilen çokuluslu enerji, ulaşım ve iletişim projelerine katılması Türkiye'ye küresel ve bölgesel ölçekte büyük kazanımlar sağlamıştır. Türkiye; Hazar havzasının enerji rezervlerinin Avrupa'ya ihracatı sürecinde, henüz kurulmakta olan Güney Kafkasya ulaşım, iletişim ve transit geçiş koridorlarının kullanımında özel bir statüye sahip bulunmuş, hem Avrasya'da, hem de küresel ölçekte jeoekonomik konumunu pekiştirmiştir. Söz konusu dönemde bölgesel projeler bir tarafta dünyanın önde gelen ülkeleri ve çokuluslu şirketleri, diğer tarafta Azerbaycan Hükümeti olmakla gerçekleştirilmekteydi. 20 Eylül 1994 tarihinde dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in iradesiyle gerçekleşen ve Azerbaycan'la Batı'nın önde gelen petrol ve doğalgaz şirketleri arasında imzalanan Yüzyılın Anlaşması'na Türkiye'nin de katılımı temin edildi, oluşturulan petrol konsorsiyumuna Türkiye Petrolleri şirketi de dâhil oldu. 1994 yılı sonrasında Güney Kafkasya'da gerçekleştirilen çoğu uluslararası projeye Türkiye'nin de katılması ve bölgedeki başlıca jeopolitik aktör-

lerden birine dönüşmesi, Azerbaycan'ın Türkiye'yle stratejik ortaklığının doğrudan sonucudur.

Daha sonra Azerbaycan; Türkiye'nin TRACECA çerçevesinde Güney Kafkasya ve Hazar havzasında gerçekleştirilen çokuluslu Doğu-Batı ulaşım ve iletişim projelerine de etkin katılımını ve bu süreçte öncelikli ülkelerden bir tanesine dönüşmesini sağlayabilmiştir. Avrupa ile Doğu ülkeleri arasında ulaşım ve iletişim bağlantısının kurulması açısından büyük önemi haiz olan Büyük İpek Yolu'nun onarılmasına ilişkin uluslararası konferans 8-9 Eylül 1998 tarihlerinde Bakü'de gerçekleşmiş ve dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel konferansa katılmıştır. Söz konusu proje iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın geliştirilmesi yönünde yeni bir adım olmuştur.

Uyguladığı yeni petrol stratejisi Azerbaycan'ın yalnızca Türkiye ile stratejik ortaklığını pekiştirmesini değil, bütünüyle Avrasya coğrafyasında ve özellikle Güney Kafkasya'da bölgesel istikrarın arttırılmasını ve bölge ülkeleri arasındaki ortaklığın geliştirilmesini de mümkün kılmıştır. Bu yöndeki politikasını ısrarla sürdüren Azerbaycan Cumhuriyeti Hazar havzasının enerji rezervlerinin dünya pazarlarına ulaştırılması güzergâhının belirlenmesi sürecinde de hem kendi çıkarlarını, hem de kardeş ülke Türkiye'nin çıkarlarını öne almıştır. 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen AGİT Zirve'si sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze "Ham Petrolün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyetleri Üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Aracılığıyla Taşınması Anlaşması"nı imzalamışlardır. Yine aynı gün Şahdeniz sahasında üretilen doğalgazın Bakü-

Tiflis-Erzurum güzergâhı üzerinden Türkiye'ye nakledilmesi amacıyla doğalgaz boru hattının yapılmasına dair bir karar da alınmıştır. Söz konusu projelerin hayata geçirilmesi bir yandan Azerbaycan ve Türkiye'nin sosyoekonomik kalkınmasını, bölgesel güvenliklerinin pekişmesini, ikili ve çoklu ilişkilerinin gelişmesini sağlamış ve bu ülkelerin dış dünyayla çok yönlü entegrasyonunu hızlandırmış, diğer yandan bölgesel ve küresel ölçekte jeopolitik konumlarını pekiştirerek ulaşım, iletişim ve enerji alanlarında Avrupa'nın başlıca ortaklarına dönüşmelerini temin etmiştir.

Aradan geçen süre zarfında ekonomik, politik, bölgesel ve küresel ilişkiler alanlarında gelişen Azerbaycan-Türkiye ortaklığı askerî-jeostratejik alanda da gelişerek somut sonuçlar vermeye başlamıştır. Azerbaycan'la Türkiye arasındaki askerî işbirliği her yıl daha fazla geliştirilerek Azerbaycan ordusu için subay kadrosunun yetiştirilmesi, ordunun maddi ve teknik temellerinin pekiştirilmesi ve NATO standartları düzeyine ulaştırılması gibi alanlarda sürdürülmüştür. Askerî işbirliğine yönelik olarak 1999-2002 yılları arasında imzalanan birtakım anlaşmalar iki ülke arasındaki ilişkilerin daha kapsamlı ve pratik sonuçlar doğurması, Azerbaycan ordusunun potansiyelinin arttırılması açısından da büyük önem arz etmiştir. Bu alandaki ortaklığın somut sonuçlarından bir tanesi 1999 yılında iki ülke arasında imzalanan anlaşma gereği Azerbaycan ordusuna ait bir birliğin Türkiye birliğine bağlı olarak Kosova'da barış gücü misyonunu üstlenmesi örneğidir. Bu gelişme Azerbaycan'ın Avrupa güvenlik sistemine katılma azmini bir kez daha ortaya koymuştur.

Jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik alanlarda Türkiye ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi sayesinde AGİT'in 1999 Ka-

sım'ında gerçekleşen İstanbul Zirvesi'nde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Güney Kafkasya'da Türkiye'nin de katılımıyla Kafkasya Paktı adlı bölgesel barış platformunun oluşturulması önerisini ortaya atmıştır. 29-30 Nisan 2002 tarihinde Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanlarının katılımıyla gerçekleşen Trabzon Zirvesi'nde aynı girişimin sürdürülmesine yönelik bir adım daha atılmıştır. Yapılan görüşmeler sonrasında üç ülke arasında "Terör, Örgütlü Suçlar, Uyuşturucu ve Psikotrop Madde Kaçakçılığı, Kara Para Aklanması, Yasadışı Silah ve İnsan Ticaretiyle Mücadele Anlaşması" imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma Türkiye'nin hem Güney Kafkasya'nın jeopolitik hayatına, hem de askerî-jeostratejik yapılanmasına ve güvenlik sisteminin oluşturulması sürecine katılımını temin etmiştir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ikili stratejik ortaklık ilişkilerinin bugünkü düzeye ulaşmasında Cumhurbaşkanları İlham Aliyev ve Abdullah Gül'ün 16 Ağustos 2009 tarihinde Bakü'de imzaladıkları anlaşmanın da büyük bir yeri bulunuyor. Türkiye ile Azerbaycan Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması'na göre taraflar, her iki ülkenin bağımsızlığının, egemenliğinin, toprak bütünlüğünün, sınırlarının dokunulmazlığının temin edilmesi konusunda sıkı bir işbirliği gerçekleştirecek, tehdit ve tehlikelerin ortadan kaldırılmasına yönelik önlemler hususunda birbirlerine danışacaklardır. Taraflardan herhangi birinin başka bir ülke ya da ülkeler tarafından silahlı müdahale ya da askerî saldırıya maruz kalması durumunda karşılıklı yardımlaşmanın öngörüldüğü bu anlaşma, Türkiye ile Azerbaycan'ın benzer durumlarda ortak hareket edebilmesi için gereken yasal dayanağı da oluşturmaktadır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 12-13 Kasım 2013 tarihinde gerçekleştirdiği Ankara ziyareti de Azerbaycan'la Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi sürecinde özel bir yere sahiptir. İki ülke arasında dostluk, stratejik ortaklık ve müttefiklik ilişkilerinin hem bölgesel, hem de küresel ölçekte ikili ve çoklu çerçevede başarılı bir şekilde geliştiğinin altını çizen Cumhurbaşkanı Aliyev, Türkiye'nin gitgide güçlenerek ciddi anlamda bölgesel güç odağına dönüşmesinden Türk halkıyla beraber Azerbaycan halkının da gurur duyduğunu ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev şöyle demiştir:

"Türkiye ne kadar güçlü olursa, Azerbaycan da o kadar güçlü olacaktır. Azerbaycan için Türkiye en yakın dost, kardeş ve müttefik ülkedir."

Uzmanlara göre, Türkiye ile Azerbaycan arasında 2009 yılında yaşanan Zürih Protokolü krizinin ardından Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Ankara ziyaretiyle tüm alanlarda ikili ilişkilerin yeni bir evresi başlamış bulunuyor. Araştırmacılara göre, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2009 yılının ardından iki yönde değişikliğe uğramıştır:

- İkili ilişkilerde toplumsal kuruluşların, siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin, basının, aydınların ve bilim adamlarının rolü artmıştır;
- İlişkiler kurumsallaşmıştır.

Bu değişikliklerin etkisiyle 2010 yılında taraflar arasında, aslında uzun zamandan beri gereksinim duyulan ve beklenen Üst Düzey Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına ilişkin mutabakat sağlanmış ve bu konudaki anlaşma 15 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından imzalanmıştır. Üst

Düzey Stratejik İşbirliği Konseyi ikili ilişkilerin her alanında mevcut olan sorunların görüşüleceği ve ortak çözümlerin aranacağı, üst düzey yetkilerle donatılmış olan bir kurumdur. Uzmanlara göre, Üst Düzey Stratejik İşbirliği Konseyi ikili ilişkilerde o tarihe kadar gözlemlenen koordinasyon eksikliğinin en aza indirilmesi ve bütünüyle ortadan kaldırılması olanağını doğurmuştur.

Stratejik ortaklık ve müttefiklik düzeyindeki Azerbaycan-Türkiye ilişkileri siyaset bilimi otoritelerince dünyadaki en sıkı ve sağlam müttefiklik ilişkilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Uzmanlara göre Türkiye ile Azerbaycan arasında hem ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarda mevcut ilişkiler, hem de askerî-jeostratejik ortaklık ilişkileri her iki ülke açısından özel önemi haizdir. Türkiye açısından Azerbaycan Güney Kafkasya'da daha geniş ve kapsamlı işbirliklerinin tesis edilebilmesi noktasında özel bir önem taşır. Bölgede Azerbaycan'ın önayak olması ve ciddi çabaları sonucunda gerçekleştirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Kars Doğalgaz Boru Hattı'nın aktif hale gelmesi, Çin ve Merkezî Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı'nın yapımında ileri aşamaya gelinmiş olması Türkiye'yi hem bölgesel, hem de küresel ölçekte stratejik açıdan en önemli ülkelerden bir tanesine dönüştürmüştür. Bu yönüyle, Batı'la Doğu'nun kavuştuğu coğrafyada bulunan Azerbaycan'ın uluslararası açıdan önemli bir transit geçiş noktası olması ve stratejik açıdan eşsiz bir konuma sahip bulunması da bu ülkenin değerini Türkiye nezdinde arttırmaktadır. Hem çeşitli enerji projelerinin gerçekleştirilmesi, hem de bölgesel işbirlikleri açısından Azerbaycan'ın tutumu Türkiye için de büyük ölçüde önem

taşımaktadır. Diğer yandan Türkiye de Azerbaycan açısından oldukça büyük bir stratejik öneme sahiptir. Hem Dağlık Karabağ sorununun çözümü, barış ve istikrarın sağlanması sürecinde, hem de bölgede yeni işbirliği platformlarının oluşturulması, küresel ölçekte ulusal ve çokuluslu çıkarların savunulması çabalarında Türkiye'nin özel bir yeri bulunuyor.

Türkiye; Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve uluslararası hukuk normları çerçevesinde çözümlenmesi çalışmalarında Azerbaycan'ı her platformda desteklemektedir. 1993 yılında Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesinin Ermeni ordusu tarafından işgal edilmesinin ardından BM Güvenlik Konseyi Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan kayıtsız şartsız çekilmesine ilişkin yeni bir karar almıştır. Türkiye bu kararı desteklemiş ve işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilinceye değin Ermenistan'a sınırlarını kapatmıştır. Bu tarihten itibaren kapalı olan Ermenistan sınırını açmak için Türkiye'nin ortaya koyduğu ana koşul BM Güvenlik Konseyi'nin kararına ve uluslararası hukuk normlarına uygun olarak, Ermeni ordusunun işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi, mülteci ve zorunlu göçmenlerin yurtlarına dönüşünün sağlanması ve Güney Kafkasya'da kalıcı bir barış ortamının temin edilmesinden ibarettir. 2009 yılında Azerbaycan Milli Meclis'inde bir konuşma yapan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, bu bağlamda ülkesinin tavrına bir kez daha açıklık kazandırmıştır. Türkiye-Ermenistan sınırının, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin ardından kapatıldığını anımsatan Erdoğan, sınırların açılması ihtimalinin de yalnızca işgal durumu ortadan kalktıktan sonra mümkün olabileceğinin altını çizmiştir.

Günümüzde Azerbaycan'ın Türkiye Hükümeti'nden talebi, Ermenistan işgalci tutumundan vazgeçmeden, Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden ve Güney Kafkasya'da kalıcı bir barış ve istikrar ortamı sağlanmadan, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmaması ve bu işgalci ülkeyle hiçbir diplomatik ilişki kurulmaması yönündedir. Azerbaycan'ın bu talepleri şimdilik tam anlamıyla yerine getirilmektedir.

Uzmanlar, Azerbaycan'la Türkiye arasındaki ikili stratejik müttefiklik ilişkilerinin kurulmasında Güney Koridoru çerçevesinde etkin ve yapımı süren çokuluslu transit geçiş ve enerji projelerindeki ortak çıkarların da önemli bir paya sahip bulunduğu görüşündedirler. Böyle projelerden ikisi günümüzde dünya medyasını da çok meşgul eden TANAP ve TAP projeleridir. Azerbaycan'dan başlayan, Gürcistan, Türkiye ve Avrupa'nın Adriyatik Denizi kıyılarını birleştirecek olan ve Küçük Nabucco adıyla anılan Trans-Anadolu Doğalgaz Hattı (TANAP) ile Trans-Adriyatik Projesi (TAP) Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir evre açmış ve üçüncü bir ülkenin müdahalesi olmadan, yalnızca Türkiye ile Azerbaycan'ın ortak çabaları sonucunda geliştirilmiştir. Türkiye ve Avrupa'nın doğalgaz gereksiniminin karşılanmasıyla beraber, bölgede enerji rezervi çeşitliliğinin oluşturulması amacını da güden bu projeler BTC ve BTE'nin ardından en önemli stratejik projeler olarak değerlendirilmektedir. Bölgedeki enerji dengesini kökten değiştirecek olan bu projeler Türkiye ile Azerbaycan'ın ortaklığı ve işbirliği sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bu iki müttefik ülke TANAP ve TAP projeleri aracılığıyla bölgenin ve Avrupa'nın enerji pazarında ortak bir politika takip etmeyi planlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin stratejik açıdan en önemli yurtdışı projeleri olan bu doğalgaz hatları Türkiye'nin "Avrupa'nın enerji

kavşağı" konumunu daha da pekiştirecektir. TANAP ve TAP projeleri haricinde Azerbaycan Türkiye'de Star Petrol Rafinerisi'nin yapımına ve diğer ekonomi projelerine 2017 yılına gelininceye kadar toplamda 17 milyar dolar yatırım yapacaktır.

Anlaşılacağı üzere, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyinde bulunması Güney Kafkasya'da ve Avrasya coğrafyasının bütününde bir yandan iki ülkenin de çıkarlarına hizmet ederken, diğer yandan bölgesel istikrarın korunması, bölge ülkeleri arasında entegrasyon sürecinin hızlanması, bölge halklarının sosyal ve ekonomik kalkınması açısından da elverişli ortamın oluşmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Uzmanlar, Azerbaycan ile Türkiye arasında günümüzde mevcut ilişkileri dünyada örneğine ender rastlanan, belki bir eşi daha bulunmayan stratejik müttefiklik olarak değerlendirmektedirler. Temelinde öncelikle etnik yakınlık unsuru bulunmakla beraber, Azerbaycan-Türkiye ittifakı yalnızca bu etkene dayanmamaktadır. Azerbaycan'la Türkiye arasında, çeşitli alanlarda ulusal çıkarların örtüşmesinden kaynaklanan ciddi ve pragmatik bir ortaklık ilişkisi bulunmaktadır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin çeşitli açılardan analiz edilmesi sonucunda gelinen kanaate nazaran, iki ülke arasındaki stratejik ittifakın ve uluslararası arenada sergilenen ortak tavrın temelinde etnik yakınlıkla beraber, ortak stratejik çıkarların mevcudiyeti, jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarların örtüşmesi, bölgesel ve küresel ölçekli pek çok meselede ortak yaklaşıma sahip bulunmak gibi etkenler vardır. Zira yakın ve uzak tarihin dersleri, iki müttefik ülkeden herhangi birinin kendi ulusal çıkarlarına ters bir durumun oluşması sonucunda, diğerinin menfaatlerini göz ardı edebileceğini bize göstermiştir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin etnik ve dinî taassuptan uzak, karşılıklı çıkarlara dayalı, sıkı müttefiklik bağlarıyla bağlı iki ülkenin beklentilerini karşılayacak derecede ve uygar uluslararası ilişki düzeyinde sürdürülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Türkiye'nin bölgedeki jeopolitik geleceği ve kazanacağı başarı elbette ki Azerbaycan'la doğrudan ilintilidir. İki ülke arasındaki stratejik ortaklığı açıklarken, yerel siyaset bilimciler zaman zaman etnik birlik ve ortak dil etkenini özellikle vurgulamaktadırlar. Gerçekte Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bu etkenden kaçmak mümkün değildir. Her şeye rağmen modern dünyada ülkeler arasındaki müttefiklik ve ortaklık ilişkilerinin temelinde yalnızca böyle bir etkenin bulunması da imkânsızdır. Modern uluslararası ilişkiler sisteminde ulusların ve devletlerin etnik ve kültürel birliğinin diğer yandan karşılıklı çıkarlara da dayanması, ortak menfaatler ve jeopolitik çıkar dengesi açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin Kafkasya politikasına gelecek olursak, bu politikanın şekillendirilmesi ve Azerbaycan'la hukuki temellere dayalı çokyönlü ilişkilerin geliştirilmesi sürecinde şu hedeflerin göz önünde tutulması gerektiğine inanıyoruz:

- **Öncelikle,** Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin eşit şartlarda ve karşılıklı menfaatlere dayalı olarak gerçekleştirilmesi, iki ülkenin politik, ekonomik, kültürel, sosyal çıkarlarını ve güvenlik önceliklerini tam anlamıyla karşılaması gerekmekte ve bu ilişkilerin uygar dünyanın uluslararası ilişkiler düzeninin normlarına da bütünüyle uyması icap etmektedir;

- **İkinci olarak,** müttefiklik ilkelerine dayanmakla beraber, iki ülke arasındaki ilişkiler, diğer yandan Bakü ve Ankara'nın üçüncü ülkelerle ilişkilerine zarar vermeyecek mahiyette olmak zorundadır, hem Türkiye, hem de Azerbaycan üçüncü ülkelerle ya da kamplarla ilişkilerinde serbest hareket etmekle beraber, kendi aralarındaki ortak menfaatlerin korunması amacıyla bu ilişkilerden faydalanmak zorundadırlar;
- **Üçüncü olarak,** Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin bu ülkelerin bağımsız devlet yapılanmasının, anayasal düzeninin muhafazasına ve geliştirilmesine, toprak bütünlüğünün korunmasına hizmet etmesi, karşılıklı olarak resmî ve ulusal sembollere, milli değerlere saygı temeline dayanması, birbirlerinin içişlerine, halkların stratejik ve cari seçimlerine ve tercihlerine müdahaleye izin vermemesi gerekmektedir;
- **Dördüncü olarak,** uluslararası camiada iki ülkenin birbirini desteklemesi, birbirinin çıkarlarını savunması ve bunu yaparken uluslararası hukuk normları çerçevesinde hareket etmesi gerekmektedir.

Güney Kafkasya'nın bugünkü jeopolitik ortamı bağlamında bir değerlendirme yaparsak, iki ülke arasındaki ortaklık ilişkileri açısından şöyle bir zorunluluk da bulunuyor: Türkiye Kafkasya'daki jeopolitik etkinliğinde Azerbaycan'ın da çıkarlarını göz önünde tutmak ve bu ülkenin desteğini kazanmak, Azerbaycan ise Batılı ortaklarıyla enerji, ulaşım ve iletişim alanındaki ilişkilerinde aynı ilkeleri Türkiye açısından

göz önünde bulundurmak durumundadır. Türkiye açısından Azerbaycan yalnızca Güney Kafkasya'da değil, Merkezî Asya ve Hazar havzasında da diğer ülkeler, özellikle Müslüman Türk halklarla ilişkilerde önemli bir aracı konumundadır.

Türkiye'nin Güney Kafkasya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarındaki jeopolitik konumu, diğer yandan Rusya, İran, Ukrayna ve Gürcistan gibi bölge ülkeleriyle ilişkilerine de bağlı bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirirken, Güney Kafkasya'da Rusya, İran ve Ukrayna'yla çatışma içine girmemek, sağlıklı bir rekabet ortamında mümkün mertebede ortak çıkar ve menfaatler doğrultusunda hareket etmek durumundadır. Diğer yandan Türkiye, takip edeceği bölgesel politikanın Rusya, İran ve Ukrayna'nın ulusal çıkarlarının Azerbaycan ve Gürcistan'ın ulusal çıkarlarıyla örtüşmesini destekleyecek özellikte olmasına da dikkat etmek durumundadır. Türkiye'nin bölgesel politikası açısından öncelikli şart ise Güney Kafkasya'nın en önemli jeopolitik alanındaki iki ülke, yani Azerbaycan ile Gürcistan arasındaki stratejik müttefiklik ilkelerini desteklemek ve bu ittifakın gelişmesine katkıda bulunmak zorunda olmasıdır. Aksi halde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kaderi daima Rusya, Ukrayna, İran ve Ermenistan'ın bu ilişkilere yaklaşımına bağlı bulunacak ve istikrarsız bir düzlemde ilerleyecektir. Bölgenin diğer ülkeleriyle ilişkilerinde de Türkiye; Azerbaycan ve Gürcistan'ın çıkarlarını gözetmek ve bu ülkelerin Türkiye ile diğer bölge ülkeleri arasında bir tercih yapma zorunluluğu karşısında kalmasına izin vermemek durumundadır. Aksi halde, çıkar çatışması hem Türkiye ve Azerbaycan'ı, hem de bunların stratejik müttefiki rolündeki Gürcistan'ı daima tehdit altında tutarak stratejik konumlarını zayıflatacaktır.

Toparlarsak, Türkiye'nin Kafkasya politikasını belirlerken İran, Rusya, Ukrayna, ABD ve Avrupa ülkeleri arasındaki örtüşen ya da çatışan çıkarları, Güney Kafkasya'nın yerel devletlerinin ulusal çıkarlarını, bu coğrafyaya ilgi duyan bölgesel ve küresel güç odakları arasındaki ilişkilerin tüm nüanslarını dikkate almak durumundadır. Türkiye'nin Kafkasya'da başarılı bir jeopolitik çizgi takip etmesi, Azerbaycan'ın çıkarlarıyla beraber, bu ülkenin müttefiki konumunda Gürcistan'ın da çıkarlarını savunabilmesi için bu doğrultuda hareket etmesi gerekmektedir.

Bize göre, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki geçmiş, bugünkü ve gelecek başarılarının, jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik kazanımlarının temel şartları söz konusu bölgedeki başlıca müttefikleri olan Azerbaycan ve Gürcistan'la koordineli hareket etmekten, hem bölgenin Rusya ve İran gibi etkili ülkeleriyle, hem de ABD ve Batı'yla karşılıklı ilişkilerin daha dinamik hale getirilmesinden, tüm bu bağların ciddi riskler alınmadan her zaman iyi tutulmasından, ekonomik işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesinden, işgalci ülke Ermenistan'ın daima baskı altında tutulmasından ve bölgede gerçekleştirilen çokuluslu projelerin dışında bırakılmasından, Ukrayna ve Moldova'nın, Merkezî Asya ülkelerinin zamanla bölgesel müttefikler konumuna getirilmesinden ve bu ülkelerle müttefiklik ilişkilerinin geliştirilmesinden ibarettir.

1.7. İRAN'IN AVRASYA POLİTİKASI VE AZERBAYCAN'LA JEOPOLİTİK İLİŞKİLERİNİN KARAKTERİSTİĞİ

Avrasya bölgesinde Ortaçağ'dan itibaren kendine özgü jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik tutumu ve çıkarları ile öne çıkan önemli ülkelerden bir tanesi de İran İslam Cumhuri-

yeti'dir. İran İslam Cumhuriyeti (İİC); siyasi sistemi İslamî değerlere dayalı ve anayasal düzenin Yüksek Dinî Konsey tarafından korunduğu bir devlettir. 1979 yılında gerçekleşen devrimin ardından yaklaşık yarım asırlık sürede İran uluslararası arenada ağırlıklı olarak zengin petrol ve doğalgaz rezervleri, Şiîliği ve Amerika karşıtı politikalarıyla tanınmaktadır. GSYİH'sinin %80'i petrol ve doğalgaz ihracatından sağlanan İran'da sanayi üretimi öncelikle iç pazarın talebinin karşılanması amacını gütmekle beraber, komşu Müslüman ülkelerin pazarlarında da alıcı bulmaktadır.

Tarihî ve coğrafî açıdan İran daima Avrasya'yı ulusal çıkar alanı olarak görmüştür. İran bölgede oldukça elverişli jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik konuma sahiptir. Sahip olduğu kara mekânı bir yandan Kafkasya'ya, diğer yandan Basra Körfezi'ne, üçüncü taraftan Merkezî Asya'ya çıkış olanağı sunmaktadır. Avrasya İran nezdinde bölgesel açıdan büyük önem taşımaktadır ve bu ülke, komünikasyon ve jeoekonomi alanındaki sorunlarını söz konusu coğrafi bölgenin avantajlarını kullanmak suretiyle çözüme kavuşturmaya çalışmaktadır.

1979 devriminin ardından ABD ve diğer Batılı ülkelerle gerilen ilişkilerini göz önünde bulunduran çokuluslu şirketler, özellikle Batı şirketleri İran'a yatırım yapmayı kesmişlerdir ve bu ülkeyle ekonomik ilişki tesis edilmesini riskli görmektedirler. ABD'nin 1979 yılından beri İran'a uygulamakta olduğu ekonomik ambargo da Batı'nın bu ülkeye çekingen yaklaşmasının nedenlerinden bir tanesidir. Söz konusu etkenler İran'ın uluslararası politik ve ekonomik ilişkilerini ciddi boyutta kısıtlamıştır.

SSCB'nin çöküşünün ardından İran, bölgede yeni bağımsız olan ülkelerin politik, ekonomik ve manevi hayatları üzerinde ciddi bir etki ve baskıya sahip bulunan bölgesel güç odakların-

dan bir tanesine dönüşmüş, bölge ülkeleri ve bu ülkelerin dinî, etnik, sosyal kurumlarıyla çok yönlü ilişkiler tesis etmiştir. Tahran, bölgedeki jeopolitik konumunu ve etkinliğini yalnızca ikili ilişkiler sayesinde değil, geleneksel olarak nüfuz sahibi olduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam Konferansı Örgütü ve diğer bölgesel kurumlar aracılığıyla da pekiştirmeye çalışmaktadır.

Rusya, ABD ve Türkiye'den farklı olarak İran bölge ülkelerinde cereyan eden iç süreçlerde daima tarafsız bir siyasi tutum izlemeye çalışmış, ağırlıklı olarak bu ülkelerin kamuoyunda yandaşlar bulmak yoluyla kendine dinî ve sosyal dayanaklar oluşturma çizgisini tercih etmiştir. Bu anlamda Tahran, bölge halklarının çoğunun Müslüman oluşu gibi bir avantajı başarılı bir şekilde kullanmaktadır.

İran; Güneydoğu Asya ülkeleri ve Rusya'yla ilişkileri açısından Avrasya'yı transit geçiş mekânı olarak da görmekte ve bu bölgeye özel bir önem atfetmektedir. Bu arada Rusya gibi İran da Avrupa yönündeki transit avantajını değersizleştirebilecek bölge ülkelerini, özellikle Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi birer ciddi rakip olarak görmektedir. İran'ın transit geçiş konusundaki hedefleri küresel ölçekte oluşturulmaya çalışılan alternatif Doğu-Batı güzergâhının ve TRACECA gibi büyük ulaşım ve iletişim projelerinin Çin'den başlayarak Merkezî Asya, İran ve Basra Körfezi üzerinden Akdeniz'e ulaşmasını ve bu arada Güney Kafkasya'yı pas geçmesini sağlamaktan ibarettir. Bu amaçla 1996 yılında İran'ın katılımı ve özel desteği sayesinde Türkmenistan-İran (Meşhed-Tezcan-Serahs) demiryolu yapılmıştır.

Bölgesinde lider ülke ve dünyada Şii Müslüman rejimlerin hamisi statüsünü elinde tutma iddiasında bulunan İran; Avrasya'nın Merkezî Asya ve Güney Kafkasya bölgelerinde, Rus-

ya'nın Müslüman nüfusa sahip bölgelerinde, Türkiye, Irak, Afganistan gibi Müslüman ülkelerde maddi, manevi, stratejik, ideolojik, bilişimsel ve diğer çıkarlarını, jeopolitik etki mekanizmalarını daima geliştirmeye çalışmaktadır. Bu görevlerin gerçekleştirilmesi İran dış politikasının önceliklerindir. Yakındoğu ve Ortadoğu coğrafyası, Basra Körfezi'yle beraber Hazar havzası ve Güney Kafkasya da İran açısından önemli jeopolitik süreçlerin cereyan ettiği başlıca mekânlardır.

İran söz konusu bölgede jeopolitik açıdan ne ABD ve Batı'nın, ne de Rusya, Türkiye ve Çin'in kendi konumunu pekiştirmesini ve etkisini arttırmasını istemektedir. Askerî ve politik alanda İran ABD ve Batı'yla ya da bu ikisinin müttefiki olarak kabul edilen Türkiye'yle işbirliğinden ziyade Rusya ve Çin'le işbirliğini tercih etmektedir. Batı'nın bölgedeki nüfuzunun artmasını önlemekle beraber, Batı kampıyla işbirliğini de sürdürmeği hedefleyen Rusya'dan farklı olarak İran ABD'nin bölgesel politikasına açıkça ve kesin bir şekilde karşı çıkmaktadır. Batı'nın tüm taleplerine karşın nükleer programını sonlandırmayı reddetmesi de İran'ın bu tutumunun bir göstergesidir.

Uzmanlara göre, tüm bölgesel jeopolitik ve jeoekonomik konularda İran'ın başlıca müttefiki Rusya'dır. Azerbaycan ve Türkiye'yi kendine rakip olarak gören İran, Kazakistan ve Türkmenistan'la ortaklığını geliştirmeye ve bu ülkelerin olanaklarından da yararlanmaya çalışmaktadır. ABD ve Batılı ülkelerin oluşturduğu ekonomik izolasyonu bölge ülkeleri sayesinde delmeye çalışan İran, bu ülkelerin ulaşım ve enerji koridorlarını kullanarak dünya pazarlarına ulaşma çabası içindedir. Ulaşım ve iletişim koridorları konusunda İran Azerbaycan, Gürcistan, Rusya ve Çin'le rekabete girmiştir. İran, bölgedeki tüm enerji ürünlerinin dünya pazarlarına Güney Kafkasya koridoru üze-

rinden değil, Basra Körfezi üzerinden taşınmasını istemektedir. Bu durumda İran, transit gelirlerini arttırmanın yanı sıra, enerji ihracatı üzerinde jeopolitik nüfuz sahibi olmayı da planlamaktadır.

İran'ın bölgesel politikasında Rusya etkenini yorumlayan uzmanlar, Güney Kafkasya'daki jeopolitik çizgileri pek çok noktada örtüşmekle beraber, Merkezî Asya konusunda bu iki ülkenin yaklaşımlarının farklı olduğu kanısındadırlar. Şöyle ki İran, Batı ve Türkiye'ye yalnız başına karşı koyamayacağı Güney Kafkasya'da Rusya'nın güçlenmesini istemektedir. Merkezî Asya'da ise bambaşka stratejik planlara sahiptir ve Rusya, bu bölgede İran açısından ciddi bir rakip konumundadır. Uzmanlara göre, Merkezî Asya'yı kendi jeoekonomik çıkar bölgesi içine dâhil etmek, bu coğrafyanın ulaşım ve iletişim projelerine aktif bir şekilde katılmak İran'ın başlıca hedefleri arasındadır. İran bu yönde birtakım başarılara da imza atmış bulunuyor, zira bölge ülkeleri İran'ın transit ulaşım güzergâhlarını kullanmaya istekli görünmektedirler. Her şeye rağmen, şimdilik enerji naklinde kullanılmayan bu güzergâhlar jeostratejik açıdan ciddi bir önem taşımamaktadır. Bu nedenledir ki İran günümüzde Kazakistan petrollerinin ve Türkmenistan doğalgazının kendi toprakları üzerinden nakledilmesini sağlamak amacıyla ciddi bir çalışmanın içindedir. Bu yönde de İran'ın başlıca rakibi Rusya'dır. Rusya'ya ait Transgaz şirketinin Kazakistan petrollerini, yine Rusya'ya ait Gazprom şirketinin de Türkmenistan doğalgazını uzun dönemde Rusya üzerinden taşımalarına ilişkin mutabakat sağlanmış olmasının İran'da açık bir memnuniyetsizlik doğurması tesadüf değildir.

Bir OPEC üyesi olarak İran Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrollerinin Batı pazarlarına ulaştırılmasına da

karşıdır. Hazar havzasının ABD'nin ve Batılı ülkelerin jeopolitik çıkar alanı içine girmesi İran'ı ciddi şekilde tedirgin etmektedir. Bu açıdan İran, Hazar'ın enerji rezervlerine ilişkin tüm konuların bölge ülkelerinin ortaklaşa kuracakları bir kurum tarafından çözümlenmesi girişimini hayata geçirmek için çalışmaktadır.

ABD merkezli Carnegie Vakfı İran'ın Avrasya ülkeleriyle jeopolitik ilişkilerinin stratejisini analiz ederken, bu ülkenin henüz Güney Kafkasya ve Merkezî Asya konusunda uzun süreli bir jeopolitik konsepte sahip bulunmadığı kanaatine ulaşmıştır. Günümüzde İran'ın yalnızca göreceli olarak istikrarlı ilişkiler tesis ettiği Türkmenistan, Tacikistan ve Ermenistan'a yönelik politikalarında bir süreklilik olduğu gözlemlenmektedir. Özbekistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la ilişkilerinde ise İran daha sakıngan bir tavır sergilemektedir. Kazakistan ve Kırgızistan'a gelince, Carnegie Vakfı uzmanlarına göre, bu ülkelerle ilişkilerinde İran belirli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Böyle bir ilerleme, adları anılan iki ülkenin henüz Türkiye'nin siyasi müttefiklerine dönüşmedikleri gerçeğiyle ilişkilidir.

İran'ın bölgesel politikasında Merkezî Asya, Güney Kafkasya ve Hazar havzasındaki jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik hedefler özel öneme sahiptir. Merkezî Asya ve Hazar havzasında İran elverişli jeoekonomik konumundan faydalanmak suretiyle, Rusya'nın ardından bölgede ikinci lider ülke olmayı hedeflemiştir. Uzmanlara göre, İran'ın bölgesel politikasında başlıca jeopolitik ve jeoekonomik hedefler şu gruplar halinde değerlendirilebilir:

- Batılı ülkelerin ve bunlara ait çokuluslu şirketlerin Hazar havzasına girişini her ne suretle olursa olsun engellemek; Batı'nın bölgedeki başlıca müttefiki konumundaki Türkiye'yi ise köşeye sıkıştırmak;

- Bölgesel meselelerde Rusya'yla ittifak halinde bulunmakla beraber, rekabet alanlarında bu ülkeye karşı kendi konumunu savunmaya devam etmek;
- Bölgedeki konumunu pekiştirmek amacıyla her yola başvurmak ve Hazar Denizi'nin eşit paylarla, yani %20 payla beş ülke arasında paylaşılmasını sağlamak, havza ülkeleriyle deniz sınırlarını oluşturmak;
- Bölgeyi dinî açıdan etki altında tutabilmek amacıyla çeşitli dinî ve ideolojik kamplar oluşturmak;
- Azerbaycan ve Türkiye gibi rakiplerin ekonomik, politik, sosyal ve kültürel açılardan kalkınmasına engel olmak ve bu suretle söz konusu ülkelerin İran halkı (Azeriler) açısından cazibesini azaltmak;
- Bölgede Batı değerlerinin, ekonomik, politik ve ideolojik kurumlarının faaliyetinin yaygınlaşmasına, Hazar havzasında demokratik rejimlerin kurulmasına, İran toplumu açısından "yabancı süreçlerin" genişlemesine engel olmak.

Günümüzde İran Batılı ülkelerin çokuluslu şirketlerini Hazar havzasından çıkarmak, bu şirketlerin bölgeye girişine engel olmak için çalışmaktadır. Bu bağlamda tüm etki mekanizmalarından mahrum kalmış olan İran, 1990'larda Rusya'yla beraber ortaya attıkları "Hazar'ın hukuki statüsü" adlı yapay bir sorundan medet ummaktadır. Rusya'nın bu konuda eskiden beri takındığı yapıcılıktan uzak tavırdan vazgeçmesine, Azerbaycan ve Kazakistan'la mutabakat sağlamış olmasına rağmen, komşusu Türkmenistan'ı da yanına alan İran; Azerbaycan'ın yaptığı öneriye, yani denizin orta çizgi doğrultusunda bölünmesi önerisine halen karşı çıkmaktadır. Diğer yandan İran, Hazar

havzası ülkelerinin OPEC'e dâhil olmasını sağlamak, bu ülkelerin enerji rezervlerini ekonomik açıdan kendi kontrolü altında tutmak ve Basra Körfezi üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmak amacıyla da çalışmalarını sürdürmektedir. Hazar havzası ülkelerinin Batı'ya yönelmesi ve bölgedeki askerî-jeostratejik konumunun gitgide zayıflaması da İran'ı ciddi ölçüde tedirgin etmektedir. NATO'nun günün birinde Azerbaycan ve Kazakistan aracılığıyla Hazar havzasına girebileceği, sonuçta Afganistan, Irak ve Türkiye'de zaten mevcut olan Batılı orduların İran'ı Hazar'dan da tam anlamıyla askerî abluka altına alacakları düşüncesi bu ülkeyi endişelendirmektedir.

İran'ın ekonomik, politik çıkarları ve bölgede takip ettiği jeopolitik çizgi, Hazar havzası ülkelerinin çıkarlarından ve politikasından büyük ölçüde ayrılmaktadır. İran'ın jeopolitik konumunu Hazar havzasının BDT üyesi ülkelerinin jeopolitik konumlarından ayıran başlıca özellik, BDT ülkeleri arasında yoğun ekonomik ve politik ilişkilerin, serbest vize rejiminin mevcut olması, SSCB döneminin mirası olan birtakım kültürel ve milli ortaklıkların bulunmasıdır. Bu bağlamda, Hazar'a kıyısı olan dört ülke BDT çerçevesinde birtakım entegrasyon süreçlerine dâhil olmakta, oysa bu sürecin dışında kalan İran söz konusu ülkelerle kendi çıkarları çerçevesinde münferit olarak işbirliği geliştirmeye çalışmaktadır.

İran bölgenin zengin enerji rezervlerine sahip bulunan, sert bir siyasal ve ideolojik rejimle yönetilen, askerî açıdan güçlü ülkelerinden biridir. İran Basra Körfezi ve Hazar Denizi'nde zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir ve her iki bölgede ciddi ölçüde bir jeoekonomik etkinlik sergilemektedir. İran'ın en büyük petrol ve doğalgaz rezervleri güneyde, Basra Körfezi'ne yakın bölgelerdir. Kuzeydoğu bölgesi daha çok sanayi bölgesi

olarak kabul edilir. Doğu'daki toprakları ülke içindeki petrol ve doğalgaz sanayisine uzak kaldığından İran Türkmenistan ve Azerbaycan'dan enerji ithalini tercih etmektedir.

Son yıllarda Batı'nın Kafkasya ve Hazar havzasında konumunu pekiştirmesini önleyemeyen İran günümüzde Doğu'ya daha fazla dikkat ayırmaktadır. İran'ın "doğalgaz diplomasisi" sayesinde bu yönde ciddi başarı kazandığını da belirtmek gerekir. Hindistan ve Pakistan'la 4 milyar dolarlık yeni doğalgaz hattının yapımına dair sağlanan anlaşma bu başarıya bir örnek teşkil edebilir. Enerji ihtiyacı günden güne artmakta olan Çin de İran'dan doğalgaz almak istemektedir ve bu konuda iki ülke arasında 25 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. Çin'in günümüzde Avrasya coğrafyasının başlıca jeopolitik aktörlerinden bir tanesi olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa, bu ülkeyi jeopolitik ortağına dönüştürmekle İran'ın kendi konumunu epey pekiştireceği söylenebilir.

İran'ın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın askerî-jeostratejik meseleleri ve bölgesel güvenliği konusundaki yaklaşımı da bölgenin diğer ülkelerinin tutumundan önemli ölçüde ayrılmaktadır. İran Avrasya'nın, özellikle Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'nın bölgesel güvenlik ve askerî-jeostratejik meselelerinde daima kendine özgü bir role ve fonksiyona sahip bulunmuştur. SSCB'nin parçalanması ve Hazar Denizi kıyısında yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması yaklaşık iki yüzyıldan beri İran'la Rusya arasında var olmuş ortak jeopolitik sınırları değiştirmiş, iki ülkenin bir yandan tarihî stratejik ortaklığa, diğer yandan jeopolitik rekabete dayalı ilişkilerinde belirli bir set oluşturmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tekrar kazanmasının ardından İran'la Rusya'yı birleştiren kara sınırı ortadan

kalkmıştır. Bu gelişme bölgenin iki büyük ülkesinin Güney Kafkasya ve Avrasya'da ortak jeopolitik ve askerî-jeostratejik projeler uygulamasını büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Diğer yandan Batı'nın Azerbaycan aracılığıyla Güney Kafkasya'nın ve Hazar havzasının çokuluslu ekonomi projelerine dâhil olması sonucunda İran'la Rusya'nın arasına yalnızca Azerbaycan değil, "stratejik rakipler" grubunda görülen dış güçler de girmiş oldu. Uzmanlara göre, günümüzde Tahran'la Moskova'nın bu "dış güçlere", yani bölgeye gitgide daha fazla müdahalede bulunan Batı'ya ortak karşı koyma çabalarının kökeninde işte bu faktör bulunuyor.

İran, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da mevcut jeopolitik durumu ulusal güvenliği ve askerî-jeostratejik çıkarları açısından en büyük ve ciddi tehdit olarak algılamaktadır. Bu ülke Güney Kafkasya, Hazar havzası ve Merkezî Asya'da bugünkü istikrarı bozacak başlıca tehlike kaynağının Batı olduğu inancındadır, ABD'nin bölgesel politikasını, söz konusu coğrafyada askerî ve politik nüfuzunun artmasını tehdit olarak değerlendirmektedir. Fakat İran'ın bütün çabalarına ve karşı koymalarına rağmen, ABD bu ülkenin sınırlarına iyice yaklaşmış bulunuyor. İran'la sınır komşusu olan ülkelerin çoğunda, Türkiye, Pakistan, Afganistan ve Irak'ta, diğer yandan Basra Körfezi'ne kıyısı bulunan ülkelerde ABD'nin askerî kuvvetleri konuşlandırılmıştır. Günümüzde İran'a komşu olan ve sınırları içinde ABD askerlerinin bulunmadığı sadece iki ülke kalmıştır. Bu ülkeler Azerbaycan ile Türkmenistan'dır. Bu etken söz konusu iki ülkenin İran açısından askerî-jeostratejik önemini daha da arttırmaktadır. Uzmanlara göre, Irak savaşının ardından İran'ın Azerbaycan'la ikili ilişkilerde daha fazla hassasiyet sergilemesinin asıl nedeni de yine aynı etkendir.

İran Basra Körfezi ve Hazar Denizi'nde zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir. İran'ın en büyük petrol ve doğalgaz rezervleri güneyde, Basra Körfezi'ndedir ve bu nedenle Hazar şelfindeki kaynakların kullanılması İran açısından tali öneme sahiptir. Buna rağmen İran Hazar'daki jeoekonomik, askerî ve jeostratejik çıkarları konusunda ciddi endişe duymaktadır ve bu çıkarlarını savunmakta kararlıdır. İran'ın Hazar havzasında takip ettiği jeopolitik çizgi yalnızca Hazar'ın enerji rezervlerinin ortak kullanımıyla sınırlı kalmamakta, bölgedeki jeoekonomik, askerî-jeostratejik konumunu pekiştirme amacına da hizmet etmektedir.

Uzmanlar İran'ın Hazar havzasındaki stratejik çıkarlarını şu ana gruplarda değerlendirmektedirler:

- Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'da istikrarı desteklemek ve aktif bir İslamiyet propagandası yapmak suretiyle kuzey sınırlarının ve Hazar Denizi'ndeki sınırlarının güvenliğini sağlama çabası;
- Uluslararası düzeyde uygulanan tecrit politikasının etkisinden kurtulmak amacıyla bölge ülkeleriyle karşılıklı ilişkilerini iyileştirme gayreti;
- Bölge haricinden ülkelerin ve askerî blokların Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'ya, özellikle Hazar havzasına girişini önleme çabası vb.[69]

İran Merkezî Asya, Güney Kafkasya ve Hazar havzasının bölgesel güvenliği konularına, bölgenin askerî-jeostratejik so-

[69] Жоламанова, Г. "Современные геополитические интересы ключевых игроков в Каспийском регионе" [Jolamanova, G. "Kilit Aktörlerin Hazar Bölgesinde Bugünkü Jeopolitik Çıkarları"]. http://www.analitika.org

runlarına ve bölge ülkeleriyle güvenlik alanında tesis edilen ilişkilere kendine özgü bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşım tarihî bir yaklaşımdır ve zaman içinde ciddi boyutta bir değişikliğe uğramış değildir. Uzmanlara göre, İran bölge ülkeleri arasında ciddi çatışmalar yaşanmasını ve bu çatışmalar nedeniyle istikrarsız bir durum oluşmasını pek de istememektedir. Çünkü İran modern zamanlarda çatışmaların, çatışma bölgesine dış güçlerin müdahalesiyle sonuçlandığını (örneğin Balkanlar'da) iyi bilmektedir. Güney Kafkasya ya da Hazar havzasında ciddi boyutta bir çatışmanın yaşanması dış güçlerin, öncelikle ABD, AGİT, AB, NATO, KGAÖ gibi uluslararası ve bölgesel aktörlerin bu coğrafyaya müdahalesine ve buradaki konumlarını pekiştirmesine zemin oluşturabilir. Bu nedenledir ki İran pek çok defalar Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya ülkelerine *"bölgenin güvenliğinin sağlanması ve çatışmaların sonlandırılması amacıyla kompleks önlemler alınması"* konusunda yardımını teklif etmiş ve bölgedeki süreçlere dış güçlerin müdahalesine izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da iki ayrı güvenlik sisteminin oluşturulmasına yönelik ilk girişim de 1990 yılında İran tarafından yapılmıştır. İran Hazar havzasında denize kıyısı bulunan beş ülkenin katılımıyla, Güney Kafkasya'da ise 3+2 formülü (üç Güney Kafkasya ülkesi, Rusya ve İran) temelinde güvenlik ortaklıklarının tesis edilmesini önermiştir.

Bölgesel güvenlik ve dış politika alanında "dış güçlerin" müdahalesinden uzak, yalnızca bölge ülkelerinin çabalarını birleştirmek suretiyle ortak bir işbirliğinin sağlanması düşüncesi de ilk defa İran tarafından dile getirilmiştir. 3+2 formülünü önerirken İran'ın öncelikle bölgenin önemli jeopolitik aktörlerinden

olan Türkiye'yi dışarıda bırakmak istediği açıktı. Bu suretle İran tarihî rakibi olan Türkiye'yi dışarıda bırakmakla da yetinmeyecek, Türkiye'nin üye olduğu NATO'yu ve askerî müttefiki ABD'yi de bölgede cereyan eden süreçlere müdahalede bulunma olanağından mahrum bırakacaktı. Tahran'ın bu önerisi ilk dile getirildiği sırada bölge ülkeleri farklı tepkiler vermişlerdi. Örneğin Azerbaycan, ulusal güvenliği konusunu Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşması ve Ermenistan'ın işgalinin son bulmasıyla ilişkilendirmiş, bu sürece olumlu katkıda bulunacak tüm ülke ve kurumlarla işbirliği yapmaya hazır olduğunu beyan etmiştir. Bölgenin diğer ülkeleri ise uluslararası, bölgesel ve ulusal güvenlikleri konusunda ortaklarını serbest bir şekilde seçme haklarının korunmasını, ikili ve çoklu ilişkileri, uluslararası kurumlarla işbirliğini yeğlemiş ve İran'ın formülüne sıcak bakmamışlardı.

Bunun ardından İran Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik sistemi konusunda yeni bir öneride bulundu ve 3+3 formülünü ortaya attı. Burada Güney Kafkasya'nın üç ülkesine Rusya ve İran'la beraber Türkiye de eklenmişti. Uzmanlara göre, böyle bir öneride bulunurken İran'ın amacı bir yandan bölgede Türkiye'nin en yakın ortağı olan Azerbaycan'ın desteğini kazanmak, diğer yandan ise ABD'nin bölgeye girişini önlemek amacıyla bu ülkenin en iyi müttefiki olan Türkiye'yle bölgesel güvenlik alanında işbirliği yapmaktan ibaretti. İran önerdiği bu sistemler çerçevesinde Hazar havzasında beş, Güney Kafkasya'da ise altı ülkenin Güvenlik Konseyi Sekreterlerinin, Parlamento Başkanlarının, Ekonomi ve Maliye Bakanlarının kendi aralarında görüşmelerini ve ortak çıkarlara dayalı bir güvenlik anlaşmasının hazırlanarak imzalanmasını istiyordu. Ne var ki bu öneri de bölge ülkelerinden çoğunun ve özellikle Rusya'yla Türkiye'nin

desteğini alamamıştır. Önerilerinin desteksiz kalması, İran'ın bölgenin güvenlik meseleleri karşısında sergilediği tutumun diğer bölge ülkelerinin tutumuyla örtüşmediğinin de bir kanıtı olmuştur.

Bölgesel güvenlik sistemi konusunda İran 2003 yılı Nisan'ında yeni bir öneri ortaya atmıştır. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin "bölgenin ortak güvenlik güçlerinin oluşturulmasına dair" önerisi yine bölge ülkelerinin desteğini kazanamamıştır.

İran Güney Kafkasya bölgesine yönelik jeostratejik hedeflerini saklamamaktadır. Bu hedefler aşağıdakilerden oluşur:

- Dış güçlerin (ABD, NATO, AB vb.) Güney Kafkasya'ya müdahalesinin mümkün mertebede kısıtlanması ve İran sınırlarına yaklaşmalarına izin verilmemesi;
- Bölgesel sorunların yalnızca bölge ülkelerinin ortak çabalarıyla sonuçlandırılması;
- Hazar havzası ve Güney Kafkasya ülkelerinin İran'ın onaylamadığı faaliyetlerinin mümkün mertebede kısıtlanması ve bölgede cereyan eden süreçlere ortak katılım mekanizmalarının bulunması;
- Batı'ya dönük politika takip eden ülkelerle iyi ilişkiler tesis etmekle bunlar üzerinde etki mekanizmalarının geliştirilmesi;
- Askerî-jeostratejik çıkarları İran'ın çıkarlarıyla örtüşen bölge ülkeleriyle güvenlik alanında işbirliğini geliştirmek vb.

İran İslam Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Jeopolitik İlişkilerin Kısa Tarihi

İran'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da takip ettiği bölgesel jeopolitik çizgi ve bunun Azerbaycan-İran ilişkileri üze-

rindeki etkisi son yirmi yılda uzmanları en fazla meşgul eden konular arasındadır. İki komşu ülke halkının uzunca bir ortak tarihe sahip bulunmaları, dil, din ve manevi değerler açısından aralarındaki yakınlık, İran'da milyonlarca Azeri kökenli vatandaşın mevcudiyeti gibi etkenler de aradaki jeopolitik ilişkileri daima ciddi boyutta etkilemiş, bu ilişkilerin birtakım özel yönlerinin şekillenmesine neden olmuştur.

Bağımsızlığını henüz kazanmadığı ve SSCB'nin bir parçası olduğu dönemlerde de Azerbaycan'ın İran'la çeşitli düzlemlerde ilişkileri bulunduğunu anımsatmakta fayda vardır. SSCB döneminde Bakü'de İran Konsolosluğu bulunuyordu. Fakat İran'ın girişimleri sayesinde SSCB'ye bağlı bir idari birimle kurulan bu ilişkiler eşit şartlarda devletlerarası ilişki statüsü taşımamaktaydı. Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasının ardından kurulan ilişkiler ise BM üyesi iki ülke arasında eşit şartlarda kurulan devletlerarası ilişkilerdir. Yani İran-Azerbaycan ilişkilerinin hem statüsü, hem de karakteri değişmiştir. İki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerde birtakım çelişkiler de Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ortaya çıkmıştır ki uzmanlara göre bu durum, İran'ın bölgedeki yeni jeopolitik ortama verdiği tepkinin bir sonucudur.

1992 yılında Güney Kafkasya'da Dağlık Karabağ sorunu çevresinde Azerbaycan-Ermenistan arasındaki gerilimle beraber, İran'la Azerbaycan arasında da oldukça gergin bir durumun ortaya çıktığını da anımsatmakta fayda vardır. Söz konusu dönemde her iki ülkenin devlet adamları, siyasetçileri ve medyası birbirlerine karşı uluslararası hukuk ilkelerine ve iyi komşuluk ilişkilerine zıt demeçler seslendirmekte ve bu demeçlere uygun sert politika gütmekteydiler. Siyaset bilimciler, aynı dönemde İran'ın Azerbaycan politikasının, Azerbaycan'a yöne-

lik tutumunun ve bu ülkede cereyan süreçlere yaklaşımının bütünüyle olumsuz ve garazlı bir tavır olduğu konusunda ortak görüştedirler. İran'ın resmi kurumları ve bu ülkenin dışındaki Pan-İranist muhalefet Azerbaycan Cumhuriyeti'ni İran açısından ciddi bir tehdit kaynağı olarak göstermekte ve buna karşı önlem alınmasını istemekteydiler. İran'ın aynı çirkin politikasının Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın tamamını kapsadığı görülmekteydi. Mesela İran İslam Devrimi'nin başarıya ulaşmasının ardından İran'da istihbarat kurumlarının yapılanması sürecine yakından katılmış olan Ekber Genci 1992 yılında *Cumhuri İslami* gazetesinde yayınlanan yazısında şöyle demekteydi:

"Dünya üzerinde Azerbaycan adıyla bir devlet olarak tanınan bir karış toprağın bile mevcudiyeti bizim ulusal güvenliğimize yönelik tehdittir ve bu tehditle sürekli mücadele etmek durumundayız."

Aynı dönemde Azerbaycan tarafından da resmî ağızlardan İran'la ilgili olarak uluslararası hukuk, dostluk ilişkileri ve karşılıklı çıkarlarla bağdaşmayan birtakım demeçler verilmiş, İran'ın Azeri kökenli vatandaşlarının yurttaşlık haklarının temin edilmesi, Güney Azerbaycan'ın İran'dan koparılması gibi İran karşıtı söylemler dile getirilmiştir. Her iki ülkenin kamuoyunda karşı tarafın devlet yapılanması aleyhinde söylemler dolaşmakta ve içişlerine müdahale girişimleri yapılmaktaydı. 1992-1993 yılları siyaset bilimcilere göre İran-Azerbaycan ilişkilerinin en gerilimli dönemi olmuştur.

Hayadr Aliyev'in 1993 yılında iktidara dönüşünün ardından Azerbaycan Cumhuriyeti diğer komşularıyla beraber İran'la da ikili ilişkileri düzene sokmak amacıyla özenle çaba göstermiş ve kısa bir süre içinde bu ilişkileri nitelik açısından yeni bir

düzleme taşımayı başarmıştır. 1993-2000 yılları arasında iki ülkenin Cumhurbaşkanlarının gerçekleştirdikleri birkaç karşılıklı ziyaret çerçevesinde yürütülen müzakareler ve imzalanan anlaşmalar İran-Azerbaycan ilişkilerinin iyi komşuluk ve karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği ilkeleri temelinde yeniden yapılandırılmasına olanak vermiş, daha sonraki dönemde bu ilişkilerin olumlu bir yönde geliştirilmesine de zemin hazırlamıştır.

Buna rağmen, son yıllarda İran'ın birtakım çevreleri iki ülke arasındaki ilişkileri bozabilecek nitelikte birtakım istenmeyen gelişmelere meydan vermişlerdir. Azerbaycan'a ait "Jeofizik 3" ve "Elif Hacıyev" adlı gemiler Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe araştırma çalışmaları yaparken 23 Temmuz 2001 tarihinde İran Hava Kuvvetleri'ne ait bir uçak tarafından iki saat boyunca taciz edilmiştir. İran Deniz Kuvvetleri'ne ait askerî bir gemi Azerbaycan gemilerine yaklaşarak ültimatom vermiştir. Daha sonralar da İran'a ait askerî uçak ve gemiler sınır ihlali yaparak Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektörüne girmiştir. Azerbaycan'a ait "Alev", "Aras" ve "Şark" sahalarında delme çalışması yapan BP Şirketi İran'ın bu sahalara yönelik asılsız iddiaları nedeniyle çalışmasına son vermek zorunda kalmıştır. Herşeye rağmen Azerbaycan, İran'la tarih içinde şekillenmiş olan dostluk ilişkilerinin sürdürülmesini ve Hazar'ın enerji rezervleriyle ilgili sorunların karşılıklı güven ortamında tartışılarak çözümlenmesini tercih ederek, müdahalelerin devletler hukuku normları çerçevesinde uluslararası mahkemeye çıkarılmasını istememiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 18 Mayıs 2002 tarihinde İran'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında iki ülke arasındaki sorunların ortadan kaldırılmasına ilişkin çabalar

sürdürülmüştür. Tüm tartışmalı konuların, özellikle Hazar Denizi'nin statüsü sorununun çözümlenmesi mümkün olmamakla beraber, bu ziyaret Azerbaycan-İran ilişkilerindeki anlaşılmazlıkları ortadan kaldırmış ve gelecekteki yapıcı işbirliği için uygun ortamı hazırlamıştır. Cumhurbaşkanı Aliyev'in İran ziyaretinin bir sonucu olarak, iki ülke arasında çoktan beri beklenen Dostluk ve İşbirliği İlişkilerinin İlkelerine Dair Memorandum 20 Mayıs 2002 tarihinde imzalanmıştır.

Hazar Denizi'nin statüsü konusu iki ülke arasında görüş ayrılığına neden olan temel sorunlardan bir tanesi olarak, İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin 2004 yılı Ağustos ayında Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret çerçevesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'le müzakerelerinin de başlıca konusunu teşkil etmiştir. Bu ziyaret sırasında Azerbaycan'la İran arasında Hazar'ın statüsü konusu hariç tutulmakla pek çok alanda, enerji, çevre, kültür, ulaşım, güvenlik, emniyet ve hukuk alanlarında işbirliği ve ortaklığa dair mutabakat sağlanmış ve anlaşmalar imzalanmıştır. Uzunca zamandan beri çözüm bekleyen bir mesele olarak Tebriz'de Azerbaycan Cumhuriyeti Başkonsolosluğu'nun açılması sorunu da bu ziyaretten kısa bir süre sonra ortadan kaldırılmıştır.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 24-26 Ocak 2005 tarihlerinde gerçekleştirdiği İran ziyareti de ikili ilişkilerin gelişmesinde olumlu etkisini göstermiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İran'ın Devlet Başkanı, Dinî Lider'i, Danışmanlar Konseyi Başkanı ve diğer yetkilileriyle görüşmeler yapmıştır. Sınır bölgeleri halkına giriş çıkışlarda kolaylık sağlanması, İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bir milyon dolarlık hibede bulunması, iki ülkenin Eğitim ve Sağlık Bakanlıkları arasında işbirliği, Aras Nehri'nin hidroelektirk

potansiyelinin ortak kullanımı, sivil havacılık alanında işbirliğinin geliştirilmesi ve diğer konularda anlaşma ve memorandumlar imzalanmıştır.

Daha sonraki dönemde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın 21-22 Ağustos 2007 ve 17 Kasım 2010 tarihlerinde yaptığı Azerbaycan ziyaretleri, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 10 Mart 2009 ve 9 Nisan 2014 tarihli İran ziyaretleri iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini daha fazla teşvik etmiştir.

İran'ın Hazar Havzası ve Güney Kafkasya'da Takip Ettiği Jeopolitik, Jeoekonomik, Askerî-Jeostratejik Çizgi

SSCB'nin parçalanmasının ardından, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da en gerilimli jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik ortamın, Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde gerçekleşen Azerbaycan-Ermenistan Savaşı istisna tutulursa, İran'la Azerbaycan arasında mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Azerbaycan-İran ilişkilerinde pek çok önemli konuda ortak çıkarlar tespit edilmiş olmakla beraber, birtakım hususlarda görüş ayrılıkları halen bulunmaktadır. Uzmanlar, Azerbaycan-İran ilişkilerindeki sorunlu alanları şöyle sıralamaktadırlar:

- Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi;
- Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın enerji rezervlerinin çokuluslu şirketlerle ortaklık durumunda üretimi ve dünya pazarlarına naklinde kullanılacak güzergâhlar;

- Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği konusundaki yaklaşım farkı;
- Azerbaycan'ın Batılı ülkeler ve İsrail'le ilişkileri konusuna İran'ın yaklaşımı;
- İran'ın işgalci Ermenistan'la ilişkileri ve Dağlık Karabağ sorunundaki tutumu konusuna Azerbaycan'ın yaklaşımı;
- Karşılıklı olarak birbirinin içişlerine karışmama, yurttaşların dinî ve dindışı hayatlarına müdahale konusundaki yaklaşımlar vb.

Diğer yandan, İran'ın bazı çevreleri aynen 1992 yılında olduğu gibi Azerbaycan'ı "tehdit ve tehlike unsuru" olarak görmeyi halen sürdürmekte, Azerbaycan'ın takip ettiği iç ve dış politikadan kuşku duymakta, Azerbaycan'ın egemenlik haklarına, iç ve dış politikasına müdahalede bulunmak istemektedirler. Bu durum Tahran'ın Azerbaycan'a ilişkin olarak izlediği bölgesel jeopolitiği olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin son yıllarda, bölgede Azerbaycan aleyhinde gerçekleştirilen pek çok siyasi provokasyona İran merkezli Aran Uluslararası Araştırmalar ve Kültür Enstitüsü'nün adının karıştığı görülmektedir. İran'ın resmî ve toplumsal kurumlarının Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu gibi hassas bir konuda sıklıkla çelişkili tutum sergilemeleri, İran'ın Ermenistan'la ilişkilerini stratejik düzeye ulaştırmış olması ve bu iki ülke arasındaki ekonomik, kültürel, askerî işbirliğinin ve güvenlik alanındaki ortaklığın Erivan tarafından Azerbaycan aleyhinde kullanılması da Azerbaycan kamuoyunda doğal olarak tepkiyle karşılanmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, Ermenistan'ın Güney Kafkasya'da bir devlet olarak mevcudiyetini ve iş-

galci politikalarını güvence altına alan pek çok projenin İran tarafından tam anlamıyla desteklendiği de ortaya çıkmaktadır. Ermenistan yönetiminin defaatle İran'dan *"en sadık bölgesel ortak"* olarak bahsetmesi ve Dağlık Karabağ konusunda *"dengeli tutumu"* nedeniyle bu ülkeye özellikle müteşekkir olduklarını açıklaması tesadüf değildir. Ermenistan'ın eski Devlet Başkanları Petrosyan'ın *"İran kendi sınırını birkaç günlüğüne kapatmış olsa, kurtuluşumuz mümkün değildi"* sözlerini, Koçaryan'ın ise savaş sırasında İran'dan aldıkları yardımların özel bir önemi olduğunu itiraf ettiğini de anımsatmakta fayda vardır. Sarkisyan ise İran sınırını *"kurtuluş ve hayat kapısı"* olarak nitelendirmektedir. Ermenistan kitle iletişim araçları, savaş sırasında ülkenin yakıt ve gıda ürünleri ihtiyacının sürekli olarak İran tarafından karşılandığını duyurmuşlardır.

İran'ın Azerbaycan ve Azerbaycan'ın topraklarını işgal altında tutan Ermenistan karşısındaki tavrını açıkça ortaya koyan kanıtlardan bir tanesi Erivan'daki İran Büyükelçisi Reisî'nin *"İran'ın çıkarları Ermenistan'ın, Ermenistan'ın çıkarları İran'ın çıkarlarıdır"* sözüdür.

Hasan Ruhanî'nin İran Cumhurbaşkanı olmasının ardından, bu ülke Azerbaycan ve Ermenistan'la ilişkilerini daha dengeli bir şekilde geliştirmeye çalışmaktadır. Son zamanlar İran tarafı hem Azerbaycan, hem de Ermenistan yetkilileriyle görüşmelerini yoğunlaştırmıştır. Her şeye rağmen uzmanlar, İran-Ermenistan ilişkilerine kıyasla İran-Azerbaycan ilişkilerinin henüz istenen düzeye ulaşmış olmadığı kanısındadırlar. Ruhanî'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 9 Nisan 2014 tarihinde gerçekleştirdiği İran ziyareti iki ülke arasındaki ilişkileri ciddi ölçüde olumlu etkilemiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev'in İran'ın Devlet

Başkanı ve Dinî Lideriyle yaptığı temaslar ve yürüttüğü yapıcı diyalog sayesinde Azerbaycan-İran ilişkilerindeki pek çok sorun giderilmiş, ilişkilere dinamizm kazandırılmıştır. Buna rağmen, İran'da Azerbaycan'ı, Azerbaycan'da ise İran'ı tehdit unsuru olarak gören çevreler halen mevcuttur. İran'da birtakım çevreler Azerbaycan'ı ABD ve İsrail'in bölgedeki ana üssü olarak değerlendirmekte, Azerbaycan'la ilişkilerin geliştirilmesine karşı çıkmakta, Azerbaycan'ı bağımsız ve cazip bir ülke olarak görmek istememekte, Azerbaycan'ın daima tehdit ve baskı altında tutulması gerektiğini söylemektedirler. Uzmanlara göre, İran'ın Azerbaycan'la iyi ilişkiler tesis etmesini engelleyen etkenlerden bir tanesi İran içindeki Güney Azerbaycan etkeni, yani İran-Azerbaycan yakınlaşmasının Güney Azerbaycan'da insan haklarının ve milli hakların durumunu ön plana çıkarma ihtimali, diğeri ise İran-Azerbaycan yakınlaşmasının bölgesel ve küresel güç odaklarından bazılarının işine gelmemesi ve bu güç odaklarının İran'la Azerbaycan'ı karşı karşıya getirmek amaçlı çalışmalarıdır.

İran'ın Güney Kafkasya'da kapsamlı ilişkiler kurmak suretiyle bölge ülkelerini jeopolitik, askerî ve jeostratejik etki alanında tutma politikası Azerbaycan'la ilişkilerinde açıkça gözlemlenebilmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tekrar kazandığı günden itibaren İran bir İslam ülkesi olarak bu ülkeye ve ülkenin Müslüman halkına her konuda ve bu arada Dağlık Karabağ sorununda da sözde açık destek vermiştir.

Bölgesel güvenlik konusuna gelecek olursak, iki ülkenin bu konudaki yaklaşım farkı birkaç ilkesel meseleye dayanmaktadır. Birinci etken, Azerbaycan'ın izlediği bölgesel güvenlik politikası ve küresel güvenlik yapılanmalarıyla ortaklık ilişkileri tesis etmiş olmasıdır. Bağımsızlıklarını kazandıkları andan itiba-

ren Azerbaycan ve Gürcistan'ın Güney Kafkasya'da takip ettikleri bölgesel güvenlik politikası ve bu yöndeki çalışmaları İran'ı ciddi ölçüde tedirgin etmiştir. İran Azerbaycan ve Gürcistan'ın Türkiye, ABD ve NATO'yla askerî-jeostratejik işbirliği yapmalarını, Batı'yla politik ve ekonomik entegrasyon içine girmelerini hiçbir zaman onaylamamıştır.

İkinci etken ise İran'ın Ermenilerin etnik ayrılıkçılık hareketi ve bu temelde doğan çatışmalar, Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu karşısındaki tutumudur. Tahran'ın bu hassas konudaki tutumu ve yaklaşımı Azerbaycan'ı hiçbir zaman memnun etmemiştir, memnun etmesi mümkün de değildir. Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinde İran, kendini "barış ve adalet" yanlısı olarak tanıtmakta, iki tarafa da arabuluculuk hizmeti teklif etmektedir. Buna rağmen sorunun ortadan kaldırılması ve işgalci ülke konumundaki Ermenistan üzerinde baskı uygulanması konusunda hiçbir somut adım atmış değildir. Bazı uluslararası jeostrateji uzmanlarına göre, İran, SSCB'nin parçalanmasının ardından, 1990'lı yıllardan itibaren Güney Kafkasya'da Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki sorun devam ederken Ermenistan'la ilişkilerini, özellikle askerî-stratejik ilişkilerini geliştirmiş, bu ülkeyi Azerbaycan'a karşı kullanmış, diğer yandan Ermenistan'ın Türkiye, Azerbaycan ve Merkezî Asya'nın Türk devletleri arasında tampon ülke konumunda kalması için çaba harcamıştır. Uzmanlara göre Rusya'yla İran

Ermenistan'ın başlıca destekçileridir. Nitekim İran bu ülkeye yakıt ve diğer hayati malzeme, Rusya ise silah vermektedir.[70]

İran uluslararası arenada her zaman Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözüme kavuşturulması gerektiğini savunmuş, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını çeşitli kürsülerden ilan etmiş, göçmen ve mültecilere yardım etmiştir. Öte yandan İran, hiçbir zaman Ermenistan'ı işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmeye davet etmemiş, bilakis açıkça işgal politikası güden, Dağlık Karabağ'ı ve Azerbaycan'ın diğer bazı bölgelerini işgal eden, bu ülkenin Müslüman nüfusunun bir milyon kişiden fazlasını yirmi yıldan beridir göçmen ve mülteci konumuna düşüren ve büyük acılara maruz bırakan Ermenistan'a her türlü yardımda bulunmuş, Ermenistan'ı ekonomik ve askerî-jeostratejik açıdan desteklemiştir. Kendini tüm dünyadaki Şiaların haklarının bir numaralı savunucusu olarak tanıtan, Filistin topraklarını işgal ettiği gerekçesiyle İsrail'i dünya haritasından silmekle tehdit eden İran Güney Kafkasya'da Ortodoks bir ülke olan Ermenistan'ın, nüfusunun çoğunluğunu Şia Müslümanların oluşturduğu Azerbaycan halkına, bir milyon Müslüman'a yaptığı zulme tepkisiz kalmaktadır.[71]

Uzmanlar, İran'ın Azerbaycan'a karşı sergilediği bu farklı tutumu ve Azerbaycan'la eşit şartlarda ortaklık ilişkileri tesis etmekten kaçınmasını birkaç etkenle açıklamaya çalışmışlardır. Bu etkenlerden biri öncelikle, Azerbaycan Devleti'nin mevcudi-

[70] Bkz. Cohen, Ariel. "Ethnic Conflicts Threaten US Interests in the Caucasus" // *Herritage Foundation Backgrounder*, Nu. 1222, September 25, 1998, s. 4.
[71] Bkz. *Bakü Haber* gaz. Nu. 41, 7 Mart 2012, s. 5.

yetinin İran'ın iç askerî-jeostratejik durumunu ve bölgesel güvenlik alanındaki faaliyetlerini olumsuz etkilediğine ilişkin İranlı yetkilerde bulunan önyargıdır. İran'ın yaklaşık 70 milyonluk nüfusunun yüzde 40'ını Türkler (Azerbaycan Türkleri), yüzde 50'sini Farslar, yüzde 10'unu ise diğer halklar oluşturmaktadır. İran hükümeti nüfusun etnik içeriği dolayısıyla gelecekte doğabilecek tehlikeleri öncelikle Azerbaycan Devleti'nin mevcudiyeti ve kalkınmasıyla ilişkilendirmekte, kendi içindeki Azerbaycan Türklerinin günün birinde ülkenin toprak bütünlüğünü ve istikrarını bozmasından endişe etmektedir. ABD'li bilim adamı Cornell şu görüştedir:

"İran'ın güvenliği Azerbaycan Devleti'nin ve İran'daki kalabalık Azeri nüfusun durumuyla doğrudan ilişkilidir. Güney Azerbaycan meselesi İran'ın zaten çatırdamakta olan çokuluslu devlet yapısı için ciddi bir tehlike olarak görülür. İran Azerbaycan'ın bağımsızlığını, gelecekte Güney Azerbaycan'la birleşme olasılığı açısından büyük bir tehlike kabul etmektedir."

Görüleceği üzere Cornell İran'ın güvenliğiyle beraber gelecek mevcudiyetini de doğrudan Azerbaycan'la ve İran'ın Azeri nüfusunun durumuyla ilişkilendirmiştir.[72]

Bazı uzmanlara göre, İranlı yetkililer Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın mevcudiyetini, demokratik bir ülke olarak gelişmesini ve bir cazibe merkezi haline gelmesini kıskançlıkla izlemekle yetinmeyerek, kendileri için tehlike doğacağı takdirde Rusya ve Ermenistan'dan yardım almakla uygulamaya sokacakları birtakım senaryolar da hazırlamaktadırlar. Ulusal gü-

[72] Bkz. Cornell, Svante E. *Small Nations and Great Powers. A. Study of Ethnopolitical Conflikt in the Caucasus* // Curzon Press, 2001, p. 391.

venliğini sağlamak hedefiyle İran; Ermenistan ve Rusya'yı Azerbaycan Devleti'ni zayıf düşürerek Güney Azerbaycan konusunda kendine rakip olmaktan çıkarmak ve Türkiye'yle Batı'yı bölgeden uzak tutmak amacıyla kullanmaktadır.[73]

İran'ın bölgesel güvenliğini doğrudan etkileyen faktörlerin ikincisi, bulunduğu jeopolitik çevredir. İran'ın coğrafi konumuna ve nüfus dağılımına baktığımızda, Türkiye de dâhil olmakla, çevresinin büyük çoğunlukla Türk halklarıyla çevrili olduğunu görürüz. İran'ın iç bölgelerinin ve sınır boylarının nüfus yapısı, ülke içinde Azerbaycan Türklerinin toplu yerleşmiş olmaları ve sayılarının kalabalığı, İran'ın etrafında Türk kökenli halkların ve Türk devletlerinin çokluğu bu ülkeyi her zaman tedirgin etmiştir ve günümüzde de tedirgin etmektedir. ABD'li araştırmacı B. Shaffer'e göre İran'ın Fars olmayan nüfusu dış dünyanın etkisine son derecede açıktır, çünkü etnik akrabalık bağlarına sahip oldukları halklar ve devletlerle çevrilmiştir. Bu halkların ve devletlerin güçlenmesi ve bir araya gelmesi, özellikle Türkiye'nin bu halklar ve devletler üzerindeki etkisinin artması İran'ı tarih boyu rahatsız etmiştir, günümüzde de rahatsız etmektedir.[74]

Etnik yapısından ve Türk halklarıyla çevrili bulunmasından kaynaklanan tehlikeleri önlemek amacıyla İran bir yandan Azerbaycan ve Türkiye'yle, bunların askerî-jeostratejik ortakları olarak kabul edilen ABD, NATO ve Batı'yla büyük bir mücadele

---

[73] Bkz. Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 200 [Ayvazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 200].

[74] Bkz. Shaffer, Brenda. "The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran", *Nationalities Papers*, Volume 28, Nu. 3, 2000, p. 449.

halindedir, karşı askerî bloklar oluşturma çabası içindedir ya da karşı askerî bloklarla işbirliği yapmaktadır. Diğer yandan ise mezhep etkenini öne çıkararak Türk kökenli halklar arasında nifak çıkarmak istemektedir.[75]

İran'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da takip ettiği bölgesel güvenlik politikasını etkileyen üçüncü önemli faktör bölgedeki askerî-jeostratejik güç dengesinin kendi aleyhinde değişmesi tehlikesidir. Günümüzde Türkiye ve Türkiye'nin askerî müttefikleri ABD ile NATO Güney Kafkasya'da İran'a doğrudan rakip konumundadır. Bölgede tarafsız ve dengeli askerî-jeostratejik politika takip eden Azerbaycan'la NATO'ya katılmak istediğini açıkça duyuran Gürcistan ise Batı'nın ortakları olarak görülmektedir. İran'ı en fazla tedirgin eden konu, bu grubun günün birinde Azerbaycan aracılığıyla Hazar'a ulaşması ve İran'ın güvenliğini doğrudan tehdit eder hale gelmesidir. İran söz konusu gruba karşı Moskova-Erivan-Tahran jeopolitik ekseni doğrultusunda askerî-jeostratejik ittifak oluşturmak, bölgenin güvenlik yapılanmasında etkin bir şekilde rol almak ve bu rolünü Rusya'yla uyumlu hale getirmek için çalışmaktadır. SSCB'nin parçalanmasının ardından İran'ın Merkezî Asya, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın güvenlik yapılanmasına ilişkin hassasiyetini, sergilediği ihtiyatlı ve farklı yaklaşımı uzmanlar böyle izah etmektedirler.

Bazı uzmanlara göre, bölgedeki jeostratejik durumu etkileme olanağı azaldıkça, İran'ın işgalci Ermenistan ve bu ülkenin

[75] Bkz. Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 199 [Ayvazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 199].

askerî müttefiki olan Rusya'yla işbirliği artacak, "dost ve kardeş" Azerbaycan ve Türkiye ile rekabeti şiddetlenecektir. Örneğin 1990'larda İran ve Ermenistan ile bu ülkelerin ortakları bir araya gelerek Hazar havzasında Azerbaycan'ın girişimi ve Türkiye'nin doğrudan katılımıyla gerçekleşen çokuluslu enerji projelerine, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Doğu-Batı Ulaşım ve İletişim Koridoru gibi projelere engel olmaya çalışmışlardı. Batı'nın desteğiyle gerçekleştirilen çokuluslu enerji, ulaşım, iletişim ve nakil projelerine engel olma çabaları sonucunda bu ülkeler söz konusu projelerin dışında kaldılar. Azerbaycan *"uluslararası hukuk normlarına saygı duyan, başka ülkelerin toprakları üzerinde hak iddia etmeyen, bölgesel barışa ve işbirliğine katkıda bulunan herkesin"* söz konusu projelere katılabileceğini duyurmaktaydı. Oysa İran'la Ermenistan sırf kendi hataları nedeniyle bölgenin çoğu ekonomi ve enerji projesinin dışına itilmiş oldu.

Azerbaycan'ın Hazar Havzası ve Güney Kafkasya'da İran'a Yönelik Jeopolitik, Jeoekonomik Tutumunun ve Askerî Güvenlik Politikasının Mahiyeti ve Başlıca Özellikleri

İran'a yönelik jeopolitik ve jeoekonomik tutumuna, askerî güvenlik politikasına gelince, aradan geçen sürede Azerbaycan Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da etkili güç odaklarından üçüyle de (ABD-NATO-Türkiye, Rusya-KGAÖ, İran) dengeli bir politika izlemeyi sürdürmüş, bu güç odaklarıyla karşılıklı çıkarlara dayalı ortaklıklar tesis etmek ve ikili ilişkileri iyi düzeyde tutmak için çalışmıştır. Uzmanlara göre, bölgede jeopolitik, askerî ve jeostratejik çıkarları çatışan farklı ülkeler ve örgütlerle

güvenlik alanında karşılıklı ilişkiler tesis edebilmesi, bu ülkeler ve örgütlerle arasında her zaman belli bir mesafe bırakması Azerbaycan'ın jeopolitik, askerî ve jeostratejik konumunu pekiştirmesine büyük ölçüde yardımcı olmuştur ve bugün de yardımcı olmaktadır.

Bağımsızlığını tekrar kazanmasının hemen ardından, özellikle 1993 yılından itibaren Azerbaycan, bölgesel güvenlik alanında İran'la ilişkilerinde özel bir hassasiyet sergilemiştir. Bu durum bir yandan bölgenin en büyük iki Müslüman ülkesinden biri olan, Azerbaycan'la ortak bir tarihî geçmişe, dinî ve kültürel bağlara sahip bulunan, sınırları içinde on milyonlarca Azerbaycan Türkü'nün yaşadığı İran'ın Güney Kafkasya'nın jeopolitik istikrarını, bölgesel barış ve işbirliğini olumlu etkileyebileceği gerçeğiyle, diğer yandan Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarının geri alınması, Dağlık Karabağ çatışmasının sonlandırılması, bir milyon kişiden fazla Müslüman göçmen ve mültecinin sorununun çözümlenmesi için bu ülkenin desteğini almak niyetiyle ilgiliydi.

İKÖ, EKO, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi gibi örgütlere üye oluşu da Azerbaycan açısından bir yandan bağımsızlığını pekiştirmek için ek uluslararası garanti, diğer yandan bölgesel güvenlik meselelerinde, Dağlık Karabağ çatışmasında ve diğer sorunlarda Türk-İslam dünyasının desteğinin alınması anlamına geliyordu.

Hıristiyan dünyanın desteğini arkasına alarak Güney Kafkasya'da Azerbaycan'a karşı açıkça saldırgan bir politika takip eden, Azerbaycan'ın Müslüman nüfusuna soykırımı uygulayan Ermenistan'la mücadelede Azerbaycan'ın İslam dünyasından ve İran'dan destek beklemesi oldukça doğaldı. Özellikle de her açıdan bölgenin Azerbaycan'a en yakın iki Müslüman ülkesin-

den biri olan, nüfusunun yüzde 40'ını Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu İran'dan böyle bir desteğin beklenmesi yadsınamazdı. Fakat uzmanlar, ulusal güvenliğinin en büyük sorunu olan Dağlık Karabağ çatışması konusunda Azerbaycan'ın İran'dan destek beklemesinin abes olduğu kanısındadırlar. Çünkü bölgenin bazı diğer ülkeleri gibi İran da birtakım nedenler dolayısıyla Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki çatışmanın kısa sürede sona ermesini, Dağlık Karabağ'ın ve işgal altındaki diğer Azerbaycan topraklarının boşaltılmasını, yanı başında Batı'ya dönük politikalar takip eden, demokratik ve laik, güçlü bir devletin bulunmasını istememektedir. Dağlık Karabağ sorununun uzamasını İran Azerbaycan'ın tamamen Batı'ya yönelmesini, Batılı ülkelerle askerî-stratejik ortaklık kurmasını engelleyen bir etken olarak değerlendirmektedir.

Azerbaycan İran'la yalnızca dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini muhafaza etmek için değil, Rusya, Türkiye, Gürcistan gibi komşularıyla yaptığı üzere bölgesel güvenliğe dönük ortaklık tesis etmek için de çalışmıştır. Ne var ki İran'la Azerbaycan arasında birtakım jeopolitik sorunlar (İran'ın işgalci Ermenistan'ı her konuda desteklemesi, Hazar Denizi'nin statüsü konusu, Azerbaycan'ın dış politikasına, uluslararası ilişkilerine, içişlerine ve toplumsal hayatına müdahale girişimleri) kendini belli etmiş ve bölgesel güvenlik alanında etkili bir işbirliği yapılmasına engel olmuştur.

21. Yy. başından ve özellikle Irak Savaşı'nın ardından İran Azerbaycan'a, Hazar havzasında ve Güney Kafkasya'da takip ettiği politikaya, güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği uluslararası ve bölgesel etkinliklere, Batı, Türkiye ve İsrail'le kurduğu askerî-jeostratejik ilişkilere ve güvenlik alanında ortaklık yönelimlerine karşı büyük bir kıskançlık sergilemeye başla-

mıştır. İran'ın Azerbaycan'la jeopolitik ilişkilerini ve Azerbaycan'ın dış dünyayla stratejik bağlarını daha fazla önemsemesini uzmanlar Azerbaycan'ın son yıllarda gitgide güçlenmesi, bölgede ve dünyada söz sahibi bir ülkeye dönüşmesi, İran halkının Azerbaycan'ın dünyevi yönde kalkınmasına duyduğu ilginin artması gibi nedenlere bağlamaktadırlar. Diğer yandan bazı uzmanlar, İran etrafında cereyan eden gelişmelerin bu ülkeyi gitgide daha fazla köşeye sıkıştırması, ABD'nin askerî-jeostratejik baskısının artması ve reel tehlikeye dönüşmesi, Azerbaycan'ın tarafsızlığını sona kadar koruması ve kendi topraklarını İran karşıtı operasyonlara alet etmemesi halinde İran'ın Azerbaycan'la ilişkilerini iyileştirme çabası içine gireceğini, hatta iki ülke arasında bugüne kadar mevcut sorunların çoğunun (örneğin Hazar Denizi'nin statüsü meselesinin) olumlu sonuçlanacağını tahmin etmekteydiler. Ne var ki İran'ın kendine özgü yaklaşımından vazgeçmemesi ve bazı diğer nedenler yüzünden bu tahminler gerçekleşemedi. Bilakis, İran Azerbaycan karşıtı çalışmalarını biraz daha hızlandırdı. Etrafındaki çember daraldıkça uluslararası hukuk normlarını ve egemen devlet haklarını bütünüyle göz ardı eden İran Azerbaycan'ın dış ülkelerle askerî ilişkiler tesis etme, kendi savunma gücünü arttırmak amacıyla askerî-teknik işbirliği kurma, hatta ülkesine giriş çıkış kurallarını belirleme gibi egemen devlet haklarına bile müdahale etmeye başladı.

Son yıllarda nükleer silah teknolojisine sahip olan ve bu etkeni tüm dünyada etkinliğini arttırmak için bir araç olarak kullanan İran politik alanda olduğu kadar, askerî-jeostratejik alanda da ABD ve Batılı ülkelerle ciddi bir çatışmanın içine girmiştir. Nükleer silah üretmekle Yakındoğu ve Ortadoğu'nun süper gücüne dönüşmek, tüm dünyada Müslümanların lideri ve söz sa-

hibi bir ülke olmak taktiği İran'ın Batı İttifak'ı ile ilişkilerinin son noktaya kadar gerilmesine neden olmuştur. Tahran'ın tüm karşı koyma çabalarına rağmen ABD ve NATO artık bu ülkenin sınırlarına iyice yaklaşmıştır. İran'a komşu ülkelerin çoğunda, yani Türkiye, Pakistan, Afganistan, Irak ve Kırgızistan'da, Basra Körfezi'nde ve kıyı ülkelerinde ABD askerî kuvvet konuşlandırmış ve mevcut kuvvetlerini arttırmıştır. İran'ın çevresinde ABD'nin askerî gücünün bulunmadığı yalnızca iki komşu ülke kalmıştır. Bunlar Azerbaycan ile Türkmenistan'dır. Gerçekte bu etkenin Azerbaycan'ın İran açısından taşıdığı önemi daha fazla arttırması, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi düzeyde olmasını sağlaması gerekirdi. Oysa İran ABD, Batı ve İsrail'le çatışırken bu güç odaklarının bölgesel ortaklarını, Türkiye ve Azerbaycan'ı da askerî müdahaleyle tehdit etmekte ve kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır. Araştırmacılar bu durumu öncelikle İran'ın kendini bölgenin en güçlü ülkesi olarak görmesi, karşılıklı çıkarlara dayalı eşit bölgesel ilişkileri ihlal etmesi, "lider konumunu", çıkarlarını ve kendi iradesini küçük komşularına kabullendirme çabası, komşularının iç ve dışişlerine müdahalede bulunması gibi uluslararası hukuka zıt adımlarla ilişkilendirmektedirler. Bağımsız bir ülke olarak Azerbaycan'ın uyguladığı bölgesel ve uluslararası politikaya, ulusal çıkarlarına dayalı iç ve dış politika çizgisine, komşularıyla ilişkilerde egemen devlet haklarına saygı ve birbirinin işine karışmama ilkesini kılavuz edinmesine, eşit şartlarda işbirliği yapma çabalarına karşı sergilediği yaklaşımla, Güney Kafkasya ve Hazar havzasının bugünkü ve gelecek güvenliğini ilgilendiren konulardaki tutumuyla İran Bakü'nün her türlü işbirliği ve ortaklık çağrısını yanıtsız bırakmıştır.

Uzmanlara göre, İran'ın Batı'yla askerî-jeostratejik sorunları yüzünden komşularına, özellikle de Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik tehdit girişimlerinin daha birkaç nedeni bulunuyor. Öncelikle, İran kendi çevresinde şekillenen oldukça zor jeopolitik, askerî-jeostratejik ortamdan kurtulmak istemekte, bu amaçla komşularını Batı, Amerika ve İsrail karşıtı kampa çekmek için tehditlere başvurmaktadır. Son zamanlarda İran, Batı'nın bölgedeki ortaklarından pek çoğuna yönelik tehditler ortaya atmıştır. İkinci olarak, İran, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'daki jeoekonomik çıkarlarını ve enerji çıkarlarını tehdit etmek istediği Batı'ya bu tavrını genellikle Batı'nın bölgedeki jeoekonomik ortağı olan Azerbaycan'ı tehdit etmekle bildiriyor. Üçüncü olarak, İran Türkiye ve Azerbaycan'ı tehditlerle karşı kampla işbirliği yapmaktan çekindirme amacı güdüyor. Türkiye ve Azerbaycan'ın ABD ve müttefiklerinin İran'a saldırmaları için kendi topraklarını kullanmalarına izin vermeleri halinde, İran'ın zaten iç açıcı olmayan durumunun biraz daha kötüye gidebileceğini Tahranlı yetkililer çok güzel anlamaktadırlar.

ABD Kansas Üniversitesi profesörlerinden ve Washington Dış İlişkiler Konseyi Politik Analiz Uzmanı D. Herspring İran'a karşı yapılması ihtimali gitgide artan savaşın ağır sonuçlarının tüm bölgeyi, öncelikle Azerbaycan, Türkiye ve Güney Kafkasya'nın tamamını etkileyebileceği kanısındadır. Son zamanlarda İran, İsrail ajanlarının İran karşıtı faaliyetleri için kendi topraklarını kullandırtmakla suçladığı Azerbaycan'ı açıkça tehdit etmekten bile çekinmemektedir. Herspring şöyle yazar:

"İran kendini iyi savaşan bir ülke olarak görmekte ve tehditlerle Bakü'ye istediğini yaptırabileceğini sanmaktadır."[76]

Azerbaycan'ın, bölgenin ve dünyanın askerî uzmanlarının ve gözlemcilerinin çoğu İran'a karşı gerçekleştirilecek bir askerî operasyonun bölge ülkelerini ciddi şekilde etkileyeceğine inanmaktadırlar. Azerbaycan tarafı da İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji kullanmasında bir sakınca görmediğini birkaç defalar beyan etmiş, uluslararası camianın İran karşıtı yaptırımlarına katılmadığını, İran'a karşı yapılması planlanan ve bölgenin tamamı için bir felakete dönüşebilecek askerî müdahaleyi desteklemediğini, İran karşıtı muhtemel operasyonda kendi topraklarını kullandırtmayacağını, mevcut tüm sorunların müzakerelerle çözümlenmesi gerektiğine inandığını duyurmuştur.[77]

İran-Azerbaycan ilişkilerinde mevcut gerçeklik şundan ibarettir: Azerbaycan hiçbir zaman İran'ın iç ve dış politikasına müdahale etmemiş, aralarındaki ilişkileri her zaman iyi düzeyde tutmaya çalışmış, diğer yandan kendi ulusal güvenliğini ve çıkarlarını alakadar eden konulara, uluslararası camiayla ikili ve çoklu ilişkilerine İran'ın karışmasına da izin vermemiştir. Gerektiğinde Batı'nın, ABD ve İsrail'in niyetlerine ve jeostratejik baskılarına karşı koyan Azerbaycan kendi topraklarının İran'a karşı kullanılmasına da hiçbir zaman müsaade etmemiştir. Azerbaycan İran'ın da Batı ve İsrail karşıtı faaliyetine katılmamış, bu faaliyeti desteklememiştir. Çünkü Azerbaycan, bölgesel denge-

[76] Bkz. "Dale Herspring'in APA'ya Demeci" // *APA Bülteni*, 28 Şubat 2012. www.apa.az

[77] Bkz. *Halk* gaz., Nu. 272, 9 Aralık 2011, s. 2; Hasanov, A. *Azerbaycan'ın Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*, Bakü, 2011, s. 268-275.

leri alt üst edebilecek bu tarz hareketlerin İran'ı açıkça Ermenistan'la bir olarak Azerbaycan karşıtı askerî-jeostratejik ittifak oluşturmaya ya da Batı ve İsrail'i Azerbaycan'ın çıkarlarını büsbütün göz ardı etmeye itebileceğini iyi anlıyor.

İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma sürecinde ABD ve Batı'yla askerî-jeostratejik bir çatışmanın içine girmesini ve Azerbaycan'ın bu durum karşısındaki tutumunu değerlendirirken Cumhurbaşkanı İlham Aliyev şunları ifade etmiştir:

"Günümüzde bölgede istikrarsızlık yaratmak isteyen bazı iç ve dış güçler Azerbaycan'ı komşularıyla ve bu arada İran'la karşı karşıya getirmek, bu ülkeler arasındaki iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerine zarar vermek istemektedirler."

Azerbaycan'ın komşularıyla ilişkilerinin tarihî kökenini ve Ermenistan istisna tutulmakla tüm bölge ülkeleriyle iyi dostluk ve işbirliği ilişkisi içinde bulunduğunu, bu ilişkilerini gitgide daha da derinleştirdiğini vurgulayan Cumhurbaşkanı, başka ülkelerin taraf olduğu bölgesel çatışmalara ya da çatışma planlarına Azerbaycan'ın asla katılmadığını ve bundan sonra da katılmayacağını açıkça belirtmiştir:

"İlk Cumhurbaşkanlığı dönemimin başlarında söylediğim şeyi bir kez daha tekrar ediyorum: Azerbaycan asla bir bölgesel ya da uluslararası çatışma alanına dönüşmeyecektir. Azerbaycan'ın bölgesel çatışmaların içine çekilmesine, Azerbaycan topraklarının komşu ülkeler aleyhinde kullanılmasına ve çatışma üssüne dönüşmesine asla müsaade etmeyiz."[78]

Cumhurbaşkanı Aliyev, son zamanlarda Azerbaycan-İran ilişkilerini germek ve iki ülkeyi karşı karşıya getirmek için uluslararası çapta bir enformasyonel provokasyon yapıldığının, ba-

[78] Bkz. *Azerbaycan* gaz., Nu. 82, 17 Nisan 2012, s. 4.

zen en muteber medya kuruluşlarının bile yalan haberler yaydığının ve taraflı yorumlar yaptığının da altını esefle çizmiştir. Cumhurbaşkanı şöyle konuşmuştur:

"Daha sonra aynı yalanlara dayanılarak Azerbaycan'ın bölgede birtakım gizli planları olduğuna ilişkin kamuoyu oluşturuluyor. Bizim istediğimiz tek şey bölgede barış, istikrar ve huzur ortamının sağlanmasıdır. Komşularla iyi ilişkiler içinde olmaktır. Biz bu bölgede hep beraber varız ve var olacağız. Komşularımızın da Azerbaycan'a karşı aynı düşünceler içinde olduğunu görüyorum ve bu beni çok memnun ediyor."[79]

İran-Azerbaycan ilişkilerindeki gerginlik İran'daki milyonlarca Azerbaycan Türkü'nün durumunu ve yaşamını da olumsuz yönde etkileyebilir. Öte yandan İran Azerbaycan'ın en büyük komşularından biridir ve Azerbaycan'ın ulusal güvenliğine verebileceği hasarın göz ardı edilmesi mümkün değildir. Son olarak İran, Nahçıvan'la Azerbaycan'ın ana parçası arasındaki tek kara bağlantısının geçtiği ülkedir ve bu bağlantının kaderi iki ülke arasındaki ilişkilerin durumuna bağlıdır.

1.8. DİĞER ÖNDE GELEN ÜLKELERİN AVRASYA POLİTİKASI VE AZERBAYCAN'LA JEOPOLİTİK İLİŞKİLERİNİN KARAKTERİSTİĞİ

Çin Halk Cumhuriyeti.

Geleneksel ve yeni jeopolitik aktörler yanında, bölgede cereyan eden süreçleri her zaman dikkatle takip eden Çin Halk Cumhuriyeti açısından da Avrasya coğrafyası cazip bir mekân

[79] Aynı yer.

konumundadır. Günümüzde Çin'in Avrasya'daki jeopolitik süreçlere etkisi gitgide artmaktadır. Bölgeyi her açıdan inceleyen Çin, Avrasya'nın hammadde kaynaklarına, ulaşım ve komünikasyon olanaklarına, pazarlarına ulaşmak için özel stratejiler geliştirmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti Avrasya'yı hem bir pazar, hem kendi yurttaşları için yeni işyerleri olanağı, hem de Batı, Basra Körfezi ve Yakındoğu'ya çıkış amaçlı transit bölge olarak görmektedir. Bunun dışında Çin için Avrasya, enerji rezervleri, maden sanayisi ürünleri, metal ve diğer hammadde ihtiyacını karşılayabileceği başlıca bölgelerden bir tanesidir.

Günümüzde Çin, Batı'nın Asya'da askerî-jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik konumunu pekiştirmesine karşı çıkmakta ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek Rusya ve İran'la stratejik ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Diğer yandan Çin, bölge üzerinde Rusya'nın askerî nüfuzunun artması karşısında da kıskançça bir yaklaşım sergilemektedir. Uzmanlara göre, *"yabancı ordulardan ve askerî üslerden arındırılmış bir Merkezî Asya ve Güney Kafkasya"* Çin'in askerî-jeostratejik çıkarları açısından en uygun seçenektir. Yine aynı etken, Azerbaycan-Çin ilişkilerini büyük ölçüde olumlu yönde etkilemektedir.

Avrasya'da gerçekleştirilen birtakım küresel enerji üretim ve ihracatına yönelik projeler, ulaşım ve komünikasyon projeleri Çin'in jeopolitik ve jeoekonomik menfaatleriyle örtüşmektedir. Doğu-Batı transit geçiş koridorunun Avrasya'dan Çin'e kadar uzanan bölümü Çin'in dikkatini en fazla çeken transit geçiş alanıdır. Çin hatta Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesine de büyük bir ilgi göstermiş ve bu projenin finansmanına katılmaya hazır olduğunu duyurmuştur. Bu koridor Çin ve Merkezî As-

ya'da üretilen ürünlerin de kısa sürede Avrupa'ya ulaştırılmasına olanak verecektir.

Çin'in Avrasya'da en fazla ilgi gösterdiği projeler Kazakistan'la ilgili projelerdir. Bu ülke Çin'in de katılımıyla Trans-Kazak Petrol ve Doğalgaz Projesi'ni gerçekleştirmeye başlamıştır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Çin ziyareti sırasında iki ülke arasında Hazar Denizi'nden Çin'e demiryolu inşaatına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Maliyetinin 5 milyar doları bulması beklenen 4 bin kilometre uzunluğundaki bu demiryolu hattının İran, Türkmenistan ve Kazakistan'dan geçerek Çin ile Avrasya'yı birleştirmesi öngörülmektedir. Yine iki ülke arasında Kazakistan-Çin Petrol Hattı'nın yapımı konusunda da mutabakat sağlanmıştır. Uzmanlara göre, gelecekte Hazar petrollerinin bir bölümü de aynı hat üzerinden Çin'e aktarılabilecektir. Fakat söz konusu projenin son zamanlarda ABD tarafından ciddi bir memnuniyetsizlikle karşılandığının da anımsatılması gerekir. Şöyle ki ABD Hazar petrollerinin Asya güzergâhı üzerinden Çin ve Hindistan'a yönlendirilmesinden dolayı endişe duymaktadır. Anlaşılacağı üzere Güney Asya ülkeleri ve Çin'in enerji rezervi ihtiyaçlarının gitgide artması, Hazar petrolleri uğruna verilen mücadelede bu ülkeleri ABD ve AB'nin başlıca rakiplerine dönüştürmektedir.

Avrasya coğrafyasında Çin'in dikkatini en fazla çeken bölgelerden bir tanesi, şüphesiz ki Hazar havzasıdır. Günümüzde hızlı bir kalkınma süreci sergileyen Çin'in gelecekte hammadde ve enerji kıtlığıyla karşı karşıya kalması mümkündür. 1993 yılından itibaren petrol ithalatını sürekli olarak arttıran Çin, yılda yaklaşık 100 milyon ton petrol ithal etmektedir. Çin'in enerji ihtiyacını giderdiği başlıca kaynak olan Basra Körfezi'nde jeopolitik durumun karmaşıklığı göz önünde tutulursa, bu ülkenin

Hazar havzasını alternatif bir kaynak olarak kullanmak istemesi anlaşılabilir.

Çin'in Hazar havzasında etkinliğini arttırması karşısında Rusya'nın tutumu daima belirsizliklerle doludur. Bir yandan Rusya'nın stratejik ortağı konumunda bulunan Çin, diğer yandan bölgedeki jeoekonomik çıkar mücadelesinde Rusya'nın başlıca rakiplerinden bir tanesidir. Çin'in kalkınma temposu göz önünde bulundurulacak ve yakın gelecekte ulaşacağı seviyeye ilişkin tahminler dikkate alınacak olursa, bugünkü "tarafsızlığını" günün birinde bozacağı ve etkin bir şekilde harekete geçeceği asla şüphe doğurmamaktadır. Araştırmacılar, 2030 yılına gelindiğinde Çin'in Avrasya bölgesindeki jeoekonomik konumunu önemli ölçüde pekiştirmiş olacağı, jeopolitik ve jeostratejik alanlarda asıl söz sahibi ülkelerden bir tanesine dönüşeceği konusunda ortak kanaattedirler.

Çin; Merkezî Asya ve Hazar havzasında Rusya ve İran'ın da, Batılı ülkelerin de en fazla çekindikleri ülke konumundadır ve adları anılan gruplarla başarılı bir şekilde rekabet edebilmektedir. Diğer yandan Çin, bölgedeki küçük ülkelerle de eşit şartlarda ve karşılıklı çıkarlar temelinde işbirliği ilişkileri tesis etmekten asla geri durmamakta, herhangi bir memnuniyetsizlik duymamaktadır. Günümüzde takip ettiği dış politikaya bakılacak olursa, Çin'in işbirliği yaptığı ülkelerle ekonomik, politik ya da uluslararası ilişkiler açısından sorun çıkarmamayı yeğlediği görülür. Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın enerji ve hammadde rezervlerine kolay ulaşabilmek amacıyla Çin, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabası içindedir. Hazar havzası ve Merkezî Asya'da çokuluslu enerji ve ulaşım koridorlarının çeşitlendirilmesi ve güvenliğinin sağlanması, aynı coğrafyanın hem Rusya'nın, hem de Batılı ülkelerin jeopolitik nüfuzu altın-

dan kurtulması Çin'in çıkarlarıyla örtüşmekte ve bu konularda Çin pek çok bölge ülkesinden ayrılmaktadır. Yine aynı husus, Çin'in bölge ülkeleri açısından cazip bir ortağa dönüşmesini sağlıyor.

Bölge ülkeleriyle kurduğu ideolojik, ekonomik, politik ilişkiler açısından da Çin elverişli bir ortak olarak kabul edilir. İşbirliği içine girdiği ülkelerin iç politik ve ideolojik hayatlarına asla müdahalede bulunmayan Çin, daha çok ekonomik ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesini, dostluk ilişkilerinin kurulmasını tercih etmektedir. Avrasya coğrafyasında diğer küresel ya da bölgesel aktörlerle, jeopolitik ve jeoekonomik rakipleriyle ilişkilerinde de Çin daima temkinli, çatışmadan uzak, zıtlaşmaya meydan vermek istemeyen bir tutum sergilemekte, karşılıklı ilişkilerde bulunduğu ülkenin ulusal çıkarlarını da göz önünde tutmaktadır. Birtakım araştırmacılar, gelecekte Batı'nın küresel egemenliğine karşı mücadelede Çin'in İslam dünyasıyla ittifak yapması ihtimalini de mümkün görmektedirler.

Pakistan.

Günümüzde Avrasya bölgesinde göreceli olarak etkin olmaya çalışan ülkelerden bir tanesi Pakistan'dır. Şu hususu da vurgulamak gerekir ki nükleer güç statüsü kazanmasının ardından küresel ölçekte Pakistan'ın askerî-jeostratejik ağırlığı önemli ölçüde artmıştır ki bu gerçek, ülkenin bölgesel politikalarında da kendini göstermektedir. Pakistan'ın bölgede takip ettiği jeopolitik çizginin belirleyici unsurları Hindistan ve İran'la rekabet, Azerbaycan ve Türkiye'yle jeopolitik ortaklık ilişkisi içinde bulunmasıdır.

Azerbaycan'la Pakistan arasındaki bölgesel ve ikili ilişkiler öncelikle askerî ve politik alanları kapsamaktadır. Bilindiği üzere Pakistan, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını Türkiye'nin ardından ikinci olarak tanıyan ve Azerbaycan'ı her açıdan destekleyen bir ülkedir. Azerbaycan'la Pakistan arasında diplomatik ilişkiler 9 Haziran 1992 yılında tesis edilmiştir. Pakistan'ın Azerbaycan'ın askerî-stratejik müttefiki konumunda bulunduğunu da eminlikle söyleyebiliriz. Pakistan her alanda ve bu arada Dağlık Karabağ konusunda da Azerbaycan'ı açık bir şekilde destekleyen ülkelerin başında gelmektedir. 1993 yılı Nisan'ında işgalci Ermenistan ordusunun Azerbaycan topraklarından çekilmesi hakkında 822 numaralı kararın alındığı BM Güvenlik Konseyi oturumunun Pakistan başkanlığında gerçekleştiğini de anımsatmakta fayda vardır.

Azerbaycan-Pakistan ilişkilerinin stratejik müttefiklik düzeyine ulaştırılmasında Azerbaycan'ın Ulusal Önder'i Haydar Aliyev'in 1996 yılında gerçekleştirdiği İslamabad ziyaretinin de önemli bir rolü bulunmaktadır. Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerref'in 2004 yılında gerçekleştirdiği Bakü ziyareti ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2005 Nisan'ında gerçekleştirdiği İslamabad ziyareti de ikili ilişkilerin geliştirilmesinde önemli pay sahibidir. Günümüzde Azerbaycan'la Pakistan Birleşmiş Milletler, İslam Konferansı Örgütü, Ekonomik İşbirliği Örgütü ve diğer uluslararası örgütlerde ortak bir tavır sergilemektedirler. İki ülke hem Keşmir, hem de Dağlık Karabağ sorunlarında yine ortak bir tavır sergilemekte ve bu sorunların uluslararası hukuk çerçevesinde çözümlenmesinden yana olduklarını ifade etmektedirler. Pakistan'ın işgalci ülke Ermenistan'la bugüne kadar diplomatik ilişki tesis etmemiş olduğunu ve bu ülkenin Azerbaycan topraklarından çekilmesi talebini çeşitli

platformlarda pek çok defa dile getirdiğini de özellikle belirtmekte fayda vardır. Buna karşılık Azerbaycan da Keşmir sorunu bağlamında Pakistan'ın tutumunu desteklemektedir. Azerbaycan, TRACECA projesinde gözlemci ülke olan Pakistan'ı bu çerçevede de her açıdan desteklemektedir. Pakistan'ın Azerbaycan ordusunun eğitimindeki rolü ve İslam ülkeleri üzerinde tesir imkânları da Azerbaycan açısından oldukça önemlidir. İşgal altındaki Azerbaycan topraklarında Ermeni nüfusun illegal yerleştirilmesi konusunun 2005 yılında BM'de müzakere edilmesi sırasında Bakü'nün önerdiği karar taslağı da Pakistan tarafından açık bir şekilde desteklenmiştir.

II. BÖLÜM
POST-SOVYET COĞRAFYASININ GENEL JEOPOLİTİK KARAKTERİSTİĞİ. BDT ÜLKELERİ VE RUSYA: FARKLI ÇIKARLAR VE BÖLGESEL JEOPOLİTİK FAALİYETİNİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

2.1. SSCB'NİN DAĞILMASININ ARDINDAN POST-SOVYET COĞRAFYASINDA JEOPOLİTİK SÜREÇLER: BDT'NİN ORTAYA ÇIKIŞI, FAALİYETİ, İÇ KAMPLAŞMA YÖNELİMLERİ VE BAŞLICA NEDENLERİ

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün mukadder olduğu anlaşılınca, Post-Sovyet coğrafyasında politik, ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyon süreçlerinin bir şekilde muhafaza edilmesi ihtiyacı da nesnel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönde yapılan ilk girişim Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Devlet Başkanlarının 8 Aralık 1991 tarihinde imzaladıkları Belovejskaya Antlaşması'na dayanan ve Avrasya'daki gelecek bölgeler arası entegrasyon süreçlerinin odağında bulunacak Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulmasıdır. Söz konusu antlaşmada, uluslararası ilişkilerin ve devletler hukukunun bir öznesi olarak SSCB'nin varlığına son verildiği ve SSCB'nin yerinde üç bağımsız ülkeyi eşit şartlarda bir araya getiren BDT'nin kurulduğu ifade edilmiştir.

SSCB'yi oluşturan 15 Cumhuriyetten on bir tanesi (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Gürcistan, Moldova, Tacikistan, Ermenistan ve en sonda Azerbaycan) 1991-1993 yılları arasında BDT'ye üye olmuştur. Diğer dört Cumhuriyetten üçü (Baltık Cumhuriyetleri) Batı'yla ve Batılı kurumlarla (NATO, AB vb.) entegrasyon isteği doğrultusunda, bir tanesi (Türkmenistan) ise "tarafsız ülke" çizgisi takip etmek amacıyla BDT'ye katılmayı reddetmiştir.

Daha sonraki dönemde BDT'nin yekpare bir kurum olarak ortak politika izlemesi mümkün olmamış, üye ülkelerin farklı jeopolitik çıkarları ve bu farklı çıkarlar doğrultusunda takip ettikleri farklı siyasi çizgiler buna izin vermemiştir. Buna rağmen, Rusya'nın mutlak liderliğinin temin edildiği BDT, Avrasya'da bu ülkenin ekonomik, politik, sosyal, manevi ve askerî entegrasyon çizgisini sürdürme misyonunu üstlenerek, bölgesel jeopolitik entegrasyon kurumu olmaya başlamıştır.

SSCB'nin yokluğunda BDT ülkeleri öncelikle kendi aralarındaki sınırlar meselesini çözüme kavuşturmak zorunda kalmışlardır. Belirli bir müzakere sürecinin ardından pek çok ülke SSCB içinde 1991 yılına kadar mevcut olan sınırların değişmeden kalması yönünde karar almıştır. Yapay bir şekilde ortaya çıkarılan etnik ayrılıkçılık yönelimleri ve bu temelde Ermenistan gibi ülkelerin "doğurduğu" uydurma ayrılıkçı rejimlerin komşularına yönelik toprak iddiaları istisna tutulursa, pek çok ülke yine aynı ilke doğrultusunda hareket etmiş, yani SSCB döneminde mevcut sınırlar çerçevesinde bağımsız ulusal devletlerini kurarak karşılıklı ilişkilerini düzene sokma yoluna girmiştir.

Daha sonraki gelişmeler BDT'nin SSCB gibi, küresel ölçekte uluslararası hukukun öznesine, içte ise birleştirici ve yönlendi-

rici bir kuruma dönüşemeyeceğini ortaya koymuştur. Zira BDT'yi oluşturan Cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan etmiş ve ulusal devletlerini kurmaya başlamış bulunuyorlardı. Genel anlamıyla bölgesel entegrasyonun, eskiden beri var olan ekonomik, politik, sosyal ve kültürel ilişkilerin yeni şartlarda sürdürülmesine karşı olmamakla beraber, BDT'yi oluşturan Cumhuriyetler, üzerlerinde bir üst yönetim baskısına ya da egemenliklerine dışarıdan müdahaleye izin vermek istemediklerini açıkça ilan etmekteydiler. Bu nedenledir ki eski Birlik Cumhuriyetleri 1991 yılından itibaren "uluslararası ilişkilerin ve devletler hukukunun bir öznesi" olması düşüncesiyle kurdukları BDT'nin değil, birer bağımsız devlet olarak kendilerinin uluslararası arenada tanınmasına yönelik ve özel jeopolitik çıkarları çerçevesinde çalışmaya gayret etmişlerdir.

BDT üyesi ülkeler ilk günden itibaren hem kendi aralarında, hem de Rusya'yla ilişkilerinde jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik çıkarları doğrultusunda birbirinden farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Mesela BDT çerçevesinde ortak askerî güvenlik alanında 1992 yılında Rusya öncülüğünde kurulan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan katılmamış, Ukrayna, Moldova ve Özbekistan ise yalnızca gözlemci üye statüsünde katılmışlardır.

Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova'nun KGAÖ'ye katılmayı reddetmelerinin iki nedeni bulunuyordu. Birinci neden, KGAÖ'nün lideri konumundaki Rusya'nın söz konusu ülkelerde etnik ayrılıkçılık hareketlerine verdiği gizli ya da açık destek ve etnik ayrılıkçılıktan kaynaklanan çatışmaların çözümlenmesinde taraflı tutum sergilemesiydi. İkinci neden ise söz konusu ülkelerin Batı'ya ve Batı'nın güvenlik sistemlerine yönelmek ya da tarafsızlıklarını korumak istemeleriydi. Mesela Türkmenistan,

SSCB'nin parçalanmasının hemen ardından Post-Sovyet mekânında hiçbir güvenlik sistemine katılmayacağını ve tarafsız kalacağını ilan etmiş bulunuyordu.

BDT içinde çeşitli jeopolitik süreçlere, özellikle askerî-stratejik konularda ve güvenlik alanında yoğunlaşan entegrasyon süreçlerine karşı temkinli bir yaklaşım sergileme politikası, Birlik üyesi çoğu ülkenin benimsediği bağımsız dış politika çizgisinin bir gereksinimiydi. Rusya ise BDT üyesi ülkelerle ilişkilerini geliştirme ve bu ülkeler üzerindeki jeopolitik, jeostratejik etkisini arttırma amacıyla daha çok BDT'nin üst hukuk ve yönetim mekanizmalarını değil (gerçekte BDT'nin böyle mekanizmaları zaten bulunmamaktaydı), ikili ilişkileri kullanmayı tercih etmekteydi. Mesela Rusya, 2008 yılında ABD'nin Avrasya coğrafyasından kısmen çekilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan jeopolitik boşluktan BDT ülkeleri üzerindeki etkisini ve baskısını arttırmak amacıyla faydalanmıştır.

Uzmanlara göre, önceki yıllardan farklı olarak günümüzde Rusya BDT ülkelerini jeopolitik ve jeostratejik açıdan kendi etkisi altına almak amacıyla çeşitli tehdit yöntemlerini kullanmaktan vazgeçmiş, daha pragmatik ve cazip yöntemlerden yararlanma yolunu tutmuştur. Rusya bazı ülkelere karşı elindeki jeoekonomik kozlardan, bazılarına karşı enerji kozundan ya da askerî-jeostratejik avantajından, bazılarına karşı da ticaret, istihdam ve göç meselelerindeki avantajından faydalanmakta, çevresindeki ülkeleri bu yöntemlerle Batı'nın jeopolitik etkisine, NATO'nun askerî-jeostratejik nüfuz alanına girmekten, ulaşım, komünikasyon ve enerji alanlarında AB'yle ve büyük ülkelerle ortaklık tesis etmekten sakındırmaya çalışmaktadır. Örneğin Rusya; Gürcistan ve Letonya üzerinde ekonomik abluka uygu-

lamak, Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya karşı petrol ve doğalgaz kozunu kullanmak, Azerbaycan aleyhinde diaspora, etnik ayrılıkçılık hareketleri ve ekonomik baskılardan faydalanmak, Türkmenistan ve Kazakistan'ın enerji ürünleri ihracatını zorlaştırmak, Ermenistan'ı ise doğrudan askerî ve ekonomik etki alanı içine almak suretiyle bölge üzerinde jeopolitik egemenliğini pekiştirmeye çalışmaktadır. Birtakım araştırmalara nazaran günümüzde Ermenistan'daki tüm yerel ticaret ve çalışır durumdaki müesseseler Rusya'ya ait şirketlerin eline geçmiş bulunuyor ve Rusya bu ülkeyi fiilen kendi eyaletlerinden biri gibi yönetmektedir. BDT'nin bağımsız bir bölgesel kurum olarak varlığını sürdürmesi ve geleceği, Rusya'nın ve diğer üye ülkelerin BDT'ye ilişkin tutumlarına gelecek olursak, bu konuda birkaç belirleyici jeopolitik etkenin ön plana çıktığı görülmektedir:

Öncelikle, BDT üyesi ülkeler ulusal çıkarlarını temin etmek amacıyla, münferit olarak, gelişmiş ve önde gelen dünya ülkeleriyle, yani ABD, AB ülkeleri, Japonya, Çin ve diğerleriyle ikili düzeyde ve etkili uluslararası kurumlar çerçevesinde ilişkiler tesis etmeyi yeğlemekte, BDT üyeliğinin ve bu kurum çerçevesinde ileri entegrasyon süreçlerine dâhil olmanın dış dünyayla ilişkilerine zarar verebileceğinden endişe etmektedirler.

İkinci olarak, BDT'nin önde gelen, lider ülkesi Rusya'dır. Nitekim Rusya, kurulduğu günden itibaren BDT'ye başkanlık yapmaktadır. Bu etken, bir yandan üye ülkelerin BDT içinde eşit olmadıklarını gözler önüne sererken, diğer yandan politik, ekonomik ve diğer entegrasyon süreçlerinde de üyeler arasında eşitsizlik olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenledir ki BDT ülkeleri tüm üyelerin eşit olduğu daha başka bölgesel kurumlarla jeopolitik ilişkiler kurmayı tercih etmektedirler.

Üçüncü olarak, BDT çerçevesinde şekillendirilen ortak dış ve iç politika, hem iç jeopolitik süreçler, hem de bölgesel ve küresel gelişmeler karşısındaki tutum hiçbir zaman üye ülkelerin ulusal çıkarlarıyla tam olarak örtüşmemektedir. Mesela ABD'nin Irak'a askerî müdahalesi, NATO'nun genişlemesi, AGİT'in bölge politikası ve diğer gelişmeler karşısında BDT adından ilan edilen ortak tutum ya da verilen demeç BDT üyesi ülkelerin tutumlarıyla örtüşmemektedir. Bu nedenle, üye ülkeler bu demeçlere katılmamakta, katıldıkları durumlarda özel olarak şerh düşmektedirler. Yine bu yüzden, BDT içinde iç ve dış politika çizgileri, jeopolitik yaklaşımları örtüşen ülkeler GUAM gibi yeni kurumlar kurmayı tercih etmektedirler.

Dördüncü olarak, BDT içinde gerçekleştirilen bölgesel entegrasyonun hızı, derinliği ve diğer jeopolitik süreçlerle ilgisi üye ülkelerin çıkar ve menfaatlerinden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. BDT'nin askerî-jeostratejik alanda, güvenlik ve savunma alanlarında ileri entegrasyon planları birileri için kabul edilebilir olduğu halde, diğerleri açısından kabul edilemez niteliktedir. Bu durumda da jeopolitik ve jeostratejik çıkarları örtüşen ülkeler kendi aralarında altbölgesel entegrasyon örgütleri kurmayı denemektedirler.

Beşinci olarak, uluslararası arenada Avrasya coğrafyasında altbölgesel entegrasyon örgütü olarak tanınmanın yanı sıra, BDT, uluslararası ilişkiler ve devletler hukuku sisteminde kendine özgü bir yeri ve rolü bulunan yekpare bir kurum, bir tüzel kişi statüsüyle öne çıkamamıştır. Bu nedenledir ki uluslararası arenada çıkarlarını temin etme ya da sorunlarını çözüme kavuşturma açısından bu kurumun herhangi bir faydasını görmeyen üye ülkelerin BDT dışındaki kurumlara yönelmeleri gayet doğaldır.

Anlaşılacağı üzere BDT Avrasya'da üstlenmek istediği misyonun, yani eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında AB örneğindeki gibi derin bir jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik entegrasyon sürecini gerçekleştirme misyonunun üstesinden birtakım nedenler dolayısıyla gelememiş, üye ülkelerin beklentilerini karşılayamamıştır. Günümüzde BDT çerçevesinde tüm tarafları memnun bırakan verimli ve derin jeopolitik entegrasyon sürecinden bahsetmek mümkün değildir. Böyle entegrasyon girişimleri yalnızca BDT üyesi olan ve başlıca jeopolitik çıkarları örtüşen birtakım ülkeler arasında altbölgesel örgütler düzeyinde yapılmaktadır. Diğer yandan, çelişkili ve öznel bir yaklaşım olmakla beraber, Rusya kendini merkez alan bir bölgesel entegrasyon sürecini devam ettirmekte ısrarlı görünmektedir. Özellikle son zamanlar Moskova'nın Avrasya Birliği ve Gümrük Birliği adlarıyla gerçekleştirmeye çalıştığı "birlik politikaları" uluslararası arenada ciddi yankı uyandırmıştır. Ukrayna, Azerbaycan ve diğer bölge ülkelerinin Rusya'nın oluşturduğu birliklere mi, yoksa Avrupa Birliği'ne mi üye olacağı sorunu etrafında cereyan eden gelişmeler ve gerçekleşen mücadele Avrasya coğrafyasında huzurlu bir ortam beklentisinin onlarca sene boyunca pek gerçekleşmeyeceğini göstermektedir.

2.2. POST-SOVYET COĞRAFYASINDA JEOPOLİTİK, JEOEKONOMİK VE ASKERÎ-STRATEJİK İLİŞKİLERDE ANA YÖNELİMLER

SSCB'nin parçalanmasıyla beraber Avrasya'nın jeopolitik haritasında da ciddi bir değişiklik gerçekleşti. Uzunca zamandan beri jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik açılardan yekpare bir mekân özelliği arz eden SSCB coğrafyası farklı çı-

karları olan yeni bağımsız ülkelerin ve diğer jeopolitik aktörlerin temas alanına, ulusal, bölgesel ve küresel menfaatlerin çakıştığı jeostratejik bölgeye dönüştü. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden bazılarının Avrupa'yla entegrasyona, bazılarının tekrar Rusya etrafında bir araya gelmeye çalışması, bazılarının ise tarafsızlık çizgisini benimsemesi sonucunda bölgede jeopolitik faaliyetin sınırları ve hedefleri önemli ölçüde değişikliğe uğradı. SSCB gibi dünyanın en büyük imparatorluğunun çöküşü, çok sayıda halkın, ülkenin aynı anda bağımsızlık kazanması yalnızca ulusal ya da bölgesel düzeyde değil, küresel düzeyde de önemli bir jeopolitik gelişmeydi. Bu nedenledir ki 1990'ların başlarında SSCB'nin parçalanmasının nesnel ya da özel nedenlerine, iç ya da dış etkenlere bağlılığı konusuna temas etmeden, parçalanma sürecini jeopolitik bağlamda incelemek birkaç önemli kanaate ulaşmamıza neden olacaktır.

Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki onlarca yıldan beri hukuki, politik, ekonomik, sosyal ve manevi açılardan ortak mekânda bir arada bulunan halkların, zaman içinde şekillenen ekonomik, politik, kültürel ve diğer bağlarının aniden kopması ve mevcut ilişkilerin kesilmesi, bu halklardan çoğu açısından jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik bağlamda olumlu bir gelecek vaat etmemekteydi. Eski SSCB ülkelerinin çalışma ve üretim rezervleri, finans ve piyasa ilişkileri, makroekonomik ve mikroekonomik mekanizmaları uzunca yıllar içinde ortak bir sistemde kaynaşmış bulunuyordu ve bu sistemin bir çırpıda parçalanması herkes açısından felaketli sonuçlar doğurabilirdi. Bu nedenledir ki Sovyet İmparatorluğu'ndan kopan ülkelerin kendi aralarındaki politik, ekonomik, toplumsal, ticari, sosyal, etnik, kültürel, manevi ve diğer bağları bir şekilde sürdürmeleri, ikili ve çoklu entegrasyon kurumları oluşturmaları, aralarındaki

bölgesel ilişkileri devam ettirmeleri 1990'ların nesnel bir gerekliliğiydi.

Bu nesnel gerekliliğin doğurduğu ilk gerçek sonuçlardan bir tanesi 1991 yılında BDT'nin kurulmasıydı. Buna rağmen, SSCB'nin parçalanmasıyla Post-Sovyet coğrafyasında bağımsızlık kazanan ve bölgesel jeopolitik ilişkiler sistemine yeni şartlarla katılmak isteyen ülkelerin hem BDT'ye ve SSCB'nin mirasçısı olarak kabul edilen Rusya'yla ilişkilere, hem de bölgede cereyan eden jeopolitik entegrasyon süreçlerine yaklaşımları birbirinden farklılık göstermekteydi.

Uzmanlara göre, bu farklı yaklaşımlardan ilki, BDT üyelerinden bazılarının Rusya merkezli daha ileri entegrasyon süreçlerine katılma isteğidir. Bu ülkeler BDT'ye katılmalarının ardından ulusal bağımsızlıklarına ve egemenlik haklarına bir anlamda formel yaklaşım sergilemiş, bağımsızlığı iç yönetimde egemenlik olarak değerlendirmiş ve uluslararası arenada bağımsız dış politika izlemeye ciddi anlamda önem vermemişlerdir. Yine bu ülkelerin öncülüğüyle Rusya merkezli daha ileri entegrasyon sürecinin hızlandırılması amacıyla AB örneğinde bir simetrik konfederatif ilişkiler sisteminin kurulmasına çalışılmış, "daha az bağımsızlık, daha çok ortak çıkar" ilkesi benimsenmiştir. Bu gruba giren ülkeler, yani Rusya, Beyaz Rusya, Ermenistan ve birkaç Merkezî Asya Cumhuriyeti SSCB'yi yeni bir biçimde, konfederasyon temelinde yekpare bir ülke olarak yeniden kurma girişiminde bulunmuş, fakat başarılı olamamışlardır. Bu arada, Azerbaycan'ın da 1992 Mayıs'ına kadar aynı grubun içinde bulunduğunu anımsatmak gerekir.

Yine aynı gruba giren ülkelerin aradan geçen sürede çeşitli isimlerle (Avrasya Birliği, Beşler İttifakı, Ortak Ekonomik Mekân, Rusya-Beyaz Rusya İttifakı, Kolektif Güvenlik Anlaşması

Örgütü vb.) birtakım bölgesel kurumlar oluşturmaya, çeşitli düzeylerde, çelişkilerle dolu ve eşit olmayan şartlara dayalı yapay entegrasyon süreçlerini hayata geçirmeye çalıştıkları görülmüştür. Uzmanlara göre, tüm bu kurumlardaki "eşit statülü üyeler" kavramı gerçekte formel bir nitelik arz etmiş, ekseriyetle Rusya'nın egemen ve baskın konumu belirleyici olmuştur. Mesela asker sayısı milyonlarla ölçülen etkili bir çokuluslu ordu yapılanmasına, nükleer teknoloji de dâhil olmakla devasa bir silah gücüne, etkili stratejik füze kompleksine ve mükemmel hava savunma kalkanına sahip bulunan Rusya gibi bir dünya gücüyle topu topu birkaç bin askere ve kısıtlı sayıda eskimiş teknolojiye sahip bulunan Tacikistan, Kırgızistan, Ermenistan gibi ülkelerin eşit şartlarda kolektif güvenlik sistemi oluşturmaları mümkün değildir. Söz konusu ülkeleri kolektif güvenlik sisteminin içine dâhil ederken Rusya, bunların dış sınırlarını da kontrol altında tutmak ve oralardan gelebilecek askerî-jeostratejik tehlikeleri önlemek amacı gütmektedir. Aynı gruba giren ülkeler Rusya'yla ortak bir askerî yapılanma içine girerken birtakım jeopolitik çıkarlarını göz önünde tutmaktadırlar.

Post-Sovyet coğrafyasında entegrasyon süreçleri konusunda gözlemlenen ikinci yaklaşım ise BDT üyelerinden bazılarının hiçbir üst kurum dayatmasını kabul etmeden, Rusya'yla ve diğer ülkelerle ikili ve çoklu anlaşmalar temelinde asimetrik ve "ılımlı" konfederatif ilişkiler kurma isteği ve bunu yaparken ulusal bağımsızlık önceliklerini göz önünde bulundurmalarıdır. Bu gruba giren ülkelerin BDT'ye katılma amacı öncelikle bağımsız jeopolitik çıkarlarını temin etmekten ibarettir. Bu grubun bölgesel entegrasyon politikası "daha çok bağımsızlık, daha az entegrasyon" ilkesine dayanmaktadır. BDT içinde bu grubun öncüleri Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan ve bunlardan biraz da-

ha az etkin biçimde Özbekistan'la, Moldova'ydı. Bu ülkeler BDT'yi; bağımsız ülkelerin gönüllülük ve eşitlik temelinde kurdukları bir hükümetler arası kurum olarak değerlendirmekte, üye ülkelerin iç ve dış politikalarına müdahale hakkının bu kuruma verilmesini kabul etmemekte, BDT'nin yalnızca bağımsız ülkeler arasında ekonomik, politik, sosyal ve kültürel işbirliği için uygun ortamı sağlayan bir kurum rolünü üstlenebileceğini savunmaktaydılar. Birinci gruba giren ülkelerden farklı olarak, bu ikinci grubun üyeleri bağımsız birer politik çizgi takip etmekte, kendi aralarında ve dış dünyayla ilişkilerini diledikleri gibi gerçekleştirmeye çalışmakta, BDT'yi kendi ulusal çıkarlarının ve üye ülkelerin ortak çıkarlarının temin edilmesi aracı olarak görmekteydiler. Yine bu ülkelerin bir süre sonra ABD'nin desteğiyle bir araya gelerek GUUAM adlı bir örgüt kurmaları ve jeopolitik faaliyetlerini bu örgüt çerçevesinde koordine etmeye başlamaları da tesadüf değildi. GUUAM üye ülkelerin içişlerine karışmayan, eşit şartlarda üyeliğe dayalı bir örgüttü.

Bu ikinci grubun yaklaşımını açıklamaya çalışırken uzmanlar, Post-Sovyet mekânında entegrasyon süreçlerinde başı çeken ve pratikte bu süreçleri yönlendiren Rusya'ya karşı temkinli yaklaşımlarının ve güvensizliklerinin altını çizerler. Uzmanlara göre, bu temkinli yaklaşım ve güvensizlik söz konusu olmasa, mesela Beşler İttifakı adlı bölgesel entegrasyon kurumu çerçevesinde hayata geçirilen ileri entegrasyonun (askerî-jeostratejik birlik, gümrük birliği vb.) zaten BDT çerçevesinde çoğu üyenin katılımıyla gerçekleştirilmesi mümkündü. Azerbaycan'ın bu İttifak'ın dışında kalmasına, kendi sınırlarını ve gümrük kapılarını Ruslara ya da BDT'nin ortak sınır koruma birimine emanet etmek istememesi, dış ticaret, sınırı ticareti ve diğer alanlarda bağımsız politik çizgisinden taviz vermemesi neden olmuştur.

Gürcistan, Moldova ve Ukrayna da İttifak'a katılmayı benzer nedenler yüzünden reddetmiş ve dış ticaret konusunda bağımsız politika izlemeyi yeğlemişlerdir. Gerçekte Beşler İttifakı'nın derin jeoekonomik entegrasyon süreci de umulan sonucu vermemiştir. İttifak üyelerinden Kırgızistan Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmış, iç ticaret ve hizmet piyasasını dış ülkelere açmış ve sonuçta Rusya, Kırgızistan'la serbest ticaret ilişkilerini kıstılamak durumunda kalmıştır.

Anlaşılacağı üzere, BDT üyesi Post-Sovyet Cumhuriyetlerinden bir grubu, üyelerin iç sorunlarından ve karşılaştıkları zorluklardan yararlanmakla, bunları Rusya önderliğinde yeni bir konfederatif yapıda bir araya getirmeye çalışırken, ikinci grup bağımsızlıklarını kendi güçleriyle korumayı, bağımsız devletlerini yapılandırmayı ve bu süreçteki zorlukları aşmakta BDT'nin gücünden ve olanaklarından faydalanarak diğer üyelerle beraber bağımsızlık yolunda ilerlemeyi tercih etmişlerdir.

BDT coğrafyasında Post-Sovyet dönemindeki jeopolitik hayatı karakterize eden birkaç etken ve yönelim de siyaset bilimi uzmanlarının dikkatini çekmiştir. Bu etkenlerden bir tanesi üye ülkelerin jeopolitik ve jeostratejik güvenlik hedefleri, jeoekonomik bağları ve politik transformasyon yönelimleri arasındaki çıkar farklarıdır. BDT ülkeleri arasında ciddi boyutta beliren bu çıkar farkları günümüzde de bölgenin jeopolitik yapısını karakterize eden başlıca etkenlerden ve uluslararası ilişkilerin temel yönelimlerinden bir tanesidir. Söz konusu yönelimin başlıca göstergesi, Post-Sovyet coğrafyasında aynı altbölgesel kuruma üye ülkelerin jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarının ve gelişim yönlerinin birbirinden önemli ölçüde ayrıldığı gerçeğidir.

Üye ülkelerin çıkar ve menfaatlerin, dış politikada hedef ve yönelimlerinin farklılığı yanında, yönetim rejimleri, yurttaş toplulukları ve diğer alanlardaki farklılıklar nedeniyle de BDT oldukça karmaşık bir örgüt olarak kabul edilir. Üye ülkelerin bulundukları coğrafya jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik açılardan çok büyük önemi haiz olduğundan, ABD, Rusya, İran, Türkiye, AB ve Güneydoğu Asya ülkelerinin çıkarları bu coğrafyada karşı karşıya gelmektedir. Bu yüzden aynı coğrafyada küreselleşme ve ekonomik liberalleşme, demokratik dönüşüm ve bölgesel entegrasyon süreçlerine çeşitli güç odaklarını temsil eden onlarca ülke, hükümetler arası kurum ve diğer jeopolitik aktör katılmaktadır.

Gerçekte, aynı amaç çerçevesinde ortak siyasi ve ekonomik çizgi izlemeyi hedefleyen BDT gibi bir örgütün üyeleri arasında iç, bölgesel ve küresel süreçlere yaklaşım açısından bunca ilkesel görüş ayrılıklarının bulunması, söz konusu örgütün kaderi konusunda ciddi soru işaretlerinin oluşmasına neden olmaktadır. BDT üyesi ülkeler günümüzde Batı yanlısı, Rusya yanlısı ya da tarafsız bir tutum sergilemek, uluslararası ilişkilerde, bölgesel ölçekli jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik meselelerde hangi kampla ilişkilerini derinleştirmek gibi konularda zorlu bir tercihle karşı karşıya kalmışlardır. BDT ülkelerinin Batı yanlısı ya da Rusya yanlısı olmalarını, ulusal çıkarlarını hangi bölgesel ya da küresel güçle ilişilendireceklerini belirleyen nesnel şartlarla beraber, birtakım öznel etkenler de bulunuyor. Bu öznel etkenler sırasında BDT üyelerinden bazılarının sınırları içinde etnik ayrılıkçılık hareketinin mevcudiyeti ve bu hareketlerin söz konusu ülkelerin egemenliklerine, toprak bütünlüklerine, ulusal güvenliklerine tehdit oluşturması, bölgesel ve küresel güç odaklarının etnik ayrılıkçılık hareketlerini gizli ya da

açık şekilde destekledikleri gerçeği de zikredilmelidir. Bu durumdaki ülkeler Rusya'ya da, Batı'ya da tam anlamıyla güvenememekte, jeopolitik güvenliklerini ve bağımsızlıklarını garantiye almak için alternatif çözümler aramaktadırlar. Mesela BDT çerçevesinde kurulan KGAÖ Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın askerî-stratejik çıkarlarına uyduğu halde, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Türkmenistan ve Moldova'nın çıkarlarına uymamaktadır. Bu ikinci gruba giren ülkeler güvenliklerini, toprak bütünlüklerini ve egemenlik haklarını korumanın daha güvenilir mekanizmalarını aramakta, farklı güvenlik sistemleriyle işbirliği kurmakta ya da kendi başlarına bağımsız hareket etmektedirler.

Yine BDT üyelerinden bazıları Batı'yla entegrasyon ve gelecekte AB'ye katılma hedefi doğrultusunda çalışmayı, Avrupa Konseyi çerçevesinde demokratik hukuk devleti yapılanmasını yeğledikleri halde, bazıları Rusya, İslam dünyası ya da Çin'ke politik ve ekonomik entegrasyona daha yatkın durumdadırlar. Bu nedenledir ki her ülke derin jeopolitik ve jeoekonomik entegrasyon sürecini Avrasya'nın tamamını içine alan büyük ve yekpare bir birlik çerçevesinde değil, çıkarları örtüşen ülkelerin kendi aralarında oluşturdukları küçük altbölgesel kurumlar çerçevesinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu etken hem genel anlamda bölgesel jeopolitik entegrasyon sürecini büyük ölçüde olumsuz etkilemekte, hem de bölge ülkeleri arasında karşılıklı güvene zarar vermektedir. BDT üyeleri, birbirlerine tam anlamıyla güvenememeleri yüzünden ortak bir kurum içinde hareket olanaklarının kısıtlanacağı endişesiyle bölgesel ve küresel ölçekli daha fazla kuruma üye olmaya çalışmaktadırlar. Günümüzde BDT coğrafyasında her ülkenin; bağımsızlığının garantisini ve değer ölçütünü daha fazla küresel ya da bölgesel

kuruma üye olmakta gördüğü, uluslararası ilişkiler sistemi içindeki yerini ve rolünü daha fazla kuruma üye olmak açısından değerlendirdiği bir durum ortaya çıkmıştır. Mesela son 10-12 yıl içinde BDT üyesi ülkelerden Azerbaycan 37, Gürcistan 33, Ermenistan 37, Özbekistan 37, Kazakistan 35, Türkmenistan 34 küresel ya da bölgesel ölçekli kuruma üye olmuştur. Bazı ülkelerin BDT ile beraber AB, İKÖ, Ekonomik İşbirliği Örgütü ve diğer kurumlara da aynı anda üye olmayı istemesi, dış dünyayla jeopolitik ve jeoekonomik ilişkilerini çeşitlendirmesi çabası da bağımsızlıklarını kaybetme endişesinden kaynaklanmaktadır.

Avrasya genelinde ve bu arada Post-Sovyet coğrafyasında ve BDT çerçevesinde gözlemlenen ikinci önemli jeopolitik yönelim ise bölgesel jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik entegrasyonun farklı düzeylerde altbölgesel birlikler çerçevesinde ve farklı hızlarda gerçekleştirilmesi, bu altbölgesel birliklerde bölgenin farklı liderlerinin öne çıkması gerçeğidir. Altbölgesel jeopolitik birliklerdeki entegrasyonun kapsamı ve derinliği de birliğin lider ülkesi tarafından belirlenmektedir. Mesela BDT çerçevesinde entegrasyonun mahiyeti ve dinamizmi Rusya tarafından belirlendiği halde, Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde aynı görevi İran, Merkezî Asya İşbirliği Örgütü'nde Kazakistan ve Özbekistan, Şanghay İşbirliği Örgütü'nde Çin ve Rusya, Türk Devletleri Birliği'nde Türkiye, GUAM'da Ukrayna ve ABD üstlenmiştir.

BDT coğrafyasında gözlemlenen üçüncü önemli yönelim, bölgenin lider ülkeleri yanında küresel ölçekte büyük ülkelerin ve diğer jeopolitik aktörlerin de aynı coğrafyada jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarını, bilişim, ulaşım, komünikasyon, kültür ve maneviyat alanındaki menfaatlerini temin etmeya çalışmalarından ibarettir. Uzmanlara göre, bu ülke-

lerin BDT coğrafyasında farklı jeopolitik etkinlik sergilemelerinin birtakım nedenleri ve karakteristik yönleri bulunmaktadır. Mesela Rusya bölgede geleneksel üstünlüğünü korumak, çıkarlarını dış etkilere bağlı kalmaksızın bölgenin diğer bağımsız ülkelerinin yeni jeopolitik çıkarlarına uyumlu hale getirmek istemektedir. İran dış güçlerin, özellikle siyasal yönetim ve dinî değerler açısından farklılık gösteren ABD ve Avrupa ülkelerinin bölgeye girişine, Hazar kıyısında nüfusunun çoğunluğu Müslüman Azerilerden oluşan ve Azerbaycan adıyla tanınan ülke aracılığıyla çokuluslu projelere katılmalarına, Azerbaycan bölgede cazibe merkezine dönüşmesine engel olmak istemektedir. Türkmenistan'ın birtakım çelişkili jeopolitik kararları ve etkinlikleri ise uzmanlar tarafından, küresel enerji piyasalarına ulaşma serbestliği ve bu piyasalarda elverişli konuma sahip olma imkânı kazanmak istediği şeklinde yorumlamaktadırlar.

Hazar'a kıyısı bulunan ülkeler arasında en açık ve anlaşılır, bölgenin ortak çıkarlarına en uygun, uluslararası hukuk normlarına dayanan ve komşulardan hiçbirinin jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarına tehdit oluşturmayan politik çizgi Azerbaycan ve Kazakistan tarafından takip edilmektedir. Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da gerçekleştirmek istedikleri enerji, ulaşım, iletişim ve diğer çokuluslu projelere hem Rusya, Türkiye, İran gibi bölge ülkelerinin, hem de Batı'nın lider ülkelerinin şirketlerini dâhil edebilmek amacıyla Azerbaycan ve Kazakistan, teknolojik ve mali yatırımlar alanında serbest jeoekonomik rekabet ortamı ve katılım imkânı sağlayan bir tutum sergilemektedirler. Bu iki ülke demokratik siyasal yönetim modelini ve piyasa ekonomisi çizgisini benimsemekle, küresel entegrasyon ve dönüşüm süreçlerine katılmayı tercih etmişlerdir.

2.3. BDT ÇERÇEVESİNDE ÇOK YÖNLÜ ENTEGRASYON SÜREÇLERİNİN KARAKTERİSTİĞİ

BDT çoğu Post-Sovyet Cumhuriyeti arasında derin jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik entegrasyon sürecini gerçekleştirmeye muvaffak olamamıştır. Aynı entegrasyon girişimi BDT üyesi olmakla beraber, başlıca çıkarları kendi aralarında örtüşen bazı ülkelerce kurulan altbölgesel kurumlar çerçevesinde sürdürülmektedir. Mesela Rusya-Beyaz Rusya İttifakı, Beşler İttifakı, Avrasya Ekonomik Birliği, Merkezî Asya İşbirliği Örgütü, Türk Devletleri Birliği, GUAM, Ekonomik İşbirliği Örgütü, Şanghay İşbirliği Örgütü gibi kurumlar ileri entegrasyon süreçleri konusunda BDT'nin hayli önündedirler.

Post-Sovyet coğrafyasında gerçek bir jeopolitik ittifak örneği Rusya ile Beyaz Rusya arasında gerçekleştirilmiştir. Fakat bu ileri entegrasyon süreci, ortak jeoekonomik mekân, ortak para birimi ve enerji sistemi, ortak üst kurumlar gibi süreçlere katılmayı diğer BDT üyeleri şimdilik istememektedirler. Rusya'yla Beyaz Rusya dışında Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkeler de Dörtler İttifakı ve Beşler İttifakı adı verilen örgütler çerçevesinde ileri entegrasyon süreci gerçekleştirme girişiminde bulunmuşlardır ve bu yönde çalışmalarını sürdürmektedirler. Fakat bu İttifaklar çerçevesinde gerçekleştirilen jeoekonomik, askerî-jeostratejik projelere karşı da diğer BDT üyelerinin şimdilik temkinli bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Mesela Beşler İttifakı çerçevesinde 1998-1999 yıllarında kurulan Ortak Ekonomik Mekân ve Gümrik Birliği gibi kurumlar halen bütün gücüyle etkin olamamaktadır. Bu durumun başlıca nedeni, üye ülkeler arasında ekonomik çıkarlar ve karşılıklı menfaatler sisteminin mükemmel bir şekilde hazırlanarak orta-

ya konamamasıdır. Kendi aralarında derin ekonomik entegrasyon süreci başlatmak isteyen ülkeler, diğer yandan dış dünyayla ekonomik ve ticari ilişkilerinde özgür olmayı da istemektedirler. Birbiriyle çelişen bu iki hedefin aynı noktada buluşturulmasının yöntem ve araçları henüz bulunamamaktadır.

Yukarıda isimleri anılan beş ülke 2000 yılında yeni bir jeoekonomik kurum olan Avrasya Ekonomik Birliği'ni oluşturmuş, fakat yine aynı nedenlerden dolayı bu kurumun akıbeti de farklı olmamıştır. Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın kurdukları Gümrük Birliği Kırgızistan ve Tacikistan'ın da katılmasıyla Avrasya Ekonomik Birliği'ne dönüşmüştür. Diğer BDT ülkelerini de kendi saflarına katmak suretiyle ortak gümrük sınırlarının oluşturulması, ortak gümrük tarifelerinin uygulanması, serbest ticaret ve hizmet ortamının sağlanması Avrasya Ekonomik Birliği'nin başlıca hedefleri olarak belirlenmiştir. Kurumun 2000 yılından bugüne kadar almış olduğu kararların çoğu kâğıt üzerinde kalmış ve pratik sonuçlar vermemiştir. Her şeye rağmen, BDT mekânında altbölgesel jeopolitik entegrasyon odakları arasında en büyük ilerleme durumu Avrasya Ekonomik Birliği örneğinde görülmektedir. Kurum üyeleri kendi aralarında ve dış dünyayla ekonomik ve ticari ilişkiler, gümrük ve vergi alanında kâğıt üzerinde bile olsa ortak bir sistem geliştirmişlerdir ve önemli bir jeoekonomik birlik örneği sergilemektedirler.

Günümüzde Avrasya Ekonomik Birliği Ukrayna, Azerbaycan ve Türkmenistan'ı da kendi safına çekerek BDT çerçevesinde Serbest Ticaret Bölgesi oluşturma projesi üzerinde çalışmaktadır. Bu projenin hedefi gelecekte BDT coğrafyasında mal, sermaye, iş gücü, çalışma rezervleri ve hizmet alanlarını kapsayan, AB örneğindeki gibi bir serbest ekonomik bölgenin oluştu-

rulması ve söz konusu alanlarda ileri entegrasyonun sağlanmasıdır. Fakat Rusya'nın yine birtakım konularda kendi jeopolitik çıkarlarına öncelik vermesi, enerji ve transit geçiş konularında üye ülkeler üzerinde jeoekonomik baskı uygulaması söz konusu sistemin verimli bir şekilde çalışmasını engellemektedir.

BDT üyelerinin oluşturdukları bölgesel jeopolitik birlikleri ya da Avrasya coğrafyasında BDT üyelerinin katıldıkları uluslararası jeopolitik birlikleri (İKÖ, Şanghay İşbirliği Örgütü, Türk Devletleri Birliği, GUAM vb.) çerçevesinde bir yandan üye ülkelerin birbirinden farklı çıkar ve yaklaşımlarının bulunduğu, diğer yandan her örgütte bir ülkenin ağırlığının ön planda olduğu gözlemlenmektedir. Mesela Rusya'nın baskın olduğu bölgesel jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-stratejik kurumlara katılan BDT üyesi ülkeler, kendi bölgelerinde daha pasif bir jeopolitik etkinlik sergileyen, dış politika konusunda fazla bağımsız hareket edemeyen ve her konuyu "Kuzey'deki Büyük Komşu"ya danışma ihtiyacı hisseden ülkelerdir. Böyle ülkeler Rusya'nın çıkarlarını göz önünde tutmak kaydıyla, zaman zaman kendi aralarında birtakım bölgesel örgütler kurmakta, ulusal çıkar alanlarına giren jeopolitik meseleleri bu örgütler sayesinde çözüme kavuşturmaya çalışmaktadırlar. BDT üyesi Merkezî Asya ülkelerinin altbölgesel entegrasyon örgütü olan Merkezî Asya Ekonomik Birliği (MAEB) buna bir örnek teşkil edebilir. MAEB 1993 yılında, üyeleri arasında serbest ticareti ve ekonomik birliği sağlamak, ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyon alanında ortak çabaları koordine etmek amacıyla Kazakistan ve Özbekistan Devlet Başkanlarının önerisiyle kurulmuştur. 1994 yılında Kırgızistan, 1998 yılında Tacikistan kuruma üye olmuş-

tur. Bazı etkinliklere Gürcistan, Türkiye, Ukrayna ve Rusya da gözlemci üye olarak katılmaktadırlar.

Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın MAEB çerçevesinde 1994 yılında kurdukları Merkezî Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası ülkeler arasında para dolaşımı ve ödeme faaliyetlerinin kolaylaştırılmasına yardımcı olmaktadır. MAEB çerçevesinde bugüne kadar jeopolitik ve jeoekonomik konularda 200'ü aşkın iddialı ve cesur karar alınmış olmasına rağmen, ileri entegrasyona ilişkin somut sonuçlar göze çarpmamaktadır.

BDT çerçevesinde daha fazla bağımsız politika takip eden ve Batı'ya daha fazla yönelen ülkelerin 1997 yılında kurdukları GUAM da bölgedeki jeopolitik süreçlerde önemli bir yere sahiptir. Araştırmacılara göre, GUAM'ın kurulması BDT'de cereyan eden süreçlerin ve iç yönelimlerin en nesnel ve doğal sonuçlarından bir tanesidir. Çünkü BDT kurulduğu günden itibaren bu kurum adından ilan edilen, fakat gerçekte yalnızca Rusya'nın yaklaşımını ifade eden kararlar ve bildiriler konusunda Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova daima daha farklı bir tutum sergilemişlerdir.

GUAM Devlet Başkanları, ülkelerinin demokrasiye, yasaların üstünlüğüne, insan hak ve özgürlüklerine saygı ilkelerine bağlılığını çeşitli konuşma ve demeçlerinde daima ifade etmiş, halklarının refahını yükseltmek amacıyla kurum çerçevesinde eşit şartlarda işbirliğini ve ekonomik bağlarını geliştirmeye çalıştıklarını vurgulamışlarıdır. GUAM Devlet Başkanları uluslararası terör ve aşırılık, bunlardan kaynaklanan jeopolitik sorunlar, uyuşturucu kaçakçılığı, uluslararası örgütlü suçlar, insan ticareti, yasadışı göç, yasadışı silah ticareti, kara para aklama ve rüşvetle mücadelede çabaların birleştirilmesi ve işbirliğinin pekiştirilmesi zorunluluğunu da pek çok defa ifade etmişlerdir.

GUAM Batı yanlısı bir jeopolitik çizgi takip eden, bölgede Batı Avrupa örneğindeki gibi bir politik, ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyon sağlamaya çalışan ve tüm bu süreçte eşit şartlarda ve karşılıklı çıkarlar temelinde işbirliği yapmayı yeğleyen ülkelerin kurduğu bir örgüt olarak kabul edilir. AB ülkeleri ve ABD'de GUAM'ın geleceğine dair iyimser görüşlere sahip bulunan çok kişi vardır. Son dönemde Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Litvanya ve Polonya gibi ülkeler de bu örgüte ilgi duymaktadırlar. 22 Nisan 2005 tarihinde Moldova'nın başkenti Kişinev'de gerçekleşen GUAM Zirvesi'ne Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yuşçenko, Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili ve Moldova Cumhurbaşkanı Vladimir Voronin'le beraber Romanya Devlet Başkanı Traian Basescu, Litvanya Cumhurbaşkanı Valdas Adamkus, ABD Dışişleri Bakanlığı Avrasya Masası Başdanışmanı Steven Mann, AGİT Genel Sekreteri Jan Kubis'in de katılmış olmaları, örgütün gördüğü ilginin bir kanıtıdır. 2006 Mayıs'ında Kiev'de gerçekleşen Zirve'de ise kuruma "GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü" adı verilmiştir.

Kişinev Zirvesi'nde GUAM Devlet Başkanları, enerji konusunun örgütün öncelikli meselesi olduğunu ifade etmişlerdir. Azerbaycan'ın petrol üretimi alanında, kendi ülkesinin ise transit geçiş olanakları açısından eşsiz potansiyele sahip bulunduğunu vurgulayan Ukrayna Cumhurbaşkanı Yuşçenko, bu iki avantajın bir araya getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Rus siyaset bilimciler, Ukrayna Devlet Başkanı'nın bu açıklamasının, GUAM'ın Rusya'ya alternatif bir enerji kaynağı ortaya koyma projesinin habercisi olduğu kanısındadırlar.

GUAM ülkelerinin Batı yanlısı bir jeopolitik çizgi takip etmelerinin birtakım nesnel nedenleri bulunuyor. Dağlık Karabağ, Gürcü-Oset, Gürcü-Abhaz, Transdinyester sorunları ve Kırım'daki ayrılıkçı hareket konusunda Rusya'nın sergilediği yaklaşım bir yandan Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Moldova'nın Rusya'yla ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekte, diğer yandan kendini savunma içgüdüsünü körüklediği bu ülkeleri bgüçlerini birleştirmeye ve etnik ayrılıkçılıkla ortak mücadeleye itmektedir. Diğer yandan Batı Avrupa'yla ekonomi ve güvenlik alanlarında işbirliği ilişkilerinin kurulması, Doğu-Batı ulaşım ve komünikasyon koridorunun oluşturulması, Hazar havzasının enerji rezervlerinin dünya pazarlarına oluşturulması gibi konularda da GUAM ülkelerinin görüşü ve yaklaşımı ile Rusya'nın görüş ve yaklaşımı örtüşmemektedir.

Batılı ve Rus analistler GUAM'ın Avrasya'da bölgesel güvenlik sistemi oluşturmak suretiyle NATO'yla entegrasyon imkânlarını da yorumlamaktadırlar. Bu durum elbette ki Rusya'yı tedirgin etmekte ve Rusya-GUAM ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Özellikle 2000 yılında GUAM Devlet Başkanlarının Washington'da gerçekleşen görüşmesi ve ABD Hükümeti'nin GUAM'ın çalışmalarına 45 milyon dolar yardım tahsis etmesi, kurumun AB'nin de desteğini alması Rusya'yı endişelendirmektedir.

Birtakım uzmanlar ise GUAM'ı daha çok BDT coğrafyasının bir diğer altbölgesel örgütü olan Ortak Ekonomik Bölge'ye bir alternatif olarak görmektedirler. Serbest ticaret bölgesi oluşturulmasına ilişkin Bakü, Kiev, Tiflis ve Kişinev arasında sağlanan mutabakat da böyle bir rekabete işaret etmektedir. GUAM'ın enerji alanında Rusya'ya rakip olma ihtimalini gerçekçi bulmayanların varlığını da anımsatmak gerekir. Bazı uz-

manlar Merkezî Asya ülkelerinin, özellikle Kazakistan'ın enerji rezervlerini GUAM koridoru üzerinden Avrupa'ya aktarmak isteyeceğine inanmamaktadırlar. Yine bu uzmanlara göre, Özbekistan da Rusya'yla ilişkilerini bozmamak için bu kurumla işbirliğine girmeyecektir. Fakat 2006 yılının 17 Haziran'ında Astana'da Azerbaycan ve Kazakistan Cumhurbaşkanları arasında Kazak petrollerinin bir bölümünün BTC Petrol Boru Hattı üzerinden nakledilmesine ilişkin anlaşmanın imzalanması, bu tahminleri boşa çıkarmıştır. Anlaşılacağı üzere Kazakistan, enerji rezervlerini Batı pazarına ulaştırmada ekonomik açıdan daha elverişli olan güzergâhı, yani Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden uzanan "GUAM koridorunu" tercih etmiştir. Bu durum bir yandan BTC projesinin, diğer yandan GUAM'ın önemini daha da arttırmaktadır.

Bazı uzmanlar ise GUAM'ın; üye ülkelerin Rusya petrolüne ve doğalgazına bağımlılıklarına son vermenin ötesinde, AB ülkelerine stratejik enerji sağlayıcı konumda bulunan Rusya'ya gerçek bir alternatif oluşturabileceği düşüncesindedirler. Ne var ki BDT'de olduğu gibi GUAM içinde de bazı ülkelerin siyasi çizgilerinde radikal değişiklik yaptıkları görülmüştür. Böyle bir tercih değişikliği Özbekistan örneğinde görülmüştür. Bilindiği üzere Özbekistan başlangıçta GUAM'a katılmakla beraber, bir süre sonra kurumun etkinliklerine katılmaz olmuş, akabinde örgütten ayrılma niyetini ortaya koymuştur. Arada tekrar GUAM çerçevesinde etkin hale gelen Özbekistan sonda kurumdan ayrılmıştır.

Avrasya'da bölge ülkelerinin ve BDT üyelerinden bazılarının katılımıyla tesis edilen önemli altbölgesel jeopolitik örgütlerinden bir tanesi de Şanghay İşbirliği Örgütü'dür. Kurulduğu 2001 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) BDT üyesi 5 ülkeyle be-

raber Çin Halk Cumhuriyeti'nden oluşmaktaydı. Merkezî Asya'da barış ve huzurun korunması, üyeler arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, politik, ekonomik, kültürel alanlarda jeopolitik işbirliğinin pekiştirilmesi ŞİÖ'nün ana kuruluş amaçları olarak belirlenmiştir.

Üye ülkelerin yüzölçümlerinin ve nüfuslarının toplamına nazaran ŞİÖ yalnızca Avrasya'nın değil, dünyanın en büyük jeopolitik yapılanmalarından bir tanesidir. ŞİÖ ülkelerinin toplam yüzölçümü (30 milyon 189 bin kilometrekare) Avrasya'nın 3/5'ünü kapsar. Üye ülkelerin toplam nüfusu ise (1 milyar 445 milyon) dünya nüfusunun yaklaşım %25'ini oluşturur. Örgüte katılan ülkelerden ikisinin (Rusya ve Çin) BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyesi oldukları göz önünde bulundurulursa, ŞİÖ'nün bölge ülkeleri ve bu arada Azerbaycan açısından taşıdığı önemi ve dünya siyasetinde işgal ettiği yeri anlatmaya gerek kalmaz.

2001 Haziran'ında tesis edilmekle beraber, ŞİÖ'nün temelleri 1990'ların ortalarında atılmıştır. 26 Nisan 1996 tarihinde Şanghay'da Rusya Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev ve Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman bir araya gelerek jeostratejik açıdan önemli bir anlaşma olan Sınır Boylarında Askerî Güvenliğin Pekiştirilmesi Anlaşması'nı imzaladılar. İmzalanan anlaşmanın adından da anlaşılacağı üzere, öncelikle askerî-stratejik konularda işbirliği yapılması öngörülmekteydi. Anlaşmayı imzalayan ülkeler silahlı kuvvetlerini birbirleri aleyhinde kullanmama, ordularındaki asker sayısı ve sahip oldukları askerî araçlar konusunda birbirlerini bilgilendirme, sınır boylarında 100 kilometrelik alanda askerî araç ve birliklerin hare-

ketlerine ilişkin olarak birbirlerine bilgi aktarma yükümlülüğünü üstlenmişlerdir.

Görüleceği üzere, Şanghay Beşlisi'nin kendi aralarında imzaladıkları anlaşma bölgesel ekonomik ya da politik işbirliğini değil, askerî-stratejik işbirliği ve karşılıklı yükümlülükleri kapsamaktaydı. Bu gerçek, daha sonra ŞİÖ adıyla kurulan devasa jeopolitik yapılanmanın mahiyeti konusunda geniş tartışma ve fikir ayrılıklarına neden olmuş, siyaset bilimcilerin farklı yorumlarına yol açmıştır.

24 Nisan 1997 tarihinde Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Çin liderleri Moskova'da bir araya geldiler ve Sınır Boylarında Silahlı Kuvvetlerin Karşılıklı Olarak Azaltılması gibi yeni bir jeostratejik anlaşma imzaladılar. Rusya Cumhurbaşkanı Yeltsin imza töreninde, anlaşma üzerinde çalışmaların uzun süreden beri devam ettiği ve anlaşmanın 7 yıllık zorlu müzakerelerin sonucu olduğunu itiraf etti. Yeltsin, "tarihte ilk kez olarak istikrar ve karşılıklı güven alanının oluşturulacağını" da sözlerine ekledi.

Şanghay Beşlisi'nin üçüncü buluşması 1998 Temmuz'unda Kazakistan'da gerçekleşmiştir. Bu buluşmada hiçbir askerî-jeostratejik anlaşma imzalanmamakla beraber, üye ülkeler ilk kez çokuluslu jeoekonomik ulaşım ve komünikasyon projeleri hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in önerisiyle, Asya ile Avrupa arasında Şanghay Beşlisi ülkelerinin katılımıyla çokuluslu bir ulaşım köprüsü yapılması, Güneydoğu Asya'nın denizlerine en kısa yolun inşa edilmesi gündeme alınmıştır.

1999 yılında Kırgızistan'ın başkentinde gerçekleşen 4. Zirve'de başlıca gündem maddeleri uluslararası jeopolitik gelişmeler, bölgesel askerî-stratejik güvenlik sistemlerinin etkinliği

ve geleceği, Avrasya'da jeoekonomik işbirliği olanakları gibi konulardan oluşmuştur.

Şanghay Beşlisi ülkeleri Dışişleri Bakanlarının toplantıları 2000 yılından itibaren düzenli bir şekilde yapılmaya başlamış ve bir gelenek halini almıştır.

15 Haziran 2001 tarihinde yine Şanghay'da bir araya gelen Devlet Başkanları Batı'yla Doğu arasında kesin bir tercih yapmakta zorlanan Özbekistan'ın da kuruma alınmasına ilişkin mutabakat sağladılar. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasına ilişkin resmî bildiri de aynı Zirve Toplantısı sırasında imzalanmıştır. Dolayısıla 1996 yılında "Şanghay Beşlisi" olarak kurulan örgüt, şimdi "Altılık" oldu ve bölgesel jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik bir kurum olarak faaliyete başladı. ŞİÖ'nün askerî-stratejik yapılanması olan Bölgesel Antiterör Merkezi 2002 yılının Haziran ayından itibaren etkin olmuştur. 2004 yılında Moğolistan, 2005 Temmuz'unda ise Pakistan, İran ve Hindistan gözlemci ülke olarak örgüte katılmışlardır.

Günümüzde ŞİÖ'nün ciddi boyutta taktik ve stratejik değişiklikler yaptığına tanık olmaktayız. Mesela Batı ve Batı'nın askerî-jeostratejik kurumu olan NATO konusunda 2005 yılına "ılımlı ve tavize yatkın" bir yaklaşım sergilemesine rağmen, ŞİÖ'nün 2005 yılından sonra "tavizsiz ve sert" bir tutum takındığı gözlemlenebilir.

Batı'nın ve öncelikle ABD'nin bölgede nüfuzunu arttırmasına engel olmak üzere kurulduğu kuşkusuz olmakla beraber, ŞİÖ ilk yıllarda ABD karşıtı tutumunu açıkça ifade etmekten kaçınmış ve bölgesel güvenlik sorunlarını daha fazla öne çıkarmıştır. Bunun başlıca nedeni 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör olayının ardından yalnızca bölgede değil, tüm dünyada jeostratejik durumun radikal biçimde değişmiş olmasıydı. 11

Eylül olayının ardından ABD ordusunun Merkezî Asya'da varlık gçstermesi, Özbekistan ve Kırgızistan'da askerî üslerin konuşlandırılması Çin ve Rusya tarafından tedirginlikle karşılanmış, fakat bu ülkeler Merkezî Asya ülkelerinden bazılarının Batı yanlısı tutumu (özellikle Özbekistan ve Kırgızistan'ın ABD'yle sözde demokratik devlet yurttaş toplumu yapılanması alanında işbirliği yapması) nedeniyle ilk başlarda ABD'nin etkinliğine engel olamamışlardır. Merkezî Asya ülkelerini incitmemek, diğer yandan bölgede kendi "egemen ülke" imajına zarar vermemek amacıyla Moskova, hatta ABD'nin söz konusu coğrafyada geçici olarak askerî üsler kurmasının Rusya'nın da çıkarlarına uygun olduğunu ilan etti.

2005 Haziran'ında gerçekleşen ŞİÖ Zirvesi'nde ilk kez olarak ABD'nin bölgedeki askerî üslerinin kaldırılması yönünde somut talep ve şartlar ortaya konmuştur. Yayınlanan ŞİÖ bildirgesinde, Afganistan'da durumun istikrara kavuşması nedeniyle ABD'nin bölgede askerî üs bulundurmasının bir gereklilik olmaktan çıktığı ifade edilmiş ve şöyle denmiştir: "ŞİÖ ülkeleri içinde askerî üslerin varlığını sürdürmesi ve altyapı unsurlarından faydalanma süresinin kesinlik kazanması şarttır." Görüleceği üzere, Merkezî Asya ülkelerinin içişlerine, bu ülkelerdeki yönetim sistemlerinin mahiyetine ve karakterine "asla müdahale etmeyen" Rusya ile Çin; Bush yönetiminin Ukrayna ve Gürcistan'da, aslında Avrasya genelinde uygulamaya koyduğu ve gerçekleştirmek istediği, fakat Merkezî Asya'daki iktidarların işine asla gelmeyen aceleci "renkli devrimler", "tek tip uluslararası demokratikleşme ve insan hakları politikasından" başarılı bir şekilde faydanma fırsatı bulmuşlardı. Merkezî Asya ülkelerinin pragmatik liderleri elbette ki hem Batı'nın, hem de Doğu'nun Avrasya coğrafyasının ve bizzat kendi ülkelerinin jeopo-

litik ve jeostratejik güvenliklerine, bağımsız devletlerinin menfaatlerine yapabileceği katkıyı doğru bir şekilde değerlendirmekteydiler. Diğer yandan bu liderler, kişisel iktidarları açısından mevcut ya da muhtemel tehlikeleri de iyice hesaba katabiliyorlardı. Bu nedenledir ki ŞİÖ'nün lider ülkeleri Rusya ve Çin'le örtüşen çıkarları çerçevesinde, jeopolitik ve jeostratejik açıdan ciddi bir Batı karşıtlığı sergilemeye başlamışlardı.

ŞİÖ Zirvesi'nden çıkan bildirgede Merkezî Asya'daki ABD üslerinin kapatılma talebi dile getirilmeklekalmamış, bu ülkenin demokrasi kıstaslarına ve genel anlamda insani değerlerine alternatif bir yaklaşım da ortaya konmuş bulunuyordu. Mesela söz konusu bildirgede şöyle denmekteydi: "Devlet Başkanları eşitlik ve karşılıklı saygı, bağımsız ülkelerin içişlerine karışmama ilkeleri temelinde kurulan uluslararası ilişkileri daima desteklediklerini ifade etmiş, ideolojik ve sosyal yapı farklarına bakmaksızın, dünya kamuoyuna yeni bir güvenlik konseptinin şekillendirilmesi çağrısını yapmışlardır." Bildirgede, "her halkın kendi kalkınma çizgisini belirleme hakkının tam anlamıyla temin edilmesi gerektiği" de vurgulanmaktaydı. Yorumculara göre, bildirgedeki bu maddeler ABD'nin demokrasi ve Batılı değerleri dünya genelinde uygulamaya koyma politikasına ŞİÖ üyelerinin karşı çıktığına bir işaretti.

ŞİÖ'nün lider ülkeleri olan Çin ve Rusya, örgütün başlıca amacının Avrasya'da gitgide artan Batı nüfuzunun önüne geçmek, bölgedeki geleneksel güç dengesinin bozulmasına izin vermemek, bölgenin eskiden beri Rusya ile Çin'in çıkar alanı olduğunu "dış güçlere" anımsatmak olduğunu artık saklama ihtiyacı hissetmiyorlardı. 15 Haziran 2006 tarihinde Şanghay'da gerçekleşen Zirve'de, örgütün 5. yılı kutlandı. Zirve'de şu hususlar da vurgulandı: "Siyasi ve sosyal sistemler, kalkınma yol-

ları, tarih içinde şekillenmiş bulunan kültürler ve gelenekler arasındaki farklılıklar ülkelerin içişlerine karışmak için birer bahane olamaz. Sosyal kalkınma modellerinin dış ülkelere ihraç edilmesine izin verilemez."

Görüldüğü üzere ŞİÖ üyesi ülkelerin, Avrasya'nın jeostratejik, jeoekonomik ve jeopolitik meselelerini ABD ve NATO'nun müdahalesi olmadan çözümlemeye çalışmaları ve bu yöndeki iddiaları her gün daha açık bir şekilde ifade edilir olmuş ve bölgedeki diğer ülkelerin memnuniyetsizliğine sebebiyet vermiştir. ŞİÖ'nün Avrasya coğrafyası için özel jeopolitik entegrasyon planları yapması artık ABD'yi ve Batılı müttefiklerini de ciddi boyutta rahatsız etmektedir.

Avrasya'da yine BDT üyesi ülkelerinden de bazılarının katılımıyla kurulan jeoekonomik kurumlardan bir tanesi Ekonomik İşbirliği Örgütü'dür. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) üyeleri arasındaki jeoekonomik işbirliği ve entegrasyonun temelleri aynı bölgede bulunma etkeni dışında dinî, etnik ve kültürel yakınlık etkenine de dayanmaktadır. Bölgedeki büyük Müslüman ülkelerin katılımıyla henüz 1960'lı ve 1970'li yıllarda Asya Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Örgütü adıyla etkin olmuş ve İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrimin ardından çalışmalarına son vermiştir. ECO'nun bu kez Avrasya ülkelerinin bölgesel ekonomik entegrasyon örgütü olarak sahneye çıkışı 1985 yılında İran, Pakistan ve Türkiye'nin ortak kararının sonucudur.

SSCB'nin parçalanmasının ardından Post-Sovyet coğrafyasının Müslüman ülkeleriyle yoğun ilişkiler tesis eden ECO 1992 yılında Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'la müzakerelere başlamıştır. Bağımsızlığını yeni kazanmış oln bu ülkeler dış dünyayla ve özellikle komşu Müslüman ülkelerle işbirliği yapmayı elbette ki çok isti-

yorlardı. Söz konusu dönemde, adları anılan ülkelerin kamuoyu da İran, Pakistan ve Türkiye aracılığıyla hem Batı'ya, hem de Doğu'ya açılmak, bağımsız devlet yapılanması çalışmalarında bu ülkelerden yardım almak, bu süreçte jeopolitik ve jeostratejik güvenlik sorunlarının çözümünde güçlü Müslüman ülkeler tarafından desteklenmek umuduyla bu işbirliğini onaylıyor ve istiyordu.

1992-1993 yıllarında ECO ülkeleri arasında ortak bir tavır geliştirme, işbirliği için ortak çıkarları tespit etme, entegrasyon stratejisinin yönünü belirleme amaçlı yoğun müzakereler başladı. 1993 yılında üyeler arasında karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğine yönelik Quentin Planı ve ulaşım araçlarının hareketini düzenleyen Almatı Programı imzalandı. Günümüzde İran, Pakistan, Türkiye, Azerbaycan, Afganistan ve 5 Merkezî Asya ülkesini kendi bünyesinde birleştiren ECO, Avrasya'da büyük bir altbölgesel jeoekonomik entegrasyon kurumuna dönüşmüştür. Toplamda 342 milyon nüfusa ve 7 milyon kilometrekare yüzölçümüyle üye ülkelerin geniş bir ekonomik, politik potansiyele ve iş rezervlerine, büyük enerji kaynaklarına ve doğal zenginliklere sahip bulunması, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Basra Körfezi ve Avrupa'yla Asya arasında kavşak konumunu işgal etmesi dolayısıyla taşıdığı stratejik ehemmiyet ECO'yu küresel ölçekte de öne çıkarmaktadır. Günümüzde ECO Hinditan ve Çin'le de ilişkilerini yoğunlaştırmak ve gelecekte bu ülkelerin kuruma katılmasını sağlamak amaçlı çalışmalarını sürdürmektedir.

Avrasya bölgesinde etnik yakınlık temelinde kurulan altbölgesel jeopolitik örgütlerinden bir tanesi de Türk Dili Konuşan Ülkeler Birliği'dir. Bu örgüt kendi bünyesinde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgı-

zistan gibi Türkçe konuşan ülkeleri bir araya getirmiştir. Örgüt; SSCB'nin parçalanması ve Türkçe konuşan 5 ülkenin bağımsızlık kazanması sayesinde ortaya çıkmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere, Türk dili konuşan ülkeler arasında jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik ortaklığın pekiştirilmesi, ekonomi, ticaret, çevre, bilim, eğitim ve kültür gibi alanlarda karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğinin geliştirilmesi bu örgütün öncelikli hedefleridir.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Birliği'nin kurulmasında Türkiye'nin özellikle büyük gayretleri olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanan ve dış dünyada kendine ortaklar arayan ülkelerin, özellikle tam anlamıyla Rusya'nın etki alanı içinde bulunan Merkezî Asya ülkelerinin örgüte katılımlarının sağlanması da Türkiye Cumhuriyet liderlerinin yoğun çabaları sayesinde mümkün olabilmiştir. Diğer yandan Azerbaycan Cumhuriyeti de Türk Dili Konuşan Ülkeler Birliği'ne daima özel bir önem atfetmiş, Türkçe konuşan ülkelerin uluslararası arenadaki yerlerinin pekişmesi ve nüfuzunun artması için çalışmış, bu ülkelerin Devlet Başkanlarının sıklıkla kendi aralarında görüşmeleri, kurumun daha etkili çalışabilmesi amaçlı pratik önerilerde bulunmuş ve Türkiye'yi desteklemiştir.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Birliği Zirve Toplantıları'nda bu ülkeler arasında jeopolitik ve jeoekonomik entegrasyonun sağlanması amaçlı oldukça önemli kararlar alınmıştır. Fakat daha önce bahsedilen kurumların çoğunda olduğu gibi, burada da alınan kararlar genellikle kâğıt üzerinde kalmıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri istisna tutulmak kaydıyla, Türk dili konuşan ülkelerin hem bu kurum, hem de BDT çerçevesinde gerçekleştirdikleri jeoekonomik, jeopolitik, askerî-jeostratejik, sosyal ve kültürel işbirliği istenen düzeye ulaşmış değildir.

Görüleceği üzere, hem BDT, hem de Avrasya'nın geneli bağlamında cereyan eden jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik entegrasyon süreçleri, bölgenin bütün devletlerini kapsamış durumdadır. Siyaset bilimi uzmanlarına göre, Avrasya ülkeleri arasındaki coğrafi yakınlık, karşılıklı ekonomik ilişkilere duyulan gereksinim, sosyal ve kültürel çıkarların örtüşmesi, iş rezervlerinin geniş potansiyeli gibi etkenler, bu coğrafyadaki entegrasyon süreçlerini tetikleyen başlıca nesnel etkenlerdir. Fakat bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin kapsamı ve özellikleri yalnızca nesnel nedenlere ya da bu ülkelerin doğal ihtiyaçlarına değil, birtakım öznel nedenlere de bağlı bulunmaktadır. Uzmanlar bu öznel etkenleri şöyle sıralamaktadırlar:

- Bölgede farklı jeopolitik çıkarların, ulusal ve uluslararası menfaatlerin çakışması;
- Hazar havzasının zengin enerji rezervlerini kontrol altında tutmak amaçlı küresel ölçekli jeopolitik çatışmanın şiddetlenmesi;
- Doğu-Batı ulaşım ve komünikasyon koridoru üzerinde konumların kesişmesi;
- Yeni dünya düzeninde bazı ülkelerin Avrasya'da ve küresel ölçekte egemenliğe ulaşmak üstemesi;
- Bölge ülkelerinin uluslararası güvenlik sistemleri karşısındaki farklı tutumları;
- Uluslararası arenada dinler ve uygarlıklar arasındaki ilişkilerin gerilmesi vb.

Azerbaycan, Kazakistan, Beyaz Rusya, Merkezî Asya ülkeleri, Gürcistan, Ukrayna, Moldova ve Ermenistan gibi ülkeler BDT çerçevesinde ve Avrasya genelinde birtakım bölgesel kurumlara, jeopolitik ve jeoekonomik örgütlere, askerî-politik

ittifakalra girerken, öncelikle ulusal çıkarlarını, ikinci sırada Rusya, ABD, AB gibi süper güçlerin çıkarlarını, üçüncü sırada ise geleneksel müttefiklerinin, din ve dil birliğine, ortak sınırlara sahip oldukları ülkelerin çıkar ve menfaatlerini göz önünde bulundurmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bölgenin büyük ülkeleri olan Rusya, Çin, Türkiye, İran vb. ise katıldıkları örgütlerde daima ve otomatikman daha üstün bir konuma sahip bulunmakta ve ağırlıklı olarak kendi ulusal çıkarlarını temin etme çabası sergilemektedirler.

Toparlarsak, Avrasya bölgesinin jeopolitik hayatına katılan ve farklı çıkarların gözetilmesi amacıyla kurulan örgütlere katılan ülkeler jeopolitik statüleri açısından "büyük ülkeler" ve "küçük ülkeler" olmak üzere iki grup halinde değerlendirilebilir. Bu durum, Avrasya bölgesindeki jeopolitik ve jeoekonomik işbirliği süreçlerini diğer bölgelerde, mesela AB çerçevesinde cereyan eden ve eşit şartlara dayalı jeopolitik ve jeoekonomik entegrasyon süreçlerinden önemli ölçüde farklı kılmaktadır. Avrasya coğrafyasında, özellikle BDT içinde ülkelerin "öncelikli" ve "tali" ülkeler olarak ayrılması durumu halen gözlemlenebilmektedir. Tali ülkeler bölgedeki çıkar çevrelerini ve bunlar arasındaki dengeyi daima göz önünde tutmak, bu dengeyi bozmayacak şekilde hareket etmek zorundadırlar. Oysa öncelikli ülkeler, tali ülkelerin ulusal çıkarlarını sıklıkla ihlal edebilmektedirler. 1991-1993 yılları arasında Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova bölgesel ve küresel ölçekte bağımsız hareket etmeye çalışarak bu geleneği bozma girişiminde bulunmuşlardı. Sonuçta bu ülkelerin bağımsızlıkları ve egemenlikleri önünde oldukça ciddi engeller oluşturulmuş ve söz konusu engellerin ortadan kaldırılması halen mümkün olmamıştır. Oysa SSCB'nin parçalanması sürecinde etnik çatışmalar ve toprak sorunları açısından en

karmaşık ve kötü durumun bu devletlerde değil, mesela Kazakistan'da ortaya çıkması mümkündü. Ne var ki Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in ileri görüşlü ve dengeli bir politika takip etmesi sayesinde, Kazakistan, bağımsızlık yolunda en avantajlı ülkeye dönüşmüştür.

III. BÖLÜM
MERKEZÎ ASYA VE HAZAR HAVZASININ GENEL JEOPOLİTİK KARAKTERİSTİĞİ: YEREL, BÖLGESEL VE ULUSLARARASI ÇIKARLAR SİSTEMİ

3.1. MERKEZÎ ASYA, HAZAR DENİZİ VE KARADENİZ HAVZALARIYLA GÜNEY KAFKASYA'NIN JEOPOLİTİK KARAKTERİSTİĞİ, ÇAĞDAŞ DÜNYA POLİTİKASINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan taşıdığı önem, sahip bulunduğu zengin doğal ve mineral kaynaklar, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım, komünikasyon ve enerji koridorları üzerinde bulunması ve diğer eşsiz coğrafi özellikleri dolayısıyla, 20. Yy. sonlarından itibaren Merkezî Asya ve Hazar havzası Güney Kafkasya'yla beraber Karasal Avrasya'nın anahtar bölgelerinden, özel bir jeopolitik önemi haiz mekânlarından bir tanesine dönüşmüştür.

Merkezî Asya ve Hazar havzasında cereyan eden gelişmeler eskiden SSCB'nin ve kısmen İran'ın iç meselesi olarak görülürken, günümüzde bölge ülkelerinde mevcut rejimler, bu ülkelerin kendi iç durumları ve birbirleriyle ilişkileri Avrasya'nın sınırlarını aşmış ve küresel ölçekte dikkat çekmeye başlamıştır. Günümüzde, bölgenin bağımsız ülkeleri ve bölge üzerinde

geleneksel ağırlığını korumaya çalışan Rusya'yla beraber AB ülkeleri, ABD, Türkiye, İran, Çin, Japonya gibi ülkeler de bu coğrafyada üstün konuma sahip bulunmak, ulusal çıkarlarını temin etmek amacıyla mücadeleye girişmiş bulunuyorlar. Her aktör bölgede daha fazla jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik konum elde etmek, kendi çıkarları yanında müttefiklerinin de çıkarlarını sağlamak amacıyla çalışmaktadır.

20. Yy. sonlarından itibaren Güney Kafkasya'yla beraber Merkezî Asya ve Hazar havzasının uluslararası arenada başlıca çekişme alanlarından birine dönüşmesinin temelinde öncelikle şu etkenler bulunmaktadır:

- Bölgenin zengin enerji rezervlerine sahip olması ve bunlar üzerinde kontrolü sağlama çabası;
- Bölgenin jeopolitik ve askerî-jeostratejik açılardan elverişli konumu (stratejik koridorlar, petrol ve doğalgaz boru hatları, demiryolları ve otoyollar) ve bunlar üzerinde kontrolün ele geçirilmesi mücadelesi;
- Bölge ülkelerinin siyasal rejimleri ve toplumsal çevreleri üzerinde nüfuz sahibi olma, ekonomik, sosyal, dini, etnik, kültürel ve bilişimsel ortamlarını etkileme çabası vb.

Günümüzde Merkezî Asya ve Hazar havzasının bölgenin jeopolitik realitesini oluşturan hususlardan bir tanesi de büyük ülkelerin bölgede sözde eşit şartlara dayalı ikili ve çoklu işbirliklerini peşinde olmaları, diğer yandan ise kendi jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla etkin bir rekabetin ve çekişmenin içine girmeleridir. Hem bölge ülkelerinin, hem de bölgenin dışındaki ülkelerin Merkezî Asya ve Hazar havzasının enerji rezervlerinin kullanımı bağlamında

jeoekonomik çıkar çatışması içine girmesi, bu enerji rezervlerinin dünya pazarlarına ulaştırılması projelerine ilişkin jeopolitik gerilimlerin de temel nedenidir.

Jeopolitik açıdan bir ölçüde kapalı bir mekân olarak kabul edilen Merkezî Asya'dan farklı olarak Hazar havzası Avrupa ile Asya'nın kavuştuğu noktada, geniş bir bölgede, ulaşım ve iletişim olanaklarıyla dış dünyaya daha açık bir mekân olarak görülmektedir. Jeopolitik literatüründe Hazar havzası öncelikle Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan beş ülkeyi, bunlara ilaveten Kuzey ve Güney Kafkasya'yı ve Merkezî Asya'nın pek çok bölgesini kapsar. Bazı uzmanlar Hazar Denizi'ne doğrudan bulunmayan Özbekistan ve Gürcistan'ı da Hazar havzasına dâhil etmektedirler. Türkiye ise henüz 1997 yılında kendini Hazar havzası ülkesi ilan etmiştir.

Dünyanın büyük ülkelerinin Hazar havzasına yönelik politikaları göreceli olarak iki ayrı dönem halinde ele alınarak değerlendirilir.

Birinci dönem: 1980'lerin sonuyla 1990 yılı başından itibaren SSCB'nin parçalanmasıyla beraber Hazar havzası yeni bir jeopolitik mekân statüsüyle dünyanın siyasi arenasına girer. SSCB döneminde yalnızca bu ülkeyle İran'ın kontrolü altında bulunan bölgede SSCB'nin çöküşüyle beraber daha dört bağımsız ülke ortaya çıkar. Bu dönemde bölgenin enerji rezervleri ve bunların kullanımı henüz gündemi işgal etmemiştir. Hazar havzasının enerji rezervlerinin büyüklüğüne dair kesin sonuçlar elde olmamakla beraber, BP gibi büyük şirketler bölgeye ilgi duymaya başlamışlardır bilr.

İkinci dönem: 1990 yılının ortalarından 1994'e kadarki ve daha sonraki dönemi kapsar. Jeopolitik literatüründe "Hazar havzasının jeopolitik aktörleri" terimi bu dönemde ortaya çıkmış

ve siyaset biliminde etraflıca analiz edilmeye başlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyet 1993 yılından itibaren yeni petrol stratejisini uygulamaya koymakla, Hazar Denizi'nin zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine ve Avrupa'nın enerji güvenliğini temin edebilecek kapasiteye sahip bulunduğunu dünyanın önde gelen ülkelerine ve çokuluslu şirketlerine ilan etmiştir. Azerbaycan'ın girişimleriyle işte bu dönemden itibaren hazırlanmaya başlayan ve daha sonra Yüzyılın Anlaşması adını alacak olan petrol anlaşmaları 1994 yılında dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz şirketlerinin katılımıyla imzalanmıştır. Lider ülkelerin ve çokuluslu enerji şirketlerinin katılımıyla hazırlanan bu anlaşma sayesinde uluslararası arenada Hazar havzasına ilişkin jeopolitik çıkarlar büyük değişikliğe uğramıştır. Bu tarihten itibaren Hazar havzası dünyanın önde gelen ülkelerinin, bölge ülkelerinin ve çokuluslu şirketlerin jeoekonomik rekabet alanına dönüşmüştür.

SSCB'nin çöküşünün ardından birtakım güç odakları "Hazar Denizi'nin hukuki statüsü" adıyla yapay bir sorun ortaya atmış, bölgede ciddi jeopolitik sorunlar olduğuna ilişkin uluslararası kamuoyu oluşturmaya çalışmış, bölge ülkelerinin dış dünyayla ekonomik işbirliğine engel olmayı denemişlerdir. Fakat Azerbaycan'ın ortaya koyduğu, uygar dünyanın pek çok ülkesi ve jeopolitik aktörler tarafından da desteklenen yapıcı ve adilane enerji stratejisi, bölgesel jeopolitik çizgisi sayesinde Hazar havzası ülkeleri arasında gerilen ilişkilerin bir ölçüde yumuşatılması, bölgede sağlıklı bir işbirliğ ortmaının şekillendirilmesi mümkün olmuştur.

Günümüzde Hazar havzasının jeopolitik statüsü, jeoekonomik olanakları ve transit geçiş imkânları sağlıklı bir rekabet ortamı oluşturmak suretiyle pek çok bölge ülkesinin çı-

karlarıyla örtüşmekte, diğer yandan dünya ülkelerini de bölgenin ekonomik ve politik yaşamına yatırımda bulunmaya, bölge ülkeleriyle çokyönlü işbirliği ilişkileri kurmaya teşvik etmektedir. Rusya, ABD ve Batılı ülkelerin bu coğrafyada kendi jeopolitik çıkarlarını sağlamaya çalıştıkları şüphesizdir ve bu ülkelerin her adımı bölge ülkeleriyle belirli bir rekabet ortamında gerçekleştirilmektedir. Fakat diğer yandan, bölge ülkelerinin önceki yıllardan farklı olarak hem komşuları, hem de bölge dışından olan ülkelerle ekonomik ilişkilerini baskı altında kalmadan belirleme ve pragmatik tercihler yapma olanağı elde etmeleri de önemli bir husustur.

Günümüzde söz konusu coğrafyada çokuluslu çıkarları temsil eden güç odakları ABD, AB ülkeleri, Çin, Japonya, güney Kore gibi büyük ülkeler ve bunlara ait büyük şirketlerdir. Merkezî Asya ve Hazar havzasında geleneksel olarak bölgesel çıkarları temsil eden ve bölge üzerindeki ağırlığını her ne suretle olursa olsun korumaya çalışan başlıca ülke Rusya'dır. Rusya'nın dışında, burada etkin bir bölgesel politika takip eden, ulusal çıkarlarının ihlal edilmesini kabullenmeyen diğer büyük ülkeler İran ve Türkiye'dir. Asya'nın Çin, Japonya, Pakistan gibi büyük ülkeleri de belirli ölçüde etkin olmakla beraber, bölgenin geleneksel jeopolitik aktörleri olarak kabul edilmemektedirler. Merkezî Asya ve Hazar havzasının yerel ülkeleri yanında, Ukrayna, Gürcistan, Beyaz Rusya ve bazı Doğu Avrupa ülkeleri de (Polonya, Romanya, Bulgaristan vb.) bölgedeki jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları uğrunda mücadele etmektedirler.

3.2. MERKEZÎ ASYA VE HAZAR HAVZASI ÜLKELERİNİN JEOPOLİTİK, ASKERÎ-STRATEJİK VE JEOEKONOMİK ÇIKAR SİSTEMLERİ VE AZERBAYCAN'LA İLİŞKİLERİNİN KARAKTERİSTİĞİ

Avrasya'nın en önemli jeostratejik bölgelerinden bir tanesi olarak kabul edilen Merkezî Asya ve Hazar havzası; jeostratejik önemi, enerji rezervleri, zengin kaynakları, Doğu-Batı ulaşım ve komünikasyon olanakları, transit geçiş ve enerji koridorları sayesinde dünya ülkelerinin dikkatini daima kendi üzerinde toplamıştır. Jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan Avrasy'nın önemli bölgelerinden olan Orta (Merkezî) Asya 4 milyon kilometrekarelik yüzölçümü, yaklaşık 60 milyonluk Müslüman ve çoğunlukla Türkçe konuşan nüfusuyla beş ülkeden (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan) ibarettir.

Jeopolitik karakteristiği açısından Merkezî Asya Doğu (Güneydoğu Asya ve Çin) ile Batı (Doğu ve Batı Avrupa) arasındaki en elverişli ulaşım koridorunun geçtiği bölgedir. Doğu-Batı jeoekonomik ilişkilerinde en kısa ve verimli ulaşım güzergâhları, komünikasyon ve enerji koridorları bu bölgede bulunan ülkelerin topraklarından geçmektedir.

Bölgenin diğer topraklarıyla beraber Merkezî Asya jeopolitik açıdan "stratejik küresel alan" önemini haizdir (jeostratejik kod) ve hem coğrafi konumu, hem de zengin doğal kaynakları, özellikle enerji (petrol ve doğalgaz) rezervleri, değerli madenleri (altın, bakır, uranyum, alüminyum, çinko vb.) sayesinde daima küresel güçlerin dikkatini kendi üzerine çekmiştir. Bu bölgenin jeoekonomik, jeostratejik ve jeopolitik önemi her dönemde Batı (ABD ve Avrupa ülkeleri), Doğu (Çin, Güney Kore, Japonya,

Hindistan, Pakistan) ve Rusya, Türkiye, İran gibi büyük bölge ülkeleri arasındaki çıkar çatışmasının başlıca nedenini teşkil etmiştir.

Avrasya coğrafyasının jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik açılardan büyük önem haiz bu bölgesinde uluslararası ilişkiler ve devletler arasındaki bağlar da özel bir dinamizme ve ciddi sorunlara sahip olmak, çıkar çatışmalarına ve uzlaşmalara sahne olmak bakımından farklılık göstermektedir. Merkezî Asya ülkelerinde siyasi yönetim rejimleri birbirine çok yakındır. Çoğu ülkede siyasi yönetim kısmen otoriter bir mahiyet arz etmekte, ağırlıklı olarak ulusal liderlerin etkili yürütme erkine dayanmaktadır. Bu ülkelerde demokratik kurumların faaliyeti birtakım çerçeveler içinde düzenlenmekte ve bu durum bölgedeki genel jeopolitik ortam üzerinde etkisini göstermektedir. Politik rejimlerin karakteristik yapısının etkileri yalnızca bu ülkelerin iç hayatı üzerinde değil, birbirleri, bölgenin diğer ülkeleri ve bölge dışından ülkelerle ilişkileri üzerinde de görülmektedir.

Merkezî Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler bölgesel ve bölge dışından birtakım güçlerin de etkisiyle karmaşık, çelişkili, zaman zaman çatışmalı, rekabetli ve tavizsiz bir hal almıştır. Birtakım konularda büyük ölçüde dostluk ve müttefiklik ilişkilerine sahip olmakla beraber, bazı politik ve jeostratejik konularda Merkezî Asya ülkeleri arasında uzlaşmasız görüş ayrılıkları, dış odaklar tarafından körüklenen etnik ve dinî çatışmalar, toprak sorunları bulunmaktadır. Daha çok dış etkenlere bağlı olarak değişebilen böylesine hassas jeopolitik ilişkiler sistemi elbette ki hem Merkezî Asya'nın genel jeopolitik durumu ve dış yatırımcılar nezdinde cazibe katsayısını olumsuz yönde etkilemekte, hem de bölge ülkeleri arasında aniden alev alabilecek ve acı sonuçları onlara yıl boyunca ortadan kaldırılamayacak etnik

ve dinî çatışmalar, sınır ve toprak sorunları açısından da elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın jeopolitik durumunu ve geleceğini analiz ederken ünlü siyaset bilimci Brzezinski öncelikle "daha çok yerel ülkelerin otoriter yönetim rejimlerinin karakterinden kaynaklanan ve tavizsiz çatışmalara dikkat edilmesi gerektiğini" vurgulamıştır.

Günümüzde bu coğrafyanın yerel, bölgesel ve çokuluslu gelişim yönelimleri karmaşık ve çelişkili bir özellik arzetmektedir. Bölgenin bugünkü jeopolitik statüsü, geniş jeoekonomik, transit geçiş ve ulaşım olanakları bir yandan çoğu bölge ülkesi arasında sağlıklı bir rekabet ortamı oluşmasına izin vermekte, diğer yandan tüm dünya ülkelerinin ilgisini bölgenin ekonomik ve siyasi hayatı üzerine çekmekte, dış ülkeleri bölge ülkeleriyle çokyönlü işbirliğine teşvik etmektedir. Rusya ve bölgenin diğer büyük ülkeleri gibi Batılı ülkeler de elbette ki bu coğrafyada kendi jeoekonomik çıkarlarını temin etmek için çalışmaktadırlar.

Merkezî Asya'da Rusya'nın jeopolitik, jeostratejik, ve jeoekonomik ağırlığı geleneksel olarak (SSCB'nin parçalanmasının akabinde de) mevcut olmuştur. SSCB'nin parçalanması ve bölge ülkelerinin bağımsızlık kazanmaları bir yandan Rusya'yı yeni jeopolitik şartlarla karşı karşıya bırakmış ve bölgeye ilgi duyan dış odakların çıkarlarını hesaba katmak zorunda bırakmıştır. Diğer yandan ise ABD, Batılı ülkeler, Çin, Japonya, İran ve Türkiye'nin nice yıllardan beri tasarladıkları, fakat gerçekleştirilmesi mümkün olmayan jeostratejik etkinlikler hız kazanmıştır.

Bağımsızlıklarının ilk yıllarında Merkezî Asya ülkeleri bir anlamda Batı'yla (ağırlıklı olarak Türkiye üzerinden) Rusya ara-

sında tercih yapmak zorunda kalmışlardır. Bu ülkeler Batı'yla ilişkileri daha çok şu iki amaçla önemsemişlerdir:

- Bağımsızlıklarının sürekliliğini garantiye almak;
- Post-Sovyet coğrafyasında mevcut ekonomik krziden kurtulmak, Batılı ülkelerden mali destek almak ve bu ülkelerin ileri teknolojilerini kendi ulusal ekonomilerine dâhil etmek.

Gerçekte şu ikinci etken 1992-1998 yıllarında Merkezî Asya ülkeleriyle Batılı ülkeleri birbirine epey yaklaştırmış ve bu yakınlaşma sayesinde Rusya bölgedeki ve Hazar havzasının tamamındaki jeopolitik nüfuzunu hızla kaybetmeye başlamıştı. Ne var ki 1990'ların sonlarından itibaren Merkezî Asya ülkeleri jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları açısından yine yüzlerini Rusya'ya döndüler. Bu "jeopolitik dönüşün" ana nedeni Batı'nın çokuluslu demokrasi kurumları ve resmî çevrelerinin Merkezî Asya ülkelerinde kendi konumlarını pekiştirmenin akabinde, gitgide yerel yönetimlere karşı muhalif tutum sergilemeye başlamalarından ve bu ülkeleri ABD'de hazırlanan ortak küresel demokratikleşme akıntısına katılmaya zorlamalarından ibaretti. Bütün ülkelerin kısa sürede ve aynı standartlar temelinde demokratikleşmesi programında bu ülkelerdeki politik ve ekonomik reformların da kısa sürede tamamlanması öngörülmekteydi. Söz konusu ülkelerin ulusal çıkarları ve yurttaş menfaatleri ile siyasi elitin kişisel iktidar çıkarları arasındaki uyumsuzluk elbette ki açıkça ortadaydı. Merkezî Asya ülkelerinin siyasi eliti çoğunlukla iktidarın çıkarlarını Batı'nın kuşku uyandıran ve belirli ölçüde samimiyetsiz demokrasi talebine yeğlemiş ve yüzlerini Rusya'ya dönmeye başlamışlardır.

Merkezî Asya ülkeleri ABD ve Batı'nın bölgedeki elçisi konumunda bulunan Türkiye konusunda da 1990'ların sonlarından itibaren pragmatik bir yaklaşım sergilemeye başlamışlardır. Türkiye'nin ciddi mali ve teknolojik olanaklarını, ileri ekonomik yapısını ve demokrasi alanındaki deneyimini fazla önemsemeyen Merkezî Asya ülkeleri, Rusya'yla stratejik işbirliği ilişkilerini geliştirme çizgisini tercih etmişlerdir. Merkezî Asya ülkeleri Batı'yla Rusya arasında dengenin gözetilmesine dayanan politikalarını 1990'ların sonlarından itibaren Rusya lehinde değiştirmeye başlamışlardır. 2000 yılından itibaren Rusya'nın Merkezî Asya jeopolitiğinde yeni yönelimler kendini göstermeye başladı. Rusya; askerî-stratejik konumları istisna tutulmak kaydıyla, bölge ülkelerinin jeopolitik, jeoekonomik, ulusal ve kültürel çıkarlarına karşı saygılı yaklaşım çizgisini benimsedi. Siyaset bilimciler Rusya'nın bu yaklaşımını Putin'in iktidara gelişiyle ilişkilendirmektedirler. Günümüzde Merkezî Asya'da geleneksel bölgesel çıkarların savunucusu konumunda bulunan ve bölge üzerindeki nüfuzunu her ne suretle olursa olsun korumaya çalışan ülke Rusya'dır. Rusya dışında İran ve Türkiye de bölgede etkin bir politika takip etmekte ve kendi jeopolitik çıkarlarını temin etmeye çalışmaktadırlar. Bölgenin Çin ve Pakistan gibi büyük ülkeleri ise geleneksel siyasi aktörler olarak görülmezler.

Bölgede istikrarın sağlanması, dış yatırım ve teknolojilerin sağlam rekabet ortamında bölgeye yönlendirilmesi, hem komşu ülkeler (Rusya, Çin, İran, Türkiye, Pakistan), hem de Batı dünyasıyla karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğinin geliştirilmesi Merkezî Asya ülkelerinin ve aslında tüm bölgenin menfaati icabıdır. Fakat Rusya'nın bölgedeki baskın konumu, bölge ülkelerinin ulusal çıkarlarıyla her zaman örtüşmemektedir. Zaman

zaman Çin, Güney Kore, Japonya ve Batılı ülkelerin daha elverişli şartlarla önerdikleri projelere Rusya rekabet dışı baskılarla sahip olmakta ve bölge ülkelerinin çıkarlarını göz ardı etmek suretiyle kendi çıkarlarını sağlamaktadır. Fakat son zamanlarda küresel ölçekte menfaatlerin ön plana çıktığı ve jeoekonomik ilişkilerin şeffaflık kazandığı bir dönemde bölgenin ekonomik projelerinde Rusya da dış ülkelerle aynı şartlar altında rekabete itilmektedir ki bu durum hem bölge ülkelerinin, hem de tüm çokuluslu ortakların çıkarlarına büsbütün uygundur.

Tüm Merkezî Asya ülkeleri BDT üyesidir. Bunun dışında kendi aralarında Merkezî Asya İşbirliği Örgütü adlı jeoekonomik bir kurum da oluşturmuşlardır. Merkezî Asya ülkeleri, komşularıyla beraber Ekonomik İşbirliği Örgütü (İran, Türkiye, Pakistan ve Azerbaycan da bu Örgüt'e üyedir), Şanghay İşbirliği Örgütü (Türkmenistan hariç) gibi kurumlara da katılmışlardır. Diğer yandan NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı çerçevesinde Batı'yla çokyönlü ilişkiler de tesis etmişlerdir. Merkezî Asya ülkelerini bu çoklu ilişkilere, küresel ve bölgesel kurumlara üye olmaya iten şey elbette ki birer bağımsız ülke olarak ulusal çıkarlarını temin etme amacı, gelecekte egemenliklerinin Rusya ya da başka bir ülke tarafından tehlikeye düşürülmesi ihtimaline karşı kendilerini garantiye alma ihtiyacıdır. Mesela bir zamanlar Özbekistan ve Kırgızistan, kendi sınırları içinde ABD ordusunun ve askeri üslerinin bulunmasını bağımsızlıklarını olumlu yönde daha fazla etkileyecek bir etken olarak görmekteydiler.

1992-2009 yılları arasında Merkezî Asya'da jeopolitik açıdan büyük önem arzeden çok sayıda bölgesel ve çokuluslu proje gerçekleştirilmiş ve bu projelere Rusya, İran, Çin ve Gü-

neydoğu Asya'nın diğer gelişmiş ülkeleri yanında ABD ve Avrupa ülkeleri de katılmışlardır. Narın ve Vahş nehirleri üzerinde inşa edilen devasa hidroelektrik santraller, TRACECA ve başka projeler çerçevesinde Çin, İran, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'a yapılan otoyollar ve demiryolları, Çin ile Kazakistan, Türkmenistan ile İran arasında inşa edilen otoyollar ve demiryolları, Buhara-Ural-Merkezî Asya Doğalgaz Boru Hattı, Türkmenistan ile Rusya arasında Hazar Boyu Doğalgaz Hattı ve inşaatı başlamış bulunan Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı bu projeler arasında zikredilebilir. Tüm bu ulaşım ve komünikasyon hatları bölge ülkelerine hem jeopolitik ve jeoekonomik anlamda, hem de dış dünyayla ilişkilerinde en elverişli ve faydalı güzergâhları tercih etme imkânını sunmuştur. Bölge ülkeleri diğer yandan Doğu ile Batı arasındaki bağlantı zincirinde belirleyici bir halkaya dönüşmekle, bağımsızlıklarının ve ulusal çıkarlarının korunması açısından da kendileri için elverişli uluslararası destek sağlamayı başarmışlardır.

Günümüzde Merkezî Asya'nın petrol, doğalgaz ve kıymetli değerli metal rezervleri Afganistan, Hindistan, Pakistan, Çin, Japonya ve diğer Asya ülkeleriyle beraber, ABD'nin ve diğer Batılı ülkelerin de ciddi bir ilgisine mazhar olmuştur. Bu ülkeler, Güney Kafkasya'dan Akdeni'e uzanan petrol ve doğalgaz hatları sayesinde Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji rezervlerinin Batı'ya nakledilmesine yönelik çabalarını hızlandırmışlardır. Bunun dışında, Batılı ülkeler tarafından planlanan ve bölge ülkelerinin de katılmayı çok istedikleri Tirmiz-Mezar-ı Şerif-Herat (Afganistan) demiryolu ve otoyolu projesi (bu güzergâhın petrol ve doğalgaz boru hatları istisna olmakla İran'ın Bender Abbas limanına, Basra Körfezi'ne kadar uzatılması Çin ve Hindistan'ın stratejik planlarına dâhildir), BTC demiryolu projesi ve diğer

projeler Merkezî Asya'nın dış dünyayla ilişkileri açısından çeşitli alternatifler sunmaktadır.

Jeopolitik açıdan Merkezî Asya ülkeleri Rusya'yı tarafsızlaştırmak ve bu ülkenin nüfuz alanını kırmak suretiyle Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Karadeniz ve Akdeniz'e uzanan petrol ve doğalgaz boru hatları, ulaşım ve komünikasyon bağlantıları aracılığıyla Batı ülkelerine, diğer yandan SArıdeniz ve Güney Çin Denizi'ne uzanan jeopolitik koridor aracılığıyla Doğu ülkelerine, Basra Körfezi ve İran'a uzanan çizgi aracılığıyla da Güney'e çıkış olanağı elde etme, bu yönlerde jeostratejik ve jeoekonomik ilişkilerini kurma ve geliştirme imkânlarına sahip bulunuyorlar. Bölge ülkeleri tarafından planlanan projeler sırasında Merkezî Asya'dan Hindistan ve Pakistan'a (büyük olasılıkla Afganistan üzerinden) uzanacak olan boru hattı ve Kazakistan'dan Çin'e inşa edilecek petrol ve doğalgaz boru hatları zikredilebilir.

Merkezî Asya ülkelerinin jeopolitik açıdan Rusya'ya yakınlık ve bağlılıklarının birkaç temel nedeni vardır ki bölgede stratejik çıkarları bulunan ve bu çıkarları gerçekleştirme kararlılığı içinde olan ülkeleri ya da başka jeopolitik aktörlerin bu etkenleri mutlaka göz önünde tutması gerekmektedir. Üstelik söz konusu etkenlerde bazıları yalnızca Rusya'nın, bazıları yalnızca Merkezî Asya ülkelerinin, bazıları ise hem Rusya'nın, hem de Merkezî Asya ülkelerinin çıkarlarıyla örtüşmektedir. Mesela Merkezî Asya ülkeleri sınırlarının korunması hem Rusya'nın, hem de bu ülkelerin güvenlik çıkarlarıyla örtüştüğü halde, bölgede üretilen doğalgazın ucuza alınarak Batılı ülkelere pahalıya satılması ağırlıklı olarak Rusya'nın jeoekonomik çıkarlarına hizmet eden bir durumdur. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne girmek suretiyle Merkezî Asya ülkeleri jeostratejik güven-

lik sorununu hemen hemen tamamen Rus ordusunun sırtına yüklemiş bulunmaktadır ve bu sayede orduya, sınır korumaya ve diğer ilgili alanlara her yıl yapması gereken büyük masraflardan kurtulmuştur. Fakat diğer yandan bu ülkeler her an Rusya tarafından yapılabilecek jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik sabotajları ve bundan doğabilecek diğer stratejik tehlikeleri de göze almak zorundadırlar.

Anlaşılacağı üzere Merkezî Asya hem Asya'nın, hem de Avrupa ve Amerika'nın hayati çıkarlarının bulundupu önemli bir jeopolitik alandır ve farklı çıkarların bu alanda kesişmesi doğal ve beklenen bir gelişmedir. Güney Kafkasya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ülkeleriyle beraber ma; Avrasya denen jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik mekânın en zengin, en önemli ve en elverişli konuma sahip bölgesi olarak kabul edilir.

1990'ların başlarında Merkezî Asya, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da, aslında bölge ülkelerinin hepsinin hayatında münferiden gözlemlenen jeopolitik riskler, öncelikle bu ülkelerin siyasal rejimlerinin özelliğinden kaynaklanmaktaydı. Bölge ülkelerinde istikrarlı bir yönetimin bulunup bulunmaması, iç toplumsal yapılanmadaki mükemmeliğin derecesi ve demokratik değerler temelinde şekillenip şekillenmemesi, iktidarla toplum arasındaki ilişkilerin düzeyi, üçke içindeki toplumsal ve siyasal ilişkilerin karakteri gibi hususlar jeopolitik riskleri arttıran ya da azaltan etkenlerdi. Başka bir jeopolitik risk grubu ise bölge ülkelerinin küresel ekonomik sisteme zayıf entegrasyonu, iç vergi sistemlerinin gelişmemişliği, ülke içinde suç oranının yüksekliği, mevuat eksikliği gibi etkenlerden kaynaklanmaktaydı. Jeopolitik risklerin yüksek oluşu yabancı yatırımcıların bölgeye yönelmesini büyük ölçüde olumsuz etkilemekteydi. Merkezî Asya ve Hazar havzası ülkelerinin iç hayatındaki dalgalanmalar,

ayaklanma ya da devrimler (benzer gelişmelerin geçiş döneminde bulunan herhangi bir Post-Sovyet ülkesinde yaşanabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir), yönetim kadrosunda sıkça yapılan değişiklikler, içte siyasal ve sosyal çekişmelerin mevcudiyeti ve diğer benzer hususların da 1990-1999 yılları arasındaki jeopolitik riskler sırasında zikredilmesi gerekir.

Bölgede jeopolitik, askerî-jeostratejik ve jeoekonomik açıdan önemli çıkarları bulunan Hazar havzası ülkelerinden bir tanesi Azerbaycan'dır. Azerbaycan, ağırlıklı olarak 1993 yılından itibaren bölgedeki jeopolitik durumu göz önünde bulundurmak suretiyle, jeopolitik çıkarlarını ve bu çıkarları temin etme yollarını belirlemiş, bölgede etkin olan tüm ülkeler ve diğer jeopolitik aktörlerle karşılıklı ilişkiler tesis etmiştir. Avrasya coğrafyasında bulunduğu nedenle, Azerbaycan'ın iç ve dış durumu bölgedeki gelişmelere, bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere ve dünyanın önde gelen ülkelerinin bölgede takip ettikleri politikalara doğrudan bağlı bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın BDT ve diğer bölgesel kurumlarla ilişkilerinin tarihi de oldukça ilginçtir. 1991-1992 yıllarında Azerbaycan'ın Komünist yönetimi BDT'nin "SSCB formatında yeni bir ülkeye" dönüşmesini istemiştir. 1992-1993 yıllarında Azerbaycan Halk Cephesi iktidarı döneminde ise tersine, BDT'ye ve BDT üyelerine karşı Azerbaycan'da bütünüyle olumsuz bir yaklaşım hâkimdi. Bu iki dönemde de Azerbaycan'ın takip ettiği politika, jeostratejik çıkarlarına uygun olmamıştır. Komünist yönetim döneminde izlenen politika bağımsız devletin çıkarlarına taban tabana zıt olmakla beraber, Azerbaycan Halk Cephesi döneminde izlenen politika ise ülkenin bölgesel süreçlerden tecrit edilmesine, uzun yıllar içinde kurulan ekonomik ilişkilerin kopmasına, üretim ve tüketim sisteminin bozulmasına, sonuçta

ciddi bir ekonomik kriz yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum bağımsızlık sürecinde istenmeyen sorunlarla karşılaşılmasına ve Ermenistan gibi bir jeopolitik rakibin avantajlı konuma gelmesine sebebiyet vermiştir. Azerbaycan kendini bölgedeki süreçlerden tecrit edişi, ortak mekânı paylaştığı komşularıyla ilişkilerini sebepsiz yere germesi, komşu ülkeleri yerli yersiz, resmi ve gayriresmi ağızlardan suçlaması 1993 yılında yaşanan iktidar değişikliğinin de nedenlerinden bir tanesi olmuştur.

1992 Haziran'ında BDT'den ayrılan Azerbaycan'la beraber Gürcistan da 1993 yılının Eylül ve Aralık aylarında kuruma geri döndüler. Bu sayede BDT içinde bağımsız çizgi takip eden ve BDT'nin "devlet üstü" bir kuruma dönüşmesine engel olmak isteyen ülkelerin sayısı arttı. Daha önce yalnızca Ukrayna ve Moldova tarafından üstlenilen bu misyona, 1993 yılından itibaren Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan da katılmış oldu. Yine bu ülkelerin çabaları sonucunda BDT'nin hükümetler arası bir örgüt olduğu, üye ülkelerin iç ve dış politikalarına müdahale edemeyeceği, uluslararası ilişkilerin bir öznesi olmadığı, devlet ya da devlet üstü bir kurum özelliğine sahip bulunmadığına ilişkin madde BDT Anlaşması'na eklenmiştir.

BDT üyesi olan, fakat bütünüyle bağımsız politika takip etmeği yeğleyen bu dört ülkenin daha sonra GUAM adlı örgütü kurması, BDT içindeki siyasi ve ekonomik yönelimlerin farklılığının bir işaretiydi. Batılı ülkelerle politik ve ekonomik ilişkilerin tesis edilmesi ve geliştirilmesi, Hazar havzasının enerji rezervlerinin finansal ve teknolojik birikime sahip gelişmiş ülkelerle ortak üretimi, bu rezervlerin dünya pazarına ulaştırılması için ihraç güzergâhlarının belirlenmesi, BDT ve NATO'nun güvenlik sistemleri karşısında sergilenecek tutum, çokuluslu Doğu-Batı enerji, ulaşım ve iletişim projeleri gibi konularda da bu dört ülke

jeopolitik açıdan daima BDT'nin (Rusya'nın) yaklaşımından daha farklı bir yaklaşım ortaya koymuş, alternatif projeler üretmiştir ki bu durum Azerbaycan açısından hayati öneme sahip bir destek olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan bölgesel jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çıkarları belirli konularda Rusya, Ermenistan ve İran istisna tutulmakla çoğu bölge ülkesiyle, uluslararası çıkarları ise ABD, AB ülkeleri, Çin, Japonya gibi büyük ülkelerin çıkarlarıyla genelde örtüşmektedir.

Jeostratejik ve askerî güvenliklerinin sağlanması açısından ve hem bölgesel, hem de küresel güvenlik sistemlerine yönelik yaklaşımları bağlamında aralarında birtakım farklılıklar bulunmakla beraber, Azerbaycan'ın ulusal çıkarları Merkezî Asya ülkelerinin, Ukrayna, Gürcistan, Türkiye'nin ve bölgenin diğer ülkelerinin ulusal çıkarlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Azerbaycan'ın; Ermenistan'la beraber herhangi bir güvenlik örgütünde bulunmak ve kendi topraklarının işgalini uluslararası hukuk normları çerçevesinde değerlendirmeyen KGAÖ gibi bir kuruma dâhil olmak istemediğinin de vurgulanması gerekir. Fakat Türkmenistan istisna olmak kaydıyla (kendini tarafsız ülke ilan eden Türkmenistan hiçbir güvenlik yapılanmasına katılmama politikası izlemektedir) çoğu Merkezî Asya ülkesi Rusya'nın girişimleriyle kurulan KGAÖ'ye katılmışlar ve ulusal güvenliklerini bu kuruma emanet etmişlerdir (Özbekistan şimdilik KGAÖ'ye üye değil, ortak ülke konumundadır).

Diğer yandan Azerbaycan, Türkiye'nin de üye olduğu ve bölge ülkelerinden Ukrayna'yla Gürcistan'ın katılmak için büyük çaba gösterdikleri, uluslararası güvenlik alanında önemli bir konuma sahip bulunan NATO'ya katılma yönünde özel bir çaba harcamamaktadır. Bakü, başlıca jeostratejik sorunu olan Dağlık Karabağ meselesini çözüme kavuşturmadan, hiçbir as-

kerî yapılanmaya katılmama çizgisini muhtemelen sürdürecektir. Dünyadaki güvenlik örgütlerinden herhangi biri, toprak bütünlüğünün sağlanması konusunda Azerbaycan'a ciddi bir yardımda bulunur ve ulusal güvenliğine yönelik garanti verebilirse, bu ülke şimdiki tarafsız tutumunu gözden geçirebilir.

Azerbaycan'ın jeoekonomik çıkarları da çoğu bölge ülkesinin çıkarlarıyla bütünüyle örtüşmektedir. Jeoekonomik parametreler ve bu alanda takip ettikleri çizgi nedeniyle İran, Rusya ve Ermenistan, birtakım konularda da Türkmenistan (Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere ayrılması ve Azerbaycan'a ait sektördeki birtakım sahalar konusunda daha farklı bir yaklaşıma sahiptir) bu durumun istisnasıdır. Hazar Denizi'nin enerji rezervlerinin üretilmesi ve dünya pazarlarına ulaştırılması, Doğu ile Batı arasında ulaşım ve komünikasyon bağlantısının kurulması hususunda Rusya ve İran'ın Azerbaycan'dan daha farklı bir tutuma sahip bulundukları bilinmektedir ve bu konulara çalışmamızın ilgili bölümlerinde daha etraflıca değinilmiştir. Hem Azerbaycan, hem de Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan Batı'nın ileri teknolojilerine ve yatırımlarına, Batılı ülkelerle eşit şartlarda ortaklık ilişkileri kurmaya, enerji ürünlerini ucuz ve elverişli güzergâhlar üzerinden diledikleri şekilde dünya pazarlarına ulaştırma ve istedikleri fiyata satma olanağı elde etmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan Türkiye, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve ma ülkeleri jeoekonomik partnerler (enerji güzergâhları konusunda Ukrayna ile Türkiye arasındaki rekabete rağmen) konumundadırlar. Rusya ise Avrasya coğrafyasında sahip olduğu avantajlara dayanamak suretiyle rakip ülke konumunda bulunmaktadır.

Rusya Avrasya'da eskiden beri sahip olduğu nüfuzu korumak, İran ise jeopolitik açıdan elverişli yeni konum elde etmek

amacıyla bölgenin diğer ülkelerine ciddi anlamda ekonomik, politik ve stratejik baskı uygulamakta, bu ülkelerin sahip oldukları rezervler üzerinde kontrolü sağlamalarına, Batılı ülkelerin Hazar havzası ve Merkezî Asya'da çokuluslu projeler geliştirmelerine engel olmak istemektedirler.

Hem bölgenin Rusya, Çin, İran ve Türkiye gibi büyük ülkelerine, hem de AB ülkeleri, ABD, Japonya gibi dış ülkere direnme güçlerini arttırmak, ulusal çıkarlarını ve jeostratejik menfaatlerini temin etmek açısından Azerbaycan ve aynı durumdaki diğer bölge ülkeleri kendi aralarında stratejik ortaklık ilişkileri kurmak ve bu ilişkileri ciddi bir şekilde korumak durumundadırlar. Avrasya coğrafyasının, özellikle Merkezî Asya ve Güney Kafkasya bölgesinin ülkeleri arasında tartışmalı konuların çözüme kavuşturulması ve stratejik ortaklık ilişkilerinin tesis edilmesi hem münferit olarak bu ülkelerin, hem de bütünüyle bölgenin jeopolitik çıkarlarıyla örtüşmekte ve bütün taraflar açısından aynı derecede önem taşımaktadır. Hem Doğu, hem de Batı, hem bölgesel, hem de küresel ölçekli jeopolitik güç odakları böyle bir ortaklık karşısında saygı duymak, bu ortakların çıkarlarını hesaba katmak zorunda kalacaktır. Bu açıdan ABD'li siyaset bilimci Brzezinski'nin görüşlerine katılmamak mümkün değil. Söz konusu ülkelerin bulundukları coğrafi bölgeden bahsederken Brzezinski, "buraya sahip olan ülkenin Avrasya'yı kontrol altında tutacağını, Avrasya'yı kontrol altında tutan ülkenin ise bütün dünyayı kontrol edeceğini" söyler. Fakat bölgeye sahip olma hakkının öncelikle aynı bölge üzerinde varlığını sürdüren halklara ve bu halkların kurdukları devletlere ait olması gerektiği kanısındayız. Böyle bir hakkı elde etmenin ve elde tutmanın yolu ise şüphesiz ki eşitlik ilkesi temelinde kurulacak birlikten ve müttefiklikten geçmektedir.

Jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan Azerbaycan'ın Merkezî Asya ve Güney Kafkasya ülkeleriyle tam anlamıyla örtüşen çıkarlarıya beraber, örtüşmesi mümkün olan ya da hiçbir şekilde örtüşemeyecek çıkarları da bulunmaktadır.

Diğer yandan jeostratejik ve jeoekonomik çıkarları çoğunlukla örtüşmekle beraer, Merkezî Asya ülkelerinin birtakım farklı ulusal çıkarları da bulunuyor . bu açıdan Merkezî Asya ülkelerinin bölgede takip ettikleri jeopolitik çizginin mahiyeti ve Azerbaycan'la ortaklık ilişkilerinin genel istikametleri özel olarak açıklanmaya muhtaçtır.

Kazakistan. SSCB'nin parçalanması sürecinde jeopolitik açıdan en elverişsiz durumla karşı karşıya kalmasına (Ruslar Kazakistan'ın beş büyük vilayeti üzerinde hak iddia ediyorlardı ve bu coğrafyada Kazakların bağımsız bir ulusal devlet kurmasının önünde ciddi sorunlar bulunuyordu) rağmen, Kazakistan Rusya'yla ilişkilerini düzene sokmayı başarmıştır. Başkentin Almatı'dan Astana'ya taşınması da Kazakistan açısından büyük bir jeopolitik ve jeostratejik önem taşımaktaydı. Daha önce Akmola adını alan bu bölgenin Kazakistan'ın kuzey kesiminde bulunduğu, nüfusu ve ekonomik yapılanmasıyla Rusya'ya, Rusya'nın Kazakistan sınırındaki vilayetlerine bağlı bulunduğu bilinmektedir. Fakat Nazarbayev, jeopolitik ve jeostratejik açılardan büyük önem taşıyan bu adımı Rusya'yla hiçbir sorun çıkmasına izin vermeden, bilakis Rusya'nın desteğini alarak gerçekleştirmeyi başarmıştır. Kazakistan hem Batılı ülkeler, hem Rusya, hem de Çin'le gayet güzel ilişkiler tesis etmiştir. Çevresindeki ülkelerin jeoekonomik çıkarlarını uzlaştırmak suretiyle, siyasi ve stratejik desteklerini kazanabilmiştir. Günümüzde de Kazakistan, bölgedeki jeopolitik çıkarlarını ABD ve

Rusya'nın çıkarlarıyla uzlaştırma çizgisini takip etmektedir. Bu çizgi Kazakistan'a, bölgedeki konumunu pekiştirme ve çeşitli ülkelerin jeopolitik yaklaşımları arasında tarafsız kalabilme olanağı vermektedir.

Rusya'yla stratejik ilişkilerin geliştirilmesi Kazakistan dış politikasının öncelikli hedeflerinden bir tanesidir. Şunu da belirtmek gerekir ki Rusya'nın Post-Sovyet coğrafyasında başlattığı girişimler ağırlıklı olarak Kazakistan'ın desteğiyle hayata geçirilmiştir. Son birkaç yılda ABD, İngiltere, Türkiye, Almanya gibi ülkeler Kazakistan'a çok büyük oranda yatırım yapmışlardır. Kazakistan'ın petrol sahalarındaki keşif çalışmalarının %73'ünün Batılı şirketler tarafından gerçekleştirildiğini de anımsatmak faydalı olacaktır.

Kazakistan Betılı ülkelerle ve özellikle ABD'yle işbirliğini Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 1997 yılında Washington'a gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında daha fazla pekiştirmiştir. Ziyaret çerçevesinde Kazakistan'la ABD arasında politik ve ekonomik işbirliği programı imzalanmış ve Kazakistan ABD'nin stratejik ortağı ilan edilmiştir. Diğer yandan 1998 yılında Rusya'yla 21. Yüzyılda Dostluk ve Müttefiklik Bildirgesi'ni imzalamak suretiyle Kazakistan; ABD'yle yaptığı işbirliğinin Rusya'nın jeopolitik çıkarlarını tehdit etmediğini de ortaya koymuştur. Kazakistan hem Batılı, hem de Doğulu ülkelerle, özellikle Çin'le ortak projeler geliştirmektedir. Çin'in de katılımıyla Kazakistan, Trans-Kazak Petrol ve Doğalgaz Projesi'ni hazırlamaktadır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Pekin ziyareti sırasında Hazar'dan Çin'e (Rusya güzergâhına alternatif olarak) demiryolunun çekilmesine ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Çin, Kazakistan, Türkmenistan ve İran üzerinden geçerek Basra Körfezi'ne ulaşması düşünülen bu yolun 4 bin kilometre uzun-

luğunda olması ve 5 milyar dolara mal olması beklenmektedir. Proje halindeki bu demiryolu hattı Rusya'yı atlatmak suretiyle Çin'le Hazar havzasını birleştirecektir. Diğer yandan Kazakistan'la Çin arasında petrol boru hattı inşasına ilişkin mutabak da sağlanmış bulunuyor ve bu hat, Hazar petrollerinin yine Rusya'yı dışarıda bırakmak suretiyle Çin'e nakledilmesi anlamına gelmektedir. Ne var ki bu proje yalnızca Rusya'yı değil, ABD'yi de ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Çünkü ABD Hazar petrollerinin Asya Güzergâhı üzerinden Çin ve Hindistan'a nakledilmesi ihtimalinden endişelenmektedir. Artan enerji ihtiyacı Çin ve Hindistan'ı Hazar petrolleri uğruna mücadelede ABD'nin başlıca rakiplerine dönüştürmektedir.

Hazar havzası ülkeleri arasında Kazakistan ulaşım ve transit geçiş olanakları açısından en zorlu jeopolitik şartlara sahiptir. Kazakistan'ın okyanuslara doğrudan çıkışı bulunmamaktadır ve böyle bir çıkışı ya birkaç farklı ülke üzerinden, ya da Rusya üzerinden gerçekleştirmesi mümkündür. Bu nedenledir ki Kazakistan, hammadde rezervlerini dış pazarlara doğrudan ulaştırma ve gerçek değerine satarak kâr elde etme imkânından mahrum bulunmakta, bunları ya uzak ve elvevrişsiz yollardan Rusya üzerinden, ya da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Batı'ya nakletmek zorundadır.

Dış yatırımlar açısından Kazakistan, kişi başına düşen yatırım oranına göre sıralamada Azerbaycan'ın ardından ikincidir. Daha fazla dış yatırım çekek amacıyla Kazakistan 1992 yılından itibaren ekonomik hayatın liberalleştirilmesi, dış yatırımların korunması, ticaret şartlarının basitleştirilmesi amaçlı pek çok yasa çıkarmıştır. Chevron, Mobil, BP, British Gas, Total, Agip, LUKoil, Impeks, PetroChina vd. çokuluslu petrol ve doğalgaz şirketleri Kazakistan'da ciddi yatırımlar gerçekleştirmiş-

lerdir. Bu şirketler Kazakistan'da 2010-2015 yılları arasında 170 milyon ton petrol üretmeyi planlamaktadırlar ve üretilen petrolün yaklaşık 100 milyon tonu dışa ihraç edilecektir. Kazakistan'ın zengin rezervlere sahip Tengiz sahasının petrol rezervi günümüzde çokuluslu şirketlerin dikkatini kendi üzerine çekmektedir. Bu sahada 6 milyar ton petrol bulunduğu öngörülmektedir. Bunun dışında Karaçaganak sahasında 1.35 trilyon metreküp doğalgaz, 1.2 milyar ton petrol ve doğalgaz kondensatı rezervi bulunmaktadır.

Günümüzde Kazakistan Azerbaycan'ın en yakın müttefiki ve stratejik ortağı konumundadır. Hazar kıyısındaki diğer ülkelerden farklı olarak Kazakistan'la Azerbaycan arasındaki ilişkiler daima gelişme seyri göstermiş ve müttefiklik düzeyine ulaşmıştır. Hem Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, hem de enerji rezervlerinin üretimi alanına dış sermayenin çekilmesi ve enerji ürünlerinin dünya pazarlarına nakledilmesi konularında iki ülke aynı ya da birbirine yakın tutum sergilemekte, karşılıklı olarak birbirlerinin çıkarlarını da göz önünde bulundurmaktadırlar.

Günümüzde deniz dibinin paylaşılmasına dair Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan'ın kendi aralarında imzaladıkları ikili anlaşmalar, Hazar'ın hukuki statüsü sorununun çözümü yolunda önemli bir etkene dönüşmüş durumdadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2004 yılının Mart ayında Kazakistan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret sırasında da Hazar'ın statüsü sorununun çözümünde Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan arasında imzalanan ikili anlaşmaların temel kabul edilmesi bir kez daha onaylanmıştır. Fakat Azerbaycan'la Kazakistan arasındaki ilişkiler yalnızca Hazar'ın statüsü konusunda sergiledikleri dayanışmayla sınırlı değildir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler de son yıllarda çok büyük bir tempoyla gelişmektedir.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 2005 yılında Azerbaycan'ı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in 7-8 Ağustos 2007 tarihlerinde Kazakistan'ı ziyaretleri iki ülke arasındaki çokyönlü ilişkilerin daha fazla derinleşmesine önemli katkıda bulunmuştur.

BTC ve TRACECA da Azerbaycan ile Kazakistan'ın işbirliği yaptıkları çokuluslu projelerdendir. Bakü ve Astana AB'nin desteğiyle gerçekleştirilen TRACECA projesi çerçevesinde Asya-Kafkasya-Avrupa ulaşım koridorunun inşaatında ve Büyük İpek Yolu'nun onarımında da işbirliği yapmaktadırlar. İki ülke arasında çeşitli alanlarda çok sayıda devletler arası ve hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır. Deniz dibinin paylaşılması konulu ikili anlaşma, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 24 Mayıs 2005 tarihli Bakü ziyareti sırasında imzalanan Stratejik İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması özellikle önemlidir. Bunlar dışında iki ülke arasında serbest ticaret anlaşması, turizm, petrol ve doğalgaz makineleri yapımı, terörle mücadele vd. konularda da anlaşmalar imzalanmış bulunuyor.

Özbekistan. Merkezî Asya'nın kuzeybatı ve merkezî kısmını kaplayan Özbekistan bölgenin stratejik açıdan en önemli ülkesi olarak kabul edilir. 447.4 bin kilometrekare yüzölçümü olan Özbekistan 29 milyonu aşkın nüfusuyla da bölgenin en kalabalık ülkesidir. Özbekistan'ın bölgesel lider olmasını sağlayan etkenlerden bir tanesi de zengin doğal rezervleri ve büyük ekonomik potansiyelidir. Zengin petrol, doğalgaz, altın ve kömür madenlerine sahip bulunan Özbekistan'ın başlıca enerji kaynağı doğalgazdır. Günümüzde doğalgaz üretimi kapasitesi açısından dünya sıralamasında 8. yerde bulunan Özbekistan 2.44 trilyon metreküp doğalgaz rezervine sahip bulunuyor. Bu ülkenin petrol rezervi ise 600 milyon varilin üzerindedir. Özbe-

kistan sınırları içinde toplamda 51 petrol ve 27 doğalgaz alanı bulunuyor. Asya'nın en büyük altın madeni de Özbekistan'dadır. Özbekistan altın rezervleri açısından dünya sıralamasında dördüncü, altın üretimi açısından ise yedinci sırada bulunuyor. Bu ülke dünya çapında bakır rezervleri açısından onuncu (bakır üretiminde on birinci), uranyum rezervleri açısından ise yedinci (uranyum üretimine göre on birinci) sırada bulunuyor.

Özbekistan Merkezî Asya'nın lider ülkesi iddiasını saklamamaktadır. Böyle bir iddiayı temellendiren birkaç önemli etken bulunuyor. Bunların başında Özbekistan'ın sahip olduğu *ekonomik potansiyel* gelmektedir. Günümüzde Özbekistan Uluslararsı Para Fonu, Dünya Bankası ve diğer uluslararası maliye kurumlarıyla işbirliği yapmaktadır. Diğer yandan Özbekistan bölgedeki ulaşım koridorları açısından da ayrıcalıklı bir yere sahiptir ve ülke topraklarından 10 ayrı ulaşım koridoru geçmektedir. Diğer yandan Türkiye, İran, Afganistan, Azerbaycan ve Merkezî Asya'nın beş ülkesinin dâhil olduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde Tirmiz (Özbekistan) - Herat-Kandehar (Afganistan) - Çaman (Pakistan) demiryolu hattının Herat-Serhatabat (Türkmenistan) - Kirman-Zahidan (İran) - Astara (Azerbaycan) - Van (Türkiye) hattıyla birleştirilmesi öngörülmektedir.

Özbekistan'ın jeopolitik önemini temin eden başlıca etkenlerden bir tanesi de coğrafi konumudur. Merkezî Asya'nın tam ortasında bulunan bu ülke Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Türkmenistan'la ortak sınıra sahiptir. Bir tek bölge açısından değil, küresel anlamda uyuşturucu kaçakçılığı alanında ciddi sorunların kaynağı olan Afganistan'la Özbekistan arasındaki sınır çizgisinin dağlık bölgeden değil, Amuderya

Nehri'nden geçtiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu yüzden, Afganistan'dan başka bir ülkeye sızmaya çalışan terörist gruplar ve uyuşturucu kaçakçıları daha kolay bir geçiş alanı olarak Özbekistan sınırına yönelmektedirler. Dolayısıyla herhangi bir tehlikenin bölge genelinde yayılmasını önleyebilmek için Özbekistan-Afganistan sınırının kontrol altında tutulması stratejik açıdan önem taşımaktadır. Günümüzde Batı'nın Özbekistan'daki konumunu pekiştirme çabasının temel nedenlerinden bir tanesi bundan ibarettir.

Günümüzde Özbekistan Avrasya bölgesinde istikrarsız bir konuma sahiptir ve bu durum öncelikle ülkenin istikrarsız dış politkasından kaynaklanmaktadır. ABD'nin bölgeye yönelik politikası içinde Özbekistan özel bir yere sahip bulunuyor. 1990'ların sonlarından itibaren gelişmeye başlayan ABD- Özbekistan ilişkileri 11 Eylül terör olayının ardından stratejik önem kazanmıştır. 2001 yılından itibaren Özbekistan'da ABD'nin askerî hava üssü konuşalandırılmaya başlanmıştır. Siyaset bilimci Brzezinski Özbekistan'ı bölgenin stratejik açıdan en önemli ülkesi ilan etmiştir. Brzezinskiye göre: "Günümüzde Merkezî Asya'da ABD'nin asıl dikkatini çeken iki ülke bulunuyor. Bunlardan bir tanesi dinamik bir kalkınma sergileyen Kazakistan, diğer ise stratejik önemi haiz Özbekistan'dır."

ABD'nin Özbekistan'a ilgisinin temelinde İran etkeninin de yattığını söylemek gerekir. Bölgede İran'la ilişkilerinde problemler yaşayan tek ülke Özbekistan'dır. Özbekistan, bölgede İran'ın etkisinin artmasının Tacik kültürünü ve milliyetçiliğini de körükleyeceğini düşünmektedir. Buhara ve Semerkant'taki Tacik nüfus arasında İran'ın etkisiyle ayrılıkçılık yönelimlerinin ortaya çıkması ihtimali Özbekistan'ı tedirgin etmektedir. Bu arada, Tacikistan'ın Buhara ve Semerkant kentlerine yönelik iddia-

ları günümüzde açıkça, hatta Cumhurbaşkanı düzeyinde ifade edilebilmektedir.

Bu durum Özbekistan-İran ilişkilerinde gizli gerilim kaynağı olarak kalmaktadır. Bu açıdan, bölgede İran'ın konumunu pekiştirmesine engel olmaya çalıaşn ABD Özbekistan'ı kendine etkin bir müttefik olarak görmektedir. ABD Kongresi'nin 1995 yılında İran aleyhinde aldığı yaptırım kararını Post-Sovyet ülkelerinden açık şekilde yalnızca Özbekistan'ın desteklemiş olması da tesadüf değildir. Bağımsızlığını kazanmasının ardından bu ülke dış politika konusunda çelişkili tutumu, istikrarsız jeopolitik etkinlikleri, farklı öncelik ve yönelimleriyle herkesi şaşırtan adımlar atmaktadır. Günümüzde çoğu siyaset yorumcusuna göre, Özbekistan'ın böylesine istikrarsız dış politika çizgisi takip etmesi, güç odaklarının bu ülkedeki çıkarlarına yönelik en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Bu durum doğal olarak hem Özbekistan'daki, hem de bölge genelindeki jeopolitik durumu etkilemektedir. İstikrarsız dış politika nedeniyle Özbekistan, daha önce bahsedilen avantajlarından da azami derecede faydalanamamaktadır. GUAM'a ve bölgede etkin diğer güç odaklarına yönelik tutumundaki çelişkiler bu bağlamda zikredilmeye değerdir. Bilindiği üzere Özbekistan, önce GUAM'a üye olmuş, daha sonra bir süre kurumun çalışmalarına hiç katılmamış ve kurumdan ayrılmak niyetinde olduğunu açıklamıştır. Fakat akabinde GUAM çerçevesinde etkinliğini arttıran Özbekistan sonda kurumu kesin olarak terk etmiştir.

Diğer yandan 1999 yılından itibaren ABD'yle askerî ve politik ilişkilerini pekiştiren, 2001 yılından itibaren de ABD'nin bölgedeki müttefiki konumunda bulunan Özbekistan 2005 yılında dış politika çizgisini bir kez daha radikal bir biçimde değiştirmiştir. Günümüzde Özbekistan Rusya'yı stratejik ortak olarak gör-

düğünü açıkça ifade etmektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde etkinliğini arttırması, Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Moskova ve Pekin ziyaretleri, ŞİÖ'nün 2005 Zirvesi'nde ABD askerî gücünün bölgeden çekilmesini talep eden bildirgeyi imzalaması ve bu talebin gereğinin yapılmasını sağlayabilmesi Özbekistan'ın değişen dış politikasının açık işaretleridir. Günümüzde bu ülke ekonomik alanda da tercihini Rusya ve Çin lehinde kullanacağını açıkça ifade etmektedir. Rusya'nın Gazprom ve LUKoil şirketleri Özbekistan'daki çalışmalarını genişletmişlerdir. Bu gelişmeler hem Özbekistan'ın bölgede etkin güç odaklarıyla ilişkilerini, hem de bölge genelindeki jeopolitik durumu istikrarsızlaştıran etkenlerdir.

2005 Mayıs'ında Andican'da yaşanan kanlı olayların ardından ABD'nin sergilediği tutum Özbekistan'ı dış politika çizgisini değiştirmek zorunda bırakmıştır. Sonuçta GUUAM'dan ayrılmış, arkasından ABD askerî üssünü ülkesinden çıkarmış, Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne katılmış ve sonda BDT KGAÖ'deki üyeliğini aktif hale getirmiştir. Tüm bu gelişmeler ABD'nin Merkezî Asya'daki konumunu büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir.

Özbekistan yönetimi Merkezî Asya'nın coğrafi açıdan kapalı bir bölge oluşunu ciddi bir sorun olarak görmekte ve bu durumdan kurtulmak için alternatif ulaşım ve komünikasyon koridorlarının yapımı amacıyla ciddi bir etkinlik sergilemektedir. Bu açıdan Hint Okyanusu üzerinden deniz komünikasyonuna olanak verecek Trans-Afganistan güzergâhı daha büyük bir gelecek vaat etmektedir. Özbekistan yönetimine göre, söz konusu projenin başka ülkelerin de katılımı ve donör ülkelerin desteği sayesinde gerçekleştirilmesi yalnızca bölge ülkelerinin kalkınması açısından değil, Merkezî Asya'nın jeoekonomik haritası-

nın radikal bir biçimde değişmesi açısından da önem arz edecektir.

Azerbaycan-Özbekistan ilişkilerinden bahsedecek olursak, Azerbaycan'ın başka komşularıyla olduğu gibi bu ülkeyle de dostluk ilişkisi kurması yalnızca Ulusal Önder Haydar Aliyev'in iktidarı döneminde mümkün olmuştur. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında iki ülke arasındaki ilişkiler ciddi bir kriz döneminden geçmiştir. 1992-1993 yıllarında Azerbaycan yönetiminin yanlış politikaları sonucunda ikili ilişkiler bütünüyle bozulmuş, 2 Ekim 1993 tarihine kadar ülkeler arasında hatta diplomatik ilişki bile tesis edilmemiştir. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Merkezî Asya'nın lider ülkesi iddiasında bulunan özbekistan'la ilişkileri 1993 yılından itibaren onarmaya başlamıştır. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un 1996 yılı Mayıs'ında Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret ikili ilişkilerin gelişmesi açısından büyük önem arz etmiştir. Bu ziyaret çerçevesinde gerçekleşen görüşmeler ve imzalanan anlaşmalar Azerbaycan-Özbekistan ilişkilerini pekiştirmiştir.

Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın ziyaretinden bir yıl sonra, 1997 yılı Haziran'ında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Özbekistan'a resmî ziyareti gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın Merkezî Asya'daki ilk Büyükelçiliğinin Özbekistan'da açılması da bu ülkenin kendi bölgesinde taşıdığı önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov 7-8 Eylül 1998 tarihinde TRACECA Programı çerçevesinde Büyük İpek Yolu'nun onarımına ilişkin olarak Bakü'de gerçekleşen uluslararası konferansa da katılmıştır.

23-24 Mart 2004 tarihlerinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Özbekistan'a resmî ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret çerçevesinde iki ülke arasında Azerbaycan- Özbekistan

Stratejik İşbirliğinin Pekiştirilmesi Hakkında Bildirge de dâhil olmakla toplamda altı önemli belge imzalanmıştır. Taşkent ziyareti sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı, iki ülkenin bölgesel ve uluslararası meselelere dair tutumlarının örtüştüğünü bir kez daha ifade etmiştir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov da Azerbaycan'ı ülkesinin Güney Kafkasya'daki bir numaralı ortağı ilan etmiş, iki ülkenin jeopolitik durumları arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir. Böyle bir benzerlik hem Azerbaycan'ın, hem de Özbekistan'ın dünyanın ileri gelen jeopolitik güç odaklarının dikkatini kendi üzerlerine çekmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Özbekistan'ın Dağlık Karabağ sorununa ilişkin tutumu da Azerbaycan'ı tam anlamıyla memnun etmektedir. Cumhurbaşkanı Kerimov, sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiş, AGİT'in ve BM Güvenlik Konseyi'nin Dağlık Karabağ sorununa ilişkin kararlarının hayata geçirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov'un 2008 ve 2012 yıllarında, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in ise 2012 yılında gerçekleştirmiş oldukları karşılıklı ziyaretler de iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi için yeni ufuklar açmıştır.

Azerbaycan ve Özbekistan'ın, katıldıkları uluslararası projeler ve bu arada TRACECA çerçevesinde işbirliği yapmaları da iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini tetikleyen önemli etkenlerden bir tanesidir. Aralarındaki ticaret hacminin artması açısından hem Azerbaycan, hem de Özbekistan Avrupa-Kafkasya-Asya güzergâhının önemini vurgulamaktadırlar. Aralarındaki ekonomik işbirliğinin öncelikli alanları demoryolu ulaşımı, gıda ve tarım ürünleridir.

Türkmenistan. Merkezî Asya ve Hazar havzasında jeopolitik özellikleri açısından çelişkili ülkelerden bir tanesi Türkmenis-

tan'dır. SSCB'nin parçalanmasının ardından Türkmenistan kendini tarafsız ülke ilan etmiş, hiçbir ülkeyle siyasi, askerî ya da diğer amaçlı jeopolitik bloka katılmayacağını duyurmuştur. Oldukça zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip bulunması nedeniyle Türkmenistan'ın iç politikası uluslararası arenada ciddi bir dirençle karşılaşmamıştır. Hem Batılı ülkeler, hem de Rusya, Çin, Türkiye, İran gibi bölge ülkeleri Türkmenistan'daki jeopolitik çıkarlarını gerçekleştirmek amaçlı mücadeleye girişmişlerdir. Berdimuhammedov'un iktidara gelişinin ardından Türkmenistan yalnızca petrol ve doğalgaz rezervlerini kullanmakla kalmayarak diğer jeopolitik avantajlarından da yararlanmak amacıyla birtakım çalışmalara başlamıştır. Bu ülke İran, Türkiye, Rusya, Çin, Pakistan ve ABD'yle ortak çokuluslu projeler gerçekleştirmek istemektedir. Türkmenistan'da öngörülen doğalgaz rezervinin yaklaşık 11 trilyon metreküp, petrol rezervinin ise 5.5 milyar ton olduğunu da anımsatmak gerekir. Bu itibarla Türkmenistan, tüm dünyadaki doğalgaz rezervinin %30'una sahip bulunmaktadır. 2020 Yılına Kadar Petrol ve Doğalgaz Sanayisinin Kalkınma Programı Türkmenistan'ın ekonomik gelişmesinde önemli bir paya sahip olmuştur.

Türkmenistan son yollarda Hazar Denizi'ndeki ulusal sektörünğn enerji potansiyelini kullanmak amacıyla da birtakım adımlar atmaktadır. Dış yatırım çekmek amacıyla Türkmenistan zaman zaman tartışmaları sahalara ilişkin olarak ihaleler açmış, fakat Azerbaycan'ın müdahalesinin ardından bunları durdurmak zorunda kalmıştır. Her şeye rağmen bu ülke, Hazar Denizi'ndeki tartışmaları sahalarda petrol ve doğalgaz üretme düşüncesinden henüz vazgeçmiş değil. Türkmenista, dış yatırımları çekmek amacıyla ekonominin liberalleştirilmesine yönelik birtakım yasalar da (Doğal Kaynaklar Yasası, Dış Yatırımlar

Yasası, Yatırımcılık Yasası) çıkarmıştır. Günümüzde Türkmenistan kendi petrolünü ve doğalgazını dış pazarlara yalnızca Rusya üzerinden ihraç etmektedir. Fakat yakın gelecekte Türkmenistan doğalgazının büyük bir bölümünün İran ve Çin'e ihraç edileceği öngörülmektedir.

Günümüzde Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve milli sektörleri konusundaki yaklaşımı, Türkmenistan'ın Hazar havzası ülkeleriyle ilişkilerinde birtakım güçlüklere neden olmaktadır. Hazar'ın enerji rezervlerinin üretimi ve dış pazarlara nakli konusunda da Türkmenistan istikrarsız bir tutum sergilemekte ve bu sayede tarafsız ülke imajına zarar vermektedir. Azerbaycan her konuda Türkmenistan'la yapıcı bir diyalog geliştirmek, sorunları çözmek, dostluk ve ortaklık ilişkilerine zarar veren sert adımlardan çekinmek için defalarca girişimde bulunmuş, fakat bu çabalarına uygun karşılık alamamıştır. Hazar havzasında yakın komşu konumunda bulunan, ulusal, bölgesel ve uluslararası projelerdeki çıkarlarının örtüştüğü Türkmenistan'la iyi ilişkiler tesis edilmesi Azerbaycan'ın oldukça önem verdiği bir konudur ve muhtemelen gelecek yıllarda da dış politika önceliklerinden biri olarak kalacaktır.

Azerbaycan'la Türkmenistan arasında diplomatik ilişkiler 9 Haziran 1992 tarihinde kurulmuştur. 1994 yılında Türkmenistan'ın Bakü'de ve 1998 yılında Azerbaycan'ın Aşkabat'ta Büyükelçiliği açılmıştır. Fakat 1998 yılında Türkmenistan, Bakü Büyükelçiliği'nin çalışmalarını geçici olarak askıya almış ve bu durumu finans sorunlarına bağlamıştır. Aradan geçen zamanda iki ülke arasında pek çok resmî ziyaret gerçekleştirilmiş, iki ülkenin hükümetleri ve çeşitli kurumları arasında çok sayıda anlaşma imzalanmıştır.

İkili ilişkilerin gelişmesinde Devlet Başkanlarının karşılıklı ziyaretleri özel bir yere sahiptir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1994 Mayıs'ında Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün Aşkabat'ta gerçekleşen Zirve Toplantısı'na, 26-27 Ekim 1994 tarihlerinde Türkmenistan Bağımsızlık Günü kutlamalarına ve 2002 Nisan'ında Hazar'a Kıyısı Olan Ülkeler Zirvesi'ne katılışını özellikle vurgulamak gerekir. 18-19 Mart 1996 tarihlerinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov'un Bakü ziyaretinin ve bu ziyaret çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine dair mutabakat sağlanmasının da büyük önem taşıdığını belirtmek gerekir. Bu mutabakat sonucunda Azerbaycan'la Türkmenistan arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Türkmenistan Meclis Başkanı Muradov'un beraberinde heyetle 8-9 Nisan 2000 tarihlerinde Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne ve Kitab-ı Dede Korkut'un 1300 yılı kutlamalarına katılmak üzere Bakü'ye gidişi ve burada gerçekleştirdiği üst düzey temaslar da iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi sürecinde etkili olmuştur. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov'un 19-20 Mayıs 2008 tarihlerinde Azerbaycan'a ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in aynı senenin 28-29 Kasım tarihlerinde Türkmenistan'a gerçekleştirmiş oldukları resmî ziyaretler iki ülke arasındaki ilişkilerin ileri taşınması açısından büyük önem arz etmiştir. Azerbaycan'la Türkmenistan arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve Hazar'ın statüsü meselesinin çözümlenmesi amacıyla Dışişleri Bakanları ve diğer resmî şahıslar arasında da çok sayıda görüşme yapılmıştır.

Kırgızistan. Denize çıkışı bulunmayan Kırgızistan'ın komşuları kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan, güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Yüzölçü-

münün %80'ini kaplayan Tanrı Dağları nedeniyle bu ülke bazen "Merkezî Asya'nın İsviçresi" olarak da anılır. Kırgızistan Merkezî Asya'da okyanuslara uzak, anakara içinde, yüksek dağlık bölgede, Tanrı, Talas, Kırgız, Türkistan Dağları bölgesindedir. Kırgızistan'da bakır, molibden, demir, altın, cıva, kurşun madenleri, dağlar arasındaki vadilerde petrol ve kömür rezervleri bulunur. İş gücü rezervinin hızlı artış göstermesi nedeniyle istihdam konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır.

Kırgızistan Merkezî Asya'da Dünya Ticaret Örgütü'ne üye tek ülkedir. Ülkede üretilen değerli madenlerin %40'ından fazlası ihraç edilmektedir. Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, ABD, Türkiye, Almanya, Çin, Rusya, İsviçre gibi ülkelerle ticaret ilişkilerine sahiptir. BM, BDT, Avrasya Ekonomik Birliği, Merkezî Asya İşbirliği Örgütü vb. bölgesel ve küresel örgütlerin üyesidir.

Azerbaycan'la Kırgızistan arasındaki ikili ilişkiler Merkezî Asya bölgesindeki diğer ülkelere nazaran daha istikrarlı bir gelişme seyri izlemiştir. 19 Ocak 1993 tarihinde iki ülke arasında diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir. 1995 Ağustos'unda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanlarının Kırgızistan'da gerçekleşen Zirve Toplantısı'na katılmıştır. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev ise 1997, 1998 ve 2000 yıllarında Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Devlet Başkanlarının ziyaretleri çerçevesinde iki ülkeyi ilgilendiren ulusal, bölgesel ve küresel meseleler görüşülmüş, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması da dâhil olmakla 14 farklı anlaşma imzalanmıştır. Aradan geçen süre zarfında ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. 2 Ekim 2009 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları'nın Nahçıvan'da gerçekleşen

9. Zirve Toplantısı'na katılmış, 30-31 Mart 2012 tarihlerinde ise Azerbaycan'a resmî ziyaret gerçekleştirmiştir. Günümüzde Azerbaycan'la Kırgızistan arasındaki dostluk ortaklık ilişkileri istikrarlı bir gelişme göstermektedir. Azerbaycan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri arasında 34 ayrı belge imzalanmıştır.

Tacikistan. SSCB'nin parçalanmasının ardından korkunç bir iç savaşa sürüklenen Tacikistan, Post-Sovyet dönemini en ağır şartlarda geçirmiş olan ülkelerden bir tanesidir. Su rezervleriyle zengin ülke Merkezî Asya'nın tamamındaki su ve hidro enerji rezervlerinin %70'ine sahip bulunmaktadır. Günümüzde Tacikistan'da 6 adet hidroelektrik santrali bulunmaktadır. Diğer yandan Tacikistan bir pamuk ülkesidir ve BDT coğrafyasında üretilen ince pamuğun %43'ü bu ülkede üretilmektedir.

Afganistan, Pakistan, Çin gibi ülkelerle sınır komşusu olması Tacikistan'ın jeopolitik önemini arttırmaktadır. Beyaz Rusya gibi Tacikistan da Rusya'nın jeostratejik çıkarları açısından öncelikli öneme sahiptir ve bu öen tesadüf eseri ortaya çıkmış değil. Günümüzde Rusya'nın İran ve Hindistan'a çıkışı Tacikistan üzerinden mümkün olmaktadır. Coğrafi konumu nedeniyle dünyanın önde gelen jeopolitik aktörlerinin dikkati Tacikistan üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer yandan Tacikistan; büyük ülkelerin çıkarlarının Rusya'nın çıkarları açısından hiçbir ciddi tehlike oluşturmadığı enden Post-Sovyet ülkelerinden bir tanesidir. Günümüzde binlerce Tacikistan yurttaşı çalışmak amacıyla İran ya da Çin'e değil, Rusya'ya gitmektedir. Karşılaştığı temel sorunların (radikal İslam, uyuşturucu trafiğinde transit ülke oluşu vb.) ortadan kaldırılması sürecinde de Tacikistan daha çok Rusya'nın yardımına güvenmektedir.

Diğer yandan Tacikistan'ın Merkezî Asya'da Fars dili konuşan tek ülke olması Rusya'nın dış politikada sürekli olarak göz

önünde bulundurduğu bir durumdur. İran'ın bu ülkedeki konumunu pekiştirme amaçlı politika takip edebileceği Rusya'nın bu dikkatinin ana nedenidir. Fakat Tacikistan açıkça Rusya yanlısı bir politika izlemekte ve bu çizgisinden vazgeçmeyi düşünmemektedir. Tacikistan'ın Rusya yanlısı politikasının birkaç nedeni bulunuyor:

- Radikal İslam ve uyuşturucu trafiğinde transit ülke olma tehlikeleri karşısında Tacikistan yalnızca Rusya'nın desteğine güvenmektedir;
- İç savaşın ardından Tacikistan'da yeni çatışmalar çıkması tehlikesi daima gündemdedir; iktidara sahip olmak ve dinî bir rejim kurmak amacı barındıran çok sayıda iç ve dış odak bulunduğu göz önünde tutulursa, Tacikistan'ın bu sorunların üstesinden Rusya'nın desteği olmadan gelmesi mümkün gözükmemektedir;
- Rusya'daki çok sayıda Tacik, ülkenin dış politikasını önemli ölçüde etkileyebilecek güce sahiptir vb.

Tacikistan iç savaşının sonlandırılmasında en büyük rolü Rusya'nın üstlenmiş olduğunu da unutmamak gerekir. Tacikistan'ın, karşılaştığı sorunu ortadan kaldırmak amacıyla 1992 Kasım'ında ortak barış gücü oluşturma önerisini Rusya olumlu yanıtlamış, Rusya'yla beraber Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan da bu gücün oluşturulması sürecine katılmıştır. Süreci yönlendiren lider ülke elbette ki Rusya'ydı.

Rusya'yla askerî ve politik müttefiklik ilişkisi Tacikistan'ın jeopolitik öncelikleri arasında özel bir yere sahiptir. Taraflar arasında bu konudaki ilk anlaşma 25 Mayıs 1993 tarihinde imzalanmıştır. Dostluk ve Karşılıklı Askerî Yardım Anlaşması çerçe-

vesinde Rusya'nın askerî üslerinin Tacikistan'da konuşlandırılmasının önü açılmıştır. Tacikistan, NATO'yla Barış İçin Ortaklık Programı'nı imzalamamış olan biricik bölge ülkesidir. Tacikistan yönetimi, ülkelerinin bu programa ihtiyacı olmadığı kanısındadır.

1994 yılında Tacikistan'da hükümet kanadıyla silahlı mühalifler arasındaki müzakere sürecinin Moskova'da başlamış olması da Rusya'nın bu ülke üzerinde etkisinin büyüklüğünü gösteren delillerden bir tanesidir. Tacikistan bölgede Rusya'nın en sadık müttefiği konumundadır. Rusya ve Tacikistan'ın jeopolitik önceliklerini belirleyen Bildirge 12 Ekim 1998 tarihinde Taşkent'te imzalanmıştır. Rusya, Özbekistan ve Tacikistan'ın imzaladıkları İslamî aşırılıkçılıkla ortak mücadele konulu Bildirge taraflar arasında işbirliğinin çerçevesini ve sorumlulukları belirlemiştir. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman'ın 1999 Nisan'ında gerçekleştirdiği Moskova ziyareti çerçevesinde 21. Yüzyıl'da Müttefiklik Anlaşması'yla beraber, Tacikistan'daki Rusya askerî üslerinin statüsüne şartlarına ilişkin birtakım belgeler de imzalanmıştır.

Azerbaycan'la Tacikistan arasında diplomatik ilişkiler 29 Mayıs 1992 tarihinde tesis edilmiştir. İki ülkenin Devlet ve Hükümet Başkanları ağırlıklı olarak BDT etkinlikleri, diğer bölgesel ve küresel etkinlikler sırasında görüşmüşlerdir. 2001 Ağustos'unda Soçi'de BDT ülkeleri Devlet Başkanlarının gayriresmi zirvesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman arasında gerçekleşen görüşmede ikili işbirliğinin geleceği ve ülkeleri ilgilendiren diğer meseleler masaya yatırılmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 15-16 Mart 2007 tarihlerinde Tacikistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş, aynı senenin 4-5 Ekim tarihlerinde ise

BDT Devlet Başkanları Konseyi'ne katılmak üzere yine Tacikistan'a gitmiştir. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman 2012 yılında Azerbaycan'a resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

Günümüzde Azerbaycan'la Tacikistan BDT, Ekonomik İşbirliği Örgütü, İKÖ ve diğer bölgesel ve küresel örgütler çerçevesinde işbirliğini sürdürmektedirler. İki ülkenin Dışişleri, Savunma, İçişleri Bakanlıkları, Demiryolları Kurumları arasında ortak çıkarları ilgilendiren konular görüşülmekte ve müzakere edilmektedir. Her şeye rağmen Azerbaycan-Tacikistan ilişkilerinin henüz istenen düzeye ulaşmış olduğu söylenemez. Bugüne kadar Azerbaycan'la Tacikistan arasında yalnızca iki anlaşmanın (Milli Güvenlik Bakanlıkları Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması; İçişleri Bakanlıkları Arasında İşbirliği ve Karşıklıklı Yardımlaşma Anlaşması) imzalanmış olması da bu durumun göstergesidir. Tacikistan, daha önceki yıllardan farklı olarak 2000, 2001 ve 2002 yıllarında BM Genel Kurulu'nun 55, 56 ve 57. Oturumlarında BM ile AGİT Arasında İşbirliği hakkında karar taslağında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu onaylayan düzeltmelere ilişkin oylamara da katılmamıştır.

Tacikistan'ın Ermenistan'la geniş ilişkilere sahip olduğunu da vurgulamak gerekir. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman henüz 2003 Kasım'ında Ermenistan'a resmî ziyaret gerçekleştirmiştir. İki ülkenin Devlet Başkanları arasında yapılan görüşmede ortak çıkarlara ilişkin bir Bildirge de ortaya konmuştur. Görüşme sonrasında gerçekleşen basın toplantısında Ermenistan'la Tacikistan arasında ciddi diyaloğun 2003 Kasım'ın Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan'ın Duşanbe ziyaretiyle başladığı ifade edilmiştir. Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman 2003 Kasım'ında Ermenistan ziyareti çerçe-

vesinde 1915 yılında Osmanlı Devleti tarafından sözde soykırımına uğramış olan Ermeniler anısına dikilen anıtı da ziyaret etmiş, "soykırım müzesine" giderek özel ziyaretçi defterini imzalamıştır. Tüm bu gelişmeler Merkezî Asya'nın Türkçe konuşmayan tek Müslüman ülkesi olan Tacikistan'ın Azerbaycan'la değil, Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmeye daha fazla önem verdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, aynen Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın yaptığı gibi, Merkezî Asya'da da Tacikistan'ın Rusya'nın ileri karakolu konumunda bulunmasından, dış politikasını Rusya'nın istediği gibi şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır. Tacikistan'la ikili ilişkilerin geliştirilmesi, Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı açısından Tacikistan'ın tarafsız bir tutum sergilenmesinin sağlanması, uluslararası etkinliklerde Tacikistan'ın oyunun ve desteğinin alınması Azerbaycan dış politikasının henüz çözümlenememiş olan sorunları sırasındadır.

IV. BÖLÜM
KARADENİZ HAVZASI VE GÜNEY KAFKASYA'NIN BÖLGESEL JEOPOLİTİK KARAKTERİSTİĞİ VE ULUSLARARASI ÇIKARLAR SİSTEMİ

Avrasya'nın "stratejik küresel alan" özelliği taşıyan, jeopolitik açıdan önem arz eden bir bölümü de Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde köprü konumundaki Karadeniz havzasıyla beraber Güney Kafkasya'dır. Bölgenin Hazar havzası ve Merkezî Asya kısmı Avrupa-Asya ulaşım ve komünikasyon koridorunun Asya bölümünü, Karadeniz havzası ve Güney Kafkasya kısmı ise sınır komşuları (Karadeniz ve karasal mekânlar üzerinden Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna; Basra Körfezi ve karasal alan üzerinden İran; geçitleri, kara ve deniz komünikasyonları üzerinden Güney Kafkasya Cumhuriyetleri Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) ile beraber aynı koridorun Avrupa bölümünü oluşturmaktadır.

Avrasya'nın Avrupa kısmının ve Kafkasya'nın en büyük ülkesi Rusya. Rusya dışında bölgede Türkiye, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bulunur. Havza ülkelerinden Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye Doğu Avrupa ülkeleri arasında her açıdan Batı'nın ekonomik, politik ve askerî güvenlik sistemine entegre olmuş ülkeler olarak değerlendirilmektedir.

Anlaşılacağı üzere Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya; Asya, Avrupa, ABD ve Rus-

ya'nın hayati çıkarlarının bulunduğu, jeopolitik açıdan önemli bir bölgesie. Çeşitli bölgesel ve küresel çıkarların bu coğrafyada kesişmesi doğaldır. ABD'li siyaset bilimci Brzezinski'nin de ifade etmiş olduğu üzere, Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya; karasal Avrasya'nın en önemli bölgesidir ve "yeryüzünün siyasi kaderinin belirlendiği büyük satranç tahtası" gibidir.

Karadeniz havzasının jeopolitik çıkarları sisteminde Post-Sovyet Cumhuriyetlerinden Ukrayna, Gürcistan, Beyaz Rusya ve Moldova'nın öncelikli konumu ve rolü bulunmaktadır. Bulundukları coğrafyanın özelliklerinden, ulusal çıkarlarından ve diğer etkenlerden hareketle bu ülkeler dış politika önceliklerini belirlemekte, gerçekleştirmekte, bölgesel ve küresel ölçekte dış ülkelerle ikili ve çoklu temaslar kurmaktadırlar. Adları anılan ülkelerin hepsi Azerbaycan'la ikili ve çoklu işbirliği ve ortaklık ilişkilerini geliştirmeyi ciddi olarak istemektedir. Bu ülkeler bölgesel ve küresel ölçekte birtakım ortak çıkarlara sahiptirler. Diğer yandan söz konusu çıkarlarını temin etmek amacıyla bu ülkelerin takip ettikleri politikaların bazı karakteristik yönleri de bulunmaktadır.

4.1. KARADENİZ HAVZASININ ULUSLARARASI VE BÖLGESEL ÇIKARLAR SİSTEMİNDE UKRAYNA'NIN JEOPOLİTİK VE ASKERÎ-JEOSTRATEJİK KONUMU. AZERBAYCAN-UKRAYNA İLİŞKİLERİNİN KARAKTERİSTİĞİ

2014 olayları öncesinde Post-Sovyet coğrafyasının, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarının başlıca jeopolitik aktörleri ve liderleri sırasında Rusya'nın ardından hep Ukrayna zikredilmekteydi. Fakat uzmanlara göre bu ülkenin "bölgesel lider" sta-

tüsünü kazanması yolunda birtakım nesnel ve öznel engeller de bulunmaktaydı ve enerji konusunda Rusya'ya bağlı olması bu engellerin başında gelmekteydi.

Son on yılda Ukrayna Güney Kafkasya'daki jeopolitik ve jeostratejik konumunu ağırlıklu olarak Gürcistan aracılığıyla pekiştirmeye çalışmıştır. İk ülke Cumhurbaşkanlarının 2005 yılı başlarında Ukrayna ile Gürcistan'ın Avrupa entegrasyonuna ilişkin Karpa Bildirgesi'ni imzalamaları sonucunda Gürcistan, Güney Kafkasya'da jeopolitik ve jeostratejik çıkarlarını temin etmek isteyen Ukrayna'nın önemli ortaklarından biri konumuna resmen de ulaşmıştır.

Ukrayna'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile Güney Kafkasya'da takip ettiği bölgesel jeopolitiğin ve özellikle jeoekonominin başlıca hedefleri; Rusya'ya bağlılığı gitgide daha fazla sorun olmaya başlayan enerji gereksiniminin karşılanması amacıyla alternatif kaynakların bulunmasından ve kendi sanayi ürünleri pazarının korunmasından ibaretti.

Yorumculardan bazılarının Ukrayna'nın yeni bölgesel politikasını Rusya'dan zaman içinde uzaklaşma ve Batı'yla bütünleşme çizgisini benimsemiş olan eski Cumhurbaşkanı Viktor Yuşçenko'yla ilişkilendirmeleri gerçekte doğru değildir. Yuşçenko'dan önceki Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma ülkesinin gelecekte takip edeceği stratejik çizginin öncelikle AB'yle ve güvenlik alanında da NATO'yla bütünleşme yönünde olması gerektiğini açıklamış bulunuyordu. ABD ve AB'nin 1990'ların ortalarında Ukrayna'ya ekonomik ve mali yardımlarını arttırmalarının ardından, Kiev yönetimi Rusya'yla ilşikileri yavaş yavaş yeniden düzenleme yoluna gitmiştir. Rusya'nın Avrupa'ya sattığı petrol ve doğalgazın fiyatını arttırması sürecinde, Ukrayna da transit geçiş ücretlerini buna uygun oranda

arttırmaya başlamıştır. Ukrayna'nın Rusya petrolü için aldığı transit geçiş ücreti ton başına 1994 yılında 3.75 dolar olduğu halde, 1995 yılında 4.53 dolara, 1996 yılında 5.20 dolara çıkmıştır. Bu durum Ukrayna'nın Batı'ya yönelme düşüncesinin 10 yıl önceisne dayandığını ortaya koymaktadır.

Günümüzde hem Amerikalı ve Avrupalı, hem de Rus siyaset bilimciler, ülkelerinin ulusal çıkarlarının Ukrayna'nın çıkarlarıyla örtüştüğünü iddia etmekte, Ukrayna'yla aynı jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik ittifakta bulunma zorunluluğundan bahsetmektedirler. Meselea Amerikalı siyaset bilimci Brzezinski'nin Avrasya Doktrini'ne nazaran, Rusya'nın süper güç statüsünü kaybetmesi ve sıradan bir ülkeye dönüşmesi sürecinin temelinde Ukrayna bulunmaktadır. Brzezinski'ye göre Rusya'nın süper güç statüsünü tekrar kazanmasına engel olmanın da en iyi yolu Ukrayna'nın bu ülkeye bağlılığına son vermekten, Ukrayna'da Rusya'ya alternatif bir jeostratejik güç odağı oluşturmaktan ibarettir. Brzezinski, Ukrayna'nın ABD açısından jeopolitik önemini şu sözlerle izah etmiştir: "Bağımsız bir Ukrayna'nın ortaya çıkışı 20. Yy'ın üç önemli jeopolitik gelişmesinden bir tanesidir. Çünkü bağımsız bir Ukrayna, Rusya İmparatorluğu'nun sonu demektir."

Anlaşılacağı üzere, SSCB'nin çöküşünün ardından Avrupa'da yüzölçümüyle ikinci, nüfusuyla beşinci ülke konumunda bulunan Ukrayna'nın bağımsızlık kazanması yalnızca Avrasya'daki jeopolitik durum üzerinde belirleyici etkene dönüşmekle kalmamış, Rusya'yla Batı arasındaki gelecek çatışmaların da başlıca hedeflerinden bir tanesi olmuştur. Amerikalı siyaset bilimci Barry Posen'in de vurgulamış olduğu üzere: "Ukrayna orta ölçekli bağımsız bir ülke statüsüne iddialı olmak için yeterli

nüfusa, sanayi potansiyeline ve hammadde rezervine sahip bulunuyor."

Yine ünlü Amerikalı siyaset adamı Henry Kissinger de Ukrayna'nın ABD açısından taşıdığı büyük jeopolitik öneme dikkat çekmiştir. Kissinger, içte reform sürecini başlatmış olmakla beraber, Rusya'nın komşularına yönelik yayılmacı niyetlerinden vazgeçtiği yönünde ciddi kuşkular buluduğunun altını çizmiştir.

ABD Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi, Ukrayna'nın Batı açısından taşıdığı önemi ortaya koymak amacıyla ABD yönetimi için Ukrayna konusunda özel tavsiyeler hazırlamış bulunuyordu. Söz konusu tavsiyelerin hazırlanmasına Madeleine Albright, Zbigniew Brzezinski ve Henry Kissinger katkıda bulunmuşlardır. Projenin, Stratejik ve Uluslararası Araştırma Merkezi Rusya ve Avrasya Masası Başkanı Celeste Wallender tarafından yönetildiği bilinmektedir. Söz konusu tavsiye raporunda, Ukrayna'nın pazar ekonomisine sahip demokratik bir ülke oluşunun, politik ve ekonomik açılardan Avrupa'ya yönelmesinin ABD dış politikasının stratejik önceliklerinden bir tanesi haline gelmesi gerektiği ifade edilmiştir. Avrupa, Karadeniz ve Kafkasya bölgelerinin kavuştuğu noktada bulunduğu göz önünde tutulan Ukrayna'nın Avrupa ile Asya arasında potansiyel bir ticaret koridoru olduğuna da dikkat çekilmiştir.

Uzmanlara göre, Avrasya'da yeni bir ulaşım koridorunun şekillendirilmesine ve yönetilmesine dair ABD planında da Ukrayna'nın özel bir yeri bulunuyor.

Diğer yandan NATO'nun Stratejik Konsept'inin 37. Maddesinde Ukrayna'nın Avro-Atlantik bölgesinde güvenlik açısından önemli bir yere sahip olduğu, istikrarın ve demokratik değerlerin korunmasında özel bir yeri bulunduğu belirtilmiştir.

Ünlü Alman siyaset bilimci Karl Grobe ise Ukrayna'nın Rusya ve Batı'yla ortaklık ilişkilerine farklı bir açıdan bakmaya çalışmış ve yüzünü Batı'ya dönmüş olan bir Ukrayna'nın Rusya açısından da elverişli olabileceğini iddia etmiştir: "Batı'ya dönük bir Ukrayna eski SSCB coğrafyasının sorunlu bölgeleri açısından bir istikrar kaynağı teşkil edebilir ve bu durum Rusya için de elverişlidir."

Rus siyaset bilimciler Brzezinski'nin Ukrayna hakkındaki görüşlerine katılmaktadırlar. Ukrayna'nın gelecekte de Rusya'nın etkisi altında kalmasının stratejik bir gereksinim olduğunu, Rusya için jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan hayati önem taşıdığını ifade eden Rus siyaset bilimciler, bu görüşlerini birtakım argümanlara dayandırmaktadırlar. Ukrayna'nın Post-Sovyet coğrafyasında sahip olduğu konumu aynen Brzezinski gibi iyi değerlendiren Rus siyaset bilimciler, bu ülkenin yeni jeopolitik ortamda Washington için olduğu kadar Moskova için de hayai önem taşıdığını iddia etmektedir. Rus siyaset bilimciler Ukrayna'nın Batı ve ABD'nin değil, Rusya'nın yanında olması gerektiğini kendi argümanlarıyla ortaya koyarken, Batılı siyaset bilimcilerin hiç de gerisinde kalmamaktadırlar.

Rus uzmanlara göre, ABD ve AB'nin Ukrayna'ya ekonomik, mali, askerî-jeostratejik yardımlarını 1994-1995 yıllarından itibaren sürekli arttırmasının temelinde yatan neden Brzezinski'nin ortaya koymuş olduğu doktrindir. Günümüzde Ukrayna; İsrail, Mısır ve bazı diğer ülkelerle beraber ABD'den en fazla mali ve teknik yardım alan ülkeler arasındadır.

SSCB'nin parçalanmasının ardından Ukrayna konusu Rusya'nın dış politikasında daima özel bir ye rişgal etmiştir. Uzunca zaman kendi etki alanında tuttuğu Post-Sovyet Cumhuriyet-

leriyle yakın ilişkilerini koruma niyetini, özellikle Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarındaki üstün jeopolitik konumundan vazgeçmeyi düşünmediğini Rusya açıkça ilan etmiştir. Rusya'nın "yakın çevre" ülkelerine yönelik dış politika stratejisini şekillendiren başlıca mekanizmalar Ukrayna ve Beyaz Rusya politikalarıdır. Bu ülkelerle müttefiklik ilişkilerinin kurulması ve sürdürülmesi Rusya açısından yalnızca büyük jeopolitik önem taşımakla kalmamaktadır. Bu müttefiklik ilişkileri askerî-jeostratejik, jeoekonomik açılardan, ulaşım ve transit geçiş, çokuluslu enerji ihracatı projeleri açısından da ciddi öneme sahiptir. Ukrayna ve Beyaz Rusya'yla ittifak halinde bulunmak Rusya için Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerine, Karadeniz havzasına, Balkanlara, Yakındoğu'ya ve bütün olarak Avrasya'ya çıkış olanağı anlamına gelmektedir. Ukrayna'nın Rusya açısından öncelikle stratejik enerji transiti ülkesi olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Rusya'dan Batı Avrupa'ya enerji ihraç eden tüm güzergâhlar Ukrayna üzerinden geçmektedir.

Uzmanlara göre, günümüzde Batı'yla Rusya arasında Ukrayna etrafında cereyan eden çatışma ve bu çatışma nedeniyle oluşan jeopolitik, askerî-jeostratejik durum ne Rusya'nın, ne Batı'nın, ne de Ukrayna'nın çıkarlarına uymaktadır. Ukrayna'nın açıkça Batı yanlısı politika takip etmesi, GUAM'da lider ülke konumuna gelerek Avrupa Komşuluk Politikası'na katılan Post-Sovyet ülkelerini kendi etrafında toplaması, Sivastopol, Kırım, Karadeniz gibi stratejik mekânların ABD'nin etki alanına girmesi, Ukrayna'nın Rusya'yla yalnızca uluslararası hukuk temelinde resmi ikili ilişkilere sahip bulunması ABD ve Avrupa'nın dış politika stratejisinin hedefleri arasındadır. Rusya'nın Ukrayna politikası ise Batı'nın politikasının tam tersidir ve ABD, NATO, AB'yle beraber diğer "yabancı unsurların" da Karadeniz

havzasına, Ukrayna'nın çevresine yaklaştırılmaması, Ukrayna'nın tamamen Rusya'nın çekim alanı içinde tutulması amacını gütmektedir. Rusya bu siyasetini yıllardan beridir Ukrayna'ya ekonomik baskı uygulamak ve bu ülkenin enerji konusunda kendine bağlılığından faydalanmak suretiyle gerçekleştirmektedir. Fakat günümüzde aynı amaçla silahlı müdahale, etnik ayrılıkçılığın desteklenmesi, iktidar krizinin körüklenmesi gibi farklı yöntemlere de başvurulmaktadır.

Güney Kafkasya politikasında Ukrayna öncelikle Azerbaycan ve Gürcistan'a güvenmekte, karşı karşıya kaldığı enerji sorunlarını Azerbaycan'ın, Güney Kafkasya bölgesindeki askerî-jeostratejik meseleleri ise Gürcistan'ın desteğiyle çözümlemeye çalışmaktadır. Bu etkenler Azerbaycan ve Gürcistan'ın Güney Kafkasya'da Ukrayna açısından jeopolitik ve jeoekonomik önemini daha fazla arttırmaktadır.

Ukrayna'ın Karadeniz havzası ve Güney Kafkasya'da askerî-jeostratejik açıdan Rusya'nın alternatifine dönüşmesi ihtimali, çatışmalar konusunda Rusya'nın sergilediği çifte standarttan memnuniyetsizlik duyan Azerbaycan ve Gürcistan açısından cazip görünmektedir. Ukrayna'ın Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini açık bir dille ifade etmesine karşılık, Azerbaycan ve Gürcistan da Ukrayna'ın sorunları, bölgedeki jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları konusunda aynı hassasiyeti sergilemektedirler. Son kriz patlak verinceye değin Ukrayna, tüm çabalarına rağmen Güney Kafkasya'da ciddi Britanya jeopolitik etkene dönüşebilmiş değildi. Türkiye, İran, Rusya, ABD ve AB'nin etkin bölgesel politikaları karşısında Ukrayna daima pasif bir izleyici konumunda bulunmuştur. Mesela bölge ülkelerinin, Güney Kafkasya'da güvenlik sisteminin oluşturulmasına yönelik teklifleri ortaya atılırken, Ukrayna'nın her-

hangi bir şekilde bu sisteme dâhil edilmesi öngörülmemekteydi. Yalnızca bir defaya mahsus olmak üzere, 2000 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Ukrayna'ın da bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulmasına katkıda bulunmasını önermiş, fakat bu öneri Ukrayna'ın ilgisizliği nedeniyle lafta kalmıştır.

Ukrayna'nın bölgesel politikalarında Post-Sovyet coğrafyasındaki çatışmaların sonlandırılması süreçlerine katkıda bulunma yönelinin kendini belli ettiği söylenebilir. Buna rağmen Ukrayna, Rusya'nın kontrolünde bulunan çatışmaların, mesela Dağlık Karabağ sorununun ve etnik ayrılıkçılıktan kaynaklanan diğer çatışmaların çözümlenmesi sürecinde ciddi anlamda politik ya da askerî bir etkene dönüşmeyi başaramamıştır.

Uzmanlara göre, hem bölgesel ölçekte Avrasya'nın, hem de küresel ölçekte dünyanın askerî-jeostratejik yapılanması ve güvenlik sitemi içinde Ukrayna önemli bir konuma ve yere sahip bulunmaktadır. Nüfusuna ve yüzölçümüne göre Avrupa'nın en büyük ülkelerinden biri olarak Ukrayna Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarının ve Güney Kafkasya'nın güvenlik yapılanmasında, gelecek askerî-jeostratejik blokların oluşumunda ve diğer jeostratejik meselelerin çözümünde büyük bir yere sahiptir.

Ukrayna 1998 yılından itibaren, yine bir Karadeniz havzası ülkesi olan Gürcistan'la beraber bir yandan Batı'nın etkisi ve baskısı, diğer yandan Rusya'yla enerji ve ulaşım alanında gerilen ilişkilerin etkisi altında askerî-jeostratejik önceliklerinde ve güvenlik politikasında tercihlerini Batı ve NATO lehinde kullanmıştır. Son yıllarda NATO'yla işbirliği devlet programında bu örgütü "Avrupa'da kolektif güvenlik alanında en verimli yapılanma" olarak tanımlayan Ukrayna, 2009 yılında Gürcistan'la

beraber NATO'ya katılmak üzere resmî başvuruda bulunmuştur.

Uzmanlara göre, günümüzde bölgedeki jeopolitik aktivite, ülke içindeki siyasi kriz, Rusya'yla gerilen ilişkiler vb. nedenler yüzünden Ukrayna'nın tutumu Rusya-Batı jeostratejik çatışması fonunda belirsiz bir manzara oluşturmaktadır. Kırım'ın Ukrayna'dan defakto ayrılarak Rusya'ya ilhakıyla sonuçlanan son olaylar öncesinde Ukrayna'nın iç durumuna, takip ettiği politikaya, jeostratejik, jeoekonomik ve jeopolitik konumuna bakarak, kesin bir şekilde Batı ya da Rusya yanlısı bir güvenlik politikası izlediğine karar vermek imkânsızdı. Gerçekte Karadeniz havzasında ve Güney Kafkasya'da Gürcistan'la beraber NATO yanlısı askerî-jeostratejik politika takip eden ve bu sebepten Rusya'yı karşısına almak zorunda kalan Ukrayna, güç durumda ne ABD'den, ne de diğer NATO üyelerinden, özellikle Fransa ve Almanya'dan beklediği desteği görmemiştir. Uzmanlara göre günümüzde Batılı ülkeler Rusya'nın uluslararası hukuk normlarına uymayan hareketlerine uygun karşılığı verebilecek güçte değillerdir. Uluslararası politikada bu tarz gelişmelerin ülkeler arasındaki ilişkiler üzerinde iz bırakmaması mümkün değildir ve mevcut durumdan diğer bölge ülkelerinin (Özbekistan, Azerbaycan, Moldova, Kırgızistan vb.) jeostratejik yönelimleri, askerî bloklar konusundaki ulusal tercihleri açık bir şekilde etkilenmiştir. Bölgedeki çatışmalar konusunda Rusya'nın yaklaşımından memnuniyet duyayan Azerbaycan, Gürcistan, Moldova gibi ülkeler yakın zamanlara kadar bu ülkenin Güney Kafkasya'daki askerî-jeostratejik alternatifi konumunda Ukrayna'nın ortaya çıkışı ihtimalini cazip bulmaktaydılar. Bu nedenle 1990'ların sonlarında dört ülke GUAM'ı kurarak bölgesel güvenlik ve işbirliği alanında güçlerini birleştirmek istemişlerdi.

Üye ülkeler, örgütün çalışmalarına etkin bir şekilde katılmakta, bölgedeki jeopolitik çıkarlarını geliştirmek amacıyla GUAM'ın olanaklarından yararlanmak istemekteydiler.

Bölgesel güvenlik ve ayrılıkçı yönelimlerden kaynaklanan çatışmalar konusunda Ukrayna'nın tutumu GUAM üyesi ülkelerin çıkarlarıyla tam olarak örtüşmekteydi. Ukrayna; Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü açık bir şekilde desteklemekte, Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Transdinyester çatışmalarının "ülkelerin BM tarafından tanınan toprak bütünlüğü çerçevesinde" çözümlenmesini istemekteydi.

Ağırlıklı olarak "istikrarsızlık kuşağı" olarak değerlendirilen Karadeniz bölgesinde Ukrayna'nın başlıca askerî-jeostratejik aktörlerden birine dönüşme niyeti gayet anlaşılır bir istektir. Hem nüfusu, hem de yüzölçümüyle GUAM ülkeler arasında üstün konumda bulunan Ukrayna, örgüt içinde liderliğini sergilemek için birkaç girişimde de bulunmuştur. 1993 yılında Gürcistan'la imzaladığı Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma konulu askerî-jeostratejik anlaşmaya dayanmak suretiyle Ukrayna, BM Güvenlik Konseyi'nin bu yönde bir karar alması durumunda Gürcü-Abhaz çatışma bölgesinde barışı sağlama operasyonuna katılmaya hazır olduğunu ilan etmiştir. Bu öneri ilk kez 2003 Nisan'ında Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze'nin Kiev ziyareti sırasında Ukrayna Devlet Başkanı Kuçma tarafından dile getirilmiştir. Kuçma, ülkesinin; Abhazya sorununun çözümünde BM Güvenlik Konseyinin alacağı kararlar doğrultusunda herhangi bir çerçevede yer almaya hazır olduğunu ifade etmiştir.

Son yıllarda Ukrayna'nın bölgesel çatışmalar konusundaki tutumu değişmemiş, bilakis daha ilkesel bir hal almıştır. 2003 yılı Haziran'ında onaylanan Ukrayna'nın Ulusal Güvenlik Te-

melleri Yasası'ında potansiyel gerilim odaklarının ve bölgesel çapta askerî çatışmaların ülkenin askerî ve ulusal güvenliği açısından ciddi tehditler oluşturduğu ifade edilmiştir.

2003-2005 yıllarında cereyan eden devrim sonrasındaki iktidar değişikliğinin ardından Kiev'in Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya ülkelerine karşı tutumu değişmemiştir. Cumhurbaşkanı Yuşçenko'nun 12 Şubat 2007 tarihinde onayladığı Ukrayna'nın Ulusal Güvenlik Stratejisi Kararı'nda, Baltık Denizi – Karadeniz – Hazar Denizi havzalarında bölgesel işbirliğinin önceliklerinden biri olarak çatışmaların sonlandırılması sürecine aktif katılımın sağlanması gösterilmiştir. Ukrayna'nın sınırları yakınında "dondurulmuş çatışmaların" mevcudiyeti ve yeni bölgesel çatışmaların çıkması ihtimali bu kararda ülkenin güvenliğini tehdit eden önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir.

2008 yılı Ağustos'unda Rusya-Gürcistan krizi sırasında Ukrayna bölgede etkin bir jeopolitik aktör olarak krizin sonlandırılması sürecine katılmak niyetini ortaya koymuştur. Ukrayna Cumhurbaşkanı Yuşçenko Gürcistan'ı desteklediğini açıkça ifade etmenin de ötesinde, Rusya'yla Gürcistan arasındaki çatışmanın seyrine müdahalede bulunmaya da çalışmıştır. Gürcistan'ı Barışa Mecbur Bırakma Operasyonu çerçevesinde Rusya Karadeniz donanmasındaki gemilerini kullanırken, Ukrayna, Karadeniz donanmasının Kırım Yarımadası kıyısında konuşlandırılması durumunu masaya yatırma önerisini ortaya atmış bulunuyordu. Yine aynı operasonun başlangıç tarihinden iki gün sonra, 10 Ağustos 2008 tarihinde Ukrayna Dışişleri Bakanlığı Karadeniz donanmasının Gürcistan aleyhinde opersyonlarda kullanılmamasına ilişkin resmî bir bildirge yayınladı. 13 Ağustos tarihinde ise Cumhurbaşkanı Yuşçenko, Ka-

radeniz donanmasının hareketinin ülke yöneticilerinin onayına tabi olmasına ilişkin kuralları imzaladı.

Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik yapılanmasına ciddi ölçüde müdahalede bulunma isteği Ukrayna'nın Rusya'yla ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Ukrayna'nın girişimlerine karşılığında Rusya Dışişleri Bakanlığı, "Tek taraflı olarak atılan adımların Karadeniz donanması sorununa ilişkin müzakere sürecini ve daha geniş ölçekte ikili ilişkilerin tüm alanlarını olumsuz etkileyebileceğini" beyan etmiştir.

Ukrayna ile Gürcistan arasındak ikili ilişkilerden bahsedecekken, Ukrayna'da 2010 Ocak ayında meydan agelen iktidar değişikliğinin ardından iki ülke arasında belli ölçüde soğukluk olduğunu vurgulamak gerekir. Buna rağmen Gürcistan sınırları içindeki çatışmalar konusunda Ukrayna'nın resmî tutumu değişmemiştir ki Ukrayna Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in 4 Haziran 2010 tarihinde Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanımak niyetinede olmadıklarına ilişkin beyanı bu durumun açık bir örneği olarak kabul edilebilir. Yanukoviç konuşmasında şu sözlere yer vermiştir: "Uluslararası normlar ortadadır ve bu uluslararası normlar herhangi bir ülkenin toprak bütünlüğünün bozulmasına izin vermemektedir. Dünyada herhangi bir ülkenin toprak bütünlüğünün bozulması sürecini onylamamız mümkün değildir."

2011 Temmuz'unda Ukrayna Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Politikası Departmanı Başkanı Oleg Voloşin, ülkesinin tutumunu bir kez daha şu sözlerle ifade etmiştir: "Ukrayna Gürcistan'nın toprak bütünlüğünü savunmaya devam etmektedir. Kosova örneğinde olduğu gibi, Ukrayna Abhazya ve Güney Osetya'nın da bağımsızlıklarını tanımamaktadır. Ukrayna Gür-

cistan'ı Post-Sovyet coğrafyasında önemli bir ortak ve dost olarak görmektedir."

Ukrayna'nın Azerbaycan'la ve Güney Kafkasya'nın Diğer Ülkeleriyle Jeopolitik, Jeoekonomik ve Askerî-Jeostratejik İlişkilerinin Karakteristiği

Ukrayna-Azerbaycan ilişkilerini analiz ederken bir hususu eminlikle vurgulamak mümkün: Dış politika çizgisine ve iktidar değişikliklerine bağlı olmaksızın, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkesinin savunulması Ukrayna için öncelikli meseledir. Bölgesel işbirliği amacıyla çatışmaların sonlandırılmasın akatkıda bulunma ilkesi çerçevesinde Ukrayna Dağlık Karabağ sorunda Azerbaycan'ın tutumunu desteklediğini defalarca resmî şekilde ifade etmiştir. Ukrayna; Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün desteklenmesine ilişkin olarak resmî tutumunu defalarca etkin bir şekilde ortaya koymuştur ve Ukrayna'nın bu konudaki tutumu Azerbaycan'ın tutumuyla tam olarak örtüşmektedir.

Ukrayna bölgesel jeopolitik çizgisinde Azerbaycan daima önemli bir yer işgal etmiştir. İki ülke arasında enerji, ulaşım, komünikasyon, transit geçiş alanlarında, askerî-stratejik alanlarda ortaklık ilişkileri her zaman mevcut olmuştur. Uzmanlara göre, hem geçmiş yıllarda, hem de günümüzde Ukrayna'nın Güney Kafkasya'daki çıkarları öncelikle enerji ve ulaşım güvenliği konulu bölgesel projelerle ilişkilidir. Daha önce de vurgulamış olduğumuz üzere bu projeler, Ukrayna'nın Rusya'ya enerji konusunda uzunca zamandan beridir devam eden bağlılığına son vermek için biricik fırsat olarak değerlendirilmektedir.

Enerji bağlılığı konusunda Gürcistan ve Moldova'nın da Ukrayna'yla hemen hemen aynı durumda oldukları söylenebilir.

Uzmanlara göre, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya'da son yıllarda GUAM ülkeleri ve Beyaz Rusya'yı Azerbaycan'a bağlayan öncelikli etkenlerden bir tanesinin enerji güvenliği olduğunu ifade etmektedirler. Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nden çıkardığı petrolün Karadeniz üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmesini, petrol boru hatlarından bir tanesinin Odessa-Brodi güzergâhını takip etmesini ve petrol ürünlerini ilk elden satınalmanın alternatif yollarının bulunmasını istemektedirler. Azerbaycan'ın bu ülkelerle ilişkilerinde öncelikli rol enerji konusudur. Azerbaycan GUAM üyeleri ve özellikle Ukrayna içi günümüzde petrol ve petrol ürünleri, gelecekte buna ilaveten hem de doğalgaz sağlayan başlıca ülke konumunda bulunabilecektir. Azerbaycan'ın Güney Kafkasya bölgesinin en büyük ülkesi olduğu ve zengin enerji rezervlerine sahip bulunduğu, Ukrayna'nın ise enerji ihtiyacı göz önünde tutulursa, böylesi bir ortaklık gayet doğal gözükmektedir.

Ukrayna Avrasya bölgesinde jeopolitik konumunun zayıf olmasının başlıca nedeni de enerji rezervlerine büyük ölçüde bağlı bulunmasıyla ilişkilendirilmektedir. Ukrayna Yerel Kalkınma Enstitüsü'nün yaptığı hesaplara nazaran, doğalgazın Rusya sınırından giriş fiyatı 10 yılda 3-4 kat artmış bulunuyor ve 2020 yılında 1000 metreküp doğalgazın fiyatı 800 dolara ulaşacaktır. Petrol ve doğalgaz fiyatlarının hızlı yükselişi enerji politikasında radikal değişiklikler yapma ihtiyacını doğurmuştur ve bu durum ekonominin istisnasız olarak her alanını etkilemektedir. Enerji alanında Azerbaycan'la ortaklık ilişkileri Ukrayna açısından stratejik önem arzetmektedir. 6 Haziran 2013

tarihinde Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in Yüksek Rada'ya (Meclis'e) sunduğu yıllık müracaatta, Kazakistan ve Azerbaycan'ın enerji alanında alternatif kaynaklar olarak değerlendirildiği ifade edilmiştir. Aynı müracaatta, Azerbaycan doğalgazının Ukrayna'ya ulaştırılması için alternatif bir güzergâh olarak Beyaz Akım projesinin gözden geçirilmesi de önerilmiştir.

Enerji konusunda Rusya'ya bağlılığına son vermek ve transit geçişinden ek kazanç sağlamak amacıyla Ukrayna, Bakü-Supsa petrol boru hattının Odessa-Brodi güzergâhıyla sürdürülmesi için yıllardan beridir çalışmaktadır. Çokuluslu petrol ve doğalgaz projelerine katılım konusunda Ukrayna Azerbaycan'ın desteğine özellikle büyük önem vermektedir. Bilindiği üzere Odessa-Brodi-Gdansk petrol ihraç hattı projesinin gerçekleşmesi öncelikle Azerbaycan ve Kazakistan'ın onayına bağlıdır. Çünkü bu projenin stratejik açıdan önem arzetmesi ve ekonomik açıdan verimli olabilmesi için Hazar petrollerini dünyaya ulaştırması gerekmektedir. Bu nedenledir ki Ukrayna yönetimi Azerbaycan ve Kazakistan'ın söz konusu projeye olumlu yaklaşımlarını temin etmek amacıyla birtakım ekonomik ve diplomatik girişimlerde bulunmaktadır. Ukrayna Hükümeti, 2004 yılında Azerbaycan ve Kazakistan Hükümetlerini Hazar petrollerinin Avrupa pazarlarına söz konusu güzergâh üzerinden ulaştırılması çalışmalarını desteklemeye davet etmiştir. Fakat aynı dönemde Azerbaycan Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını tercih ettiğinden Odessa-Brodi-Gdansk projesinin akıbeti meçhul kalmıştır.

Ukrayna; 2010 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Romanya Cumhurbaşkanlarıyla Macaristan Başbakanı tarafından temeli atılan AGRI projesine ilgisini de saklamamaktadır. Bu proje Azerbaycan doğalgazının Kulevi (Gürcistan) terminaline ulaştı-

rılmasını öngörmektedir. Burada likit gaza dönüştürülen doğalgaz tankerlerle Köstence'de (Romanya) terminaline taşınacak ve orada tekrar gaz haline dönüştürülecektir. Dönemin Ukrayna Enerji ve Kömür Sanayisi Bakanı İgor Kryuşin bu konuda şöyle bir açıklama yapmış bulunuyordu: "Ukrayna likit gazın Gürcistan'ın Kulevi limanına nakline ilişkin AGRI projesi çerçevesinde terminal inşaatı için Azerbaycan her açıdan işbirliğine hazır bulunuyor. Ukrayna 2015 yılında Azerbaycan'dan 5 milyar metreküp doğalgaz alma niyetini saklamamaktadır." Ukrayna Başbakan Yardımcısı Yuri Boyko ise AGRI çerçevesinde Odessada terminal inşaatı sırasında Azerbaycan'dan yılda 10 milyar metreküp likit doğalgaz almaya hazır olduğunu ifade etmiştir.

Diğer yandan Ukrayna açısından Azerbaycan ve Gürcistan; Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'yı Avrupa'ya birleştiren alternatif ulaşım ve komünikasyon köprüsü görevini yerine getirmektedir. Uzmanlara göre, GUAM üyesi dört ülke Avrupa'dan Asya'ya uzanan ve Rusya güzergâhına alternatif teşkil eden İpek Yolu projesinin (TRACECA) gerçekleşmesine ciddi ölçüde gereksinim duymakta ve bu projede önemli birer rol üstlenmektedirler.

Ukrayna ile Azerbaycan arasındaki karşılıklı ilişkilerin önemli alanlarından bir tanesi askerî-jeostratejik ortaklıktır. Ukrayna uzunca zamandan beridir kendini güvenilir bir ortak olarak ispat etmiş, Azerbaycan'ın askerî sanayisi için başlıca tedarikçilerden bir tanesine dönüşmüştür. Dağlık Karabağ sorununun 20 yıldan beridir çözüme kavuşturulamaması dolayısıyla Azerbaycan kendi askerî sanayisini etkin bir şekilde yapılandırmaktadır. Son yıllarda Azerbaycan'ın askeri bütçesi neredeyse 10 kat büyümüştür. 2003 yılında 163 milyon dolar olan askerî har-

camalar günümüzde 3.8 milyar dolara ulaşmış bulunuyor. Azerbaycan, kendi silahlı kuvvetlerinin teknik, mühimmat ve diğer gereksinimini tam olarak karşılama politikasını benimsemiştir ve askerî sanayisini geliştirmektedir. Askerî sanayi konusunda büyük bir deneyime sahip bulunan Ukrayna Azerbaycan açısından elbette ki önemli bir ortaktır. Bölgenin askerî alanda lider ülkesi olan Rusya Federasyonu'nun bile Ukrayna'nın askerî potansiyelinden faydalandığını unutmamak gerekir. Rusya Federasyonu için "nükleer kalkan" görevini ifa eden balistik füzeler Ukrayna'da üretilmekte, bu füzelerin bakımı da Ukraynalı uzmanlarca yapılmaktadır. Rusya helikopterleri ve nakliye uçaklarını, hatta askerî gemilerin motorları ve gaz türbinli motorlar Ukrayna'da üretilmektedir. Mesela Rusya helikopter motorlarının %70 kadarı Ukrayna'da üretilmektedir.

Ukrayna'nın askerî sanayi alanındaki deneyimi göz önünde bulundurulursa, Azerbaycan silah ve cephanelik üretimin teşkili amacıyla Ukraynalı uzmanlardan yararlanmak istemektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de vurgulamış olduğu üzere, "Ukrayna Azerbaycan için güvenilir bir ortak, Azerbaycan'ın güvenebileceği dost ülkedir."

Ukrayna'nın bölgesel politikasının, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya ülkeleriyle askerî-jeostratejik ilişkilerinin analizi sonucunda, bu ülkenin Ermenistan'la ilişkilerinin Gürcistan ve Azerbaycan'la ilişkilerine kıyasla daha zayıf olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır. Ukrayna'nın Güney Kafkasya konusundaki dış politikasının en belirgin özelliği, bölge ülkeleriyle ilişkilerde önceliklerin çok net bir biçimde belirlenmiş olduğu gerçeğidir. Bu açıdan Ermenistan, Güney Kafkasya'nın üç ülkesi arasında son sırada bulunmaktadır. Ukrayna'nın bölgede öncelik verdiği ülke Azerbaycan, bunun ardından Gürcis-

tan'dır. Ukrayna'nın Güney Kafkasya ülkeleriyle mal değişiminin kapasitesi, siyasi diyalogunun yoğunluğu, askerî-teknik işbirliğinin sınırları karşılaştırılırsa, böyle bir öncelik sıralamasının kanıtları açıkça görülecektir. Uzmanlara göre, Ukrayna'nın Ermenistan'la ve bölgenin diğer iki ülkesiyle yaptığı işbirliği arasındaki muazzam farkın temel nedeni, Ermenistan'ın nüfusunun ve bütçesinin Azerbaycan ve Gürcistan'a kıyasla çok ehemmiyetsiz kalmasıdır. Bu açıdan Ukrayna'nın Ermenistan'la karşılıklı ilişkilerinin herhangi bir alanda gelecekte pekiştirileceği ve bundan ciddi bir sonuç alınacağı ihtimali de şüphe doğurmaktadır.

Kiev Avro-Atlantik İşbirliği Enstitüsü analistleri de Post-Sovyet ülkeleri arasında Ukrayna'yla en zayıf diplomatik ilişkilere sahip bulunan ülkenin Ermenistan olduğunu belirtmektedirler.

Güney Kafkasya'da taikp ettiği yayılmacı politika ve Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, Gürcistan ve Türkiye'ye karşı açıkça toprak iddiasında bulunması Ermenistan'ın Ukrayna'yla ilişkilerini zora sokmaktadır. Uzmanlara göre, Ukrayna Azerbaycan'ın stratejik ortağı olarak kaldığı sürece, Kiev-Erivan ilişkileri fazla derinlik kazanamayacaktır. Sarkisyan'ın 1 Temmuz 2011 tarihinde gerçekleştirmiş olduğu Kiev ziyareti 2001 yılından itibaren Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın ilk Ukrayna ziyaretiydi.

Ukrayna ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin yüzeyselliğinin nedenleri arasında, daha önce belirtilenler dışında, Ermenistan'ın askerî-jeostratejik, jeopolitik, jeoekonomik ve diğer alanlarda Rusya'ya tamamen bağımlı bulunması, bağımsız bir dış politika çizgisi izleme olanağından mahrum kalması, Moskova'da memnuniyetsizlikle karşılanabilecek herhangi bir adım-

dan sakınmak zorunda olması da bulunuyor. Çünkü Ukrayna'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya ülkeleriyle ilişkileri gerçekte oldukça karmaşık Ukrayna-Rusya ilişkilerinin mütemmim cüzü olarak da değerlendirilebilir.

Ukrayna'yla işbirliği ve ortaklık ilişkileri tesis ederken Güney Kafkasya ülkelerinin göz önünde tutmaları gereken bir husus da, takip ettiği Avrupa'yla bütünleşme çizgisi yüzünden Ukrayna'nın Rusya'yla ilişkilerinin radikal şekilde kötüye gittiği ve iki ülke arasında fiili bir savaş durumunu ortaya çıktığı gerçeğidir. Bu durumda Rusya'nın ileri karakolu durumundaki Ermenistan'ın manevra olanakları Güney Kafkasya'nın diğer iki ülkesinin olanaklarıyla kıyaslanamaz. Gerçekten bağımsız olmayışı, bağımsız bir dış politika izleyemeyişi Ermenistan'ı baştan mağlubiyete mahkum etmektedir. Bu durumun açık ifadesi BM Genel Kurulu'nda Kırım'ın Rusya Federasyonu'na ilhakı konulu referandumun masaya yatırılması sırasında ortaya çıkmıştır. Ermenistan'ın, Rusya'nın yararına olacak şekilde, BM'nin temel ilkelerinden bir tanesi olan ülkelerin toprak bütünlüğünün zor kullanılarak değiştirilemeyeceği ilkesi aleyhinde oy kullanması Ermenistan-Ukrayna ilişkilerinde son krizin doğmasına neden olmuştur. Oylamanın hemen ardından Ermenistan'daki Ukrayna Büyükelçisi ülkesine dönmüş ve Ukrayna Dışişleri Bakanlığı, Ermenistan'ın tutumunun iki ülke arasındaki ilişkiler açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını beyan etmiştir.

Anlaşılacağı üzere, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ve Güney Kafkasya'da Ukrayna'nın askerî-jeostratejik ve güvenlik çıkarları Batı'nın, çeşitli dış odakların, bölgesel merkezlerin ve bölge ülkelerinin çıkarlarıyla yer yer örtüşmekte, kesişmekte ya da karşı karşıya gelmektedir. Söz konusu coğrafyada çıkarları kesişen ya da örtüşen küresel ve bölgesel güvenlik merkezleri,

bölge ve dünya ülkeleri kendi ulusal çıkarları ya da bağlı oldukları ittifakların çıkarları çerçevesinde güvenlik politikaları takip etmektedirler.

Ukrayna'daki iç politika krizi günümüzde ulusal ve bölgesel ölçütün dışına taşmış, dünya çapında bir krize dönüşmüştür ve hem Ukrayna'nın kaderini, ulusal, bölgesel ve küresel güvenlik önceliklerini etkilemekte, hem de uluslararası güvenlik yapılanması üzerinde olumsuz tesir icra etmektedir. Uzmanlara göre, Ukrayna'nın yeterli nüfus, sanayi ve hammadde rezervlerine sahip bulunan orta ölçekli bir Avrupa devleti statüsünü kazanıp kazanamayacağı yalnızca bu krizin sonuçlarına bağlı bulunacaktır.

Ukrayna'la ilişkilerinde Azerbaycan öncelikle ekonomik, politik, bölgesel askerî-jeostratejik işbirliğine ve enerji alanında işbirliğine önem vermektedir. 1997 yılında iki ülkenin Savunma Bakanlıkları ve Hükümetleri arasında askerî ve askerî-teknik işbirliği konulu birkaç anlaşma imzalanmıştır. Ukrayna'nın askerî sanayi kompleksi, askerî eğitim ve uzmanlık merkezleri de Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin daha fazla güçlenmesi açısından stratejik öneme sahiptir.

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan, Ukrayna'yla çokyönlü yoğun ilişkiler tesis etmiştir. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler 31 Ocak 1992 tarihinde kurulmuştur. 1995 yılının Temmuz'unda Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma'nın Azerbaycan gezisi ve 1997 yılı Mart'ında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Ukrayna gezisi karşılıklı ilişkilerin hukuki temellerinin oluşturulması ve iki ülke arasındaki işbirliğinin stratejik ortaklık düzeyine çıkarılması açısından büyük önem arz etmiştir. 1996 yılında Ukrayna'nın Azerbaycan'da, 1997 yılında ise Azerbaycan'ın Ukrayna'da Büyükelçi-

liklerinin açılması ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesini daha fazla tetiklemiştir. Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma 1998 yılı Eylül'ünde Büyük İpek Yolu'nun onarımı konulu uluslararası konferansa katılmak üzereye Bakü'ye gitmiş, 1999 yılı Eylül'ünde ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Yalta'da gerçekleşen Baltık Denizi Karadeniz İşbirliği Uluslararası Konferansı'na katılmıştır. Devlet Başkanlarının katılımıyla gerçekleşen bu konferanslar ülkeler arasındaki ikili ilişkilerin ve bölgesel ekonomik entegrasyonun derinleşmesi açısından büyük önem taşımıştır.

Azerbaycan-Ukrayna ilişkilerinin karakteristik özelliklerinden bir tanesi üst düzey ziyaretlerin ve bu arada Cumhurbaşkanları düzeyinde resmî ziyaret ve iş gezilerinin düzenli bir şekilde sürdürülmesidir. Ukrayna'da Azerbaycan'a, Azerbaycan'da Ukrayna'ya ilgi ve dikkat daima üst düzeydedir.

Bağımsızlıklarının ardından iki ülkenin Cumhurbaşkanları defalarca karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Özellikle Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 28 Ekim 2010 ve 17-18 Kasım 2013 tarihlerinde Ukrayna'ya, Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in 28 Nisan 2011 tarihinde Azerbaycan'a gerçekleştirdikleri ziyaretler iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin derinleştirilmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Ukrayna-Azerbaycan Hükümetler Arası Ekonomi Komisyonu da düzenli olarak toplanmaya devam etmiştir. Diğer yandan iki ülkenin Bakanlıkları, çeşitli kurumları, sivil toplum örgütleri, kitle iletişim araçları, yurttaş toplumu yapılanmaları da aradan geçen süre zarfında gayet yoğun ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Ukrayna'da büyük bir Azeri diasporası mevcuttur ve bu diaspora, ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel yaşamına yakından katılmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve de-

rinleşmesi üzerinde bu etkenin de büyük bir rolü bulunmaktadır. Azerbaycan-Ukrayna ilişkileri ekonomik, politik, jeopolitik projeler ve enerji projeleri çerçevesinde gelişmekte ve pekişmektedir. Her iki taraf, ilişkilerin stratejik müttefiklik düzeyine ulaştırılabilmesi amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Doğrudan ikili ilişkiler dışında çeşitli uluslararası örgütler çerçevesinde çoklu temaslar da Azerbaycan-Ukrayna ilişkilerinin stratejik müttefikliğe doğru gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Özellikle GUAM, Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru'nun kurulmasını amaçlayan TRACECA projesi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi örgütler çerçevesinde karşılıklı ilişkiler en iyi düzeyde sürdürülmektedir.

4.2. KARADENİZ HAVZASININ JEOPOLİTİĞİNDE BEYAZ RUSYA VE MOLDOVA'NIN ROLÜ VE AZERBAYCAN'LA JEOPOLİTİK ORTAKLIK YÖNELİMLERİ

Beyaz Rusya

Aynen Ukrayna gibi Beyaz Rusya da coğrafi konumu itibarıyla Avrupa ile Rusya arasında jeopolitik bir köprü rolünü üstlenmektedir. Fakat böyle bir rolün Beyaz Rusya'dan çok Rusya'nın işişne yaradığı ve Rusya'nın jeopolitik konumunu pekiştirdiği eminlikle söylenebilir. Özellikle jeopolitik etkenler dolayısıyla zorunlu hale gelen ikili entegrasyon şartlarını göz önünde tutan Rusya ile Beyaz Rusya 6 Ocak 1995 tarihinde imzaladıkları anlaşmayla bir Gümrük Birliği oluşturmuşlardır. Yine 1995 yılının Şubat ayında ise iki ülke arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 26 Mayıs 1995 tarihinde Rusya'yla Beyaz Rusya arasındaki entegrasyonun boyutunu gözler önü-

ne seren sembolik bir adım atıldı ve iki ülke arasındaki sınır kaldırıldı. İki ülkenin birleşmesini öngören Rusya-Beyaz Rusya ittifakının temelleri ise 2 Nisan 1996 tarihinde atılmıştır. İki ülkenin Cumhurbaşkanlarının imzaladıkları anlaşmayla 2 Nisan Rus ve Beyaz Rus halklarının Birlik Günü olarak kutlanmaktadır.

Beyaz Rusya dış politikasını bütünüyle Rusya'nın onaylayadığı çerçevede belirlemektedir. NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi ve Post-Sovyet coğrafyasında cereyan eden diğer jeopolitik süreçler karşısında Rusya ile Beyaz Rusya aynı tutum sergilemektedirler. Beyaz Rusya'nın dış politikası ABD'nin Post-Sovyet coğrafyasında baskın hale gelmesini önlemeye yöneliktir.

Beyaz Rusya; Doğu Slav uygarlığının SSCB'nin çöküşünün ardından uluslararası arenada kaybettiği konumu geri kazanmasını istemektedir. Rusya-Beyaz Rusya ittifakı Rusya'yla Batı arasında "karantina kordonunun" oluşturulmasını engelleme, Avrupa ile Asya arasındaki stratejik çıkarların ve komünikasyonların güvenliğini temin etme, ortak savunma alanı oluşturma amaçlarını gütmektedir.

Açıkça Rusya yanlısı bir politika takip etmekle beraber, Beyaz Rusya Batı'yla ilişkiler tesis etmek için de çalışmıştır. Henüz 1990'lı yıllarda Beyaz Rusya'nın NATO'nun Bireysel Ortaklık Programı'na katılmasına yönelik somut adımlar atılmaya başlanmıştı. Ne var ki Beyaz Rusya'nın sergilediği bu yönelime, NATO'nun genişlemesine karşı olduğu söylemi de eşlik etmektedir. Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko, ülkesinin çok yönlü bir dış politika izlediğini ilan ederken, Beyaz Rusya'nın yüzünü yalnızca Moskova'ya dönmediğini göstermek istemiştir. Ülkesinin dış politikasını ana çizgileriyle açıklayan

Cumhurbaşkanı Lukaşenko, Beyaz Rusya'yı "barış bölgesi" ilan ederken, Avrupa'nın nükleer silahlardan arındırılmış bölge olması dileğini ve tüm askerî blokların genişleme çabalarına karşı olduğunu da belirtmiştir. Beyaz Rusya'nın NATO'nun genişlemesine ilişkin resmî görüşü ilk kez 1997 yılında NATO Zirvesi'nde ortaya konmuştur.

Uluslararası camianın Beyaz Rusya'nın politik durumuna ilişkin değerlendirmesi olumlu olmamakla beraber, bu ülkenin sosyal ve ekonomik durumuna ilişkin değerlendirmeler farklılık göstermektedir. Uluslararası camiadan kopuk, Batı'yla ilişkilerini dondurmuş ve Batı'nın finans kurumlarının yardımlarından mahrum kalmış olan Beyaz Rusya, beklentilerin tersine, oldukça hızlı bir gelişme kaydetmektedir. Beyaz Rusya'nın tercih ettiği "özel ekonomik çizgi"nin reel sonuçlar doğurduğunu Batı dünyası ve bu arada Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankı gibi etkin kurumlar da itiraf etmektedirler. Beyaz Rusya'nın 1997-1998 yıllarında sanayi alanında büyümede Avrupa birincisi olduğunu anımsatmak yeterli olacaktır. Ekonomik gelişmeye paralel olarak Beyaz Rusya'nı dış ülkelere ve kurumlara borcunun olmaması gerçeği de dikkati çekmektedir.

Azerbaycan'la Beyaz Rusya arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin Protokol 11 Haziran 1993 yılında imzalanmıştır. Azerbaycan ve Beyaz Rusya Dışişleri Bakanları 1998 Eylül'ünde BM Genel Kurulu'nun 53. Oturumu sırasında New York'ta bir araya gelerek iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine dair görüş alışverişinde bulunmuşlardır. İkili ilişkileri yoğunlaştırmak, Azerbaycan'la Beyaz Rusya Arasında Çifte Vergilendirmenin İlgası, Gelir ve Emlak Vergilerinden Kaçınmanın Önlenmesi Konvansiyonu ve Mal, İş ve Hizmetin İthalatı ve İhracatı Sırasında Dolaylı Vergilendirmenin İlkelerine Dair

Anlaşma taslaklarının hazırlanması amacıyla Azerbaycan'dan bilirkişi heyeti 1998 yılında Minsk'e gönderilmiştir. Müzakereler sonucunda her iki taslak konusunda mutabık kalındığına dair Memorandum ve Protokol imzalanmıştır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le Beyaz Rusya Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko arasında BDT Devlet Başkanları Konseyi Toplantıları çerçevesinde 1998 ve 2000 yılının Ağustos aylarında Yalta'da, 2000 yılının Ocak ve Haziran aylarında Moskova'da gerçekleşen görüşmelerin, 2000 yılında Mminsk'te ve Davos'ta Dünya Ekonomik Forumu sırasında yapılan temasların da özellikle vurgulanması icap eder. Azerbaycan-Beyaz Rusya ilişkilerinde ciddi bir dönüm noktası 2001 yılında yaşanmıştır. Beyaz Rusya Başbakanı Yermaşov'un 8-9 Ağustos 2001 tarihlerinde Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyaret ve yaptığı üst düzey temaslar sonucunda Azerbaycan ve Beyaz Rusya Hükümetleri Arasında Mal, İş ve Hizmetin İthalatı ve İhracarı Sırasında Dolaylı Vergilendirmenin İlkelerine Dair Anlaşma, Bilim ve Eğitim Alanında Uzman Kişilerin Sertifikasyonuna Dair İşbirliği Anlaşması, Çifte Vergilendirmenin İlgası, Gelir ve Emlak Vergilerinden Kaçınmanın Önlenmesine Dair Anlaşma imzalanmıştır.

Azerbaycan Başbakanı Rasizade başkanlığında bir heyetin 30 Mart – 1 Nisan 2004 tarihlerinde gerçekleştirdiği Beyaz Rusya ziyareti de iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve pekişmesine büyük ölçüde olumlu yönde katkıda bulunmuştur. Ziyaret çerçevesinde Azerbaycan-Beyaz Rusya ilişkilerinin öncelikli meseleleri müzakere edilmiştir. Ticari ve ekonomik işbirliğinin gelecek vaat eden yönleri tespit edilmiştir. Azerbaycan-Beyaz Rusya Hükümetler Arası Ticari ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu'nun ilk toplantısı da bu ziyaret çerçevesinde ger-

çekleştirilmiştir. Toplantı sonucunda imzalanan protokolde sanayi, ziraat, ulaşım, bilim, kültür, spor ve turizm alanlarında ortak projelerin gerçekleştirilmesi de öngörülmüştür.

Beyaz Rusya Başbakanı Sidorski 5-7 Kasım 2004 tarihlerinde Azerbaycan'a resmî bir ziyaret gerçekleştirmiş, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Başbakan Rasizade'yle temasları sırasında iki ülkeyi ilgilendiren birtakım meseleler görüşülmüştür. Bu ziyaret, Beyaz Rusya Başbakanı'nın Azerbaycan'a ikinci ziyaretiydi. Başbakan Sidorski Haydar Aliyev Vakfı'nı ziyaret etmiş, Bakü Şarap Anonim Şirketi'nin çalışmaları konusunda bilgi almış, Azerbaycan-Beyaz Rusya İş Forumu'na, Zirai Araç ve Makine Fuarı'na katılmıştır. Sidorski'nin ziyareti çerçevesinde Azerbaycan-Beyaz Rusya Hükümetler Arası Ticari ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu'nun ikinci toplantısı gerçekleştirilmiş ve iki ülke arasında 7 önemli belge imzalanmıştır.

Beyaz Rusya Savunma Bakanı Maltsev başkanlığında bir heyet 2004 yılı Aralık ayında Azerbaycan'ı ziyaret ederek Azerbaycan Savunma Bakanı Ebiyev ve Dışişleri Bakanı Memmedyarov'la görüşmüştür. Heyet ayrıca Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından da kabul edilmiştir. Bu görüşmeler sırasında iki ülke arasında askerî işbirliği ve diğer konular masaya yatırılmış, Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti ile Beyaz Rusya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî ve Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2006, 2009 ve 2012 yıllarında Beyaz Rusya'ya, Beyaz Rusya Cumhurbaşkanı Lukaşenko ise 2007 ve 2010 yıllarında Azerbaycan resmî ziyaret gerçekleştirmişlerdir. İki ülke Devlet Başkanlarının karşılıklı ziyaretleri Azerbaycan-Beyaz Rusya ilişkilerinin gelişimini önemli ölçüde tetiklemiştir. Aradan geçen zaman içinde bu ilişkiler hızlı bir gelişme göstermiştir. Fakat bu

noktada esefle vurgulanması gereken bir husus, Beyaz Rusya'nın, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın haklı tutumunu hiçbir zaman desteklememiş olmasıdır. Mesela 2000 yılından itibaren BM Genel Kurulu oturumlarında BM-AGİT işbirliğine ilişkin karar taslaklarında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait bulunduğunu onaylayan düzeltmenin oylanmasında Beyaz Rusya daima ya oylamaya katılmamış, ya da çekimser kalmıştır. BDT ülkelerinden Rusya ve Tacikistan'la beraber, Beyaz Rusya da Dağlık Karabağ konusunda şimdilik tarafsız bir tutum sergilemeyi yeğlemektedir.

Moldova

Azerbaycan'la Moldova arasında diplomatik ilişki tesisine ilişkin protokol 18 Mayıs 1992 tarihinde imzalanmıştır. 1996 yılına kadar iki ülke arasındaki ilişkiler ağırlıklı olarak uluslararası örgütler çerçevesinde gerçekleştirilen işbirliğinden ve iki ülkenin hem resmî, hem de gayriresmî kurumları temsilcilerinin bireysel ilişkilerinden ibaret kalmıştır. Devletler arası ilişkiler ise Moldova Cumhurbaşkanı Petru Lucinschi'nin 26-27 Kasım 1997 tarihinde Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret sonrasında tesis edilmiştir. Bu ziyaret çerçevesinde Azerbaycan ve Moldova Cumhuriyetleri arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması, birkaç hükümetler arası anlaşma ve diğer hukuki belgeler imzalanmıştır.

Moldova 2004 yılında Ukrayna Büyükelçisi'ni aynı zamanda Azerbaycan Büyükelçisi olarak da görevlendirmiş, Azerbaycan ise 2005 yılı Mart'ında Moldova'da Büyükelçilik açmıştır. Moldova Cumhurbaşkanı Voronin'in 26-27 Ekim 2004 tarihinde gerçekleştirdiği Azerbaycan ziyareti de ikili ilişkilerin gelişme

seyri açısından önemli bir rol oynamıştır. Ziyaret çerçevesinde iki ülkenin Cumhurbaşkanları politik, ekonomik, sosyal alanlarda ülkeler arasında mevcut ilişkilerin daha fazla geliştirilmesine yönelik görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bu ziyaret çerçevesinde iki ülke arasında 9 yeni belge ve bu arada Azerbaycan ve Moldova Cumhurbaşkanlarının Ortak Bildirgesi imzalanmıştır.

İki ülke arasında çok sayıda devletler arası, hükümetler arası ve kurumlar arası sözleşme imzalanmış bulunuyor. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 21 Nisan 2005 tarihinde Moldova'ya gerçekleştirmiş olduğu resmî ziyaret sırasında da Azerbaycan'la Moldova arasında 5 yeni belge imzalanmıştır. Aliyev, Uluslararası Yatırımcılar Forumu'na katılmak üzere gittiği Ukrayna'da da 16 Haziran 2005 tarihinde Moldova Cumhurbaşkanı Voronin'le görüşerek karşılıklı ilişkilerin durumu ve geleceği üzerine görüş alışverişinde bulunmuştur. Bu arada, Dağlık Karabağ konusuna ilişkin uluslararası etkinliklerde Moldova'nın daima Azerbaycan'ın tutumunu desteklediğini de vurgulamak gerekir. Moldova Cumhurbaşkanı Voronin 2008 Nisan'ında Azerbaycan'a resmî ziyaret gerçekleştirmiş, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev de 9 Ekim 2009 tarihinde BDT Devlet Başkanları Konseyi toplantısına katılmak amacıyla Moldova'ya gitmiştir. Azerbaycan ile Moldova arasında toplamda 53 resmî belge imzalanmış bulunuyor.

4.3. GÜNEY KAFKASYA'NIN BÖLGESEL JEOPOLİTİK ÇIKARLAR SİSTEMİ: AZERBAYCAN, GÜRCİSTAN VE ERMENİSTAN ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN VE BARIŞ İÇİNDE BİR ARADA VAR OLMANIN BAŞLICA ŞART VE GEREKSİNİMLERİ

Daha önce de değinilmiş olduğu üzere, "stratejik küresel alan" niteliğine ve jeopolitik açıdan büyük öneme sahip bulunan coğrafi bölgelerden bir tanesi Doğu ile Batı arasında köprü konumundaki Güney Kafkasya'dır. Denizler arasında geçiş noktaları, kara ve deniz komunikasyonlarıyla beraber Güney Kafkasya Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Doğu ile Batı arasındaki köprünün Avrupa ayağını oluşturmaktadırlar.

Güney Kafkasya ülkeleri politik kalkınma, demokratik dönüşüm ve Batı'yla bütünleşme açısından Merkezî Asya ülkelerine kıyasla epey elverişli durumda ve daha önce de vurgulanmış olduğu üzere, belirli ölçüde öndeler.

Merkezî Asya ve Hazar havzasıyla beraber Güney Kafkasya da enerji rezervleri, Doğu ile Batı arasındaki kara, su ve havayolu ulaşım ve iletişim koridorları, pazarları, jeopolitik ve jeostratejik bölgeleriyle beraber çokuluslu jeostratejik ve jeoekonomik çıkarların çakıştığı başlıca coğrafyalardan bir tanesi olarak değerlendirilmektedir. NATO ve AB'nin Doğu'ya doğru genişlemesi, Karadeniz havzası ve Güney Kafkasya ülkelerinin Batı'nın yeni komşuları konumuna gelmesi, söz konusu bölgenin otomatik olarak Avrupa'nın politik, ekonomik ve askerî ilgi alanına girmesine sebebiyet vermiştir. Rusya ile İran bölge ülkelerinin Batı'yla her açıdan bütünleşmelerini arzu etmemekte ve bu ülkeleri kendi nüfuz alanları içinde tutmak için

olanca güçlerini kullanmaktadırlar. Ermenistan Rusya ile İran'ın bu süreçteki başlıca müttefiki konumundadır.

Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile beraber Güney Kafkasya'nın jeopolitik önemi son yıllarda uzmanlarca üç temel noktada değerlendirilmektedir:

- **Öncelikle,** bölgenin Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ilişkilerinde bağlayıcı mekân konumunda bulunması, önemli su, kara ve havayolları kavşağı oluşu;
- **İkinci olarak,** tüm dünyada yükselen enerji ihtiyacı ortamında zengin enerji rezervlerine sahip oluşu;
- **Üçüncü olarak,** birbirinden farklı uygarlıkların ve eskiden birbirinin rakibi konumundaki jeopolitik blokların temas çizgisi üzerinde bulunuşu.

Daha önce zikredilmiş olan avantajları ve çekici yönleriyle beraber, bu bölgenin jeopolitik durumunu karakterize eden birtakım başka etkenler de uzmanların dikkatini çekmiştir. Bu etkenlerin başında bölge ülkelerinin çıkarlarından ve iç durumlarından kaynaklanan, bölge halklarının ulusal çıkarlarının sağlanması noktasında önem arz eden bölgesel ve küresel ilişkiler gelmektedir. Mesele şu ki Merkezî Asya, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarının diğer bölgeleriyle beraber Güney Kafkasya da uluslararası önemi, zengin jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik rezervleriyle beraber çeşitli halk ve toplulukların bir arada yaşadıkları somut bir uygarlık alanı, çeşitli etnik grupların yerleşim bölgesi konumundadır. Bölge ülkeleri kendi ulusal çıkarlarını temin etmek amacıyla birbirinden farklı dış politika çizgisi takip etmekte, diğer ülkelerle politik, ekonomik, askerî, kültürel işbirlikleri yapmakta, bölgesel ve küresel bütünleşme süreçlerine katılmaktadırlar. Bu durumda doğal olarak, bölge

ülkeleri arasında ve bu ülkelerle bölgede çıkarları bulunan dış ülkeler arasında jeopolitik, askerî-jeostratejik ve jeoekonomik çıkar çatışmaları ortaya çıkmakta ve sonuç itibariyle birbirinden farklı grup ve bloklar şekillenmektedir.

Diğer yandan Güney Kafkasya ülkelerinin uluslararası arenadaki olaylar karşısında sergiledikleri yaklaşımlar, kendi sınırları içinde cereyan eden yeni gelişmeler, yani siyasal çoğulculuğun ve yurttaş toplumunun geliştirilmesi, ekonominin modernleştirilmesi ve liberalleştirilmesi, piyasa ekonomisi ve serbest rekabet ortamının temini gibi konular karşısındaki tutumları da birbirinden farklıdır. Bu çıkar ve yaklaşım farklılıkları hem bölgenin genel jeopolitik durumu, hem de bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler üzerinde etkisini göstermektedir. Mesela bölge ülkelerinden bir grubu günümüzde daha çok Rusya yanlısı bir politika takip etmekte, Batı'nın bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini derinleştirmesine engel olmaya çalışmakta, başka bir gruo ise ekonomik, politik ve askerî güvenlik alanlarında daha çok Batı'yla bütünleşmeyi yeğlemekte, kendi çıkarlarını Batı'nın çıkarlarına uygun hale getirmek için çalışmaktadırlar. NATO ve bu örgütün genişleme hedefleri, KGAÖ'nün bölge üzerindeki askerî-jeostratejik planları, AB'nin Avrasya'daki yeni komşuluk politikası ve diğer küresel girişimler karşısındaki farklı yaklaşımlar da bölge ülkeleri arasındaki jeopolitik ilişkileri etkilemektedir.

Güney Kafkasya'da Önemli Bir Ülke Olarak Gürcistan: Azerbaycan-Gürcistan Jeopolitik Ortaklığının Ana Şartları ve Bölgesel Zorunlulukları

Güney Kafkasya'nın güvenlik yapılanmasını etkileyen ikinci ülke Azerbaycan'ın ardından Gürcistan'dır. Siyaset bilimcilere

göre, Güney Kafkasya'da güvenlik çıkarları stratejik açıdan birbirine en çok bağlı bulunan ülkeler de Azerbaycan'la Gürcistan ve bunların bölgesel müttefiki konumundaki Türkiye'dir. Bu ülkeler Hazar Denizi ve Kara Deniz havzaları arasında büyük jeopolitik öneme sahip karayolu koridorunun ve esasında Doğu'yla Batı arasındaki kara, deniz ve hava ulaşımı hattının, diğer iletişim hatlarının ve elverişli ticaret yollarının önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Bu ülkelerin ortaklığı ve müttefikliği bir yandan üçünün de stratejik kalkınması, ulusal çıkarları ve güvenlik çıkarları açısından, diğer yandan alternatif bir Doğu-Batı jeoekonomik bağlantısının varlığı açısından önem taşımaktadır.

Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye Batı ülkeleriyle beraber 1990'lardan itibaren Hazar havzasının enerji rezervlerinin işletilmesi ve Rusya'yı dışarıda bırakacak alternatif güzergâhlar üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması projelerinin başlıca girişimcileri ve savunucularıdır. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarının ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun söz konusu üç ülkenin de uluslararası çıkarlarının korunması ve jeoekonomik güvenliklerinin sağlanması açısından özel bir önemi vardır.

Araştırmacılara göre Gürcistan'ın Güney Kafkasya'da politik, ekonomik ve askerî açılardan Batılı ülkelerce desteklenmesinin öncelikli nedenlerinden biri de Hazar havzasında Azerbaycan önderliğinde gerçekleştirilen enerji projelerinde ihraç güzergâhının bir parçası olması ve Doğu-Batı ulaşım ve taşımacılık koridorunun üzerinde bulunmasıdır. Siyaset bilimcilere göre, Gürcistan ve Azerbaycan Doğu ile Batı'yı birleştiren koridorun omurgasıdır. Bu iki ülke Karadeniz ve Akdeniz havzalarıyla gelişmiş Batı ülkelerini Hazar havzasının ve Avrasya'nın zengin

enerji kaynaklarına bağlamakta ve Doğu-Batı bağlantısını kontrolünde tutmak isteyen Rusya'ya bir alternatif oluşturmaktadır.[80]

Güney Kafkasya'nın bölgesel jeopolitik ilişkiler sisteminin bugünkü yapısı bağlamında değerlendirecek olursak Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin ulusal güvenlik çıkarları tamamen örtüşmekte ve birbirini tamamlamaktadır. Bazı siyaset bilimciler bölgenin güvenlik sistemi içinde bu üç ülkenin stratejik birliğine alternatif olarak Rusya-Ermenistan-İran stratejik birliğinin mevcudiyetini öne sürmektedirler.[81]

Bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren Gürcistan Batılı ülkelerin dâhil olduğu politik, ekonomik yapılanmalara ve güvenlik bloklarına yönelmiş ve Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğinin sağlanması konusunda en büyük bölge ülkesi olan Rusya'nın ve Rusya önderliğinde kurulan KGAÖ'nün, İran'ın değil, bölge dışı güçlerin, yani AGİT, AB ve NATO'nun yanında yer almayı yeğlemiştir. Takip ettiği resmî politikaya göre Güney Kafkasya'da Gürcistan'ın başlıca politik ortakları ABD ve Avrupa ülkeleri, askerî-stratejik ortağı ise NATO ve bu askerî blokun üyesi olan ülkelerdir.

Söz konusu kurum ve ülkeler de Güney Kafkasya'da Gürcistan'ı stratejik ortağı olarak görmekte, Gürcistan aracılığıyla Güney Kafkasya'daki konumunu pekiştirmeye, Rusya ve İran'a

---

[80] Cohen, Ariel. Ethnic Conflicts Threaten US Interests in the Caucasus // Herritage Foundation Backgrounder, Nu. 1222, September 25, 1998, p.56.

[81] Bkz. Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 186 [Ayvazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 186].

karşı alternatif bir askerî üs oluşturmaya çalışmaktadır. Uzmanlara göre, Gürcistan'la Azerbaycan'ın bölgesel jeopolitik tutumlarında bu noktada belirli ölçüde farklar bulunmaktadır. Bilindiği üzere Azerbaycan Güney Kafkasya'da AB ve NATO'yla, bu kurumlara üye ülkelerle çeşitli programlar çerçevesinde işbirliği yapmakla beraber, aynı kurumlara üye olmak istediğini Gürcistan kadar net bir dille beyan etmemekte, diğer bölge ve dünya ülkeleriyle de jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik işbirliğine yönelik ilişkilerini sürdürmeyi tercih etmektedir. Güney Kafkasya'nın bölgesel jeopolitik sistemi içinde Azerbaycan ve Gürcistan'ın Batı açısından stratejik önemi daha çok Rusya ve İran'ın bölgedeki askerî etkisinin azaltılması, Batı'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'daki konumunun pekiştirilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır.

Bağımsız bir ülke olarak Gürcistan'ın Güney Kafkasya'da gelişerek güçlenmesi, daha bağımsız ve daha serbest bir politika takip edebilmesi, askerî-stratejik açıdan kalkınması Azerbaycan'ın güvenlik çıkarlarına uygundur. Azerbaycan'ın aynı şekilde gelişerek kalkınması da Gürcistan'ın güvenlik çıkarlarının gereğidir. Diğer yandan Gürcistan Rusya ile Ermenistan arasındaki doğrudan kara ulaşımını engellemesi açısından da Azerbaycan için askerî-stratejik bir öneme sahiptir. Azerbaycan'la Gürcistan'ın askerî çıkarlarını ve güvenlik önceliklerini şerh ederken ABD'li bilim adamı Cornell şöyle der: "Bugün Gürcistan'ın askerî güvenliği daha çok Azerbaycan, Türkiye ve NATO'nun Güney Kafkasya'da etkili jeostratejik konuma sahip bulunmalarına ve Rusya-Ermenistan blokuna karşı denge oluşturmalarına bağlıdır." Cornell'e göre söz konusu iki kamptan bi-

rincinin güçlenmesi Gürcistan'ın lehinde, ikinci kampın güçlenmesi ise aleyhinde olacaktır.[82]

Son beş yılda Gürcistan sürekli olarak ABD yanlısı bir jeopolitik ve askerî-jeostratejik çizgi takip etmekte ve NATO'ya katılmak için bilinçli bir ulusal strateji uygulamaktadır. Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği konusunda Rusya'nın, İran'ın ya da NATO üyesi olmayan herhangi bir ülkenin önerisini önemsemeyen Gürcistan bu hususta ki görüşmelere bile katılmamaktadır. Gürcistan'ın Batı'ya dönük bir çizgi izlemesi aslında ABD'nin desteklediği Saakaşvili'nin iktidara gelişiyle ilişkili de değildir. Gerçekte Gürcistan'ın güvenlik konusunda NATO'yla bütünleşme yoluna girmesinin başlangıcı 1997 yılına, yani daha önceki Cumhurbaşkanı Şevardnadze dönemine denk gelmektedir. Gürcistan Parlamentosu 1997 yılında Gürcistan'ın ulusal egemenliğine, güvenliğine, toprak bütünlüğüne ve iç istikrarına dair Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Konsepti'ni onaylamış, ülkenin Avrupa'ya dönük kalkınma önceliklerini ve güvenlik politikasını belirlemiştir. Söz konusu Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Konsepti'ni hazırlayanlar AB ve NATO'nun Güney Kafkasya ve tüm dünyadaki konumunu, etkisini ve rolünü göz önünde bulundurarak Gürcistan'ın gelecekte bu iki kuruma girmesini ulusal çıkarlar açısından gerekli bulmuşlardır.

Gürcistan'ın ekonomik alanda AB ile, güvenlik alanında ise ABD ve NATO'yla yaptığı işbirliği son on yılda daha fazla derinleşmiştir. NATO'ya ortak üye olduktan ve AB ile ortaklık anlaşması imzaladıktan sonra Gürcistan iki kurumla da çeşitli prog-

[82] Cornell, Svante E. *Conflict Theory and the Nagorno Karabakh Conflict: Guidelines for Political Solution* // Stockholm, Triton Publishers, 1997, p. 394.

ramlar çerçevesinde politik, ekonomik ve askerî işbirliğine girişmiş, pek çok etkinliğe katılmış ve kendi sınırları içinde Rusya'nın memnuniyetsizlik duyduğu geniş çaplı askerî deniz tatbikatları düzenlemiştir. Diğer yandan Gürcistan'ın Rusya'yı bölgenin jeopolitik ve jeostratejik süreçlerinin dışına itmeye yönelik politikası da iki ülke arasındaki ilişkilerin gitgide gerilmesine neden olmuştur. Bölgenin en büyük güç merkezlerinden biri konumundaki Rusya'yla ilişkilerin gerilmesi hem Rusya sınırları içindeki yüz binlerce Gürcünün durumunu kötü etkilemiş, hem Güney Osetya ve Abhazya'daki çatışmaların uzamasına ve Cavaheti gibi bölgelerde Gürcü karşıtlığının kışkırtılmasına neden olmuş, hem de bölgesel güvenlik açısından birtakım tehlikeler doğurmuştur.

Günümüzde Moskova'yla Tiflis arasındaki temel sorun karşılıklı güvensizliktir. Moskova, Gürcistan'ın yakın zamanda topraklarını ABD'nin askerî üsleri için açık hale getireceğine inanmakta ve bu durumda Kafkasya'daki üstün konumunu büsbütün kaybedeceğini düşünmektedir. Siyaset bilimcilere göre, böyle bir gelişmenin olması halinde Rusya'daki yüz binlerce Gürcü'nün sınır dışı edilmesi, Güney Osetya ve Abhazya'daki "dondurulmuş çatışmaların", Cavaheti'de potansiyel çatışmanın körüklenmesi senaryoları Moskova tarafından gündeme getirilebilir ve bu senaryolar bölgede dış güçlerin askerî varlığının önlenmesi amacıyla kullanılabilir. Diğer yandan Rusya Gürcistan üzerinde ekonomik baskı amaçlı bazı önlemler almış ve Gürcistan'dan sebze, mandalina, maden suyu ve şarap ihracını yasaklamıştır. Bu ürünler Gürcistan'ın ihraç potansiyelinin temelini oluşturmaktadır.

Gürcistan'ın Rusya'yla politik ve askerî bir çatışmanın içine girmesi Azerbaycan'ı da oldukça hassas bir yaklaşım sergilemek zorunda bırakmaktadır. Azerbaycan stratejik ortaklık ilişki-

si içinde olduğu Gürcistan'la yine stratejik ortaklık ilişkisi tesis etme sürecinde bulunduğu Rusya arasındaki sorunlarda tarafsızlığını azami ölçüde korumaya çalışmakta ve iki ülkeyle de ilişkilerini geliştirmeyi sürdürmektedir. Azerbaycan'ın jeostratejik çıkarları açısından tek doğru yol budur.

Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği ve karşılıklı olarak ulusal güvenliklerin sağlanması konusunda Gürcistan, Azerbaycan'ın en yakın stratejik ortaklarından bir tanesi olarak kabul edilir. Fakat iki ülkenin başlıca hedef ve çıkarları örtüşmekle beraber, takip ettikleri bölgesel ve küresel politik çizgi, sahip bulundukları jeoekonomik ortam, iç toplumsal, siyasal ve sosyal durumları, ulusal askerî güvenlik stratejileri birbirinden belirli ölçüde ayrılmaktadır. Azerbaycan'la Gürcistan'ın bölgesel ve küresel politika çizgilerinde gözlemlenen başlıca farklılık, Azerbaycan'ın bölgede çıkarı ve nüfuzu bulunan tüm ülkelerle dostluk ve işbirliği yapmak suretiyle bölgesel ilişkileri daha dengeli bir durumda tutmaya çalışmasına karşın, Gürcistan'ın yalnızca Batı'yla bütünleşmeye çalışan ülkelerle işbirliğini yeğlemesinden ibarettir. Bugünkü Gürcistan yönetimi Batı'yla politik, ekonomik ve askerî açılardan bütünleşme çizgisini temel hedef olarak ilan etmiştir.

Güney Kafkasya'ya yönelik politikasında Gürcistan; Türkiye ve Azerbaycan'la beraber Ermenistan'la da iyi ilişkiler tesis etmeye çalışmaktadır. Fakat Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkilerinden farklı olarak Ermenistan'la daha pragmatik işbirliğini yeğlemekte olduğunu da vurgulamak gerekir.

Güney Kafkasya'nın Bölgesel Jeopolitiğinde Ermenistan Etkeni: Komşularına Karşı Toprak İddialarının Ermenistan Açısından Doğurduğu Jeopolitik Beklentiler

Güney Kafkasya'da genel jeopolitik ve jeoekonomik düzeni, bölgesel güvenlik sisteminin dinamizmini, üç bölge ülkesinin birbirine sıkı sıkıya bağlı güvenlik çıkarlarını sürekli biçimde ihlal ve tehdit eden ülke Ermenistan'dır.

Coğrafi açıdan bir değerlendirme yapılacak olursa, Ermenistan'ın bölgede ciddi boyutta askerî-jeostratejik sorununun olmadığı ülkeler yalnızca Rusya'yla İran'dır. Diğer tüm komşularıyla ilişkileri açık bir işgal politikası takip etmesi, açık ya da gizli toprak iddialarında bulunması ve bölgesel ilişkilerde uluslararası hukuka zıt tutum sergilemesi yüzünden çok sorunludur.

Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı açıktan açığa, Gürcistan'a karşı ise gizli olarak toprak iddialarında bulunmasını siyaset bilimciler Güney Kafkasya'da barış ortamını ve istikrarı bozan öncelikli faktör olarak değerlendirmektedirler. Ermenistan gün geçtikçe daha fazla silahlanarak militarist bir ülkeye dönüşmektedir. Bu durumda Ermenistan'ın toprak iddialarıyla karşı karşıya kalan üç ülkenin ya ulusal güvenliğini tehdit eden durum karşısında tepkisiz kalması, ya da Ermenistan'la bir silahlanma yarışına girmesi gerekmektedir.[83] Anlaşılacağı üzere, Güney Kafkasya'da bağımsız bir politika takip edemeyen ve başkalarının kendine yüklediği misyonu yerine getirmeye çalışan Ermenistan sağlıklı bir bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulması önünde en büyük engeldir.

[83] Aynı yer.

Son iki yüzyıldan beridir Azerbaycan'ın jeopolitik çıkarları ve ulusal güvenliği sürekli olarak Ermeniler ve Ermenilerin hem bölgesel, hem de uluslararası destekçileri tarafından tehdit edilmekte, toprakları işgal edilmekte, Azerbaycan Türkleri etnik arındırma operasyonlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bölgesel ve uluslararası çapta çeşitli destekçileri sayesinde Ermeniler İran'dan, Türkiye'den ve Yakındoğu ülkelerinden Güney Kafkasya'daki Azerbaycan topraklarına göç ettirilmiş, burada yerli halkı köşeye sıkıştırmak, zaman zaman yerli halka soykırım uygulamak suretiyle Ermenistan adlı bir devlet kurmuşlardır. Bu sürecin temelleri Azerbaycan topraklarını Rusya'yla İran arasında ikiye bölen anlaşmalarla atılmış ve süreç daha sonraki dönemlerde devam etmiştir. 20. Yy. içinde Ermeniler 1905 ila 1920, 1948 ila 1955 ve 1988 ila 1993 yılları arasında olmakla üç kez İrevan, Nahçıvan, Zengezur, Karabağ, Gencebasar, Bakü, Şirvan, Guba bölgelerinde ve diğer tarihî Azerbaycan topraklarında yerli nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Azerbaycan Türklerine karşı toplu soykırım ve etnik arındırma operasyonuna girişmiş, milyonlarca sivil insanı katletmiş ya da tarih boyu ikamet ettikleri topraklardan zorla sürmüşlerdir. Ermeniler Zengezur, Dağlık Karabağ, Nahçıvan gibi tarihî Azerbaycan topraklarına karşı asılsız iddialar öne sürmüş ve zaman zaman kendileri için elverişli şartların oluşması durumunda bu bölgeleri işgal etme girişiminde bulunmuşlardır. 1918-1920 yıllarında Rusya İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Güney Kafkasya'da oluşan elverişli ortamdan yararlanan Ermeniler Azerbaycan'ın bir parçası olan İrevan Hanlığı'nın topraklarını ele geçirerek Azerbaycan'la Türkiye arasındaki kara bağlantısını koparmış ve bu toprakların yerli halkına karşı etnik arındırma politikası uygulamaya başlamışlardır. Birkaç yıl sonra Sovyet

rejiminin ve Bolşevik-Taşnak iktidarının desteğinden yararlanan Ermeniler Zengezur bölgesini ele geçirmiş, Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Türkiye ile kara ulaşımını tamamen koparmış ve kendilerini İran'a bağlayan jeopolitik bir koridor kazanmışlardır. Aynı yıllarda Ermeniler Azerbaycan'ın bir parçası olan Dağlık Karabağ'a "otonom vilayet" statüsünün verilmesini sağlamış ve gelecekteki yeni toprak iddialarının, ayrılıkçı girişimlerinin temellerini atmışlardır.

Ermenistan SSCB'nin parçalanmanın eşiğine geldiği dönemde oluşan yönetim krizinden, SSCB hükümetinin Ermeni yanlısı tutumundan ve diğer faktörlerden yararlanmakla Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ vilayetini ve etrafındaki daha yedi ilçeyi işgal etmiş, bu topraklarda ikamet eden yerli halka karşı toplu katliam uygulamış, halkın geri kalanını ise topraklarından zorla göç ettirmiştir. Ermenistan 20 yılı aşkın bir süredir Azerbaycan'ın BM tarafından uluslararası düzeyde tanınan topraklarının yüzde 20'lik bir bölümünü işgal altında tutmakta, Azerbaycan Devleti'nin bu topraklar üzerindeki egemenlik hakkını ve nüfusun güvenliğini ihlal etmektedir.

Günümüzde bölgede Rusya'nın "ileri karakolu" görevini yerine getiren Ermenistan, Güney Kafkasya'nın jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik gelişmelerini etkilemede bir maşa olarak kullanılmaktadır. Ermenistan'ın bölgenin jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik meselelerine yaklaşımı da bu statüsüne uygun bir biçimde tamamen formel bir karakter arz etmektedir. Ermenistan yalnızca bölgenin diğer ülkelerinden seçilmemek için bir "bağımsız devlet imitasyonu" yapmaktadır. Topraklarında Rusya'nın askerî gücünü bulunduran, yine Rusya'nın başı çektiği Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün her şartını kabullenmek zorunda kalan bir ülkenin bağımsız je-

opolitik çizgi takip etmesi ya da bağımsız güvenlik politikası uygulaması elbette ki mümkün değildir.

Rusya Ermenistan'ı Güney Kafkasya'daki biricik "güvenilir stratejik müttefik" (ileri karakol) konumunda görmektedir ve bu ülkeyle askerî, siyasi ve ekonomik konularda 160'ı aşkın anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalardan bazıları stratejik açıdan çok önemli olup Ermenistan'ı tamamen Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir. Örneğin 29 Ağustos 1997 tarihinde imzalanan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Hakkında Anlaşma, 15 Eylül 2001 tarihinde imzalanan 2010 Yılına Kadar Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma, Rusya'yla Ermenistan Arasında 21. Yüzyılda Müttefiklik Beyannamesi, Askerî Anlaşma'nın 2010 yılında tekrar uzun bir süre için temdit edilmesi Ermenistan'ın politik, askerî ve ekonomik açılardan Rusya'ya bağımlılığını yasallaştırmıştır.

Jeostratejik konumu, izlediği işgalci politika ve ekonomik potansiyelinin düzeyi Ermenistan'ın bölgede cereyan eden süreçlere bağımsız bir şekilde katılmasını mümkün kılmamaktadır ve bu ülke Rusya'yla aynı tutumu sergilemek zorundadır. Günümüzde Ermenistan kendi bağımsızlığının ve güvenliğinin biricik garantörü olarak Rusya'yı görmektedir. Ermenistan her alanda, özellikle askerî meselelerde tamamen Rusya'nın tekeline girmiş bulunuyor. Bağımsız Devletler Topluluğu Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın Güney'deki biricik ortağı konumundaki Ermenistan'ın hava sahası, İran ve Türkiye'yle sınırları da Rus askerlerce korunmaktadır.

Rusya'yla askerî ittifak kuran Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan'ın Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğine ilişkin tüm girişimleri, dayanıklı barışın sağlanması yolunda harcanan

tüm çabalar önünde bir engele dönüşmüştür.[84] Bölgede jeopolitik durumun gergin olması, Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinin uzaması da doğrudan Ermenistan'ın Rusya'yla girdiği askerî ittifak yüzündendir.

Güney Kafkasya'da istikrarın sağlanması çalışmaları karşısında Ermenistan'ın yıkıcı bir tavır sergilemesinin nedenlerinden biri de İran'la iyi ilişkiler içine girmesi, İran'ın bu işgalci ülkeyi desteklemesi, Ermenistan'a politik, ekonomik, askerî ve stratejik açılardan her türlü yardımda bulunmasıdır. Uzmanlara göre, Güney Kafkasya'da İran, Rusya ve Ermenistan'ın jeostratejik müttefik olmaları üçünün de NATO, Türkiye ve Azerbaycan karşıtı tavrından kaynaklanmaktadır. Özellikle son zamanlarda NATO'nun Doğu'ya doğru genişleme planı kapsamında Türkiye'nin etkinliğini arttırması, Türkiye karşıtı üç ülkeyi çabalarını birleştirmeye itmiştir. İran, Rusya ve Ermenistan bölgenin Türkçe konuşan ve Batı'yla bütünleşme yolunu tercih eden halklarının Türkiye'nin etrafında bir araya geleceğinden, özellikle Azerbaycan'ın NATO'ya yönelmesi ihtimalinden dolayı büyük bir tedirginlik duymakta ve bu ihtimalin gerçekleştirilme-

[84] İki ülke arasındaki ittifakın temeli 21 Ağustos 1992'de Cumhurbaşkanları Yeltsin ve Ter-Petrosyan'ın imzaladıkları "Ermenistan'daki Rus Askerî Kuvvetlerinin Hukuki Statüsü Anlaşması"yla atılmıştır. 1995 Mart'ında Moskova'da iki ülkenin Cumhurbaşkanı Ermenistan'daki Rus askerî üssüne dair 25 yıl geçerli yeni bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma doğrultusunda Rusya'nın Ermenistan'daki askerî üssü (102 numaralı üs) 2020 yılına kadar Ermenistan'da kalacaktır. Diğer yandan Rusya'yla Ermenistan arasında askerî blok oluşturulmuş ve Ermenistan BDT ortak hava savunma sistemine katılmıştır. Ermenistan KGAÖ'nün etkin üyelerindendir. Rusya Ermenistan'a silah ve askerî araç gereci "avantajlı fiyatla satmaktadır".

sinin bölgedeki konumlarına ağır bir darbe olacağını öngörmektedirler.

Ermenistan'ın bugün Güney Kafkasya'da üstlendiği rol, 20. Yy. başlarında Rusya İmparatorluğu'nun parçalandığı dönemde Ermenilerin sergilediği tutumu anımsatmaktadır. Güney Kafkasya ülkelerinden birinin (Azerbaycan'ın) topraklarının yüzde 20'sini işgal eden, diğerine (Gürcistan'a) karşı gizli toprak iddiaları bulunan Ermenistan, diğer yandan Türkiye'nin de toprak bütünlüğünü tehdit etmekte, bu ülkeye karşı toprak iddialarını açıkça dile getirmekte, Türkiye'yi "tarihî hasım" konumunda görmekte ve tüm bu adımlarıyla bölgede ana istikrarsızlık odağına dönüşmektedir.

Rusya'yla askerî ve politik müttefiklik ilişkisini, uluslararası arenadaki destekçilerini ve Ermeni lobisinin etkisini suiistimal eden Ermenistan yıllardan beridir uluslararası hukuka, evrensel ve bölgesel güvenlik kurumlarının şartlarına kafa tutmakta ve bu tavrı dolayısıyla hiçbir ciddi yaptırımla karşılaşmamaktadır. Fakat günümüzde bölgede ve dünya genelinde oluşan yeni jeopolitik durum, terörle, etnik ayrılıkçılık ve yıkıcı aşırılıkçılıkla mücadelenin tüm insanlığın öncelikli meselesi haline gelmesi Ermenistan gibi olumsuz tavırlar sergileyen ülkeler üzerinde de ciddi tesir icra etmektedir.

Ermenistan'ın, yakın coğrafyada ikili ilişkilerini geliştirmeye özellikle önem verdiği ülkeler Rusya'yla İran'dır. Askerî ve ekonomik açıdan daha çok Rusya'ya güvenen Ermenistan için İran'la coğrafi ve jeoekonomik bağının da büyük önemi bulunuyor. Çünkü Azerbaycan ve Türkiye'yle sınırları kapalı olan, askerî ve politik müttefiki Rusya'yla kara sınırına sahip bulunmayan Ermenistan için İran bir "yaşam koridoru" görevini yerine getirmektedir. Merkezî Asya, Çin ve Yakındoğu'ya İran üze-

rinden ulaşma olanağı elde eden Ermenistan için bu ülkeyle ilişkilerinin bozulması, dış dünyayla tüm bağlarının kopması anlamına gelir. Öte yandan Ermenistan bölgede İran'ın jeopolitik konumunun güçlenmesini ABD'nin yardımıyla bölgenin en önemli aktörlerine ve transit geçiş ülkelerine dönüşen Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin konumunun zayıflatılması açısından da çok istemektedir.

Ermenistan'ın Rusya'yla ilişkileri daha çok ekonomi, güvenlik ve askerî strateji alanlarında, İran'la ilişkileri ise daha çok jeoekonomi, enerji, ulaşım, ziraat, makine mühendisliği, hafif sanayi ve gıda sanayisi alanlarında yoğunlaşmıştır. Hem Rusya, hem de İran Ermenistan'ın başlıca yabancı ortakları ve yatırımcılarıdır. Ermenistan ekonomisine bugüne kadar yapılmış olan yabancı yatırımların yüzde 70'ten fazlası bu iki ülkenin yatırımlarıdır. Ermenistan'da gerçekleştirilen askerî, stratejik projeler Rusya'nın, diğer projeler, örneğin doğalgaz hatlarının yapımı, Megri-Gacaran tüneli inşaatı vb. ise Ermenistan'la beraber İran'ın da çıkarlarına hizmet etmektedir.

Güney Kafkasya'da 1990'larda gerçekleştirilmeye başlanan çokuluslu enerji, ulaşım, taşımacılık, alternatif petrol ve doğalgaz ihracatı güzergâhı projeleri ve Hazar Denizi'nin Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan sektörlerinde ve bunlara bitişik alanlarda cereyan eden jeoekonomik gelişmeler son 15 yılda bölgedeki güç dengesinin büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. Sonuçta Rusya ve Ermenistan'la beraber İran da dengesiz politikaları ve Batılı ülkeleri Hazar havzasına yaklaştırmamaya dönük çalışmaları nedeniyle en önemli projelerin dışına itilmişlerdir. İzlediği işgalci politika nedeniyle Ermenistan'ı Azerbaycan, Rusya'yı kendi iddiaları, İran'ı ise Batı ve öncelikle ABD bu projelerin dışına itmiştir. Bu durumda Rusya, İran ve Ermenistan'ın ger-

çekleştirmeye çalıştıkları alternatif bölgesel projeler İran ve Ermenistan açısından uluslararası tecritten kurtulmaya yönelik olmanın, Rusya açısından ise Kafkasya'da Ermenistan'ı desteklemenin ötesine geçememektedir. Ermenistan zaten Rusya ve İran'la yaptığı işbirliğini böyle bir yaklaşımla izah etmeye çalışmaktadır. Günümüzde Türkiye ve Azerbaycan'ın uyguladığı "tecrit" nedeniyle Ermenistan her alanda Rusya ve İran'la işbirliğine mahkûmdur. Bu arada, Batılı güçlerin Güney Kafkasya'da Rusya-İran-Ermenistan işbirliğini takdir etmemekle beraber, aradan geçen sürede bu sorunu önlemek konusunda somut bir başarı kaydedemediklerini de belirtmek gerekir. Son birkaç seneden beri hem bölgede, hem de tüm dünyada oluşan şartlar nedeniyle söz konusu sorun karşısında Batı'nın daha farklı bir yaklaşım sergilediği gözlemlenmektedir. 11 Eylül 2001 olaylarının ardından, işgalci ülke imajına sahip bulunan ve evrensel projelerin dışında kalan Ermenistan'ın "ikili oynamak" şansı azalmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın birkaç yıl önce Ermenistan'ın İran'la yasadışı işbirliğinde suçlanan bir kimya şirketine karşı yaptırım uygulama kararı alması ve İran'la Ermenistan arasında doğalgaz hattı inşaatını Beyaz Saray'ın oldukça sert bir tepkiyle karşılaması da bu durumun açık göstergesidir.

Ermenistan'ın 2005 yılından itibaren bölgede ve tüm dünyada karşı karşıya kaldığı jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik sorunlar şu şekilde karakterize edilebilir:

- Dünya ülkeleri Ermenistan'ın işgalci politika takip etmesi gerçeğine ve BM kararlarına aldırışsızlığına artık eskiden olduğu gibi gözünü yummamaktadır. BM, AGİT, AB, Avrupa Konseyi, İKÖ gibi uluslararası örgütler ve dünyanın etkili ülkeleri Azerbaycan topraklarının işgal edildiği gerçeğini kabul ederek Ermenistan'ı uluslararası normlar doğrultusunda iş-

galci ülke ilan etmiştir. Bu durumda Ermenistan'ın, işgal politikasını dünya kamuoyunun gözünden saklamak çabaları gitgide daha az sonuç vermekte, bu ülkenin nüfuzu ve imajı kötüye gitmektedir.

- Uluslararası terörle mücadele alanında ABD'yle işbirliği yapmayı reddedemeyen Ermenistan, diğer yandan İran ve Rusya'yla stratejik müttefiklik ilişkilerini açıkça sürdürmekte zorlanmaktadır. ABD'nin İran-Ermenistan işbirliğini, özellikle İran'a Ermenistan aracılığıyla yasaklanan askerî malzemelerin ulaştırılmasını, iki ülke arasında doğalgaz boru hattı inşaatını, enerji projelerini sert bir dille kınaması da bu durumun bir örneğidir.
- İşgalci tutumu nedeniyle komşuları Türkiye ve Azerbaycan'la tüm bağlarını koparan ve bunun sonucunda bölgede gerçekleştirilen enerji, ulaşım, taşımacılık projelerinin çoğunun dışında kalan Ermenistan zaten kısıtlı olan ekonomik kalkınma rezervlerini de tüketerek nüfusunun refah düzeyini iyice düşürmüş ve sosyoekonomik durumunu zor sokmuştur. Bir yanda Azerbaycan'ın jeopolitik, jeoekonomik, askerî gücü artmakta, bölgenin lider ülkesine dönüşen Azerbaycan Gürcistan'la beraber bölgesel ve küresel gelişmeleri etkileme olanağı kazanmakta, diğer yanda Ermenistan kan kaybederek gelecek vaat etmeyen bir ülkeye dönüşmekte ve ülke nüfusu çareyi yurtdışına göçte bulmaktadır.
- Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projelerinin tamamı gerçekleşince, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki stratejik ortaklık ve bölgesel müttefiklik daha da de-

rinleşecektir. Bu durum doğal olarak Ermenistan'ın Gürcistan'la ilişkilerini olumsuz etkileyecektir.

- İşgal politikaları ve toprak iddialarıyla komşuları Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan'la ilişkilerinin kötüye gitmesine neden olan, bölgede bu ülkelerin katılımıyla gerçekleştirilen tüm küresel ve bölgesel projelerin dışında kalan Ermenistan'ın gitgide tüm kalkınma rezervleri tükenmekte ve etkinlik alanı daralmaktadır. Ermenistan Güney Kafkasya'da Rusya'nın zavallı bir "ileri karakoluna", bölgenin en zayıf, güvenilmez, istenmeyen ve militarist ülkesine dönüşmektedir.

3 Eylül 2013 tarihinde Ermenistan'ın resmî kurumları Rusya önderliğinde kurulan Gümrük Birliği'ne ve Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmaya hazırlandıklarını beyan etmişlerdir. Oysa Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan'ın 16 Mayıs 2012 tarihli *Vedomosti* gazetesinde yayınlanan "Ermenistan Yüzünü Avrupa'ya Dönmüştür" adlı demecinde, Gümrük Birliği'ne girmelerinin Ermenistan'ın jeopolitik çıkarlarına uygun olmayacağını ifade etmekteydi. Sarkisyan'a göre, Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya'yla ortak sınırlara sahip bulunmayan Ermenistan'ın bu ülkelerle ortak bir Gümrük Birliği'ne girmesi imkânsızdı.

Buna rağmen, anlaşılacağı üzere Ermenistan, Rusya önderliğindeki iki kuruma da katılma "kararı almış" bulunuyor. Civilitas Vakfı'nın 13 Şubat 2014 tarihinde organize ettiği ve üç sabık Dışişleri Bakanı'nın katılımıyla gerçekleşen "Ermenistan: Bugün ve Yarın" konulu konferansta Ermenistan'ın benzer ittifaklara dâhil olmasına ilişkin farklı yaklaşımlar masaya yatırılmıştır. Sabık Dışişleri Bakanlarından Vahan Papazyan, Gümrük Birliği'ne katılmanın Ermenistan'ın hem Avrupa'yla, hem de Güney Kafkasya ülkeleri Gürcistan ve Azerbaycan'la ilişkilerini

bütünüyle olumsuz yönde etkileyeceği görüşünü savunmuştur. Papazyan'a göre:

"Şimdiki ülke yönetimi Gümrük Birliği'ne girmenin sorumluluğunun tam olarak bilincinde değildir ve böyle bir adımın Güney Kafkasya'nın ortak yapılanmasını bozacağını da anlayamamaktadır."

Günümüzde Ermenistan'ın bağımsız bir siyaset üretmek için herhangi bir rezerve sahip bulunmadığını da vurgulayan Papazyan, bu ülkenin hatta Dağlık Karabağ konusunda bile bağımsız hareket edemediğinin altını çizmiştir.

Sabık Dışişleri Bakanlarından Vardan Oskanyan ise şöyle konuşmuştur:

"Güney Kafkasya ülkelerini bir araya getiren biricik etken bu ülkelerin Avrupa'yla bütünleşmeye yönelik çabalarıydı ve Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne girme kararıyla bu biricik etken de ortadan kalkmış oldu."

Oskanyan'a, bu kararın, Ermenistan'ın İran ve Gürcistan'la ilişkilerini de olumsuz etkileyeceği görüşündedir. Oskanyan'a göre:

"Artık Ermenistan ne komşuları, ne de diğer ülkelerle bağımsız ticari ilişkiler kurma yetkisine sahip değildir."

Sabık Dışişleri Bakanlarından Arzumanyan'a göre Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne katılmak yerine Avrupa Birliği'ne ortak üye olmayı tercih etmesi gerekirdi. Arzumanyan'a göre Ermenistan'ın çıkarları, komşu Gürcistan ve Türkiye ile işbirliği ilişkileri tesis edilmesini şart koşmaktadır:

"Oysa Gümrük Birliği'ne dâhil olduktan sonra bizi bu ülkelerle bir araya getiren hiçbir ortak yön bulunmayacaktır."

Arzumanyan, Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda da Ermenistan'ın kesinlikle taviz vermek zorunda kalacağını ifade etmiştir.

Katılımcıların; Ermenistan yönetiminin Güney Kafkasya'da oldukça yanlış bir jeopolitik takip ettiği ve bu yanlış jeopolitik çizgi sonucunda ülkenin çevresinden tecrit edilmiş olduğu konusunda hemfikir oldukları söylenebilir.

Bugünkü sonuçlar Ermenistan'ın son 20 yılı aşkın süreden beridir takip ettiği jeopolitik çizginin ne kadar verimsiz ve yanlış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. SSCB döneminde merkezî bütçeden aldığı yardımlarla ayakta duran Ermenistan bağımsızlık kazandıktan sonra da çoğunlukla yabancı ülkelerden aldığı yardımlarla varlığını sürdürmektedir. Bu durum Ermenistan'da sosyoekonomik krizin sürekliliğine neden olmuştur. Sonuçta hem ülkeyi terk eden yurttaşların sayısı kritik düzeye ulaşmış, hem de nüfusun doğal artış hızı tamamen sıfırlanmıştır.

Ermenistan Mülkî Yönetim Bakanlığı Göç Masası'nın verilerine göre 1990-2010 yılları arasında 1.5 milyon kişi Ermenistan'ı terk etmiştir. Ölüm oranının doğum oranının üzerinde olması ve göç nedeniyle Ermenistan'ın nüfusu her sene yaklaşık 100 bin kişilik bir azalma kaydetmektedir.

Uluslararası insani yardım kuruluşlarının Ermenistan'ın çeşitli bölgelerinden hazırladıkları insan kaynakları raporlarına göre çoğu yerde nüfusun yüzde 40'ını 55-70 yaş grubu kişiler, yüzde 25'ini 18 yaş altı çocuklar, yüzde 35'ini ise kadınlar oluşturmaktadır.

Ermenistan'ı terk edenler arasında çalışabilir kişiler yüzde 80'lik bir bölümü oluşturuyor. Bu rakam, askerlik yapmaya elverişli kişilerin yüzde 70'i anlamına gelir. ABD Uluslararası Kal-

kınma Ajansı (USAID) verilerine göre Ermenistan'dan dış ülkelere giden nüfus içinde geri dönenlerin oranı yüzde 10'u geçmemektedir.

Çeşitli kaynaklara göre Ermenistan nüfusunun yüzde 50'si ülkeyi terk ederek yurtdışına gitmiştir. Farklı uluslararası kurumların raporlarına göre günümüzde Ermenistan'ın gerçek nüfusu resmî verilerde gösterilenin yarısı kadar, yani 1.5 milyon kişidir.

USAID'in Ermenistan'da yaptığı anketin sonuçlarına göre bu ülkede askerlik yapmaya uygun 15-49 yaş arası yurttaşların çoğunluğu yabancı ülkelere göç etmiştir, 18 yaşını dolduranların yüzde 70'i ise yakın bir yılda ülkeyi terk etmeyi düşünüyor. Diğer yandan, Ermenistan'ı terk etmeye hazırlanan her 5 kişiden 2'si bu ülkeye bir daha dönmeyi düşünmüyor.

Bu veriler, göç sorununun Ermenistan'ın demografik durumunun büyük ölçüde kötüye gitmesine neden olacağının açık kanıtıdır. Ülkenin içinde bulunduğu ağır sosyoekonomik durum ve Azerbaycan'la savaş halinde oluşu göç sorununun en önemli nedenleridir. Gözlemler, Ermenistan yurttaşlarının daha uzun bir süre ülkelerini terk etmeyi sürdürecekleri tahminini öne çıkarmaktadır.[85]

4.4. AZERBAYCAN'IN KARADENİZ HAVZASI VE GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİYLE JEOPOLİTİK İLİŞKİLERİNİN KARAKTERİSTİĞİ

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgesel jeopolitiğinin mahiyeti, kavramsal temelleri, amaç ve ilkeleri, başlıca

[85] Bkz. Bayramlı, Elçin. *Gündelik Telgraf* gaz., Nu. 5, 7 Şubat 2012, s. 1.

özellikleri dış politikanın öncelikli yönelimleri arasında, 1995 Anayasa'sında, bağımsız Azerbaycan'ın kurucusu Haydar Aliyev'in ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in çeşitli söylemlerinde ifade edilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa'sının 10. Maddesinde, dış dünyayla ilişkilerin uluslararası hukuk normları ve Azerbaycan'ın çıkarları temelinde şekillendirilen ilkeler doğrultusunda tesis edileceği belirtilmiştir.

Azerbaycan'ın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarını temin etmek amacıyla izlediği bölgesel politikanın mahiyeti, görevleri ve istikametleri konusu da bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu Haydar Aliyev'in ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in çeşitli demeçlerinde, farklı uluslararası kürsülerde yaptıkları konuşmalarda ifade edilmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 10 Ekim 1993 tarihinde, Cumhurbaşkanı Yemin Töreni'nde yaptığı konuşmada, Azerbaycan Cumhuriyet'inin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin sağlanmasını, ulusal çıkarlarının korunmasını, bölge ve dünya ülkeleriyle eşit şartlarda ve karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkiler kurulmasını ve bu ilişkilerden Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki konumunun pekiştirilmesi, ülke ekonomisinin, biliminin ve kültürünün geliştirilmesi amacıyla verimli bir şekilde faydalanılmasını dış politikanın öncelikli görevlerinden biri olarak ifade etmiştir.

Azerbaycan'ın bölgesel jeopolitik çizgisini belirlerken kılavuz edindiği öncelikli görevler şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Azerbaycan'ın bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün temin edilmesi, ulusal güvenli-

ğinin bölgesel ve küresel güvenlik sistemleriyle sıkı bir şekilde ilişkilendirilmesi;

- Azerbaycan'ın jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çıkarlarına uyan bölgesel örgütlere katılma, bölgesel ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi;
- Bölge ve dünya ülkeleriyle eşit şartlara ve karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği ve ortaklık ilişkilerinin kurulması, jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çıkarların temin edilmesi sürecinde bu ilişkilerden verimli bir şekilde faydalanılması;
- Çıkarları Azerbaycan'ın ulusal ve bölgesel çıkarlarıyla uyumlu devletler ve bloklarla stratejik müttefiklik ilişkilerinin kurulması, bölgesel ve küresel çapta Azerbaycan'ın konumunun pekiştirilmesi çalışmalarında bu devletlerin ve blokların desteğinden faydalanılması;
- Azerbaycan halkının temel hak ve özgürlüklerinin korunması, Azerbaycan'ın demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi çizgisinde ilerlemesi, bağımsız iç ve dış politika takip edebilmesi için uygun ortamın sağlanması;
- Güney Kafkasya'nın askerileştirilmesinin, askerî kamplar arasında çatışma alanına dönüştürülmesinin önüne geçilmesi, devletler arasında toprak iddiaları, etnik ayrılıkçılık, dinî, millî ve toplumsal çatışma temelinde oluşan bölgesel sorunların ortadan kaldırılması, iyi komşuluk ilişkilerinin tesisi için çaba sarfedilmesi;

- Azerbaycan üzerinde her türlü dış baskıyı engelleyecek ya da en aza indirecek uluslararası koruma mekanizmalarının oluşturulmasını sağlamak;
- Azerbaycan'ın çoğu küresel ve bölgesel kurumda temsil edilmesini, ekonomik, bilimsel, kültürel, insani örgütlerin çalışmalarına etkin bir şekilde katılmasını ya da bunlarla karşılıklı işbirliği yapmasını sağlamak vb.

Tüm bu görevler ve bunların gerçekleştirilmesine yönelik somut çabalar son yirmi yılda Azerbaycan'ın Azerbaycan'ın devletler arası, bölgesel ve küresel ilişkiler alanında attığı adımlara, imzaladığı ikili ya da çoklu anlaşmalara yansımış bulunuyor.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgesel jeopolitiğinin hedef ve özellikleri de şu şekilde sıralanabilir:

- Bölgesel jeopolitik ilişkiler alanında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin takip ettiği çizginin başlıca hedefi Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da uluslararası hukukun norm ve ilkelerine uygun, uygar bölgesel ilişkilerin tesis edilmesinden, devletler arasında eşitliğe ve karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği ve ortaklıkların kurulmasından, bölgede mevcut çatışmaların uluslararası hukuk normları çerçevesinde barış ve müzakere yoluyla çözümlenmesinden, devletler arasındaki sorunların bu devletlerin egemenlik hakları, toprak bütünlüğü ve güvenlik çıkarları çerçevesinde ve yine uluslararası hukukun başlıca ilkeleri temelinde çözümlenmesinden ibarettir.

- Jeoekonomik alanda Azerbaycan Cumhuriyeti Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da bölgesel ve küresel ölçekte serbest rekabete dayalı piyasa ekonomisi ilkelerinin hâkim olmasını, ülkeler arasında karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği ortamının oluşturulmasını, bölgesel jeoekonomik çıkarlar arasında ortak noktaların bulunmasını ve temin edilmesini yeğlemektedir.
- Askerî-jeostratejik alanda Azerbaycan Cumhuriyeti Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın askerileştirilmesine, askerî bloklar arasında çatışma alanına dönüştürülmesine karşı çıkmakta, devletlerin birbine yönelik asılsız toprak iddialarını kınamakta, etnik ayrılıkçılık, dinî, millî ve sosyal çatışmalara dayalı sorunların ortadan kaldırılması ve iyi komşuluk ilkelerine dayalı işbirliği ortamının oluşturulması için çaba sarfetmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgesel jeopolitiğinin özelliklerinden bahsederken vurgulanacak diğer önemli hususlar ise şunlardan ibarettir:

- Küresel, bölgesel ve devletler arası ilişkilerin gelişim hızına uygun atik, pragmatik ve dengeli bir politika takip edilmektedir;
- Komşularla ve dünya siyasetini önemli ölçüde etkileyebilen büyük devletlerle ilişki kurulmasına çaba sarfedilmekte ve bu ülkelerle ortaklık ilişkilerine öncelik tanınmaktadır;

- Azerbaycan'ın stratejik çıkarlarının dış dünyanın çıkarlarıyla uyumlu hale getirilmesi zorunluluğu göz önünde tutulmaktadır vb.

Demokratik bir hukuk devleti kurma çizgisini benimsemiş olan Azerbaycan'ın bölgesel çapta takip ettiği jeopolitik çizgi bir yandan uluslararası ilişkiler tecrübesindeki ilerici yönleri ve uygar uluslararası normları kendinde toplarken, diğer yandan her türlü milli ve dinî kısıtlamaları da reddetmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin günümüzde takip ettiği bölgesel jeopolitik açık ve demokratik ilkeler temelinde şekillendirilmiştir, Azerbaycan halkının ve devletinin çıkarlarına ve mantalitesine ters düşmeyen tüm uluslararası normları kendinde toplamıştır.

Siyaset bilimcilere göre Azerbaycan'ın Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile Güney Kafkasya'da takip ettiği bölgesel jeopolitiğin **öncelikli görevi** bulunduğu bölgenin başlıca jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çıkarları konusunda bölgesel ve küresel ortaklarıyla karşılıklı çıkarlara dayalı ikili ve çoklu ilişkiler tesis etmekten ve bu ilişkileri ortaklık düzeyine taşımaktan ibarettir. Aradan geçen süre zarfında Azerbaycan bu yönde, Ermenistan istisna tutulmak kaydıyla hem bölge ülkelerinin tamamıyla (Rusya, Türkiye, İran, Ukrayna, Gürcistan vb.), hem de bölge dışından ülkelerle (ABD, Çin, Japonya, Güney Kore, AB ülkeleri, İKÖ ülkeleri vb.) ikili ve çoklu bölgesel ortaklık ilişkileri kurmayı başarmıştır. Kendi bölgesinde takip ettiği başarılı çizgi ve sergilediği etkin politikalar sonucunda Azerbaycan, pek çok uluslararası sorunun çözümünde ciddi bir etkene dönüşmüş bulunuyor. Mesela etkili ve güvenilir politikaları sayesinde Azerbaycan Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması, Doğu-Batı ulaşım ve iletişim bağlarının gerçekleştirilme-

si, bölgenin ve dünyanın askerî-jeostratejik güvenlik yapılanmasının oluşturulması gibi alanlarda belirleyici etkene dönüşmüştür. Hazar'ın enerji rezervlerinin üretimi ve dünya pazarlarına ulaştırılması sürecinde de Azerbaycan'ın Gürcistan, Türkiye, ABD ve AB ile aynı tutumu sergilemesi, bu ülkeler arasında ***enerji alanında stratejik ortaklık ilişkisi*** kurulmasına yol açmıştır. Azerbaycan bu ortaklıktan güç almakla kendi bölgesinde BTC ve BTE gibi uluslararası projeleri gerkelşetirmeyi başarmış, TANAP, TAP, Şahdeniz 2 ve diğer uluslararası projelerde kendine bölgesel ve küresel ölçekli ortaklar bulmuştur.

Azerbaycan'ın; Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile Güney Kafkasya'da tüm bu projelerin gerçekleşmesi için sergilediği millî iradeye ABD, AB ülkeleri, Türkiye ve diğer ülkelerin, bu ülkelere ait büyük şirketlerin verdikleri destek belirleyici öneme sahip olmuştur. Bağımsızlığını henüz yeni kazanmış olan Azerbaycan'ın XX. Yy. sonlarında oldukça gerilimli bir jeopolitik ortamda ABD ve AB ülkelerinin çokyönlü desteğinden güç almak suretiyle Hazar'ın hukuki statüsü gibi karmaşık bir sorunu ortadan kaldırmayı, havzanın enerji rezervlerinin üretimi sürecinde Batılı şirketlerle beraber çalışmayı başarması ve bölgenin jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik yaşamında ilkesel tutumunu muhafaza edebilmesi de özellikle vurgulanmaya değer.

ABD ve AB'nin desteğiyle Hazar havzasında ve Güney Kafkasya'da gerçekleştirilen TRACECA ulaşım ve komünikasyon projesinin arkasından yeni bir uluslararası proje olarak Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı inşaatına ilişkin anlaşmanın imzalanması ve demiryolu yapımı çalışmalarının başlanması da bir yandan Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında ***ulaşım ve komünikasyon alanında stratejik ortaklık ilişkilerini*** derin-

leştirmiş, diğer yandan bu ülkelerin Doğu-Batı ulaşım ve iletişim sistemi içindeki konumunu önemli ölçüde pekiştirmiştir. Projenin Gürcistan ayağının inşaat masraflarını ödeyebilmek amacıyla Azerbaycan'ın Gürcistan'a başlangıçta 200 milyon ABD doları tutarında bir kredi verdiğini ve bu suretle inşaatın başlamasına olanak sağladığını da belirtmek gerekir. Türkiye ile Gürcistan ve daha geniş anlamda Avrupa ile Asya'yı birleştirecek ilk demiryolu hattı olacak bu proje uluslararası arenada büyük stratejik önemi haizdir.

1990'lı yıllarından ortalarından itibaren ABD'nin Hazar havzasının jeostratejik önemini göz önünde bulundurmaya başlaması, bölgeye yönelik etkin bir jeopolitik sergilemesi, Avrupa'nın enerji hatlarını çeşitlendirmesi ve Hazar Denizi'nin enerji rezervlerinin taşınması üzerinde Rusya'nın kontrolünü zayıflatmak amacıyla BTC ve BTE gibi enerji koridorları projelerini etkili bir biçimde desteklemesi de boşuna olmamıştır. Hazar'ın zengin enerji rezervlerinin Rusya ve İran'a bağlı kalmaksızın alternatif güzergâhlar üzerinden Avrupa'ya nakledilmesine olanak veren ve Azerbaycan'ın öncülüğü ve iradesiyle gerçekleştirilen bu projeler ABD ve AB'nin bölgesel jeopolitik çıkarlarına da uygun düşmekteydi. ABD'ye göre BTC ve BTE Rusya ile İran'ın bölgenin enerji rezervleri üzerindeki kontrolünü önemli ölçüde sınırlandırmış bulunuyor. Türkiye ise ABD şirketlerinin bölgeye yaptıkları yatırımları desteklemiştir.

Azerbaycan'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da nüfuzunu pekiştirmesinde, çokuluslu enerji ve ulaşım projelerini başarılı bir şekilde sonuçlandırmasında önemli payı bulunan etkenlerden bir tanesi de ***AB ülkeleriyle çoklu ve ikili işbirliği*** çalışmalarıdır. Azerbaycan'ın AB ülkelerine yönelik politikasında öne çıkan iki husus bulunuyor. Bunlardan bir tanesi AB ül-

keleriyle ekonomik ve politik ilişkilerin geliştirilmesinden, diğeri ise Dağlık Karabağ sorununun çözümünde bu ülkelerin yardımından istifade etmekten ibarettir. Batılı araştırmacılara göre, Azerbaycan'la verimli bir ortaklık tesis etmek isteyen kurumların, Dağlık Karabağ sorunu konusunda Bakü'nün önceliklerini göz önünde bulundurması şarttır ve Batı'yla bütünleşme, ekonomik refah, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarında Rusya'nın müdahalesinin kısıtlanması gibi meselelerin yalnızca Dağlık Karabağ sorununun çözülmesinin akabinde gerçekleştirilebileceği bir realiteden ibarettir.

Azerbaycan'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da ortak çıkarlar temelinde gerçekleştirdiği bölgesel politikayı, başlattığı tüm jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik girişimleri açıkça destekleyen bölge ülkesi ***dost ve kardeş Türkiye Cumhuriyeti'dir***. Uzmanlara göre bu durum tesadüf değildir. Türkiye kamuoyu, Hazar havzasının petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarına Türkiye üzerinden aktarılması düşüncesinin, tüm bölgesel baskılara rağmen Azerbaycan tarafından ortaya konduğu ve savunulduğu gerçeğini iyi bilmektedir. Böylesi bir stratejik tercih, bir enerji nakli kavşağı olarak Türkiye'nin Avrasya'da ve tüm dünyada jeopolitik ve jeoekonomik konumunu ve nüfuzunu pekiştirmiştir. Türkiye'yi bölgedeki en güvenilir stratejik ortağı olarak gören Azerbaycan, uluslararası enerji, ulaşım, komünikasyon ve diğer projelerini bu ülke üzerinden gerçekleştirme kararı almış bulunuyor. BTC ve BTE gibi petrol ve doğalgaz boru hattı projelerinin gerçekleştirilmesi, TANAP ve TAP gibi yeni uluslararası projelerin sağlayacağı avantajlar, Şahdeniz 2 sahasında üretimine başlanacak olan zengin doğalgaz rezervleri yalnızca Türkiye'nin enerji gereksiniminin karşılanması açısından değil, bu ülkenin

kendi bölgesindeki jeopolitik konumunu pekiştirmesi açısından da büyük önem arzetmektedir. Diğer yandan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, TRACECA ve diğer ulaşım hatları da Türkiye'yi Doğu-Batı bağlantısı üzerinde merkezî ülke konumuna taşımaktadır.

Uzmanlara göre, Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da açtığı olanaktan faydalanan Türkiye, Gürcistan'la da bölgesel düzeyde stratejik ortaklık ilişkisi tesis etmeye muvaffak olmuştur. Özellikle NATO'nun Barış İçin Ortaklık projesi çerçevesinde Gürcistan'ın askerî yapılanmasının NATO standartları düzeyine uygun hale getirilmesi sürecinde Türkiye etkin bir role sahip bulunuyor. Uzmanlara göre Türkiye günümüzde Avrupa'nın enerji piyasasında önemli bir aktör olma ve bölgenin büyük enerji terminali fonksiyonunu üstlenme iddiasındadır. Her gün daha fazla pekişen jeoekonomik konumundan, Hazar havzasında üretilen petrol ve doğalgazın naklinde transit merkezine dönüşmüş olmasından faydalanan Türkiye, bu sayede AB'ye girme şansını da arttırmak istemektedir.

Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da Azerbaycan; ABD, AB ülkeleri ve Türkiye gibi Batılı ortaklarla beraber, BDT gibi ***bölgesel kurumlar*** ve ayrıca Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi ***bölge ülkeleriyle*** de çokyönlü ortaklık ilişkilerinin kurulmasından ve geliştirilmesinden yanadır. Devletler arasındaki ilişkilerin ileri düzeye ulaştırılması ve Devlet Başkanları arasında iyi ilişkilerin mevcut olması, diğer alanlarda da işbirliğinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Özellikle günümüzde BDT çerçevesinde bölgesel ekonomik, politik, toplumsal, kültürel, manevi, ticari alanlarda ve yatırım konusunda ikili ve çoklu işbirlikleri, askerî

güvenlik ve sınır güvenliği konusunda ilişkilerin düzenlenmesi üye devletlerin hepsi açısından özel öneme sahiptir.

Azerbaycan'la Rusya arasında tüm başlıca alanlarda ortaklık ilişkileri ileri düzeye vardırılmıştır. Buna rağmen birtakım bölgesel konularda iki ülkenin jeopolitik çıkarlarının örtüşmediği de görülebilmektedir. Böyle bir durum özellikle Güney Kafkasya'da Ermenistan ve bu ülkenin komşularına karşı uyguladığı yayılmacı politika karşısındaki tutum konusunda açıkça ortaya çıkmaktadır. Uzmanlara göre, Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıktığı dönemde Rusya açıktan açığa Ermenistan'ı desteklemiştir. Böyle bir durum Azerbaycan'ın Avro-Atlantik mekânının kurumlarıyla bütünleşme yolunu tercih etmesini, güvenlik konularında ABD ve Batılı ülkelerin nüfuz ve olanaklarından faydalanmasını hızlandırmıştır.

KGAÖ üyesi olan Ermenistan'la Rusya arasında stratejik işbirliği mevcuttur. Bundan daha önemlisi, Ermenistan'da Rusya'nın askerî üslerinin bulunduğu gerçeğidir. Diğer yandan Rusya, Ermenistan'a silah ve enerji sağlayan başlıca ülke konumundadır. Bu suretle Rusya Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'nın lider ülkesi konumunda bulunmasını engellemeye ve ABD'nin bölge üzerindeki etkisini zayıflatmaya çalışmaktadır.

Azerbaycan'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya politikasının öncelikli yönelimlerinden bir tanesi Hazar havzasının ve ***Merkezî Asya'nın*** Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi Türk dili konuşan ülkeleriyle ikili ve çoklu ilişkilerin tesis edilmesinden ve geliştirilmesinden ibarettir. Azerbaycan da dâhil olmakla Türk dili konuşan ülkeler arasında kültürel, politik ve ekonomik işbirliğinin pekiştirilmesi amacıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Birliği, Türkçe Konuşan Devlet ve Topluluklar Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Türk Dili Konuşan Ülkeler

Parlamenter Asamblesi gibi çoklu işbirliği kurumları oluşturulmuş ve çalışmalarına başlamıştır.

Uzmanlara göre Azerbaycan, diğer yandan Merkezî Asya petrollerinin Avrupa'ya ulaştırılması açısından da elverişli bir koridor konumunda bulunmaktadır. Azerbaycan Merkezî Asya ülkelerinin Batı'ya çıkışını sağlamanın ötesinde, bu ülkelerin enerji rezervlerinin Karadeniz ve Akdeniz'in limanlarına ulaştırılmasını da temin etmektedir. Gelecekte Rusya'nın Merkezî Asya'da üretilen doğalgaza bağlılığı artarsa, Merkezî Asya'nın enerji rezervlerinin transit geçişinde başlıca güzergâh olarak Azerbaycan Hazar havzasının enerji piyasasındaki konumunu pekiştirecektir. Bu durumda en önemli mesele enerji rezervlerinin taşınma güzergâhlarının ve başlıca alıcıların belirlenmesinden ibaret olmaktadır. Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün kesinlik kazanmaması Kazakistan'dan Bakü'ye deniz altından çekilmesi düşünülen petrol boru hattının ve Türkmenistan'ın da ilgilendiği Trans-Hazar doğalgaz hatıının yapımına engel olmaktadır. BTC ve BTE boru hatlarının inşaatı sırasında, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununun çözüme kavuşturulmasının ardından, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji rezervlerinin de bu güzergâhlar üzerinden taşınması konusu göz önünde bulundurulmuştur.

Diğer yandan Azerbaycan Bakü-Ahalkelek-Tiflis-Ceyhan demiryolu aracılığıyla gelecekte bu ülkelerin Avrupa'yla ilişkilerinde de önemli bir konuma sahip bulunacaktır.

Azerbaycan'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya politikasının öncelikli yönelimlerinden bir tanesi de komşu ülke ***İran'la ve diğer İslam ülkeleriyle*** ilişkilerin geliştirilmesinden ibarettir. Bu politika bir yandan din ve kültürün bir ülkenin jeopolitik konumu üzerindeki etkisinin önemine, diğer yandan ise Dağlık

Karabağ sorununun çözümünde Müslüman ülkelerin politik desteğinin kazanılması gereksinimine bağlı bulunmaktadır. Azerbaycan'ın İslam Konferansı Örgütü gibi etkili bir kuruma üyeliği ve bu kuruma üye olan diğer ülkelerle ortaklık ilişkileri tesis etmeye çalışması da bu iki etkenle sıkı bir şekilde ilişkili bulunmaktadır.

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda İran'ın farklı bir tutum sergilemesine rağmen, Azerbaycan bu ülkeyle yalnızca dostluk ve ortaklık ilişkileri kurmak istediğini her fırsatta açıkça sergilemektedir.

Azerbaycan'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya politikasının önemli yönelimlerinden bir tanesi de Ukrayna, Gürcistan ve Moldova ile beraber üye olduğu ***GUAM çerçevesinde*** ortaklık ilişkilerinin sürdürülmesinden ve geliştirilmesinden ibarettir. Azerbaycan petrolünün ve doğalgazının gelecekte doğrudan Avrupa ülkelerine ulaştırılmasına olanak sağlayacak olan Odessa-Brodi hattının Gdansk'a (Polonya) kadar uzatılması günümüzde GUAM'ın gündemindeki önemli meselelerden bir tanesidir. Ukrayna ve Moldova Hazar petrollerinin Karadeniz üzerinden Avrupa'ya ihracı projesine büyük ilgi duymakta, Azerbaycan ve Gürcistan ise Kafkasya'yı Avrupa'ya bağlayan köprü konumundadır. Bu dört ülke, Rusya üzerinden geçen güzergâhların alternatifi olarak, Avrupa'dan Asya'ya uzanan İpek Yolu'nun, yani TRACECA projesinin onarılmasında öncelikli rol üsteleneceklerini ummaktadırlar.

Azerbaycan Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları ile Güney Kafkasya'da jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarının temin edilmesi açısından izlediği bölgesel politikanın **ikinci önemli görevi** ise bölgesel ilişkilerde farklı çıkarların çatışma alanına değil, işbirliği merkezine dönüşmekten ibarettir.

1993 yılından itibaren Azerbaycan; bölgenin tüm jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik meselelerinde ilkesel çıkarlarını ön planda tutmak suretiyle, ülkeler arasında barış ve işbirliğinin geliştirilmesi çizgisini takip etmektedir. Bir yandan BDT ülkeleri, Rusya ve İran'la, bölgenin diğer güç merkezleriyle karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkilerini geliştiren ve ortaklık ilişkilerini muhafaza eden Azerbaycan, diğer yandan da ABD, Türkiye, Avro-Atlantik yapılanmaları ve AB ile stratejik ilişkiler tesis etmektedir. Uzmanlara göre, jeopolitik çıkarları örtüşmeyen farklı ülkelerle karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve bu ülkelerin ortak çıkarlar temelinde kendi etrafında bir araya getirilmesi çabası Azerbaycan'ın, bölgedeki jeopolitik konumunu pekiştirmesine önemli ölçüde yardımcı olmaktadır.

KAYNAKLAR

Basılı Kaynaklar

Ahmedov, E. *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı ve Uluslararası Örgütler*, Bakü, 1998, 137 s.

Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedîdir.* (C. 1). Bakü, 1997.

Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedîdir.* (C. 1-24). Elektronik versiyonu için: http://heydaraliyev.preslib.az

Aliyev, İlham. "Doğal Kaynakların Güvenliği ve Değişen Küresel Güç" konulu Münih Uluslararası Güvenlik Konferansı'ndaki konuşması // *Azerbaycan* gaz., 7 Şubat 2010.

Allison, Graham T. *U.S. policy on Caspian energy development and exports: mini-case and illustrative paradigm*. Cambridge, MA: Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Caspian Studies Program, 2001, 27 p.

Aslanova, R. *Küreselleşme ve Kültürel Çeşitlilik.* Bakü, 2004, 264 s.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası. Resmî yayın. Bakü, 2009.

Azimli, A. *Azerbaycan-NATO İlişkileri (1992-2000).* Bakü, 2001, 226 s.

Bağımsız Azerbaycan: 20 Yıl. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu Yayını, 2011.

Caferov, N. *Azerbaycan Yurt Bilgisinin Temelleri.* Bakü, 2005, 256 s.

Cemilli, Elnur. *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*. İstanbul, Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, 192 s.

Central Asia and the South Caucasus: reorientations, internal transitions, and strategic dynamics: conference report. Washington, D.C: National Intelligence Council, 2000, 85 p.

Chandler, William. *Energy and Environment in the Transition Economies*. *Between Cold War and Global Warming*. Westview Press, 2000, 248 p.

Crandall, Maureen S. *Energy, economics, and politics in the Caspian region: dreams and realities.* Westport, CT: Praeger Security International, 2006, 245 p.

Croissant, Cynthia. *Azerbaijan, oil and geopolitics.* NY: Science Publishers, 1998, 117 p.

Dağlık Karabağ Münakaşası. Elektronik metinler. http://www.elibrary.az
De Waal, Thomas. *The Caucasus: an introduction.* Oxford University Press, 2010, 259 p.
Dedeoğlu, Beril. *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. İstanbul, 2003, 289 s.
Demir, Ali Faik. *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*. İstanbul, Bağlam, 2003, 358 s.
Doug, Stokes and Sam Raphael. *Global energy security and American hegemony*. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press, 2010, 280 p.
Energy and conflict in Central Asia and the Caucasus / edited by Robert Ebel and Rajan Menon. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2000, 267 p.
Energy and security: toward a new foreign policy strategy / edited by Jan H. Kalicki and David L. Goldwyn. Johns Hopkins University Press, 2005, 604 p.
Feteliyev, M., M. Kasımlı. *Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Çağdaş Tarihi.* II. Bölüm. Bakü, 2008, 344 s.
Freitag-Wirminghaus, Rainer. "Azerbaycan'ın Dış Politikası ve Güvenlik Politikası" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu.1, 2009, s. 103.
Gürsoy, Barış. *Soğuk Savaş'tan Günümüze Asimetrik Tehdit.* İstanbul, Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, 208 s.
Hasanov, A. "Azerbaycan'ın Modern Jeopolitik Gelişmesi: Mevcut Durum ve Beklentiler" // *Jeostrateji* derg. Bakü, Mart 2011, s. 10-20.
Hasanov, A. "Azerbaycan'ın Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikasına Kavramsal Yaklaşım" // *Jeostrateji* derg. Bakü, Temmuz 2011, s. 3-7.
Hasanov, A. "Dünya Ülkelerinin Enerji Politikası ve Azerbaycan'ın Yeni Petrol Stratejisi" // *XXI. Yüzyılın Eşiğinde Azerbaycan'da Ulusal Politika ve Stratejik Kalkınma*. Bakü, 2005, s. 3-16.
Hasanov, A. "Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Dış Politika Stratejisinin Kurucusudur" // *Haydar Aliyev Yolu: Azerbaycan Kalkınmanın Yeni Aşamasında.* Bakü, 2007, s. 351-367.

Hasanov, A. “Haydar Aliyev ve Azerbaycan’ın Modern Jeopolitik Gelişmesi” // *Haydar Aliyev ve Azerbaycan’ın Modernleşme Stratejisi.* Bakü, 2011, s. 31-43.
Hasanov, A. “Haydar Aliyev ve Azerbaycan’ın Ulusal Güvenlik Politikası (Bölgesel Güvenlik)” // *Haydar Aliyev Mirası ve Azerbaycan’ın Dayanıklı Kalkınma Stratejisi.* Bakü, 2006, s. 59-76.
Hasanov, A. “Haydar Aliyev ve Azerbaycan’ın Ulusal Güvenlik Politikası: Ana Amaç, Görev ve Mekanizmaları” // *Haydar Aliyev ve Kalkınmanın Azerbaycan Modeli.* Bakü, 2010, s. 32-48.
Hasanov, A. “Haydar Aliyev’in Devlet Yapılanması Öğretisi” // *Haydar Aliyev ve Azerbaycan*. Bakü, 2008, s. 391–401.
Hasanov, A. “Haydar Aliyev’in Dış Politikasında Ulaşım-İletişim ve Enerji Koridorları Meselesi” // *Haydar Aliyev Düşünceleri: 21. Yy.da Azerbaycan’ın Kalkınma Yolu.* Bakü, 2009, s. 326–342.
Hasanov, A. “Haydar Aliyev’in Jeopolitik Öğretisi: 21. Yy.da Azerbaycan’ın Başlıca Jeopolitik Görev ve Beklentileri” // *Jeostratesi* derg. Bakü, Nisan 2011, s. 3-18.
Hasanov, A. *Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası.* Bakü, 2011, 440 s.
Hasanov, A. *Azerbaycan ve AGİT. Avrupa’nın Genel Güvenliği Bağlamında Ermenistan-Azerbaycan Çatışması ve Dağlık Karabağ Sorunu.* Bakü, 1997, 82 s.
Hasanov, A. *Azerbaycan’ın Dış Politikası: Avrupa Ülkeleri ve ABD (1991-1996).* Bakü, 1998, 315 s.
Hasanov, A. *Jeopolitik*. Bakü, 2010, 604 s.
Hasanov, A. *Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan’ın Dış Politikası.* Bakü, Azerbaycan Yay., 2005, 752 s.
Hasanov, Ali. *Jeopolitik.* İstanbul, 2012, 460 s.
Hasanov, C. *SSCB-Türkiye: Soğuk Savaş’ın Sınav Alanı.* Bakü, 2005, 544 s.
Haşimov, D. *Ulusal Güvenliğin Önemli Bir Bileşeni Olarak Siyasal Güvenlik. Azerbaycan Cumhuriyeti Örneği.* Doktora Tezi Özeti. Bakü, 2010.
Hooman, Peimani. *Conflict and security in Central Asia and the Caucasus*. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO, 2009, 373 p.
Hüseyinova, Hicran. *Avrupa’yla Bütünleşme Süreçleri Sisteminde Azerbaycan (1991-1997).* Bakü, 1998.

İsmailov, F. *ABD'nin Küresel Politikası Bağlamında Karabağ Çatışması.* Bakü, 2001, 150 s.
Kandilov, S. *Devletçilik Tefekkürü, İdarecilik Mahareti.* Bakü, 2009, 432 s.
Kandilov, S. *Müstakillik Yıllarının Düşünceleri.* Bakü, 2006, 500 s.
Karabayram, Fırat. *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*. Ankara, Atılım Üniversitesi, 2007, 357 s.
Kasım, K. *Uluslararası Güvenlik Sorunları*. Ankara, ASAM, 2004, 307 s.
Kasımov, M. *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Büyük Devletlerin Azerbaycan Politikası (1914-1918)*. III. Bölüm, Bakü, 2004, 532 s.
Mahmudov, Y., Şükürov, K. *Azerbaycan: Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Tarihi*. C. 1. Bakü, 2009, 512 s.
Mehdiyev, R. *21. Yüzyılda Ulus Devletçilik*, Bakü, 2003, 248 s.
Mehdiyev, R. *Azerbaycan 2003-2008. Zaman Hakkında Düşünürken.* Bakü, 2009, 240 s.
Mehdiyev, R. *Azerbaycan: Tarihî Miras ve Bağımsızlık Felsefesi.* Bakü, 2001, 273 s.
Mehdiyev, R. *Azerbaycan'ın Kalkınma Diyalektiği*, Bakü, 2000, 286 s.
Mehdiyev, R. *Azerbaycanlılara Karşı Soykırımın Gerçekleri.* Bakü, 2000, 286 s.
Mehdiyev, R. *Demokrasi Yolunda: Miras Hakkında Düşünürken.* Bakü, 2008, 791 s.
Mehdiyev, R. *Geleceğin Stratejisini Belirlerken: Modernleşme Çizgisi*, Bakü, Şark-Garp, 2008, 215 s.
Mehdiyev, R. *Küreselleşme Döneminin Şartları*, Bakü, 2005, 463 s.
Mehdiyev, R. *Millî Ülkü, Devletçilik ve Bağımsızlık Yolunda*. C. 1. Bakü, 2006, 624 s.
Mehdiyev, R. *Millî Ülkü, Devletçilik ve Bağımsızlık Yolunda*. C. 2. Bakü, 2006, 672 s.
Mehdiyev, R. *Yeni Siyaset*, C. 1. Bakü, 2008, 582 s.
Mehdiyev, R. *Yeni Siyaset*, C. 2. Bakü, 2008, 344 s.
Mehdiyev, R. *Sivil Topluma Götüren Düşünceler*. Bakü, 2006, 583 s.
Memmedov, H. *Dünya Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler.* Bakü, 2010, 568 s.
Nation, R. Craig. *Russia, the United States, and the Caucasus*. Strategic Studies Institute, 2007, 40 p.

Nesibov, E. *ABD ve Türkiye'nin Kafkasya Jeopolitik Bölgesindeki Çıkarları ve Azerbaycan Cumhuriyeti.* Bakü, 2006, 310 s.
Oil and geopolitics in the Caspian Sea Region / edited by Michael P. Croissant and Bülent Aras; foreword by Patrick Clawson. Westport, Conn: Praeger, 2000, 305 p.
Öymen, Onur. *Ulusal Çıkarlar: Küreselleşme Çağında Ulus-Devleti Korumak*. İstanbul, 2005, 484 s.
Papava, V. "Kafkasya Tandemi'nin Oluşumu ve Gelişimi // *Azerbaijan Focus* derg. Nu. 1, 2009.
Paşayev, H. *Bir Sefirin Manifestosu*. Bakü, 2007, 248 s.
Petersen, A. "Azerbaycan'ın Avro-Atlantik Görüşleri" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu. 2, 2010, s.197-198.
Piriyev, A. *Siyasi Strateji ve Ulusal Güvenlik*. Bakü, BDU Yay., 2005, 545 s.
Raar, A., S. Riider. "Azerbaycan'ın Karadeniz Havzası ve Hazar Bölgesindeki Jeopolitik Rolü" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu.1, 2009, s. 44-46.
Security sector governance in Southern Caucasus: challenges and visions // Study Groups, Regional Stability in Southern Caucasus. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2004, 214 p.
Svante, E. Cornell. "Geopolitics and strategie alignments in the Caucasus and Central Asia" // *Journal of International Affair*, june-august 1999.
Şen, Levent. *Türkiye ve Güney Kafkasya Gerçeği: Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası*. Ankara, 2009, 205 s.
The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline: oil window to the West // edited by S. Frederick Starr and Svante E. Cornell. Washington, D.C: Central Asia-Caucasus Institute; Uppsala, Sweden: Silk Road Studies Program, 2005,150 p.
The security of the Caspian Sea Region // edited by Gennady Chufrin. Oxford University Press, 2001, 375 p.
The South Caucasus: a challenge for the EU // edited by Dov Lynch. Paris: Institute for Security Studies, 2003, 205 p.
Veliyeva, S. *Ulus Devletçilik Hareketinin Yükselişi ve Halk Cumhuriyeti Döneminde Azerbaycancılık İdeolojisi*. Bakü, 2003, 128 s.

Veliyeva, S. *Ulusal İdeoloji ve Edebî-Estetik Öğreti Olarak Azerbaycancılık.* Bakü, 2002, 140 s.

Yeni Terakki Yılları: 2003-2011. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu Yayını, 2011.

Yılmaz, Hasan, Nihat Kaşıkçı. *Tarihin Sıkıştığı Coğrafya: Kafkasya*. Ankara, 2006, 217 s.

Аббасов, А. “Роль внутреннего производства в обеспечении продовольственной безопасности Азербайджанской Республики” // *Проблемы современной экономики*, 2005, № 3-4, с. 350-354.

Арбатов, А. Г. “Национальная идея и национальная безопасность” // *Внешняя политика и безопасность современной России*. Т. 1. Московский общественный научный фонд. М., 1999, с. 195-247.

Артемова, А. Н. “Формирование системы обеспечения экономической безопасности на корпоративном уровне” // *Микроэкономика*, 2010, N. 1, с. 129-136.

Архитектура евроатлантической безопасности. Под ред. И. Ю. Юргенса, А. А. Дынкина, В. Г. Барановского. М., 2009, 124 с.

Бабаева, З. Г. “Внутренняя безопасность в системе национальной безопасности Азербайджана в современных условиях” // *Политика и общество*, N. 1, 2009, с. 21-26.

Багирли, В. Д. “К вопросу о полномочиях президентов Азербайджанской Республики и США в сфере обеспечения национальной безопасности” // *Юридические науки*, 2009, N. 3, с. 27-30.

Багиров, Э. М. *Приоритеты внешней политики Ирана и проблемы региональной безопасности на Южном Кавказе на рубеже XX-XXI вв.* Дис. канд. ист. наук. М., 2006 г.

Баранец, В. Н. *Генштаб без тайн*. М., 1999.

Бармен Скотт. *Разработка правил информационной безопасности*. М., 2002, 208 с.

Белов, Е. Б., Лось В. П. и др. *Основы информационной безопасности*. М., 2006, 544 с.

Бжезинский, З. *Выбор: мировое господство или глобальное лидерство*. М., 2004.

Богомолов, В. А., Барикаев Е. Н. и др. *Экономическая безопасность*. М., 2009, 228 с.

Боровский, Ю. В. "Энергетическая безопасность Российской Федерации в рамках СНГ" // *Аналитические записки НКСМИ*, 2005, N. 4, с. 16-30.

Бурков, В. Н., Щепкин, А. В. *Экологическая безопасность.* М., ИПУ РАН, 2003, 92 с.

Быков, О. Н. *Международная безопасность: прошлое, настоящее, будущее*. М., ИМЭМО РАН, 2006, 219 с.

Быстрова, А. К. *Проблемы транспортной инфраструктуры и экологии в Каспийском регионе (добыча и экспортные перевозки углеводородов).* М., ИМЭМО РАН, 2009, 96 с.

Валлерстайн, И. *Анализ мировых систем*. М., 2006, 186 с.

Велиев, Е. "Каспий остается проблематичным" // газ. "Зеркало", 26 января 2010 г.

Вершинина, Д. Б. "Конфликт цивилизаций в региональном преломлении: Кавказ и Балканы" // *Полис*, 2007, N. 4, с. 146–157.

Внешние связи стран Прикаспия в условиях глобального кризиса и интересы России. Отв. ред. Г.И. Чуфрин. М., ИМЭМО РАН, 2010, 131 с.

Гаджиев, К. С. *Геополитика Кавказа*. М., 2001, 464 с.

Гаджиев, К. С. *Кавказский узел в геополитических приоритетах России*. М., 2010, 532 с.

Гасанов, А. М. "Внешняя политика Азербайджана и новые принципы организации мира после 11-го сентября" // *Цивилизация и террор*. Баку, 2002, с. 37 – 50.

Гасанов, А. М. "Энергетические ресурсы Каспийского бассейна и Южного Кавказа и участие в енергетической безопасности

Европы" // *Кавказ и Мир*. Международный научный журнал, Грузия, Тбилиси, N. 14, 2012, с. 18-28.

Гасанов, А. М. *Геополитика*. Баку, 2012, 688 с.

Гасанов, А. М. *Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана*. 2-ое изд., Баку, 2013, 1008 с.

Гегелашвили, Н. А. "Каспийский регион в контексте Российско-Американских отношений" // *США - Канада. Экономика, политика, культура*, 2009, N. 12, с. 33-46.

Гегелашвили, Н. А. "Политика Вашингтона в государствах Южного Кавказа и Центральной Азии" // *США-Канада: экономика, политика, культура*, 2007, N. 5, с. 35-60.

Гобл, П. "Соединенные Штаты и ГУАМ: от тактического взаимодействия к партнерству" // *Центральная Азия и Кавказ*, 2008, N 3-4, с. 177-181.

Государственный доклад "О состоянии окружающей среды Российской Федерации в 1992 году", М., 1993.

Гусев, Л. Ю. "Россия-Азербайджан: энергетический диалог. Новое развитие ситуации после конфликта в Южной Осетии" // Информационно-Аналитический Центр МГУ-РГГУ, 12.02.2009 г.

Гушер, А. "Азербайджан. Стратегические приоритеты: расчеты и реальность" // *Азия и Африка сегодня*, 2000, N 10, с. 9-12.

Гушер, А. "Кавказское прозрение" // *Азия и Африка сегодня*, 2009, N. 2, с.18-24.

Гушер, А. "Стратегия национальной безопасности России на юге" // *Азия и Африка сегодня*, 1997, N 1, с. 28-35.

Гушер, А. "Стратегия США в Каспийском регионе" // *Азия и Африка сегодня*, 2003, N. 5, с. 16-22.

Гушер, А. "Южный Кавказ, Америка, НАТО" // *Азия и Африка сегодня*, 2005, N 10, с.10-16.

Гюль, У. “Политика Турции в отношении Закавказья и тюркоязычных республик Центральной Азии” // *Дипломатическая служба*, 2006, N. 5, с. 73-89.

Давутоглу, Ахмет. “Внешняя политика Турции и Россия” // *Россия в глобальной политике*, 2010, N 1, с. 60-70.

Дарабади, П. “Глобализация и геополитические процессы в Центральной Евразии” // *Центральная Азия и Кавказ*, 2006, N. 3, с. 7-13.

Дегоев, В. “Кавказ между бывшим Востоком и нынешним Западом” // *Дружба народов*, 2008, N 6, с. 159-162.

Добаев, И. “Глобальная конкуренция на Кавказе” // *Ориентир*, 2008, N. 7, с. 9-13.

Добаев, И. “Прикаспийский регион: перспективы развития” // *Ориентир*, 2007, N. 1, с. 12-15.

Добаев, И. *Кавказский макрорегион в фокусе геополитических интересов мировых держав: история и современность.* Южный научный центр РАН., Ростов на Дону, 2007, 207 с.

Дугин, А. *Геополитика постмодерна*. СПб., 2007, 789 с.

Дюрре, М. Э. “Проблемы турецко-российских отношений в новой системе международной безопасности” // *Азия и Африка сегодня*, 2007, N. 4, с. 50-54.

Жизнин, С. “В поисках интересов (Геополитические и экономические аспекты каспийских нефти и газа)” // *Независимая газета*, 12 января 2010 г.

Забурдаева, Е. В. “Информационная безопасность в современном обществе (анализ зарубежного опыта)” // *Труд и социальные отношения*, 2008, N 8, с. 133-140.

Завьялова, Е. Б. “Национальная экономическая безопасность” // *Внешнеэкономические связи*, 2005, N 5, с. 54-55.

Захаров, В. А. “Продвижение НАТО на Южный Кавказ: реалии последних лет” // *Современный Кавказ: геополитический выбор*. Пятигорск, ПГЛУ, 2009, с. 331-378.

Изотов, В. С. *Особенности формирования геополитической стратегии России в постсоветский период (концептуальный аспект)*. Автореф. дис. канд. полит. наук. М., 2009 г.

Йигаталиев, Ш. “О некоторых моделях отношений между США, КНР и РФ в контексте стратегии в Центральной Азии и на Кавказе” // *Центральная Азия и Кавказ*, 2007, N. 2, с. 50-60.

Кавказ в российской политике: история и современность. Материалы междунар. науч. конференции. Москва, 16-17 мая 2006 г. М., 2007, 239 с.

Кан Сам Гу. *Этно-национальные конфликты в Закавказье и Центральной Азии в контексте их геополитического положения*. М., 2005, 198 с.

“Каспий не поделили, но объявили безопасной зоной” // *Независимая газета*, 19 ноября 2010 г.

Киссинджер, Генри. *Дипломатия*. М., 1997, 903 с.

Киссинджер, Генри. “Нужна ли Америке внешняя политика?” // *Геополитика. Антология*. М., 2006, с. 562-568.

Колосов, В., Мироненко, Н. *Геополитика и политическая география*. М., 2001, 509 с.

Корнилов, А., Сулейманов, А. “Евразийская дипломатия Анкары” // *Международная жизнь*, 2010, N. 4, с. 68-76.

Крамаренко, А. В. “Геоэкономические конфликты в топливно-энергетической сфере Каспийского региона” // *Вестник Московского университета*. Серия «География», 2010, N. 1, с. 64-71.

Крутских, А., Федоров, А. “О международной информационной безопасности” // *Международная жизнь*, 2000, N 2, с. 37-48.

Кудряшова, Ю. “Государства Южного Кавказа в Европейской политике соседства” // *Аналитические записки НКСМИ*, 2008, N. 6, с. 31-39.

Кузнецов, Ю., Никольский, В. *Введение в теорию национальной безопасности*. М., 2004, 395 с.

Кукушкина, А. В. *Экологическая безопасность, разоружение и военная деятельность государств: международно-правовые аспекты*. М., 2008, 176 с.

Кулагин, В. М. *Международная безопасность.* М., 2006, 319 с.

Ланда, К. Г. “Влияние глобализации на Каспийский регион” // *Современные проблемы науки и образования*, 2008, N. 3, с. 57-62.

Ланда, К. Г. “Геополитические проблемы Каспийского региона” // *Власть*, 2010, N.5, с. 117-120.

Ланцов, В. М., Хамзин, Д. М., Шандра, К. А., Капранова, М. Н. *Национальная безопасность – сущность, основы теории и практического анализа*. Казань, 2003, 194 с.

Логунов, А. Б. *Региональная и национальная безопасность*. М., 2009, 432 с.

Луков, В., Остин, Г., Хенниг, О., Барановский, В. “Евроатлантическая безопасность: путь в будущее” // *Международная жизнь*, 2009, N. 11, с. 4-14.

Лунев, С. “Центральная Азия и Южный Кавказ как геополитические регионы и их значение для России” // *Центральная Азия и Кавказ*, 2006, N. 3, с. 14-27.

Лутовинов, В. И. “К проблеме формирования стратегии национальной безопасности России” // *Власть*, 2008, N.10, с. 13-21.

Магеррамов, А. А. “Вопросы участия Азербайджанской Республики в конвенциях по охране окружающей среды” // *Евразийский юридический журнал*, 2009, N. 17, с. 55-62.

Магеррамов, А. А. “Двустороннее сотрудничество Азербайджанской Республики с международными организациями в сфере экологической безопасности” // *Вопросы гуманитарных наук*, 2010, N. 1, с. 139-147.

Магомедов, А. М. “Энергетическая и транзитная геополитика Большого Каспия” // *Свободная мысль*, 2009, N. 2, с. 83-98.

Малышева, Д. “Кавказский узел мировой политики” // *Свободная мысль*, 2008, N. 10, с. 19-30.

Малышева, Д. “Центральная Азия и Южный Кавказ: региональная безопасность в эпоху нового миропорядка” // *Россия и мусульманский мир*, 2004, N. 11, с. 37-47.

Малышева, Д. “Южная Евразия в стратегии США” // *Мировая экономика и международные отношения*, 2005, N. 8, с. 33-42.

Малышева” Д. “Конфликты в Каспийском регионе и меняющаяся Россия” // *Вестник Евразии*, 2002, N. 2, с. 75-99.

Маринченко, А. В. *Геополитика*. М., 2009, 429 с.

Маркедонов, С. “Азербайджан в Большой Игре на Кавказе” // *Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы*, 2005, N. 17, с. 9-11.

Меликли, Г. “Стратегия национальной безопасности в государственном строительстве Азербайджанской Республики” // *Современные гуманитарные исследования*, 2010, N. 2, с. 309-312.

Миронов, Н. В. *Международная энергетическая безопасность*. М., 2003, 165 с.

Национальные интересы и проблемы безопасности в меняющемся мире. Материалы семинара. М., ИМЭМО РАН, 2003, 128 с.

Ниязов, Н. С. *Основные векторы политики военной безопасности Азербайджанской Республики в 1994-2010 годы*. Санкт-Петербург, 2010, 208 с.

Нуриев, Э. “Внешнеполитическая стратегия Азербайджана и проблемы национальной безопасности” // *Центральная Азия и Кавказ*, 2003, N. 4, с. 20-27.

Нуриев, Э. “Ни мира, ни войны: геополитическая игра на Кавказе продолжается” // *Центральная Азия и Кавказ*, 2000, N. 6, с. 7-19.

Ознобищев, С. “Южный Кавказ: тенденции и проблемы развития” // *Россия в глобальной политике*, 2009, N. 1, с. 179-181.

Папаева В. “Центральная Кавказия вместо Центральной Евразии” // *Центральная Азия и Кавказ*, 2008, N. 2, с. 33-48.

“Период полураздела” // газ. *Коммерсант*, 19 ноября 2010 г.

Петров, С. П. *Каспийская нефть как фактор мировой и региональной политики (конец XX - начало XXI вв.)*. Дис. канд. ист. наук. М., 2005 г.

Плотников, В. С. *Социальная безопасность в транзитивном обществе: содержание и механизм обеспечения.* Автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Новосбириск, 2004.

Права человека. Сборник международных документов. Варшава, 2001, с. 85.

“Прогрессивный блок НАТО” // газ. *Известия*, 22 ноября 2010 г.

Раджабли, А. *Национальные интересы и международная безопасность.* Баку, 2004, 400 с.

Редкоус, В. М. “Правовое регулирование обеспечения национальной безопасности в Республике Азербайджан” // *Вестник Московского университета МВД России*, 2008, N. 2, с. 190-193.

Рзаев, И. Б. “Вооруженные силы Азербайджана как составляющая государственной системы обеспечения национальной безопасности” // *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия Международные отношения, 2006, N. 2, с. 41-49.

Салимов, С. М. “Энергетические индикаторы устойчивого развития Азербайджана – экологический аспект” // *Проблемы экономики и управления нефтегазовым комплексом*, 2010, N. 3, с. 47-52.

Самедов, А. *Механизмы влияния Российской Федерации на разрешение конфликтов на Кавказе*. Баку, 2007, 191 с.

Семедов, С. “Кавказ во внешней политике США” // *Обозреватель*, 2007, N. 8, с. 68-78.

Семедов С. “Основные аспекты современной политики Турции на Кавказе” // *Вестник Московского университета.* Серия Социология и политология, 2008, N. 2, с. 39-52.

Соловьев, Э. Г. *Национальные интересы и основные политические силы современной России*. М., 2004, 198 с.

Состояние и перспективы взаимодействия России со странами Центральной Азии и Закавказья. М., ИМЭМО РАН, 2009, 139 с.

Старченков, Г. “Каспийская нефть в региональной экономике и мировой политике” // *Центральная Азия и Кавказ*, 2006, N. 1, с. 7-15.

Степанов, Е. А., Корнеев, И. К. *Информационная безопасность и защита информации*. М., 2001, 304 с.

Стратегическая стабильность после холодной войны. М., ИМЭМО РАН, 2010, 60 с.

Сулейманов, А. В. “Политика Турции и Ирана в Закавказье: сопоставительный анализ” // *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия Международные отношения, 2010, N. 1, с. 53-59.

США в поисках ответов на вызовы XXI века (социально-экономический аспект). М., ИМЭМО РАН, 2010, 290 с.

Федоров, Ф. В. *Информационная безопасность в мировом политическом процессе.* М., МГИМО-Университет, 2006, 220 с.

Федулова, Н. “Правовой статус Каспийского моря: позиции прибрежных государств” // *Мировая экономика и международные отношения*, 2008, N. 8, с. 68-75.

Центральная Азия. Кавказ. Балканы: региональные подсистемы и региональные проблемы безопасности. Дипломат. акад. МИД России, 2005, 479 с.

Чернявский, С. И. *Формирование внешнеполитической стратегии Азербайджана (1988-2003).* Дис. д-ра ист. наук. М., 2004 г.

Шавров, Н. Н. *Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам*. СПб., 1911.
Шатунов, А. А. *Диверсификация энергетических поставок в геополитическом измерении.* Автореф. дис. канд. полит. наук. М., 2008 г.
Эжиев, И. “Политические риски в Кавказско-Каспийском регионе” // *Власть*, 2007, N. 5, с. 18-22.
Экологические проблемы добычи и транспортировки углеводородов Каспия и каспийского региона. М., ИМЭМО РАН, 2004, 132 с.
Явчуновская, Р. А. *Глобальная и региональная безопасность*. М., 2009, 184 с.
Язькова, А. “Государства Закавказья и Россия в новом геополитическом измерении” // *Россия и современный мир*, 2003, N. 2, с. 97-106.

Yasal Mevzuat

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Ulaşım Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Kitle İletişim Araçları Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Bilişim, Bilgilendirme ve Bilginin Korunması Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sırrı Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Bilgi Özgürlüğü Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Telekomünikasyon Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Endüstrisi Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Çevre Güvenliği Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Organik Ziraat Yasası
Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti
Azerbaycan Cumhuriyeti Askerî Doktrini
Bilişim ve Komünikasyon Teknolojileri Ulusal Kalkınma Stratejisi

Azerbaycan Cumhuriyeti Halkının Temiz Su İhtiyacının Karşılanması Çalışmalarının İyileştirilmesine Yönelik Birtakım Önlemlere Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi
Azerbaycan Cumhuriyeti Alternatif ve Yenilenen Enerji Kaynaklarının Kullanımı Hakkında Devlet Programı
Azerbaycan Cumhuriyeti Yakıt ve Enerji Kompleksinin Geliştirilmesi Hakkında Devlet Programı (2005-2015)
Azerbaycan Cumhuriyeti Gıda Güvenliği Programı
2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İstikrarlı Gıda Arzına İlişkin Devlet Programı
2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürekli Dayanıklı Kalkınma Hakkında Devlet Programı
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İletişim ve Bilişim Teknolojilerinin Gelişimi Devlet Programı (2010-2012)
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Uzay Endüstrisinin Kurulması ve Geliştirilmesi Devlet Programı
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Çevrenin İyileştirilmesine Yönelik Kompleks Önlemler (2006-2010)
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Biyolojik Çeşitliliğin Muhafazası ve Dayanıklı Kullanımı Hakkında Ulusal Strateji ve Faaliyet Programı

Yararlanılan Gazete ve Dergiler

Azerbaycan, 18 Mart 2004
Azerbaycan, 30 Nisan 2004
Azerbaycan, 19 Ocak 2010
Azerbaycan, 23 Kasım 2010
Ekspres, 16 Eylül 2010
İzvestiya, 18 Kasım 2010
Jeostrateji derg., Mart-Ağustos 2011
Kaspi, 16 Eylül 2007
Krasnaya Zvezda, 1 Mart 2003
Zerkalo, 26 Ocak, 11-12 Şubat, 22 Temmuz, 27 Ağustos, 2, 24 Eylül, 3 Kasım 2010

İnternet Siteleri

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in resmî sitesi
http://www.president.az/

Haydar Aliyev Mirasını Araştırma Merkezi
http://www.aliyev-heritage.org/

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Kütüphanesi
http://www.preslib.az/

Azerbaycan Cumhuriyeti hukuki mevzuatı
http://e-qanun.az/

Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Bakanlığı
http://www.mns.gov.az/

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
http://www.mfa.gov.az/

Azerbaycan Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanlığı sitesinde ulaşım politikası ve ulaşım koridorları hakkında bilgi
http://www.mot.gov.az/?mod=inside&lang=az&menu=138
http://www.mot.gov.az/?mod=inside&lang=az&menu=119

Azerbaycan Cumhuriyeti Sanayi ve Enerji Bakanlığı sitesinde raporlar
http://www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi?s=9;s2=1

Azerbaycan Cumhuriyeti Çevre ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı
http://www.eco.gov.az/

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Nezdinde Stratejik Araştırmalar Merkezi yayınları
http://sam.gov.az/nesrler

Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi: Tezler ve süreli yayınlar
http://www.science.gov.az/az/referat.php
http://www.science.gov.az/az/cat.php?fid=publications

Azerbaycan Ulusal Kütüphanesi
http://www.anl.az/el.php

MGIMO (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü) yayınları
http://www.mgimo.ru/publications/index.phtml

Yüksek Ekonomi Okulu Uluslararası Örgütler ve Uluslararası İşbirliği Enstitüsü dergisi ve tezleri
http://www.iori.hse.ru/publications/monograf.shtm
http://www.iori.hse.ru/publications/herald.shtm

Rusya Bilimler Akademisi Uluslararası Güvenlik Sorunları Enstitüsü
http://www.ipmb.ru/index.html

Rusya Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü
http://www.imemo.ru/

Rusya Bilimler Akademisi ABD ve Kanada Enstitüsü dergileri
ABD-Kanada: Ekonomi, Politika, Kültür
http://www.iskran.ru/journal
XXI. Yüzyılda Rusya ve Amerika
http://www.rusus.ru/

Rusya Bilimler Akademisi Ekonomi Enstitüsü yayınları
http://inecon.ru/ru/index.php?go=Content&id=25

Rusya Bilimler Akademisi Avrupa Enstitüsü yayınları
http://www.ieras.ru/info8.htm

Rusya Bilimler Akademisi Sosyoloji Enstitüsü yayınları
http://www.si.ras.ru/index.php?pid=9&lid=1

Rusya Bilimler Akademisi Genel Tarih Enstitüsü yayınları
http://www.igh.ru/

Elektronik Bilim Kütüphanesi: Tezler ve tez özetleri
http://www.scholar.ru/

Elektronik Bilim Kütüphanesi
http://elibrary.ru/defaultx.asp

Bilimsel Kaynaklar
http://www.scintific.narod.ru/literature.htm

Elektronik Kütüphane: Kitap, dergi, tez ve tez özetleri
http://www.lib.ua-ru.net/

Moskova Devlet Üniversitesi Kütüphaneleri Elektronik Katalogu
http://www.msu.ru/libraries/

Rusya Tezleri
http://www.lib.ua-ru.net/disser/ru.html

Elektronik Kütüphane
http://www.litru.ru/

Rusya Sosyal Bilimler İnternet Üniversitesi Eğitim ve Bilim Kütüphanesi
http://www.i-u.ru/biblio/

Harvard Libraries
http://lib.harvard.edu

Questia Online Library
http://www.questia.com/Index.jsp

The Internet Public Library
http://www.ipl.org

The Library of Congress
http://catalog.loc.gov

The British Library
http://www.bl.uk

United Nations Office on Drugs and Crime
www.unodc.org